

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

МУСО ТОШМУҲАММАД ЎҒЛИ
ОЙБЕК

МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

ҲН ТЎҚҚИЗ ТОМЛИК

Таҳрир ҳайъати:

Марат Нурмуҳамедов, Комил Яшин,
Шоназар Шоабдураҳмонов, Иззат Султон,
Ҳомил Ёқубов, Зарифа Саидносирова

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ

А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

МУСО ТОШМУҲАММАД ЎҒЛИ
ОЙБЕК

МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

УН ТЎРТИНЧИ ТОМ

АДАБИЙ-ТАНҚИДИЙ МАҚОЛАЛАР
(Ўзбек совет адабиёти, рус адабиёти
ва бошқа қардош халқлар адабиёти масалалари)

ТОШКЕНТ — 1979

Изоҳлар билан нашрга тайёрловчилар:

Ҳомил ЕҚУБОВ
Жумагул ЖУМАБОЕВА

Масъул муҳаррир:

Ҳомил ЕҚУБОВ

Ойбек Мусо Тошмуҳаммад ўғли.

Мукаммал асарлар тўплами: 19-томлик/Таҳрир ҳайъати: М. Нурмуҳамедов ва бошқ.—Т.: Фан, 1979.

Сарл. олдида: ЎзССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт ин-ти.

Т. 14. Адабий-танқидий мақолалар (Ўзбек совет адабиёти, рус адабиёти ва бошқ. қардош халқлар адабиёти масалалари)/Изоҳлар билан нашрга тайёрловчилар: Ҳ. Еқубов, Ж. Жумабоева; Масъул муҳаррир: Ҳ. Еқубов. 440 б.

Айбек М. Т. Полное собрание сочинений. В 19-ти т. Т. 14.

ББК 84 Уз 7
Уз 2

О $\frac{70403-932}{355(06)-79}$ 000—79

© Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1979 й.

ИНСТИТУТДАН

Ойбек мукаммал асарлар тўпламининг ўн тўртинчи томига ёзувчининг совет адабиётини ўрганишга бағишланган адабий-танқидий мақолалари, тадқиқотлари киритилди. Уларнинг матни турли йилларда вақтли матбуотда эълон қилинган нашрлар ҳамда ёзувчи шахсий архивида сақланган қўлёзмалар (Ойбек ёки унинг рафиқаси Зарифахоним дастхатлари) асосида тайёрланди.

Томга киритилган тадқиқот ва мақолалар учун Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан чоп этилган ўн томлик Ойбек асарларининг IX томида (Ойбек, Асарлар, 10 томлик, 9-том, Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1974. Бундан кейин «Ойбек X томлиги»нинг IX томи деб ёзилади) босилган танқидий ва илмий асарлар ёки ёзувчи барҳаёт вақтида матбуотда эълон этилган нашрлар матни таянч матн сифатида қабул қилинди. Таянч матн мавжуд босма нусхалар ва қўлёзмалар билан (агар улар ёзувчи шахсий архивида сақланган бўлса) солиштирилди. Барча фарқлар китобнинг «Вариантлар» бўлимида кўрсатилди. Том зарур изоҳлар ва тушунтиришлар билан таъминланди. Матннинг қисқартирилган ўринларига уч нуқта қўйилди. Томнинг асосий матни икки бўлимдан иборат бўлиб, биринчи бўлим «Адабий-танқидий мақолалар», иккинчи бўлим «Адабий лавҳалар» деб номланди ва улар ёзилиш санасига кўра хронологик тартибда берилди. Фақат Ойбекнинг «Қисқача таржимаи ҳолим» деб номланган автобиографияси (ёзувчи асарлари 10 томлигининг 1-томида босилган) ва «Ўзбек поэзиясининг тарихий тараққиёти тўғрисида» деган, «Ўзбек поэзиясининг антологияси» китобида (1948)

сўзбоши ўрнида босилган тадқиқоти бундан мустасно. Бу тадқиқот мазмуни Ойбек мукаммал асарлар тўпламининг ўн учинчи томидаги илмий текширишларнинг тарихий ва мантиқий давоми бўлганлиги ҳамда ўзбек поэзиясининг классик адабиёт ва халқ оғзаки поэтик ижоди билан бевосита боғлиқлигини ифодалаганлиги сабабли биринчи ўринга қўйилди.

Том охирида эса расмлар рўйхати ва мақолалар кўрсаткичи илова қилинди.

Томни нашрга тайёрлашда, айрим босма нусхаларни қиёслашда ўзбек совет адабиёти секторининг кичик илмий ходими А. Шарипова ва катта лаборанти Т. Мўминова ёрдамлашди.

АДАБИЙ-ТАНҚИДИЙ
МАҚОЛАЛАР

ҚИСҚАЧА ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

Мен тошкентликман, 1905 йил 10 январда Эски шаҳарда ўртаҳол ҳунарманд — бўзчи оиласида туғилдим. Илж болалигимдан ёрқин бир таассурот ҳали-ҳали эсимда: Сутдек ойдин кечада, пахса деворли уйимизнинг пастақкина томида онам билан турардим; тўлишган оппоқ ой осмон бўйлаб сузарди; у менга жуда ҳам гўзал кўринарди. Мен унга қўлларимни чўзиб интилардим ва: «Ойи, оймўмани олиб беринг», — деб хархаша қилардим. Уша дамларда мени қамраб олган ҳаяжонни ҳамон ҳис этаман. 10

Мен яна ўқишга борган биринчи кунимни ҳам хотирамда яхши сақлаб қолганман. Тошкент кузи — кечалари салқин, кундузи қуёш сахий нурларини сочиб, ҳамма ёқни яйратиб юборадиган бир фасл. Дарахларнинг қуюқ барглари секин-аста сарғая бошлаган. Ана шу қуёшли куз кунларининг бирида сўфи бобом (она томондан) мени ёнгинамиздаги «Оқмасжид» маҳалласида бўлган мактабга бошлаб борди. Мен бўлсам яп-янги «тахтача»ни қўлимга авайлаб ушлаб олган эдим. 20

Домла одатдагидек сипоҳгарчилик билан, лекин мулойим бўлишга ҳаракат қилиб, бамайлихотир совғасаломни қабул қилиб олди ва бобомни миннатдорлик билан дуо қила бошлади. Қария ҳам унга хушмуомала билан менинг исмим Мусо эканлигини айтди. Домла албатта, мулло бўлишимга ишонч билдирди. «Ўғилчани сизга, сизни худога топширдим, — деди бобом домлага, — уни бир одам қилиб беринг. Эти сизники, суюги бизники» ва хайрлашиб, қуллуқ қилиб чиқиб кетди. 30

Мактаб шифти паст, чангиб кетган ерга увада бўйра солинган катта бир хонадан иборат эди. Хонада шовқин-

сурон авжигачи чиққан эди. Етти ёшдан ўн етти ёшгача элликтан ортиқ боланинг ҳар қайсиси ўз ҳолича аллаларнинг ўқишарди. Кичкинтойлар айрим сўзларни тўхтовсиз бақариб такрорлар, каттароқ ёшдагилар машаққат билан қуръондан баъзи оятларни ҳижжалар, янада каттароқлари диний қоидаларни дадил қайтаришар, энг катталар эса Навоий ва Сўфи Оллоёрнинг ҳамда форсий тилда Хожа Ҳофиз ва Бедилларнинг ғазалларини ёддан қироат қилар эдилар.

10 Бу олағовур ичида ким нима билан шуғулланаётганини билиб бўлмас, лекин жим бўлиб қолишса, домла қўлидаги қалтаги билан аралашига туширар ва болалар яна шовқин солиб ўқишни давом эттирар эдилар. Бундай мактабда бир нарсани ўрганиш мушкул эди. Уни битирган ўқувчиларнинг аксарияти саводсиз бўлиб чиқарди.

20 Мусулмон мактабларида фақат қадимги классиклар ва диний адабиёт ўқитиларди. Шогирд болалар бу асарлардаги чигал муаммолардан бошқа ҳеч нимани билмас, уларга на тарих, на математика ва на география ўқитилар эди. Мен ўн тўрт ёшимда янги мактабда биринчи марта глобусни кўрганимда, у менга аллақандай ажиб бир ўйинчоқдек бўлиб туюлди.

30 Мана революция ҳам келди, янги ҳаёт бошланди. Мен Улуғ Октябрь инқилоби бўлиши билан, жонимга теккан эски мактабни тарк этиб, ҳақиқий илмнинг кони бўлган янги мактабга қувонч билан югурдим. Нима қилайми, маълумотим эски тартибдаги мактабда диний ақидалар ва ғазалхонликлардан нари бормаганлиги учун «Намуна» деб аталган совет мактабининг иккинчи синфига киришга, бошланғич билимларни эгаллашда кичкинтой болалар билан бир қаторда ўтиришга тўғри келди. Аммо, мен янгича ўқишга тез ўрганиб кетдим. Синфдан синфга муддатдан илгари ўта бошладим ва бошланғич мактабни нормал тамомладим.

40 Менинг ўқиш йилларидаги йўлим ўша вақтдаги ўзбек ёшларининг йўлидир. 1921 йилда Тошкентнинг эски шаҳарида — Хадрада янги ташкил қилинган Навоий номидаги Педагогика техникумига кириб ўқишни давом эттирдим. Техникум қошидаги интернатда яшаш билан бирга мен Совет педагогикасининг соғлом таъсирида ҳам бўлдим.

Адабиёт, тил дарсларини ғоят севардим, турли шоирларнинг инқилобий шеърларини дафтар-дафтар қилиб кўчириб олар, завқ билан доимо ўқиб юрардим. Горьнов деган рус тили муаллимимиз Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстой каби машҳур рус шоир ва адибларининг асарларини ўқишга тавсия қилди. Ана шундан бошлаб, мен рус поэзияси булогини топиб олдим. Бунга қадар ғоят севдигим Навоий, Фузулий, Муқимий каби ўзбек шоирларининг шеърятини кўп дафъа ўқиганман, кўпини ёддан билар эдим.

10

Хаёл дарёси кенг эди менда. Уқтин-ўқтин, ўзимча машқ қилиб, битта-яримта шеър ёзиб ҳам қўярдим. Хотирамда бор, илк шеърим техникумнинг «Тонг юлдузи» деган деворий газетасида чиқди. Кейин шу газетага ўзим масъул муҳаррир бўлдим. Секин-секин республика газеталарида шеърларим босила бошлади.

1925 йили — йигирма ёшимда Педагогика техникумини тамомлаб, мактабларда тил-адабиётдан дарс бера бошладим ва айти замонда Урта Осие Давлат университети (САГУ) ижтимоий фанлар факультетининг иқтисод бўлимига кириб ўқидим. 1927 йилда таҳсилни Ленинград халқ хўжалиги институтига кўчирдим. Уша вақтда биз ёшларни улуг революция бешиги бўлган Россия ўзига тортар эди, рус тилини ўрганишни истар эдим. 1929 йил Тошкентга қайтиб, 1930 йили олий ўқув юрти — САГУни тамомладим ва шу университетнинг иқтисод факультетида сиёсий иқтисод ва марксизм-ленинизм асарлари курсларини ўқий бошладим. 1930 йилдан 1935 йилгача иқтисод кафедрасида ассисент бўлиб қолдим. Мактабдаёқ шуғуллана бошлаганим — адабиёт мана шу йиллар давомида менинг иккинчи асосий касбим бўлиб келди.

20

30

Бироқ 1935 йилда шундай бир лайт келиб қолдики, мен энди ё олим-иқтисодчи ва ё ёзувчиликдан бирини танлаб олишим зарурлигини яхши ҳис этдим. Аммо, кўнгилда адабиётга, шеърятга муҳаббат зўр бўлганидан билдимки, менинг чинакам майлим адабиёт томонида. Шунда иқтисодий фанлардан дарс беришни тўхтатишга рози бўлдим. Лекин илмий тадқиқот ишларига ҳавасим зўр бўлганлиги учун А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида илмий ходим бўлиб ишлашни давом эттирдим. Бу вақтгача менинг бир неча шеърлар тўпламим ва дostonларим босилиб чиққан эди.

40

Бундан ташқари, газета ва журналларда иштироким борган сари ортиб борар эди.

- Биз ҳаммамиз ўз ижодимизни ўзбек адабиётида кўп асрлик традицияга эга бўлган поэзиядан бошладик. Революцияга қадар прозаик асарлар деярли йўқ эди. Революция поэзия жанрини ҳам ўзгартириб юборди. Совет шоирлари қадимги классик «аруз» вазнига камроқ мурожаат этиб, ажойиб ёзувчимиз, ўзбек совет адабиётининг асосчиси Ҳамза Ҳажимзода ва баъзи шоирлар
- 10 томонидан поэзиянинг ҳамма жанрларида тажрибадан ўтказилган фольклордаги халқ қўшиқлари — эпос — «бармоқ» вазнида ёза бошладилар. Мен ҳам бармоқ вазнида ёза бошладим.

- Менинг биринчи адабий машқим (агар уни шундай ошириб айтиш мумкин бўлса) мактаб ўқувчилари томонидан чиқариб турилган ва у вақтда биз ёшларнинг ижодий кучларини парвариш қилишда катта аҳамиятга эга бўлган деворий газетада босилиб чиққан эди. Бу шеър ёдимдан кўтарилган, фақат унда пейзаж тасвирланиб, унинг номи «Қиш» деб аталганини эслайман.
- 20

Асосан, «Ишчига» деган шеъримни ижодимнинг боши деб ҳисоблайман. У қайси газетада босилиб чиққанлиги ёдимда йўқ. Ундан кейин ўз шеърларим билан кундалик воқеаларга муносабатимни билдириб, актив қатнаша бошладим.

Уша йиллардаги энг муҳим воқеалардан бири — ер ислоҳоти бўлди. Ислоҳот натижасида батраklar ва кам ерли деҳқонлар ер олдилар. Бу воқеага илк шеърларимдан «Ер кимники?» шеъримни бағишлаганман.

- 30 Менинг биринчи шеърларимда кўпгина қарама-қаршилиқлар, изланишлар учраб турар эди. Даврнинг энг муҳим воқеаларига ҳамоҳанг шеърлар билан бир қаторда сабабсиз мунгли нидо билан суғорилган мавҳум шеърларим ҳам бор эди.

Биринчи шеърый тўпланим 1926 йилда «Туйғулар» номи билан босилиб чиқди, иккинчиси эса «Кўнгиш найлар» номи билан 1929 йилда нашр этилди.

- 40 Лекин бошланғич шеърларимда баъзан воқеликдан йироқлаштирадиган ғамгин оҳанглар бўлганлигидан қатъи назар, ўз олдимда аниқ мақсад бор эди. «Турмуш йўлида» номли шеъримда шундай деб ёзган эдим:

Нўл кўп узун... ҳар томоним тоғлик, тошлиқ,
Суринаман ўтмоқ истаб бу йўллардан,

Яна мудҳиш, қизғин қумли шу чўллардан,
Тилакларим, ғайратларим менга бошлиқ.
Қайтмайман ҳеч орқага... кучим толмас,
Ҳаёт гўзал, амал буюк, сел тўсолмас...

«Товушим» номли бошқа шеъримда узил-кесил шундай деганман: «Курашади икки тўлқин, қараб турайми? Йўқ! Болғалар, ўроқ сафи ила бораман!»

Мен ҳамма вақт «қўлларида болға ушлаганлар» тўғрисида ёзишни орзу қилардим. Ўзбек адабиётида ишчи синфи тўғрисида ҳеч нарса ёзилмаган эди. Ниҳоят, мен Совет ҳокимияти учун курашиб, 1919 йил Тошкентдаги оқ гвардиячилар исёни вақтида ҳалок бўлган икки ишчи образини адабиётга олиб кирган «Темирчи Жўра» поэмамни яратдим. 10

Бу поэма 1934 йилда ёзилган. Унгача мен бутунлай янги ҳаёт қуришга бағишланган «Машъала» (1932) номли шеърлар тўпламинини ҳам чиқарган эдим. Бу пайтда мен ўзим ҳақимда, шеърим сўзлари билан айтганда, шундай дейишга ҳақли эдим:

Мен ёнган фалсафамнинг
Дудларидан қутулдим,
Дарвешликнинг, аламнинг
Занжиридан узилдим. 20

Кўмир, темир, пўлат, ғишт
Тўлқинлари қонимда,
Улуғ давр, қурилиш
Кўклам каби ёнимда...

Ўша вақтда хотин-қизларни озод қилиш темаси мени жуда ҳам қизиқтирган эди. Ҳамзадан бошланган бу тема шаклланган традицияга эга бўлиб, уни ҳеч бир ўзбек ёзувчиси четлаб ўта олмади. «Кўр қизга», «Ёшлик хотираларидан», «Ўзбек қизларининг бахти», «Самарқанд қизига» ва бошқа талай кичик шеърлардан кейин мен «Дилбар — давр қизи» поэмасини ёзишга киришдим. Унда мен революция натижасида озод бўлган ўзбек хотин-қизлари ҳаётидаги янгиликни, тўла озодликка эришиш йўлида мавжуд бўлган қийинчиликларни, оилавий урф-одатларни тасвир этишга ҳаракат қилдим. Поэма, шубҳасиз, ўз вақтида ёзилган эди. Қизиги шу бўлдики, поэма босилиб чиққандан сўнг жуда кам учрайдиган Дилбар исми кенг тарқалиб кетди. 30

Навбатдаги «Ўч» (1933) поэмам революциягача 40

бўлган ўтмишдан олиб ёзилган. Мен революцион ютуқларни ҳис қилмоқ учун ўтмишнинг бутун мудҳиш, фожиали саҳифаларини очиб ташлаш керак деб билдим. Бу поэмада мен севмаган кишига мажбуран эрга берилган қизнинг тақдири қанчалик аянчли бўлишини кўрсатишни истардим. Менинг қаҳрамоним — ажойиб Лаъли гуллаган чоғида даҳшатли фожиа туфайли ҳалок бўлади.

- 10 Асарларимда ўтмишнинг бошқа образлари — озодлик учун курашувчилар образлари ҳам пайдо бўла бошлади. Отам билан тез-тез бориб турадиган Қозоғистонда, она юртим ва ҳамда турли ерларда эшитган кўпгина қўшиқ ва афсоналар хотирамда сақланиб қолган. Айниқса, Қозоғистон чўлларида отда кезган вақтларимдаёқ уйғонган ҳиссиётлар мени ўзига мафтун этган, бу тўғрида ижод қилишга мени илҳомлантирган эди. Уша вақтда эшитганим, тошкентлик савдогар томонидан сотиб олинган гўзал қозоқ қизи ва Тошкентда ҳунармандлар ва батракларни бойга қарши оёққа турғизиб, ўз севгилисини озод қилган халқ оқини тўғрисидаги ажойиб эртақ ижод булоқларимни мавжга келтирди. Бунинг натижасида 1934 йилда «Бахтигул ва Соғиндиқ» поэмам дунёга келди.

- Шундай қилиб, 30-йилларнинг биринчи ярмида мен бир неча поэма ёздим. Энди ҳозирги замон темасида кенг умумлашган асар яратишга ўзимда зўр эҳтиёж сездим. Бу бир йўла бўлмади. 30-йилларнинг ўрталарига келиб, студентлар ҳаётидан роман бошладим. Ун-ўн беш саҳифа чамаси ёздим. Менга хийла маъқул кўринди. Ҳар кун эрталаб шу машғулотга берилдим-у, аммо ёзиш қийин бўлди. Воқеалар, фикрлар кўп, барчасини қамраб, бир тартибга солиш, жонли образлар яратиш оғирлигини сездим. Уни ёзиш учун ўз йўлим билан боришим, ҳаёт ва адабий тажрибамни кенгайтиришим кераклигини англаб, уни тамомламай қолдирдим.

- Менда янги майл пайдо бўлди: мен икки иш устида тараддудга тушиб қолдим. Бу вақтда Ўзбекистон учун энг муҳим иш билан машғул бўлдим. Деярли барча ўзбек ёзувчилари жаҳон маданияти ютуқларига олтин фонд бўлиб кирган бадиий ва илмий асарларни она тилига таржима қилмоқда эдилар. Мен ҳам таржима билан шуғуллана бошладим. Карл Маркс «Капитал»нинг бир қатор бобларини, Гётеннинг «Фауст», Данте-

нинг «Илоҳий комедия», Байроннинг «Канн» асарларидан парчалар таржима қилишга киришдим. Лекин Пушкиннинг «Евгений Онегин» асари таржимасини таржимонлик фаолиятининг энг муҳим қисми деб биламан.

Мен улуғ рус шоирларидан кўп нарсани ўргандим. Пушкин эса менга ҳамма вақт сеvimли ва жонажон устоз бўлиб қолди. У билан биринчи марта танишганимдан сўнг бир неча йил ўтгач, Пушкинга аталган шеърларимдан бирида шуларни ёзган эдим:

Нур тўла қадаҳнинг ичаркан диллар,
Ҳислар гунчалайди ва очилади!
Ерқин илҳомнинг-ла қайнар наслар.
Асрдан-асрга нур сочилади.

Мен таржима билан шуғуллана бориб, роман ёзишга аҳд қилдим. Романда ўзбек халқининг революциядан олдинги ҳаётини, унинг ўз ҳаққи-ҳуқуқи учун курашга интилишини ва бу ҳаракатнинг машҳур 1916 йил қўзғолонига қўшилишини ҳижоя қилмоқчи бўлдим.

Гарчи мен роман воқеалари юз берган даврда ҳали кичик бола бўлсам ҳам, халқ турмушини кўрдим, камбағалларнинг қоронги ва дим уй-жойларини, бойларнинг атрофи баланд-баланд деворлар билан ўралган ҳашаматли иморатларини, муздек ҳовузи бўлган боғларини кўрдим. Мен кейинчалик романимда тасвир этилган турмуш ва ижтимоий муносабатларнинг кўпгина томонларини ўша вақтдаёқ чанқоқлик билан кузатган ва тушунган эдим. Мен ўз қаҳрамонларим қиёфасида бўлажак революцион курашчиларни, Совет жамиятини қурувчиларини пайқаб олган эдим. «Қутлуғ қон» романимни ёзиш учун материал йиғиб ўтирмадим, роман учун материал кўнгилдан, хотирамдан қуйилиб келаверди; шу тарзда қисқа фурсатда — 1938 йил ёзида уни ёзиб тамомладим. 1940 йилда роман нашр этилди ва ўша йилнинг ўзидаёқ «Литература и искусство Узбекистана» журналида рус тилида босилиб чиқди. Кейинчалик роман Совет Иттифоқида ва чет мамлакатларда бир неча марта қайтадан босилиб чиқди.

Ўз халқимнинг тақдири ҳақида ўйлаб юриб, менда янгидан-янги темалар туғилди. Болалигимданоқ асарларини севиб ўқиганим ўзбек халқининг улуғ классик шоири Алишер Навоий ҳақида асар ёзишни кўпдан

бери орзу қилардим. Улуғ инсонпарвар инсон образи ўрта аср туни қоронғилигини ёритувчи ёруғ машъал каби менинг хаёлимни эгаллаб олди. Мен аввало «Навоий» поэмасини ёздим. Навоий образи менинг кўпгина лирик шеърларимда ҳам гавдаланди.

10 Ниҳоят, «Навоий» романини ёзишга тутиндим. Романни уруш йили, қиш фаслида совуқ хонада жинчи-роқнинг титроқ шуъласида ёзганман. Бу романни 1942 йилда тамомладим. У 1944 йилда ўзбек тилида, 1945 йилда эса рус тилида босилиб чиқди.

20 Буюк шоир Навоий ҳақида материалларни 1928 йилдан йиға бошлаганман, шоирнинг ўлмас асарларини ва унинг даврини ўрганиб, Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида бир талай тарихий адабий асарлар ҳам ёздим. 1935 ва 1936 йилларда «Навоийнинг таржимаи ҳоли ва ижоди» исмли бир асар ёзганман, бу «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида босилди ва яна бир неча мақолалар ҳозир «Гулшан» номи билан чиқаяпти. Навоий ҳақидаги асарларим ва XIX аср охири — XX аср бошларида яшаб, ижод этган ўзбек классиги Муқимий, Ҳамза ва бошқаларнинг ижодига бағишланган текширишларим менинг 1944 йилда Ўзбекистон ОССР Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзолигига сайланишим учун асос бўлди. «Навоий» романим учун 1946 йилда Давлат мукофотига сазовор бўлдим.

30 Оғир уруш йилларида мен «Қуёш қораймас» деган янги роман устида иш бошладим. Унда Улуғ Ватан уруши фронтларидаги ўзбек жангчиларини кўрсатишга ҳаракат қилдим. Мен артистлар бригадаси билан бирга фронтга борган бўлсам ҳам, у ерда бригадани ажралиб қолдим. Чунки, фақат шароитни, кишиларни чуқур ўрганибгина жангчи ва командирларнинг қаҳрамонлиги ҳақида асар ёзиш мумкин эканлигини англадим ва фронтда уч ой қолиб кетдим.

40 Романни яратиш асносида ундан бир неча парчалар босилиб чиқди. Бироқ, мен уни тамомламай қўйдим. Чунки мен фронт орқасидаги кишиларимиз тўғрисида, зиммаларига айниқса катта оғирлик тушган хотин-қизларнинг қаҳрамонона меҳнати тўғрисида ўз фикримни айтмасдан тура олмас эдим. Натижада ўз фидокорона меҳнатлари миллионлаб совет кишиларининг меҳнатига қўшилиб, душман устидан ғалабани тезлаштириш-

га ёрдам берган беш ёш қизнинг қаҳрамонлигидан ҳаяжонланиб «Қизлар» поэмасини ёздим.

Мана ғалаба ҳам келди. Уруш вайронгарчилигини тиклаш учун янгидан катта ишлар талаб қилинди. Жанглардан ҳали нафасини ростлаб олмаган кишилар зўр ғайрат билан ишга киришдилар. Шундай улғу ишларнинг замондоши ва гувоҳи бўлган ёзувчи бу тўғрида гапирмаслиги мумкинми? Мен шундай ҳиссиёт билан «Олтин водийдан шабадалар» романини ёздим. Уктам образи орқали урушдан ўз колхозига қайтиб келган ташаббускор қаҳрамон йигитларимизни кўрсатмоқчи бўлдим.

Ўтмишда халқ озодлик армиясининг жангчиси бўлган хитойлик уйғур деҳқоннинг қаҳрамоним номига ёзган хатини олиш менинг учун катта севинч эди. У ўз хатида Уктамга унинг фидокорона меҳнат намуналарини кўрсатганлиги учун ташақкур билдиради ва ўз ватанида у ҳам Уктам сингари ишлашга аҳд қилганини изҳор этади. Бу хатни кимга беришларини ўйлаб топгунларича анча вақт ўтиб, хат айланиб юрган. Уктам номига ўзбек колхозчиларидан ҳам озмунча хат келгани йўқ.

Урушдан кейинги йилларда мен кўп саёҳат қилдим, жумладан, Покистонда ҳам бўлдим. Покистон халқининг бечоралиги, прогрессив зиёлилар, ишчи ва умуман меҳнатқашларнинг озодлик учун курашларини кўрдим. Бу саёҳат менда ғоят зўр таассурот қолдирди.

«Покистон таассуротлари» номли очерклар, қатор шеърлар, дostonлар ва «Нур қидириб» номли повесть ёздим. Повесть 1958 йилда ўзбек тилида, 1959 йили рус тилида босилиб чиқди.

Ниҳоят, 1958 йили мен ҳарбий темадаги романим «Қуёш қораймас»ни тамомладим.

Ажойиб замондошим Ҳамза Ҳажимзода образи ҳамма вақт мени ҳаяжонлантирар эди. Менинг шоир тўғрисидаги фикрларим, унга бўлган ҳисларим шеърларимда ва поэмаларда гавдаланди.

Ёшлигим тўғрисидаги повесть 1962 йилда ўзбек ва рус тилларида нашр этилди. «Болалик» повести учун 1964 йил санъат ва адабиёт учун таъсис этилган Ҳамза мукофоти берилди. «Бобом» номли кичик поэмалар ҳам автобиографик характерга эга.

Бошим янги фикрлар билан тўла. Мазмун жиҳатидан Улуғ Октябрь революциясининг биринчи йили, яъни 1917 йилни тасвир этган «Улуғ йўл» номли янги романи ёзиб тугатдим. Бу ҳақда ҳикоя қилиш — менинг кўпдан ўйлаб юрган орзум эди.

Коммунизм жамиятини қуришда ҳамма соҳаларда ажойиб қаҳрамонликлар намунасини кўрсатаётган халқим учун хизмат қилиш, ижод этиш — энг шарафли бурчимдир!

- 10 Халқ ва партия ҳамма вақт менга куч ва илҳом бахш этиб келди, мен ҳам барча меҳнатим, бутун муҳаббатимни коммунизм жамиятини қурувчиларига бағишлайман.

ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЕТИ ТУҒРИСИДА

Ўзбек халқи жуда бой адабий меросга эгадир. Бу адабиётнинг томирлари қадимги замонга бориб тақалади. Бироқ Улуғ Октябрь революциясигача бу бой хазина очилмасдан ёпиқлигича қолди.

Кейинги юз йил ичида Ғарб ва Шарқ олимлари ўзбек адабиёти тарихини ўрганиш учун анча уринган бўлсалар-да, бироқ уларнинг бу ишлари айрим адабий ёдгорликлар билан юзаки танишишдан нарига ўтмади. 10
Ёлғиз Октябрь социалистик революциясидан кейингина адабий меросимизни чинакам марксистик методга асосланиб туриб, чуқур, ҳар тарафлама ўрганишга киришдик.

Ўзбек адабиёти ўзининг ривожланиш жараёнида қадимги халқлар маданиятидан озиқланди. Кейинчалик унга араб, форс, ҳинд адабиёти таъсир қилди, ўз навбатида ўзбек адабиёти ҳам бу халқлар адабиётига ўз таъсирини кўргазди. Табиий, уларнинг бир-бирига таъсирлари тасодифий эмасди. Маълумки, ҳозирги Ўзбек- 20
истон территориясида бўлган қадимги Суғдия қарвон йўллари устида эди. Шарқ билан Ғарбдаги айрим мамлакатлар бир-бирлари ила шу йўллар орқали алоқа қилар эдилар. Искандар Зулқарнайн (Александр Македонский) замонидаёқ бирмунча йирик маданий марказлар, чунончи, Мароканд (ҳозирги Самарқанд), Варахш, Бақтра (Балх), Термиз сингари шаҳарлар мавжуд эди. Янги эранинг бошларида Ўрта Осиёда суғдийлар давлати ва турк қоонлиги ташкил топди, улар араб истилосигача (VII—VIII асрларгача) ҳукм суриб кел- 30
дилар. Ўрта Осиё халқлари орасида ислом динининг тарқалиши уларнинг урф-одатлари ва маданиятларига катта ўзгаришлар киритди. Араб тили расмий давлат ва дин тили эди. Бора-бора араб тили фан ва адабиё-

тимизга кирди ва унда вақтинча ўрнашиб олди. Ўрта Осиёнинг машҳур олимлари (Ибн Сино, Форобий, Ғаззолий ва бошқалар) ўз асарларини араб тилида ёзганлар. Араб маданияти деб танилган маданиятни ёлғиз араблар яратганлар, деб ўйлаш катта хатодир. Бу бой маданиятни яратишда Ўрта Осиё халқлари ҳам ўз ҳиссаларини қўшганлар.

IX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиёда араб ҳукмронлигига хотима берилди. Бу вақтда сомонийлар ҳокимиятни ўз қўлига олди. Бухоро пойтахт бўлди. Араб тили расмий дин тили бўлиб қолса-да, лекин у ўзининг аввалги аҳамиятини йўқотди.

Давлат ишларини юритишда, адабиётда форс тили кўпроқ ўрин ишғол қила бошлади. Бу тил кўчманчи турк қавмлари ўртасида ҳам ёйила бошлади.

Туркий халқлар ўз ёзма адабиётларини вужудга келтирмасдан бурун мазмуни бой, шакли ранг-баранг бўлган оғзаки адабиёт — қўшиқлар, эртақлар, дostonлар яратган эдилар.

20 Тўй-ҳашамларда, халқ йиғинларида, байрамларда, сафарларда халқ шоирлари — бахшиларнинг овози янграб, қўбиз, дўмбира жаранглар эди. Бахшилар ўзларининг содда ва самимий куйларида меҳнаткаш халқнинг оғир ва аламли ҳаётини тараннум этар эдилар. Бахшилар қадимги афсоналарни тараннум қилардилар, қабилаларнинг бошидан ўтган воқеалар, ботирлар, қаҳрамонлар тўғрисида куйлар эдилар. Бахшилар дўмбирани сайратиб, овозларини баралла қўйиб, тўй ва байрамларга шодлик, қувонч киритар, халқ йиғинларини тантанали қилар, сафарларда қаҳрамонликка даъват этар эдилар.

Халқ ўз қўшиқ ва дostonларини кўз қорачиғидек асрар эди. Порлоқ бадийий образлар билан ифодаланган халқ фантазияси, халқ донишмандлиги бу бой хазинани кундан-кунга бойитар эди.

40 Қаҳрамонлар тўғрисидаги халқ дostonлари бу хазинанинг тамалини ташкил қилади. Халқ поэзиясининг дурдонаси ҳисобланган дostonлардаги образларнинг қонли-жонли бўлиши, эҳтиросларнинг кучи, мақсадларнинг софлиги, ботирларнинг ажойиб қаҳрамонликлари кишини ҳайратда қолдиради. Дoston қаҳрамонлари — халқнинг ҳақиқат ва адолат ҳақидаги фикларини ифодалайди.

Ботирлар ҳақидаги эпик дostonларнинг бири — «Алпомиш»дир. Бу ажойиб дostonда энг қадимги афсоналарнинг қаҳрамони бўлган Алпомишнинг ажойиб қаҳрамонликлари тасвирланади.

«Алпомиш» гоят мазмундор дostonдир. Афсонавий жанг ва узоқ сафар манзаралари лирик лавҳалар билан алмашилиб туради. Унда ўткир сатирик картиналар ва кучли халқ юморлари бор. Шеърларнинг вазни тасвир қилинаётган воқеалар ҳамда қаҳрамонларнинг кайфиятига қараб ўзгариб туради.

Баъзи олимлар «Алпомиш»нинг XVI асрда юзага келганини айтадилар, бошқалари анча илгари, яъни X ёки XI асрда пайдо бўлган, деб гумон қиладилар. Ўзбек дostonларини жиддий, ҳар тарафлама ўрганиш иши яқинда бошланди. Шак-шубҳа йўқки, «Алпомиш»нинг илдиэи жуда эски асрларга бориб тақалади. Чунки, дostonда араб истилосидан аввалги урф-одатлар, фикрлар ва муносабатлар акс эттирилган. Ҳар ҳолда «Алпомиш»ни туркман дostonи «Дода Қўрқут» сингари энг қадимги дostonлардан бири, деб айтмоқ мумкин.

«Алпомиш» дostonининг қозоқлар ва қорақалпоқларда ҳам бор бўлгани маълумдир. Бу дostonнинг ўзбекча вариантлари ичида талантили ўзбек халқ шоирларидан Фозил Йўлдош ўгли оғзидан ёзиб олинган вариант ҳам мазмун ёғидан, ҳам шакл ёғидан тўла ва мукамалдир.

«Қунтуғмиш», «Ширин билан Шакар», «Орзигул» дostonлари ўзбек дostonлари орасида энг машҳурдирлар. Булардан бошқа, қаҳрамонлар ҳақида яна жуда кўп дostonлар бор. Жумладан, «Едгор», «Райҳон араб», «Холдорбек», «Алибек ва Болибек», «Юсуф ва Аҳмад» ва бошқа дostonларни кўрсатмоқ мумкин. Машҳур «Гўрўғли» қирқ дostonдан иборат бўлиб, бу дostonларнинг юксак чўққисини ташкил қилади. «Гўрўғли» Шарқда энг кўп тарқалган, севимли дostonдир. Уни Туркменистон, Озарбайжон, Арманистон халқлари биладилар. «Гўрўғли» кўп қабилалар, халқлар, мамлакатларда бўлиб ўтган воқеаларни акс эттиради. Унда қаҳрамонларнинг жуда кўп саргузаштлари, сафарлари, жанглари баён қилинади. Ўзбек дostonларида Гўрўғли баҳодир, олижаноб, одил, ўз халқига ғамхўр ва эркин, бахтли мамлакатнинг ҳукмдори сифатида тасвирланади.

Ўзбек халқи дostonларининг бошқа бир тури ишқий-романтик дostonлардир. Улардан машҳурлари «Тоҳир ва Зухра», «Бўз йигит», «Вомиқ ва Узро» ва башқалардир. Узун қиш кечаларида қари-қартанглар, йигит-қизлар, болалар бу дostonларни завқ билан тинглар эдилар, ҳозир ҳам тинглайдилар. «Санобар», «Маликан Дилором», «Ҳурилиқо» сингари Эрондан кирган романтик дostonлар, тўғрироғи, халқ романлари ҳам ўзбек халқи орасида кенг ёйилган эди.

10 Ўзбек халқ поэзияси ашула — қўшиқ, лапарларга бойдир. Лапарлар йигит ва қизларнинг бир-бирларига айтишадиган қўшиқларидир. Бу кимнинг сўзга уста эканини кўрсатадиган «адабий мусобақа»дир. Азаларда айтиладиган йиғи куйлари, тўйларда айтиладиган қўшиқлар, «Ёр-ёр» қўшиғи ҳалигача халқ ўртасида сақланиб келади. Навоий ўзининг «Мезонул-авзон» номли асарида (XV асрда) «Ёр-ёр» қўшиғининг жуда эски, анъанавий қўшиқ эканини айтади.

20 Бизгача сақланиб келган эски оғзаки ўзбек поэзиясида уруғчилик тузуми вақтидаги урф-одатлар, кўчманчилик ҳаёти акс эттирилган. Биз қадимги қўшиқлар билан танишиб, кўчманчиларнинг оғир меҳнатлари, машаққатли овлари, ўйин ва эрмаклари тўғрисида тасаввур ҳосил қиламиз. Табиат манзараларини акс эттирган қўшиқлар табиатнинг гўзаллиги ва салобатини акс эттира билиш иқтидорининг кучли эканини кўрсатади.

30 XI асрнинг иккинчи ярмида яшаган ажойиб ёзувчи, олим Маҳмуд Қошғарий ўзининг «Девону луғатит турк» номли асарида илк халқ поэзиясидан намуналар кўрсатиб ўтган.

40 X асрнинг охирида сомонийлар давлати ҳалок бўлди. Урта Осиё территориясида турк хонадонидан бўлган газнавийлар ва қорахонийлар ҳукмрон бўлдилар. Бу хонадоннинг саройида ҳали эрон адабиёти устунлик қилиб келади. Бироқ араб ва форс тиллари қаторида ёзма адабиётда турк тиллари ҳам кенг ўрин ишғол қила бошлайди. Тахминан шу вақтларда туркий тилда «Қутадғу билик» («Қутли билим») номли дoston юзага келди. У қорахонийлар хонадонидан бўлган Буғро-Қорахонга бағишланган. Бу дostonнинг автори ўз даврининг ўқимишли кишиларидан бўлган вазир Юсуфдир. Авторнинг ижтимоий, ахлоқий масалалар тўғрисида

айтган фикрлари унинг машҳур Ибн Синонинг фалсафий қарашлари билан таниш эканини кўрсатади. Бу дostonда тожик-форс шоири Фирдавсийнинг таъсири ҳам кўринади.

Араблар истилосидан кейин туркий тилда ёзилган «Ҳиббатул-ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар тортиғи») бизнинг замонамизгача сақланиб келган. Унинг автори Аҳмад ибн Маҳмуд Югнакий XII асрда Мовароуннаҳрда яшган. «Ҳиббатул-ҳақойиқ» ҳам «Қутадғу билик» сингари дидактик асардир. У ислом дини ахлоқини ташвиқ қилиш учун ёзилган. Бироқ биз «Ҳиббатул-ҳақойиқ»да халқ поэзиясига хос бўлган тил соддалиги ва ўйноқилиги ҳам образлар бойлигини кўрмаймиз. 10

XII асрда Ясса (ҳозирги Туркистон) шаҳрида мистик шоир Хўжа Аҳмад Яссавий яшади. У туғилган шаҳар Ясса — кўчманчи чорвадор уруғлар яшagan чўлнинг чегарасида жойлашган эди. Кичиклигида етим қолган Аҳмад ўша замонда машҳур шайхларга қўл бериб, шогирд бўлди ва кўп ўтмай у саҳройи кўчманчилар орасида сўфизм идеяларини тарғиб қила бошлади. Яссавийнинг поэзияси асосан сўфийлик ва диндорлик характеридадир. 20

Аҳмад Яссавийнинг асари, асосан, ўзбек тили тарихида қадимги ёзма обидалардан бири сифатида аҳамиятга эгадир.

XI—XII асрларда Бухоро, Самарқанд ва Урганчда форс тилида сарой адабиёти гуллай бошлади. Сарой шоирлари ишқий назаллар ва ҳукмдорларга бағишланган қасидалар ёзиш билан овора эдилар. Айни замонда Урта Осиё халқларининг ўртасида оғзаки адабиёт ҳам ривожлана боради. Бахшилар — халқ шоирлари бу дostonлар устида ишлаб, уларни бизнинг замонгача асраб келганлар. «Жангномалар» — тарихий ва қаҳрамонлар ҳақида ўша замонда ёзилган эпик асарларнинг бир туридир. 30

XIII асрда Урта Осиёга Чингизхон қўл остида мўғул қабилалари ҳужум қилдилар. Мўғуллар истилоси мамлакатнинг маданий ҳаётига даҳшатли зарба берди. Бир талай фан ва адабиёт арбоблари ҳалок бўлдилар, кўплари чет элларга, Мисрга, Кичик Осиёга, Ҳиндистонга қочдилар. 40

Бир ярим асрлик мўғул зулми даврида Урта Осиёдаги халқларнинг адабиёти тургун ҳолга тушиб қолди. Уша замонда вужудга келган адабий асарлар сон жиҳатидан оз бўлиб, бадий жиҳатдан кучсиз ва чуқур умидсизлик кайфияти билан суғорилгандилар. XIV асрнинг диққатга сазовор бўлган маҳсулотларидан бири Рабғузийнинг «Қиссасул-анбиё» (пайғамбарлар ҳақидаги ҳикоялар) номли асаридир. Рабғузий — Носириддин ибн Бурҳониддиннинг тахаллусидир. Проза билан 10 ёзилган ҳикояларга бадий жиҳатдан юксак бўлган шеърлар илова қилинган. Рабғузийнинг поэзияси халқ лирикаси асосида юзага келган бўлиб, эрон классик адабиётининг таъсиридан холидир. «Қиссасул-анбиё» — ўзбек тилининг ташкил топиши ва ривожланиш тарихини ўрганиш учун зўр аҳамиятга эгадир.

Мўғул истилоси вақтида яратилган асарлардан бири Хоразмийнинг «Муҳаббатнома»сидир.

Хоразмийнинг шеърлари мистика ва диний ваъхонликдан холи бўлиб, ўша даврдаги ўзбек поэзияси учун 20 янгилик эди. Унинг китоби — ошиқларнинг чеккан азоблари, ғамлари, хаёлларини самимий равишда ифода этган ўн бир мактубни ўз ичига олади. Унинг тили жонли ва халқ тилига яқиндир. Ўзбек адабиётининг тараққиётида бу дostonнинг қанчалик катта роль ўйнагани ва унинг қолдирган таъсири яна шунда кўринадики, тахминан юз йил ўтгандан кейин шаклан ва мазмунан «Муҳаббатнома»га ўхшаган ва ўша услубда ёзилган «Таашшуқнома» номли асар майдонга келди.

Ўзбек поэзиясининг ривожланишида Навоийдан ил-30 гари ўтган ва унга замондош шоирлар Саккокий, Атойи, Лutfий ва бошқаларнинг роллари шундан иборатки, улар ўзбек адабий тилини ўстирдилар, шеърини шаклларни мукаммаллаштирдилар, ўрта асрда ҳукм сурган диний-ахлоқ рамкасида чқишга интилдилар, улар ўзларининг аксар асарларида дунёга сўфиёна қарашдан кечиб, дунёвий завқ, табиат, ишқ ва ошиқлар ҳақида куйладилар. Бироқ ўзбек поэзиясида тема ва мундарижаларнинг торлигини йўқотиб, унга чуқур фалсафий ва ижтимоий мазмун киритишга буюк Навоий 40 муваффақ бўлди.

XV асрда Самарқанд ва Хирот фан ва санъат марказига айландилар. Мовароуннаҳрдаги кўп шаҳарларда муҳташам бинолар қурилди. Буюк олим Улуғбек Самар-

қандда машҳур расадхонасини (обсерватория) қурди ва шу маҳалгача ўзининг мукамаллиги билан олимларни ҳайратда қолдирадиган астрономик жадвалини тузди.

Шарқнинг Рафаэли бўлган гениал Беҳзод XV асрнинг иккинчи ярмида ажойиб бўёқ расмлар ишлади. XV аср бошида яратилган йирик асарлардан бири Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайхо»сидир. Достоннинг мавзуи Шарқда машҳур бўлган ва «Таврот»да баён қилинган Юсуф ва Зулайхо ҳақидаги афсонадир.

10

Авторнинг берган маълумотиغا кўра, бу достон 1409 йилда Балх шаҳрида ёзилган. Бу вақтда Балх қамалда эди. Дурбек ўз достонига ёзган сўзбошида қамал ичида қолган шаҳарнинг ҳаёти ва унда бўлган воқеаларни жонли равишда тасвир қилади. Дурбек достонидаги кўп манзаралар реалистик деталларга бойдир. Бу достоннинг яхши томони тилининг содда ва очиқлигидадир.

XV асрда яшаган машҳур шоирлар орасида Саккокий катта ўрин ишғол қилади. У Самарқандда улур олим — астроном Улуғбек саройида яшаган. Саккокий поэзияси диний руҳдан узоқлашиб, дунёвий лириканинг кучайиши билан характерланади. Саккокийнинг ишқий ғазаллари оригинал ўхшатишлар, мажозларга бой бўлиб, шаклан гўзалдир.

20

Саккокий замондошларидан бири Атойидир. Атойи ҳаётни схоластик, сўфиёна тарзда англашдан бош тортиб, табиатни, маъшуқа ва севги-муҳаббатни куйлайди. Унинг содда ва жонли ғазаллари гўзал ва ранго-рангдир. Кутилмаган чоқда дабдабали услубдан реалистик деталга ўтиш — унга хос бўлган усулдир.

30

Хиротда яшаган шоир Лутфий Атойининг ижодига зўр таъсир кўргазди. Лутфий катта шоирлардан бўлиб, ўз замонасидаги машҳур шоирларнинг юксак баҳосига сазовор бўлган эди. Лутфий ғазаллари кўз қамаштирадиган даражада порлоқ ва рангдордир.

Навойий йигитлик чоғида Лутфий билан учрашиб, унга шеърларини ўқиб берган ва унинг мақтовига сазовор бўлган эди. Навойий ўзининг «Мажолисун-нафоис» номли асарида: «Мавлоно Лутфий ўз замонасининг маликул-каломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди», деб ёзади. Лутфий чин маъноси билан шеър устаси эди. Унинг шаклан мукамал ғазаллари ғоят

40

оҳангдор бўлиб, шу вақтгача ашула қилиб айтилиб юради.

Навоий 1441 йилда Ҳирот шаҳрида туғилган. Уша замонада Ҳирот Самарқанд сингари йирик маданий марказ эди. Навоий султон Ҳусайн Бойқаронинг бош вазири бўлиб ишлади ва халқпарварлик сиёсатини амалга оширишга уринди. Ўз давлат ишларида у, прогрессив аҳамиятга эга бўлган чораларни амалга оширишга уринди ва қисман амалга оширди: шаҳарларни обод қилдирди, ариқлар қаздирди, шифохоналар, кутубхоналар солдирди. Халқнинг моддий аҳволини яхшилаш, беклар ва амалдорларнинг ўзбошимчалигини йўқотиш, мамлакатни қонун ва низом асосида идора қилиш учун ҳаракат қилди. Фитначи феодалларга қарши курашда шахсан ўзи қатнашиб, тинчлик ўрнатишга уринди.

Бу вақтларда ҳам у, қўлидан қаламини ташламай, ўзининг улуғ асарларини яратди. Навоий, халқнинг маданий ривожланиши учун тилнинг катта аҳамиятга эга эканлигини англади. Шу сабабдан ўзининг ўлмас асарларини она тилида ёзди. Навоийнинг ижоди ўзбек тилининг гўзаллиги, бойлиги ва қудратини оламга кўрсатди.

Мингларча ғазални ўз ичига олган «Чор девон»ни ва беш дostonни бирлаштирган «Хамса»ни у ўз она тилида ёзди. Улар фикрининг теранлиги, образларнинг рангдорлиги, хаёлнинг бойлиги, ҳис ва туйғуларнинг нафислиги билан кишини мафтун қилади.

Навоийнинг «Хамса»си қуйидаги беш дostonдан иборатдир: «Ҳайратул-аброр»; «Лайли ва Мажнун», «Фарҳод ва Ширин», «Сабъаи сайёра» «Искандарнома». Бу дostonларда зулм-истибдоднинг, схоластиканинг ашаддий душмани бўлган улуғ гуманист шоирнинг фалсафий, ижтимоий ва ахлоқий қарашлари акс эттирилган. Бу асарлари билан Навоий ўз даврининг фикрий ва маданий савиясидан анча баланд эканини кўрсатди. У фикр-ғояларини бадий ифодалашда дунёнинг энг улуғ шоирлари билан бир қаторда туради. Инсон шахсининг камолотга, эркинликка интилиши, инсоннинг ўрта аср схоластикасидан қутулишга интилиши, киши руҳининг гармоник инкишофга интилиши ғоят катта куч билан ифода қилинган.

У яратган бадий образларда севги, қаҳрамонлик, садоқат ва бахт учун интилишнинг гўзаллиги кўринади.

«Хамса»даги дostonларнинг қаҳрамонлари бўлган Лайли, Мажнун, Фарҳод, Ширин ва бошқалар Навоийнинг олижаноб идеяларини ифода қилувчи образлардир.

Алишер Навоийнинг мафкураси прогрессив хусусиятларга эга бўлса ҳам, унда баъзан диний-идеалистик фалсафа аломатлари очиқ кўринади. Феодализм даврида етишган Алишер Навоий маърифатли ҳокими мутлақ тарафдори эди.

Навоий адабий асарлардан ташқари яна бир талай илмий ва тарихий асарлар ёзган.

Бобир XV аср адабиётида алоҳида ўрин ишғол қилади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобир 1483 йилда туғилган. Унинг отаси Фарғона ҳокими эди. Бобир кичиклигидан фан ва санъат билан қизиқиб, ўзининг истеъдод эгаси эканини кўрсатади. Отаси ўлгандан кейин ўн икки ёшда Андижонда тахтга ўтирди ва шундан бошлаб, жанрларда қатнашди.

Кўчманчи ўзбек қабилаларининг саркардаси бўлган Шайбонийхон билан узоқ вақтгача олиб борилган кураш Бобирнинг мағлубияти билан тамомланади. Бобир ўз қўшинининг қолдиғи билан Афғонистон ва Ҳиндистонни босиб олиб, Деҳли шаҳрига ўрнашиб олди. У, Европа тарихчилари ўртасида «Буюк мўғуллар империяси» номи билан машҳур бўлган буюк давлат вужудга келтирди.

Бобир ҳам золим, раҳмсиз ҳукмдорлардан бири эди. Бироқ унинг кучли адабий таланти унга ўзбек классик адабиётида юксак ўрин ишғол қилишига имконият берди.

Бобирнинг рубойлари унинг поэзиясининг чўққисидир. Бобирдан олдинги ва кейинги шоирлар бу бобда унга ета олмаганлар. Умар Хайёмнинг рубойлари каби унинг рубойлари ҳам фалсафий фикрларга бой, шаклан мукамал ва ислом дини нуқтаи назарининг маҳдудлигидан анча озоддир.

Бобир Навойдан кейин ўзбек адабий тилини ривожлантиришда, ўзбек адабиётидаги реалистик тенденцияларни ўстиришда катта роль ўйнайди. Бобир, ҳеч ўзгартириб бўлмайди, деб танилган адабий формаларни, усулларни жасорат билан ўзгартди.

Бобир ўз сафарларида, турли воқеалар, саргузаштларга бой бўлган ҳаётида кўп халқлар ва қабилалар

10

20

30

40

билан тўқнашди, уларнинг урф-одатларини диққат билан ўрганди. Сафарларда суяги қотган жангчи ва оддий аскарлар билан бирга ҳарбий турмушнинг бутун азоб-уқубатларини чеккан шоир ўз мушоҳадалари, фикрлари ва ҳисларини содда, образли, ўткир халқ тили билан ифода қилади. Бобир ўз ўғлига ёзган мактубларидан бирида унинг асарини қаттиқ танқид қилади; содда, гўзал тил билан ёзишни, фикрни аниқ ва тўғри ифода қила билиш санъатини эгаллаш лозимлигини уқтиради. У

10 ўзининг ижодида бу асосий принципларни изчиллик билан амалга оширишга интиланган. Унинг ўз кўрган, кечирганлари ҳақида ёзган «Бобирнома»си ўзбек адабиёти хазинасига қўшилган ажойиб дурдонадир.

XV асрда яшаган шоирлар орасида «Шайбонийнома»нинг автори Муҳаммад Солиҳни ҳам тилга олиб ўтмоқ лозим. «Шайбонийнома» ўз давридаги ҳаётни акс эттирган биринчи дostonдир. Бу дostonда ўша замондаги сафарлар, жанглар, шаҳарлар тасвирланган, тарихий шахсларнинг образлари берилган.

20 XVI асрда Ўрта Осиё бир қанча майда феодал хонликларга бўлиниб кетди. Ўзаро урушлар хўжаликни вайрон, халқ оммасини қашшоқ қилди. Бу давр адабиётида диний-мистик мотивлар ва пессимизм ҳукмронлик қилади. Шоирларнинг кўпи эски намуналарга тақлид қилишдан нарига бормайдилар.

XVII асрда машҳур бўлган шоирлардан Турди, Мажлисий ва Машрабни кўрсатиб ўтмоқ мумкин. Турдининг бир неча шеърларигина бизгача етиб келган. Улар Турдининг истеъдодли шоир эканидан гувоҳлик берадилар.

30 Турдининг шеърлари ўша даврдаги сиёсий оқимларни ва халқ оммасининг ҳаётини очиб кўрсатади. Шоирнинг ўткир сатирик шеърлари ҳоким табақалардан жамиятнинг норозилигини ифода қилади. У ўз шеърларида хонлар, беклар ва амалдорларни аямай савайди: «Едингиз барчангиз итдек фуқаронинг этини», — дейди.

Бу даврда яшаган машҳур шоирлардан бири Машрабдир. У ўзининг оригинал таланти ва афсонага айланиб кетган ҳаёти билан халқ ўртасида кенг шуҳрат қозонган. Машрабнинг лирик шеърлари киши юрагига

40 ўтдек тегади. Ҳур фикрли шоир ўз шеърларида ижтимоий тенгсизликка қарши норозилик билдиради ва ислом динининг эътиқодларини мазах қилади. Машраб ўз давридаги жамиятнинг яраларини сезгандай бўлса

ҳам, лекин уни даволашдан тамом беҳабар эди. У ҳоким синфларнинг зебу зийнати, кайфу сафосидан кўра, ҳалол камбағалчиликни ва дарбадарликни устун кўрганини айтади.

Саёқ қаландар бўлган шоир ўз шеърларида дин нуқтаи назаридан муқаддас бўлган нарсаларни кулги остига олади. Макка тўғрисида гапириб: «Иброҳимдан қолган ул эски дўконни на қилай?» дейди.

Машраб дарбадар турмуш кечирган кишидир. У Хўжандда (ҳозирги Ленинобод), Тошкентда, Самарқандда, 10 Бухорода, Ҳиндистонда, Қашқарда, Балхда бўлган ва халқ ўртасида шуҳрат қозонган.

Халқ томонидан севилган бу ҳур фикрли шоир юқори табақалар ва руҳонийларнинг адоватига дучор бўлди ва даҳрийликда айбланиб, 1711 йилда Балх шаҳрида дорга осилди.

XVII—XVIII асрларда, уч хонлик (Қўқон, Хива ва Бухоро хонликлари) даврида адабиёт асосан хонлар саройида ва феодал табақалари орасида тараққий қилди. 20 Уша замонда фан, санъат ва адабиёт, ҳатто оддий саводхонлик бир ҳовуч аристократлар ва ҳоким табақанинг имтиёзи эди. Шоирнинг ижоди ва унинг танилиши унга ҳомийлик қиладиган хон ва бекларнинг завқи — дидига қисман боғлиқ эди. Шу сабабдан ўша замондаги ўзбек адабиётининг характери тўғрисида гапирар эканмиз, биз унинг бу хусусиятларини ҳам назарга олишимиз лозим.

Шоир Мунис Хоразмийнинг қизғин ижодий йиллари XIX асрнинг бошига тўғри келади. Ҳар тарафлама маълумотга эга бўлган Мунис ҳам илм, ҳам шеърга ҳавасли киши эди. У, Хоразм хонлари тарихини ҳикоя этувчи «Фирдавсул-иқбол» номли асари билан машҳурдир. Мунис ҳаяжонли шеърлар яратган шоирдир. Хива хонлари ёнида сарой шоири лавозимини ўташ унга оғир туюлар эди. Шу туфайли унинг шеърларига алам ва умидсизлик ҳисси оралаб туради. Шоирнинг «азоб оловларида қизган қалами» чириган феодал муносабатларга қарши бўлган оҳанглар билан кучли жаранглади. Шоир жасорат билан ўша замондаги ҳаётнинг чиркинлигига қарши кураш эълон қилади. 40

Муниснинг замондоши бўлган Огаҳий классик поэзия традицияларини давом эттирди.

XIX асрда Қўқон хонлигида поэзия икки оқимнинг

кураши доирасида ўсади. Умархон, Фазлий ва бошқалар тараққий қилдирган сарой адабиётига қарама-қарши ўлароқ демократик — ҳажвий адабиёт ҳам тараққий қилдики, бунинг намояндалари Гулханий ва Махмурлар эди. Умархон шоирлар ўртасидаги мушоиралар (айтишувлар)ни севарди ва буларда ўзи ҳам қатнашарди. Бу хил поэзиянинг намуналари Умархон ва Фазлий томонидан ёзилган.

- 10 Уша даврдаги шоиралар — Нодира, Увайсий ва Маҳзунанинг ижоди бизда алоҳида қизиқиш уйғотади. Уларнинг ғазаллари бевосита кечинмалар ва самимий ҳистуйғуларга бойдир.

Нодира, Увайсий ва Маҳзуна шеърларида ҳаётдан зорланиш, бахт-саодатга ташналик, ошиқлар ўртасидаги вафодорлик тўғрисида хаёл суриш мотиви кучлидир. Улар ўз ижодларида қотиб қолган шеър қонунларини бузиб, ўз туйғуларини эркин ифода қилишга интиладилар.

- 20 Гулханийнинг ижоди алоҳида хусусиятларга эгадир. Гулханий ҳаммом гўлахи бўлиб, аскиячиликка уста эди. У ўз истеъдоди орқасида сарой доирасига кириб, сарой шоирларининг мушоираларида қатнашди. У ўзининг «Зарбулмасал» номли китоби билан машҳурдир. Бу китобда у ўткир сатирик образлар орқали ўша замондаги ҳоким табақаларни масхаралади. У ўзбек адабиётига халқ афоризмлари, мақоллари ва ибратомуз ҳикояларини киритди.

- 30 Ҳар кимки сафар қилса, писандида бўлур,
Хуршид каби зиё ҳар дида бўлур.
Оламда нимарса йўқ сувдин тотлиқ,
Гар бир ерда мақом этса ганда бўлур,—

дейди ўзининг ажойиб шеърида.

Гулханийнинг замондоши бўлган шоир Махмур ижодида демократик — халқ мотивлари очиқ-ойдин ифода қилинган. У ўзининг «Хапалак» номли машҳур шеърда феодал давридаги қишлоқнинг даҳшатли манзарасини реалистик тарзда ифода қилган.

- 40 XIX асрнинг иккинчи ярмида Қўқон хонлиги чор Россияси томонидан истило қилиниб, унга қўшилди. Хива ва Бухоро хонликлари унинг вассалларига айландилар.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Россиядаги илғор фикрлар таъсири остида ўзбек адабиётида демократик идея

лар кучая бошлайди. Талантли шоир Комил Хоразмий ўз халқининг маданий ва иқтисодий қолоқлигини кўриб, қаттиқ таъсирланди ва ўзининг маорифпарварлигини жасорат билан ифода қилди. Комил мамлакатда адабий ва илмий ҳаётни ривожлантириш учун хоннинг уринишлари пуч эканини сезар эди. Бу мавзуда ёзган шеърида, у ўз замондошлари бўлган шоирларнинг фожияли тақдирини тасвирлайди. Халққа хайрихоҳ бўлган шоир унинг чеккан азоб-уқубатларини кўрар, Ватанига тараққий йўлини топишни тилар эди.

10

Ижтимоий фикрнинг ўсиши шоир Аваз Утар ўғлининг ижодида кучли ифодаланади. Ҳаётни севувчи демократ шоир Аваз ҳаётни ислоҳ қилишга, маорифга даъват қилди, мутаассиб руҳонийларга, реакцион ҳоким табақаларга ўз нафратини қўрқмасдан изҳор қилди. Ўз шеърларида сарой аҳллари ва хон лаганбардорини масхаралаб кулди. «Уламоларга» деган шеърида таассуб ва хурфотга ботган олимларни мазах қилади. Шоир уларга қараб ғазаб билан бундай дейди:

20

Эйки сизлар таассуб бирла даврон эттингиз,
Миллати мазлум аҳволин паришон эттингиз.
Бирингиз қози, бирингиз аъламу муфти бўлуб,
Бу не ойин эрдиким, сизлар намоён эттингиз.
Бизни айлаб хору зору нотавон этмак учун,
Бермайин озор ҳурни банди зиндон эттингиз.
Бу фалокатлар учун масъул бўлурсиз оқибат,
Зулми истибдод ила миллатни вайрон эттингиз.

Унинг «Тил» деган шеъри ёшларни ёлғиз ўз тилини эмас, балки бошқа тилларни ҳам ўрганишга чақиради.

30

Ҳар тилни бялув энди бани одама жондир,
Тил воситаси — робитан оламиёндыр.

Аваз ҳоким табақаларни фош қилган шеърлари учун 1912 йилда Асфандиёрхоннинг буйруғи билан жинни деб эълон қилинди ва қаттиқ жазога тортилди.

XIX аср билан XX аср чегарасида шоир Фурқат ва Муқимий ўз ижодлари билан ўзбек адабиётида янги бир саҳифа очдилар.

Камбағал бир новвойнинг ўғли бўлган Муқимий ёшлигидан бошлаб фан ва адабиётга қизиқди. У Бухоро ва Тошкент мадрасаларида таҳсил кўрди. Қўқонга қайтиб келиб, кичик бир ҳужрада камтар ҳаёт кечира бошлади. Муқимий шуҳрат ва бойликка интилмас эди.

40

Муқимий ўзи яшаб турган ҳаётни чуқур ўрганиб, сатирик шеърлари орқали кишининг эсидан чиқмайдиган

31

образлар яратди. У ўз халқининг фожиали ҳаёт кечиришини кўриб, алам чекар эди. У ўзининг ўткир сатирик шеърларида товламачи амалдорлар, очкўз ва бахил бойлар, олғир савдогарлар ва гумашталар, муғамбир ва маккор муллаларнинг образини яратди. У ҳаётнинг ярамас, чирик томонларини реалистик йўсинда фош қилди.

Муқимийнинг сатирик образлари халқнинг онгида маҳкам сақланиб қолган. Бироқ, у, сатира билан чекланиб қолмади. Шоир ўзининг лирик шеърларида халқнинг умид ва орзуларини куйлади. Унинг кўп шеърларини халқ ҳанузгача ашула қилиб айтиб юради.

Муқимийнинг замондоши бўлган Фурқатнинг ижоди ҳам прогрессив роль ўйнади. Шоир ўз халқининг тақдири ҳақида узоқ ўйлаб, рус маданиятига умид кўзи билан тикилади. Фурқат чоризмнинг колониал сиёсатига манфий муносабатда бўлса-да, лекин рус фани ва адабиётига қизиқади. У, рус ўқув юртлари, рус фанининг фойддорлиги ҳақида, саркарда Суворов ҳақида ҳаяжонли шеърлар ёзади. Шоир нодонлик ва жаҳолатни қоралайди, ўз халқининг қолоқлигидан шикоят қиладди, ўз ватандошларини рус халқидан таълим олишга, рус ва Европа маданиятининг энг яхши традицияларини қабул қилишга даъват этади.

Зиҳи даврон фарҳунда нишони,

Замон ўлди ўрусия замони...

Топарга илми айлар жадаллар,

Топиб, айлаб анинг бирла амаллар.

Фурқат Туркистон тарихида биринчи марта илғор фанни тарғиб қилган ёзувчидир, у рус маданиятининг қадрига етишга уринди ва халқни бу маданиятдан баҳраманд бўлишга ундади.

Фурқатнинг ишқий шеърлари нафис ва мусиқавийдир. Ҳазал ёзишга моҳир бўлган бу шоир ўз лирикасида ранго-ранг бўёқлардан фойдаланади. Ҳазаллар поэтикасига бадий образларнинг бирлиги принципини киргизди.

Муқимий ва Фурқатнинг демократик тенденцияларини XX аср бошидаги маорифпарвар шоирлар илғори силжитишга интиладилар. Болаларга боп ахлоқий-дидактик ҳикоялар пайдо бўлади. Криловнинг масаллари, Робинзон Крузо ҳақидаги повесть ва бошқалар таржима қилинди. Шоир Авлоний, Завқий, Камий, Мискин шеърлари ҳурриятпарварлик ҳисси билан суғорил-

ган. Улар халқни тараққиётга даъват қилдилар, нодонликни, жаҳолатни қораладилар, ҳаётни ислоҳ этишга чақирдилар. Мискин «Биз қандай ҳолдамиз» деган шеърисида халқни ўқишга тарғиб қилади:

Йиғла, э кўз, ҳолимизга дам-бадам сан энди қон,
Жаҳл домига асир ўлдук илмсизлик билон.
Ўзга миллат илм учун сарф айлаюрлар молу жон,
Биз ажаб чойхона-ю майхонада айлаб макон.

* * *

*

Улуғ Октябрь социалистик революцияси ўзбек халқининг тарихида янги давр очди. У ўзбек халқига озодлик берди, уни бир давлатга бирлаштирди ва янги тараққиёт йўлига олиб чиқди. Утмишда эзилган, иқтисодий-маданий жиҳатдан орқада қолган ўзбек халқи Ленин партияси раҳбарлигида, улуғ рус халқининг ёрдами билан қудратли социалистик хўжаликни, янги социалистик маданиятни вужудга келтирди, бахтли ҳаётга эришди. Ўзбекистон беш йиллик планларини бажариб илғор қишлоқ хўжалиги ва юксак индустриал мамлакатга айланди. 10

Ленинча миллий сиёсат орқасида ўзбек маданияти ўзининг миллий рамкасида чиқиб, Советлар Иттифоқидаги халқларнинг шаклан миллий, мазмунан социалистик бўлган маданиятлари билан ҳамкорлик йўлига тушди. 20

Ўзбек поэзияси социалистик реализм методини эгаллаш йўлида тараққий этди.

Ўзбек ёзма поэзиясида ҳукмрон бўлиб келган классик вазн — аруздан кўра ўзбек халқ ашулалари ва достонларига хос бўлган бармоқ вазни ривож топди. Ғазал, маснавий сингари эски шеър формалари қатори янги формалар майдонга келди. Ўзбек адабий тили ҳам янгиланиб, жуда бойиди. Революциягача ўзбек адабий тилини араб ва форс сўзлари ва грамматик формалари анча бўлган эди. Революциядан кейин халқ тили адабий тил учун асос бўлди. Ўзбек совет поэзияси ўзининг дастлабки даврида озодлик, эркин меҳнат ва янги ҳаётни куйлаш, меҳнаткашларни курашга ва янги ғалабаларга даъват қилиш, революциянинг қудрати ва улуғлигини куйлашни ўзига мавзу қилиб олди. 30

Мамлакатимизда социалистик ғалаба орқасида ҳаётнинг ҳамма соҳаларида катта ўзгаришлар рўй бе- 40

риши билан ўзбек совет поэзиясининг тематикаси ҳам кенгайиб борди.

Беш йиллик планлар учун кураш, кенг халқ оммаси ижодий кучларининг юксалиши ва меҳнат соҳасида уларнинг кўрсатган ажойиб қаҳрамонликлари ўзбек совет поэзияси олдида кенг уфқлар очди, унинг битмас-туганмас илҳом манбаи бўлди. Ўзбек совет поэзияси халқ қаҳрамонлигини куйлади, ўзининг энг яхши асарларини ғалабаларимизнинг илҳомчиси бўлган улуг

10 Коммунистик партияга бағишлади.

Ўзбек совет поэзияси ўзбек классик поэзияси ва ўзбек фольклорининг энг яхши традицияларидан фойдаланди ва рус халқининг адабиётидан таълим олди. Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Горький, Маяковский ва ҳозирги йирик совет шоирлари ўзбек совет поэзиясининг ўсишига зўр таъсир кўрсатдилар. Рус ва Ғарбий Европа классикларининг асарлари революциядан кейингина ўзбек тилига кўплаб таржима қилина бошладилар. Айни замонда ўзбек китобхонлари ўз тилларида қардош халқлар — Украина, Белоруссия, Грузия, Қозоғистон, Арманистон ва бошқаларнинг йирик ёзувчилари асарлари билан танишишга имкон топдилар.

20 Совет Ўзбекистонда ёзма адабиёт қаторида халқ ижоди ҳам гуллади. Пахта далаларида, фабрикаларда ва заводларда янги ашулалар эшитила бошлади, уларда аввалги ғам ва қайғу оҳанглари эшитилмайди. Ўзбек халқи бахт-саодат, эркинлик, беғубор севги тўғрисида куйлайди.

Совет Ўзбекистонда ёзма адабиёт қаторида халқ ижоди ҳам гуллади. Пахта далаларида, фабрикаларда ва заводларда янги ашулалар эшитила бошлади, уларда аввалги ғам ва қайғу оҳанглари эшитилмайди. Ўзбек халқи бахт-саодат, эркинлик, беғубор севги тўғрисида куйлайди.

30 Халқ оғзаки адабиёти бойликларининг хазинадорлиги бўлган халқ шоирлари — бахшилар ёлғиз эски дostonларнигина эмас, балки қўшиқлар ҳам тўқидилар. Талантли халқ қўшиқчилари — шоирлари Фозил Йўлдош, Ислom Шоир, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Қурбон ота, Пўлкан ва бошқаларнинг дostonлари, ашулаларини халқ завқ билан ўқийди ва куйлайди. Ўзбек совет поэзияси социалистик маданиятнинг қуролига айланди. Шоирларимиз совет давридаги улуг ҳодисалар, идеялар, катта ўзгаришларни англаб, бу ҳодисаларни тўғри акс эттириш қобилияти уларда кундан-кунга ўсмоқда.

40 Ўзбек совет поэзиясининг қалдирғочи Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий эди. Ҳамза Октябрь революциясидан олдин ёзишга киришган. Бироқ у революциядан кейин-

гина чиндан халқ шоири бўла олди, янги оламни самимий шодлик ва ҳаяжон билан қаршилади. У, революцияга мадҳиялар ўқиди, ишчилар ва деҳқонларни революция душманлари билан аёвсиз курашга чақирди. Унинг шеърлари чақмоқдек кескин эди:

Ҳой-ҳой отамиз,
Тошни кесар болтамиз,
Бизга қарши буржуйларни
Шартта-шартта отамиз.

Ҳамза Ҳақимзода революциянинг жасоратли жангчиси, 10
Ўзбекистонда совет маданиятининг пионери эди. Унинг шеърлари ва қизгин фаолияти янги ҳаёт учун кураш, совет Ватанининг куч-қудратини мустаҳкамлаш, ўзбек халқининг маданияти ва онгини ўстириш ишига бағишланган эди. Ҳамза Ҳақимзода ўлган йили унинг ҳақида ўзининг биринчи китобини яратган Ҳамид Олимжон ёзган эди:

Мана шоир!
Қоронғилик босган жойларни
Юлдуз бўлиб ёритмоқчидир;
Ўргумчак қийнаган пок юракларнинг
Дарди, аламини аритмоқчидир.

20

Ҳамза Ҳақимзода Ўзбекистонда ёлғиз биринчи совет шоиригина эмас, балки биринчи композитор ва талант-ли драматург эди. У ўз шеърларини музыкага солар ва бу шеърлар ашула бўлиб қоларди. Улар ҳалигача ҳам халқ ўртасида айтилади.

У, актёрлар коллективини уюштириб, ўзининг сиёсий-актуал пьесаларини саҳнага қўяр, агитпоездда Туркистон фронтини бошдан-бошга кезиб, жангчиларга 30
томоша кўргазарди.

Ҳамза Ҳақимзоданинг ораторлик ва халқ ашулалари характерида бўлган поэзияси Фафур Ғулом ижодида ўз ривожини топди. Фафур Ғулом поэзиямизга янгилик кiritган, зўр ижодий кучга эга бўлган, ўзбек халқ тилининг бойлигини эгаллаган шоирдир.

Унинг умумлаштирувчи кучга эга бўлган поэзияси катта тарихий даврларни қамраб олади.

У, совет интернационалиزمи руҳида ёзилган шеърларида халқлар дўстлигини куйлайди: 40

Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз,
Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг,

Ойбек ва Ғафур Ғулом

Улуғ давримизнинг нафасдошимиз,
Нафаски, мазмуни фазолардан кенг.

Шоир ўзини ғолиб Ватанимизнинг тўла овозли куй-
чиси эканини сезди:

Қатрада осмон акс этганидек,
Жаҳондай маънодор қорачуғимиз.
Ғолиб асримизга қўшдан машъал,
Замон кўрасининг сўнмас чўғимиз.

Улуғ Ватан уруши йилларида Ғафур Ғуломнинг са-
фарбарликка чақирувчи эҳтиросли шеърлари катта роль 10
ўйнади. У ўз асарларида ёввойи фашизм фалсафасини
ғазаб билан савалаб, улуғ совет гуманизмини, халқлар
дўстлигини унга қарши қўйди. Унинг ватанпарварлик
руҳи билан суғорилган лирикаси Ўзбекистонда ва унинг
хорижида кенг оммага маълумдир. У хоҳ Турксиб те-
мир йўли, хоҳ ўзининг ғолиб ўғлини қарши олишга чиқ-
қан чол ҳақида, Фарҳод қурилиши тўғрисида ёзар экан,
ҳар ерда унинг ижоди умумлаштириш кучига эгадир.

Ғафур Ғулом ўзбек поэзиясига янги усуллар киргиз-
ди, ўзбек назмини кенгайтди. Бундан ташқари Ғафур 20
Ғулом ўзбек прозасининг усталаридандир. У талай
юмористик ҳикоялар ва повестлар яратди.

Ҳамид Олимжон рус поэзияси таъсири остида вояга
етган лирик шоирлардандир. У, севикли Ўзбекистон
ҳақида ёзади:

Ухшаши йўқ бу гўзал бўстон,
Достонларда битган гулистон.

Унинг Ўзбекистонга бўлган севгиси «Москва — халқ-
ларнинг нурли уйи» эканини англаш ва рус маданияти
СССР халқлари маданиятини бойитадиган ва совет 30
халқларини тарихда кўрилмаган тараққиётга олиб бо-
радиган маданият эканини англаш билан узвий боғлан-
гандир.

Унинг Россия ҳақида ёзган шеъри ажойибдир:

Россия, Россия менинг Ватаним,
Мен сенинг ўғлингман, эмасман меҳмон.

Ҳамид Олимжоннинг ўзбек халқига, унинг қаҳрамон
ўтмишига ва шу бугунги улуғ қурилишга бўлган муҳаб-
батини тараннум этувчи лирикаси совет одами ҳиссиёт-
ларини чуқур ифода этади. «Зайнаб ва Омон» дostonи 40
ўзбек йигити билан ўзбек қизи ўртасидаги севгининг,
янги севгининг ўрта аср хурофотларини енгиб чиққани-
ни баён қилади. Бу совет Ўзбекистони ҳақида ёзилган ях-

ши асарлардан биридир. «Семурғ» достони фольклор материали асосида ишланган асардир. Унда инсоннинг бахт-саодат учун кураши тўғрисидаги мавзу бадий тарзда ишлаб чиқилган...

10 Ҳамид Олимжон тинмасдан ўз асарларининг мазмунини чуқурлаштириш ва шаклини такомиллаштириш учун янги йўл ва воситалар излар эди. У, ўзбек халқ поэзиясини диққат билан ўрганиб, бу битмас-туганмас манбадан озиқланди, ўз фикрларини содда, очиқ ифода қилишга эришди.

Шайхзода шеърларининг формаси ранг-барангдир. У рубоий (фалсафий мазмундаги тўртлик), баллада, поэма ва лирик шеърлар формасидан фойдаланади. Ўз фикрларини ифода этиш тарзи Маяковскийнинг тасвирий воситаларига ўхшаб кетади. У ҳам Маяковский сингари порлоқ ва кутилмаган образлар яратган. Унинг «Мерос», «Тақдир» ва биринчи ўзбек президенти ҳақидаги «Оқсоқол» дostonлари социалистик воқеликни тасвирловчи кенг полотнолардир.

20 Уйғун ўз ижодий йўли билан ўзбек поэзиясида ўзига хос ўринни ишғол қилади. Унинг шеърлари сюжетли ёки шеърӣ новелла (ҳикояча)лардан иборатдир. Уларнинг ҳажми кичик, бадий пухта, жонли, таъсирли, баъзан юмористик характерда ва жуда рангдор мусиқавий бўлади. Уйғун ёрқин образлар яратишга интилган санъаткордир.

Уйғун уруш йилларида душманга нафрат ва адоват уйғотадиган шеърлар ёзди. Бундан ташқари, Уйғун драматургия ва киносценария соҳасида ҳам ғоят самарали ишлаётир.

30 Шоир Ҳасан Пўлат бошда плакатнамо, қуруқ ташвиқий шеърлар ёзар эди, кейин ўсиб, лирик ва реалистик асарлар ёзиш даражасигача кўтарилди.

Собир Абдулла бутунлай бошқача бир ижодий йўлдан кетаётир. Собир Абдулла ўзининг ғазаллари, либреттолари билан айниқса маълумдир.

40 Миртемир ижоди давримиз кишиларининг қаҳрамонлиги, совет кишиларининг жанг ва меҳнат frontiдаги фидокорликларини акс эттиради. Миртемирнинг «Владимир Ленин» номли достони ўзбек халқининг улуғ доҳийга бўлган муҳаббатини ифода этади. Миртемир рус тилидаги ва СССРдаги қардош халқлар тилидаги бадий асарларни ўзбекчага таржима қилиш ва драматургия соҳасида муваффақият билан ишлаётир.

Темур Фаттоҳ, Амин Умарий ва Зулфия ёш наслга мансуб бўлган шоирлардир. Ўзбек Давлат гимни тексти-нинг автори Темур Фаттоҳ ўзининг дostonлари ва балладаларида Ватанни кўкрак билан ҳимоя қилган мард ўзбекистонликларнинг образини яратади. Амин Умарий-нинг лирик шеърлари оҳангдор ва типикдир. Янги ҳаёт-нинг қувноқлигини тараннум қилган бу шоир уруш вақ-тида жангчиларнинг мардона образларини акс эттирди.

Шоира Зулфиянинг шеърлари чуқур ҳаяжон ва но-зик туйғулар билан тўладир. Зулфия ўзбек совет хотин-қизларининг фикр-ҳислари, кечинмаларини тасвир қи-лади. 10

Ҳамид Фулом, Жуманиёз Шарифий — ёш шоирлар-дандир. Адҳам Раҳмат, М. Бобоев, Туроб Тўла, Мир-муҳсин, Асқад Мухторӣ Рамз Бобожон ва бошқалар ўз-ларининг ёш овозлари билан уларга жўр бўлмоқдалар.

Улуғ Ватан уруши ўзбек поэзиясининг тараққийсида янги босқич вужудга келтирди. Ўзбек поэзиясининг го-вий мазмуни бойиди, маҳорати ошди.

Ўзбек поэзияси жанг олови ичида чиниқди, замона-нинг барча синовларидан ўтди... 20

Совет Иттифоқидаги халқлар ўртасидаги дўстлик, рус халқига беҳад миннатдорлик ҳисси поэзиямизни олга сурувчи қудратли куч бўлди. Ўзбекистоннинг деяр-ли барча шоирлари Улуғ Ватан уруши йилларида сиё-сий актуал асарлар бердилар.

Немис фашистларга қарши бўлган уруш — совет ҳокимияти учун уруш, айни замонда социализм ғалаба-си орқасида гуллаган ўзбек маданияти учун бўлган уруш эди.

Улуғ Ватан уруши давридаги ўзбек поэзияси совет халқининг ғалабаси, унинг бахт-саодатига ишонч билан тўлиб-тошган поэзиядир. 30

Урушдан кейинги тинч қурилиш даврида ВКП (б) Марказий Комитетининг мафкура масалалари ҳақида чиқарган тарихий қарорларидан илҳомланган ўзбек шоирлари эришган ютуқлари билан қаноатланмай, со-вет кишиларининг энг яхши маънавий хислатларини акс эттирадиган ва уларни янги қаҳрамонликларга илҳом-лантирадиган асарлар яратмоқ учун ўз устларида қунт билан ишламоқдалар. Бу вазифанинг бажарилиши со-циалистик Ўзбекистон поэзиясининг тағинда ижодий юк-салиши ва ўсиши учун яна бир дастак бўлади. 40

АДАБИЁТ ҚОИДАЛАРИ

Яқинда Ўзбекистон ССР давлат нашриёти томонидан ўртоқ Фитратнинг адабиёт муаллимлари ва адабиёт ҳаваскорлари учун қўлланма — «Адабиёт қоидалари» босилиб чиқди. Бу ҳозирги адабий ҳаётимизнинг суёт даврида муҳим бир нарсадир. Адабиёт дарсликларига эҳтиёжлари зўр бўлган мактабларимизга, ҳар ҳолда бирмунча ёрдам кўрсатади.

10 Китобдаги материаллар систематик тузилиб, адабиёт қоидалари тўғрисида маълумот берилган ҳам янги шоирларимизнинг парчалари билан чекланмасдан ўртоқ Фитрат Навоий, Бобир... каби эски шоирларимиздан ҳам мисоллар олган ва дурустгина таҳлил этилган.

Асарнинг бу қисми мактаб ўқувчиларига гўзал бир қўлланма бўла олади. Асарнинг яна бир хусусияти — адиб Фитратнинг жозиб, гўзал услубидир.

20 Юқоридаги бирмунча мазиятларга эга бўлган китобнинг кўпгина камчиликлари ҳам бор. Шу камчиликлар тўғрисида ўз фикримизни айтмоқчимиз.

Китобнинг жилдида «Адабиёт муаллимлари ҳам ҳаваскорлари учун қўлланма» дейилган бўлса-да, асарда қўлланма фақат «қофия ҳам вазнчилик»дан ташқари чиқа олмайди. Гўзал санъат, адабиёт, адабиётда оқим истилоҳлари деган бўлимлар жуда суюқдир. Қатъий фикр бермайди. Балки санъат назарияси тўғрисида янглиш тасаввурлар қолдиради. Асарнинг шу муҳим қисмлари адабиёт муаллимларига қўлланма бўлган эмас, ҳатто мактаб ўқувчиларига ҳам керакли маълумот бера олмайди. «Адабиёт қоидаларида» «гўзал санъат» бир ярим саҳифа, «Адабиёт» 10—15 сатр, адабий мактаблар боби икки ярим varaқ.

Адабиёт муаллимларига кенг назарий маълумот керакдир. «Қўлланма» шу эҳтиёжни қисман бўлса ҳам тўлдиришга тиришмоғи лозим эди. Фитрат эса «истюра», «лаффу нашр» билан кифояланибди.

Сўнгра Фитрат санъат ва адабиётга бу кунги кўз билан (марксчиларча) қарамаган. Биз бутун ҳодисаларни марксизм призмаси орқали кўришимиз, текширишимиз, марксистча ижтимоий таҳлил (марксистко-социологический анализ) қилишимиз лозимдир. Ҳодисаларнинг сирларини ойдинлатадиган ёлғизгина шу 10 методдир.

Фитратнинг санъат ва адабиётга қараши эса шу йўлда эмасдир. Унинг фикрлари ҳозирги фикрлардан жуда узоқда. Масалан: гўзал санъатни шундай таъриф этади: «юрак, фикр, туйғу тўлқинларини сўз, товуш, бўёқ, шакл, ҳарф, ҳаракат каби товарлар (материаллар) ёрдами билан жонлантира чиқариб, бошқаларда ҳам шу тўлқинни яратмоқ ҳунарига гўзал санъат дейилдир», албатта бу таъриф ўзларини жамият пирамидасининг иртифоида ҳис этиб, ҳаётдан узоқ турган юрак 20 тўлқинларини, гўзал хаёлларни тараннум этиш керак, дейдиган буржуазия адиб, шоирларнинг «санъат-санъат учун» назариясига жуда ўхшаб кетади. Дуруст, ҳар санъат асари юракни тўлқинлантирсин, лекин санъатнинг ижтимоий томони бундан ҳам муҳимроқдир. Чунки санъат ўзининг маншай эътибори билан ижтимоий бўлиши баробарида аҳамияти, маъноси ҳам ижтимоийдир. Санъат синфларнинг мафкуравий бир қуролидирки, у синфий муносабатларнинг тарихи билан бирга такомил этади. Бир давр санъатининг сажжия- 30 сини, шаклини, мавзуини белгилагувчи иқтисодий муносабатлардир. Мана буни англаш учун санъатнинг иқтисод ва синф билан боғланиши, шуларга қараб ўзгариши, тарихий илдизи, жамиятда тутган ўрни каби муҳим маълумотлар керак эди. Бу нарсалар асарда кўринмайди.

Бизнингча, санъат синфларнинг биллурлашган мафкуравий қуролидир. Ҳатто, санъат тасвирий фандир, тасвирий тафаккурдир.

Адабиёт таърифида ҳам Фитрат эски идеялардан 40 қочолмайди. Унда ҳам: «адабиёт, фикр туйғуларимизда тўлқинларни сўзлар, гаплар ёрдами билан тасвир қилиб бошқаларда ҳам худди шу тўлқинларни ярат-

моқдадир» деб Муҳиддинбекнинг «Янги адабиёти»даги таърифдан четга чиқмайди. Бундай таърифларнинг ўрни архивдир. Адабиёт бир синф ёки ижтимоий табақа ҳаётининг ойнасидир. Санъат ва адабиёт ошиғи Луначарский «Адабиёт ҳам марксизм» деган мақоласида адабиётни шундай таъриф этади: 1) «Адабиёт ижтимоий турмушнинг инъикосида махсус ойнадирки, турмуш унда акс қилади. 2) Адабиёт санъат навларидан бири ва мустақил ижтимоий ҳодисадир. 3) Адабиёт жамиятда ташвиқ воситасидир».

10 Бир синф гулласса, ўша синфнинг адабиёти ҳам гуллайди. Синфларнинг ҳалокатга бориши адабиётнинг сўнишини кўрсатади. Ҳар шоир, ҳар адиб ўзининг асарини баъзан шуурий (сознательно), кўпинча ғайри шуурий ҳолатда ўз синфининг, ёки ўзи мансуб бўлган бир зумра, табақанинг рангига бўяйди. Мавзу, шакл, услуб ҳаммаси ижтимоий муҳит мевасидир.

20 «Шакл ҳам мундарижа орасидаги мувозанат кўп вақтда ижтимоий муҳит билан тайинланади. Инқироз санъати — идеясиз, инқилоб санъати — аксинча, идеялидир» (О. В. Трахтенберг).

Фитрат айтганча, адабиёт ёлғизгина бошқаларнинг кўнглига тўлқин солиш эмас, балки бошқа идеологиялар каби ҳаётни акс этгирсин ва унга таъсир этсин, ижтимоий бир ғояни ташисин.

Қисқаси, Трахтенбергнинг айтганича, «адабиёт — энг олий идеологиялардан, яъни ижтимоий шуурнинг биллурлашган бўлақларидан биридир».

30 «Адабиёт қондаларида адабиёт оқимлари бўлимида ҳам асосли маълумот йўқ. Адабий мактаблар кўрсатилган бўлса-да, уларнинг тарихи, инкишофлари ва қандай иқтисодий-ижтимоий сабаблар орқасида чиқиб келганлари тўғрисида ҳеч нарса йўқ.

Адабий мактаблар кўкдан тушмайди. Улар синфларнинг идеологлари бўлган шоир, адиблар томонидан ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар таъсири остида ўртага чиқарилади. Мактаблар иқтисодий муносабатларга синфнинг тутган мавқеига қараб ўзгаради.

40 Адабий мактабларнинг қуруқ исмини билишдан фойда йўқ. Уларнинг қандай шароит ичида зуҳур этганликларини англаш керакдир. Интибоҳ (ренессанс) давридаги буржуазия шоирларининг адабиётга қара-

ши бошқача эди. Қартайиб ҳалокатга яқинлашган ҳозирги буржуазиянинг менликлари («я») ичига кўмилиб кетган империссионистларнинг қараши яна бошқачадир. Масала шу ҳодисанинг моҳиятини англашда. Шунингдек, реализм, символизм, модернизм каби адабий мактабларнинг тутган фалсафий асослари айtilмаган. Масалан, символизмда рамзлардан фойдаланиш хусусида айtilса-да, унинг муҳим томони ҳақида ҳеч сўз йўқ. Символизм рамзлар орқали «идеальный дунё»нинг «ғўзалликларини» идрок этиш эмасми? 10

ФАЛСАФИЙ ТЕРМИНЛАР УСТИДА БИР ҚАНЧА СЎЗ

Термин масаласи сўнгги вақтларда ҳаммани қизиқтира бошлади. Термин ила фақат таржимачилар эмас, ҳар муаллим, ҳар илмий ишчи, ҳар мутахассис, ҳатто студентларга қадар машғул бўлмоқдалар. Бу ҳодиса, мамлакатимизнинг социал экономикасининг ўсиши, маданий соҳада буюк суръатлар ила юксалишимиз, олий мактабларда дарсларнинг ўзбек тилига кўчиб бориши, энг жиддий фанний техника, фалсафа асарларининг тилимизга таржима қилишга бошланиши ила вужудга келди. Шунинг учун биз тил-термин масаласига масъулиятли деб қараб, марксизм нуқтаи назаридан ишлаб чиқаришимиз керакдир. Акс ҳолда бу соҳадаги айрим уринишлар илмий асосдан четда қолиб, жуда оз самара беради. Турли соҳада ишловчи мутахассисларнинг вақти билан термин масаласида ўзаро фикр олиб туриши, тўпланган терминларнинг ижтимоий музокарага чиқарилиши жуда катта ёрдам беради. Чунки турли фанларнинг орасида девор йўқ, фанлар ўзларининг маълум томонлари ила бир-бирларига боғланиб, бир занжир ташкил этадилар. Терминларда бирлик бўлуви энг муҳим шартларидандир. Чунки бир термин бир қанча фанларда ҳам ишлатилиши мумкин. Агарда термин устида ишловчи ўртоқлар ўзбилармонлик қилиб қўшни соҳалар билан алоқасиз ишласалар, бир термин ўрнига бир қанча термин пайдо бўлиб, натижада бирлик йўқолиши табиийдир. Масалан, «равновесие» (мувозанат) деган сўз кимёда, физикада, иқтисодда, руҳиятда ва бошқа фанларда ҳам қўлланилади, баъзи кимёгар ўртоқларимиз шу сўзни «тенг оғирлиқ» деб олмоқчи бўл-

ган эдилар. Фараз қилайликки, шу «тенг оғирлик» бир термин ўлароқ кимёни қаноатлантира билсин. Аммо, иқтисод фанида термин бўла биладими? Албатта бўла олмайди. Иқтисодчилар «мувозанат» деб ишлатишга мажбурлар. Шундай қилиб, термин бирлиги йўқолган бўлади. Бундай ҳолларнинг бўлмаслиги учун тил-термин ишида ўртоқ Алимуҳаммад айтганча, «кустарчиликни ташлаб, планли, пухта иш олиб борув керак».

10
Термин ишлашда асосий манба жонли тилимиз бўлуви лозим. Агар термин ишловчилар хушёқмаслик қилмасалар, сунъий сўз тўқишдан воз кечсалар, жонли тилдан жуда кўп нарса топа биладилар. Ҳайвонлар, ўсимликлар, қурол-асбоблар, дори-дармонлар, бўёқлар ва ҳоказо ҳақида шу соҳаларга яқин турган одамларга мурожаат қилиш, уларнинг деганларига ҳам «лақ этиб» ишониб кета бермасдан текшириш ва танқидий қабул қилиш энг тўғри йўлдир. Ҳафталарча бир термин устида жанжаллашиб юрган ўртоқлар, мана шу йўл ила жанжални жуда қулай битказган вақтлари ҳам бўлди. Маълум иқтисодий, сиёсий сабабларга кўра биз ўзбеклар ва умуман Ўрта Осиё халқлари улуғ тарихий процессдан юз йилларча орқада қолдик. Бу иқтисодий турғунлик (застой) орқасида фан, тил, адабиёт ва бошқалар ҳам табиий ибтидоий ҳолда давом этди. Фақат, Октябрь инқилоби эски бўғовларни парчалаб, иқтисодда, техникада, фан, санъат, адабиёт ва бошқа соҳаларда тарих кўрмаган суръатлар билан ўсишимизга йўл очди. Фақат Октябрь инқилоби фан, юқори техника дарвозаларини катта очиб берди. Букун биз Ленин партиясининг раҳбарлиги остида шаклан миллий, мазмун жиҳатидан социализм маданиятини яратмоқдамиз. Башарият томонидан яратилган маданиятни танқидий ишлаб чиқишимиз, ўзлаштиришимиз керак. Бу ишни катта суръат билан олиб кетишда тил, термин масаласи кўндаланг туради. Бизнинг тилимиз ҳам фалсафанинг бутун мазмунини ифода қилолмайди. Букун фанлар шу қадар ўсганки, ёлғиз биронта илмни олсак, бундан асрлар бўйинча ишланган мингларча терминлар борлигини кўрамиз. Терминсиз фан йўқ. Фанлар ўзларининг текшириш соҳаларини, улардаги ҳодисалар, тушунчалар, нарсалар, асбобларни терминларда маҳкамлайдилар, ифода қи-

20

30

40

ладилар. Ҳар бир фанда термин муайян, қатъий маънога эгадир.

Тилимиз умуман фанний фикрлар, тушунчаларни дуруст ифода қила олмайди. Чунки у ишланмаган, йўнилмаган, аниқ формага эга эмас, тилимиз асрлардан бери фалсафа чирғигидан ўтказилмаган. Фаннинг тили фаннинг формуласи каби сиқик кам-кўстсиз эластиклик (упругий) ва ифода кучи зўр бўлуви керак. Бошқа маданий халқларнинг (масалан, русларнинг) тили 10 бунга мисол бўлади. Ишланган тилдаги кичик бир жумланинг маъносини тилимизга кўчирув учун баъзан қулоч-қулоч жумла тузишга тўғри келади. Аммо шу жумлалар ҳам ўша маънони кўпинча тўқис бера олмайди. Тилимизнинг ифода кучини кучайтирув учун бутун фан, адабиёт аҳллари бирлашиб, онгли равишда ишлашимиз лозим. Бу масалалар, адабий тил масаласи, жуда мураккаб, кўп томонли масаладир. Бу ҳақда биз шу мақолада муфассалроқ тўхташ олмаймиз.

Биз юқорида, термин ишида жонли тилга мурожаат қилув лозим деган эдик. Фақат, жонли тилимиз ҳам 20 термин тўплашда қисман жузъий ёрдам қила билади. Сўнгра, ўзимиздан термин топишга киришганда ҳам адабий сўз билан термин орасидаги айирмани билиш ва мумкин қадар сунъийликдан қочиш лозим. Масалан, ўртоқ Мусиннинг журналнинг иккинчи сонида босилган фалсафий терминларида ўзбекчадан топилган сўзларнинг баъзилари термин бўла билиш сифатига жавоб бера олмайди («билиб бўлинувчи», «билиб бўлинмовчи», «англаб бўлинувчи» ва бошқалар), баъзилари сунъий тўқима терминлардир («аниқлам», 30 «узоқлатим», «руҳ ўлимсизлиги», «ўнгишли фан» ва бошқалар).

Фалсафа оғир, абстракт бир фан. Бу соҳада термин янглишлиғи ёки терминнинг аниқ эмаслиги катта хатоларга олиб боруви мумкин. Шунинг учун фалсафа терминларига катта диққат қилув керак. Маркс, Энгельс, Ленин асарларининг тилимизга тўғри, гўзал таржима қилинишини истаимиз. Бунинг учун ҳам бу соҳадаги терминлар айрим диққатни талаб қилади.

40 Уртоқ Мусиннинг установаки жуда тўғри. У байналминалчилик томонидан, ҳамма фанларда бўлгани каби фалсафада ҳам байналмилал терминларга мурожаат қилуви лозим. Жуда кўп терминлар борки, улар-

ни ўзбекчадан топув мумкин эмас, ёки уларни ўзбекчадан ахтариб топишга ҳаракат қилиш фойдасиздир. Фан, фалсафа, техникани эгаллаган байналмилал терминларни ола берамиз. Фикрларимизни ифода қилиш учун Арабистонга жавлон қилиш вақтлари орқада қолиб кетган.

Ўртоқ Алимуҳаммад Мусин терминлари ҳақида ёзган мақоласида арабчани: «байналмилалчами? деган масалада ўз-ўзига бир оз қаршилик қиладир, ёки масалани умуман чувалтириб юборадир». Мақоланинг бош томонида Алимуҳаммад: «бу масалани асосан Ғарбга томон қараймиз деб ҳал қилишимиз тўғри бўлади. Асос шу», дейди ва арабийликка қарши кураши кераклигини таъкидлайди. Аммо, кейинча ўртоқ Мусинга, тилимизга кириб қолган ва эски адабиётларимиз билан алоқадор араб сўзларидан қочади деб ҳужум қилади; бу ҳужум менимча ҳақсиздир. Чунки, ўртоқ Мусин тилимизга кириб қолган араб сўзларидан қочган эмас, менга ёқиб терминдан байналмилалларини бир ёққа қўйганда, қолганларининг кўпи арабча сўзлардир (миқдор, хосса, тасаввур, моҳият, вужуд, ҳукм, инкор, инъикос, назария ва бошқалар).

Ўртоқ Олимов ҳам араблар билан тарихда иқтисодий, ҳуқуқий, адабий боғланишларимизнинг зўр бўлгани ва классик адабиётимиз, унинг моҳияти ҳақида узоқ сўзлаб, айниқса фалсафа терминлари тузишда бу моментларга назар солмаслик мумкин эмас, дейди.

Бу ерда фаннинг бошқа соҳалари учун термин тузишда бу мажбурият кўрилмайди деган бир маъно чиқиши мумкин. Бугунги фанлар билан фалсафа орасига бундай тўғон солишнинг қандай аҳамияти бор? Нима учун фанний терминлар тузишда «тилимизнинг тарихи ва анъанаси»га мурожаат қилинмайди-да, фалсафада бу зарур? деган сўроқларга йўл очилади. Агарда фалсафа терминлари тузишда эски адабиётимиз назарга олиниви лозим бўлса, у вақт, **объект** ўрнига **офоқ**, **материализм** ўрнига **моддиюн**, **идеализм** ўрнига **маънавиюн**, **реализм** ўрнига **ҳақиқатиюн** ва бошқалар дейишга тўғри келади-ку?

Ўртоқ Мусин тилимизга кириб келаётган баъзи арабча сўзларнинг байналмилал формасини олган. Масалан: «таълим-тарбия» ўрнига педагогика, «омил» ўрнига фактор, «иртижо» ўрнига реакция, «рамз» ўрнига

символ, «хатти-ҳаракат» ўрнига тактика ва бошқалар. Бу жуда тўғри фикр. Аммо, бунда баъзан ўртоқ Мусин ошиб кетади. Масалан, ҳаммага маълум, машҳур мантиқ сўзи ўрнига «логика» сўзини олиш ва бошқалар...

Сўнгра ўртоқ Мусин ўзбекча терминларнинг кўпини сунъий ва айтишга ўнғайсиз ҳолда олади, бу фалсафий терминларнинг жиддиятини сусайтиради, маънони тўлиқ бермайди.

- 10 Уртоқ Мусин баъзан бир сўзнинг арабчасини олади-да, иккинчи ерда шу сўз ўзга формада келса, илдиз бир бўлса ҳам, арабчасини эмас, тамом бошқачасини олади, масалан: закон сўзини «қонун» деб туриб, закономерный деган сўзни «қонунли» демай «закономер» деб олади, закономерность деган сўзни «қонуният» демай «закономерлик» деб олади. Классни синф дейди, классификацияни «тасниф» ёки «синфлаш» демасдан ўзича қолдиради. Уртоқ Мусин баъзи фалсафий сўзларнинг маъносига чуқур бормасдан янглиш тушунтиради, умозаклучение «хулоса қилиш» эмас, арабчаси «истидлол»дир. Бу икки тушунча орасида катта фарқ бор. Доктринер сўзи «таснифчи» дейилган. единичное сўзи эса «ёлғиз» деб таржима қилинган; видимость сўзи «кўриниш» дейилган. Мана шунинг каби юзаки таржимачилик Мусиннинг терминларида кўп учрайди. Сўнгра Мусин томонидан тузилган терминларнинг ўзбекчаларидан кўплари, ўз-ўзича айрим олганда маъно бера билса-да, жумла ичида терминлик сифатини тутиб тура олмайди. Бошда ёрдамчи сўзларга суянибгина маънони ифода қилади. Байналмилал сўзларни қабул қилганимизда шу сўздан чиқажак бошқа сўзларнингда ўзбекчага олина билиши, ёки олина олмаслиги, тўғриси ўзбекчага уйғун ё уйғун эмаслигини ҳам ўйлаб кўрув лозим. Масалан: «реализм» сўзи билан бир илдиз реальный деган сўзни «реал», «реальность»ни реаллик шаклида ола биламиз. Аммо, гуманизм сўзи билан бир илдиз «гуманность»ни ўзбекчага «гуманлик» шаклида ва «гуманный» сўзини «гуманли» ёки «гуман» шаклида олув мумкин эмас.
- 40 Термин ишлаганда бу масалага ҳам айрим диққат кўрсатилуви керак.

Уртоқ Мусиннинг «анлик», «янлик» қондасига келсак, бу шакл бизда ҳеч йўқ. Баъзи ўртоқлар бунинг

ўрнига ҳеч қандай айирмасиз, «чилик» ишлатила берсин, дейдилар. Буларча «хегелянство» ила «ҳегелчилик» ўртасида айирма қўюв керак эмас. Бу нотўғри. Ўртоқ Мусин ҳам шу айирмани кўрсатув учун «анлик», «янлик» қондасини тўқиган. Яхшироқ ўйланса, эҳтимол, дуруст бир форма топилиб қолар. Ҳозирча бир нарса дейиш қийин.

Чет сўзларни бир-икки хил олиниш қоидалари (масалан: ческийни ташлаш ва бошқалар) ўртоқ Мусин томонидан туғилган эмас. Бу қоидаларни кўпдан бери термин билан машғул бўлган бошқа ўртоқлар юзага чиқариб, матбуотда ҳам ишлатиб келади. Утган йил ишланган барча кимё терминлари шу қоидаларга мувофиқ тузилган. 10

Ўртоқ Алимуҳаммад ўз мақоласида анализ сўзини «таҳлил» дея берайлик дейди. Ҳолбуки, кимё ва физика аҳллари буни ўзича қолдирган ва яхши қилганлар, чунки «анализ» «таҳлил» дейилгач, «синтез» сўзини «таркиб» деб олишга тўғри келади. Шундай қилиб, араб сўзлари қаторлаша беради. Сўнгра Алимуҳаммад таклифи бўйинча «алкимёчилар»ни тўғридан-тўғри «кимёгарлар» дейиш керак. Бу тўғри эмас. Ўрта аср кимёгарларини «алкимёчи» дейилади. Кўпинча, бу сўз таги пуч, хаёлий нарсалар билан шуғулланган кишиларга нисбатан айтилади. 20

Фалсафа терминларини тўла йиғиб, унинг атрофида катта муҳоҷасалар ўтказув керак. Чунки, фалсафий терминларда аниқлик, тўғрилиқ катта роль ўйнайди, англашилмовчиликларга йўл қўймайди, айниқса ўзбек тилидан олинган фалсафий терминлар муайян эмаслар. Булар устида кўп ўйлаш, уларнинг яхшироғини топиш муҳим масалалардандир. 30

Ўртоқ Мусиннинг фалсафий терминлари жуда оз ва тасодифий характердадир. Фалсафада жуда кўп ишлатиладиган бошқа фанларнинг терминлари (биология, физиология, физика, психология, рефлексология терминлари)дан ҳам кўплари луғатга кируви мумкин. Бу кунги фалсафа айниқса табиат илмлари билан маҳкам алоқада ўсади. Бу томонга аҳамият берув лозим.

Сўз охирида яна бир нарсани айтиб кетмоқчимиз: биздаги «лаштириш» формасини қисқартиб «лаш» дейилса мумкин бўлмасмикин? Масалан: идеализация «идеаллаштириш» эмас, идеаллаш, систематизация «система-

лаштириш» эмас, системалаш ёки осонгина системлаш ва ҳоказо.

Сўнгра баъзи сўзларнинг охиридаги ҳарфларни та-мом олиб ташлаш керак. Масалан: алтернатива эмас, алтернатив дейиш мумкин; аксиома эмас, аксиом; формула эмас формул, система эмас, систем ва бошқалар...

10 **Ўзбек кимёгарлари кимё терминларини тузганда байналмилал терминлар охиридаги «я»ни олиб ташла-ганлар. Кристаллизацион сўзини руслар «кристаллиза-ция» деса, ўзбекчага кристаллизаций шаклида; «диссат-циация» деса, ўзбекчага диссатциаций шаклида; «реак-ция»ни реакци шаклида олганлар. Демак, «я» руслар-га махсус қўшимча бўлиб буни ташлаш ҳам мумкин. Бу билан маънога ҳам ҳеч қандай зарар келмайди. Кимёгарларнинг шу қондасидан биз ҳам фойдалансак бўлади. Шу ҳолда «интуиция»ни интуитси, «концеп-ция»ни концепци, «модификация»ни модификаци ва бошқалар дейиш мумкин.**

МУСИНЧА:

БИЗЧА

	1. Тождество — айнлик	айният
	2. Безначальный — аввалсиз	бошланмасиз, бош-ланғичсиз
20	3. Бесконечный — охирсиз	ниҳоясиз
	4. Бессмертие души — жон ўлимсизлиги	жон ўлимсизлик
	5. Бессознательная воля — онг-сиз ирода	шуурсиз ирода
	6. Вечная истина — мангучилик	мангу ҳақиқат
	7. Вывод — натижа...	хулоса...
	18. Истина — чинлиқ	ҳақиқат
	19. Ирония — ҳажв	киноя, истеҳзо
	20. Квази — эмиш, кивази	соҳита
30	21. Линия — линия	чизиқ
	22. Логика — логика	мантиқ
	23. Мессия — масиҳ	маҳдий
	24. Мифология — мифология	асотир
	25. Наблюдение — кузатиш	мушоҳада
	26. Начало — туб, негиз	бошланғич
	27. Миросозерцания — оламга қараш	оламни муроқиб

28. Непознаваемое — билиниб бўлинмовчи	англанилмовчи
29. Обмен — айирбош	алмашув
30. Определение — аниқлам	таъриф, билгилаш
31. Отвлеченный — узоқлатма	мужаррад
32. Отрицательное суждение — инкорий ҳукм	манфий ҳукм
33. Ощущение — сезим	сезги
34. Познаваемое — билиниб бў- линувчи	англанилувчи
35. Последователь — издан бо- рувчи	изчил
36. Пространство — канишлик	масофа
37. Разбор — сўкуш...	текширув...
38. Разумность — маъқуллик	ақлийлик
39. Результат — результат	натижа
40. Положение — положения	ҳол
41. Положительная наука — ун- гишли фан	мусбат фан
42. Предположение — мўлжал	фараз
43. Сознание — онг	шуур
44. Сравнение — тенглаштириш	солиштириш
45. Ум — ақл	онг
46. Умозаключение — хулоса қи- лиш	хулоса қи- нстидлол
47. Утопия — утопия	хаёл
48. Чувство — сезги	туйғу
49. Элемент — унсур	элемент
50. Память — эс	ҳофиза
51. Переходящий — ўтмак	ўткунч

**ТАНҚИД СОҲАСИДА САВОДСИЗЛИК
ВА УР-ПИҚИТЧИЛИКҚА ҚАРШИ
УТ ОЧАЙЛИК**

10 Инқилобдан сўнги ўзбек нафис адабиёти асарлари систематик равишда танқид билан ёритилмай келади. Бизда кўп шоирлар, ёзувчилар, драматурглар бор. Аммо марксча-ленинча методология билан яхши қуролланган биронта танқидчимиз кўринмайди. Бу нарса адабий ҳаракатчилигимизнинг катта нуқсонларидан биридир. Чунки, адабий жабҳада ўзини кўрсата биладиган турли томонга оғишлар, пролетариатга ёт бўлган мафкуравий чиқишларга қарши курашда марксча-ленинча танқид биз учун энг зарур ўткир қуролдир. Бундан бошқа, сўнги вақтларда бизнинг адабий соҳамизда катта жонланиш бошланди. Унларча янги шоирлар, ёзувчилар етишди, бир қанча буржуазия ва майда буржуазия шоирлари мафкуравий, ижодий йўлларини ўзгартиб, шўро адабий ҳаракатчилигига қўшилмоқдалар.

20 Капитализм қолдиқларини мамлакатнинг экономикасида ва кишиларнинг онгида йўқотиш масаласи ҳам санъат ва адабиётга катта вазифалар юклайди. Мана шундай шаронгда ёш ва «қари» шоирларнинг камчиликларини кўрсатиб, уларнинг ижодиётига истиқомат бериш, бизнинг улуғ давримизга яраша катта санъат асарлари яратиш масалаларида марксча-ленинча танқид ҳоят катта роль ўйнайди.

30 Марксча-ленинча танқид адабиётда акс этажак ижтимоий, сиёсий, ҳаётний проблемаларнинг ҳал қилинишни характерни ўқувчи оммасига очиш, санъат асарларига сиёсий-мафкуравий ва бадний қиммат бериш, нафис асарларни конкрет анализ қилиш орқасида шоир, ёзувчиларга кўмаклашиши керак. Танқид бундан бошқа бир қатор масалаларга диққат қилиши лозим.

Бу вазифаларни бажариш учун бизнинг танқид марксча-ленинча методологиянинг мустаҳкам гранитига ўрнашган бўлиши керак. Биз илмий танқидни, принципал танқидни, марксизм-ленинизм билан қуролланган танқидни қабул қиламиз.

Демак, ҳар бир танқидчи, санъат, адабиёт тўғрисида Маркс — Ленин концепциясига эга бўлиши лозим. Акс ҳолда, нафис асарлар ва уларнинг яратувчиларига берилган баҳолар ҳар қандай илмий асосдан маҳрум бўлиб қолади. Бизда эса танқидчилар шоирларни ё сўкиш, уриб парчалаш ёки уларга мадҳиялар тўқиш билан қаноатланадилар.

Шоир Ҳамид Олимжоннинг «Тўрт тўплами» ҳақида «Китоб ва инқилоб» журналида адабиёт масалаларида мутахассис ҳисобланган профессор Абдурахмон Саъдийнинг мақоласи босилди. Лекин бу танқидий мақолада ҳам Саъдий ўзининг фикрлари, мулоҳазалари, қарашлари эътибори билан марксча-ленинча методологиядан жуда узоқда эканини кўрсатди. Масалага танқидчи олимона бир дабдаба билан киришади. Масалани таг-туғи билан ечмоқ, адабий ҳодисаларнинг ич-юзини очиб ташламоқ учун асосий ҳалқани олмоққа киришилади. Фақат диалектикадан хабарсиз бош келиб-келиб миқдорга ўзини уради. Мақола, таъбир жоиз бўлса, бадий бухгалтериядан бошланади. Санъат ва адабиёт каби идеологик формаларнинг такомилли «процент» билан ўлчанади; 1926 йилдан бошлаб 1932 йилга қадар ёзилган шеърларнинг ҳар йилга қанчадан тушганлиги махсус жадваллар билан кўрсатилади. Таббий, бу ҳисоб амалиёти, ҳатто бошланғич мактаб шо- гирдларини ҳам қаноатлантирмай турган бир нарса... Аммо алкимёчи профессор учун бу зарарли иш, тўғриси, метод ҳисобланса керак.

Механистлар процессларнинг сифат хусусиятини назарга олмайдилар. Такомилли диалектик қарама-қаршилиқларнинг миқдорий кўпайиш ёки озайишига тақаб қўядилар. Механистларча, сифат жиҳатидан айирмалар йўқ. Шунинг учун танқидчи ҳам шоирнинг асарларини текширганда процентдан бошлаган бўлса керак.

Ҳар бир адабий асарда ёзувчи синфий идеяни образлар билан ифодалайди. Адабиёт образлар орқали фикр қилиш билан бошқа идеологиялардан айрилади.

Ёзувчининг идеяси ғайри синфий нарса эмас, балки синфнинг дунёқараши билан диалектик боғлиқдир. Маълум синфий вазифага хизмат қиладиган идея — ҳар бир бадий асарни ташкил қилувчи, қолипловчи, бадий асарнинг бутун томонларини, элементларини белгиловчидир. Илдизларини синфий турмушга, синфий борлиққа қараб чўзган идея, дунёқараш асарни белгилайди, қуради, ташкил этади. Ёзувчининг дунёқарашидаги ўзгаришлар унинг асарларида ўзини кўрсатади. Дунёқарашнинг ўзгариши орқасида ёзувчи, шоирнинг ижодиёти бошқа сифат, бошқа характер қабул қилади.

Бу — ҳаммага маълум фикрлар.

Абдураҳмон Саъдий Ҳамид Олимжоннинг тўрт тўпلامини текширади. Бу тўрт тўплам шоир Ҳамид Олимжоннинг 6 йиллик адабий-ижодий практикасининг маҳсулотидир... Демак, 1926 йилдан бошлаб 1932 йилга қадар Ҳамид Олимжоннинг дунёқарашидаги ўзгариш, шу муддат ичида марксизм дунёқарашини эгаллаш даражаси нуқтаи назаридан айрим этапларга бўлиб, ҳар бир этапда шоирнинг ижодиётини характерлаш ва бу кунги ижодий йўли ва унинг манфий, мусбат томонларини кўрсатиб, шоирнинг ижодий йўлига истиқомат бериши лозим эди.

Ҳар бир ёзувчининг маълум даврдаги асарлари, ижодий йўли унинг шу даврдаги дунёқараши билан белгиланади. Ҳақиқатан, Ҳамид Олимжоннинг ижодиётида бир-биридан фарқли босқичлар кўрамиз. Булар шоирнинг тўрт тўпламида тажассумланади. Ҳамид Олимжоннинг бу кунги адабий фаолиятини, бу кунги ижодиётининг салмоғини билмоқ учун шоир ўтган йўлни текис чизиқ шаклида кўрмасдан, ўсувда, процесда, ўзгаришда кўриш керак бўлади. Диалектика ҳам танқидчидан шунини талаб қилар. Турли формаларда синфий кураш кескинлашадиган ўтиш даврида бизнинг социализм қурувчи мамлакатда синфий кучларнинг муносабати, бу муносабатнинг ва синфий курашнинг турли этаплари, социализм қурилишидаги тарих кўрмаган талабалар шоирнинг ижодига қандай таъсир кўрсатди, бу ўзгаришларга шоирнинг муносабати қандай бўлди, шоирнинг ижодига қандай фикрий, бадий оқимларнинг, дунёқарашларнинг таъсири бўлди? Шоирнинг ижодий йўлида қайтадан қурилиш қайси йўсинда

бошланди ва давом этди? Мана бу қатор-қатор саволларга мақолада жавоб топа олмаймиз. Абдураҳмон Саъдий ўз мақоласида марксизм билан ҳеч бир алоқаси бўлмаган «бадий бухгалтерия» ва узиб-юлиб олинган сўзлар, жумлалар билан машғул бўлади. Марксистча адабиёт таълимида мазмун билан форма диалектик бирлик ташкил қиладики, бу бирликда ҳам белгилловчи мазмундир. Марксча-ленинча танқид мазмун ва формани бир-бирига қарши қўймас, механик узиб ташламас; бадий асарнинг мазмуни ҳам формаси ёзувчилар ижодиётида бирликни ташкил этади. Асарнинг синфий идеяси — мазмуни асарнинг формасини белгилайди, унинг образлари билан узвий боғланишга киради. Ёзувчининг турмушга муносабати, дунёқараши ўзгариши билан яратган асарларида форма ҳам зарурий ўлароқ ўзгарар. Адабий асарда синфий идеология формада ифодаланар. Асарнинг синфий моҳиятини белгилаган вақтда, бадий форма хусусиятлари, образлар, буларнинг мазмун билан уйғунлиги, образларнинг характери ҳам тил ва умуман бадий композициясига доир масалаларга диққат қилиш керак. Фақат мазмуннинг эмас, форманинг ҳам идеологик моҳиятини очиш лозим. Абдураҳмон Саъдий ўз мақоласида бу масалага сира тўхтамайди. У бадий асарларни бадий нормадан ташқарида текширади. Форма ҳақида сўзлаганда ҳам жуда юзаки гаплар билан чегараланади. Масалан, стилистика ҳақида у, фақат жумлаларнинг тузилиши, уларнинг қисқа ёки узунлигини кўрсатиш билан қаноатланади. Бир шоирнинг тўрт тўпламини, яъни бутун ижодий маҳсулотини текширганда шу масалаларга диққатини жалб этиш керак эди.

Танқидчи ўз мақоласида Ҳамид Олимжон шеърларида «умуман буржуазия романтизми ва идеализми таъсирлари»ни кўради. Ҳақиқатан, «Кўклам» ва «Олов сочлар»да романтик, символик ноталар йўқ эмас. Масала, мана шу таъсирни конкрет кўрсатиш, шоир ижодига кирган идеологик таъсирларни очиб беришдадир. Танқидчи асарларни конкрет анализ қилиш натижасида ўз ҳукмларини чиқариши керак. Саъдийнинг ҳукмлари асарнинг анализдан келиб чиқмайди. Кўпинча фактлар, шоирнинг қарашлари, фикрлари «қийшиқ ойна» орқали кўрсатилади. Шеърларга танқидчи ўз кайфига яраша, ўзи истаганча маънолар тақишга ти-

ришадики, бу билан танқид объектив аҳамиятдан маҳрум этилади.

- Ҳар бир адабий асар, хоҳ катта, хоҳ кичик бир бутун, бир «кул» ташкил қилади. Абдураҳмон Саъдий бутун шеърни ёки унинг маълум фикр, туйғуни ифода қиладиган қисмини олмасдан, айрим йўлни, ҳатто айрим сўзни узиб олиб, «муҳокама» юритади. Масалан, «Кўклам» тўпламидан: «Ҳур табиат қўли билан ишланган, сен ёш куч» деган йўлни олади-да, бутун шеърда биологизм устунлигини ва шоир ижодида «чет таъсир» борлигини исбот қилишга тиришади ва шоир «хур табиатчиликни» талқин қилишда айбланади. Ҳолбуки, бу шеър ўткир синфий идеяни жонлантирган шеърдир. Танқидчининг кўзи шу шеърдаги жасур, ўткир, тетик қаторларга тушмайди:

«Эй, яшин сингари тўсиқ билмас
Комсомол қалбидан етишган куч».

- Ҳамид Олимжоннинг комсомолни қандай кўрсатганини англамоқ учун «Кўклам»дан бир варақ очиб, «Зар фар достони» номли шеърга ҳам назар солиш лозим эди.

- Танқидчи шоирнинг ўсув процессида ҳеч қандай даврлар, ўтишлар кўрмайди. У масалага тарихий қарамайди ва ҳали адабий ижодда биринчи тажрибаларини баъзи бир чет таъсир остида ҳам ўтказмоқда бўлган бу шоирнинг ўша даврдаги шеърларини текширганда, ўша даврдаги синфий кураш, адабий ҳаракатнинг умумий вазияти, адабиёт соҳасидаги ингичка синфий кураш масалаларига тўхталиб, шу нуқтаи назардан Ҳамид Олимжон шеърларига баҳо бермасдан, танқидчи синфий ғавғолардан озод «тинч кўкда» текширади. У, миллатчи буржуа шоирларининг Ҳамид Олимжонга қилган таъсирлари ҳақида гапирса-да, бу таъсирнинг моҳиятини, даражасини таҳлил билан кўрсатиб бермайди. Демак, шоир ижоди ижтимоий-синфий шароит билан алоқада, унинг қаршиликли ўсуви ҳаракатда, динамикада текширилмайди...

- Биз ҳар бир асарни текширганда, асосий етакловчи туб идеяга қараш кераклигини гапирган эдик. Яна қайтарамиз: асарнинг шохобчаларини эмас, новдаларини эмас, балки туб идеяни, новдаларини тутиб турган она ёғочни, илдизни салмоқлаб кўриш керак. Лекин айрим ифодадар, сўзларга парво қилмайлик, деган фикрда

ҳам эмасмиз. Ҳар ҳолда «қисмни» кўриб, «кулни», «бутун»ни унутмайлик. А. Саъдий ҳар вақт «бутун»ни кўрмай қолади.

Адабиётнинг специфик хусусияти образларда фикр юритишдадир. Образли формадан 1ташқарида санъат йўқ. Танқидчининг бу масалани англамагани, образларда очиладиган тафаккурнинг хусусиятлари унинг учун катта сир экани кўринади. Поэзия тилини айнан «ҳарфма-ҳарф» англашга тиришганлик орқасида жуда бачкана, юзаки хулосалар чиқарилади. Шеърда шоир, «юрагим ёнди» деса, олим-танқидчи «бир пиёла сув ичиш керак» деган таклифда бўла беради. 10

Ҳамид Олимжон шеърларини текширар экан, танқидчи бир масалада идеалистлар қарашини олға суради. Профессор ёзади: «Ҳалиги тўпламлар шоирда санъатча ўсишнинг ҳам сакрашли, эгри чизиқлар билан келганини кўрсатмоқдалар. 30-йилда ёзганлари ҳам ва қисман 31-йилда ёзганлари («Олов сочлар» ва «Ўлим ёвга» тўпламларидаги кўп шеърлар) ундан аввалги йилларда ёзганларига нисбатан санъатча сусайганликни кўрсатадилар». Демак, Ҳамид Олимжоннинг 30, 31-йилда ёзганлари паст, аммо у 26, 27, 28-йилларда юқори асарлар берган. «Кўклам» «Ўлим ёвга»дан кучли. Лекин танқидчи 27, 28-йилларда Ҳамид Олимжон «идеалист-миллатчи ёзувчилар таъсири остида» бўлганлигини, 30, 31-йилларда эса «шеърларда миллатчи буржуазия таъсиридан қутулишга, тозаланишга интилиш жараёни борлигини» ёзган эди-ку. «Кўклам»да, танқидчи фикрича, шоир «табиатга ва табиат ҳодисаларига ҳам кишига идеалистларча қарашни талқин» қилган эди-ку! Бу ерда яна бир нарса англашилмайди: «Адабий ижодда биринчи тажрибалар»ни ўтказган шоир қандай қилиб 26, 27-йилларда яхши асарлар берган? 20 30

Танқидчининг фикрича, шоир «миллатчи-буржуазия ёзувчилари таъсири остида» бўлган замонларда яхши, гўзал асарлар бағишлаб, уларнинг таъсиридан «қутулиш ва тозаланиш жараёни» бошлангач, шоирнинг ижодий кучи сусайган, ёзганлари санъатча кучсиз чиққан! Демак, санъатча ўсиш сиёсий, мафкуравий ўсудан тамом бошқа нарса, бу моментлар билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Санъат асарларида мазмуннинг, идеянинг, фикр соғломлигининг аҳамияти бўлмай 40

қолади. Адабиёт қуруқ формадан, чиройли, нозик сўзлар, ифодалардан иборат бўлиб қолади. Танқидчининг фикрича, марксизм-ленинизм таълимотини эгаллашга интилиш, миллатчи буржуазия идеологиясидан қутулиш шоир учун санъатча ҳам ўсишга асосий йўл бўла олмайди. Демак, санъат сиёсатдан, мафкурадан ташқари «соф» бир соҳадир. Ҳолбуки, санъатча ўсув буржуазия, майда буржуазия идеологиясининг тор доираларини парчалаш, улардан қутулиш, пролетар дунё-
10 қарашини эгаллаш билан айрилмас боғлиқдир. Белгили, аниқ ва пухта дунёқарашга эга бўлган шоирларгина тўла, яхши асарлар бера оладилар...

«Кўклам» билан «Ўлим ёвга» тўпламлари шоирнинг ижодий практикасида икки айрим босқични характерлайди. Бу икки тўплам асарлари мафкуравий-сиёсий ҳам бадий вазминлик жиҳатдан бошқа-бошқа сифатга, хусусиятга эгадир.

«Кўклам» шоирнинг биринчи тўплами. Буни сўнгги тўпламларга қиёс қилинса, адабий ўсувни кўрсатувчи асосий чизиқлар келиб чиқади. Биринчи тўплам ёш ва талантили шоирнинг биринчи уринишларини, бадий асарлар яратишда лозим бўлган машқларини кўрсатади. Шунинг учун тўплам ёш шоирларда мушоҳада этилажак мусбат жиҳатларга ва нуқсонларга молик, аммо бу тўплам шеърларини текширилса, Ҳамид Олимжон ўша бошланғич даврда ҳам сиёсий, мафкуравий жиҳатдан бирмунча мустақил эканини, турмушга, келажакка анчагина соғлом ва умид билан қараганини кўрамиз. Уша вақтларда буржуа шоирларида (Чўлпон, Бектош ва бошқалар) бўлган бадбинлик, «миллатчилик» кайфиятлари Ҳамид Олимжонда бутунлай учрамайди. Унинг аксар шеърлари шўро ҳаёти, янги турмуш учун курашга бағишланган. Шеърларнинг идеяси ижтимоий тўлиқ идеялардир. Бир қанча шеърларида шоир комсомол ўлароқ, янги турмуш ва янги қўшиқлар курашчиси ўлароқ, ўзини бошқа шоирлардан айиради. Буржуа шоирларининг куйларига истехзо билан қарайди. «Сочлардан», «кўзлардан», «алам» ва «май»дан баҳс этган куйларнинг ўтмишга ондли-
30
40 гини сўзлайди:

Май билан лиқ тўлган,
Шишалар сингандир.
Соқийнинг кўзлари,
Чорасиз тингандир.

Илақдек сочларни,
Қайрилма қошларни,
Тасбеҳдек ёшларни
Мақташлар битгандир...

Шоир бу шеърда қандай куйлар куйлаш лозимлигини ҳам айтади:

ҚИМ куйни куйлаймиз,
Ишлаймиз, тинмаймиз...

Ҳамид Олимжон «Кўклам»да пролетар инқилобини бутун қабул қилган. Фақат қабул қилиш эмас, инқилобга хизмат қилиш, уни душманлардан сақлашга ҳар вақт тайёрлигини ҳам куйлайди: 10

Бир томчи қон томирларда қолгунча,
Ваҳшийлар-ла, сўнгги кураш бошлармиз;
Ленинчилар қўлда қилич, милтиқ-ла,
Шу қизил ўлкани мангу сақлармиз.

«Кўклам»даги аксар характерли шеърларнинг фикрий йўналиши ҳам шу билан белгиланади. Тўғри қўлланилмаган сўзлар, жумлаларга суяниб, шоирни миллатчиликда, биологизмда, сўфизмда айблаш нақадар пуч нарса. Шоир Ҳамид Олимжон 1926 йилда ёзган биринчи ўргамчик шеърларидаёқ ишчиларнинг озодлиги уларнинг ўз қўлларида эканини, янги турмушни ишчилар ўз кучлари билан қура билишлари мумкинлигини сўзлайди: 20

Янги турмуш йўлини очган,
Йўқсилларни қувонтирган,
Ишчиларнинг билагидир.

«Кўклам»да шоир пролетар дунёқарашини эгаллашнинг биринчи поғонасига қадам ташлаётганлиги кўринади. Мафкуравий, адабий ёшлик натижасида шоир ҳали мавзунини чуқур эгаллай олмайди. Инқилобий, ҳаётий мавзуларни бериш учун махсус ифода воситалари, образлар тизими ҳали унда йўқ. Фикр, туйғуларни ифода қилишда у вақтдаги буржуа, майда буржуа шоирлари яратган адабий воситалардан фойдаланишга уринади. Бу ҳол биринчи даврда шоирларда бўладиган бир ҳодисадир. Ҳатто, инқилобий шеър («Октябрь ўлкасига») да ҳам: 30

«Биз ой бўлиб юлдуз сочин тарадик» каби «ялтироқ» образлар кўриниб қолади. 40

«Кўклам»даги бир қанча шеърларда («Бир нашъа», «Баҳорни соғинганда», «Ойдинда», «Қир қучоғида»)

асл мазмунга ёт ифодалар ҳам қўлланади. «Кўклам»да инқилобий, пролетар тенденцияси эскирган ифода во-ситаларини, бадний хира, формал тузилишларни бора-бора енгаётганлиги кўринади.

Биринчи тўпламда асосий чизиқ инқилобий проле-тар қараши бўлса-да, айниқса табиатга доир шеър-ларда, йирик парчаларда ортиқча символика, гўзал чиқараман деб, туманли образларга мойиллик, содда-ликдан, фикрий тўлаликдан кўра рангдорликка, безак-ка уриниш сезилади:

Меҳнат уфқида бир шафақ парча,
Ишлади, дарди йўқ кичик холча...
Кўк майин новдаларда қор-парлар,
Инжа руҳим-ла ўйнашиб қолди.
Инжа руҳим-ла ўйнашиб гуллар,
Оқшом ойдинда ухлашиб қолди...

Мана бунинг каби лиризм ва эстетизм, тор интим қарашлар, туйғулар «Кўклам»дан «Олов сочлар»га қисман, лекин бадний тўла шаклда етиб, «Ўлим ёвга» да йўқолади.

«Ўлим ёвга» тўплами ва «Пойга» Ҳамид Олимжон-нинг ижодиётида янги ва юқори босқични ифодалай-дилар. Бу икки тўплам билан шоир ўз адабий ишини бизнинг социализм қурилиш жараёнига тўла боғлай-ди. Бу икки тўпламда тематика социализм қурилиши ва бу билан узвий боғланган актуал масалалардан иборат. Шоирнинг инқилобга, пролетар диктатурасига, социализм қурилиши, синфий кураш ва бошқаларга му-носабати, қараши аниқ, ишончли ва идрок этилгандир.

30 Янги мазмун ва турмушга онгли идрок этилган қараш орқасида янги образлар, янги ифода йўллари, янги форма вужудга келади. Шеърларнинг технологик ун-сурлари тамом ўзгаради. Мафқуравий ўсувнинг, ҳаёт-га муносабатда катта ўзгаришнинг натижасида фик-рий-ғоявий ўткирланган динамик шеърлар яратилади:

Уч ҳарф-ла
Ҳар душманга,
Титроқ берган —

40 Г,
П,
УИ!

Ҳокимият қилчини,
Қилларидан
олган бу!

— Улим ёвга!!!
Бу — сифнинг,
Партнянинг?
Бу тарихнинг,
йўли
бу!!

«Улка сафарбар» шеърдан:

Жумла жаҳон
Ишчисига
Кўрсатажакмиз:
Қандай қилиб,
Тарихларнинг
Кенг кўкрагида
Большевикча
Қурашларни
Бошламоқ керак!

10

Бу парчалар (бундайлар кўп) шоирда, фақат сиёсий, мафкуравий ўсувгина эмас, балки санъатча ҳам юксалишни кўрсатадилар. Ёлғиз олим-танқидчиларимизгина бу шеърларда санъатча сусайганликни кўрадилар.

20

Биз «Улим ёвга» ва «Пойга» тўпламларида камчиликлар йўқ демаймиз. Камчиликлар ўсиб турган шоирда бўлади, бу табиий ҳол. Бу масалага биз мақоланинг охирида яна тўхтармиз. Юқорида танқидчининг поэзияни қанчалик англаши ва унинг хусусиятлари билан қанчалик таниш эканлиги ҳақида сўзлаган эдик. Ҳақиқатан, танқидчи поэзияни схоластик равишда англаб, бунинг натижаси ўлароқ шоирга жуда кўп хатолар ортади. Масалан, мақоланинг «оппортунизм ва меньшевиклик янгиликлари» деган қисмида шоирнинг хатолари 8 пунктни ташкил этар, деб қайд этади. Профессор танқидчининг яна бир қанча «кашфиётлари» бор. Биз буларнинг ҳаммасига тўхталиб, танқидчи томонидан қазиб топилган хатоларнинг ва бу хатоларни топишдаги методининг нақадар пучлигини кўрсатиш ўқувчини зериктирар, деб ўйлаймиз. Шунинг учун танқидчининг баъзи бир кашфларигагина тўхташга тўғри келади.

30

Танқидчи А. Саъдий Ҳамид Олимжоннинг «Олов сочлар» тўпамидан «Шарқ» шеърининг мана шу қисмини:

Қуръон ёдлаб азондан,
Амомалар оқарди,
Уйнаб тасбиҳ қўлларда,—

олади-да, «Динга, руҳонийларга қарши сўзлар бор.

61

Лекин шу билан бирга, амомаларни ҳалигидай ёқимли қилиб сифатлайдики, динга қарши курашда бу зарарли бир ишдир», деб шоирни идеализм, ҳатто, сўфизмда айблайди. Ҳақиқатда эса, иш тамом бошқача. «Шарқ» шеърида шоир эски Шарққа — «чинорлар, миноралар, жимжит кўчалар, амомалар, мискин, ҳазин ўйлар Шарқига» янги, озод меҳнат Шарқини қарши қўядики, икки бир-бирига терс оламнинг манзараси очиқ, кескин ва бадий конкрет равишда келиб чиқади. Тубандаги 10 парчалардан ўқувчи идеализм, сўфизмнинг ҳатто кўлакисини ҳам топа олмайди:

Йиғлаб ўтарди кунлар...
Пастга тушмай кўкракдан,
Чинор — миноралардан,
Секин оқарди тунлар.

Қор чойшаплар ёнишиб,
Кекса тоғлар ухларди.
Йўқликларга ялиниб,
Йўқсул диллар йиғеларди...

20

Шарқ эзлиб инграрди,
Епинганди тун... чодир
Шароб ичиб бир шоир
Сарой куйин куйларди.

Эски Шарқнинг типик картинасига шоир янги Шарқни қарши қўяди:

Ортиқ Шарқнинг бағрида
Гудоклар тортди наъра...

30

Бахмал чўллар қўйнида
Тракторлар кулалар...
Албат порлаб кўринар
Жўшқин, темир у меҳнат.
Истиқболда қуринар
Синфсиз бир жамят.

Бу шеърда қандай қилиб «амомаларни ёқимли кўрсатиш» бор? Қийшиқ қаровчиларгина бу шеърда сўфизмни топадилар. Эски ва янги Шарққа шоирнинг муносабати танқидчининг ҳукмини тамом парчалаб ташлайди.

40

«Сиёб» шеърдан танқидчи бир йўлни (истайди кечмишдек вафоли бир ёр) кўчириб олади-да, бу билан шоир сўфизмни тагин ҳам кучайтирган, дейди. Иккинчидан, шу мисрада «кечмишни», эксплуатация замонини «вафоли» (демак, ҳозирги замон вафосиз деб талқин қилади) деяррак шоирни айблайди ва бу «мил-

латчилик мафкураси билан боғланишли бўлгани очиқ бир нарсадир», дейди. Бизда «мулла билганин ўқир, товуқ кўрганин чўқир» деган бир мақол бор. Танқидчи А. Саъдий ҳам фақат сўфизмни билади. У ҳар шеърда шуни ўқийди.

Ҳамид Олимжон кўп шеърларида ҳаётни умуман тасвир қилмай, балки типик образларда тасвирлайди. Эски ҳаёт билан янги ҳаёт айирмасини типик шароитда, типик воқеалар орқали кўрсатиб, жонли картиналар яратади. Социалистик реализм ҳам шуни талаб қилади. «Сиёб» шеърида ҳам шоир шу йўлни тутган: бир томондан — мазор, харобалик ва бу ерда мазорларни қўриқловчи, эски дунё вакилларида бири, бир гавда, яъни шайх. У замон ўзгаргани учун қайғуради. Табиий, у эски «вафоли кечмишдек» бир ёр қидиради. Шайхлар учун кечмиш вафоли ёр бўлган. Бунга шубҳа йўқ. Иккинчи томондан, шоир жўшқин, шўх, шод бу кунги замон йигит-қизларининг айрим кунлари Сиёбга оқишини; шўро ёшларининг мазорлар, шайхлар билан ҳеч қандай алоқа ва умумийликка молик эмаслигини кўрсатмоқчи бўлади:

Бир ёнда:
Ётади
Вайрона мазор,
Бағрида
Юради
Бир гавда:
Истайди
Кечмишдек вафоли бир ёр.
Ястаниб ётади
Вайрона мазор.

10

20

30

Шоирнинг айтишича, шайх бир гавда: шоир бошқа миллатчи ёзувчилар қилгандек эски турмушни, мазорлар ва шайхларни идеаллаштирмайди. Хусусан, шайхларнинг қуроли бўлган динга шоирнинг муносабати бу шеърда сўфизм ва миллатчиликдан асар йўқлигини кўрсатади:

Сайил,
Лекин,
Қурбон-да йўқ,
Ғам — узоқ,
Янги, ўтли
Йўллар учун,
Қўёлмайди
Дин тузоқ...

40

«Олов сочлар» тўплами «Ўлим ёвга»га ўттиш босқичидир. Бу тўпланда шоир «Кўклам»нинг мафкуравий қайиғини синдирган бўлса-да, ҳали ундан тамом чиқиб кета олмаган. «Олов сочлар»да ҳам баъзан интим қобиққа бурканиш, тор-шахсий туйғулар, статик картиналар, табиат кўринишларини «холисона» чизишга мойиллик кўрилади:

10

Мен йўлларда кетаркан,
Ўйнаб қарайман.
Илҳомимнинг сочини,
Аста тарайман...

Оқ туман қўйнидан,
Жиламан
Йўллардан,
Завқ билан
Келаман.

Шоир ўз кечинмаларига, туйғуларига берилиб, «илҳом сочлар»ини тарайди. «Олов сочлар»даги бир қанча лирик шеърларда табиатни анча пассив акс эттириш, унга эстетларча қараш ҳам бор:

Аста-аста сузиб қуёш ботади,
Очилиб кечанинг кенг қулочлари,
Ёзилиб қоп-қора атлас сочлари,
Табиат кўнгилдан куй уйғотади.

Ўрмонлар қўйнида булбуллар сайраб,
Чақирар кўзларга кўринмай секин,
Тингларкан ёзилиб кўнгиллар яйраб,
— Тўхта, қолгил,— дейди,— бир оқшом, бир тун.

30 Бу парчалар «Кўклам»дан ўтган традициядир. «Олов сочлар» да асосий чизиқ бу эмас. Иккинчи тўпланда шоир катта мавзуларни қучоқлар. Умумий жумлалар эмас, балки ҳаётнинг катта бўлақларини олиб конкрет тасвир қилишга уринар. «Олов сочлар»да шоир асарларининг фақат идея жиҳатидан тўлалиги, чуқурлигигагина эмас, балки буларнинг бадий композициясига, образларнинг равшан ва аниқлигига ҳам катта аҳамият беради. «Олов сочлар»ни характерловчи шеърлар «Ўзбекистон», «Сиёб», «Комсомол келади» каби асарлардир.

40 Олинган мавзунини эгаллаш, уни очиб бериш, шеърларнинг формал элементлари ва тил жиҳатларидан «Олов сочлар» тўплами «Кўклам»га нисбатан анча юқори туради.

А. Саъдий Ҳамид Олимжоннинг «Ўзбекистон» номли шеърдан:

Зарафшон асир бу кун,
Ҳовлиқмайди, тошмайди.
Қирғоқлардан ошмайди,
Оҳидан чиқар тутун,—

деган сатрларини олади-да: «Лекин, унинг тасвирида яна буржуазия таъсирини очиқ кўрсатган жойлар йўқ эмас», дейди. Юқоридаги парчадан шундай натижа чиқаради: гўё Зарафшон пролетариат қўлида «оҳ» тор-тар эмиш. Ҳатто «асир»лиги учун «оҳидан тутун чиқар эмиш!» Ҳолбуки, шоир бу шеърда табиат кучининг боғлашиши, «қирғоқлардан юшмасдан», «қумлоқларга оқмасдан» пролетариатга хизмат қилиш учун асир этилганини ёзади. Худди шу шеърдаги мана бу парчаларини ҳарфма-ҳарф танқидчи кўрмайди:

Ҳар томонда ишчилар
Тошларни синдиради.
Дарёни тиндиради
Темир тан курашчилар.

Духоба қирғоқларда,
Янги дунё яралган,
Игна — сарғич иплар-ла,
Электр зафар чалган.

Енг учида бигиз ташиган танқидчининг голибона қарашлари нақадар пуч ва «ур-йиқитчиликка» қаратилгани маълум бўлса керак. А. Саъдий томонидан шоирни айблашлар шу характерда бўлгани учун бошқаларига тўхташга ҳожат йўқ.

Энди профессорнинг бошқа «ижодларига» ўтайлик. Шоир Ҳамид Олимжон воронскийчиликда айбланади. Табиий, агар шоир шундай идеалистик ижодий методни қабул қилган бўлса, асарларининг идея — сиёсий асосини ташкил қилса, унга қарши курашмоқ марксистча танқиднинг вазифасидир. А. Саъдий ёзади: «Фикр, онг эмас, балки фақатгина сезиш — қалб (юрак) теграсидаги тўлқинлар унинг 31-йилгача ёзилган ва бо-силган шеърларида асосий чиқиш нуқтасидир. Унинг шеърлари қолип теграсида шунинг учун айланади».

Демак, Ҳамид Олимжон 26-йиллардан бошлаб 31-йилгача воронскийчи бўлган, шу вақтгача ёзганларига синфий ёт мафкурани асос қилиб олган.

Аммо, юзаки танқидчи билмайдики, марксизм фал-

сафасида «фақатгина сезиш — қалб» ёзувчи учун «асо-сий чиқиш нуқтаси» бўла олмайди. Ёзувчи учун чиқиш нуқтаси бизнинг шууримиз хорижида бўлган, бизнинг шууримиздан ўзгармай турган объектив реаллик ва бунинг инъикоси бўлган синфий дунёқарашдир. Ёзувчининг ижодиётини унинг синфий идеяси идора қиладди. «Фақатгина сезиш — қалб»дан иборат ҳеч бир адабий асарнинг бўлиши мумкин эмас. Механист А. Саъдий сезги билан идеяни айри-айри, мустақил деб тушунади. Улар орасида ҳеч қандай боғланиш кўрмайди. Ҳолбуки, идея билан сезги айрилмас боғлиқдир. Ҳақиқатда фикрий мазмунга эга бўлмаган сезги йўқдир. «Фақатгина сезиш — қалб»дан иборат бўлиб кўринган асарлар ҳам маълум идеяларни ифода қиладди. Механистларгина буни англамайдилар.

10

Танқидчининг мақоласини диққат билан ўқилса, Воронский назариясини ҳам англамаганлиги кўринади. Саъдийча, Воронский назарияси «қалб теграсида» айла-нишдан иборат эмиш. Қайси бир шоир «юрак», «дил», «қалб», «сезиш» сўзларини ишлатса, профессорча, Воронский назариясига эргашган бўлади. Бу сўзларни ишлатмаган шоир бормикин? Демак, ҳамма шоирлар Воронский муридлари. «Фикри»ни исботлаш учун танқидчи тубандаги парчаларни мисолга олади:

Юксалиш — дилларда
Юксалиш — сўзларда...

Комсомол сезадир,
Ҳар ённи кезадир...

Йўқсил дарди учун куйган
Эр йигитнинг юрагидир.

30

Шу мисоллар билан шоир воронскийчиликда айбланади. Нега? Чунки, юқоридаги парчаларда «сезадир», «қалб», «юрак» сўзлари бор эмасми? Танқидчининг ўзи шоир бўлса эди, у вақт, «йўқсил дарди учун куйган эр йигитнинг бошидир» ва: «Юксалиш — бошларда» деб, Ҳамид Олимжон каби «адашган» шоирга «тўғри йўл» кўрсатган бўлар эди. Воронскийча санъат «сезги», «қалб» сўзларини ишлатишда эмас, Воронский санъат, адабиётда пассив мувоқабавийлик, ғайри шуурийлик фикрини олга суради. Воронский адабий ижодиётда идеологиядан айрилган «мустақил» психология, образлар яратишда ғайри шуурий ижодий ишга ўрин

40

бериш фикрини мудофаа қилади. Воронскийча, бадий тўғрилиқ, самимийлик ва катта санъат асари яратиш синфий кураш, сиёсат, кундалиқ масалалар билан бир-лаша олмайди. Воронский назариясича, «ҳақиқий санъат гайри синфий моҳиятдадир, ўз-ўзича гўзал дунёни очишдадир».

Воронскийчиликда айблаб келтирилган мисоллар бу кунги қурилиш, синфий кураш мавзуларида ёзилган асарлардир. Шеърларнинг сиёсий идеясига қараш лозим эди. Марксистча танқиднинг вазифаси «сезги», «қалб» каби сўзларни ушлаб олиб, сафсата билан машғул бўлиш эмас, балки асарда кўмилган синфий идеяни англаш, анализ қилишдир. 10

Абдурахмон Саъдийча сезги ҳам онг иккиси қатор-қатор мустақил турувчи категориядир. Ҳақиқатдан ҳам бир қанча сарда онг билан сезгини айрим бўлмаслиги ҳақида гапирса-да, ҳақиқатда сезгиларни фикрларга, идеяларга қарши қўяди. У ёзади: «Биз, Ҳ. Олимжоннинг баъзи шеърларида «шуур» (англаш, тушуниб билиш)га интилиш бошланганини айтган эдик. Юқорида айтилган «Биз енгдик» деган шеърда у ҳақиқатан «ҳар ишчининг шуурига басма-бас сингиб, ялқовликни томиридан иритмасайдик» деб, ишчининг шуурига таъсирни куйлагандек бўлади». «Доҳиёна» мулоҳазага тушунилган бўлинса керак. Бу шеърда ишчининг «шуурига таъсир» бор. Чунки, «шуур» сўзи ишлатилган. Аммо мана бу парчада: 20

Еш кўнгиллар
Поёни йўқ ҳисларинг
Пўлга есиб,
Сўнгга завқларга тўлади.

30

«Шуурга таъсир» йўқ. Чунки, «кўнгиллар» ҳам «ҳислар» деган сўзлар ишлатилган. Бу шеър ўқувчининг шуурига эмас, балки шуурдан тамом айри ҳисга, сезгига таъсир қилади. Демак, баъзи бир адабий асарлар, профессор фикрича, шуурга, ақлга таъсир қилса, баъзи адабий асарлар фақат кўнгилга, сезгига таъсир кўрсатар эмиш! Бундай фикрларнинг марксизм-ленинизм билан, диалектика билан қандай алоқаси бор? А. Саъдийнинг фикрларидан могорлаган схоластиканинг ҳиди келиб туради. 40

Ҳақиқатда, ҳар бир санъат асари бизнинг фикримизга, продамизга, сезгимизга таъсир қилар. Уртоқ Ле-

67

нин бу хусусда дейди: «Санъат халқники. Санъат кенг меҳнаткашлар оммаси ичида чуқур илдиз отиши керак. Санъат шу оммага тушунарли бўлиши ва шу омма томонидан севилиши лозим. У шу омманинг туйғусини, фикрини ва продасини бирлаштириши, оммани кўтариши керак»¹.

Ленинча санъат фақат фикрга эмас, сезги ва иродага ҳам таъсир қилиши лозим. Демак, Саъдий мана бу муҳим масалада ҳам марксизм-ленинизмдан жуда узоқдадир.

10 Биз юқорида Ҳамид Олимжонда санъатча ўсув масаласига тўхталган эдик. Давом этамиз. Танқидчи ёзади: «Кейинги шеърларида ишчи синфининг дунёқарашини, фикр ва ҳисларини, синфий кураш практикасини ва социализм қуриш жараёнини санъатли суратларда беришига кўра, тизма орқали ораторлик, физиология билан кўп шугулланиш йўлини олгандир».

Демак, «Кўклам» ва «Олов сочлар» образга бой, санъатча юқори. «Ўлим ёвга» ва «Пойга» фақат «ораторлик»дан иборат. Бизча, сўнгги асарлари образга 20 бойга ўхшаб кўрипади. Аввалги шеърларидаги образлардан сўнгги тўплам образлари ёлғиз миқдорча эмас, сифат жиҳатидан ҳам бошқа хусусиятга эгадир. Танқидчи образни абстракт англайди. Образ, унингча, фикрий, ғоявий-сиёсий мазмунсиз, аллақандай «соф» бир нарса. Акс ҳолда сўнгги шеърларни «тизма» ва «ораторлик» дейилмас эди.

Аввалги икки тўпламда турмушни тинч-тотув ҳолда кўриш, дунёга пассив-мувоқабавий муносабат бир қанча шеърларда кўрилар эди. Сўнгги икки тўпламда 30 бу традиция билан шоир тамом хайрлашганлиги, поэзияда амалиёт, даврнинг улуғ проблемаларини бадий кўрсатишга ўтиш, динамиклик, поэзияни кенг социал идеялар билан сугоришини кўрамиз. Сўнгги икки тўплам беш йиллик план дostonларидир:

Беш йилликлар биносини
Чарчамай қурдик.
Бутун қарашларни,
Барча сезгини,
Бутун иродани,
Бутун севгини

40

¹ Бу текст «Ленин адабиёт тўғрисида» номли китобда босилган. Ўздавнашр, Тошкент, 1958, 135-бет.

Беш йиллик
Сафарнинг
Изига бурдик.

Бу икки тўпланда беш йиллик план олдига қўйилган масалалар — мамлакатни индустриллаш, коллективлаштириш, мудофаа, муштумзўрни синф сифатида тугатиш, кадр масаласи ва бошқалар бадий тажасумлангандир. Сўнги асарлари билан Ҳамид Олимжон ўзбек шўро адабиётига янгиликлар киргиза билди. Янгиликлар ҳар хил бўлиши мумкин. Баъзи бир шоирлар декларатив характерда бўлган баъзи нарсалар киргизган бўлсалар, Ҳамид Олимжон назарий ўсув, эскича ифода воситаларини енгил орқали ўз ижодий йўлини яратмоқда. Ҳ. Олимжоннинг ўсиши абстракт жўшқинлик ниқобига ўралган юзаки кўриниш эмас, балки органик ўсувдир. 10

Шоирда мафкуравий, сиёсий ўсиш натижасида поэзияни социалистик қурилишга боғлаш, турмушга янги муносабат, кенг социал идеялар, проблемалар ва социалистик қурилиш лавҳаларини поэзияда кўрсатишга уриниш эски формани бузади. Бу формани ва янги технологик қидиришларнинг аҳамиятини, камчиликларини текшириб, шоирга тушунтириш ўрнига танқидчи бу муҳим масаланинг ёнидан ўтиб кетади. Тулки ишқомга кириб, узумга бўйи етмагач: «бу гўра экан», деб кетганига ўхшаш, танқидчи ҳам «бу ораторлик» дейиш билан қаноатланади. 20

Сўнги тўплалар Ҳамид Олимжон образларининг кескин, қатъий, аниқ ва янги бўлишига, сиқик ва ифода кучи зўр бўлган динамик услуб яратишга тиришади. Туманли образлар эмас, балки конкрет ва моддий характердаги образлар идеяни ифодалайди: 30

«...Мафкуравий
курашларнинг
хандақларида,

Қилич,
милтиқ,
бомба
бўлсин
диалектика!...»

Қуроллансин
қувват,
ақл,
сезги,

40

томир,
қон!...

Лекин бу қидиришларнинг натижасида «паровоз ёндириб ич, муздай изларда» сингари сохта яратишлар ҳам унда-бунда учраб қолади.

Айрим образларнинг қиммати, сифати ва янгилик қидиришларнинг қанчаллик тўғрилиги ҳам муваффақияти тўғрисида шубҳалар бўлиши мумкин. Аммо жуда кўп мусбат томонлардан сукут билан ўтиш мумкин эмас.

10 А. Саъдий фақат манфий томонни кўради. «У кўпроқ воқеаларнинг турли томонларига сакраб, уларни санаб чиқиш, шуларнинг исмларини тузиш, спискасини бериш билан шуғулланади» дейди. Ҳамид Олимжоннинг қайси шеърида исмлар тизими, рўйхатчилик бор? Тўғри, сўнгги икки тўпламда камчиликлар йўқ демай-миз. «Ўлим ёвга» ҳам «Пойга» тўпламларидаги шеърларда абстракт активлик, турмушдан айрилган ишчанлик сезилади:

20 Мана мен
Америка суръати билан,
Станок бошида
пойга
қураман,
Тўрт
минут
ичида
қилган ишини
Икки минутларга
30 бўламан.
(«Нима бизга Америка» шеъридан).
Юракларни
темирларга
болгадай урсанг,
Урсанг агар,
томирлардан
олов чиқариб...
(«Тайёр трактор» шеъридан).

40 Мана шу парчалар кўрсатадики, шоирда конкрет ва мураккаб ҳаёт парчасидан айрилган мавҳум ишчанлик, абстракт даъват, максимализмга тамойиллик бор. Ҳақиқатан, «юракларни темирларга болгадай уришлик»нинг нима кераги бор? Бу билан шоир нима демоқчи? Бу ўтакетган активлик турмушни чуқур англашга тўсиқлик қилади.

Шоир кўпинча ҳаётни, катта тарихий масалани бутун мураккаблиги ва кўп томонлилиги билан кўрсатишга тиришмасдан, балки умумий чизиклар билан, палахса — яхлит қилиб гавдалантиришга интилгани учун мавзу скелет ҳолида қонсиз, этсиз равишда қаршингизга келиб чиқар. Бундан бошқа Ҳ. Олимжоннинг сўнгги шеърларида конструктивизмга мойиллик ҳам бор. Бу ҳам ёт оқим — зиёлий идеологиясининг таъсиридир. Бир қанча шеърларда иш фақат миқдор жиҳатдан, техника процесси жиҳатдан тасвирланади.

10

Қуйида меҳнатнинг моҳияти бадний гавдалантирилмайди.

Гилдираклар юрагини
ювиб,
шошдириб,

Айланишининг,
суръатларин
қувиб,
ошдириб,

Оқаетир
бир сув каби,
қайиш камарлар,
Томаётир тешиклардан,
нефть томчилари.

20

Нарсалар, машиналар, қурол-асбоблар, техника процессларининг тасвири ичида инсон йўқолиб қолади. Машиналарни қурувчи, идора этувчи инсон бадний гавдаланиши керак эди. Сўнгги шеърларда инсон йўқ эмас, аммо инсоннинг фаолияти, иродаси, нарсаларни идора этиш, қуриш соҳасидаги роли асарнинг ўқини ташкил қилмайди. Конструктивизм, техникачилик, айникса, «Пойга»да кучли сезилади:

30

Амонинг қичқирган
товушларига,
Бутун Москва
қулоқ соладир.
Бутун Москва
шунга уйғониб,
шу билан ёниб,
Шундан ҳаёт нури
Олади.

40

Мана шундай камчиликлар шеърларнинг баъзи қисмларида учрайди. Демак, умуман тўплам бу камчиликларга ботган эмас. Шоир ўз камчиликларини кел-

71

гусида енгажак. Бунга шубҳа йўқ. А. Саъдийнинг диди каби Ҳамид Олимжон ҳеч вақт «спискачилик» ва нарсаларнинг немини тизш билан машғул эмас.

10 Тўпламларни диққат билан ўқиб чиққан ҳар бир ўқувчи — агар масалага тўғри қарамоқчи бўлса — бизнинг сўзимизни қувватлайди. Мақоланинг охирида шуни айтишимиз керак: Ҳамид Олимжоннинг тўрт тўплами ҳақидаги Саъдий мақоласини илмий аҳамиятга молик, деб айта олмаймиз. Бундай тор, бир томонли, масалага янглиш қаровчи ҳам марксча-ленинча танқидни баситлаштирувчи танқидга қарши курашни давом эттиришимиз ва адабий танқид соҳасида чин большевик танқидини яратишимиз керак.

СОЦИАЛИСТИК ЛИРИКА УЧУН

Бизнинг Шўролар (Совет) Иттифоқида ижтимоий тузилиш капитализмга тамоман терс бир системадир. Пролетариат Октябрь инқилобида ҳокимиятни қўлга олиб, эксплуататорларни, таловчиларни йиқитиб, янги ишлаб чиқариш муносабатларини вужудга келтирди.

Ленин партиясининг раҳбарлиги остида мамлакатимизда (синфсиз жамиятнинг тамаллари тузилиб, янги социалистик ҳаёт, янги маданият қурилмоқда. Капитализм жамиятининг имманент қарама-қаршиликлари орқасида келиб чиққан бу кунги даҳшатли иқтисодий кризис ҳамма капитал мамлакатларини бўғиб ётар экан, фақат бизнинг Шўролар Иттифоқидагина гигант қурилишлар, суръатлар, ўсишлар ва ҳаётнинг турли соҳаларида буюк ўзгаришлар кўрилмоқдадир. Шунинг билан социалистик системанинг капитализм системасига қараганда соғломлиги, мумтозлиги бутун дунёга исбот қилинаётир... 10

Идеологиялар ижтимоий турмуш процессининг инъикосидан ўзга нарса эмас. Биз бу ижтимоий шурнинг турли формаларини, идеологияларни олиб қарасак, масалан, дин, ахлоқ, фан, санъат ва бошқалар — буларнинг ҳаммаси ҳам моддий ижтимоий борлиқнинг инъикосидир. Лекин ҳар бирида инъикос йўсини бошқачадир. Яъни идеологиянинг специфик хусусияти мавжудлигини унутиш керак эмас. Сўнгра, синфий жамиятда идеологиялар синфдан ташқари бўла олмас: «Хусусий мулкнинг турли формаларида, яшашнинг ижтимоий шароитларида турли ва махсус туйғулар, хаёллар, тушунчалар ва дунёга қарашларнинг бутун устқурмаси юксалади. Бунинг ҳаммасини бутун бир синф ўзининг моддий шароити заминидан ва ижтимоий муно- 20 30

сабатларга мувофиқ яратади, формага солади» (Маркс, 18-брюмер). Турли синфларнинг идеологиясида ижтимоий борлиқ, турмуш турлича инъикос қилади. Маркс «Капитал» деган асариди капитализм қарама-қаршиликларини чуқур таҳлил қилиб, бу қаршиликларни тўғри очиб берди. Буржуазия экономистларининг бу ишни бажара олмаганликларига, Маркснинг таъбирича, буржуазия маҳдудлиги, «буржуазия териси» монелик қилди.

10 Пролетариат фалсафаси, пролетариат дунёга қараши бўлган диалектик материализм дунёни адекват акс эттирар, буржуазия дунёга қараши турмушни тўла, чуқур ва тўғри акс эттира олмас. Биз марксизм-ленинизм ила қуролланиб, жамиятнинг ўсув қонунларини билиб, турмушни онгли равишда ўзгартирмоқдамиз...

Реал базис устига қурилган идеологиялар пассив эмаслар. Улар жамиятнинг иқтисодий қурилишига — базисга таъсир қиладилар...

20 Бу таъсир механик бўлмай, балки диалектик ўзаро таъсирдир. Бу ўзаро таъсир турмуш ила шуурнинг бирлигидан, турмуш ва шуур орасидаги узвий боғланишдан келиб чиқади. Идеологияларнинг таъсири турлича бўлиши мумкин. Иккинчи сўз билан айтсак, идеологиялар турмушга инқилобий ва консерватив таъсир эта билади. Киши кучидан фойдаланувчи синфларнинг идеологияси тарихий тараққиётнинг маълум босқичида нисбий прогрессив характерга эга бўлса-да, умуман турмушга, тарихий процессга тескари, реакцион таъсир кўрсатар (масалан, дин). Кризис орқасида синфий курашнинг

30 кескинлашган бир даврида капитализм мамлакатларида буржуазия идеологиясининг реакцион характери кучайганлигидан буни очиқ билсак бўлади. Социализм учун кураш турли фронтларда ғалаба қозониши, синфий курашнинг ўткирланиши натижасида бизнинг мамлакатда ҳам эксплуататор синфларнинг қолдиқлари ва уларнинг вакиллари ўзларининг парчаланган мафкуравий байроқларини кўтариб чиқишга интилганлари буни яна очиқ исбот қилади. Тарих кўксидан, ҳокимият тахтидан ағдарилган синфларнинг идеологиялари тездан бутунлай йўқолиб кетмас. Уларнинг қолдиқлари янги ижтимоий шароитда турли формалар олиб, тарих майдонига чиққан синфнинг идеологиясига таъсир қилишга тиришар. Чунки, бу идеологиянинг

40

яратувчилари эски ҳоким синфларнинг қолдиқлари ўз мавжудиятларини кўрсатишга тиришадилар. Бу масала биз учун жуда муҳим. Чунки, ёт синфларнинг қолдиқлари бизда мавжуд. Булар ўз идеологияларини турли рангларга бўяб, адабиёт, санъат ва бошқа фикрий соҳаларга киришга табиий киришадилар ва киришажаклар. Марксизм ва ленинизм қуроли билан ёт оқимларга қарши курашни кучайтиришимиз керак.

Адабиёт турмушни акс эттирар, турмушдаги воқеалар, ҳодисалар, фикр ва туйғуларни умумийлаштириб образлар билан турмушни, дунёни англашга тиришар. Адабиёт синф практикасининг бир бўлиmidир. Ҳар синф ўзининг практикасида ўз санъат, адабиётини яратиб, ўз синфий манфаатларига хизмат қилдиради. 10

Бизнинг пролетар адабиёти пролетар нуқтаи назари билан дунёни кўриши, ҳаётни тўғри англаиб, социализм қурилишида актив қатнашуви керакдир. Бунинг учун шўро ёзувчилари, шоирлари диалектик материализмни эгаллаган бўлишлари ва турмушнинг мураккаб ҳодисаларини тасвир қилишда татбиқ эта билишлари лозим. Бусиз ҳаётни тўғри акс эттириш мумкин эмас... 20

Бизнинг Ўзбекистон адабий ижодиёт ва марксистик танқид соҳасида пишиқ, чиниққан пролетар дунёга қарагини эгаллаган кадрларга бой эмас. Сўнгги йилларда ўзбек шўро адабиётида таланти ёш шоирлар (Уйғун, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом) яхши асарлар бера бошладилар. Яна бир қатор умидли ва ўсмоқда бўлган шоирларга (Ҳасан Пўлат, Эргаш, Ойдин) эгамиз. Аммо булардан бошқа яна ўнларча шоирларимиз борки, уларда адабий тажриба ва практика оз бўлиб, пролетар дунёга қарагини эгаллаш йўлининг бошида турадилар. Мана бу ўртоқларга жиддий кўмак чораларини кўриш керак. Сўнгра, марксизм-ленинизм асосида санъат, адабиёт проблемаларини, танқид масалаларини назарий ишлаб чиқишга катта аҳамият берайликки, бу ҳозирча бизнинг заиф нуқтаимиздир. 30

Социализм қурилишида адабиётнинг турли хилларидан фойдаланишимиз керак. Шунинг учун бу ерда бизда кўп тақилмаган бир масалага — лирикага қисқагина бўлса-да, тўхтаб ўтмоқчимиз. Лирика нима? Қандай асарларга лирик асарлар деймиз? Лирика, аввало, бир адабий тур (жанр)дир. Ҳар бир синфнинг 40

объектив турмушга муносабати натижасида юзага келган адабий услуби адабий турларда ифодаланadi. Лирикага форма — композиция жиҳатидан қарасак, бу турга кичик ўлчовда бўлган фабуласиз шеърӣ асарлар киради. Лириканинг махсус композиция принциплари бор. Драма ва ривоя (эпос) турлари фабулалидир. Буларда хронологик ва сабабият принципи билан боғлиқ воқеалар, ҳодисалар, фикрлар тасвирланади. Воқеалар тасвири лириканинг зарурӣ унсури эмас.

10 Лирика кўпинча шоир фикрларини, туйғуларини ва орзулари, кайфиятларини куйлайди. Воқеалар тасвир этилса-да, мақсад маълум бир ҳаяжон уйғотиш учун восита излашгина бўлиб қолади. Лирикада воқеалар ривоядаги характерда эмасдир...

Шунинг билан барабар, ривоя ва драматик асарлар воқеалар, фактлар ила машғул бўлиб, лирика фақат «ички ҳаётни», фикр, туйғуларни тараннум этар, деган натижа чиқариш ҳам тўғри эмас. Гап шундаки, ривояда воқеалар, ҳодисалар ва уларнинг очилиши, инкишоф

20 фи биринчи ўринда турар, лирикада, шеърда субъектнинг воқеага муносабати, яъни тасвир қилинаётган турмуш воқеаларини кечиниш, ҳис этиш катта роль ўйнайди.

Мисол учун шоир Ҳамид Олимжоннинг «Болалик» номли шеърини олайлик:

30 Дунё экан...
Чаманзорлар кечиб,
Ошиб тоғлардан,
Қуёшдан нур ичиб,
Қум, ўтлоқлардан
Уйнаб... кулиб...
Армон билан
Ўтар экансан.

40 Бола эдик,
Танлар — олов,
Қалб — қайноқ,
Қўзлар — ўтқир,
Диллар — соф.
Эркин-эркин ўйнардик...
Ҳаёт билан
Қайнар эди
Куй, қишлоқ,
Бир ёнида тоғ,

Бир ёнида боғ...
Сув сочарди...

Гул оқарди...
Кенг кўчалар...
Узун йўллар...
Порлар эди
Шамчироқ...

Сув оқарди,
Кўйида
Кўкрак кериб,
Балиқ каби
Шўнгиб ётардик...
Қизлар ўтса,
Орқасидан
Олма отардик.

10

Нурли, ойдин кечалар,
Порлар эди кўчалар,
Тўпланардик,
«Яшнимачоқ» ўйнардик,
Сўнг чарчардик,
Чумчуқ каби
Чирқиллашни
Ташлаб биз,
Роҳат-роҳат
Қўзи каби ухлардик.

20

Бу шеърда воқеалар тасвир қилинган, аммо воқеалар шоир томонидан туюлган, ҳис этилган. Шунинг учун воқеалар бу шеърда туртиб чиқиб турмайди, воқеаларнинг оқиши туйғуларга ўралган. Бу шеър қуруқ риторикадан озоддир. Шоир воқеаларга ўз муносабатини эмоционал образлар равишида беради.

Лирикада шоир маълум бир ҳодисани, маълум бир объектни гавдалантириб, сўнгра бунга ўз қарашларини, ўзида қўзғалган туйғуларни ифода қилар. Бунга шоир Уйғуннинг тубанда келтирилган шеъри мисол бўла олади:

Мудрайди кенг саҳро — чечаксиз чўллар,
Сарғиш туманлар-ла осмон кўринар.
Сўлгин уфқлардан мадорсиз еллар
Қанот снакиб учар, ҳар ён уринар...

Қизил зарлар тўкиб қудш ботади,
Сўнгра чўл юзини қалин бир парда
Ёниб олар... Саҳро сўлиб ётади.
Ерлар ҳам дам олар қум тепаларда.

40

Тунларда юлдузлар кўк қучоғидан
Бир олтин чамандай яшнаб боқади.
Кумуш кўрпаларда, нур пардаларда,
Сукунат ўйнайди, қанот қоқади.

Бу чўллар кўксиди баҳор кулмаган,
Майсалар ўсмаган, чечак унмаган.
Асрлардан бери қум-тепаларда
Ҳаёт тебранмаган, чаман кулмаган.

Биламан, не учун баҳор кулмаган:
Чунки у чоқларда меҳнат қул эди.
Билдакларда занжир, гавдалар боғли,
Юракларда тилек, армон кўн эди...

10

Бу чўллар кўксиди чаман кулажак.
Чаманларни сўнгра дoston этарман.
Севинчларга тўлиб, тўллаб кетарман
Утганимда чаман кўйнидан чечак.

Бунда шоир Уйғун саҳро, чўлларнинг айрим моментлардаги суратларини чизиб, сўнг ўзининг кечинмасини, сезгиларини, истиқболда чўлларнинг чаманзорга айланишини ифода қиладики, бу шеърда «эпик ин» йўқдир.

Қуруқ фактларни қайд қилиш, кишига ҳаяжон бера олмайдиган фикрлар ва ҳолларни қатор тизиб билан ҳеч қандай лирика ва шеър яратиб бўлмас. Оддий гаплар сийқа образлар на ақлга, на кўнгилга бирон нарса бағишламас. Юқориди келтирилган шеърларга таниш бўлган киши тубандаги шеърни ўқиғач, лирика билан лирикага бегона «шеър»нинг фарқиға қулай тушунар:

30

Олтин кўл боғ
Бу кун яйраб
Усаётир.
Улуғ қуёш
Еғдуларин отаётир,
Агар борсанг,
Сенга секин
Қулиб боқар.
Қалб эса
Умид, қизил
Чечак тақар...
Ғамхоналар
Ўрниға оқ
Шоналар.
Дам деҳқон,
Гўзал, қизил
Чойхоналар...

40

Кўп кишилар лирикани фақат туйғу, ҳисдан иборат, деб ўйлайдилар. Бу тамоман нотўғри, идеалистча қарашдир. Чунки улар фикр ила туйғуни механик айириб қўядилар. Ҳақиқатда, фикрий мазмун ила боғланма-

ган «мустақил» туйғу, ҳис йўқдир. Шоир лирикага фикр ва туйғуларни шундай бириктирадирки, натижада лирик юксаклик вужудга келади. Лирик юксаклик асарнинг ҳаяжон кучини оширар...

Адабий асарларнинг драма ва ривоя турларида қисмлар хронологик ва сабаб боғланиши ила бирикадилар. Лирикада эса фабулага онд мотивлар оз учрар, аксинча, лирикада аксар статик мотивлар, статик картиналар ифодаланади. Лирикада қисмларнинг табиати, қаторланиши, боғланиши бошқача характерда. Қисмлар кўпинча эмоционал ўхшашлик ёки тазод принципага мувофиқ бирикадилар. Лирикада воқеа, ҳодисалар тасвир қилинса, улар ситуация ва фабула кескинликлари ясамайди. Мавзунинг очилиши, инкишофи, ҳаракати асосий мотивларга янги, ёрдамчи мотивлар юклатиш ила вужудга келади. Лирикада шоир солиштирув, контраст, туйғу параллелизми, аллегориялар, бир-бирига қарши, ёки яқиндош картиналар, тесқарн алиштирув ва бошқа приёмлардан фойдаланади. Ҳар бир лирик асарни уч қисмга бўлиш мумкин. Биринчи қисмда бош фикр, бош мотив ифодаланади, иккинчи қисмда ёрдамчи янги мотивлар ила мавзу очилар, учинчи қисмда фикр ва туйғулар доираси бекилади. Буни хотима деб аталар. Хотимада фикрлар, туйғулар аниқланиб, ўткириланиб, бир фокусга тўпланар.

Лирик асарларда сўзга парвосиз қаралмайди. Лирикада сўз ритмли, оҳангдош қаторлар ташкил этади. Сўз ёлғиз мазмунни ифода қилиш воситаси эмас, балки маълум товуш, оҳанг комплекси каби, бадиий элемент бўлиб хизмат этади. Шеър, лирика тилининг мусиқийлиги, сўзларнинг қўйилиши, сифатга молик товуш типларининг тартибланиши, уларнинг махсус бирикиши, умуман, товуш қонунига бўйсундириш ила вужудга келади. Албатта, лирик шоирларнинг лексикаси уларнинг синфий мансубиятига қараб ҳам турли характер касб этади. Рус символист шоири Анна Ахматованинг тили ила бизнинг пролетар шоирларидан бирининг (масалан, Маяковский) тилини солиштириб қарасак орадаги айирма жуда очиқ кўрилади. Бизнинг умумий характерда айтган гапларимиз шу вақтгача бўлиб келган лирик асарлар хусусиятига онддир. Биз янги фикр, туйғуларимизни ифода қилиш учун янги формалар, янги ифода йўллари, янги композиция яратишга чалишувимиз

керак. Биз ёт лирик асарларнинг формасини айнан олсак, фикр-туйғуларимизни тўла, мукаммал англа-толмаймиз, ёки ёт форма орқали чет мафкура таъсирида қоламиз. Бизда бунга мисоллар кўп.

10 Лирикага турли қарашлар бор. Баъзилар адабий асар деб фақат лирикани англайдилар, бошқаси гўё «соф бадний асар» эмас, бир туркумдагилар лирикани тамом йўқотмоқчи бўладилар. Буларча лирика инжиқлик, касалликдан бошқа нарса эмас. Бу қарашларнинг ҳар иккиси ҳам мужмал, бир ёқлама, идеалистчадир... Биз марксистлар буларга тамом терс бир ҳол қўямиз. Бизча, лирика объект, ташқи реалликка асосланади. Фикр, туйғу, сезгиларни объектив реаллик бизга ба-
ғишлайди, булар унинг инъикосидир.

20 Баъзи «назариячилар» лириканинг соҳаси жуда тор, интим ва шахсий мавзулар, деб ўйлайдилар-да лирик шеърларни инқилобий, ташвиқий, умуман, ижтимоий проблемаларга қарши қўядилар. Бу ҳам нотўғри. Жуда кўп буржуа лириклари тор интим ва шахсий мавзуларни кўйлайдилар. Умидсизлик руҳидаги бадбин ва диний туйғулар лирикаси ила сиёсий, инқилобий лирика орасидаги айирмани билиш керак, албатта. Аммо, лирика фақат тор шахсий мавзулардан иборат, деб англаш янглишдир. Инқилобий, сиёсий лирика ҳам бор. Машҳур лирик шоир Генрих Гейненинг сиёсий, инқилобий лирик шеърлари озми? Немисларнинг буюк шоирлари Гёте ва Шиллер фалсафий, ижтимоий проблемаларни лирик асарларида кўйламайдиларми?

30 Бу кунги пролетар адабиётида ҳам лирика мавжуд (Анатоли Гидаш шеърлари). Инқилобий, ташвиқий шеърларда фикр ва туйғулар, воқеалар автоматик тарзда берилмаса, босма қолип (шаблон) жумлалардан тузилган бўлмаса, қуруқ риторикадан озод бўлса, бу инқилобий ташвиқий шеърлар ҳам лирика асари ата-лади.

Бунга Уйғуннинг «Коммунизмнинг гул боғларига» номли шеъри намуна бўла олади. Шеърнинг бир парчасини олайик:

40 Эҳ, кунлар келади,
Узгариб жаҳон,
— Касб этиб ўзига янги бир мазмун,
Янги бир кайфият,
Янги бир одат,—
Бутун қайта бошдан яралажакдир.

Бонг уриб, дунёнинг асабларига,
Янги қон, янги жон таралажакдир.
Биз, мана, тарихда биринчи дафъа,
Бу нурли жаҳонга қадам ташладик,
Ўзимиз яратиб, яралиб, унинг
Аввал баҳорига кира бошладик.

Демак, интим ва шахсий мавзулардан кенг, чуқур ижтимоий проблемаларга кўчгандагина лирика ўзининг бутун порлоқлиги, бутун юксаклиги, бутун кучига эга бўла олади. Албатта, зарарли романлар бўлгани каби, зарарли лирика ҳам бор. Бизнинг эски шоирларимиз ҳам лириклар. Уларнинг асарларида кўпроқ севги-муҳаббат туйғулари куйланган. Баъзиларида эса диний-мистик мотивлар кучли бўлган. Булар кўнгилларимизни табиатга, ерга, ҳаётга эмас, туманли кўкларга, бўшлиқларга тортадилар. Булар фикрларимизга янги куч, тетиклик бермайди, аксинча, кўрқув, сокинлик, «уч кунлик дунё» занжирини солади.

Октябрь инқилобидан сўнги адабиётимизда ҳам баъзан тор интим мавзулар, қайғу, алам, ҳижрон мотивларини куйловчи, дунёга умидсизларча қаровчи лириклар бўлган. Бектошнинг «Оқшом»и фикримизни исбот қилиш учун кифоя этар, деб ўйлаймиз:

Тип-тинч кўчанинг сир тўла қўйни.
Жондан-да севикли-ди бу оқшом,
Кучсиз-ди, ёритмасдан ойни.
Қаршимда сўник. липиллаган шам.

Мен эски, чирик, арзимас ўй-қайғуни пуфлаб,
Сокит кеча бағри-ла, кўнгил дардини жиплаб,
Эркингина оқдим, сучук илҳомимга толдим,
Руҳим билан тун завқини жимжит эмиб олдим,
шимиб олдим.

Биз бундай «тун завқини» эмас, кураш завқини бахш этажак қўшиқларни куйлаймиз:

Айтинг,
нега менинг онам
туғмадикан илгари?
Миллион-миллион
партизанлар —
кўнгиллилар сингари?
Мен ҳам бир тан,
безиб «мен»дан,
этик билан сув кечиб,

Арғумоқни гижинглатиб,
Сўлуқ-ла сув ичириб,

Курашларнинг дабдабасин шмириб,
Қайиш билан бел сириб,
Будённийдек серсавлат,
Фрунзедай эр...
(Ғафур Ғуломдан)

Эй қурултой, сим қоқаман,
Чин юрагимдан.
Миллион-миллион ёш қаҳрамон,
Қалблар исмидан.

- 10 Юбораман қўлга олиб
Еш қаламимни,
Янгигина қайнаб чиққан
Шу саломимни...
(Ҳ. Пўлатдан).

- Бу кун капитализм системасининг чириши ила буржуазия маданиятининг, санъатининг чўкишини, паса-йишини кўриб турамиз. Ҳаётдан қочиш, индивидуализм, мистицизм, қуруқ шаклчилик ҳозирги буржуазия адабиётининг характерли аломатидир. Шоир ўз синфининг ақли, ўз синфининг идеясини ифода қилади. Буржуазия синфи — қари, ҳалокати яқин. Унинг шоири ҳам ҳаётдан қочади... Ўз синфига боғлиқлигини очиқ кўрсатади. Буржуазия эстетлари ҳодисада қанча ҳаёт оз бўлса, у шунча гўзалдир дерлар. Шопенгауэрга¹ кўра, гўзаллик кишини тинчлантириш, ундаги ҳаёт кучини озайтириш, кишидаги орзу, интилишларни ухлатиб, сукунат ила завқланишдан иборат. Пролетариат социализм қурувчи, инқилобий, яратувчи синф; унинг дунёқараши, фалсафаси ҳам мувожабовий (созерцательный)
- 30 эмас, пассив эмас, балки, аксинча, олами фаол англашгина эмас, уни ўзгартирувчи бир дунёқарашдир. Бизнинг санъат, адабиётимиз ҳам дунёни ўзгартишга хизмат қилувчи, курашга чақирувчи, турмушга соғлом боқувчи адабиётдир. Бизнинг лирика ҳам қайғу, аламга сизинувчи, сукунат ҳаётдан лаззатланувчи, «он»ни тутишга, эгоизмга мойил, кишини ухлатувчи, элтувчи лирика эмас. Бизнинг лирика ҳаётнинг, улуг давримизнинг, курашнинг қайноқ туйғуларини, тошқинликларини, янги турмуш
- 40 гўзалликларини куйлаш ва ўқувчига ғайрат, завқ яратиш, ишлаш туйғуларини бағишлови лозим.

Пролетар инқилоби капитализм тузилишини парча-

¹ Шопенгауэр Артур (1788—1860) — немис философи, идеалист.

лаб, миллионларча меҳнаткашларнинг кенг, тўла, ҳар ёқлама озодлигига йўл очди. Биз мамлакатда эксплуатацияни йўқотдик. Иккинчи беш йилликда эксплуатацияга асосланган жамиятнинг қолдиқларини тугата борамиз. Бутун жамият манфаати учун бир коллектив ҳолида ишловчи миллионларча меҳнаткашларнинг иқтисодий аҳволларининг кундан-кун яхшиланувчи, эксплуатация ва қашшоқлик, маданиятсизликнинг йўқола боруви орқасида фикр, туйғуларни мукамал, чуқур, бадиий ифода қилувчи миллионлар лирикаси ҳам жонланажак. 10

Бизнинг хўжалик планли, онгли идора қилишга асосланган хўжалиқдир. Иккинчи беш йиллик планда экономикамизда капитализм қолдиқларининг тамом битиши... одамларнинг шуурида катта ўзгариш ясаши табиийдир. Умуман инсон муносабатларининг онгли бўлиши, техниканинг ўсуви билан табиат кучларини жамият фойдасига бўйсундириш турли хурофотларнинг йўқолишига сабабчи бўлади... Биринчи беш йиллик планда экономикамизни қайта қуришга киришиб, буюк суръатлар билан социализм хўжалигининг пойдеворини қурдик. Мамлакатнинг ҳар бир томонида гигантлар юксалди, юксалаётир ва юксалажак. Иккинчи беш йиллик пролетариатнинг улуг вазифаси бўлган синфсиз жамият қуришни гавдалантиражак. Бизнинг муваффақиятларимиз Ленин партиясининг раҳбарлиги остида сиёсий, иқтисодий қулликлардан қутулган миллионларча меҳнаткашларнинг онгли қатнашуви, уларнинг темир қўли билан вужудга келаётир. Капитализм жамиятидан, эски асрлардан мерос қолган ярамас сифатлардан қутулиш бизнинг муваффақиятларимизни, суръатларимизни янада кучайтириши, шубҳасиз, бир ҳақиқат. Капитализм ва умуман эксплуатацияга асосланган жамиятлардан қолган янглиш фикрлар, қарашлар, туйғулар, индивидуализм, эгоизм, эски одатлар, ялқовлик, аҳмоқлик, мешчанлик ва бошқаларга қарши курашни, яъни онглиликни кучайтиришимиз лозим. Бу соҳада санъат, адабиётнинг роли, аҳамияти катта. Социализм жамияти қуриш процессида турмушнинг эски формалари йўқолиб, янги муносабатлар, янги қарашлар, янги типдаги одамлар пайдо бўлаётганини кўриб турамыз. Меҳнатга янги муносабат, меҳнатнинг социалистик формалари — зарбдорлик ва бошқаларнинг 40

ҳаммаси янги турмуш самарасидир. Шунга ўхшаш турмушнинг янгиликларини, қурилишларни, омманинг ичидаги чуқур маданий ўзгаришлар ва бошқаларни адабиётда акс эттириш билан бирга, янги ҳаёт қандай бўлиши кераклигини-да схематизмга берилмай тасвирлаш лозим. Адабий асарлар турмушни жонли кўрсатиб, одамларнинг фикр ва туйғуларига кучли таъсир қиларди. Бадий чуқур, фикр-ҳис жиҳатидан тўла адабий асарлар ўқувчини узоқ вақт ўзига боғлаб, асир қилиб олади. Адабиёт турмушни абстракт тушунтирмай, конкрет бадий умумийлаштириб, жонли англатади.

Адабий асарлар ила маълум бир йўналишда оммани тарбия қилиш, маданий савиясини, завқини кўтариш мумкин. Даврни тўлқинлантирган улуғ идеялар, вазифалар, миллионларнинг ҳаётида кўрилган ўзгаришлар санъат асарларида тажассумланиши керак. Инсон шуурида ўзгариш ясашда лирика ҳам катта роль ўйнар. Лириканинг кишиларга бадий таъсир кучи ўткир ва бадий чуқурдир. Лириканинг оташин тили, мазмун ва форманинг мукамаллиги даврнинг улуғлигини, қаҳрамонликларни ва инсонларнинг энг чуқур фикр, туйғулари, эътирозларини куйлашга қобилдир. Лириканинг эмоция воситалари кучли; баъзан, узун романдан, фактлар билан тўлган ҳар хил ёзувлардан кўра, кичкина бир шеър кучлироқ, давомлироқ, чуқурроқ таъсир қолдира билади.

Лирика асарлари оммага яқинроқ, улар оммага ета билади. Чунки мусиқийлик, оҳанг-ритм лирика асарларини юзларча, мингларча киши томонидан куйлашга, сўзларда яширинган маъно ва оҳангни жонлантиришга имконият беради. Омма ҳам ўзининг фикр, туйғуларини аксар лирик қўшиқларда, лирик парчаларда ифода қилади. Халқ адабиётида лириканинг катта ўрин олиши ҳам буни исбот этади. Капитализмдан қолган хашаки сезгиларни йўқотишда лирика катта ўрин олади. Фақат, буни бажариш учун лирикада пролетариат дунёқарашини эгаллаш ва худбин шахсий мавзулардан социализм қурувчи синфнинг улуғ вазифалари, буюк ижтимоий проблемаларига кўчиш лозим.

Биз шундай лирик шеърлар, лирик қўшиқлар яратайликки, улар меҳнаткаш омманинг ичига кириб кета билсин. Унинг томонидан севилиб куйлансин. Ўзбек ёш шоирларининг шеърлари аксар кенг оммадан узоқ эка

нини айтмасдан ўта олмаймиз. Бунинг сабаблари кўп. Бир томондан, бизнинг шоирларимиз омма тили билан, оммага яқин, унга ёқимли образлар билан содда, ёрқин ва шу билан бирга гўзал шеърлар, қўшиқлар ёза олмаганликлари ёки бу масалага оз аҳамият берганликлари бўлса, иккинчи томондан, омманинг ҳам умуман маданий ва адабий савиясини назарга олиш лозим. Омма орасидан диний ғазаллар ва қўпол-эротик ишқий қўшиқларни йўқотиш, янги фикрларни омма кўнглига сингдириш учун янги мавзуларда чиройли лирик асарлар беришимиз керак, ҳозирги вақтларда ишчиларнинг онгли қисмлари адабиёт билан кўп қизиқишади. Энди шоирларимизнинг шеърларини миллионлар ичига киргизиш учун курашайлик, бу соҳадаги уринишларимиз сўнгги вақтларда дуруст натижалар бера бошлади. Иккинчи беш йиллик планда адабий фронтнинг ишларидан бири мана шу оғир ва муҳим масалани ҳал қилиш бўлсин. Бизнинг мамлакатда адабиёт ва шеър омманинг социализм қуриш иши билан жипслашсин, шеърларимиз колхоз далаларида, фабрика- заводларда ва намоёнларда куйланиб, ҳаволарни титратсин. 10

Колхозлар, колхоздаги коллектив меҳнат ва бошқа шунинг каби ижтимоий муҳим мавзуларда айтилиб ёзилган қўшиқларда камчилик кўп. Бу қўшиқлар кўпинча кишида ҳаяжон уйғота олмайди. Аксар бу қўшиқлар қуруқ сўз тўплами; завқсизлик ва риторикадан иборат. Омма учун ёзилган куйларда лиризм йўқ. Омманинг ўз қўшиқларини текшириб қарасак, ҳаммасининг ҳам лирик характерда эканини кўраемиз. 20

Янги ижтимоий мавзулардаги қўшиқларда мазмун билан форма бир-бирига терс, бир-бирига қарши икки қутб ташкил қилмасин. Диний, ишқий ғазаллар формасини айнан олиб, трактор, колхоз ва бошқалар ҳақида ашула, шеър ёзиб бўладими? Бу камчиликлардан қутулиш учун бу ишга тажрибали, кучли шоирларни тортиш керак. Сўнгра, омманинг ижодиётини, унинг куйларини, қўшиқларини чуқур текшириб, шунинг асосида янги форма яратиш, ёки омма адабиёти формасини мукамаллатиб, янги мавзуларда янги идеялар, янги туйғулар, янги қарашларни содда самимий, гўзал образлар ва ёрқин, жозибадор тил ила оммага бағишлаш лозим. 30 40

СУНГИ ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИ

Ёзувчилар қурултойига

- Бугунги ўзбек адабиёти эски жамият асосларини силкитган Шарқ халқлари тарихида йўғон занжирларни узиб, уларга янги тараққиёт истиқоматини бағишлаган Октябрь инқилобининг мевасидир. Инқилоб, мамлакат танасини сўриб ётган бир тўда бойлар, мулкдорларни парчалаб, мамлакат тақдирини меҳнаткаш халқнинг яратувчи қўлига топширди. Яқинда подшоҳлик ҳукуматининг мустамлакаси бўлган Ўзбекистон Коммунистлар партияси раҳбарлиги остида хўжалик, маданият соҳасида зўр ғалабаларга эришди..

- Бугунги ўзбек шўро бадий адабиёти — поэзияси Октябрнинг маданий соҳада энг муҳим ғалабаларидан биридир. Кечагина Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр каби шоирларнинг диний-мистик ғазалларидан ўзгани билмаган Ўзбекистон меҳнаткашлари бу кун ўз поэзияларига эга бўлдилар, корхонада машина устида ишлаган ишчи, далада трактор минган колхозчи иш, меҳнат ва яратиш поэзиясини тинглайдилар:

Гўзаллик бир гулдир,
Муддати фаслдир,
Яшамоқ аслдир.
Сиз, биз бор, у яшар,
Гўзаллик — ишлайиш,
Манглайни терлатиш,
Гўзалдир унган иш
Мақтанса ярашар!
(Ғ. Ғулом)

- 30 Ўзбек шўро поэзияси адабиётда пролетар идеологиясининг тўла гегемонияси учун қаттиқ курашда ўз истиқоматини аниқлади. Инқилобдан сўнг, аввалги тартибларни тирилтиришни истаган буржуазия ва уларнинг қўшиқчилари бўлган миллатчи шоирлар ҳам «менга ни-

ма?» фалсафасини ташиб юрган майда буржуазия шоирлари билан давомли курашда бугунги поэзия ўсиб чиқди. Афсуски, биз шу мақолада қизиқ ва сабоқ берувчи курашга тўхтаб олмаймиз.

Шўро адабиёти қайта қурилиш даври ичида жонланди, ўсди, янги босқичга минди. Коммунистлар партияси раҳбарлиги остида миллионларча ишчи ва колхозчиларнинг қўллари билан бажарилган беш йиллик план бутун соҳаларда мамлакат юзини ўзгартди, социализмнинг қатъий ғалабасига олиб борди. Социализм қурилиши меҳнаткашларнинг энг муҳим вазифаси, кундалик иш формасини олди. Жаҳон миқёсида тарихий аҳамияти бўлган бу ишга адабиёт ҳам ўзини бағишлайди. Социализм қурилиши практикасига боғланиш орқасидагина ўзбек поэзиясининг ижодий-идея даражаси юксалди. Ижтимоий турмушга, даврнинг, синфнинг буюк вазифаларига негизланган санъат идеали гўзал санъат бўлади. Пролетариат билан узвий боғланиш натижасида ўзбек поэзияси соғлом мазмунга, аввалги даврига нисбатан кенг ихота доирасига молик бўла билди. Турмуш мана шу давр ичида ўз ижодий йўлларини қараб чиқишга бир кўп шоирларни мажбур қилди. Шу даврда Ҳамид Олимжон, Уйғун каби талантли шоирларимиз ўз дунёқарашларида, ижодиётларида бурилиш ясаб, йўлларини белгиладилар:

Жавоб учун
Душманларга,
Мана бу кун
Мен
Сафарлар онти билан
Постда қоламан.
Жавоб учун юрагимни,
Шеърим,
Ишқимни,
Душманларга нафрат учун
Қўлга оламан.
(Ҳ. Олимжон)

Бу қуруқ декларация эмас, чунки шоир ўз асарлари билан бунинг чинлигини исбот қилаётир.

Букун Ҳамид Олимжоннинг босилган тўрт тўплами бор. Бу тўрт тўпламнинг анализи шоирнинг бадий яратувчилигида, бадий практикасида, фикри ҳам бадий-формал сиймосида вужудга келган ўсишнинг айрим этапларини, идея ҳам бадий тўлиқликка томон юксалиш чизгиларини очиқ кўрсатади.

Ҳамид Олимжон сўнгги шеър тўпламлари билан ўзбек адабиётига янгиликлар киргиза билди. Шоирнинг ўсуви органикдир; чунки Ҳамид Олимжон мафкуравий-сиёсий, назарий ўсиш, эски бадий воситаларни янгилаш орқали ўз ижодиётини юксалтираётир. Шоирда дунёқарашнинг ўзгариши, турмушга муносабатдаги бурилиш, катта социал идеялар, проблемалар, социалистик қурилиш тематикасига кўчиш натижасида янги формага ўтиш, янги бадий образлар системаси яратиш, янги технологик приёмлар қидириш вужудга келаётир. Бу нуқтаи назардан шоир Ҳамид Олимжоннинг сўнгги икки тўплами текширишга лойиқдир.

Айтиш мумкинки, қайта қуриш даври Ҳамид Олимжоннинг бадий ижоди логикасининг қайта қурилишини вужудга келтирди. «Кўклам» ва «Олов сочлар»и билан «Ўлим ёвга» тўплами ва «Бахтлар водийси» номли катта шеър орасидаги айирмалар, қисқача қилиб айтганда, мана шу ижодий қайта қурилиш билан англашилади.

Кейинги шеърларда Ҳамид Олимжон образларнинг кескин, янги, аниқ, сиқик, динамик, ифода кучи зўр ва жанговар бўлишига интилади:

Тоғлар билан
маъдан учун
Ҳар он ишлашиб,
Ҳайкал каби
гавда қурган
ҳар юксак тошнинг
— «Чўён бер!» деб
теппасида
турмасак агар,

Қоронгининг сукунати
ўт-ла ёрароқ,
Ҳар бир тошнинг
юрагини
тинту қилароқ.
— «Кўмир қайда?»
— «Топшир бизга?»
деб турмасайдик...

(«Биз енгдик» шеърдан)

Қуроқлансин;
қувват,
ақл.
Сезги,
томир,
қон.
(«Сергак» шеърдан)

Ҳамид Олимжоннинг сўнгги йиллардаги ижодиёти-нинг муҳим муваффақиятларини очиқ кўришимиз билан бирга, бир қанча камчиликларни ҳам қайд қилишимиз керак. Шоирнинг «Ўлим ёвга» ва «Пойга» тўпламларида конкрет, жонли ҳаёт парчасидан айрилган ишчанлик, абстракт динамизм тамойиллари кўрилади. Шоир кўпинча ҳаётни, катта тарихий ва социалистик қурилиш масалаларини бутун мураккаблиги, кўп ёқлилиги билан кўрсатишга, жонли конкрет факт, воқеалар билан гавдалантиришга тиришмасдан, балки умумий чизиқлар билан, палахса — яхлит қилиб беришга тиришади. Бунинг натижасида идеялар қонсиз, этсиз абстракт равишда қаршимизга чиқади.

10

Бундан бошқа, «Тайёр трактор», «Амо» ва «Нима бизга Америка?» шеърларида юқорида айтиб ўтган камчиликлар билан бир қаторда яна конструктивизм ва умуман техникачилик унсурлари очиқ кўринади. Ишнинг, суръатнинг, галабанинг социалистик формаси, аҳамияти, янги сифати, янги ижтимоий муносабатлар шароитида туғилаётгани эмас, балки кўп вақт миқдори биринчи қаторга қўйилади.

20

Аввалги асарларида пассив-мувоқабавий қарашга эга бўлган ва қуёшнинг «зар сочлари»га боғланган Уйғун кичик лирик парчалардан улуг проблемаларга, даврнинг катта тематикасига кўчади:

Фақат биз
 Большевиклар ўлкасида
 Тинмасдан,
 Қон тўлдириб
 Мускулларга,
 Пайларга,
 Ишонч билан,
 Ўз эркига
 Қўймасдан,
 Қамчи босиб,
 Ҳансиратиб
 Йилларни,
 Олга томон
 Сура кетган
 Нурлантириб
 Дилларни...
 Тарихнинг
 Жилловини бура кетган
 Фақат — биз.

30

40

Уйғуннинг ижтимоий-сиёсий позицияси мана шу мисраларда белгиланади.

Ғафур Ғулом, Ғайратий, Уйғун, Ҳ, Олимжон, Ойдин, Шайхзода, Эргаш, Ҳасан Пўлат ва бошқаларнинг ижодиётлари социализм қурилиши билан узвий боғлиқдир. Давр, синфий кураш, қурилиш фактлари ўзбек поэзиясининг тематикасидир. Шоирлар тор — шахсий фикр, тушунчаларнинг доирасидан чиққанлар. Мана бу поэзиянинг ўсувини кўрсатади. Ижод «мен» қобигида ўралиб қолмасдан, турмушга, уни ўрганиш, ақс эттириш, ўзгартиришга

10 йўналтирилган. Шундай қилиб, ўзбек поэзиясида активизм (сўзнинг ҳақиқий маъносида) вужудга келди.

Беш йилляклар,
 Биносини,
 Чарчамай қурдик.
 Бутун қарашларни,
 Барча сезгини,
 Бутун иродани,
 Бутун севгини,
 Беш йиллик сафарнинг
 Изига бурдик.

20

(Ҳ. Олимжон)

Кунларимиз йиллардан салмоқли,
 Йилларимиз тугал бир умр,
 Кунларимиз биздан сўрайди,
 Миллион тонна метали ҳам кўмир,
 Миллион тонна момик сўрайди,
 Қурилишнинг зарбдор кунлари
 (Ғ. Ғулом)

30

Сўзда бирлик,
 Ишда бирлик,
 Меҳнат эркин,
 Нафас эркин.

Оқар ҳар он
 Эркин меҳнат куйлари
 (Ғайратий)

Вагон-вагон
 Пахталар —
 Пролетар бахтига.
 (Ойдин)

40 Шоирларнинг дунёқарашида вужудга келган ўсиш, катта тематикага кўчиш ва умуман поэзиянинг ғоявий мазмуни, янги идеологик асос, янги формаларни талаб қилди. Шоирларда ҳаётга янги муносабат натижаси ўлароқ янги образлар системаси тўқила бошланади. Ҳар ким томонидан саноқсиз қайтарилган, ўз қирраси-

ни йўқотган, эксплуататор синфлар адабиётидан кўч-
ма фикр, мафҳумларни кавшаш эмас, балки янги ифо-
да воситалари, приёмлар яратилади. Феодализм ада-
биётининг абстракт муболағали образлари аста-секин
сўнмоқдалар. Шу билан бирга, эски богичлар узилиб,
адабиёт янги сифат касб этиб, юқори босқичга чиқади.
Шоирларимизда янги ифода воситалари, конкрет об-
разлар қидириш, фикрни тўла қабарикли қилиб бериш-
га интилишни кўрамиз:

Пролетар ушлади,
Арз'нинг ўз қуёшини...
Уюштириб
меҳнатдан зирҳли
бир мушт,

10

Тарих шахматда
ёвга деди:
«Қишт!»
(Шайхзода)

Ортда қолди
бир замонлар,
Харсанг тош — меҳнат.
(Х. Олимжон)

20

Шундай бўлса-да, ҳали ўзбек поэзиясида фикрни
дасталаб берувчи сиқик образлар кам учрайди. Ифода
сиқиклиги шеърда муҳим масалалардандир. Жонли
сиқик тил учун, объектни бир чизги билан кўр-
сата олажак конкрет образлар ишлаб
чиқиш учун тиришув керак. Ўзбек поэзиясида
сиқиклик эмас, ёйилмалик ҳукм суради. Бир қанча
йўл — сатр билан ифода қилина билажак фикрга саҳи-
фалар бағишланади. Шоирларимизнинг кўплари ҳали
содда, ихчам, ифодали, таъсирли тил яратиш устида
ишламайдилар. Ҳатто, баъзи ёш шоирларнинг тили
таъсирчанлиги, соддалиги билан эмас, балки тамом
«ғалча»лик сифати билан айрилади:

30

Динамо, динамо
Қувватлари
Маҳкамлаб буралган.
Бу мурватларни:
— «Порласин»
Деб берар
Ғолиб тоқлар...

40

¹ Арз — ер.

— «Чақнасин»

Деб юрар
Қураш ўқлари.
Кучли қўл,
Машинист —
Мурват
Бураган,
Юракка
Меҳнатдан
10 Нашъалар солган
Динамо, динамо.
Дизеллар сари
Мавж урар,
Долға-ла
Қувватнинг бари.

(Воце)

Ҳатто, халқ тилини билишда шубҳа этмадигимиз
Ғафур Ғуллом ҳам кўп шеърларида соддалиқ, ифодали-
лик, ихчамлик принципларига риоя қилмайди:

20 Солади
Жар
«Фашист сейтуг» тоғдай —
Шиор
Ва шиддат-ла:
«Зийрак бўлинглар,
Бор

30 Бир ваҳиманинг
Буюк сигнали!»
Капитал — суфлёр
«Дейли экспресс»
Томондан —
Мистер Троцкий
Хўрознади!
«С» ва «Д» бўлса,
Форд, Рокфеллар,
Нобелининг тизини ачомлаб,
Бузуқ хотиндай —
Нозланади.

(«Тўқиниш» шеърдан)

40 Мана бу парчада чет сўзларнинг сони ўзбек сўзларига
қараганда кўпчиликни ташкил қилиши билан барабар,
шеърдаги образларни ҳам жўрттага жуда чигаллаштир-
гани кўриниб туради.

«Зарбачи қон», «Тоза нафас» тўпламларида аввал-
гига нисбатан анча ўсган шоир Ҳасан Пўлатнинг тили
ортиқча чет сўзлардан тоза ва содда бўлиши билан
бирга, сиққиқлик, таъсирлилик, очиқлик сифатларидан
маҳрумдир:

Шу тўлиқ сийна
Нозланибгина
Оппоқ батист
Кўйлагини
Ҳилпиратиб,
Оқ олтинга тўлган,
Тўзмас
Этагини
Пирпиратиб,
Нурдан бўлган
Сўрисига
Енбошлаган.

10

Ҳасан Пўлатнинг шеър ва дostonлари мана шунинг каби идрок қилиниши оғир бўлган, фикри бадий қа-барикликдан маҳрум парчалардан ташкил топади. Бир кўп деталларни туташ ифода қилиш учун узун боғлан-ма жумлалар қўллаб, фикрларни кўмиб қўяди.

Умуман тил устида ишлаш бу кунги ҳамма шоир-ларимизнинг олдида турган энг муҳим, энг жид-дий, актуал масалалардан биридир. Чунки, тил соҳасидаги нуқсонлар турли даражада, ҳамма шоир-ларда бордир. 20

Умуман, бизда бадий формага аҳамият бермайдилар. Ҳатто баъзи танқидчилар бу масалага кўз қирини ҳам ташламайдилар. Улар шоирнинг асарларини бадий формадан ташқари, мазмунни формадан механик суратда айриб олиб, идеология ҳақида умумий гап сотиш билан қаноатланадилар.

Сўнгги йилларда олдинги сирадаги шоирларимиз-нинг ижодиётларида, бадий системаларида, дунёни бадий идрок қилишларида ўзига хослик, ўз хусусияти, индивидуал сиймо мушоҳада қилинаётирки, бу шоир-ларнинг ўзлари устида ишлаганликларини кўрсатади. Табий, ҳар бир етишик шоир ўзига махсус бадий ифода воситалар комплексини ижодий практикасида ишлаб чиқади. 30

Аммо бизда баъзи шоирлар баъзи вақтларда янги-лик яратишга (новаторликка) катта қизиқиш натижа-сида бутун чегараларни ошиб кетадилар: 40

Ақлимиз,
Шууримиз —
Госплан;
Мнямиз — глобус,
Миллиметраси — минг километр,
Ҳар чизиғи
Қурилишдан бир белги,

93

Ютуқлардан плус.
(Ғафур Ғулом)

Бир инсофсиз ғайрат билан
У буткул
0,5 рақамини
50 қиларди ҳамон,

10 Чунки вергул
«Зўрланган» бир маънос жон.
Мукофотни, «баракалла» баҳонасини
Излаб юрган бу овчи
Ҳаммангизга таниш унсур —
Кўз бўёвчи...
(М. Шайхзода)

20 Шоирнинг «ҳаммангизга таниш» дедиги «Кўз бўёвчи» шеърини ўқиганимизда бутун танилмай қолади. Юқориди келтирилган парчада шоир кўз бўёвчининг ишини оддий ўқувчига сира англашилмайдиган кинолар ва математикадан қарз олинган рақамлар билан кўрсатишга тиришади. Вергулнинг у ёқ-бу ёққа сурилиши, «Баракалла» баҳонаси ва бошқалар янгилик яратиш учун, тўғриси, бир манерага эга бўлиш учун шоирнинг кучсиз уринишидир.

30 Баъзи шоирларнинг шеърларида феодал даври адабиётидан мерос қолган образлар янги бадий системага арқоқ бўлиб, ўрналишиб юрадики, бу нарса ҳали шоирнинг эски адабиётнинг реалистик бўлмаган анъанасидан қутула олмаганини, идеологик — ижодий ўсишида қаршилиқлар давом этаётганини кўрсатади. Масалан, Ғайратийнинг «Зарбдор қиз» номли шеърда «Само қизи — юлдузлар кулиб қарашар» деган сатрлар бор. «Чопиқда» шеърда:

Атлас сочин тараб қуёш,
Гоҳ мўралаб ўйнатар қош.
Ханда сочар дудоғидан,—

деган мисралар учрайди.

40 Шоир Уйғуннинг «Шунинг ишқи» номли шеърдаги бир қанча тасвирлари янги, оригинал бўлиши билан бирга, табиат ва турмушга пассив муносабати қараш ва эстетизмни ифода қилади.

Ўзбек шўро поэзиясининг юксалишини кўрсатажак белгилардан бири катта дostonлар, «узун манзума» ларнинг юзага чиқишидир. Сўнгги 4—5 йил ичида поэзия социализм қурилишининг турли участкаларини акс эттиришга бошлади. Шоирлар мамлакатни индустрия-

лаш, коллективлаштириш, мудофаа ва бошқаларни куйладилар. Тор — шахсий фикр, қарашларни ифода қилувчи кичик лирик парчалар эмас, катта проблемаларни, мураккаб ҳаётни бадий кўрсатишга тиришган қатор дostonлар яратилди. Булар ичида шоир Эргашнинг дostonлари айрича диққатга лойиқдир. Фақат шоир дostonларида воқеалар, фикрларни яна ҳам сиқиб, ихчам қилиб беришга ҳаракат қилса яхши бўлар эди. Чиққан дostonларда ва узун шеърларда турмушнинг парчасини олиб, конкрет бадий кўрсатишга уриниш бор. Аммо кўп дostonларда асарнинг унвони билан ичи — мазмуни мувофиқ келмай қолади. Олинган мавзунини очиш, мураккаб ва тармоқли воқеаларни бир чизиқ — ўқ устига тиза билиш йўқ. Ҳаётни тўғри, содда тасвир қилишда, асосий ҳалқани белгиловчи тенденцияни ушлаб, уни мантиқий ниҳоясига етказишда тўмтоқлик сезилади. Дostonлар кўпинча узун муқаддималар, каттакон хотималар ҳисобига кенгайди.

10

Дostonларда шоирнинг диққат маркази кўпинча одамда эмас, балки нарсаларда, нарсаларни жуда деталлаштириб тасвир қилишда бўлади. Воқеалар, ҳодисалар, нарсалар одамларнинг фаолияти натижаси шаклида эмас, ўз-ўзича олинади. Шундай қилиб, кўз олдимизга нарсалар, воқеалар дунёси келиб чиқади. Уларни яратувчи одам эса йўқ. Гарчи баъзи дostonларда шоир кишилар ҳақида гапирса-да, бу кишилар, нарсалар, воқеалар орасида кўмилиб қолади. Одам асарнинг ўзак суягини ташкил этмайди, тип даражасига юксала олмайди. Эргашнинг «Шу жинними, жавобгар?» номли дostonи ҳам шу камчиликлардан холи эмасдек кўринади.

20

30

Завод-фабрика ҳаётини кўрсатмоқчи бўлган шеърларда кўпроқ аҳамиятни машина, станок ва бошқа меҳнат қуролининг ва улардаги деталларнинг отлари ҳам ишлаб чиқаришнинг технологик процессларига бердилар. Бу ҳол марксча-ленинча дунёқарашни ўзлаштира олмаган ёш — бошловчи шоирларнинг асарларида аксар кўринса ҳам, ўзбек шўро поэзиясида умуман техникачилик, абстракт инқилобчилик ва конструктивизмга бир оз мойиллик борлигини инкор қилиб бўлмайди.

40

Биз қурилишнинг ҳар жабҳасида қаҳрамонларга учраймиз. Давримиз қаҳрамонлик давридир. Социализм

учун курашда одамларнинг маънавий борлиги қандай ўзгараётганини биламиз. Бадий асарларда тубанлардан юксалган янги одамларни курашда кўрсатиш — шу кунги адабиётнинг улуғ вазифаларидандир. Айниқса, бизнинг Ўзбекистон шароитида етишган, кечагина бармоғини қалам ўрнида ишлатган, диний хурофотларга ботган кишилардан қандай қилиб фабрика, заводларда, колхозларда ишнинг, яратувчиликнинг, курашнинг олдинги қаторида кетаётган қаҳрамонлар вуждга келганини бадий асарларда жонлантиришимиз керак. Ўзбек шўро поэзиясида бу соҳада Уйғуннинг «Жонтемир»и, Ҳ. Олимжоннинг «Гриша»си, Ойдиннинг «Чечан қўллар», Эргаш ҳам Ҳасан Пўлатдан бир қанча асарларгина бор.

Социалистик реализм одамни, қаҳрамонни ижтимоий практикада, бутун муҳити доирасида, типик воқеаларда, индивидуал чизиқлардан маҳрум қилмасдан, маълум коллектив ва табақани ифода қила биладиган йўсинда кўрсатади. Қаҳрамонларнинг образи конкрет заминда, бутун алоқалари, тамойиллари, синфий хараakterистикаси билан берилади. Социалистик реализм аввалдан бичиб-тикилиб қўйилган образларга, маълум схемаларга бутунлай қаршидир. Бизда аксар шоирлар мана бунга яхши диққат қилмайдилар. Шоир Ҳасан Пўлат бир қанча шеърларида бунга тиришса ҳам, «Ўзатув» номли шеърида зарбдор типини фақат жисмоний, бирёқлама, темирдан ясалган махлуқ каби беради:

30 Бу ўртоқ
Кетаётир,
Шундай қилиб
Одимлар отиб,
Фабриканинг
Учқун кўмир
Учқунидай
Яшин яратиб,
Биз зарбдор
Ишчан бўлиб,
40 Темир оқин
Жўшқинидай
Шовқин таратиб...

Зарбдорликнинг илдизини жисмоний кучда, мускулда қидириш тўғри эмас. Зарбдорликнинг негизи бизнинг ижтимоий тузилишимизда, социалистик ишлаб чиқариш муносабатларида, меҳнатга янгича, онгли қа-

рашидадир. Сўнгра кўпинча социалистик қурилиш қаҳрамонларини ташқи томондан кўрсатадилар. Янги турмуш қуриш учун курашда инсон шуурида вужудга келган ўзгаришларни кўрсатиш йўқ.

Марказкомнинг 23 апрель тарихий қароридан сўнг ўзбек адабиётида кучли ўсиш, жонланиш бошланди. Адабиётдан четда турган шоирлар ҳам пролетариат учун ўз ижодиётлари билан хизмат қилишга киришадилар. Шоир Элбек ҳам ўз ижодий йўлини ўзгартириш процессида туради. Сўнгги чиққан асарлари («Чирчиқ бўйлаб» ҳам «Янги бўғин» ва бошқалар) буни кўрсатади. Ҳатто Фитрат ҳам қурилишимизга оид шеърлар ёза бошлади. Фақат пролетариат позициясида туриб, унинг дунёқараши билан қуроллангандагина ҳаётни тўғри аке этириш, ҳақиқий санъат асари яратиш мумкин эканини аксар ёзувчилар англай бошладилар. Ҳақиқатан чин маданият, чин ва катта санъатни инқилобий синф — пролетариат ярата олди. Чунки буржуазия санъатда ҳар вақт ўз синфий тенденциясини, эксплуатацияга асосланган жамиятни оқлаш тенденциясини юргизади. Шунинг учун синфий қаршиликларнинг мавжудлиги сабабли, буржуазия санъати турмуш ҳақиқатини очиб бера олмайди, аксинча, яширади, капиталистик жамият умуман санъатни ўстира олмайди. «...Капиталистик ишлаб чиқариш маънавий ишлаб чиқаришнинг санъат ва поэзия сингари баъзи бир тармоқларига душмандир» (Маркс).

Биз яна шеър тўпламлари чиққан ўнларча ёш бошловчи шоирларга — Қарим Аҳмадий, Ш. Саъдулла, С. Абдулла ва бошқаларга эгамиз. Буларнинг асарлари даврнинг қўшиқларидир. Бу қўшиқлар ҳам тажрибалар даврини кечираётган шоирларнинг асарларидир. Бу ёшлар орасида биринчи тўпلامдаёқ мукамал парчалар берган шоирлар бор:

Йилимиз бир тўлқинки,
Кўрғазиш билан битмас,
Йилимиз ясаётир —
Кутилмаган қадар ўзгариш.
Йилимиз ясаётир
Ўтилмаган бир давр.

(Ш. Саъдулла)

Биз бу мақолада шоирларнинг ижодиётларини тўла анализ қила олмаймиз. Фақат ёш шоир ўртоқларнинг

катта ижодий, тарбиявий ёрдамга муҳож эканликларини айтишга тўғри келади.

Еш шоирларда кўрилган камчиликлар умумий ва айниқса, адабий савиянинг тубанлигидан келади. Ешлар фикрларини бадий ифода қилишга қийналадилар, буни билмайдилар. Фикрларни очиқ, содда, тўғри бера олмайдилар. Ҳар бир шеърда шоир бутун билган нарсасини, бутун таассуротини тўқишга тиришади. Асарга бадий тус бермак учун аллақандай жумлалар, тас-
10 вирлар ўйлаб чиқарадилар:

Чунки биз ҳам,
Бир ҳаракат 36,
Лекин ўтинсиз,
Гуё инкубатор.

(Эминжон Аббос)

Яна шу шоирнинг «Трактор марши» деган шеъри шундай бошланади:

Тез — з з з з з
тез —

20

Тир р р р р
пақ..
Тиррр... пақ, пақ,
Турррр... пақ,
Урпақ —
Ер — — —
Без,

Тез
Кўз.

Уртоқ Эминжон Аббос «футуристнамо» Олтойнинг
30 «ижодий йўли»га тушиб кетганки, бу «йўл»га шўро адабиёти ҳеч вақт яқинлашмайди. Бу ўзи йўл эмас, бир маъносизликдир. Яна шу юқоридаги парча бир шеърда тўрт мартаба айнан такрор қилинади. Шўро поэзияси содда тил билан ёзилган, меҳнаткашлар оммасига яқин, унга англашиладиган бир поэзия бўлиши керак. Бизнинг поэзиямиз меҳнаткашларни тарбиялашга хизмат қилиши лозим. «Пақ-пақ»лардан ким нима англайди?

Яна бир ерда шоир биздаги коллектив меҳнатни
40 шундай англатади:

Ҳамма миллат бир қатор,
Қўлма-қўл ништ узатар,
«Ҳа, бўл!» дея инженер,
Тепада иш кузатар.

Бу парча кўрсатадики, ёзувчи Шўролар Иттифоқида меҳнатнинг «шараф ва қаҳрамонлик иши» эканини англамайди. Унингча меҳнат фақат кузатувчи назорати остида бажарилади, шўро инженерининг вазифаси нотўғри кўрсатилади.

Ёзувчи Ойбек адабиётшунос дўсти Ҳ. И. Ёқубов билан.

Турмушни тўғри, соддагина қилиб акс эттириш ўрнига ёш шоирлар турмушни билар-билмас бўяшга, шу билан қалбаки чиройлилик яратишга тиришадилар:

Камирлар энги каби,
Кураклардан пахталар
Қулиб, очилиб лаби,
Терувчи қўлдан ўлар.

10

Карим Аҳмадий Москва тонгини шундай тасвирлайди:

Уйғоқ шаҳар кўксига
Садафдан гул тақадир.

Шунинг каби мисоллардан жуда кўп келтириш мумкин. Ёш шоирларимиз турмуш лавҳасини тўғри чиза олмагандан кейин, уни «гуллар», «садафлар», «ёқут-

99

лар» билан безаб, «ичи қалтироқ, юзи ялтыроқ» асарлар яратадилар. Нўноқлик шу билан яширинади. Баъзилар нўноқликни, фикр-идея томонидан камбағалликни қалтироқ жумлалар, ўтакетган «қизил сўз»лар билан ёпишга тиришадилар. Умуман, бошловчи шоирларда мафкуравий камчиликлар ҳам тил, услуб ва композицияда катта нўноқлик кўринади. Уларнинг ижодиётига истиқомат бериш — йўл кўрсатиш учун катта ёрдам лозим.

- 10 Файласуф Гегель ўзининг «Эстетика»сида қаҳрамонлик даврлари санъатга буюк мавзулар беради, дейди. Бизнинг давримиз энг улуғ қаҳрамонлик давридир. Санъат асари учун мавзу истаганча: социализм қурилишидаги ҳар бир кичик воқеа, ҳар бир факт, ҳар бир ютуқ тўла бадий асар яратиш имкониятини беради. Социалистик реализм мана буни идрок қилиш, бадий формага солиш қуролидирки, ҳар бир шоир бунга катта диққат қилиши керак. Лекин бизнинг қаҳрамонлар билан тўла, жўшқин давримиз инқилобий романтизм учун ҳам катта материал бера билади. Инқилобий-романтик, чуқур идеяли — эмоцияли қўшиқлар, достонлар яратишимиз керак. Инқилобнинг бутун азаматини, тарихда кўрилмаган қаҳрамонликларни, яратувчи ишга миллионларча одамларнинг актив иштирокини, қурилиш, кураш, ғалаба нашъасини инқилобий романтизм синтетик образларда куйлаб бера олади. Шўро поэзиясида инқилобий романтизмни ҳам кучайтириш лозим. Ўзбек шўро адабиётида инқилобий романтизм эндигина кўриниб келаётибди. Уйғуннинг «Коммунизмнинг гул боғларига» номли шеъри инқилобий романтизм руҳида ёзилган:

Эҳ
Кунлар келади:
Курранинг
Бутун
Кўксини қоплайди
Шонли
Бир
Баҳор.

- 40 Шоир М. Шайхзоданинг «Ҳаёт дафтаридан» номли шеъри ҳам инқилобий романтикадир. Бунда кунларимизнинг ўзгачалиги романтик чизиқлар билан чизилган. Шунинг учун кунларимизнинг буюклиги, порлоқлиги яна ҳам кучли бўлиб чиқди. Бизнинг даврда, биз-

нинг мамлакатда яшамоқ сурури коммунизмга инти-
лишда эканини шоир куйлайди:

Бизнинг қадар ҳаётга
Ҳақли бўлган кимлар бор?
Сазоворми сўлмоққа —
Бор экан қиш, ёш баҳор?
Ол, мени чўмдир ва юв,
Эй замон шаршараги,
Соф тиззанга ястанай
Эй руҳим музикаси!
Мен яшамоқ истайман —
Уч рақамли бир сонда.
Коммунизмга кирай,
Қиём чоғи бўлганда.

10

Соғлом, оптимист қараш, бизнинг даврда яшамоқни
истамак ғурури куйланади. Шоир яшамоқни эпикуризм
(лаззатпарастлик) нуқтаи назаридан севмайди, балки
янги ҳаёт қурувчи мамлакатда яшамоқ сурурини ил-
гари суради. «Уч рақами сонда» яшамоқ истаган ёзув-
чи индивидуал — махсус йўл билан, романтик манера 20
билан синфнинг дунёга соғлом қарашини акс эттиради.

Бизда ҳали социалистик реализм ва инқилобий ро-
мантизмнинг назарий масалалари кенг суратда музока-
ра қилинмаган. Бу томонга жиддий аҳамият бериш ло-
зим. Шўро адабиёти, шўро поэзияси олдида катта ва-
зифалар туради: меҳнаткашларни қайтадан тарбия-
лаш, бадий туйғуларни ўстириш, бизнинг давримизда
яшамоқ, ишламоқ, курашмоқ н а ш ў а с и н и т а л қ и н
э т и ш, даврнинг буюк идея, идеалларини бадий 30
образлар билан тушунтириш ва бошқалар. Қишилар-
нинг шу уридаги капиталистик қолдиқларини йў-
қотиш ва умуман шуур ҳамда психологияни ўзгарти-
ришда бадий адабиётнинг ролини ҳеч ким инкор қила
олмас. Бу вазифаларни бажариш учун ёзувчи, шоирлар-
дан Маркс — Ленин таълимотини ўзлаштириш ва уму-
ман катта проблемаларни чуқур англай оларли мада-
ний савия талаб қилинади.

Биз сўнгги 4—5 йил ичида поэзияда катта муваффа-
қиятларга эришдик. Эндиги кураш асосан катта санъат
яратиш ва сифат йўлида бўлиши керак. Социалистик 40
реализм ва инқилобий романтизм байроғи остида шўро
поэзиясининг янги варақларини очайлик.

ҒАФУР ҲАҚИДА

Ғафур — ўзбек совет поэзиясининг олдинги шоирларидан, етакловчи кучларидан биридир. Талантли шоир ижоди тикланиш даврида бошланади. Қайта қурилиш даврида унинг илҳом булоғи қайнайди. Бадий яратувчиликка астойдил киришади. Шеър ва достонлари, ҳикоялари, бадий очерклари билан адабиётимизда кўркам ўрин ишғол қилади, оз муддатда кенг ўқувчилар оmmasига машҳур ёзувчи сифатида танилади.

- 10 Ғафур Ғулом бир неча жанрларда асарлар берган бўлса-да, ижодиётининг асосини поэзия ташкил этади, у биринчи галда шоирдир. Ғафурнинг поэзияси гоёвий-бадий томондан ўзига хос услубга эга. Унинг хусусияти — майда буржуазия эстетизмидан, нижиқ ҳислар, тор шахсий кечинмалар, «чиройлилик» бўёқларидан умуман узоқ бўлишидир. Ғафурнинг шеър ва достонлари аксар вақт жанговар ҳам курашчан руҳни ифода этади, буюк инқилобий даврнинг фикр ва туйғулари жўшқинлигини куйлайди. Ўқувчи унинг шеърларидан янги синфнинг кучли овозини, унинг продасини туяди.

- 20 Ғафур Ғулом поэзияни ҳаёт ва социалистик қурилиш-ла жипс боғлаган шоир. Унинг учун социалистик қурилиш даврининг катта-кичик фактлари, ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлар асосий мавзунини ташкил қилади. «Динамо» ҳамда «Тирик қўшиқлар» номли тўпламларидаги шеърларининг кўплари социалистик қурилиш масалалари, пролетариатнинг синфсиз жамият қуриш учун олиб борган курашлари келтириб чиқарган актуал, кундалик мавзуларда ёзилгандир. («Турксиб йўлларида», «Қафансиз қолдилар», «Таклиф қиламан», «Тўқиниш» ва ҳоказо). Ғафур Ғулом қурилиш мавзуларини юқори бадий образларда гавдалантиради. Мавзунини кенг қулоч билан иҳота қилишга киришади.

Фикр, сезгиларни, воқеаларни конкрет, яққол, қир-
рали, қабариқ ва янги образларда беришга интилади.
«Турксиб йўлларида» бунинг учун жонли намуналар
топамиз.

«Яловбардорликка» шеърида абстракт интилишлар,
тошишлар билан бирга инқилобий курашларнинг,
жангларнинг романтикасини ифодаловчи қаҳрамонлик
туйғуларини талқин этувчи парчалар учрайди.

Фақат шоирнинг таланти ҳамма шеърларида янги
куч ва аланга билан ёнмайди. Баъзан образларнинг 10
ўрнини маълум лозунглар, ундовлар олади, ҳатто мис-
раларга бўлинган оддий прозалар ҳам учраб қолади:

Беш йилликда нефть режаси
Ортиғи билан бажарилди
Икки ярим йилга етмасдан.

Лекин шоирнинг ижодиёти учун бу келтирилган
парча ва шу каби қуруқ ташвиқий шеърлар характер-
ли эмас. Ўзбек совет поэзиясида такрордан, шаблон-
дан, ясамачиликдан энг кўп қочган шоир Фафур Гу-
ломдир. У образлар устида кўп ишлайди. Фикр ва 20
туйғуларини тамом янгича беришга тиришади. Эски
адабий меросга кўпроқ мурожаат қилади, лекин унга
тақлид қилмайди. Балки, жасур, оригинал фикрлари
билан ажралади. «Миср эҳромлари ва Текстиль ком-
бинати» шеърида у эҳромларнинг ўйноғида «қуллар-
нинг гурбатли кўзларини» кўради.

Фафур Гулом кенг колхозчи оммасига тушунарли
тил ва услуб ила «Кўкан» поэмасини ёзади. Буларда
шоир ёлғиз қўл ва соддадил, камбағал деҳқон Кўкан-
нинг хўжалиги ва ўз хўжалигини олиб боролмаганли- 30
ги, йилдан-йилга муваффақиятсизликларга учраши ва
бекорга уринишлари, бойлар, қулоқлар томонидан ал-
даниши, батрак бўлиб қолиши ва ниҳоят колхозга ки-
риб, коллектив меҳнат орқасида онг-фикри ўсиб, дав-
латли турмуш қурганини ҳикоя қилади. Бу поэмалар-
даги воқеаларни, қишлоқдаги синфий муносабатларни,
қишлоқда социалистик муносабатларнинг ғалабаси
натижасида янги турмуш ва янги одамларнинг пайдо
бўлганлигини акс эттиришда тирик чизгилардан маҳрум,
схематизм, юзакилик томонига ўтиш кўрилса-да, ўз- 40
бек совет поэзиясида муҳим аҳамиятга эгадирлар. Чун-
ки Кўкан ҳақида поэмалар қишлоқда социализмнинг

галабасини, коллектив меҳнатнинг устунлигини, кечаги қашшоқни давлатли турмушга олиб чиққанлигини куйлайди. Фафур Фулом буларни биринчи мартаба атайлаб кенг колхозчилар учун ёзди. Бу асарлари билан Фафур Фулом бадий соддалик (гарчи бу нарсa «Кўкан» поэмасида тўғри ҳал қилиниб, бадий шаклланган бўлмаса-да) масаласини ечувга қадам қўйди. Халқ тилини яхши билган, ундан фойдалана оладиган Фафур Фулом «Кўкан»ни содда, жонли тил ила ёзган.

10 Поэмаларда халқ сўзлари, махсус ифодалари, мақоллари ўз жойида, мослаб ишлатилган.

Мана шу парча хусусий мулкчи деҳқон психологиясини нақадар содда ва гўзал ифодалайди.

Мендан сенга қоладиган жиндек мерос,
Ўзинга кўп маълумдирки, ер ҳам наввос.
Қўшу омон, бош айланмас кичик қўрғон,
Овқат, рўзғор, кавшай десанг оби-ёвғон.
Буларни сен ўзим каби парварши қил,
Бир маслаҳат сўрар бўлсанг имомни бил,
Ер-сув орттир, давлат орттир, уйлан, жойлан,
Ибрат олгил, ён қўшнимиз Шариф бойдан.

20

Фафур Фулом муҳим фикрларни жуда содда, оммага бориб етадиган равишда беради...

Шоир бу поэмаларида кенг омманинг тушунчасига мувофиқ бадий ифода воситаларини топади. Унинг ўхшатишлари, сифатлашлари, метафоралари содда, пишиқ ва шу билан баравар ўткир, аниқдир.

«Динамо» ва «Тирик қўшиқлар» тўпламларидан сўнг Фафур Фулом бир қанча катта шеърлар беради.

30 Бу сўнгги асарлари шоирнинг ижодиётида бурилиш бошланганлигини, эски камчиликларни йўқотиш учун шоирда интилиш борлигини кўрсатади. Бу сўнгги асарларидан «Мудофаа» шеъри ҳамда «Тўй» поэмаси умумий гаплар, лозунглар, проза элементларидан тамом озод. Фафурнинг кўп шеърларида кўрилган дабдабали, сунъий кўтаринки услуб ўринини реалистик услуб олади. «Мудофаа»да шоир босмачилик ҳаракати натижасида оила қучогидан айрилиб, кўчада боқимсиз қолган боланинг онгли қизил аскарга айланганини тирик чизгилар билан чизади. Ҳаёт ҳақиқатини тўғри акс эттиришга уринади. «Мудофаа» янги ишланган, порлоқ образларга бой бир шеър.

«Тўй» поэмаси чуқур эмоционал лирик асардир. Шоир зарбдор колхозчи — янги одам ишқини, кечин-

Маларини олмосдек порлоқ образларда, техника жиҳатидан ишланган, қолипга қуюлган каби мотиви текис мисраларда беради.

Шоир кейинги шеър ва дostonларида фикрда бадий тўлақонликка интилиш билан бирга умуман поэтика масалаларига ҳам катта диққат қилади. Шакл — технология томонидан шеърлари устида кўпроқ ишлайди.

Сўнги шеърлари билан Фафур Фулом социалистик реализм методини эгаллай бошлаганини кўрсатади. Бу йўл билан шоир эски ижодий камчиликларни, қонунларни енгиб, поэзиясини янги поғонага кўтаришга интилоқда.

Фафур Фулом жуда кўп ҳикоялар ҳам ёзган. Ҳикояларнинг аксарияти кичик кулги ҳикоялардир. Буларда Фафур эски турмушдан кулади. Эски турмуш ва одатлар Фафурнинг юмористик картиналарида бутун ичи билан равшан кўринади. Приёмлари бўйича Зошченконинг ҳикояларига ўхшатилиб ёзилган бу кулги асарларнинг қаҳрамонлари — Советлар ҳокимияти даврида четга қоқилган, кечаги мавқеларидан юмалаб тушган уламолар, домлалар, савдогарлар — яканчилар ҳам таассуб ботқоғига кириб кетган, «соф» мусулмонлар, мешчан ёшлар ва ҳоказолардир. Кулги ҳикояларнинг аҳамияти шундаки, эски турмуш ва унинг сарқитларини, унинг вакилларини усталик билан тасвирлайди. Эски маишатнинг қоронғи манзараларини, маънисизликларини очиб ташлайди. У турмушга, у турмушни жонли ифодаловчи типларга қарши ўқувчида нафрат уйғотади. Унинг ҳикояларида яқиндагина кишини кулдирмайдиган, бутунлай табиий ва ҳатто мақбул ҳам маъқул саналган воқеалар бу кун тамом кулгили бўлиб идрок этилади.

Фафур ўз ҳикояларида одамларнинг образини яхши кўрсатади. Ўзининг кичик қаҳрамонларининг психологиясига кира билади. Уларнинг тушунчалари, қарашлари, мақсад ва интилишларини нозик кўради. Мулла Дилкаш, Бадалмат яканчи ва ҳоказо образларда айрим гуруҳлар учун типик бўлган моментларни ифодалайди.

Фафур Фулом насри реалистик насрдир. Ёзувчи ҳикояларида ҳаётни аниқ тасвирлайди. Характерли аломатларни, равшан деталларни пайқаб олади. Очiq, яққол

майиший картиналар чизади. Гафур Гулом ҳикояда асосан эски турмушнинг танқиди ила шуғулланади.

Гафур Гулом баъзи ҳикояларида публицист бўлишга тамойил кўрсатади. Воқеаларни бадий образларда кўрсатиш ўрнига баъзан, муҳокама қилишга, исбот қилишга интилади («Ҳажи қабул бўлди»да жаҳон уруши ҳақида узоқ маълумот беради).

10 «Нетай» деган повестининг бир неча қисмларида публицистик элементлар учрайди, санъаткорнинг ўрнини тарихчи — текширувчи олади («Дукчи эшон» кўзғолони ҳақида ёзувчининг берган маълумотлари ва муҳокамалари).

Гафур Гулом ҳикояларининг тили содда, бой, аниқ рангдор ва ишланган бир тилдир. Ёзувчи турли табақа учун характерли тилни яхши билади. Унинг ҳикояларида шахслар ўз ҳаракатларига мувофиқ бир тил ила сўзлайдилар. Услуб сиқик, жонли ва ортиқча бўёқлардан, ортиқча кўркамлиқдан узоқ бир услуб. Гафур Гулом «чиройли қиламан» деб тавсифлар, гулдор жумлалар, «ингичка» образлар билан ҳикояни қопламайди. 20 Обьектини аниқ, равшан чизишга ҳаракат қилади. Кичик ҳикоянинг шакл приёмларини, композициясини ёзувчи дуруст эгаллаган. Аксар майда ҳикояларида воқеаларнинг инкишофида, бир-бирига улашида сунъийлик, тасодифлик сезилмайди. Фабула кўпинча содда, бир чизиқ устида очилиб боради.

Талантли шоир ва ҳикоячимиз Гафур Гуломнинг мўл ижодиётини чуқур текшириш, ўрганиш керак. Ўзбек совет поэзиясининг кўркам шоири, кенг меҳнат- 30 кашлар оммасининг инқилобий қўшиқчиси бераётган турли жанрлардаги асарларни шу тўпламга ёзилган кичик сўз бошида бир даража тўлароқ таҳлил қилиш учун ҳам имконият йўқ. Биз бунда унинг ижодиётига жуда умумий равишда тўхтадик. Ижодиётнинг баъзи бир хусусиятлари, томонлари билангина ўқувчини таништиришга киришдик.

ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИДА ТИЛ

Октябрь инқилобига қадар Россияда ёзилган бутун чекка ўлка халқларининг она тиллари рус буржуазияси ва чиновниклари кўзида «ибтидоий», «яроқсиз», «ваҳший» тил ҳисобланар эди. Бу халқлар ўша вақтда сиёсий-иқтисодий эзилиш ва маданий қолоқлик орқасида ўз тилларини тараққий эттиришда ҳар қандай имкониятдан маҳрум бўлганликлари белгили. Фақат Октябрь алангалари эзилган халқлар тилларини қоплаган қалин музларни эритиб йўқ қилиб юборди. Тил булоқлари қайнаб тошмоққа бошлади. Бугун тил — озод меҳнаткашлар қўлида катта маданий қурол, маданий ўсиш, билимли бўлиш қуролидир. Бугун тил масаласи шаклан миллий, мазмунан социалистик маданият яратиш ишида энг муҳим масалалардан биридир. Бу кунги ўзбек тили социалистик қурилиш процессида инкишоф қилмоқда. Ўзбек тили интернационаллашган совет — рус сўзлари, интернационал фанний, фалсафий техника терминлари билан ўз хазинасини тўлдирмоқда.

Маркс — Энгельс — Ленин асарларининг ўзбек тилига жуда қийинликлар билан бўлса-да таржима қилинаётганлигини, ўзбек тилининг Октябрдан сўнг ўсганлигини, маданий тил сифатида шаклланаётганини исбот қила олар. Лекин бу куннинг, социалистик қурилишнинг эҳтиёжларига жавоб беражак бир тил яратиш учун онгли, планли, давомли, чидамли равишда тил устида ишлаш керак. Рус адабиётида тилдаги нуқсонларга қарши кураш байроғини кўтарган буюк устоз Максим Горький рус тилини илгари кимлар қандай бузганликларини жуда конкрет мисоллар билан жуда чиройли кўрсатади. Ўзбек тили илгари бузилмаган дейсизми? Ўзбек тилини гап-гаштакларда бойлар, қиш, ёз чойхоналарда

тухум босган бекорчилар бузганлар. Ўзбек тили бозорда даллоллар томонидан, кўкнори-нашахонлар, тажларда исқирт одамлар томонидан маймоқ қилинган. Эски вақтларда рус мустамлакачилари ҳам тилни бузганлар. «Қизимка», «баранчук», «кипитка», «маржа» каби сўзлар нимани кўрсатади? Тилдаги касал тенденцияга қарши курашувимиз, социалистик қурилиш курашчиларининг маданий юксалувини таъмин қиладиган эски жамият сарқитларидан озод, маданий ишланган,

- 10 маданиятнинг турли томонини тўла ифода этадиган бир тил яратишимиз керак. Бу ишда бадий адабиётнинг роли катта. Умуман, тилнинг шаклланишида, бойишида, ифода ва сўзларнинг аниқланишида, фикрларни очиқ ва қабариқ берилишида адабиётнинг, демак, санъаткорларнинг катта хизматлари бўлади. Ленин ҳам рус тили ҳақида гапирганда «Тургенев», «Толстой тили» деб сўзлайди. Бу кунги ўзбек адабиёти, поэзиясининг тилга қилган хизмати, унинг шаклланишидаги роли инкор қилинмас. Уйғун, Ҳусайн Шамс, Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом ва бошқа олдинги шоир ва ёзувчиларнинг асарларида бир қадар тил етишмасликлари кўрилсада, умуман тилнинг ифода кучининг бирмунча ишлангани, ўсгани дарҳол сезилади. Бу масала ҳозир бизни қизиқтирмайди. Бу мақолада поэзиядаги тил кемтиклигига тўхтааяжакмиз.

- Бизнинг аксар шоирларимиз тил устида ишламайдилар ҳисоб. Гўё асарнинг тили устида ишлаш, уларча, формализм ва шунга ўхшаш қўрқинч «измлар»га олиб боради. Ёш шоирларнинг бирмунчасининг журналларда босилаётган ва айрим тўпламлар шаклида чиқарилаётган узун шеърлари, дostonларининг тили грамматик янглишликлар билан тўла, содда қилиб айтганда, саводсизлик сифати билангина ажралмас бу тил жуда бадҳазм тилдир. Асарнинг бадий тўқилмаси тил билан бўлажаги айрим шоирларимизга англашилмаганга ўхшайди...

- Тил камчилиги асарнинг бадий сифатига манфий таъсир қилиши маълум. Бизда шундай шеърый асарлар учрайдики, унинг тили жуда «оғир» англашилади.
- 40 Бу — совет поэзиясининг кенг ўқувчи оmmasига кириб боришида катта тўсиқдир. Совет поэзияси — тор доира ўқувчиларга хитоб қилмайди. У бир туркум «шеършуносларга» багишланган эмас. Совет поэзиясининг асо-

сий ўқувчилари кенг меҳнаткашлар оммаси, ишчи ва хизматчилардир. Совет поэзияси маданий турмушга, давлатли турмушга, чиройли турмушга интилган социализм курашчиларига бориб етиши керак. Чигал, синиқ тил билан ёзилган шеърларни колхозчи куйламайди, тушунмайди, завқланмайди. Шоирлар сўз танлашда жиддий ўйлашлари керак. Сўз чертиб олиниши, ҳар ёқлама танланиши лозим. Поэзияда сўз фақатгина тушунарли бўлиб қолмасин, балки унинг оҳанги, ифода кучи, бўёғи ва бешқа томонларига қараш керак. 10

Ҳали биз ўзбек поэзиясида содда, очиқ, сиқик, фикр-тушунчаларни тўла ва ихчам бера биладиган тилга эга эмасмиз. Мен, шоирларимиз «ширин» тил билан, ал-лаловчи тил билан ёзсинлар, демайман. Аниқ, турмушни тўғри кўрсата билажак, фикр-тушунчаларни тўлиқ, қабарик ифода эта билажак тил лозим. Бизнинг етишик шоирларимизда ҳам тил жиҳатидан камчиликлар бор. Шоир Фафур Ғуломнинг эски адабиёт хазинасидан насияга олган «маънопардоз», «гумбаз даввор»лари, Ғайратийнинг: 20

Бир оз юргач, учрашар
Первий трамвай,—

каби мисралари, М. Шайхзоданинг:

Тирманаркан Гарчакўпнинг этагини...

Ва:

Тарихнинг гижинглиғи,

Қаҳрамонлик ўт отар...

Бу полвоннинг бурнидан

Ўйнаб чиққан карбунки...—

сингари парчалари поэзиямизда тил тозаллиги, аниқлиги учун курашнинг ҳам пайти эканлигини кўрсатади. 30
Фабрика-завод ҳаёти, ишлаб чиқариш ва қурилиш мавзуларида ёзилган шеър ва дostonларда бошдан-оёқ машина ва бошқа техника элатлари, бўлақларининг исmlари қатор тизилади: гайка, сверила, болт, кран, поршин, вагранка, подёмний кран, вольт, ампер ва бошқалар. Шундай техника терминларидан тузилган «асар»нинг поэзия билан қандай алоқаси бор? Биз бу терминлар поэзияга бутунлай кирмасин демоқчи эмасмиз, бироқ ишлаб чиқаришга бағишланган шеърларни 40
«техника луғати»га айлантириш ярамайди. Социалистик корхоналарда меҳнатга янгича муносабатнинг, қаҳрамонликнинг, янги турмуш, бахт қуришдаги ку-

рашнинг жонли мисолларини содда тил, ҳар қандай чигалликдан эркин, очиқ образларда бериш керак эди. Биз бунинг ўрнига қуруқ, англашилмаган сўзлар тўп-ламага учраймиз. Уртоқ Ҳ. Зоҳиднинг «Меҳнат қўл-лари» деган шеърида бу равшан кўринади:

10 Бу қўллар:
Комбинатнинг поршинини
Рандалаган бир токар,
Гайкасини тайёрлаган,
Бир болтрез
Ё
Линтернинг
Шестиринини
Йўнаётган,
Презировшчик.

20 Биз «поршин», «линтер» каби сўзларни умуман иш-латишга қарши эмасмиз. Лекин поэзияда ўринли-ўрин-сиз ҳар қандай терминларни маржон қилиб тизиш асарни бадий сифатдан маҳрум қилади. Поэзия мах-сус жанр, унинг хусусиятлари бор. Буни шоир унути-ши керак эмас.

30 Бир қанча катта дostonлар ёзган шоир Эргашни за-монамизнинг «Бедили» десак бўлади! Унинг қийин ан-гланилиши маънонинг сиқик равишда берилишида эмас, аксинча, ёйимлиликда, сўз чигаллигидадир. У, кў-пинча, яхлит бир картина чизиб бермакка тиришади. Фақат, бу картинани тартибсиз сочилган сўз хашаги қоплаб қўяди. «Ахир бир маъно чиқади-ку» дея мис-раларни кўздан кечира берасиз. Ун-ўн беш қатордан
30 сўнг ниҳоят нуқтага етиб оласиз-да, маъносини қиди-расиз:

40 Пулемётнинг ўқларидай,
Қир, сой,
Чигал қамишнинг,
Орасидан куч, ўқлар ёғдириб,
Далаларни тўлиқ ўраб —
Мингни ишғол қилганда,
Куч, хоҳишин белга йиғиб,
Ишдан нишон олганда,
Қонда, пайда, мускулларда,
Сафарбарлик бўлганда,
Қурилишда —
Қандай тоқат, чидам мард қоладир.

Нима учун қир, сой пулемёт ўқларига ўхшайди? «Далаларни тўлиқ ўраб, мингни ишғол қилмоқ» нима? Тушуниб бўлмайди. Ҳақиқатан «чигал қамиш ораси-га» кириб қоласиз. Поэзия тили ихчам бир тил. Рав-

шан, ихчам ёзиш учун шоир ўз фикрини уйғун ифода-
ламоқ, конкрет шакллантирмоқ устида ишлаши, ўйла-
ши керак. Мабодо юқорида келтирилган парчани ёзиш
керак бўлса, уни шоир максимум уч-тўрт мисра билан
чизиши мумкин эди. Баъзи шоирлар «чиройли гапира-
ман» деб, сўзни янглиш ишлатадилар. Даврон бир шеъ-
рида дейди:

Ишчан кўнгилларга мазам солгали,
Дам олиш пайтлари этак судрайдир.

«Пайт қандай қилиб этак судрайди?» Шу шоир айти 10
шеърида ўзбек тилига ёпишмаган сўз комбинациялари
тўқийди:

Қуёш...
Юксак ўринларда кўз оладир.
Қуёш кўз ташласа майли эди-я.

Аммо «кўз олмоғи» жуда қизиқ!

Кўп шоирлар қофия дардида сўзни янглиш ишла-
тиб, мазмунни бузадилар. Қофиядан воз кечиш мум-
кин. Қофия учун маънони қурбон қилиш ярамайди.
Даврон:

Тарқалар, юксалар,
Овоз ҳар ёндан,—

га қофия қилиш учун шундай дейди:

Минг лаззат, минг шукуҳ,
Томар ҳар ондан.

Баъзан шоир сўзнинг маъносига яхши тушунмаса-да
ишлата беради. Бундан қандай натижа чиқиши
маълум,

Гурбатли дўстининг
Мароқи ғурур.

Ҳатто баъзи вақтда оддий ўзбек сўзларидан ҳам
грамматик нотўғри жумла тўқилади:

Кечсам Ленадаги онгли шамолни
Памир эга бўлмиш буюк шарафга
Техника таширмиш унинг
афтини.

(Даврон)

Ёш шоирлар асарларини кўздан кечирсак, тил са-
водсизлиги, камбағаллиги яна яққол кўринади. Ёш
шоирлар фикрни бадний ифода қилиш эмас, ҳатто, кў- 40
пинча, икки-уч сўзни мантиқий тўғри ёпиштира бил-
майдилар. Чиқаётган тўпламлардаги шеърларнинг кў-

пига тушуниб бўлмайди. Ёшлар тажрибасизлик, адабий-маданий савиянинг пастлиги ва бунинг устига яна тилга диққатсизликлари орқасида ҳеч бир мантиқ кўтармас гаплар билан тўлган шеърлар берадилар. «Бизнинг доврўқ» тўпламидан келтирилган тубандаги парчалар ёш шоирлар асарларидаги тил муаммосини билиш учун кифоя қилар, деб ўйлаймиз:

- 10 Қийшанглаб мулойим,
Ёзги шабада,
Йигит — тўплар билан,
Зангор баргларни,
Кумуш хазиналар
Кўк — кўсакларни,
«Оқ қизни кўрай» деб,
Силкиниб ўйнайдир...
Чалгуси рубобмас,
Оташин арава,
Қиллари шўх, куйчаи,
20 Пўлат рельсалар.
Қирларга таралган
Қуйлар дудоғи.

- Жуда кўп шоирларда тил қашшоқлиги ҳукм суради. Воқеалар, фикр ва туйғуларнинг жонли, тўғри, чуқур ифодаси учун сўзга бой бўлиш керак. Шунда шоир қийналмайди. Катта шоир ва адиблар сўзга бойликлари ва сўз хазиналарини тўлдириш учун қандай метод билан ишлаганликлари маълум. Халқнинг турли табақаларининг тилини ўрганиш, халқ лапарлари, қўшиқлари, дostonларини текшириш, тўплаган материал
30 устида жиддий ишлаш орқасида шоир «сўз капитали» ни бойита биладики, бу ишга ҳали бизнинг шоирларнинг аксари киришган эмас. Айниқса, поэзия тилининг илдизлари халқ ашула, лапарларига томон чўзилиши керак. Шундагина поэзия бугунги сунъий тилдан қутулади. Шундагина шеърдаги ҳар сўз чўғланади, фикр, туйғуларига кучли таъсир қила билади. Поэзияда ўз фақат маълум бир маънони билдириб қўя қолмайди. У ҳиссий бўёққа ҳам эга бўлади. Поэзиямизда ҳукм сурган тил чатоқликларини ҳал қилмасдан, меҳнаткашлар
40 оммасига яқин, содда, тоза, чиройли тил учун курашмасдан, поэзияни юқори даражага кўтара олмаймиз. Шундай тил яратайликки, шеъримиз ва ҳар бир сўз узукка қўйилган қимматли тош каби порласин, ҳар бир мисрадан катта мазмун барқ уриб турсин.

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙНИНГ ИЖОДИЙ ИУЛИ ИЛҚ ДАВР

Ўзбек адабиётининг бадий наср соҳасида катта асарлар, полотнолар яратган Абдулла Қодирий ижодининг биринчи этапи Октябрдан олдинги даврга оиддир. Ёзувчининг адабий ижоди 1913—1914 йиллардан бошланади. «Ойна» журналида босилган шеърлари, «Жувонбоз» номли катта ҳикояси, «Бахтсиз куёв» деган драматик асари ёзувчи ижодининг биринчи меваларидир. Илк асарларда Абдулла Қодирий жадид эди. Ижодининг биринчи давлари ҳам буржуа жадид адабиёти ва ҳаракати билан узвий боғлиқдир. Асарларнинг идеяси жадидизм идеологияси билан суғорилгандир. Асарларнинг мавзулари, идеяларигина эмас, балки уларнинг формал тузилишлари, бадий хусусиятлари, даражалари ҳам жадид адабиётининг намуналарини ташкил этади.

Унинг шеърлари жадид поэзияси доирасида; ҳамма шеърлари таълимий, ташвиқий характердадир. Бошқа жадид шоирлари каби, Абдулла Қодирий эски одатларга, жаҳолатга қарши ёзади, «миллат», «Ватан» ҳақида жар солади. Мана жадид поэзияси учун характерли сўзлар, ундашлар, стандарт образлар, ифода-лардан иборат бир шеъри:

Кел эй миллат, бу кун бир маслаҳат бирлан қарор ўлсин,
Бу кундан ўтган ишларга пушаймон бир-ла ор ўлсин.

Қилайлик бул кун и гайрат, ҳама бирдан қилиб ҳиммат,
Жаҳолат чўлу саҳросики минбаъд сабазор ўлсин.

Аяшмай кумушу олтинни ҳама боёнлар асло.
Солиб дорулфунунлар ҳам мактаблар ҳазор ўлсин.

Ўқишсин миллат авлоди, бизни доим дуо айлаб,
Қилиб таҳсил улумларни фунуна яхши ёр ўлсин.

«Аҳволимиз» деган шеърида Абдулла Қодирӣ эски «рамас одатлар — баччабозлик, беданабозлик, кўкнори, наша чекишлик ва бошқаларга қарши ёзади, «Ғафлатда» қолган элини уйғотиш учун ёшлар — зиёдиларни даъват қилади:

Кўр бизнинг аҳволимиз ғафлатда қандай ётамиз,
Жойи келган чоғида виждонни пулга сотамиз.

Уғлимизга на адаб, на фан, на яхши сўйламоқ,
На худони буйруғи бўлган улум ўрготамиз.

10

Коримиз шундан иборат бўлди ушбу чоғида,
Унтадан бедона боқиб, ёзу қиш сайротамиз.

Ҳамда ҳар кун такяларда наша, кўкнори чакиб,
Баччага кекил солиб, оҳ-воҳ билан уйнотамиз...

Келингиз ёшлар, зиёдилар, бу кун ғайрат қилинг,
Ухлаганларни агар Қодир эсақ уйғотамиз.

Абдулла Қодирӣ поэзияни жуда тез ташлайди. У, ўзбек жадид адабиётида эндигина кўринган янги жанрларга ўтади. «Жувонбоз» ҳам «Бахтсиз куёв» каби асарларида турмуш масалаларини қўйиб, уларни ешувга интилади.

20

«Жувонбоз» катта ҳикоя, турмуш воқеасини кўрсатувчи сюжетли асар. Бунда маҳаллий савдо капиталининг намояндаси — савдогар бойвачча кўрсатилади. «Жувонбоз»да баччабозлик натижасида отасининг капиталини исроф қилган ва ниҳоят катта жиноят чуқурига тушиб кетган шалоқ, бузуқ бойваччанинг кирдикорларини кўрамиз. Асрларча давом этган традицияда тарбия кўрган, эксплуатация орқасида топган пулини «туфлаб туккан» бойлар ўз болаларидан кўпинча мамнун бўлмайдилар. Савдогарларнинг болалари оталари томонидан тўпланган капитални янги шароитда ўз фаолиятлари билан кўпайтиришлари, корчалон савдогардан талаб қилинажак сифатларга эга бўлишлари керак эди. Савдо, саноат соҳасида моҳир рус ва бошқа миллат капиталистлари билан рақобат қилишга мажбур бўлган маҳаллий бойлар ўз болаларини савдо-саноат ила машғул бўла билмоқ учун лозим бўлган қуроллар билан қуролланишларини истар эдилар. Лекин бойваччаларда кўпинча мана шу сифатлар

40

йўқ эди. Туркистоннинг «ўз» чирик одатлари — наша, кўкнори, баччабозлик, жаҳолат ва бошқалар етмаган-

дай, мустамлакачи рус буржуазияси «маданият» номи билан мустамлака халқига қиморхона, алкоголь, фоҳишахоналар келтирди. Пули мўмай савдогарбаччалар фаҳшга берила бошлади. Жадид адабиётида шу масала, яъни савдогар боласининг илмсизлик орқасида фаҳшга отилиши, пулини бекорга исроф қилиши қўйилади.

А. Қодирий «Жувонбоз» асарида ярамас одатга қарши чиқади. Ёш савдогарбаччанинг капитал кўпайтириш ўрнига бузуқлик орқасида пулини исроф қилиши ва жиноятга йиқилишини тасвирлайди ва асарнинг сўнггида шундай хулоса чиқаради: «Туркистонда бундай ишлар ҳамиша давом этиб турганини кўрсатувчи ва билувчи ҳар бир ақлли мусулмон киши шароит исломияда ман қилинган бундоғ хунук бесоқолбозлик одатини давом эттирувчи Туркистон мусулмонлари аҳволига афсуслар қилиб, бекорга неча минггача пулларни исроф қилувни, бесоқол талашда мусулмон мусулмонга душманлик орттирувини ва бир-бирларидан қон тўкувни, ёш-ёш йигитлар ўн-ўн беш йилларни Сибирда минг турлик азоб ва хорлик билан зое қилувларини ҳам дунёдаги ғайри миллатларга мусулмонлик исмини булғатиб кўрсатувларини ва ўзлари кулги бўлмоқларини яна бу дунёда хор ва охиратда худонинг қаҳру газабига гирифтор, Муҳаммад алайҳиссаломнинг олдиларида шармисор ва шафоатларидан бенасиб бўлувларига ачиниб, мундоғ хилоф шаръ кони бўлган Туркистондан бошқа шаҳарларга қочиб кетгувси келур эди».

«Жувонбоз»—бадий жиҳатдан кучсиз, рангсиз бир асар; бунда турмуш ҳодисалари юзаки, схематик берилди. Шахсларнинг исmlаригина бор. Тип, характер эмас, балки жонли чизилган бир индивидуум, бир портрет ҳам йўқ. Турмушни конкрет кўрсатиш, деталларни чизиш йўқ; мадраса, улоқ, ресторан, пивоҳона, ичкилик базмлари, полиция, суд ва бошқалар ҳақида фақат нақл этилади. Образлар ила уларнинг картиналари кўрсатилмайди.

Асарнинг сюжети жуда сунъий. Воқеалар органик боғланмайди. У давр умуман ҳикоя, повесть жанри жадид-буржуа адабиёти учун жуда янги бир ҳодиса эди. Бу жанрнинг хусусиятларини, техникасини эгаллаган ёзувчи йўқ эди. «Жувонбоз» асари ҳам Абдулла Қоди-

рийнинг наср соҳасида дастлабки тажриба маҳсулидир.

«Жувонбоз» ҳикоясининг тили ҳам халқ тилидан жуда узоқ; бўёқсиз, жонсиз «қуруқ» бир тил. Эски «дуойи салом» тили.

Формал тузилиш томонидан «Жувонбоз»даги проза жуда сунъий, пбтидоний характердадир. «...Бир оз лафз-бозлик бўлиб ўтди. Саъдиллага бир ҳодиса, иш рўй бердики, агар бундоғ иш бўлувини илгаридан билса, 10 ўзи ва бесоқол Раҳимжон ҳам қайда бўлганда ҳам бу жойга қадам босмас эдилар». Бу эски адабиёт прозаси тилидан оз тафовут қилади.

«Бахтсиз куёв» номли пьесада Абдулла Қодирий жадид «бадий» адабиётида ва матбуотда анчагина сўзлаган, музокара қилинган бир масалани — тўй ва бу билан боғланган ортиқча чиқимларни кўрсатишга тиришади. Асарнинг мазмуни шундай: бир бойнинг хизматкори (Солиҳ) катта пулдор бойдан оғир шартлар билан пул қарз олиб уйланади. Табиий, муддатда 20 қарзини тўлай олмайди. Ҳовли-жой бойга ўтиб кетиши керак. Яқиндагина оила қурган эр ва хотин бу фалокатни кўрмаслик учун ўзларини ўлдиришга мажбур бўладилар.

Бу асарда ёзувчи, ўзбеклардаги турли ижтимоий табақаларни, улар орасидаги муносабатни кўрсатишга ҳаракат қилади. Асарда турли табақаларнинг намояндалари кўрсатилади: камбағал хизматкор, судхўр бой, янги фикрли зиёли, домла-имом ва бошқалар...

Бу асарда ёзувчининг симпатияси шубҳасиз фалокатга учраган Солиҳ тарафида. Бу «Жувонбоз»га нисбатан асарга камбағал-етим образини киритишда бир қадам олға силжиш эди. Лекин шундай бўлса ҳам, камбағал Солиҳ ва унинг кабиларнинг елкасидаги йўғон занжирнинг нимадан иборат эканлиги ёзувчига англашилмайди. Солиҳнинг, демак, ёзувчининг фикрича, бутун камбағал омманинг оғир ҳаётининг сабаби, уларни ҳалокатга олиб борадиган нарса эскича тўй ва эски одатлар. Абдулла Қодирий бу асарида ҳам жадидлигича қолади; у тўйнинг ислоҳ қилиниши кераклигини, «шарнат мустафо» бўйича тўй ўтказиш лозимлигини қайд қилади. Солиҳга оғир шартлар билан қарз берган, унинг ҳовли-жойини нотариусдан ўтказиб олиб, куёв ҳам ёш келиннинг ўлимига сабабчи бўлган

бой — эксплуататор бир четда қолади. Бой асарнинг охирида икки ёшнинг ўлими устига кириб келади. Унга нисбатан ёзувчи сукут қилади. Ёзувчи «шариат мустафони» унутган одамга, қизини эрга бериб орзу-ҳавас кўришга интилган оталарга хитоб қилади, хурофотларни, эски одатларни йўқотиш керак, дейди. Камбагалнинг устига миниб олган бой ҳақида «чурқ» этмайди. «Янги фикрли» элликбоши тилидан ёзувчи асарнинг охирида қизнинг отасига ва халққа шундай дейди: «Куёвингиз билан қизингизнинг ўлимига нима сабаб бўлди, биласизми? Мен сизга сабабини айтсам, қизни бекор шариатдан ташқари тўй қилиб, куёвингиздан кўп ақча олиб қарздор қилганингиз сабаб бўлди. Ушал вақтда мен сизга этдим, бекор исроф қилманг. Куёвингиздан кўп ақча сўраманг, юртга обрў қиламан деб, ош-нон бериб худо ва расулнинг буйруқларидан чиқманг, дедим. Сиз менинг сўзимни қулоққа олмадингиз ва шариатга бўйсунмадингиз». Халққа қараб дейди: «Сизлар ҳам шундай исроф қилмоқдасиз. Исрофнинг зиёнини кўрдингизлар, Файзи бойдан ибрат олинглар. Кўрдингизларми, исроф қилиб, охири ҳоли нима бўлди? Шариат мустафога бўйсунинглар, энди кўзларингизни очинглар. Бидъат, тўйга исроф бўладиган ақчага ўғлингизни ўқитингиз!»

Асарда иштирок қилувчи шахслар характерли чизгилардан маҳрумдирлар. Шахсларда айрим табақаларнинг образлари жонли гавдаланмайди, уларнинг роллари фақат гапиришдан иборат. Асарда ҳеч қандай амалиёт, кураш йўқ. Ҳатто, асарнинг «қаҳрамони» ҳам роль ўйнамайди. Солиҳ бир бойнинг хизматкори. Унда ўз аҳволини жиндай ҳам англаш йўқ. Солиҳ, ҳовлижой бойга ўтиши ҳақида повестка олгандан сўнг, уйга келиб йиғлайди, худога ёлворади, дарров пичоқ олиб ўз-ўзини ўлдиришга уринади. Асарнинг тузилиши жуда оддий ва ибтидоийдир. Бир неча жуда оддий картиналардан тузилган.

Бу пьесанинг тили ҳам сунъий, китоб тили. Персонажлар ўзларининг айрим тилларида гапирмайдилар. Фақат «Жувонбоз»нинг тилига нисбатан соддароқ ва халқ тилига бир қадар яқинроқдир. «Бахтсиз куёв» мавзуи турмушдан олинган бўлса-да, воқеалар жонли эмас. Айрим реалистик моментлари пьесада ортиқ даражада баситлаштирилган.

Жадид адабиёти учун характерли аломат, яъни санъаткорнинг ўрнини воиз эгаллаши, насихатгўйлик, «оқартирувчилик» ва бошқалар «Бахтсиз куёв»да яққол кўринади.

- Абдулла Қодирий турмушни бадний кўрсатишда тез ўсади. Насрчиликда унинг усталиги мукаммаллашади. 1916 йилларда ёзилган «Улоқда» номли ҳикояси «Жувонбоз» ва бошқа асарларига нисбатан тенглаштирилмаслик даражада юқори бир асар. Ёзувчи ҳикоя техникаси, приёмларини эгаллаган. Воқеаларни очиш, буларнинг инкишофи ва ечилиши янги замон новелла формаси равишидадир. Бу асарда жонли бўёқли образлар учрайди. Кишиларнинг портрети аниқ, қабартириб берилади. Тил «Жувонбоз»нинг қуруқ, рангсиз тилидан жуда катта фарқ қилади. Ҳикоя тирик, образли бир тил ила ёзилган. Халқ сўзлари ва ифодалари ҳикоянинг бадий тўқимасига узвий кириб кетади, сингади. Шахслар ҳам ўзларига хос тил билан сўйлайдилар. «Улоқда» ҳикоясида ташвиқотчининг, воизнинг ўрнини санъаткор олади. Ёзувчи бу асарда воқеалар устида муҳокама қилмайди, тушунтирмайди, исбот қилмайди, балки образлар билан кўрсатади. Бу ҳикояда ҳам фойдасиз одатларни қоралайдиган маълум «ахлоқ», «ибрат» бор, лекин бу ахлоқ туртиб чиқмайди.
- Абдулла Қодирий юқорида кўздан кечирдигимиз шеърларида, драматик асари ва ҳикояларида асосан жадид-буржуа идеологидир. Ёзувчи миллат, Ватан, ислом идеяларини олға суриб, буржуазия фикрининг ифодачиси ролин уйнайди ва Октябрь инқилобини шу жадилизм қарашидан қутулмаган ҳолда қаршилайди.

Юмор ва сатирик ижод

- Абдулла Қодирий (Жулқунбой) катта ҳажвий ёзувчидир. Ёзувчи «Муштум» журналида актив иштирок этиб, жуда кўп ҳажвий асарлар яратди. Абдулла Қодирий кулги, юмористик асарларида равшан типлар чиқарди. Тошпўлат тажанг ва Қалвак махзумлар маълум иллатларнинг типик хусусиятларини умумлаштирувчи одам образларидирлар. Ёзувчи замона воқеаларини маъна шу типлари орқали, уларнинг қарашлари, кўришлари, муҳитга муносабатлари орқали кўрсатади. Мана шунинг каби чапан типни ёки уламо-руҳоний типни

нуқтаи назаридан ўтказилган турмуш воқеалари ундаги камчиликлар, маиший картиналар қутилмаган томшидан, комик жиҳатдан акс этади. Абдулла Қодирийнинг ҳажвий асарлари кўпинча комизм туйғусини юқгиришга қаратилган, турмушдаги камчиликлар, эски қотиб қолган одатлар, айрим гуруҳ вакилларига хос хусусиятлар, буларнинг инқилобдан сўнг турмушда, жамиятда вазифалари, уларнинг турли масалаларга муносабатлари кўрсатилади, танқид этилади. Айрим камчиликлар фош қилинади. Ёзувчи кулдирувчи асарда воқеаларга, одамларга танқидий қарайди, устки пардаларни йиртиб, уларнинг чин башараларини кўрсатишга ҳаракат қилади. Абдулла Қодирий кулги асарларида ўзини тамом бекитади, унинг персонажлари ўз саргузаштларини ўзлари бажарадилар. Турмушга, нарсаларга, турли масалаларга ўз назарлари билан қараб, ўзларича муҳокама қиладилар, ўзлари баҳо берадилар. Асли комизмни туғдирадиган нарса ҳам шундадир. Ҳажвий асарларда тил ва услуб ҳам махсус кайфиятга эгадир. Қалвак махзум услуби эски проза манерасига кулгили тақлид этиш, махсус пародиядир. «Алқисса, падари бузруквор маълум фақир фарзанд ноқобилларининг мадрасадаги кирдикоримдан волидаи мушфиқага шаммаи изҳор айлаб, бул маънидин бисёр малули хотир бўлғонларини баён қилғонларида, волида ҳам фақирлардан андак ранжибдурлар».

«Алқисса, эртаси кун баъдаз нонушта падар бирлан биргалашиб қозининг уйларига бориб, мазкур маҳзари шаръни ушлоғонимизда, эшони қози мазҳарни ўқуб, кўб яхши ёзилибди, аммо муддаий алайҳингиз кеча аробада қизи бирлан келиб, мазрубанинг жароҳатларини кўрсатиб, сизларнинг устиларингиздан ёздириб кетган эди, бинобарин, сизлар кечга қолубсизлар».

Бир кўп кулги асарларида Абдулла Қодирий халқ аскиячилигига яқин бир равишда услуб яратади. Халқ сўзлари, ифодалари, чапани таъбирлар, қочирма гапларни кўп ишлатади, «Толе деган муттаҳам йўқ», «Мен қўтир итнинг кейинги оёғи ҳам бўла олмадим», «яғир эшагингни чу де» ва ҳоказо...

Совет воқелигига алоқадор баъзи ҳажвий ва юмористик асарларида ёзувчи масалага жуда бир томонлама ва субъектив яқинлашади, турмушдаги камчиликларни дўстларча очиш, танқид қилиш ўрнига масхара

қилиш, ундан кулишга тамойил кўрсатади («Масков хатлари», «Йигинди гаплар» каби.)

Абдулла Қодирийнинг бутун ижодиётида кулгучилик, юмористик, сатирик характер очиқ кўринади. «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён» ва «Обид кетмон» каби романларда кучли юмор, аччиқ сатирик образлар беради. «Меҳробдан чаён»да «Хон кўнгил очмоқчи» деган бобда халқ қизиқчилари — «артистлар» томонидан ўйналадиган қизиқчилик, тақлидчилик картиналарини жуда санъаткорона тасвирлайди. Яна шу романда домла Махдум образи ҳам кучли оригинал юмор ила суғорилгандир. Абдураҳмон домла эса ёзувчининг кучли сатираси орқали ўзини кўрсатади. Ёзувчи бутун бир гуруҳга хос типик манфий моментларни Абдураҳмон домла образида жонлантиради. Ўқувчида унга қарши нафрат, ғазаб уйғотади.

«Обид кетмон»да ҳам Абдулла Қодирий икки имомнинг характерини энг кучли юмористик чизгилар ила яратади. Ёзувчидаги юмористик талант шу образда порлаб туради.

«Ўтган кунлар»

Октябрь инқилобидан сўнг, пролетариат диктатураси ҳукм сурган, улуғ тарихий мазмунга бой бир даврда «Ўтган кунлар»га назар ташлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди...

Ёзувчи А. Қодирий ҳам «мозийга қайтиб иш кўриш хайрлик, дейдилар» деган формулани олға суриб, бадий образлар воситаси билан ўқувчига тарихий «сабоқлар» беришга тиришади.

Ўзбек адабиётининг биринчи романи «Ўтган кунлар» тарихий романдир. Унинг мавзуи Ўзбекистонда хонлик тузилиши ва у даврдаги ҳаётдан олинган. Умуман, тарихий бадий асарлар яратиш гуноҳ эмас. Пролетар ёзувчиси, шоири ҳам ўз ижодиётида тарихий даврларга мурожаат қила олади; тарихий даврдаги, мозийдаги ҳаётни кўрсатажак асарлар ёза олади. Катта тарихий воқеаларни бадий шакллаш, тарихий тараққиётни образларда акс эттириш катта аҳамиятга моликдир. Масала тарихга, тарихий воқеалар, ўзгаришларга қандай қараш, қандай ёндашиш, уларни қандай ёритишдир. Тарихий темадаги бадий асар тарихий воқеликни, та-

рихий давр турмушини бутун мураккаблиги, қарама-қаршиликлари билан тўғри, аниқ кўрсатиши, тасвирлаши лозим.

Тарихий роман масаласи

Дунё адабиётида тарихий романлар ва бошқа жанрларда ёзилган бадий тарихий асарлар кўп. Ҳатто буюк санъаткорларни тарихий мавзулар кўпроқ қизиқтирган. Л. Толстой, А. Пушкин, Виктор Гюго, О. Бальзак, Стендаль, Анатолий Франс каби улуг санъаткорлар тарихий сюжетга молик бадий асарлар қолдирганлар. Бу кунги совет адабиётида ҳам тарихий роман жанри мавжуддир (Алексей Толстойнинг «Петр I» номли романи ва бошқалар). Тарихий сюжетга молик романдан тарихий ҳақиқатга бадий образлар орқали эришув ва мозий картинасини аслига монанд бериш, асарларга кўмилган ҳаётни бадий қайтадан яратиш, образларда жонли ҳаётни кўрсатиш талаб қилинади. Бадий образларда қайтадан яратилажак даврнинг конкрет тарихий мазмунини бериш, ўтмиш давр фактлари, воқеаларнинг объектив маъносини кўрсатиш, умумлаштириш, даврнинг ижтимоий муносабатларини одамлар образи орқали кўрсатиш жуда муҳим. Тарих синфларнинг курашидан иборат. Синфлар мавжуд бўлган жамиятларда, синфий кучларнинг муносабатлари қандай бўлмасин, синфий кураш формаси ва унинг кескинлиги қай даражада бўлмасин, ижтимоий ҳаётнинг асосини синфий кураш ташкил этади. Тарихий даврнинг тўғри картинасини чизиш, ҳаёт ҳақиқатини очиш учун ёзувчи тарихий давр проблемаларига синфларнинг кураши нуқтаи назаридан қараши лозим.

Тарихий бадий асарлар қиммати образларда ҳаётни тўғри — рост кўрсатиш, «типик шароитда типик характерларни» бериш билан ўлчанади.

Ўтмишни қайтадан бадий яратган тарихий сюжетга молик асарлар жуда оз. Тарихий сюжетли, бадий чин ва юксак асар яратиш учун фактлар, ҳужжатлар тўплаш ва текшириш кифоя қилмайди. Бадий-ижодий процесс субъектив характердадир. Санъаткор тарихий процессга ўз синфий нуқтаи назаридан қарайди. Воқеа, ҳодисаларни танлашда, уларга қиммат беришда, бадий акс эттиришда ўз синфий манфаатларидан қочиб қутула

олмайди. Санъаткор турмушни ўз синфий кўзгуси орқали ўтказади. Шунинг учун маълум синф идеологиясининг ифодачиси бўлган санъаткорлар айни тарихий даврни асарларда аксар вақт турлича акс эттирадилар... Буржуазия ёзувчиси тарихий процесс моҳиятини тўғри очиш эмас, кўпинча уни бўйшага тиришади, тарихий ҳақиқатни бир ёққа йиғштириб қўяди ёки уни «қийшиқ ойнада» кўрсатади, тарихий воқеаларни ўз синфий манфаати, ўз синфий идеясига хизмат қилдириш учун тамом бошқача маъно беради. Баъзи тарихий романларда эса тарихий воқеалар асарда хроникал функцияни бажаради, тарихий ўзгариш асарнинг бадий тўқимасига узвий кириб, драматик моментларни ташкил қилмайди. Тарихий фактлар, воқеалар, тарихий вазият ва бошқа тарихий деталлар қаҳрамонларнинг шахсий тақдирини кўрсатиш учун фақат фон, кўргазмали декоратив воситалар ролини ўйнайди.

«Ўтган кунлар» романи тарихий сюжетга эга. Ҳақиқатдан асарда жуда кўп тарихий воқеалар, фактлар тасвир этилади. Ёзувчи тарихий материалларни кўпроқ киритиб, асарда тарихий турмушни эслаттиришга, тарихий манзарани таъмин қилишга муваффақ ҳам бўлади. Воқеалар чиндан ҳам тарихий бир шароитда, тарихий картиналар доирасида инкишоф қилади. Воқеаларнинг давомида ёзувчи обстановкани шундай тасвирлайдики, чиндан ҳам бўёқлар турмушнинг тарихий хусусиятига эга эканини гавдалантиради. Лекин романда тарихий жараённинг моҳияти ҳамма вақт ҳам образлар, характерлар, уларнинг инкишофи орқали очилиб бормайди. Тарихийлик кўпинча фақат чиройли ёзилган бир хроника характерида берилади. Масалан, романнинг учинчи қисмида «Мусулмонқул истибдодига хотима» дейилган 13—14 саҳифага чўзилган боб фақат бадий хроникадир, ёзувчи тарихчи сифатида тарихий воқеани ўқувчига тушунтиради. «Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Мусулмонқул даккисини еб келган, магар уламо халқи ундан жуда рози, зероки, Мусулмонқулнинг биринчи истинодгоҳи ўзининг қипчоқлари бўлса, иккинчиси, уламолар эди. У, 40 уламо орқали ўз зулмини машруъ бир тусга қўйган, ўзи учун зарарли унсурларни йўқотишда шу уламолардан «улул амрга боғийлик» деган фатвони олишни унутмаган эди. Уламонинг бу янглиғ истибдодни «бо-

ғийлик» ранги билан бұяб бериш мукофоти учун Қўқон ва Андижон каби шаҳарларга маълум мадрасаларни бино қилган ва бу мадрасаларга хизмати билан танилган уламодан мударрислар тайинлаган эди. Аммо Мусулмонқулга яқинлаша олмаган, яъни унинг хизмат ва марҳаматидан четда қолган «нимча» уламо-лар ҳам йўқ эмас эдилар.

Кўринадики, нақ шунинг каби парчаларда бадий яратувчилик, яъни тарихни бадий тушуниш ўрнини тавсифлаш олади. Тўғри, романда тарихий фактлар рангсиз, қонсиз тавсифланмайди. Хонлик даври тартиби, у даврдаги маишат, одатларни Абдулла Қодирий бир қанча сезгилар билан тубандаги парчада равшан кўрсатади: «Халқимиз таъбирича, бу замон «мусулмонобод» бўлса-да, бироқ бу тантанали таъбирни бузиб қўядиган ишлар ҳам йўқ эмас эди. Хон мусулмон, бек мусулмон, халқ мусулмон. Бунинг устига юриштуриш ҳам мусулмонча, ҳукмлар ҳам шариатча эди. Ўғрилиқ қилган қўл кесиладир ва ё дорга осиладир. Зони билан зониялар ҳам пештоқдан ташланадилар, ичкилик ичган учун қирқ дарра уриладир, раис афанди мулозимларига дарра кўтартириб, намозсизларни текширадир, фарзи айн билмаганларни урдирадир эди. Иш шунчалик нозик бўла туруб ҳам ўғрилар ўз тириклари орқасидан қолмайдилар. Эш ака билан Тош аканинг уйлари орқасидан тешилиб, моллари ўғирлана берадир, пештоқдан қопга бўғилиб ташланмоқ учун фоҳишалар етишиб турадилар. Бутун умрида пешанаси сажда кўрмаганлар ҳам кўп, аммо фарзи айнинг бош томонидан тўрт-беш жумлани ҳар ким қийналмасдан сайрай олар эди». Бу парчада келтирилган моментлар гарчи киши образида бадий конкрет кўрсатилмасдан, фақат нақл қилинса-да, Абдулла Қодирийнинг чуқур сатира сезгилари «мусулмонобод» аталган даврни сездирди, ўқувчи хаёлини ўша даврга кўчиради, ўқувчининг тасаввурини дарров мозий ичига олиб киради. Узаро урушлар, мудофаа усуллари, тўқнишларни ҳам муаллиф аниқ чизади, шаҳарлар, қўрғонлар, саройлар, расмий идоралар ва бошқа маиший картиналар, персонажларнинг уй-жойи, одамларни ўраган нарсалар бадий деталлар ила, характерли аломатлар билан тасвирланади. Аммо буларнинг аксари тарихий декорация, манзара ролини ўйнайди. «Ўтган кунлар»да тарихий

воқеалар, тарихий шахслар асарнинг гоёвий-бадий ўқидан четроқда кўринадилар. Унга ёндош бўлиб ҳаракат этадилар. Тарихий воқеалар асарнинг драматик қисмини, бадий тўқилмасининг узвий элементини ясамайди... Ижтимоий тўқнашувларни акс эттирган энг муҳим тарихий воқеалар материал шаклида берилади. Турли тарихий картиналар тарихий яратувчиларнинг бадий образлари ҳаракатида қайтадан тиргизланган даврнинг конкрет мазмунини ташкил қилмайди.

- 10 Романда аксар тарихий обстановка деталларига ёзувчи жуда катта аҳамият беради, тарихий муҳит, нарсалар, жиҳозлар, одатлар, маиший картиналар батафсил тасвирланади. Аммо мана шу тарихий воқеалар фонда тарихнинг моҳияти эмас, «тўқима» қаҳрамонлар, баъзан тарихий шахсларнинг ҳаёти, кураши ва тақдири кўрсатилади. Асарга тарихий характер берган бутун бўёқларни ўчирсак, қаҳрамонлар ва уларнинг ҳаёти, кураши билан боғланган бир туркум шахсларнинг шахсий драмаси, қаҳрамонларининг севгиси, оилавий трагедиясигина қолади.

- 20 Ёзувчи тарихий фактларнинг бадий хроникасини беради. Тарихий воқеалар ичига ўқувчини ҳар вақт айрим шахсларнинг мушоҳадаси, гидроки, иштироки, муносабати орқали киритмайди, тарихнинг негизини бадий образларда очмайди. Масалан, «Истиқлол дарди» дейилган бобда Тошкент қамали натижасида халқнинг қийналишини персонажларнинг ёки бирон кишининг образида, унинг гидроки, муносабати орқали кўрсатиш эмас, балки муаллиф шахссиз хроника йўли билан нақл қилади. Тарихий воқеа бадий конкретликдан маҳрум бўлади: «Бу етмиш кунлик қамал вақтида Азизбекнинг фуқаролари бўлган тошкентликлар азтаҳит дил унга хизмат қилиб, жонбозлик кўрсатиб, ниҳоят қипчоқларни умидсиз Қўқонга қайтаришга ноил бўлдилар. Ноил бўлдилар, аммо ўзлари ҳам яхшигина бўлиб қолдилар! Етмиш кунлик бир қамал, етмиш кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиб туриш, албатта, Тошкентни бўлдириб қўйган эди. Бу етмиш кунлик бир қамал Тошкентнинг ҳали йиғиштириб кира олмаган донларини, экинларини ёв қўлида қолдирди. Савдолари бутунлай тўхтаб, савдогарлар зўр фалокатга учрадилар. Қосиб, фақир халқнинг ҳоли жуда ҳам ёмон эди». Бунда халқнинг қийналиши кон-

крет образларда, айрим картиналарда берилмайди. Бу қийналишни гавдалантирадиган конкрет одам образи ўрнида умуман «Тошкент халқи» дейилади.

Омма иштирок этган катта муҳим сиёсий воқеаларда ҳам ёзувчи асосан хроника тавсифидан четга чиқмайди. Омма ҳам оломон, бир туркум одамлар тўплами шаклидадир. Унинг айрим намояндалари типик сезгилар билан қабартиб кўрсатилмайди. Тошкент халқининг Азизбекка қарши исёни асарда энг қизиқ бир эпизод, бунда қўзғолончилар умумий бир қитладир. Унинг айрим вакилларининг образи чизилмайди. Халқ қўзғалади, чип боғлайди, ҳукумат аскарини енгади. Халқ Азизбекни қамайди, халқ уни бир огиздан ҳақорат қилади. Ҳаммаси халқ. Дуруст, тўқиниш бошланган, уруш қизиган маҳаллар ва умуман обстановка тафсилоти билан конкрет кўрсатилади. Ҳатто, Абдулла Қодирий халқ қўзғолонини характерловчи моментлар, картиналарни санъаткорлик билан чизади: «Бу кун кечаси Тошкент қон ичида, маҳаллаларда бўлган ҳукумат кишилари халқ томонидан ўлдириладилар. Уйларига ўт қўйилиб, моллари талонга тушади. Шаҳарнинг юракли йигитлари Ҳадра чипига қараб чопадилар. Юраксиз ва кексалар гузар ва маҳаллаларга тўнкалардан гулхан солиб, «Ўттиз икки танга» қайғусида оломонга музаффарият тилайдилар».

Лекин қўзғолонга иштирок қилувчилар айрим вакиллари орқали тасвирланганда, қўзғолоннинг бутун маъноси, унинг бутун даврни англатажак характери яна ҳам чуқурроқ англашилари эди.

Тавсиф—бошқа, образ — характер бошқа. Воқеалар образлардагина конкрет тажассумга, типик чизгиларга эга бўла оладилар. «Тошкент қамалда» ва «Азизбек» деган парчаларда ҳам ёзувчининг асосий приёми — деталь, тавсиф беришдир. Мунда «калла миноралар», қўрғонлар, мудофаа чоралари, у замоннинг сипоҳлари мукамал тасвирланади, ҳатто воқеаларга субъектнинг муносабатини кўрсатишга, айрим шахсларнинг кечинмалари орқали беришга тиришилса-да, аммо тавсиф бунга босиб қўяди. Воқеаларни кечинмасидан ўтказадиган субъект конкрет эмас. Бу субъект образи очилмаган, кенгаймаган, у «худайчи» ёки «Тошкент мудофиъларидир». Тавсиф, тарихий фактларни кўрсатиш,

кўпинча одамларнинг иштироки билан бир қадар жонланади, «Қўрғон устида ясов тортган қаҳрамонлар қўл боғлаб икки букилгансимон таъзим билан Азизбекни илгарига ўтказа бошладилар. Азизбек уларга қарши олтин сопли қамчини кўкрагига кўндаланг қўйиб, боши билан жавоб ишораси бериб олдинлар эди. Шу кезде бошлар уюми ёнида турган қўрғон бегиси отидан ерга тушиб, жиловини қовуштирилган қўллари орасига олди. Бошлар уюми билан Азизбек ораси қирқ-эллик от одми қолган эди. Азизбек қаҳрамонларнинг саломларига жавоб қайтаришни ҳам унутиб, кўзини кесик бошларга тикди. Азизбекнинг орқасидаги саркарда ва сипоҳлар ҳам бу даҳшат уюмини эгарга қийшиқ ўтириб томоша қилар эдилар».

Баъзан ғайри муайян «биз» орқали тарихий картина чизилади. Бу ҳам, албатта нуқул тавсифни ташкил этади: «Биз энди шу ўликлар ёни билан қўрғон бўйлаб бир оз илгарига юрсак, олти газ юксакликда, беш газ кенгликда, икки ёни саккиз газлик қўрғон девори билан ўралган, кунботарга қаратиб қурилган Самарқанд дарвозаси ёнида тўхтармиз. Теварагимиздан душмanning ҳужум қилиш қўрқинчи бўлганлигидан биз ортиқча чидамсизлик билан дарвозани қоқа бошлаймиз:

«Очингиз, бек ака, тезроқ очингиз!»

Дарвоза беклари бизга илтифот қилмай, ўтира бердилар». Сўнгра, дарвоза очилади, «биз» (ҳикоячи) кириб, дарвозанинг ичидаги кўринишларни мукамал тасвирлайди. «Биз»га турли ажойиб ҳодисалар йўлқади ва ҳоказо. Лекин узундан-узоқ тарихий манзараларни тавсифлаш ва тафсилот приёми ўқувчини, умуман, зериктирмайди. Чунки, Абдулла Қодирий мозийдаги ҳаётнинг ташқи картиналарини жуда «гулдор» бир услуб ила чизади. Бунинг учун махсус бўёқлар топади, деталларга катта аҳамият беради.

Тарихий воқеалар романининг бадний тўқилмасининг узвий қисмини ташкил қилмай, фақатгина бир фон бўлиб кирганлигидан, тарихий воқеалар, тарихий шахслар романининг асосий сюжетини ишғол этмагани учун асарга тарихий характер берувчи эпизодларни кўпроқ киритишга тўғри келган. Сюжетнинг ўсувида, очилишида бу тарихий картиналарнинг роли йўқ эмас. Романининг асосий ўқиға ва унинг очилишига тарихий элементлар боғланган. Лекин тарихийлик роман сюжети-

нинг тугунчак моментларини ташкил қилмайди. Узаро урушларда, қўзғолонларда қаҳрамонлар дуч келмайди, тўқинишмайди, қаҳрамонларнинг чинакам тақдири мана шундай саҳналарда белгиланмайди. Бундай реал тарихий воқеалар асарнинг ички динамикасидан чиқиб, ҳар бир эпизод мазмунининг ички ифодасини ташкил қилароқ, ижтимоий-синфий муносабатларнинг очилишига хизмат қилмайди. Улар персонажлар характерининг инкишофига мустаҳкам замин бўлмайди. Романда ҳар бир тарихий деталь, ҳар бир тарихий воқеа, картина, одатлар ва бошқа оммавий саҳналар ўз-ўзича қимматга эга элементлар равишида тасвирланмасдан, улар персонажларнинг — улар тарихий шахсларми, ёки тўқима шахсларми — бари бир, характерларнинг шаклланишига ёрдам қилишлари керак эди.

Ҳар бир эпизод, ҳар бир картина ва деталь сюжетнинг таркибий қисмига кириши лозим. У ҳар вақт тарихий ҳаракатга боғлансин, бўйсунсин. «Ўтган кунлар» да кўпинча қаҳрамон ва асосий персонажлар тарихий воқеалар қайнаган саҳналардан узоқда турадилар. Уларнинг кураши гўё ўз ҳаёт йўли билан боради. Бир туркум шахсларнинг муносабатлари айрим саҳнада инкишоф қилади. Шунинг учун сюжет ипларининг учлари айрим нуқталардагина тарихий воқеаларга тегиб ўтади. Тўғриси айтганда, бу боғланиш воқеанинг ички ва табиий ўсуви натижасида эмас, балки ёзувчи тасодифий ясама приёмлар орқасида бир қадар уларни учма-уч келтиради. Масалан, Тошкентда Юсуфбек ҳожи Азизбекка қарши халқни қўзғатади. Бир қатор тарихий эпизодларнинг тасвири бориб-бориб Отабекнинг Қўқонда Мусулмонқул қўлидан қутулиши билан ниҳояланади. Ёзувчи қаҳрамонларни кўпроқ тарихий ҳодисалардан четда олиб юради. Тошкентда бўлиб ўтган катта воқеаларда Отабекнинг ҳеч қандай иштироки йўқ. Қипчоқлар қирғини кўрсатилганда ҳам Отабекни ёзувчи далага «қимиз ичишга» чиқариб юборади. Иш битганидан сўнг у қайтади. У, далада қимиз ичиб, кечкурун шаҳарга қайтганда бўлиб ўтган қирғиннинг изларини кўради. Воқеа тафсилотини одамларнинг оғзидан эшитади. Хафа бўлади, куйинади. Яна ўз ишқи йўлида кета беради. Бу тарихий ҳодисада унинг жиддий иши ва роли йўқ.

«Ўтган кунлар»да бир қатор шахслар иштирок қилади. Буларнинг бир қисми — тарихда маълум кишилар: Худоёрхон, Мусулмонқул, бошқа бек ва қушбегилар. Иккинчи қисми — тўқима шахслар. Реалистик бадий асарларда ҳар бир шахс тип даражасига кўтарилиши керак. Тип биринчи галда социал-синфий гуруҳнинг асосий чизгиларини ўзида мукамал ва яққол акс эттиради. Шу вақтдагина ёзувчи ҳаётини ҳақиқатни тўғри кўрсатган бўлади. Бадий асарда киши образи, тип яратиш маълум сифатларни, ўхшаш аломатларни механик равишда бир шахсда тўплаш эмас. Тўғри, ёзувчи ҳар бир типда маълум туркумга хос сезгиларни тўплайди. Бу хусусда Горький дейди:

«Қаҳрамоннинг характери унинг социал туркуми, унинг қаторига кирган турли одамлардан олинган бир кўп айрим сезгиларида амалга оширилади. Бир ишчи, бир поп, бир дўкондорнинг портретини тахминан тўғри чизиш учун юзларча ишчи, поп, дўкондорларни жуда яхши текшириш зарурдир».

20 Бунда ҳар қандай кўзга кўринган бир аломат эмас, балки характерли, умумлаштирувчи аломатлар, хусусиятларга диққат қилинади. Бу чизгилар социал-синфий туркум учун тасодифий ва характерсиз эмас, балки унга монанд, унинг бутун моҳиятини акс эттиражак аломатлар бўлиши керак. Энгельс Лассалга ёзган хатида асарда иштирок қилувчилар «чиндан ҳам муайян синфлар ва оқимларни тамсил этиши керак», дейди. Демак, бадий асарда шахс типик хусусиятларни ифода қилади. Одам образининг реал бўлиши учун тип

30 индивидуал кайфиятини йўқотмаслиги лозим. Образда типиклик билан индивидуаллик бирлик ташкил қилади. Маълум синфий гуруҳнинг, социал табақанинг характерини ифода қилувчи тип, айни замонда бутунлай белгили бир реал жонли индивидуумдир. Тип маълум бир план ила чизилган схема эмас. Тип — биринчи галда ижтимоий характердир. Айни замонда қаҳрамон, тип инсоний сезгилардан, фақат шу одамга хос индивидуал сифатлардан маҳрум бўлмаслиги керак.

40 Абдулла Қодирий ўзининг кўп йиллик адабий ижодида бир кўп типлар, инсон образларини яратган ёзувчидир. Унинг аксар типлари унутилмас, жонли, мукамал ишланган образлардир.

«Ўтган кунлар»да ҳам Абдулла Қодирий бир неча

типларни, қизиқ типларни чизади. Абдулла Қодирий аксар манфий образларни мукамал ва чуқур ишлайди. «Ўтган кунлар»да энг яққол, қиррали, энг тўғри ва реал кўрсатилганлар ҳам шу категорияга кирадилар.

Асарда мусбат образлар бундай порлоқликдан анча узоқда, улар турмуш ҳақиқатини етарли даражада тўлиқ ва тўғри акс эттирган характерлар эмас. Отабек, Қумуш, Юсуфбек ҳожи, Уста Олим каби образлар ўз социал табиатларига хос асосий типик чизгиларни бутунисича ифода қилмайдилар, яъни уларнинг ёзувчи томонидан берилган образи, уларнинг социал моҳияти ила узвий манад эмас. Отабек, Юсуфбек ҳожи ва бошқа савдогар табақа намояндлари «Ўтган кунлар»да социал кучнинг ҳақиқий сиймосини атрофлича тўла ифода этажак бир равишда эмас, балки уларнинг айрим томонлари романтик равишда бўртириб акс эттирилади. Улар яхшиликнинг рамзи каби кўрсатиладилар, бутун ёмонликни гавдалантирган феодал тузилиши арбобларига қарши қўйиладилар. Шунинг учун «Ўтган кунлар»ни ўқиганда, яхшилик идеяси билан ёмонлик идеясининг кураши каби бир ҳол сезилади. Мусбат қаҳрамонлар номидан кўпинча Абдулла Қодирий ўзи гапирганга ўхшаб кўринади. Отабек, Юсуфбек ҳожилар орқали ёзувчининг идеялари инсон қиёфасига кириб, гуманистик ахлоқий, сиёсий-ижтимоий идеалларини ифода этадилар. Мусбат образларни беришда ёзувчи маълум нуқтаи назарни, ахлоқий-эстетик эътиқодларни, гўзаллик принципларини ўйлаб чиқарилган одамларда тажассум эттиради. Натижада турмуш ҳақиқати, социал тўқнашувлар ҳақиқати, прогрессив кучларнинг тарихий ҳаракатдаги аниқ ўрни етарли очилмай қолади.

Абдулла Қодирий ўз қаҳрамонларини нақадар буюк севги ила севганини ҳар одимда таъкидлайди. Улар маълум принциплар ичида, Энгельс таъбири бўйича айтсак, «эриб кетади», ёзувчи уларни ўз ахлоқий умумгуманистик идеали ичига кўмиб, уларнинг ижтимоий онгининг объектив равишда ривожланишини панада қолдиради.

Ёзувчининг ижобий қаҳрамонларини бутунисича «халқпарвар», катта мақсадлар ила яшайдиган, шах-

сий ва ижтимоий ҳаётда тоза ва буюк инсонлар каби тасвирлаши шундан келиб чиқади.

- «Ўтган кунлар»да образларнинг хийла бир ёқлама ёритилиши тарихий шахсларга (булар салбий образлардир) ҳам оиддир. Булар умуман ўзларининг фақат индивидуал сезгилари билан кўрсатилади. Уларнинг аксари типик характер даражасига чиққан эмас. Абдулла Қодирий, хон ва қушбегиларни расмий жойларда, расмий ишлардагина кўрсатади. Нақшли музайян заллар, хон ўрдаси ва ундаги одат ва тартиб, обстановка жуда аниқ тавсифланади. Аммо бундаги феодал тузилишининг арбоблари, замоннинг катталари шахсиятида индивидуаллик билан типиклик етарли чатишмайди. Уларнинг баъзиларини ёзувчи «замона ҳокимларининг тузукроғи» каби жумлалар билан тушунтириб кетади. Мусулмонқулнинг характерини «бу чўлтоқ супургини Отабек дарҳол таниди» каби усталик билан чизишга уриниш бўлса-да, у фақат бир тўплам манфий сифатлар саноғидан иборат бўлиб қолади. Тарихий шахслар фақат мамлакат бошлиқлари шаклида, маълум расмий ишларни бажарувчи каби, фақат расмий фаолиятлари соҳасида тасвирланади. Бу расмий фаолият ҳам феодализм тузилишининг синфий илдизларини очиб беражак характерда кўрсатилмайди. «Замона улуғлари»нинг характерлари кундалик турмуш ва оддий машғулотлар фонида очилмайди. «Ўтган кунлар»да тарихий шахсларнинг мукамал ташқи жисмоний аломатлари ва бошқа хулқ-одатлари саналиб ўтилади. Азизбек Қўқонга қарши кураш манзараларида, оммавий саҳнада кўрсатилгани учун
- 30 у, умуман (яъни типик) бир бек сифатида эмас, маълум бир бек сифатида анча жонли чиққан. Лекин бошқаларни ёзувчи бу равишда кўрсатмайди. Абдулла Қодирий, тарихий шахсларни ўша давр одамларининг тасавури орқали характерлашга ҳам тиришади: «Қовоқ девона, белидаги қовоқлардан битта эгри маймоғини кўрсатиб, «Манави Мусулмон чўлоқ!» деди, унинг ёнидаги кичкина томоша қовоқни туртиб, «бунов, Худой бачча (Худоёр бачча) деди, сув қовоғини эркалаб, «Норкалла» — (Нормухаммад қушбеги) деди».
- 40 Саҳифалар бағишланган тавсифларга қараганда мана шу кичик парча, мана шу эгри характеристика кўпроқ нарса англатади. Бу, давр «улуғлари»нинг об-

разларини яна ҳам тўлароқ ифодалайди. Келтирилган парчада ҳар бир сўз бир саҳифалик умумий тавсифлардан кўра кучлироқ, ўткирроқдир.

Ҳақиқий реалист санъаткор билан илмий методология ила қуролланган тарихчи маълум нуқталарда учрашувлари керак. Уларнинг тарихий ҳаётни текширишлари, ҳодиса ва воқеаларни танлашдаги йўл ва приёмлари қанчалик айрим бўлмасин, охириги пайтда, сўнгги натижада улар учрашувлари лозим, яъни тарихчининг ҳақиқати ила санъаткорнинг ҳақиқати мувофиқ, 10
ҳамоҳанг бўлиши керак. Қисқача айтганда, бадиий ҳақиқат тарихий ҳақиқатга мос келсин. Биз «Ўтган кунлар» романини шу нуқтаи назардан текшириб қарашга уриндик.

Отабек асарининг бош қаҳрамони, асар Отабек умрининг маълум этаpidан бошланади, унинг тақдири билан битади. Асардаги бутун воқеалар унинг ҳаёти, кураши ила озми-кўпми даражада боғланган. У, туғилувчи буржуазия муносабатларини тажассумлантирувчи шахс. Отабек чет бозор билан савдо ишларига 20
киришган, замонасининг тушунган ёш савдогари. Абдулла Қодирий Отабекни мавжуд ижтимоий тузилишга оппозицияда бўлган, атрофини ўраган муҳитдан юқори, халқ севувчи, халқ учун қайғурувчи ва «идеаллар» ила яшовчи бир ёш йигит каби тасвирлайди.

Тошкент бегининг оталиги мансабини ишғол этган Юсуфбек ҳожининг, «унақа-мунақа» одамларни назарга илмовчи Ўзбек ойимнинг ўғли Отабек феодал-хонлик тузилишига тубдан қарши эмас. Унинг бутун 30
идеаллари, орзуларини бир тизимга солсак, баъзи бир ижтимоий-сиёсий ислоҳотлар талабидан нарига ўтмайди. У, бир қадар адолат билан иш кўра оладиган «маърифатли» хонни истайди. У керакли ислоҳотни ҳам хон томонидан амалга оширилишини орзу қилади: «Шамайда эканман, қанотим бўлса, Ватанга учсам, тўппатўғри хон ўрдасига тушсам-да, ўруснинг ҳукумат қонунларини бирма-бир арз қилсам, хон ҳам арзимни тингласа-да, барча элга ёрлиғ ёзиб, ўруснинг идора тартибини даструлиамал этишга буюрса, мен ҳам бир ой ичида ўз элимни ўрусники билан бир қаторда кўрсам...» дейди. Рус буржуазияси манфаатларига ҳам мувофиқлашаётган Россия феодал-крепостнойлик давлатининг қонунлари Отабек учун бир орзудир. Ёш сав- 40

догар Отабек «эл тинчлиги», «эл роҳати» учун қайғуради. У, ўзини эл бахти учун йўл очадиган «олий мақсад» тарафдори деб ҳис этади: «Элни тинчитай, эл ҳам роҳат тирикчилик қилсин!» деган учинчи бир олий мақсадни чироқ ёқиб ахтарсангиз ҳам тополмассиз. Мана биз, тақсир, шу кейинги ишда кўрилмаса ҳам, фақат ширин хаёллардагина юрган олий мақсадларга ўзимизда тарафдорлик ҳис этамиз», дейди қушбегига.

10 Отабек ислоҳотчилик идеологиясининг биринчи қалдирғочи, у, феодал-хонлик идора усулидаги бебошликларни чеклаш билан «эл ҳам роҳат тирикчилик қилади» деб тушунади...

Унинг шу «олий мақсадлари» ҳам узоқ, ширин хаёллардан иборат. Унинг сиёсий-ижтимоий орзулари, хонлик тартибларининг баъзи томонларидан норозилиги эса шахсий севгисига нисбатан жуда кучсиздир. У кўпинча ўз «эл»ини, ўз мақсадларини унутиб юборди, «унинг диққатини жалб этган нарса бўлса, у ҳам Отабекнинг тартибсиз сиёсат ва аҳмоқ бошлиқлар мав-

20 зуидан олиб қиладиган шикоят ва ҳасратининг кейинги кунларда жимжит бўлиб кетганлиги эди». У севги йўлида бирма-бир келиб чиққан тўсиқлар орқасида ичишга, пастланишга бошлайди. Унинг элни, сиёсатни унутиши маънавий бойлигига путур етказди. Отабек фақат ишқ йўлида жасорат кўрсатади. Ўз ижтимоий қиёфасини кўрсатиши лозим бўлган жойларда, эл кулфати ошган кезларда у кўрпага бурканиб олади: «Ўйга бориб кечки ошни ҳам емади ва отасига ҳам учрашмади, гўё, шу йиртқичлар дунёсидан яширингандек оқ

30 кундаёқ тўшагига ётиб, кўрпасига бурканиб олди». Булар эса «Ўтган кунлар»нинг социал-тарихий роман бўлишидан кўра, оилавий, ахлоқий ва севги муносабатларини қуюқ романтик бўёқларда акс эттирган психологик асар эканлигидан далолат беради. Лекин Отабек ишқда ҳам бир текисда жасоратли эмас, у отаона орзусига қарши кета олмайди. Иккинчи хотин олишнинг бутун маъносизлигини, ўринсизлигини сезгани ҳолда, «думбул» онасига бўйсунушга мажбур бўлади. Албатта, ёзувчи Отабекни ҳар ёқлама кўрсатишга,

40 бутун маънавий бойлиги, фикр-туйғулари, орзулари, хаёллари билан беришга тиришади. Уни турли шахслар билан тўқнаштиради, турли зиддиятларга туширади, турли шароитда унинг психологиясини очишга уринади. Лекин унинг образи давр тараққиёти тенденция-

сини тўлиқ акс эттирувчи социал тип даражасига кўтарила олмайди... Отабек маълум ижтимоий муносабатларни ташигувчи сифатида ўзи тамсил этган социал кучнинг асосий хусусиятларини, психологиясини, потенциал томонларини ифода этажак тип шаклида етарли чизилмайди... Ёзувчи Отабекнинг маънавий сиймосини идеаллаштиради, уни яхшилик, тозаллик символи каби кўрсатади...

«Ўтган кунлар»да савдогарлар тоифаси аксарият мусбат гуруҳни ташкил қилади. Уларнинг юзлари ер доғлари билан доғланмаган (Юсуфбек ҳожи, Қутидор, Акрам ҳожи каби). Уларни бир ёқлама бўрттириб тасвирлашда ёзувчи дунёга қарашининг торлиги очиқ кўринадди. Ҳомидбойнинг ёмонлиги, разиллиги эса унинг эксплуататорлигида эмас: у фақат ифвогар, хотинбоз, шахсан ахлоқсиз одам. Ўзаро урушларда, қон тўкилишларда ҳам бойларнинг қўли кўринмайди. Ўзаро қирғин ва талашлар онгсизликдан, давлат бошида тadbирли кишилар ўтирмаганидан, фақат шахсий манфаат, таловчиликдан ўзгани билмас хонлар, қушбегилар, қўрбошиларнинггина ишидир. Бу золим, қонхўр «калла минора»лардан завқланувчи одамлар, уларнинг қилмишлари мураккаб социал-синфий заминидан ажратилгандай таассурот қолдиради. Табиати шундай яратилгандек бўлиб чиқадилар.

Кумуш бой оилада ўсган, гўзаллик, содиқлик ва олижанобликни ифодаловчи бир қиз. У чин севувчи хотин тип сифатида кўрсатилади. Ёзувчи Кумушнинг қалби, севгисини ҳам ортиқ даражада идеаллаштиради. Автор Кумушнинг гўзаллигини кўрсатиш учун романтик булутларга ўралган бўёқларни аямайди. Социал зулм билан алоқадор масала яна четда қолади, ёзувчининг идеал принциплари реалликни қоплай бошлайди.

«Ўтган кунлар»да энг жонли, реалистик чизиқлар билан кўрсатилган шахс — Отабекнинг онаси Ўзбек ойим. Ўзбек ойим кеккайган, мақтанчоқ, ўз вазиятини, ўз мартабасини билган, шунга қараб ўзини тутган бир хотин, уй хўжайини, қайин онадир. Ўзбек ойим ўзининг юқори табақадан эканини ҳар вақт сезади. Унинг бутун ҳаракати, бутун қилмишлари характерини очишга хизмат қилади. Ёзувчи Ўзбек ойимни шундай характерлайди: «Ўзбек ойим эллик беш ёшлар чамали, чаладумбул табиатли бир хотин бўлса ҳам, аммо эрига ўт-

- кирлиги билан машхур эди. Унинг ўткирлиги ёлғиз эрига эмас, Тошкент хотинларига ҳам ёйилган эди. Ўзга хотинлар, унинг соясига салом бериб, тўйларида, азаларида, қисқаси, тиқ этган йигинларида уйларининг тўрини Ўзбек оймга атаган эдилар. Бир бугина эмас, қиз чиқарадиган, ўғил уйлантирадиган, суннат тўйи қиладиган хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойм кенгашидан ташқари жўната олмас эдилар. Ёки: «Ўзбек ойм унча-мунча тўю азаларга «кавушим кўчада қолган эмас» деб бормас эди. Шунинг учун хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойм иштироки билан ўтказиб олсалар, ўзларини шаҳарнинг энг бахтли хотинларидан санаб, «Менинг тўйимни Бек ойм ўз қўллари билан ўтказдилар», деган жумлани мажлисларда ифтихор ўрнида сўйлар эдилар»... «Кеча Ўрда бек оймдан менга арава келган экан, феълим айниб турган эди, бормайман, деб аравани бўш қайтардим... Бо худо, Ўрда бекачи бўлса, ўзига, дедим», дер эди. Ўзбек ойм кул билан кулча, чўри билан чўрича муомала қилади.
- 20 Ўғли Отабек «маънавий падар» деб билган ва ҳар вақт эҳтиром қилган Ҳасанали билан Ўзбек ойм шундай гаплашади: «Энди иш Тошкент домлалари билан бита-турганга ўхшамайди... Ўйлаб қарасам, марғилонликнинг домласи ҳинди экан. Шунинг учун ноилоҳ сени олдимга чақиртирдим. Сен ҳам одамсимон гапимга тушуниб, бу тўғрида ақлинг етганча зеҳнингни югуртиргин...».
- « — Гапирма, гапирма, — деди Ўзбек ойм, — бошида шу марғилонлик балосига ўзинг сабабчи бўлганми-сан, ҳали ҳам ўшанинг томонини олиб сўзлайсан: сан-дек соқоли узун, ақли қисқадан кенгаш сўраб ўтирган мен ҳам аҳмоқ».
- 30 Кумушнинг онаси Офтоб ойм қудасига қараганда жуда равшан эмас: бу бойвучча хотиннинг характери унча очилмайди. Шунинг учун Офтоб ойм ўқувчининг кўз олдида яхши гавдаланмайди. Қутидор ҳам шахсиятга молик бир жонли одам эмас. Унинг табиасти, характери у ёқда турсин, жисмоний аломатлари ҳам ёрқин кўринмайди. Қутидор аллақандай камсухан, ҳеч кимга азоб етказмайдиган, соядек тинч, сокин бир
- 40 шахс каби таъсир қолдиради.
- «Ўтган кунлар»да мусбат типлар умуман «чиройли», қадди-қоматлари келишган, қиёфалари мукамал шахслардир. Аксинча, аксар манфий типлар, камбағал омма

вакиллари, иғвочилар хунук, маъюб, инсоний қиёфатлардан маҳрум кишилардир. Масалан, Жаннат опа билан ўғли Содиқнинг портретларини чизишда ёзувчи манфий аломатларни аямайди. «У ердан бичиб олгандек пак-пакана, бурни юзи билан барабар, деярли теп-текис, кўзи қоққан қозиқ ўрнидек чуп-чуқур, оғзи қулоғи билан қошиқ солишар даражада жуда катта, юзи қирқ йиллик офриқларникидек сап-сарик, қирқ беш ёшлар чамасида бир хотин эди». Бу хотиннинг ўғли Содиқ ҳам онасидан қолишмайди: «Йигирма икки ёшлар чамасида бўлган бу йигит сариқ танли, уккининг кўзидек ўйнаб, чақчайиб, ёниб турган қизил кўзли, юзига парчинлангандек юза (пучук) бурунлик, манглайи қанча ташқарига ўсиб чиққан бўлса, юзи ўшанча ичкарига кетган, қисқаси, вақтсизроқ ярати-либ қолган бир махлуқ эди».

10

Разил иғвогар Ҳомидбой ҳам жуда хунук одам. Қиши характерини бундай ташқи хусусиятларга қараб очиш ҳам бир ёқламалик, юзакиликдир.

Халқ оммаси ҳаёти

«Ўтган кунлар»да воқеалар ҳар ёққа тармоқланиб, 20 Қўқон хонлигига қарашли турли шаҳарларда инкишоф қилади. Мавзунинг иплари турли табақалар турмушига кириб боради. Хон саройи, қушбеги ўрдалари, йирик бойларнинг ҳашаматли уйларидан то камбағалларнинг кулбасигача, кустар-косибларнинг турмушигача суқилади. Асарда халқ оммасининг турмушини, андишаларини, чойхоналарда ўтказилган ҳангомаларни акс эттирган картиналар кўпгина... «Дўконлар ёпиқ бўлсалар ҳам, чойхоналар очиқ, кишилар ўртага гулхан солиб, чойхоначининг баччасини гоҳ ўзларига хон кўтариб ва гоҳ «хон қизи» деб ҳам қўядилар... Хон сайлагувчилар орасида йигитлар бўлганидек, катта саллалик мулланамолар, етмиш ёшлик кексалар ҳам кўринадилар... Қиш кечалари жуда узун, шунинг учун чойхоналар обод, халқ иззатланиб, баччанинг табарруклаган чойини ичадир, ҳуснига томоша қилиб, худонинг қудратига ҳайрон қоладир...» Айниқса қовоқ девонада халқнинг қизиқчилиги, ҳазилкашликлари усталик билан кўрсатилади, ўтмиш — тарих сезгиси ўқувчининг кўз ўнгида кўринади. Лекин буларнинг аксариси тарих ясамайди, даврни англаш учун ўқувчига кам нарса 40 беради. Ёзувчи шаҳар ҳунарманд табақасининг вакили

сифатида уста Олимни гавдалантиради. Уста Олим асарда воқеанинг инкишофи учунгина кириб қолган бир шахс эмас. Ёзувчи бунинг турмушнинг катта тафсилот билан тасвир қилади. Уста Олим асарда кўрсатилган тарихий давр ҳаётини қабартириб бериш учун, мозий картинасини равшанлаштириш учун киритилган. Уста Олим маълум табақани тамсил этиши керак.

- Эзилган ҳунарманд табақасининг намоёндаси уста Олим тамом ўзга бир ҳаёт ила яшайди. Уста Олим образида севги бахтсизлиги, интим кечинмалар, узилган севгининг чуқур яралари тасвир этилади. Уста Олимнинг бахтсизлиги ҳунарманд табақанинг ижтимоий турмуш шароити билан боғлиқ эмас. Унинг моддий ҳаёти тўлатўқис, палов қилиш учун хурмада ёғи, ўрада сабзиси тайёр. Мусаллас ҳам хумда қайнаб ётади. Унинг қайғуси маънавий соҳада. Палов ва мусалласдан сўнг, Отабекка самимий ишқидан, «севиб уйланиш»идан сўзлайди ва умуман ҳаётнинг вафосизлигидан шикоят қилади. Узининг ички кечинмаларига ўралган бир шахс каби гавдаланади. Уста Олим ўз қайғуларини ҳикоя қилар экан, тамом шоирона тил билан сайрайди: «Дунёга келиб кўрган бирдан-бир қувончимдан айрилган эдим. Ҳаётнинг ҳамма умримга кифоя қиларлик мудҳиш зарбасини шодлик ичидан қаршилаган эдим. Ойлар бўйича кўз ёшимни ёмғир каби тўқдим, чунки менга бундан бошқа бир овунчоқ қолмаган эди». Ёки: «Мен энди дунёдан ўтган киши, бугун бўлмаса эртага ёр қабри устида ёнган шамда ўзини ҳалок қилувчи бир парвона, дейман». Ёзувчи уста Олимни «мужассам ишқ» дейди, ундаги аллақандай маънога ишорат қилади: «Отабек ўз қайғусини деярли бутунлай унутиб қўйган, қаршисидаги ерга сингибгина ётган мужассам ишқдан кўз узолмай бошлади. Устанинг мозийсида эмас, ҳолида улуг бир маъно кўрар эди. Аммо унинг истиқболда бир бўшлиқдан ўзга ҳеч гап учрата олмасда, яна улуг бир маъно кўргандек бўлар эди». Тарихий романда уста Олим тарихдан ташқарида берилади. Ёзувчи ҳам романтик, уста Олим ҳаёти ҳам романтикадан иборат. Абдулла Қодирий романида хонларнинг ўзаро урушлари ва налоглари косиббаччалар турмушига деярли тўқинмаган кўринади. Хон, бек ва бошқа амалдорлар томонидан таланган, оғир меҳнат ила топган даромадининг кўпини солиқларга берган косиблар турмуши аслидан жуда ошириб кўрсатилади. У вақтларда косиблар

турмушининг характерли моментларини тўғри чиқиш ўрнига кам-кўстсиз, фаровон ҳаёт тақдим этилади. Бунинг устига уста Олим мустақил косиб эмас. У Ҳомидбойнинг ишхонасида ишлайди: «Сен билан отанга йигирма йиллаб хизмат қилиб, ниҳоят сендан кўрганим бу бўлдим?» Уста Олимнинг Ҳомид билан «аччиғланишининг» сабаби ҳам устанинг қайнисига Ҳомиднинг бузуқ ниятда бўлганидир. Устанинг ўзи Ҳомидга мутеъ бўлиб «йигирма йиллаб» ишлаган вақтда ҳеч қандай эзилиш, хўрланиш кўрган эмас.

10

Ёзувчи асарда бир қанча мартаба халқнинг эзилиши, солиқлар билан шиллинганини эслатади, «Мусулмонқулнинг аҳоли устига бўлган жабр-зулми ҳаддан ташқари ортиб кетди. Унинг истибдоди ўзга шаҳарларга унча сезилмаса ҳам, аммо марказ — Қўқон одамларини жуда тўйдирди. Унинг ўз кайфича ойда эмас, ҳафтада солиб турган солиқлари фуқаронинг терисини шилса, арзиманган сабаблар билан қорачопон бекларини остириб, кестириб туриши хосни ҳам эсанкиратади».

Солиқдан безган халқ Тошкентда Азизбекни исён кўтариб ағдаради. Аммо, гап шундаки, халқ оммасининг бу қийналиши, «терисининг шиллиниши» конкрет образларда ифодаланмайди. Асарда анча ўрин олган, ҳаёти бутун тафсилоти билан тасвир этилган уста Олим феодал хонлик тузилишининг босимидан, тазйиқидан озоддир. «Ўтган кунлар»да урушлар, талашлар, реал тарихий картиналар, шахслар ва уларнинг яшаши, интилиши ва фаолиятлари синфий тўқнашувлардан анча четда содир бўлади.

20

Тавсифий моментлар

30

Асарда тавсиф катта ўрин олади. Ёзувчи ҳар бир воқеанинг тасвиридан аввал ўқувчини обстановка билан таништиради. Маиший картиналар ҳам жуда деталь тавсиф қилинади.

Обстановка, уй ичи тавсифини шахснинг ҳолатига мувофиқ равишда ва тарихий, ўтмиш даврни эслаттирарли сезгилар билан беради. Масалан, Қутидорнинг уйи: «Уй жиҳозга гоётада бой, гўё музахона тусини берар эди: Тахмонда турли рангда атлас ва шоҳилардан қопланган кўрпалар, тахмон, токчаларга уйилган пар ёстиқлар, қатор-қатор хитой пиёлалари, косалар, кўралар, чинни чойдишлар, лаганлар, кумуш қинлик ханжарлар ва,

40

қиличлар, қалқон ва сипарлар, дорға солинган турлик-турлик эр ва хотин кийимлари, пўстин, чакмон ва бошқалар; қизил гилам ва шоҳи кўрпачалар киши кўзини қамаштирар даражада эдилар».

- Уй-жой, ундаги тартиб, нарсалар тавсифида ёзувчи ортиқ даражада тафсилотга киришади: «Ҳовлининг шарқ ва жануб томонлари бузилиб-ёрилиб ётган эски хароба иморатлар бўлиб, ҳовли юзи турли ахлатлар билан булганч, гўё йиллардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди. Ҳовлининг ўрта ерида паканагина балиқ тут ўсиб, остига гўнг ва бошқа ахлатлар тўпланган эди. Ҳовлининг кун ботар томонида харобалиқдан озгина берида бўлган, бояги йўлакка тираб солинган икки даричалик бир уй, бу уй қаторида бир айвон бўлиб, шунинг билан бу ҳовлининг тиккайган биносининг ҳисоби тамом эди. Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган. Тутунлар билан айвон деганимиз қоп-қорас, гўё айвон бўлганига онт ичмоқда. Бунинг устига ўчоқ бошидаги товоқ-қошиқлар, тоғора ва қозонлар тартибсиз равишда ифлос ётарлар, қозон теварагида уймалашмоқда бўлган уч-тўрт товуқлар бундаги ифлосликни яна бир қат оширмоқда эдилар. Айвоннинг нариги ёнидаги дарича орқали уйга кирилуру эди. Унинг ярмиси қуруқ ер-қора шифтдан иборат бўлса-да, аммо тўрида, соқич боғлаб йилтирамоқда бўлган кир, юлдуз каби илма-тешик жафокаш оқ кийиз ҳам тахмондаги эски сандиқ устига йиғиб қўйилган бир тўда пахтаси чиққан увадалар кўрпа-ёстиқ отини ўз устларига олур эдилар. Битта токчадаги чети учган, қони қочган, уч-тўртта пиёла ва бир қора қумғонни, иккинчи токчадаги умрида ювиниб кўрмаган қора мис баркашни, бўш қозиклар кўнгли учун осилган биттагина кир дастурхонни тилга олиш билан бу ҳовлининг бутун жиҳоз — амлок рўзғорини ёзиб чиқилган бўлинуру, бурчакдаги токчада қаттиқ нон мужиб ўтирувчи сичқонни кўрсатиб ўтирмаса, бу уйда бошқа жонли зот ҳам кўринмас эди».

- Ҳақиқатан Абдулла Қодирий уй-жой ва оила ҳаётини бир чеккадан тасвирлаб ёзиб чиқади. Нарсаларни фақат санаш эмас, балки уларни характерли аломатлари билан сифатлайди, «чети учган, қони қочган пиёлалар» ва «умрида ювиниб кўрмаган қора мис баркаш» каби нарсалар картинани яққол кўрсатади. Турмушнинг

икир-чикирини Абдулла Қодирий яхши англайди. Уй-жой ва обстановка тавсифидаги тафсилот баъзан ҳаддан ошади. Бу тафсилотнинг меъёрдан ошгани ўқувчи учун англашилиб қолади. «Кўримсиз, чирик босиб қорайган, жуда кўп хизмат қилиб кексайган, очиб-ёпганда анвойи турли дод-фарёд қиладиган, бунда саналган сифатларини бир ерга жамлаб натижа чиқарганда, «шарти кетиб, парти қолган» бир дарвозанинг остонасидан уч-тўрт қадам ичкарига кирилса, Бухоро зиндонларидан бирини ҳис этилур ва қоронғи йўлакнинг ниҳоятидаги ёруғликка ошиқилур. Қоқилиб-суқилиб йўлак зиндонидан қутулингач, бир улуғ ариқ ёқасига, ўрдадек ҳовлига чиқилур ва роҳат тин олинур. 10
Ҳовлининг кун чиқаридан кун ботишига қаратиб солинган, унча мақтарли бўлмаса ҳам, аммо замонанинг олдинги биноларидан ҳисобланган бир айвон, бир уйга кўз тушадир. Саҳн ва бинолар киши зотидан бўш, шунинг учун бу ҳовли оиланинг ташқариги қисми — меҳмонхона эканлиги англашилар, саҳннинг тун ва кунботар жиҳатлари кичкина ҳужралар билан ўралган ва бу ҳужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган ҳолда бўлиб, 20
моллар билан бандлиги ва уй эгасининг давлатли киши бўлганлиги билинур. Ҳовлининг жануб тарафи дўконлар орқаси, аммо катта туп гилос ёғочлари қоплаб ётадилар. Энди биз ташқари ҳовлини қўйиб, меҳмонхонанинг ёнидан ичкарига кирамиз». Езувчи қутидорнинг «ичкари»сини ҳам тафсилий равишда кўрсатади. Уй-жой ва обстановка тавсифи, кўпинча, ўзининг узунлиги, батафсиллиги, индивидуал аломатларининг кўплигидан 30
яққолликни равшанлигини хиралаштириб қўяди, услубнинг сиқик бўлишига халақит беради.

«Утган кунлар»да уй-жой, маиший картиналар тавсифи фақат воқеа ва кураш борадиган шароитни кўрсатиш учунгина зарур бир элемент бўлмай, балки аксар вақт махсус бадиий қиммат касб этади, асар учун қўшимча бадиий бир восита каби мукамал чизилади. Шунинг учуноқ, кўпинча воқеа ва кураш тасвир қилинмасдан илгари, обстановка ва персонаж турган муҳит картиналари биратўласига тавсиф қилина қолади...

Романда табиат кўринишлари ва умуман пейзажлар тасвири ҳам сийрак эмас. Табиат кўринишлари аксар қаҳрамоннинг психологияси, кайфиятига ҳамоҳанг равишда акс эттирилади. Табиат ҳодисаларининг тасвири 40

- қахрамоннинг кечинмаларини ифода қилиш учун бадиий бир восита ролини ўйнайди: «Куз кунларининг оёғи ва қиш кунларининг боши эди. Дарахтлардаги сариқ барглар тўкилиб тугалган. Ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди. Тўрт томонининг ўралганлиги соясида япроқларини тўкилишидан сақлаб қолган бу гилос ёғочлари ҳам букун тунги қора совуққа чидолмай елнинг озгина ҳаракати билан-да баргларини ширта-ширта узиб ташламоқда эдилар. Ҳаво очиқ бўлиб,
- 10 қуёш тузуқкина кўтарилган. Аммо унинг ҳам букун таъсири йўқ, бу кунги қора совуқ қуёш кучини-да кесган эди». Бу парча Кумушбиби Отабекдан айрилиб, энг бахтсиз кунлар ила қаршилашган пайтида, Кумуш аҳволи-руҳиясининг кўзгуси, рамзи каби берилади. Кумушнинг шу аҳволи билан тўкилган япроқлар орасида гармония вужудга келади: «Кўзларини озгина ҳаракатлантириб, кетма-кет чип-чип этиб тўкилмоқда бўлган хазонларга қаради ва ҳар бир япроқда ўзининг таржима аҳволини ўқир эди». Баъзан, аксинча, табиат кўри-
- 20 нишлари қахрамоннинг кайфиятига, кечинмалари, туйғуларига зид, контраст бир фон ташкил қилади. Бунда табиат қахрамоннинг кечинмаларини ўқувчи учун равшанлантиради (Отабек Марғилон жўнаркан, унинг маъюслиги, паришонлигига қирларда баҳорнинг қувноқлиги қарши қўйилади). Табиат кўринишларининг тавсифида ёзувчи ортиқча бўёқсиз, содда картиналар беради. Айниқса, умидсиз кайфият уйғотадиган, қўрқинч ва сирли манзаралар жуда чуқур ҳис қилинади: «Хўжа Маъоз» пейзажи символик-лирик бир лавҳа. Бунда маъ-
- 30 юсона романтик куй жаранглайди: «Ойнинг ўн бешлари бўлса-да, ҳавонинг булутлиги билан ой кўринмас, чин маъноси билан қоронғи кузнинг қоронғи бир тун эди. Бир неча юз йиллардан яшаб, фавқулудда зўрайиб кетган «Хўжа Маъоз» мазорининг чакалаги бу қоронғиликка бир манба каби эди. Кучли бир ел турган: қандайдир бир ишга ҳозирланган каби тўрт томонга югуриб юрар эди. Мозор чакалагининг бир бурчагида тутаб ёнган тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган бир девона бу мудҳиш қоронғиликка қарши курашган каби гулханни ёндиришга тиришар, гулхан теварагидан айланиб, қўлидаги косови билан тўрт томондан кавлар эди. Ел борган сари кучлана борди, чакалак тартибсиз ҳолга кириб кетди. Битта-яримта тўкилмай

қолган япроқлар шитир-шитир тўкилишга бошладилар, қарға ва зоғчалар айни уйқу замонида тинчсизлангани учун елга қарши намоён қилиб га-ғув билан чакалак устидан айлана бошлайдилар. Ел кучайгандан-кучая борар ва шу нисбатда мазор ичи ҳам яна бир қат қўрқинч ҳолга кирар эди. Ел кетма-кет бўкирар, бунга чидай олмаган шох-шаббалар қарс-қурс синар, кекса ёғочлар ғийқ-ғийқ этиб, ёлвориш товуши чиқарар эдилар».

Ёки: «Ой парчаланган қора булутлар билан бекинмачоқ ўйнаган каби ҳали кўриниб, ҳали яширинар эди. У ер юзига кулиб қараганда мазорнинг чакалак қисмига айтарли ўзгариш бера олмаса-да, гўристон қисмидаги дўмбоқ қабрларни ва уларнинг устидаги мрамар қабр тошларини, чуқур бир сукут ичида экан, тақдим қилар эди». Отабекнинг бадбинликка мойил характери ни мана шундай картиналар яна чуқурлаштиради. Ёзувчи кўпинча табиат тавсифлари ичига жуда характерли деталлар, маиший чизгилар киритади. «Буларнинг оҳистагина сайридан сезилар-сезилмас ҳафиф бир шамол юриб, енгилгина бир изғириқ ҳам юзга келиб тўқинар, бу изғириқ кишига унча роҳатсизлик бермаса-да, қай ердадир, доғ қилинмоқда бўлган зигир мойининг аччиқ иси думоққа келиб уришидан кишида бир беҳузурлик ҳосил бўлар эди». Бу парчада табиат тасвирига қўшилган «зигир мойининг аччиқ иси» картинани жуда жонлантирган.

Сюжет

«Ўтган кунлар» сюжетли катта асар. Сюжет яратиш енгил иш эмас, оригинал сюжет яратиш учун катта усталик керак. Ёзувчининг идеялари сюжетда амалга ошади. Воқеаларнинг боғланиши, қаҳрамонларнинг ўзаро муносабатлари, уларнинг очилиши, ўсиш плани бадний асарнинг сюжетини ташкил этади. Бадний асарда кўрсатилган воқеликнинг ўсиши, ўзгариш процессини ёзувчи маълум бир структурада беради. Сюжет деганда кўп ёзувчилар асарни мароқли, қизиқ қиладиган моментларни тушунадилар. Тўғри, асарни мароқли қилиш приёмларидан ҳамма ёзувчилар фойдаланадилар. Лекин бу ҳали сюжет эмас, масала одам муносабатлари, уларнинг боғланиши, одамнинг қилмишлари, амалиётларини акс эттиришдадир.

Асарни мароқли қиладиган турли воқеалар, кўри-нишлар кўпинча тез унутилиб кетади. Чуқур кўрсатил-ган қаҳрамон образларигина эсда қолади. Уқувчини тўлқинлантиради. Демак, сюжет негизи — фақат мароқ-лилик эмас. Яхши сюжет яратиш — асарни бадний шакллаш демакдир.

Сюжет бадний ва мураккаб бўлиши мумкин. Мурак-раб сюжетда санъаткор кўп шахсларнинг ҳаётий йўл-ларини қамраб, кўп қаҳрамонларнинг образларини бе-
10 риб, воқеликни чуқур ва кенгайтирган асосда акс эт-тиради.

«Ўтган кунлар»да Абдулла Қодирий мураккаб сюжет яратди. Ҳақиқатан, асарда жуда кўп тарихий одамлар, ўйлаб чиқарилган анчагина шахсларнинг боғланишлари, муносабатлари, ҳаёт ва курашлари кўрсатилади. Бир томондан, Отабек, Кумуш ва булар ила боғ-лиқ туркум, Ҳомид ва унинг атрофидаги фитначилар, иккинчи томондан, бир қатор феодализм давлати ар-конларини, кўп тарихий воқеалар тўпламини кўрамиз.
20 Воқеалар жой ва замон эътибори билан-да катта қулоч ёйган...

Романда кўп персонажларнинг иштирок қилиши, жуда кўп тарихий воқеаларнинг акс этиши билан сю-жет мураккаб бўлиб ташкил топган. Сюжетнинг ўсуви-да, очилишида ёзувчи кўпроқ қизиқарли бўлиш томонига аҳамият берган.

Абдулла Қодирий асар сюжетини мароқли, сира зе-риктирмайдиган ҳолда тузиб боради. Шунинг учун ма-роқли саҳналарни кўпайтиришга ҳаракат қилган.

30 Мураккаб сюжетли тарихий асарда турли сюжет тармоқлари объектив тарихий процессни очишга ёрдам берадиган якка сюжетга уюшиши, бир бутунни ташкил қилиши лозим. Турли соҳаларда инкишоф этган воқеа-лар бирлик сифатида қўйилиши керак. «Ўтган кунлар» нинг сюжет шохобчалари ва чизиқлари эса аксар вақт тарихийликдан четда, Отабек ва Кумуш муҳаббатни дра-матизми атрофида ривожланади. Романнинг сюжет қурилиши тарихий воқеликнинг бадний шаклланишига оз хизмат этади, аксар тарихий воқеалар асарнинг ба-
40 дний тўқимасига узвий кирмасдан, балки бир фон бўлиб қолади. Тарихий воқеалар, тарихий шахслар қан-чалик кенг кўламда кўрсатилмасин, улар қисман сю-жетдан четда қоладилар. Ўйлаб чиқарилган, тўқима

образлар, уларнинг ҳаёти, ишқи, қаҳрамонлар севгиси билан боғланган саргузаштлар, қаҳрамон (Отабек) нинг ҳасадгўй, манфаатпараст кишилар ила ўз мақсади — севги учун кураши ахлоқий, маънавий принципларнинг тўқнашуви ва оилавий-маиший фожиаларгина сюжет чизигини ташкил этади. Мана шу сюжетнинг инкишофида эса персонажларнинг характерларини конкрет-ҳаётий кураш процессида очишга эмас, балки саргузашт романларида кўрилажак фавқулодда кўрқинчли ситуация — ҳолатлар яратишга энг кўп эътибор берилди, шу йўл билан ўқувчида мароқ уйғотишга, уни ҳаяжонлантиришга эришилади. Романда қаҳрамон турли хавфли вазиятларга тушади. Отабекнинг Марғилонда қамалиши, айни замонда Тошкентда Қўқон хонлигига қарши кўтарилган кураш билан бир пайтда бўлади. Натижада Отабек ўлим жазосига буюрилади. Романнинг иккинчи бўлимида ҳам Отабекнинг ёлғиз ўзи Кумушнинг уйи орқасида кечаси уч йигитга қарши жонбозлик қилади. Бу ҳам ўқувчини сеҳрловчи картиналардан. Энг оғир вазиятларда, ўлим қаршисида ҳам қаҳрамоннинг ҳаддан ташқари жасорат, ботирлик кўрсатиши ўқувчига, табиий, катта завқ беради. Ситуацияларнинг ўзгаришида баъзан тасодифий омиллар ҳам роль ўйнайди. Масалан, Отабек ва қутидор Марғилонда ўлим жазосига буюрилганда, Кумушнинг Отабек кийимидан топиб олган хати орқасида улар дор тагидан «дарров» қайтарилади. Яна Отабек Мусулмонқул панжасига тушиб, жаллодга топширилиши олдида Ҳасанали хат билан етиб келиб қолади. Натижада Мусулмонқул олди-дан Отабек «заррин тўн» кийиб чиқади...

10

20

30

Тил

«Утган кунлар» романида ёзувчи тил устида катта маҳорат кўрсатади. Романнинг тили, ҳақиқатан бой, бўёқли, содда, ифода кучи зўр, оммага англашиларли бир тилдир. Ўзбек адабий тилининг шаклланишида бу асарнинг роли, шубҳасиз, ғоят каттадир.

Ёзувчи халқ тилини жуда яхши билади. Воқеаларни англатиш учун сира қийналмасдан халқ тилининг бой хазинасидан истаганича материал олади. Асарнинг бадий тўқимасида юзларча мақоллар, махсус ифода-лар, тугал гаплар, қочирмалар, сўз ўйинлари ярқирай-

40

ди. Мана булар тилни қонли, жонли, образли бир тил қилган.

- Персонажлар ҳам бир тил ила сўзламайдилар. Ёзувчи шахсни характерлаш учун унинг сўзлари, ифодаларини ҳам бир восита қилади. Шахслар ўзларига муносиб тил ила сўзлаб, ўзларининг кимликларини равшанроқ англата оладилар. Ёзувчи турли табақанинг тилини чуқур англайди. Масалан, имом Юнус Муҳаммад охун гапиради: «Сарвари коинот марҳамат қилурлар-
10 ким, агар бир қавмнинг иши ноаҳл одамга топширилган бўлса, бас, ўшал қавмнинг қиёматини яқин бил, яъни ҳалокатига мунтазир бўл, деб. Бас, бизнинг корларимиз ҳам кўп фурсатлардан бери ноаҳл одамларнинг қўлига қолиб ва ҳар замон ул нобакорлар бизларнинг бошимизга анвои кулфатларни соладирлар». Ниёз қушбегининг паст характерини мана шу жумла билан кўрсатади: «Вой, ҳувари ҳожи, олдидаги овни кўрмасдан, узоқдаги ёвни кўради». Ёзувчи айниқса, чапани тилини, қочирма гаплар билан тўлган тилни жуда яхши беради.
20 Мутал ва Содиқнинг сўзлари «кўча» тилини билиб ишлатиш учун яхши мисол бўла олади. «Кулишингни бежо қилма, ҳез Абдукарим! Сан ҳали дунёга келиб, нимани кўрдинг-ку, санга кулиш тушиб қолди! Бу бош дунёга келиб нималарни кўрмади-э?»

- «Биз Қаландар билан тунни ярим қилдик-да, Ҳатам тўранинг ҳовлисига келдик. Ишнинг эбини жўплаб қарасак, жуда кашал, девор-тош ҳамен, ошиб тушишининг сира ўнқови йўқ. Бу ишқални кўрган Қаландарнинг тарвузи қўлтиғидан тушиб, «беш оқтани қайтариш увол-
30 ку!» деди».

«Эй-й Содиқча, сан ҳали нимани кўрдинг-ку, нимангга ишондинг, бузоқ бўғизлагандек қилиб бир-иккитани сўйган билан одам бўлдинг-қўйдингми? Гап билан бўлиб занғар қайф ҳам тарқаб кетди. Қани қуй-чи, бир-иккитани».

«Имон топкур отам хатни муздек қилиб тайёрлатиб қўйган экан, Марғилон қаердасан, деб бир от, бир қачи жўнаб солдим» (Содиқ).

- «Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўп-
40 па-тўғри йигирма тўрт ёшга кирадилар» (Ҳасанали). Хотин-халажлар тили ҳам жуда тўғри берилади. «Қай-ғурма, Офтоб!— дейди,— куёвинг бунча сулув бўлса, гап-сўзда тенги бўлмаса, ҳали чимилдиқда қизингнинг

печак гулдек бўлиб эрига чирмашганини кўрармиз».

«Ҳа, айланай қуда... қарс икки қўлдан чиқар, деганлар. Бузоқ яхши бўлса, икки онани ҳам эмар экан». Айниқса «қовоқ девона»да ёзувчи халқ тили хазинасидан қимматли тошлар олиб безайди. «Кумушнинг сўз ўйини» деган қисмида ёзувчининг тил устидаги маҳорати жуда яққол кўринади. Кундошларнинг ўзаро пичинги, кесатиқ-миқатиқлари ва ингичка ҳийлакорликлари, кундош психологиясининг энг чуқур ва тутилмас томонларининг ифодаси учун ёзувчининг тили минг товланади, рангдан рангга киради, порлайди. Аммо персонажлар тилида ёзувчи баъзан чизиқдан чиқиб ҳам кетади. Персонаж номидан ёзувчининг ўзи сўзлайди, «Нима мажбуриятда бизга куёв бўлмоқчи» (Офтоб ойим), «лекин абадий бахтсизлик кунларим, маънос соатларим ҳам яқинлашди» (Уста Олим). Аммо Офтоб ойимнинг ана бу сўзлари жуда характерлидир: «Айтсам шуки,— дейди бечора она,— Кумушнинг феъли-ҳуйи ўзимга маълум: эрка ўсган, лавзи тез, кундошликка чидайди-ган сиёқи йўқ, ҳар кун Зайнабингиз билан гидир-бидир қила бериб, сизни қийнаб қўярмикан дейман... Бир кун келганда онаси қурғур, бир оғиз айтмаган эди, деб мендан ранжирмикинсиз дейман... Тана бузоқнинг турқи туққанига тамға деганларидек, албатта менга равшан. Аразчи десангиз ҳам шу, ичи қоралик десангиз ҳам шунда...»

Бунда фақат терилган сўзлар эмас, балки сўзларнинг жумлаларга бирикуви, конструкцияси ҳам хусусиятга эга ва таъсир кучи зўрдир.

«Ўтган кунлар»да Абдулла Қодирий тилнинг мусиқийлиги, ритмига ҳам катта аҳамият беради. Айрим ўринларда мусиқийлик, ритмиклик жуда очиқ кўринади. Услуб ҳам лирик тўлқинликка, жўшқинликка кўтарилади. Жумлада қофиядош сўзлар қўлланилади, қисқа жумлалар уланилади, жумлаларда такрор махсус аҳамият касб этади. Аммо баъзан шахснинг оғзидан маълум бир воқеани, саргузаштни нақл эттирганда, нақл этувчи учун характерли тил берилмай қолган ўринлар ҳам йўқ эмас. Текис, силлиқ, тасвирли тил ила ёзувчининг ўзи айтаётгани билиниб қолади. Масалан, уста Олим ўз ҳаётини нақл қилганда, тил нақл этувчига мувофиқ бир хусусият касб этмайди. Характерли сўзлар, ружуълар, муколима тилига махсус жумла тузилишла-

ри, ҳикоячининг сюжетлари ила тўлдирилган жонли тил кўринмайди. Ёзувчи бунда воқеаларни ҳикоячининг асли психологиясини очажак бир равишда, яъни хонлик даврида бир камбағал косиб тилида ҳикоя қилмайди. Шунинг сингари бир қанча мисоллар топиш мумкин-ки, шахсларнинг тилидаги муҳим хусусият ўртадан йўқолади.

10 Бадий асар яратишда халқ тилидаги катта имкониятлардан усталик билан фойдаланган ёзувчи ортиқча арабий, форсий сўз ва ифодалардан ҳам қочиб қутула олмаган. Чунки асарда бир кўп шахслар ўзларининг мавқелари бўйича араб-форс тили унсурлари билан бошқа бир тилда сўзлашлари керак эди. У замондаги расмий мактублар, буйруқларда ҳам арабий, форсий сўз ва ифодалар қуюқ ишлатилар эди. Тарихий тўғрилиқ нуқтаи назаридан ёзувчи у даврнинг услубини беришга тиришган. Лекин бунга қарамасдан, ёзувчининг тилида умуман эски адабий тилнинг анчагина таъсири кўриниб туради, «мувофиқат таъъ», «ихтизо-
20 зат», «даруни дилдан», «фитнаи даврон», «банои истиҳож», «тошани охират тадорики», «Соҳиранинг сеҳрига мусаҳҳар», «арзи вужуд» каби кўп сўз ва ифодалар бу таъсирни очиқ исбот қилади.

«Ўтган кунлар»нинг тили картинали, эмоционал бир тил. Уқувчининг ҳиссига таъсир қилиш, маълум фикр, туйғуларини сингдириш учун ёзувчи тилини жуда рангдор қилган. Тилни образли, картинали қилиш учун ёзувчи бутун воситаларни қўллайди.

30 «Ўтган кунлар» янги ўзбек тилининг тараққиётида катта роль ўйнайди.

Жонли халқ тили бойлигидан, халқ оммаси лексиконидан қандай фойдаланишни кўрсатади. Эски адабий тилдан керакли элементларни олиб, ўзлаштириш учун жонли мисоллар беради. Шу билан барабар, Абдулла Қодирийнинг романида кўҳна «ўлик» тилдан, «Рустам дostonлар» ва бошқа «жангнома» китобларидан кириб келган шаблон унсурлар ҳам анчагина...

40 Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар»даги ифода воситалари, образлари махсус характерга эга. Унинг образлари аксар содда, очиқ турмушдан олинган, халққа яқин. Абдулла Қодирий «янгичиликка» интилиб,

бош қотирувчи, ғайри табиий воситалар қидирмайди. Асарда ўхшатиш энг кўп учрайди.

Ўхшатишлар ҳам характерли, объектни яққол чизадиган, конкретлаштирадиган бир шаклдадир. Ўхшатишларда унсулар аксар вақт моддий нарсалардан олинади, «Нортуянинг бошидек қулф», «ой скелет каби», «уккининг кўзидек ўйнаб», «унга чуғурчуқдек ёпишдилар», «ичида ел қамалган пуфакдек», «ухламоқчи бўлган товуқдек ҳурпайиб олди», «дўланадек кўз ёши», «қизлар ипга чизилган гулдек», «тасбеҳ каби тизилган бойқушлар», «яшиндек сўққан сўзлар», «қовоғимдек шишиб олсин», «ёқутдек иринлар» ва ҳоказо. Абдулла Қодирий кўп ифода ва тасвир воситаларини тўғридан-тўғри халқ тилидан олади ва ўз жойида усталик билан ишлатади, «ердан бичиб олгандек пак-пакана», «кўзи қоққан қозиқ ўрнидек чупчуқур», «печак гулдек эрига ёпишганини кўрармиз» ва бошқалар.

Содда ва ифода кучи зўр ўхшатишлар, мажозлар билан бир қаторда қиррасини йўқотган гаплар ҳам сийрак эмас: «ой каби юзлари», «садаф каби тишлари», «фаришталардек соф», «юлдузлардек яшнов», «камон қошлар». Айниқса, хотин-қиз гўзаллиги тавсифида «малак, пари, камон қошлар», «тўлган ой» каби сифатлар кўп ишлатилади. Умуман, хотин гўзаллиги ҳақида ёзувчи реалистик чизгилардан кўра романтик безашларга, ортиқча бўёқларга, муболағали таърифларга киришади. Кумушнинг гўзаллиги ҳақидаги тавсифларга саҳифалар бағишланади.

Абдулла Қодирий равишлар, сифатларни (эпитет) ғоят қуюқ қўллайди. Абдулла Қодирийнинг сифатлашлари умуман равшан, ўткир, кўпинча, кутилмаган бир шаклда бўлади. Ёзувчи нарсанинг, ҳодисанинг картинасини бериш учун уларга қўша-қўша сифатлар тиркайди. Бу билан нарсанинг характерли томонларини акс эттиришга муваффақ бўлади. Сифатлашларнинг мўллиги асарнинг тилини рангдор, эмоционал қилган воситалардан биридир, «илма-тешик, жафокаш оқ кийиз», «умрида ювиниб кўрмаган қора мис баркаш», «оқ нозик қўллар», «солиниб тушган қора жингалак сочлар», «қизил лола гуллик гилам», «мунаққаш-деворларнинг олтин-кумуш, кўк, қизил, оқ, пушти, сариқ, қора гуллари», «тилла жабдуқли қизил айғирга мик-

ган, қуёш ёғдуси билан турли тусга кириб товланадиган, ёқа ва этакларига олтин уқа тутилган кимхоб тўн...» ва бошқалар... Нарса ва ҳодисани аниқ чизишга хизмат қиладиган, объектнинг картинасини кутилмаган томондан, махсус кўриш билан акс эттирувчи сифатлашлар Абдулла Қодирий услубининг хусусиятини ташкил қилади, сифатлашлар услубнинг реалистик аниқлигини таъмин қилишга ёрдам беради. Бироқ аниқ картина чизиш тамойили баъзан ёзувчини иккинчи томонга судрайди. Ёзувчи турмушнинг натуралистик тасвирини беради. Унинг фотографиясини, нусхасини кўрсатишга тиришади. Бу нарса айниқса

10

обстановка тасвирларида очиқ кўринади.

Ўзбек бадий прозаси «Ўтган кунлар» романида қўйила ва шакллана бошлади. Бу эса поэтик воситалар системаси, эски китобларнинг «алқисса» услуби тузилишларини бузган, турмушга яқин, уни ҳаётий жиҳатдан аниқ кўрсатувчи бир прозадир. Эски прозанинг дабдабали, тамтароқли, сунъий, қуруқ услуби ўрнига бадий содда, аниқ проза томонига қараб ўсишини кўрамиз: «Вақт саҳарга яқин, теварақтаги хўрозлар кетма-кет қичқирар эдилар. Яқин орадаги обжувоз пойкўпининг зарби ерни силкитиб-силкитиб тўлқин берар эди. Нариги уйда ёниб ётган шам нури дарича тирқишидан милт-милт кўзга илинар, аммо шип этган товуш эшитилмас эди». «Аччиқ совуқ ел тўрт томонга югурар, онда-сонда қор учқунларини қувлаб зериктирар эди. Эрув вақтида ярим белдан лой кечишга тўғри келадиган кўчаларнинг лойи қатқалоқланган, шунинг учун юрувчи қийналмас. Аксинча, ола-чалпоқ қор пағаларини босишдан вужудга келган оёқ остидаги «ғарч-ғурч» товушлар кишига бир турли кайф, мусиқавий енгиллик берар эдилар». Гарчи формал тузилиш жиҳатдан «Ўтган кунлар»даги проза ҳали мукамал шаклланган, жилоланган, конструктив ихчам, ҳар турли «дағалликлардан» озод бўлмаса-да, янги ўзбек бадий прозасининг изларини чуқур чизади.

20

30

40

«Ўтган кунлар»даги прозанинг формал тузилишида, поэтик ифодалар системасида классик адабиёт ва умуман эски адабий прозанинг таъсири борлиги ҳам сезилади: «Амсоли сўзлар билан дунёга жон суви се-пиб», «себи занохдони¹ негадир қизориб, новаки миж-

¹ Себи занохдон — бағбақа.

ғони кўз ёшлари ила жуфтланган...», «Эндигина ғунчадан чиқаётган ёсуман гулни хоин қўлларнинг захри сўлитган, фасод учоғининг уятсиз муфсидлари ҳусн боғининг бу янги эркасини ишонган ва кўз тиккани жиҳати исмидан таҳқир қилдириб, умидсиз бир вужуд ёки жонсиз бир ҳайкал ҳолига қўйган эдилар».

Янги бадий проза ичига суқилиб кирган бунинг каби парчалар ёзувчининг эскирган адабий манералар таъсирдан тўла қутулмаганини ҳам кўрсатади.

«Меҳробдан чаён»

10

Абдулла Қодирийнинг бу романи характер томонидан «Ўтган кунлар» каби романлар шаклига кирадиган бир асардир. Романда ёзувчи Қўқон хонлигининг сўнгги давридаги ҳаётини кўрсатади. Сўзбошида ёзувчи романнинг мавзуи тўғрисида шундай дейди: «Туркистон феодалларининг кейинги вакили бўлган Худоёрнинг ўз хоҳиши йўлида деҳқон оммаси ва майда ҳунарманд-косиб синфини қурбон қилиши, мамлакат хотин-қизларини истаганича тасарруф этиши, бунга қарши келгувчиларга, улар ким бўлмасин, раҳмсиз жазо бериши романнинг мавзудир. Худоёрнинг бу йўлдаги биринчи истинодгоҳи бўлган уламолар, уларнинг ички-ташқи аҳволи, ахлоқи, мадраса ва оила ҳаёти, уламода инсоний ҳис битганлиги ва қолгани ҳам ҳабосат пардаси остида сезилмас даражага етганлиги мундарижа сифдирган қадар баён қилинадир — булар романнинг номарғуб — манфий қаҳрамонлари. Иккинчи тарафда мазкур қора кучларга қарши «тубан» синф — камбағаллар, уларнинг хонлик тузилишига, қора куч — уламо алайҳига чиқиши, меҳнаткаш камбағалларнинг ахлоқи, сажжияси, оиласи, турмуши ва бир-бирига алоқаси, самимияти...»

Ёзувчи ўз олдига қандай масалаларни қўйганини тўғри кўрсатиш учун биз сўзбошидан шу узун кўчирмани олдик. «Меҳробдан чаён»да катта ижтимоий проблемаларни олганлигини, хонлик даври ижтимоий ҳаётини, синфларнинг курашини акс эттирганлигини сўзлайди. Биз сўзбошида ёзувчи томонидан кўрсатилган муҳим масалалар қай равишда акс этган ёки этмаганлиги ва қай даражада бадий шаклланганини кўрсатишга тиришамиз.

«Меҳробдан чаён»да ёзувчининг тарихий процессга қараши, бадийий методи «Ўтган кунлар»дагига яқин туради...

- Абдулла Қодирий аниқ тарихий фактлар, материаллар тўплайди. Қўқон хонлигининг пойтахтига — Қўқонга бориб Худоёрхон давридан қолган саройларни, мадрасаларни ва бошқа тарихий биноларни текширади. Хонлик давридаги тартиб, урф-одатларни ўрганайди.
- 10 Хон ўрдасида ва унинг ичидаги маишатни, сарой ҳаётининг «сир»ларини билиб олишга тиришади. Тўпланган материаллар фонида тўқима романтик қаҳрамонларнинг ишқий тарихи кўрсатилади.
- Ёзувчи «Меҳробдан чаён»га ёзган сўзбошида «тубан синф камбағаллар — уларнинг хонлик тузилишига, қора куч — уламо алайҳига чиқишини кўрсатдим» деган эди. Ҳақиқатда эса, романда камбағал табақасининг хонлик тузилишига қарши курашини акс эттиришга кам ўрин берилади. Худоёрхон даврида зулмнинг ошганлиги, меҳнаткаш омманинг эзилганлиги тўғрисида махсус бир боб бор: «Зулм ўчоғи». Аммо бу боб асарга мустақил бир очерк шаклида киргизилгандай романнинг бадийий тўқимасидан четда, ажралган ҳолда туради. Бу парчанинг чиқарилиб ташланиши асарнинг бадийий бутунлигига сира халал бермайди. «Зулм ўчоғи»да Худоёрхон томонидан қилинган ишлар хронологик равишда қайд қилинади. 1283 ҳижрийдан 1292 гача бўлган саккиз йил Худоёрнинг эркин нафас олиб, Фарғона устида ўзи тилаганича қамчи ўйнатган ва зулм тигини камбағаллар қони билан сарбаст бўяган сўнгги давридир. Мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1284 йилда Қўқон косибларини ҳақсиз — муфт ишлатиб, янги раста, карвон сарой, пахта сарой ва каппонлар бино қилдирди. 1285 йилда Қўқоннинг Урганч мавзуйига машҳур Оқсаройни солдирди, узоқ жойдан ариқ қазитиб келиб, Оқсарой тарафини суғуртирди...», «1286—1287 йилларда «Улуғ наҳр» ва «Хон ариқ» деб машҳур ариқни қазитди» ва ҳоказо.
- 40 Тарихий фактларни қайд этган бу бобда Абдулла Қодирий камбағал-косибларнинг қандай азоблар би-

лан ишлаганликларини ёзади, «Хон тарафидан улар устига ишбоши қилиб белгиланган саркорлар очлик дармонсизлигини ялқовлик ҳисоблаб, қулоқ эшитмаган сўкишлар билан бечораларни таҳқир этар, сулайиб йиқилмагунча кетмонни ташлатмас эдилар». Ёзувчи қариқ қазиш устида меҳнаткашларнинг хон томонидан бўғизлатилганликлари ва бошқа турли жабр-зулм ҳақида гапиреди. Аммо ёзувчи «Худоёрнинг эркин нафас олиб, Фарғона устида ўзи тилаганича қамчи ўйнатган» йилларида камбағал табақаларнинг хонлик тузилишига қарши норозилиги ўсганини, курашганини ёрқин картиналарда бадий акс эттириб бермайди... Мингларча камбағаллар томонидан мажбурият ва зулм остида, чексиз қийинчиликлар остида бажарилган ишлар образларда бадий шаклланиб етмайди. Бу ишларда омма образи ёрқин кўринмайди. Романнинг қаҳрамони Анварнинг хонга қараб, «сизда адолат борми, жаноб» деб қичқиришларига, ўрдадаги одатларга, хон амалдорларининг фитна-фасодларига қараганда, «Зулм ўчоғида» санаб чиқилган воқеалардан бирини образларда тўғри акс эттириш, «маъмурият даври»да меҳнаткаш омманинг аҳволи, унинг қурилиш ишларига муносабатини конкрет кўрсатиш — тарихий ҳақиқатнинг бадий инъикоси нуқтаи назаридан яна ҳам кўпроқ аҳамиятга молик бўлар эди.

«Меҳробдан чаён»да муҳим социал-тарихий воқеалар, тарихий шахслар эмас, балки тўқима шахслар ва уларнинг турмуш йўллари, тақдирлари сюжетнинг туб-томирини ташкил қилади. Бу қаҳрамонлар ўз мақсадлари (эркли муҳаббат)га етиш йўлида феодал-хонлик тузилишнинг зулм тошларига қоқилдилар. Бу муносабат билан хон ўрдаси, сарой ҳаёти, хоннинг золимлиги (хотин-қизлар масаласи ва ҳоказода) кўрсатилади, фитначи уламоларнинг кирдикорлари ва хон маҳкамасининг разилликлари фош қилинади.

* * *

Ёзувчи ижодий методидаги («Утган кунлар»даги) ички қарама-қаршилиқ, яъни халқ оммасининг тарих яратувчилигидаги ролининг образли тўқилмаларга узвий бўлиб кирмаслиги бу асарда ҳам қисман кўрилади. Аммо «Меҳробдан чаён»нинг персонажлари ичида

- тўғри ва жонли типлар манфий образлар бўлиб, булар орқали хонлик тузилишининг чириши ҳаққоний акс этирилган. Улар ичида тўла-тўкис характер, типиклик билан индивидуалликни энг муваффақиятли бириктирган одам образи Махдум домладир. Махдум белгили бир гуруҳнинг «хислатлари»ни ўзида порлоқ қабарик гавдалантирган йиғинди реалистик образдир. Домла Махдум шахсиятида воқеликнинг бир парчасини ёзувчи тўғри инъикос эттирган. «Махдумнинг баъзи хислатлари», «Оила ва кишилар билан муомала» каби бобларда реалистик тафсилот билан берилган деталлар бутун бир характерни ёрқин очишга хизмат қилади. Абдулла Қодирий Махдум табақасига лойиқ ҳаётий чизгиларни топади, уларни бадий умумлаштиради. Махдум портретининг ўзиёқ бир кўп нарсаларга, бир қанча психологик хусусиятларга ишора қилади: «Махдум бўйчан, ола гўшт, сийрак мўй, оқ тан, истараси иссиқ бир домла эди. Ёши элликдан ошган, соч ва соқолида бирмунча оқлар кўринар эди. Киши билан сўзлашганда, айниқса, бир нарсадан таажжубланганда, сийрак ва лекин тўғри, бақувват ўсган соқолини тутамлаб, ўнг кўзини бир оз қисиб қарар, одат қилгандан бўлса керак, гап орасида «ҳабба» деган сўзни кўпроқ ишлатар эди. Домланинг бу «ҳабба»си нима маънода қўлланилади,— ўзидан бошқа ҳеч ким билмагандек, ундан бу тўғрида изоҳ ҳам сўрамаган эдилар. Ҳар ҳолда «ҳабба» — «ҳа балли» ёки «ҳа баракалла» бўлса керак. Чунки у бир нарсадан хурсанд ва рози бўлганда, аксар «ҳабба» деб юборади». «Молтопар»
- исмини олган минг ямоқ гуппи чопон ва «беш-олти қайта бошлатилиб, қўнжи бир қаричга келган айбаки маҳси, чарми уст-устига уюлиб, ердан уч энлик чама-си кўтарилган, икки чорак вазнлик кафш, ёши маҳалла кишиларининг кўпларига маълум бўлмаган, ҳарчанд эҳтиёт қилинса ҳам, неча жойдан попилтириғи осилган оқ бўз салла» каби аломатлар домланинг табиатиға мувофиқ аломатлардир.
- «Қийинми тоғорада чиритасан» деб хотинини сўкишлари, «ёғни кам сол, қовоқнинг таъмини бузадир» каби буйруқлари, ошга гўштни кўпроқ солган хотиниға қараб «ўртача иш қилишнинг ҳикмати» ҳақидаги мулоҳазалари, овқатдан сўнг «гулдурос» билан кекириб «алҳамдуллило» дейишлари индивидуал чизгиларда

группа учун типик ҳолларни гавдалантиради. Абдулла Қодирий Махдум характери ни бошқаларнинг нуқтаи назарида ҳам кўрсатади. Раъно ўз отасини тубандаги ҳажвий парча билан ошкора қилади:

Еғлар тўкилса ерга, ётиб ялар, тақсирим,
Бўлса бозорда пастлик сотиб олар, тақсирим,
«Менинг учун бир зирак, Раъно бонуга жевак!»¹—
Деса ойим,— «Не керак?» юммо талар, тақсирим.
«Қулоқ тешиш фарз эмас, пулни топиш ҳазл эмас,
Жевак тақшиш фарз эмас!»— говға солар, тақсирим.

10

Махдум турли масалаларга ўз нуқтаи назаридан қарайди. Уларни ўз социал гуруҳи учун мувофиқ бир йўсинда ҳал қилади. Анварнинг бош мунший бўлиши учун ундаганда, шундай дейди: «Ҳабба!.. энди нима қолди; орада гўдаклик хавфидан бошқа ҳеч гап йўқ... Ойига қирқ тилло вазифа, анвои ҳадияи шоҳона, яна — элдан кўриладирган обрў, ҳурмат, ҳай, ҳай, ҳай...» Махдумнинг ўйлашлари, тушунчалари домла-лар гуруҳининг турмуши билан шартланган. Ҳатто, хонақода, намоз ўқиётган вақтида ҳам Махдум ўзича 20 ўйлайди: «Сўфи такбир туширар экан, Махдумнинг кўнглидан Раънога чўри қўша кўрмасинлар-да, тишлик ҳайвоннинг бўлганидан бўлмагани яхши, деган андиша кечди...»

Махдум образига тақилган сифатлар анча муболағали — аммо, бу муболаға образни абстракт ва схематикликка олиб бормади, аксинча, жонли одам образини равшанлаштиради. Домла Махдумнинг характери асардаги воқеаларнинг инкишофида очилиб, бўртиб, қабариб кетади. Ёзувчи Махдум образини такмил 30 этувчи чизгиларни турли муносабатларда чизиб боради. Шунинг учун асардаги ҳамма персонажлар орасида энг жонли, энг ёрқин, энг типик фигура удир.

«Меҳробдан чаён»нинг қаҳрамонлари бўлган Анвар ва Раънонинг теварагида асарнинг асосий воқеалари, персонажлари туркумланади. Анвар тарихий процессда халқ ролини акс эттиражак, халқ манфаатлари учун куйинажак образ равишда талқин қилинади. Анвар образи хонлик-феодал тузилишига қарши дастлабки халқ норозилигини ифодалашга даъват этилган. Бу 40 «Меҳробдан чаён»да ёзувчи дунёқараши ва тарихий тасвирлаши жиҳатидан бир босқич баландга кўтарил-

¹ Жевак — қизларнинг бу кунда истемолдан қолган кўкрак зийнати.

- ганини кўрсатади. Хўш, Анвар ўзи ким? Анвар камбағал бўёқчининг ўғли, домла Махдумнинг асрандиси, етимлик ҳаётининг бутун аччиғини тотган йигит. У ўзининг қобилияти натижасида хонлик даврида юқори давлат мансабини ишғол қилишга қадар боради. Анвар хонлик феодал системасида ҳақсизликларни, истибодни сезиб, бу ҳақда гапирди. Аммо, эзилганларнинг курашчиси бўлиб, уларнинг манфаатлари йўлида актив ҳаракат қилишга интилмади. Умуман,
- 10 Анварнинг хонлик тузилиши ва даврнинг адолатсизликлари билан тўқнашуви севгиси муносабати билан рўй беради. У «ингичка табиатли», заккий, ошиқ бир йигит. Унинг ҳаётида энг буюк ғоя ишқ ва Раъно каби бир рафиқага эга бўлишдир. Езувчи Анварнинг истиқболга қарашини шундай тасвирлайди: «Истиқбол сўзини ҳар ким ҳар турлик тушунади. Анвар ўз истиқболини ёлғиз муҳаббат орқали кўрар эди. Ота-онанинг чароғини ёқиш учун, аввало, ўзига бир шамъи ҳаёт топмоқчи ва ўзи шамсиз туриб ота-онага чароғ ёқишни асло тасаввур қилолмас, яъни истиқбол Анварнинг фардий ҳаётида ёлғиз муҳаббат эди». Анвар образида севги шу қадар буюк ғояким, Анвар «ифлос иш» деб атаган бош муншийлик вазифасини фақат Раъно учун қабул қилишга тайёрлигини изҳор қилади, аммо хон саройи «зулм ўчоғи» эканини билади: «Раъно, ўрдадаги тўкилиб турган гуноҳсиз қонлар, доим теваракда эшитилиб турган оҳу-зорлар меним юрагимни эзадир, тинчлигимни оладир. Яна мен мирзабоши бўлиб қолсам, бу оҳу-зорларнинг, тўкилган маъсум қонларнинг ичида билфеъл сузарман. Бу вақт менинг азобим бевосита бўлур. Балки, бунда иштирок ҳам қиларман. Чунки хонга яхши кўриниш учун кўп ишларни унинг истагича кўрсатиш, зулм пичоғини қайраб бериш шу мансабда узоқ яшамоғимнинг асосий шартидир. Лекин мен бундай виждонсизлик учун яратилмаган ўхшайман. Мадҳу сано, олқиш ва дуо замирига яширинган зулмдан фарёд, ҳақсизликдан дод маъноларига малҳам бўлиш, албатта, менинг қўлимдан келмас...»
- «Агар орада бир киши бўлмаса эди, гарчи бош
- 40 мирзолик ҳозир бир хаёл эрса-да, ушанда ҳам шу овозага бўйсунмас эдим, Раъно!» «Орада бир киши», яъни Раънога етишув учун зарур бўлган восита —

«зулм пичоғини қайраб бериш» ишини қабул этишга Анварни мажбур қилади.

Анвар ўтакетган фазилаткор бир киши. Ҳатто у ўз душманларига-да ёмонлик соғинмайди. Унинг дастури: «Яхшилик қил, дарёга ташла, балиқ билмаса, холиқ билур»дан иборат. Аммо Анвар жонли, реал, ҳаётий обстановкада пассив ва Маркс таъбирича айтганда, «жонли, мазмунли ҳаёт билан яшамайди». Унинг болалиги, Махдум домланикида боқим бўлиб яшаш даври, сўнгги ҳаёт ва фаолияти қуюқ романтик бўёқлар билан безалган. Анвар ёшлиқдан ҳиссиётчи бола. У, гуллар, капалакларни севади, уларни парвариш қилади. Анвар «Кўқоннинггина эмас, бутун хонликнинг танилган кишиларидан» бўлган Муҳаммад Ражаб пойгачининг ўғли Насим билан «чин ўртоқ» бўлади. 10

Насим ўлганда Анварнинг «ҳар оқшом Насимнинг қабри устида соатлаб йиғлаб ўтириши ва Муҳаммад Ражаб пойгачидан катта кўмаклар олган»лиги нақл этилади. Бу бўёқлар ижодий образ характерининг ҳужумкор табиатини, демакки, теран халқчиллигини бўшаштиришга йўл очади. Анварнинг камбағалпарвар бўлиши (Сафар бўзчи билан ошналиги ва қоровул билан муомаласи ва бошқалар) амалиётда конкрет картиналарда камдан-кам мустаҳкамланади. 20

Абдулла Қодирий кўпинча ўз персонажларининг муҳим социал-тарихий ва типик характерини гавдалантиришга эмас, балки айрим майда хусусиятларига, индивидуал одатлари, қилиқлари, ишоралари, сўз сўзлашдаги, муомаладаги хусусиятлари ва бошқа аломатларига катта аҳамият берар эди. Персонажларнинг шахсий турмушидаги ҳодисаларни характерли деталлар билан чизар эди. Катта санъаткор кўзи билан топилган бундай жонли турмуш майда-чуйдалари ва бошқаларнинг энг яхши мисолларини «Ўтган кунлар»да жуда очиқ кўрамиз. «Меҳробдан чаён»да ҳам бир кўп шахслар, айниқса Махдум домла учун мувофиқ чизгилар топилган. Аммо, негадир, Анвар образини қуришда Абдулла Қодирий қаҳрамон учун характерли хусусиятлар, майда-чуйдаларни батафсил бермайди. Бу жиҳатдан ҳам Анвар образи анчагина «қуруқ», шунинг учун Анвар жонли, индивидуал, ёрқин фигура экани қабариб туюлмади: Анварни тасаввур этиш анча қийин. Ҳатто, унинг портрети ҳам равшан, кўри-

- нишли эмас: «Қора чивік беқасамдан ҳарир тўн кийган, мавзун қад Анвар биринчи қарашдаёқ кўзга дўндиқ ва кўркам кўринар эди». Анвар хонлик тузилишидан норози бўлган бир шахс. Лекин ирода кучини замоннинг тартибига қарши йўналтириб, чинакамига курашмайди. Яшаган даврида ҳукм сурган ҳақсизликлар, қон тўкишлар ва бошқа ўзбошимчаликларга амалда қарши бормайди. Унинг норозилиги сўздан нарига камдан-кам ўтади. Бош муншийлик вазифасини олишга қарши унинг далиллари ахлоқий яхшилик, виждон тозалиги, ҳақ, ҳақсизлик ҳақидаги гаплари ирода йўналиши аниқланмаган зиёлининг далиллариدير: «Ҳақнинг ҳақсизликка ғолиб келганини оғизда эшитсам ҳам, шу чоққача амалда кўролмадим» дейди у: «Айниқса ўзим бир неча йилдан бери ўрдада ишлаб, шунингдек ўзаро фисқу фасодларни ҳар кун учратмоқдаман ва шунинг учун булганч бир муҳитда мундай талашлик вазифани ўз устимга олишдан ҳазар қилман». «Ҳазар қилган» ишни қабул этиб, Анвар зулм аҳллари ва туҳматчилар билан бўладиган кураш йўлини бекитади. «Меҳроб»дан чиққан чаёнлар» билан тўқнашув юқорида айтилганидек, севги можароси бўйича содир бўлади. Анварнинг ҳаётда якка умиди, мақсади фақат Раъногинадир. Охириги кунларда Ўрдага келиб, Худоёрхон билан қаршилашиши, муболағали бир жасорат кўрсатиб, «адолат» ҳақида бонг уриши Раъно учундир. Агарда хон унинг Раъносига кўз олайтирмаганда, бош мунший вазифасида давом этиб, мустабид хонга хизмат қилиб кета берар эди.
- 30 Анварнинг Раъно билан учрашувлари, суҳбатлари кўпинча шоирона бир йўсинда ўтади. Ишқда ҳам кўпинча ҳаётийлик эмас, романтик қарашлар олдинга сурилади. Ёзувчи, Анвар ва Раънодаги заковат, шеърый талант, назокат каби сифатларни очиқ, равшан чизади. Лекин бу нарса тарихий сюжетни очишга йўл солмайди. Уларнинг ўртасида бўлган диалоглар «инжа» сўзлардан иборат бўлиб қолади. Салим бўёқчининг ўғли билан домла Махдумнинг қизи романтик хаёлларга берилдилар. Жонли эҳтирослар, чуқур кечинмалар ўрнини чиройли хушомад жумлалар эгаллайди: «...Мана шу қашқарнинг қизил гули, ёдингдами, биз бу гулни келтириб ўтказган йилимиз пушти ранглик бўлиб очилган эди. Икки йил ўтмай қизил тусга

киради, биласанми, бу нимадан?..

— Офтоб қизартиргандир.

— Янглишасан, Раъно,— деди Анвар,— мен бу гулнинг қизариш сирини ҳам биламан, бунинг қизаришига ҳам сен сабаб, сенинг қизил лабинг...»

«— Бу гапни қўй, Раъно, ишонмасанг ойнага қара, сенинг лабинг билан шу қизил гул ранги орасида фарқ борми, мана қара?...»

«— Хўп бўлмай. Мен эртага, тўйимиз кўкламга бўлсин, деб жавоб айтаман... Ерлар кўк гиламлар билан безалганда, ҳар тарафни бинафша чечаклар босганда, қушлар уя қайғусини чекканда, биз ҳам тўй қилармиз; чимилдиқда бахт созини тинглаб, истиқбол куйини куйлармиз. Шундайми, Раъно?» Анвар билан Раънонинг муносабатларида катта ўрин тутган шоирона гулдор ва ялтироқ суҳбатлар ила ёзувчи қаҳрамонлар руҳини инжалаштиради. Шу билан улар севгисини ердан кўтаради, бошқаларникидан устун қўйган бўлади. Севги кечинмаларининг ҳаётга яқинлигида Анварга нисбатан Раъно кўпроқ кўзга илларли образ.

Абдулла Қодирий мусбат шахсларни, маълум ахлоқий принциплар ва инсонийликнинг симболи равишида бериши билан бирга, уларни жисмоний тўла-тўқис, аксар вақт мукаммал гўзал қилиб кўрсатади. Раъно ҳам «гўзаллик тамсили» бўла оладиган бир қиз; унинг гўзаллиги ортиқ даражада деталь чизилади. Портрети бир қанча жасур чизгилар билан эмас, ранг-баранг бўёқлар билан товланади: «Аммо Раънонинг исми жисмига, ёхуд ҳуснига жуда мувофиқ тушган эди. Мен рассом эмасман. Агар менда шу санъат бўлганда эди, сўз билан билжираб ўтирмас, шу ўринда сизга Раънонинг расмини тортиб кўрсатар-қўяр, фақат менга Раъно гулининг сувигина кўпроқ керак бўлар эди». «Бизнинг ўзбекларда, айниқса, Қўқонда махсус бир тус, сариққа мойил бир тус бор. Лекин бу тусни кестириб сариқ деб бўлмайди. Зарча, заъфар туслари ҳам бунга дағаллик қиладилар. Таъбиримиз қўпол тушмаса, бу гўзал қиз, оч раъно гулининг тусида, оқ-сариқ тусда яратилган эди. Аъзода ўсган тукларга ҳам ҳалиги туснинг таъсири бўладир: «Раънонинг сочи гунгурт-қора, яъни қуёшсиз жойларда қора кўринса ҳам, қуёшда бир оз сарғич бўлиб кўринар эди. Шунга ўхшаш Раънонинг кўзида ҳам бунинг асари кўриладир: му-

- давварга мойилроқ жоду кўзи кишига қаттиқ қараганда, қоралиқдан бошқача яна бир турли қизғиш нур сочар эди. Киприклари остида нафис бир сурма доираси бор эди. Қоши туташ каби кўринса ҳам, кўндаланг ётган икки қилич орасини нафис бир қуйилиб кўтарилиш ажратиб турар эди. Бурни ҳеч бир мунаққидга беришмаслик мутаносиб, ҳар замон уялиш табассумига ҳозир турган нафис иринларининг юқориги қисмида сезилар-сезилмас туклар кўкарган эди. Юзи чўзиқ ҳам эмас, ой кулча ҳам деб бўлмасди; кишига кулиб қараганда қизил олма остиларида иккита замма равишлик шакл ҳосил бўлар, гўё бизга чин Раъно гули очилган ҳолатда кўринар эди. Сочлари жуда қуюқ, саноксиз кокиллар орқа-ўнгини тутиб ётар, қадди узунлик билан қисқаликнинг ўртаси, дўндиқ бармоқларининг жимжилоғида хина гуллари; ҳар ҳолда бу қиз ёлғиз Қўқондагина эмас, умуман Фарғонанинг куйларга қўшилиб мақталатурган гўзалларидан эди».
- 20 Абдулла Қодирий баъзи шахсларни бир неча характерли аломатлар билан яққол кўрсатади. Айни шахс учун жуда мувофиқ жисмоний хусусиятлар топадики, ўқувчи буни дарров танийди. Абдурахмон домла: «...қора танли, ўттиз ёшлар чамасида рангсиз ва ёшлигига қарамасдан қуюқ соқолини баҳайбат ўстириб, бир бурдагина юзига от тўрва осган каби бир киши эди». «Жиккак» ва «елкаси туртиб чиққан» деган аломатлар билан Сафар бўзчи фигураси ҳам жонланади, Раънода эса, ёзувчи шундай реалистик приёмдан оз фойдаланади... Асарнинг бошида «Раъно» деган бобда
- 30 Абдулла Қодирий қизни биратўласи тасвирлайди. Унинг маълумоти, заковати, шоирлиги, табиати, ҳатто унинг «ўз кишиси» борлиги — хулласи ҳаммасини ҳикоя қилиб беради. Раъно образи воқеалар жараёнида, реал ҳаётий процессда янги моментлар билан зангинланиб бормасдан, шу хислатлари таъкидланиб туради. Раъно характерининг ўсиши сезилмайди. Шоира табиатли қизнинг психологиясига, ички кечинмаларига ёзувчи махсус кириб бормайди, унинг ишқи, Анварга мафтунлиги ҳам айрим диалоглардагина очилади.
- 40 Шоира, олима қизнинг қарашлари, туйғулари унинг характерида чуқур акс этиши керак эди. Унинг характери обстановкада, реал воқеалар манзарасида озроқ кўрсатилади. Раънонинг ўз севгисидан айрилажак

вақтларда кечинмаларини жонли ифода этиши ўрнига, ёзувчи ўз тилидан буни нақл этади: «Раъно! Маълумки, бу кунларда Раънога тикилган фалокат беҳад улугдир. Фалокатлик, ҳалокатлик кунлар яқинлашадир. Бунинг устига уч кундан бери Анвар дараксиз! Анвар «висол — муҳаббатини ўлдиргувчи, ҳажр эса камолотга эришгувчидир» деб Раънони ҳамишаликка ташлаб кетдими, ёки Махдумнинг бемаза муомаласидан кўнгли олиниб, араз қилдими? Ҳолбуки ҳозирги кунлар араз, аччиқ ва фалонларни кўтара турган вақтлар эмас. Ҳеч бўлмаганда бечора қизга гап билан, сўз билан маънавий ёрдам бериб туриш соатларидир. Бечора Раъно ҳамиша яхшилик, ақллилик кўриб келган бир кишидан ҳам охирида дағаллик кўрар, вафосизлик бўйини олар эди. Шу дудама фалокат бир неча кун ичида Раъно гулини сўлита ёзди, ҳатто жоду кўзлари ёш тўкишдан ҳам тўхтадилар».

«Меҳробдан чаён»нинг қаҳрамонлари Анвар ва Раъно асосан романтик образлардир. Ёзувчи романтик услубдан, социал воқеликдан, ундаги қарама-қаршиликлардан ўз қарашларини, фикр ва ҳисларини ифодалаш учун фойдаланади. Анвар ва Раъно образлари орқали ёзувчи кўпроқ ўзининг турли масалаларга (дўстлик, ишқ, яхшилик, одамлар билан муомала ва ҳоказо) оид фикрларини ифода қилади.

«Меҳробдан чаён» персонажлари контраст образлардир. Анвар уламо гуруҳидан Абдураҳмонга қарши қўйилган. Абдураҳмон фитначи, мунофиқ; у ёмонликнинг, виждонсизликнинг тимсоли каби кўрсатилади.

Тозалик, виждон ва бошқа яхши сифатлар билан ўз муҳитидан юқори кўтарилган Анварни ёзувчи асарнинг охирида ўлим олдида Абдураҳмон домла билан учраштиради. Бу учрашувда Анвар — «муҳассам бир виждон, тоғ юрак бир йигит ва ўлим сари кулиб келгувчи бир арслон» — қера гуруҳга, «зулм итларига» қарши қўйилади. Абдураҳмон домлага хитобан Анвар томонидан айтилган сўзларда ёзувчи ўз фалсафасини намоён қилади.

— «Кулмоққа ҳаққингиз бор, домла, чунки ўч оласиз!.. Фақат сиз ифлослик натижасида куласиз, мен... мен тўғрилиқ самарасини ўраман; сиз ифлос виждон билан ғолибсиз, мен соф виждон билан мағлубман... Мени дор остига ким келтирди? Виждон эмасми, тақ-

сир! Сизни бу ерда ким томошабин қилди? Ифлослик эмасми, тақсир?..»

— «Менинг ҳолимни кўрингиз, домла,— деди Анвар кулиб,— қўлим боғланган, устимда ханжар ялтирайди. Лекин мен куламан... Нима учун бундай, тақсир? Чунки виждон роҳатда, жон тинч, юракда ишқ!.. Дуруст, мен кўмилгач, қабрим устида кўкси доғлик қизил лолалар кўкараар... Нимадан бу? Бу — сизнинг каби тубанлар солган из!..»

- 10 Ханжар ушлаб турган жаллод қаршисида Анварнинг домлага қарши кулиб сўзлашлари ва умуман сўнгги бу картина реализм нуқтаи назаридан ҳаётни, одамлар муносабатини типик шароитда тўғри акс эттиришдан анча йироқроқ.

Ёзувчи учун бунда муҳим нарса умуминсонийлик, виждон, яхшилик ва ёмонлик каби тушунчаларни қаҳрамон орқали ифода қилишдир.

- 20 «Меҳробдан чаён» персонажлари икки туркумга айрилади: мусбат образлар ва манфий образлар. Махдум домладан ташқари ҳамма образларда реалистик маънода тўлиқлик принципи деярли етишмайди. Мусбат образларга ёзувчи онгли равишда энг яхши сифатларни бағишлайди. Мусбат қаҳрамонлар символ даражасига қадар кўтарилади, уларда айрим яхшилик хусусиятлари ортиқ даражада қабартирилади. Анвар, Раъно, Султонали, Сафар бўзчи — турмуш шароитлари, касблари, мавқелари жиҳатидан ҳар қанча айри бўлсалар-да, буларнинг ҳаммаси бир идея манбаидан тўйинадилар. Буларда яхшиликдан ўзга нарса йўқ.

- 30 Сўнгра, бу образларга дидактик унсурлар аралашади. Ёзувчи булар образида «яхши одам» мисолини ўқувчига тақдим этади ва шулар каби бўлишга ундайди. Бу одамларни ўқувчига «ибрат» бўла олишини ёзувчи очиқдан-очиқ ёзади: «Хотин-қизлар жинсидан иродаси кучли, ҳатто эрлардан ҳам жасурроқ шахсларни учратамиз. Шунинг билан бирга уларни, нақадар кучли иродага молик бўлмасинлар, яна ҳиссиётларига мағлуб кўрамиз. Масалан, ҳикоямиз қаҳрамони Раънонинг жасорати, хонга қарши исёни, ҳатто маъюс қолган Анварни йўлга солиши ўз замонаси учунгина эмас, бизнинг ҳозирги асримиз учун ҳам лойиқи таҳсин ва Раъно ёшлик қизларимизга ибратдир».

«Меҳробдан чаён»да манфий образлар умуман реал образлардир. Фақат, буларнинг ичида ҳам тугаллилик етарли эмаслари бор. Абдурахмон домланинг сифатлари унинг гуруҳига қанчалик характерли бўлмасин, ёзувчи бутун ярамасликларни ёпиштириб, муболаға қилиб, реал образни жиндай хиралаштиради. Унга нисбатан «чаён», «калтакесак», «чувалчанг» каби сифатлар жуда мўл ишлатилади. Кўролмаслик, заҳарлилик, писмиқлик, фитна-фасодлик, манфаатпарастлик, разиллик ва ҳоказо аломатлар унга тақилаверади. Унинг ёшлик вақтини ҳам ёзувчи натуралистикнамо, кўпол деталлар билан тавсифлайди: «Мадраса афроди орасида чандир каби саккиз тарафдан ташланиб, соқол-мурти чиқиб, ҳусн сармоёси заволига юз тутадир». «Маълумдирки, «дўндуқчалар» аввало ақчаси кўп, бели оғриқ кўрмаган бойларга насиб бўларлар. Улар зеркиб ташлагач, ўрта ҳол «ташналар» дамига тушарлар. Соқол-мурт чиқиб довонгиликдан хабар келгач, учинчи табақа, яъни бўйни йўғон, ғўлабур истифодасига кечарлар. Шунга ўхшаш бизнинг Абдурахмон ҳам мўйчинак ушлаган даврида шу учинчи табақа чойхонасини, тавкоргир ва бобойи боплар орасидан ўзига замин топди» .

Абдулла Қодирий ўз асарида уларнинг пастигини очишни, ўз шахсий манфаати йўлида динни қурол қилиб олган гуруҳни эзиб ташлашни мақсад қилиб қўяди. Бунинг учун Абдурахмон домла фигурасини келтириб чиқаради. Роман исмининг «Меҳробдан чаён» бўлиши ҳам тасодифий эмас. Лекин ёзувчи руҳоний-разини қора бўёқлар билан чизса-да, унга энг ярамас сифатларни тақса-да, уни ҳақоратласа-да, диннинг эксплуататорлик моҳияти бу билан чуқур очилмаган. Хонлик-феодал тузилиши системасида диннинг реакцияон роли, камбағал халқ оммасини эзиш учун ҳоким синфлар қўлида қуроллиги анча ёпиқ қолади. Абдулла Қодирий сатира тигини динга қарши эмас, фақат динни нотўғри англаган, динни ўз шахсий манфаати учун ишлатган, «ҳийлаи шаръий» ясамачиларига қарши қаратади. Абдурахмон домла ҳам худди шу категорияга кирадиган уламодан: «Кўп бош оғритиб, энди-ги шуҳратни мўйчинак истеъмоли орқали эмас, балки ақоид, шарҳ ва хавоши воситасида топмоқчи бўлган,

яъни фардий ғоясига диний олимлик либосини кийдириш фикрига келган эди». Абдурахмон, домла Махдум, Шаҳодат муфти, Калоншоҳ мирзо ва бошқалар асосан бир гуруҳнинг вакиллари, улар бир-бирларининг образларини тўлдирувчи, уламодаги хусусиятларни ҳар қайсиси ўз доирасида ошкора қилувчи характерлардир. Абдурахмон, Шаҳодат муфти, Калоншоҳ мирзолар Анварга қарши курашадилар, булар ашаддий интригачилардирлар. Аммо бу образлар хонлик

10 даврида диннинг истибдод кўмакчиси, ҳоким синфлар қўлида қуроллик воситасини бажаришини кўрсатишдан узоқроқдадирлар.

«Меҳробдан чаён»да воқеалар ўрда ва девон атрофида айланади. Асарда хон ва унинг саркардалари, девон мансабдорлари иштирок қилади. Хон тахтида ва унинг «кўнгил очиш» саҳнасида кўрсатилади. Унинг шиғовуллари расмий фармон ва «дуо»ларда иштирок қилади. Уларнинг фаолияти, фаолиятининг синфий

20 йўналиши асарда чуқур акс этмайди. «Ҳарам», «Хоним оймлар» ва умуман саройдаги ички турмушни кўрсатган чиройли картиналар даврнинг тарихий мазмунини англашга озроқ хизмат қилади. Улар романга тарихий тус берувчи рангдор, порлоқ декорациялардир. Ҳатто, катта маҳорат, услубкорлик билан ёзилган, қуруқ тавсиф, шахсиз нақл эмас, балки жонли одам образлари орқали канизлар ҳаётини, уларнинг психологиясини, ички кечинмаларини акс эттирган ранг-баранг образлар, фаже картиналар билан зангин «Қирқ қизлар» деган боб ҳам асарда айрим чиройли ҳикоя бўлиб қолган.

30 Бунда берилган образлар инкишоф эттирилмайди. «Қирқ қизлар» саҳнаси асарнинг драматик тугунларидан бирини ташкил қилмайди.

«Меҳробдан чаён»да бир неча мартаба девон ва ундаги расмий иш кўрсатилади. Фақат ҳар дафъа бир қанча мирзоларнинг жимгина фармон ва ёрлиқлар битиб ўтирганликлари, Анварга қарши домла ва муфтиларнинг пичинг отишларигина тасвирланади. Хонлик — феодал давлатининг бу аппарати ва бунда ишловчи саркардалар, мирзолар ва ҳоказоларнинг фаолиятлари, меҳнаткаш омма билан бу аппаратнинг муносабати, хуллас, унинг тарихий, синфий мазмуни етарли очилмайди. Девоннинг баъзи томонларини ёзувчининг ўзи нақл этиб келади. «...рус истибдод идо-

раси ёнидаги мусулмон қозихоналари ва улардаги мир-
золарни ҳар ким хотирлайди. Уша мирзоларнинг унар-
унмасга «қалам учи» сўрашлари, кичкина ишни улғай-
тиб мазана чиқариш ҳаракатлари ҳам бизга маълум-
дир.

Шу қозихона мирзолари, баайни ҳикоямизнинг мав-
зуи бўлган Худоёр саройи муншийларининг кичкина
нусхалари эдилар. Хонга ёзиладирган арзи-додлар са-
рой мирзоларидан ташқарида таҳрир қилинган бўлса;
аксар вақт ишга ошмас эди. Яъни четда ёзилган ари-
за қабул қилинса ҳам, ариза эгаси қалам учини бегона
қилгани учун аризани хонга, сармуншийга кўрсатмай,
йиртиб ташлар эдилар. Ариза эгаси натижа сўраса,
«аризангизни саводсиз киши ёзган экан; жаноб илти-
фотсиз қолдирдилар», деб саводлик кишидан бошқа
ариза ёздириб беришга маслаҳат кўрсатар эдилар.
Ариза бергувчи иккинчи марта харажатланиб, сарой
мирзоларининг ўзларидан ёздиришга мажбур бўлар
эдилар... Яна аксарият мирзолар хоннинг хуфиялик
хизматини ҳам адо қилиб, шахсий адоват ёки хонга
яхши кўриниш учун фуқародан нечаларнинг гуноҳсиз
қонига чўмилиб, мудҳиш фожиаларга ҳам сабабчи бў-
лар эдилар. Шунинг учун халқ, айниқса, камбағаллар
сарой мирзоларига нафрат билан қарар, улар ёнига
яқинлашишдан қўрқар, иложсизликдан икки букилиб
салом берар эди».

Бу узун кўчирмани олишдан мақсад ёзувчининг тур-
мушни кўрсатиш усулини танитишдир. Хонлик даври-
да аппаратнинг бузуқлиги, мирзоларнинг порахўрлиги,
камбағалларни соғиб ичиши ва бошқа «мудҳиш фо-
жиалар» тарихий роман мазмунига узвий равишда ки-
риши лозим эди. Ёзувчи девонда бўладиган воқеалар-
ни тарихий фактлар сифатида тўғри қайд этади. Аммо,
санъаткорнинг вазифаси нақл этиш, тушунтириш эмас,
балки образларда акс эттиришдир. «Меҳробдан чаён»
да шунинг каби муҳим тарихий воқеалар жонли образ-
лар орқали ҳаракатда кўрсатилмайди.

«Меҳробдан чаён»да ҳам умуман лирик чекиниш,
публицистик мулоҳазалар учрайди. Улар оз. Давом
этаётган воқеаларни, шахслар орасидаги кураш, турли
қисмларнинг боғланишини изоҳ этиш каби бизнинг эс-
ки ривоявий асарларимизда кўриладиган йўллардан
фойдаланиш ҳам учрайди. Бир кўп боблар тўғридан-

тўғри воқеадан бошланмасдан, бир қатор изоҳотдан сўнг, ўқувчи шароит ила таништирилгач, воқеани кўрсатишга тиришилади. Изоҳ баъзи вақтда анчагина ўрин олади ва ўқувчига маълум воқеаларнинг такрорига сабабчи бўлади ва асарнинг бадиий қимматига акс таъсир қилади: «Биз ўтган фаслда Анвар билан Раънони Султоналининг дарвозасида қўйиб, 52-фаслга сакраган эдик. Шунда чала қолган бир неча аҳволни айтиб кетмасак, муҳтарам ўқувчига Султонали масаласи бир оз англашилмай қоладиган кўринади», деб масала қайта тушунтирилиб берилади. Бу нарса сюжет ипларини боғлашда қадимги дostonлар приёмини кўчириб қўя қолишни, услубдаги жўнликни кўрсатади.

«Меҳробдан чаён»да асосий воқеаларга фон бўлиб хизмат этажак кўринишлар оз. «Ўтган кунлар»да кўп истифода этилган халқ оммасининг ҳаётига оид картиналар, умумий саҳналар ҳам оз учрайди.

- 20 Махдум домла оиласининг тирикчилиги бир қадар тўла тасвир этилса-ла, бошқа персонажларнинг муҳити, яшаш шароитига тўхталинмайди ёки жуда оз тегиб ўтилади. Обстановка тавсифида қисқа ва характерли аломатлар бўрттириб берилади, кўлинча шахс характерини кўрсатувчи ёрдамчи образ вазифасини бажаради: «Бу кеч масжид ҳужраси яна обод, катта шамни токчага қўндириб, очиқ танчага писта кўмир солиб, маъюс, бир-бирига ёнма-ён ўтирувчи икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар. Ҳужранинг тўридаги токчасига беш-олти дона қалин муқовалик китоблар терилган. Уларнинг варақ тахида — «Шарҳи мулло Жомий», «Ақойиди маал ҳавоши», «Ҳикматул-айн», «Алвиқоя», «Сияри шариф» каби сўзлар ёзилган эди. Кун ботиш токча деворига гул равшида туширилган дуо ёки шунинг каби муқаддас калималар ёзиқлиқ бир қоғоз ёпиштирилган. Сирлар билан турланган қозиқларнинг бирига бева хотиннинг декчасидек бир салла илинган эди».
- 30 Бунда тасвирланган ҳужра ва ундаги буюмлар ҳақиқатан домлаларнинг типига мувофиқ ва уни жонлантиражак бир моҳиятдадир.

- 40 «Меҳробдан чаён»да табиат ҳодисалари тавсифи ва муҳит кўринишлари сийрак учрайди. Аммо, тасвир аниқ, кўзга кўринарли картиналар яратилади: «Ҳаво совуқ, тўрт энлик чамаси қор ёғиб, кўча бетини ёпган

эди. Қўқоннинг ўзига махсус изғириги бу қор билан яхши қуролланиб, кишининг қулоқ, тумшугини захар каби ялаб ўтар эди. Кишилар телпакни бостириб кийган ёки саллани қулоқ ва манглай аралаш ўраб, бўз гуппини тумшуққача кўтарган эдилар. Кўча бўйлаб ҳар ким чопар, бир нарсадан қуруқ қоладиргандек югурар эди. Бу кунги совуқ билан қор ҳар кимга ҳам ғарчлиқ кафш инъом қилган, бой ва беклар оёғидаги бедона, сағри қала кафшлар билан кáмбағал косиблар кийган упка, айбаки кашфларнинг ўзаро фарқи қолмаган ва ҳатто баъзиларнинг оёғидаги ёғоч кафшлар ҳам ажойиб наъма навозлик қилар эдилар».

10

«Кишнинг охирги кунлари, кўчада қора совуқ билан изғириқ юрар эди. Тўққиз-ўн кунлик ой шаҳарнинг қоқ устида чети қорайган сариқ баркашдек ялтираб турар эди».

Шунинг каби аниқ чизилган картиналар билан бирга табиат ҳодисаларини қаҳрамонларнинг кечинмаларига иштирок қилдиришга ҳам тиришади: «Ой ҳам бир оз нурланиб, турмушга янги қадам босган бу икки ёшнинг ҳозирги ҳолларидан кулимсигандек кўринар эди. Боягидан бирмунча кучая тушган шамол, гулни гулга қовуштириб, гўё бу икки ёшга: «Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг» дегандек бўлар эди». «Ҳамма ёқ тим қоронғи, фақат бу маҳалла устида нурланиб кўринган ойгина унинг кўнглини ёритар, бироқ... Бироқ кажрафтор фалак уни ҳам бағрида қора доғи билан ўрда томонига қараб судрар эди».

20

«Меҳробдан чаён»да табиат тавсифлари қисқа, кўпинча лирик даражага кўтарилади. Ўқувчи маълум пейзажларни кўз ўнгига келтириб қўя қолмай, балки яхшигина кечинади.

30

«Меҳробдан чаён»нинг тили социал гуруҳларнинг нутқлари учун жонли ўрнаклар берадиган бир тил. Романда, аввало, даврнинг тили акс эттирилган. Бу кун сира ишлатилмайдиган, унутилган сўзлар, ифодалар романда кўп учрайди. Бу билан ҳам ўқувчининг хаёлини узоқ хонлик даврига кўчиришга муваффақ бўлади. Ерлиқ ва фармонларнинг тили ва услуби ҳам даврга муносиб равишдадир.

40

Романда ҳар табақа вакили ўз тили, ўз услуби билан сўзлайди. Уламолар, домлалар ва саркардалар араб-форс ифодалари билан тўла тил ила сўзлайдилар:

— «Ҳадиснинг ҳукми ом¹ Нигор!— дейди Махдум.— Бундаги мур — умурид дунё. Умурид дунё иборат аз ҳаракати аҳли мўмин. Инчинин бу ҳадиснинг амалиёти охираат учун ҳам ҳукми жорийдир... Масалан, шабу руз савм ва салот² мўмин кишини жисман нота-вон ва нафақан аҳли аёлдан ожиз қиладир» ва ҳоказо... Абдураҳмон домла сўзлайди:

- «— Урда ичида шунчалик оқил ва донолар тўлиб ётган фурсатда, таҳсил кўрмаган, нодон бир гўдакка 10 бундай улуғ бир вазифа, валлоҳи аълам, топширилмас деб ўйлайман. Бу вазифани удда қилмоқ учун кўп гап керак. Аввало, ақли салим, сониян, таҳсили том лозим...» Бу табақа сўзлаганда арабча-форсича мақоллар, дастурлар, оятлар қистириб, нутқни «безаб» кетади. «Аз карнайчи як пуф», «инноллоҳа муаас собирин», «куллу явмин батар» ва ҳоказо. Бу каби ажнабийлашган, дабдабали тилга қарши оддий халқ вакиллари ўзларининг содда, кўча «ифодалари» ила тўла, узқюлуқ, грамматик чатоқликлар, махсус талаффузларга 20 молик бир тил ила сўзлайдилар. Халқ тилини жуда яхши билган, катта сўз запасига эга бўлган ёзувчи, улар учун типик муколима услубини яратади. Масалан, Сафар бўзчининг тили:

- «— Бултур ана шу кезде... бозорга саккизта бўз олиб тушган эдим. Бирорта мушкул иғво қилдим, закотчининг томоғи тақилладими, ҳарчи фалокат, қўлтиғимдаги бўзни ёппа олди-қўйди; «отанг яхши, онанг яхши, косибман, савдогар бўлсам, уйим куйсин...» Асти қўйса-чи... Бир йиллик закотинг, деб кўтарди-кетди. 30 Қўлингдан нима келади, Самад, хафалигим ошиб, уйга қуруқ қайтдим. Майда-чуйда кутиб ўтирган бола-чақанинг қути ўчди. Мол кетди — жон кетди, ишга ҳам қўлим бормади. Энди бўлар иш бўлган десанг, юрак ачийди; дастмоя ҳам ғалтакка чиқадиган. Арза-парза биттирсамми, дейман». Персонажлар сўзларининг талаффузларига катта аҳамият берилади. Шева хусусиятларига алоҳида диққат қилинади: «Бу жигит бизнинг мирзалар орасида обдан кўринади», «ўқни беринг, ака, тақсир қофо бўлоти...»
- 40 Маматқул билан Сафар бўзчи орасида бўлган диалогда ёзувчи бола тилини унинг фикр юритиши, сўз-

¹ Пайғамбарнинг сўзи умум — ҳаммага буйруқ демакдир.

² Савм — рўза; салот — намоз.

лашдаги хусусиятлари билан кўрсатади. «Хон кўнгил очмоқчи» бобида ёзувчи тилимиздаги киноя, ҳажв-ту-талчилик имкониятларини жуда чиройли ўрнакларда юзага чиқаради. Бошқа халққа мансуб кишиларнинг, масалан, тожикларнинг ўзбекча сўзлаш услубини ҳам яхши акс эттиради. Фақат, «Меҳробдан чаён»да тил қанча ишланган бўлмасин, қанчалик бой бўлмасин, баъзан арабий-форсий унсурлар тилнинг жуда оғир, қоришиқ бўлишига сабабчи бўлган.

Абдулла Қодирийнинг уламо, аъёнлар, муфти, мир-10
золарнинг нутқларини услублаштириш ишида айрим ҳолларда чегарадан бир қадар ошиб ўтганлиги сези-лади. Султонали мирзо Махдум ила сўзлашганда шун-дай гапирди: «— Бўстони маърифат ва гулшани ҳа-қиқат... Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ, ўн икки ёшларида дарсгўйлик қилиб ва ҳоказо кутуби мута-баррака таълифотига ҳам ибтидо қилган эканларким, бу каромат жанобларидан пўшида эмасдир».

Персонажлар тилидагина эмас, ҳатто, баъзан ёзув-чи ўзи нақл этган қисмларда, тавсифларда ҳам араб-20
форс унсурлари ортиқча ишлатилади: «Якта фазилат», «мадраса афроди», «мукаййифот», «амният», «бодина-жод», «котибликка шуру», «изҳори фазл ниятида», «амрингизга маҳбуб илқийд этишга», «лойиқи таҳсин» ва бошқалар...

«Меҳробдан чаён»нинг айрим жойларида тил, ус-луб ва ифода воситалари жиҳатидан эски адабиётнинг таъсири очиқ сезилиб туради: «Гумбази нилигун қан-дилида шамъи кофурийлар ёқила бошлаган эди», «қу-лоғига бу хабари жон сўз етиб, думоғидан дуд чиқа-30
ради», «дўстлик риштасини ўлим яғмоғари келиб узди» ва ҳоказо.

«Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён» Абдулла Қоди-рий ижодиётининг катта бир этапини ташкил қилади. XIX асрнинг биринчи ярмидаги ҳаётни тасвирлаган бу асарлар ижодий методи, ғоявий, формал-стилистик ва бошқа баъзи бир бадий хусусиятлари билан бир-би-рига яқин асарлардир. Ҳар икки роман асосан феода-лизм давридаги турмуш тартиб ва қоидаларининг ҳад-дан ташқари адолатсизлигини фош этишга қаратилган. 40
Уларда эскирган урф-одатларнинг чиркин ва зарар-лилиги, айниқса, уларнинг оила қуриш ва «эркин» му-ҳаббатга фожиали таъсир кўрсатиши образларда ба-

- диний акс этган бўлса-да, социал синфий зиддиятлар яхши очилмайди, хонлик даври ҳаётининг конкрет тарихий мазмуни, синфларнинг кураши ўз ҳаққоний ифодасини топмайди. Булар ота-она хоҳишига мувофиқ оила қуришнинг фаже оқибатларини кўрсатишга бир фон, тарихий материал бўлиб қолади; эзилган кенг деҳқон ва касиб оммасининг турмуши, кураши образларнинг конкрет тилига етарли кўчирилмайди. Ёзувчи тарихий манбалар қидиради. Катта «мақсадлар»ни ташиган, ҳаётда, фикрда юқори, инсонпарвар, лекин ўз кучларини татбиқ этиш учун ижтимоий замин топа олмаган романтик қаҳрамонлар образини яратади. Бу «Ўтган кунлар»да Отабек, Кумушбиби образларига кўпроқ, «Меҳробдан чаён»да эса Анвар, Раъно образларига камроқ из солади. Улар маълум даражада одампарварлик, халқчиллик, яхшилик, виждон, имон, жасорат ва ҳоказо идея ва принципларнинг мужассам тимсоли бўлиб қоладилар. Айни чоқда Абдулла Қодирий услубидаги (услубнинг кенг ва қатъий маъносидан) романтизмни маиший ҳаёт ва тарихий муҳитнинг (бунга обстановка, пейзаж, тарихий факт ва деталлардан ташқари талай манфий образлар ҳам киради) кенг реалистик тасвири билан қўша олган, ўзбек прозасини ўзига хос усулда ривожлантиришга катта ҳисса қўшган талантли ёзувчи ва бадий сўз санъаткоридир.

«Обид кетмон»

- Ёзувчи Абдулла Қодирий фақат халқ хўжалигини қайта қуриш даврида тарих қобилигини йиртиб, кураш ва қаҳрамонлик ила тўла жонли совет воқелигига қарашга, синфсиз жамият қуриш даврининг катта масалаларига назар солишга ва ижодий ҳозирги турмушни ўзича акс эттиришга киришди. Бу тасодиф эмас, албатта. Социалистик инқилоб ижтимоий ҳаётнинг кўҳна қатламларини парчалаб ташлади. Одамлар ўртасидаги муносабатларни янги асосга кўчирди, эксплуатация йўқотилди. Коммунистлар партиясининг раҳбарлиги остида мамлакат оз муддат ичида иқтисодий ва маданий соҳада тарихда мисли кўрилмаган буюк ғалабаларга эришди. Эксплуатация кишанларидан қутулган кенг омма инқилобий идеяларни шимирди, синфсиз жамият қуришга чиндан ёпишди. Бир ҳовуч

капиталистлар, муштумзўрларнинг эксплуатация объекти бўлган, иқтисодий ва маданий жиҳатлардан жуда орқада қолган мустамлака Ўзбекистон инқилобдан кейин 10—15 йил ичида танилмас бир ҳолга келди. Ленинча миллий сиёсатнинг ғалабалари ҳамма соҳаларда реал гавдаланди.

Социалистик қурилиш процессида миллионлар ўз онг ва фикрларини ўзгартдилар. Мамлакатимиздаги улуғ тарихий ўзгаришлар ёзувчи — зиёлиларни социалистик фактларни бевосита акс эттиришга илҳомлантирди. Икки дунё, икки система ўртасидаги курашнинг кескинлиги революцион фикр ва туйғуларни очиқ ифода этишни тақозо этди. Капитализм — очлик, қуллик, ишсизлик, чириш, тушиш, пасайиш, маданиятга қаршилик ва ҳоказо моҳиятини яланғоч ҳолда кўрсатди. Социализм — тамом бунинг тескараси. Уйловчи зиёлилар пролетариат позицияси, мафкураси, иши ва курашини актив қўллаб-қувватлайдилар. Абдулла Қодирий ҳам ҳаёт ҳужрасидан бошини чиқаради, ижодий фикрни мозийдан букунги ҳаётга буради. «Обид кетмон»и билан совет воқелигини адабиётга олиб кирази. «Обид кетмон»нинг мавзуи бугунги Ўзбекистон, колхоз қурилишидир. Абдулла Қодирий бу асарида қишлоқ меҳнаткашларининг курашлари ва пахта мустақиллиги учун курашдаги ғалабаларини кўрсатмоқчи бўлди.

Ҳар бир адабий асарнинг муваффақияти ҳаётни баддий образларда тўғри, ҳаққоний акс эттира билишга боғлиқдир. Бизнинг давримизда ёзувчининг ғоявий-ижодий юксалиши учун бу нарса мезон ролини ўйнай олади. Биз ўз таҳлилимизда мана шу нуқтаи назардан қишлоқда социализм қурилиши ва унинг қаҳрамонларини «Обид кетмон»да қандай акс эттирилганлигини кўрсатишга тиришамиз.

Абдулла Қодирий ўз қиссасида букунги қишлоқ курашчиларининг бизга таниш қаҳрамонларининг типларини яратишга интилган. Булардан бири — Мулла Обид ёки Обид кетмондир. Колхоз раиси, колхозчилар оммасининг умумий ҳурмат ва муҳаббатини қозонган Мулла Обид инқилобдан илгари камбағал косиб, ўзгаришдан сўнг зироат ила машғул бўлган, ўзига тўқ ўрта деҳқондир. Бу образ орқали ёзувчи оммадан кўта-

- рилган колхоз қурилиши қаҳрамонини кўрсатмоқчи. Обид кетмон образи ўзбек ўрта деҳқон табақасининг ҳаёти, психологияси, кайфиятини катталаштириб кўрсатувчи ойнак орқали чизилган муболағали бир образдир. Мулла Обид «тепса тебранмас», оғир табиатли, ақлли, ўқимишли, саховатли бўлиши билан баравар, у яна фавқулудда жисмоний кучга молик бир шахс. Обид кетмон ҳар бир кетмонда бир пуд чамаси тупроқ кўчириб, бир уришда ярим мураббаъ метр жойни ағдариб борувчи одам. Теваракка донғи кетган, тилларда «достон» бўлган «супрадек кетмон, аравадек замбилғалтак» ила мулла Обид оддий инсоний ўлчовлардан четга чиқиб, афсонавий бир шахс каби тасаввур қилинади. Мулла Обид ёлғиз ўз кучи билан тепани ағдаради, ярамас ерни яхшилайти. 5 таноб жойга экин экади. Ҳосилот сифат ва миқдор жиҳатидан ҳаёлга сизмас бир даражага етади. Обид кетмон бир йил ичида от-аравали, гавмуш сигирли, тўртта қўйли бўлади, кийим-кечагини ҳам тўғрилайди: «Юқоридаги моллардан ташқари бир таноб ердан олтиш пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади, ярим танобдан икки юз пуд картошка олиб ерга кўмади, йигирма пуд жўхори, ўн беш пуд мош, олти юз боғ беда, тўрт юз пуд шалғом ва туруп, ўттиз-қирқ, ҳатто эллик қадоқли икки юзта қовоқ, икки юзта тарвуз, аллақанча пиёз, лавлаги, савзи ва ҳоказо кўп нарсаларга эга бўлади. Холмирза аканинг ёпилгандан буён ҳеч бир ёлчибгина тўлмаган омбор ва ертўлалари буларни сиғдиролмай қолади». Мулла Обид бир неча йилдан кейин «Обид кетмоннинг шийпони» деб ном чиқарган бино ҳам солади, ҳашаматли турмуш кечирिशга интилади. Бизнингча, ёзувчи Обид кетмоннинг колхозга киргунча кечирган ҳаёт ва ҳаракати орқали ўрта деҳқоннинг турмуш шароитини ошириб кўрсатишида типик воқеаларни типик шароитда акс эттирмайди. Ўқувчи «Обид кетмон» образида бутун хусусиятлари ила гавдаланган жонли бир тип кўра олмайди. Ибтидоний ишлаб чиқариш қуролларига молик бўлган ва ота-бободан қолган эски усуллар билан иш кўрувчи майда деҳқон хўжалигида учрайдиган қийинчиликлар ва етишмасликларни ёзувчи у қадар реалистик тасвир қилмайди. Хусусий меҳнатга, якка хўжалик манфаатига асослан-

ган майда, тарқоқ хўжалик шароитининг картинаси равшан кўрилмайди.

Ёзувчи Мулла Обидни, колхозга кирмасдан илгари; ёқ, қишлоқ меҳнаткашларининг қаҳрамони қилиб қўяди: «Ўзларининг ҳар бир йиғинларида Мулла Обид каби бир қаҳрамоннинг бўлиб туришига ҳаракат қилдилар». Мулла Обид қишлоқ меҳнаткашларининг самимий муҳаббатини қозонади. Улар Мулла Обидни севадилар. Унга суянадилар. У нима учун, қайси сабаблар орқасида бу муҳаббатни қозонди, буни билмай- миз. Мулла Обид кўп вақт жамоат ишларидан, қишлоқ меҳнаткашларини қизиқтирган масалалардан четга ўзини қочириб юради: «Мулла Обиднинг бу ҳаракати- да анави бир неча синфий душманларнинг таъсирлари ҳам бўлмади эмас, бўлди. Буни келаси фаслларимиз ёритиб боради». Фақат, «келаси фаслларда» ёзувчи буни яна реал, жонли воқеаларда кўрсатмайди. 10

Мулла Обиднинг «тепса тебранмас» табиати ўзгара бошлайди. У қишлоқ камбағаллари томонига ўтади, уларнинг умумий ишларига кўнгил қўяди. Бироқ май- да мулкчининг онги, ундаги қарама-қаршиликлар, социализм қурилиши процессида кишилардаги психологик ўзгаришлар бадий воситалар ила кўрсатилмайди. Мулла Обиднинг қишлоқ камбағаллари томонига ўтиши, ижтимоий ишларга тамойил кўрсатиши бир қатор ёрқин картиналарда бадий воситалар ила берилмайди. Буни ёзувчи ўз номидан шундай тушунтиради: «Киши қайси даражаларда индивидуалист бўлмасин, на даражаларда ўзини кўпчиликдан четга олмасин, баҳарҳол кўпчиликнинг таважжуҳи, тарбияси ҳазил гапга ўхшамайди. Мулла Обид кўпчиликнинг жозибасига, тагин ҳам тўғрироғи, муҳаббатига жавоб беришдан қочиб виждонан азобланадими, ёки бошқача бир таъсир бўладими, ҳарчи бир вақт уни кўпчилик қучоғида самимий ҳолда кўриб қоламиз». Демак, Мулла Обид меҳнаткашлар ҳақиқатини англаб, тушуниб, социализм қурилиши ишига онгли равишда ўтмайди, уни аллақандай абстракт сабаблар етаклайдики, бу сабабларни ёзувчининг ўзи ҳам аниқлаб ўтмайди. Фақат, колхоз тузиш олдидан Берди татарнинг узоқ ташвиқоти ҳам бу ташвиқотда айтган фикрларида Берди татардан кўра ёзувчининг ҳиссаси кўпроқ кўринади. Бу ташвиқот Мулла Обиднинг колхозга киришини у 30 40

қадар оқлай олмайди. Берди татарнинг ташвиқоти жуда ташқи ва умумий характерда. Умуман, ёзувчининг тасвирларидаги Обид кетмон ва унинг каби шахслар Берди татарларнинг ташвиқотига унча ишонқирамай қарашлари керак эди. Бутун қиссада ёзувчи Мулла Обид шахсиятини олға суради. Қаҳрамонни «тўлатиш» учун ёзувчи ҳеч бир моментни тушириб қолдирмайди, ҳар бир муносабат ила унинг ақллилиги, тadbирлилиги, қишлоқ хўжалигида катта тажрибага эга

10 эканлиги таъкидланади. Ҳамма янглишади, у янглишмайди, ҳар бир ўйлагани амалга оширилади ва у, муваффақ бўлади. Кўп фикрлари «каромат» қабилида тўғри чиқади. Колхоз каби йирик хўжаликда ташкилотчи бўлишнинг аҳамияти, ташкилотчининг роли катта, буни кўрсатиш керак. Лекин санъаткорда ўлчов ҳисси бўлиши керак. Маълум сифатларни бир шахс устига тўплай бериш ила тип яратилмайди. Бир томонлилик ҳаётийликни кучсизлатади.

20 Обид кетмоннинг хислатларини кўрсатиш учун ёзувчи баъзи бир ҳолатлар ўйлаб чиқаради, кераксиз саҳналар, диалоглар киритади. Баъзи жойларда ёзувчининг ўзи тавсиф этиб кетади. Ҳатто, асардаги бошқа персонажлар тилидан ҳам уни мақтайди:

«— Обид кетмоннинг ўзи қаёқда? Нима иш қилаётибди,— деб сўрайди Рафиқов.

— Ўзи сояйи салқинда ётган, деб ўйлайсизми?— дейди кулиб Берди татар,— шу қирнинг нариги ёғида қўш ҳайдаб ётади! Киши билан сўзлашмайди, унчамунча сўзни эшитмайди. Отларга дам берганда ҳам

30 бизнинг бу ёқларга ўтиш эсига келмайди ёки хашаклашиб турган отлар ёнига ўтириб, белидаги нонини кавшайди, нонга иштаҳаси келмаганда ҳайдалган шудгор бетига чиққан ғумай илдизларини териб юрийди».

«Рафиқов Обид кетмоннинг сажжиясига таажжубланади».

«Мажлис Мулла Обиднинг ишчан руҳига мувофиқ бошланади».

40 «Раҳмат, яшанг, колхоз учун қилаётган гайратингизни нариги қишлоқда туриб эшитдим», «рост айтдинг, сенинг билганингни шайтон ҳам билмайди» ва ҳоказо. Обид кетмоннинг гигант фигураси бутун қиссага ўз кўлкасини ташлаган. Социализм қурилиши процессида етишган қишлоқларнинг янги одамлари, омма-

дан чиққан, пахта мустақиллиги учун жонкуяр курашчилар унинг панасида, кўлкасида сиқилиб қолганлар. Ёзувчи қиссага колхоз қурилишига раҳбарлик қилиш учун партия ва ҳукумат томонидан юборилган ишчи образини, большевикни киритади. Рафиқов образида большевик раҳбарнинг сифатларини атрофлича кўрсатмоқчи бўлади. Лекин Рафиқов образи кўпинча ишда, курашда, қишлоқ турмушининг қотиб қолган қатламларини парчалашда ўз-ўзидан очилиб бормайди. Рафиқовнинг хусусиятларини ёзувчи кўпроқ тавсиф қилиб кетади: «Рафиқов очиқ юзлик, ичи кирсиз, табиа-ти содда бир ишчи». «Рафиқовнинг соддалиги ва ундаги инқилобий самимият» тўғрисида ёзувчи узоқ гапиради. Албатта, бундай воситалар ила ёзувчи сокин, содда ишчини кўрсатади. Рафиқов ҳам ишини сокин, силлиқ олиб боради. Фақат Рафиқов кўпроқ мажлисларда кўриниб қолади, нутқлар сўзлайди; колхозни тузади, йўлга солади, лекин ўқувчи уни, ўз синфининг типик хусусиятларини ўзида қиррали қабариқ кўрсатган тип шаклида тасаввур қила олиши қийин. Чунки бу одам қиссада жонли яшамайди, кундалик ҳаётий кечинмалардан деярли маҳрум. У одамлар орасида, қишлоқ шароитида яшаш, жонли одам — «фалончининг ўгли фалончи» сифатида курашмайди. Ёзувчи Рафиқовга «райондан келган вакил» тўнини кийдириб қўйган, холос.

Абдулла Қодирий ўз қиссасида эски қишлоқ шароитида эзилган, унда яшаш учун жой топа олмаган, ҳаёт тегирмонининг тошларида янчилиб, фақат инқилобдан сўнг, колхоз сийнасидагина ўз кучларини татибиқ этиш учун, одамларча яшаш учун замин топган Берди татар образини яхши чизади. Берди татар ёшликда ота-онадан ажралиб, Шодмонбойнинг эшигида малай бўлади. Ун йиллаб бойнинг даласини ишлайди, жувозини ҳайдайди. Бой, «ўзимга куёв қиламан», деб ваъда қилади. Фақат ваъдани бузади. Берди татар далада ишлаб юрган вақтларида тўй қилиб, қизини бошқа одамга бериб юборади. Умидлари синган Берди қишлоқни ташлаб кетади. Бердининг Шодмонбойда ишлаши, эзилиши анча рангдор бўёқларда берилган. Куёв қиламан, деб алдаш бизнинг адабиётда анчагина такрорланган бўлса-да, бу ўринда ўзига хос бир усулда ифодаланади,

Бердининг шаҳардаги саргузашти қуюқ бўёқлар ила, санъаткорона тавсифланади. У шаҳарда оғир кунлар кечирилади. «Тузоқдан тузоққа» тушади. Саёқ, дайди ҳаётни бошидан ўтказилади. Тепани тешиб, ўзига «ер уй» ясаб, тинч турмуш кечирмоқчи бўлганда, 1916 йил мардикор олиш воқеаси бошланади. Иш бошида турган қишлоқ бойлари Бердини ҳам жўнатмоқчи бўладилар. Берди алданадиган эмас энди. «Оқпошшо» ҳокимиятни «зир-зир» қилдирадиган шаҳардаги буюк инкилобий кучни — «мастеровойларни» билади. Фақат қишлоқ камбағалларини зулмга қарши оёқлантириш Бердининг ёдига келмайди. У «якка» курашади. Шодмон оқсоқолни ўлдириб, қамоққа олинади.

10 «Четан» колхозининг партия ячейка котиби Берди татар қиссининг II қисмида колхознинг жонкуярларидан, ташкилотчиларидан бири. У колхоз ғалабаси учун курашади, унда интизом кучли. У янги ҳаётга жуда берилган, буни севади. Булар образини ҳаётийликка яқинлаштирилади. Лекин ёзувчи Берди татар билан Обид кетмоннинг муносабатларини кўрсатишда, Обид кетмоннинг устунлигини таъкидлар экан, Берди татар образини хиралаштирилади, уни жонли, реал картиналарда тажассум эттирмай қўяди. Чуқур ўйлаб қаралса, Берди татарнинг колхоздаги фаолиятини характерлашда у

20 чинакам курашчанликдан узоқлаштирилади. Ёзувчининг таъбирича, Берди татар «Четан»нинг «устунлари»дан биринчиси эса-да, ҳақиқатда, Берди мулла Обид деган «йўғон устун»га суялган бир тиргович. Ажабо, қайси муҳим масалани у мустақил ечади, қайси бир муҳим ишни бажаради, қай вақт унинг фикри маъқул бўлади: ҳар вақт уни Мулла Обид етаклайди:

30 «— Рост айтасан, ошнам,— дейди татар,— бу тўғрида идора мажлиси қилиш керак экан».

«— Рост айтдинг,— дейди Берди татар,— муҳлат куни боғ ишларини битиришганлиги тўғрисида идорага хабар бериш ҳам керак дегин-чи?»

«— Рост айтдинг,— дейди Берди татар,— сенинг билганингни шайтон ҳам билмайди».

40 «— Биринчи май тўғриси билан ҳам қишлоқ тоза, ҳам шилта, ер семиз, яшасин «Четан»нинг раиси Обид кетмон!»

«Шўрва асноси Мулла Обид эркак қўйларни сотиб таначаларга айирбошлаш фикрини ва бунга бўлган эҳ-

тиёж сабабларини сўзлаб чиқади. Татар кулади, гўё ўз болаларининг қайғусини чекаётган бир ишчан ва меҳрибон ота каби, колхознинг ўсиши учун аздаҳидил жон куйдиргувчи Мулла Обиднинг кўзига шу топгача кўтарилмаган бир муҳаббат билан нигоҳ ташлайди».

Мулла Обиднинг фавқулодда ақлига, тадбирига «офарин» ўқиб, «биз ишни кўзини биламиз» деб керилиб юради. Берди татар Обид кетмоннинг намоз ўқиши, худога чуқур ишониши, хотинини очмаслиги ва шунинг каби камчиликларини унга ҳурматидан яшириб юради. Абдулла Қодирий «Обид кетмон»да замоннинг мусбат типларини ярата олишга деярли муваффақ бўлмаган. Бу куннинг қаҳрамонлари, уларнинг маънавий сиймосини ёзувчи ёрқин ёритмай, колхоз ишини йўлга қўйишларини батафсил қайд қилиш билан чекланган. У ҳали янги муносабатларни ифодаловчи шахсларнинг психологиясига яхши кира олган эмас.

Янги даврнинг янги одамларини атрофлича кўрган санъаткоргина уларни тўла-тўқис кўрсата олади. Абдулла Қодирийнинг қиссасидаги мусбат образлар бир ёқлама, анча қонсиздир.

Бироқ бир муҳит ва бунинг намояндалари борки, улар ҳақида ёзганда, Абдулла Қодирий қаламини эркин юритади. Қийналиш сезмайди. Булар: руҳонийлар, домлалар. Қиссада ёзувчи икки қишлоқ имомини кўрсатади: Хатиб домла, Муҳсин домла — «домла шалҳак». Домлаларнинг образини чизишда ёзувчи санъаткор. Домлаларнинг юриш-туриши, сўзлари, фикр юртиши, халқни алдаш ва ҳоказо бутун сифатлари ўқувчининг кўз олдида жонланади. Асарда домлаларни ёзувчи етакламайди, улар ўзлари домлаларча юрадилар. Уларнинг оғзига ёзувчи ўз сўзларини тикмайди, улар ўзларича сўзлайдилар.

Мана очкўз, ҳийлакор, молпараст Хатиб домла... дунёни дажжол қоплади, деб онгсиз халқ ўртасида тескари ташвиқот тарқатади; комсомол, партия аъзолари олдида Совет ҳукуматини мақтайди. Мана Хатиб домла шилқимлик, елимлик билан одамлардан зиёфат ундиради. Мана Мулла Обид боғида зиёфат, Хатиб домлаларнинг ўлармонлиги, қовун тарраси, «амри маъруф» ва тамагирлик. Қишлоқ домлалари ҳақидаги боблар юмор ва сатира билан тўла, жонли, реал картиналардан иборат.

Лекин бунда ҳам ёзувчи «қитдак» ўннга бурилиш ясайди. Домла шалҳакни очкўз Хатиб домлага контраст тип қилмоқчи бўлади. Домла шалҳак соддадил, гўл, «кирсиз мусулмон», ҳийлакорлик, олғирлик эмас, ҳатто оғиздаги ошини ҳам олдириб қўяди, тузоғига тушган овни ҳам эплаб ололмайди. Динни, шариатни гўё тўғри англайди, тўғри татбиқ қилади. Ёзувчи диннинг аҳамиятини, унинг эксплуататор характерини очишга уринмайди. Домла шалҳак образида диннинг

10 моҳиятини фoш этишга уринмагандек туюлади.

Абдулла Қодирий повестида қишлоқнинг социализм чизигига ўтишида бўлган синфий курашни кўрсатишга интилиш бор. Ёзувчи «Тиктепа устунлари» бобида қишлоқдаги йирик бойларни кўрсатади, ёзувчининг берган характеристикасига кўра бойлар анойи эмас, улар ишчи-деҳқон ҳукуматининг ўтакетган душманлари, улар жуда айёр, ер тагидан иш кўрадиган одамлар. Обид кетмонни зиёфатларига таклиф қилиб, унга босмачилик ташкил қилишни, бойлар ёрдамга тайёрлигини

20 билдирадидлар. Кейин улар қулоққа чиқариладилар, мол-мулкларидан айриладилар. Уларнинг кечаги хизматкорлари, умуман қишлоқнинг «пастлари» ҳамма нарсага хўжайин бўлиб қоладилар. Лекин Абдужалил, Ҳубби бой, Султонқул каби йиртқич бойлар — «Тиктепа устунлари» ва уларнинг думлари колхоз тузилиши вақтида ва ундан кейин курашмайдилар. Аллақандай махфий ўтириш бўлажагини Хатиб домла Обид кетмонга айтади, холос. «Бош айланиш» бобида Абдужалил бойнинг колхозни бузиш учун ташвиқоти ҳақида гапирилади. Қишлоқда мол сўйиш — саллоҳлик кучайиб кетиши, бунда муштумзўрнинг роли ва ҳоказо жонли картиналарда, бадий воситалар ила кўрсатилмасдан, балки нақл қилинади. Халқ қўш чиқариш ўрнига саллоҳлик ишига киришиб кетади, баъзи ўртоқлар бу тартибсизликка бош сабабчи, деб колхоз раиси Очилди Собировни кўрсатадилар. Лекин бизнинг фикримизча, бу мулоҳаза унчалик тўғри бўлмаса керак. Буни исбот қилишдан илгари воқеанинг жараёнига сабаб бўлган омиллар билан ўқувчини таништирайлик,

40 деб айрим фактларни ўзи нақл этиб кетади.

Қиссанинг I ҳам II қисмлари орасида аллақандай узилиш сезилади. Абдулла Қодирий қишлоқнинг икки тарихини кўрсатмоқчи бўлган. Лекин эски қишлоқдан

янги қишлоққа ўтишда бир қадар сакрама борлиги кўрилади. Езувчи қишлоқ ҳаётини, ундаги синфий муносабатларни бадий кўрсатиш ўрнига унинг айрим намояндлари, Обид кетмон, домлалар, «Тиктепа устунлари», бойлар ва Берди татар ила таништиради. Бу тушунтириш бир-бирига сюжет чизиқлари ила узвий боғланган, бириси иккинчисининг ўсуви натижасида келиб чиққан картиналардан ташкил этилган дейиш қийин. Эпизодик характердаги йирик-йирик парчалардан иборат. Уқиганда ҳаётий бир бутунлик сезилмайди. Қиссанинг сюжетида камчиликлар бор. Биз ҳали катта формалар — роман ва қисса сюжетини эгаллай олган эмасмиз. Сюжет устида, асарнинг композиция приёмлари устида, техник томонлари устида рус ва Ғарбий Европа адабиётининг улуг намояндлари сингари заргар диққати билан ишламаймиз. Мураккаб турмуш муносабатларини гўзал, пишиқ бадий формаларга қўйишда ҳали биз тажрибалар этапидамиз. Шунинг учун роман ва қиссаларимизда ортиқча картиналар, ўринсиз чекинмалар, тушунтиришлар ва ҳоказо катта ўрин олади. 10

Социализм қуриш — партиянинг раҳбарлиги остида халқ оммасининг иши. Қишлоқни социализм чизигига кўчирган колхоз ҳаракатида ва унинг ғалабасида қишлоқ меҳнаткаш оммасининг тўғридан-тўғри иштироки ва қаҳрамонлигини кўрсатмасдан бўлмайди. Колхоз қурилиши қишлоқда янги ижтимоий муносабатлар яратди. Қишлоққа янги техника кирди, уларда қора чироқ ўрнида электр лампа порлади, камбағал деҳқон оммаси давлатли турмушга ўта бошлади. Иқтисодий тузилишнинг ўзгариши, коллектив меҳнат хусусий мулкчи деҳқоннинг психологиясини ўзгартди, деҳқонда ижтимоий онг ўса бошлади. Кечагина саводсиз, онгсиз диний хурофотларга ботган одамлардан ажойиб ташкилотчилар, пахта мустақиллиги учун курашувчи қаҳрамонлар, ударниклар, ҳатто мутахассислар етишди. Қишлоқдаги чуқур ўзгаришлар «Обид кетмон»да бадий тўлғинлик билан, бадий умумийлаштирувчи куч билан акс этган эмас. Дуруст, Абдулла Қодирий «Четан» колхозининг тузилиши, ўсиши, аъзоларининг давлатли турмушга чиқиши, мактаб, клуб каби маданий муассасаларнинг колхоз томонидан солинishi ва бошқалар ҳақида батафсил ёзган, лекин бу нарсада 30 40

- жонли, бадийй конкрет картиналар оз берилган. Булар кўпроқ хроника, репортаж, бир очерк равишда кўрсатилади: «Аъзоларнинг ўз истеъмоллари учун экилган майда экинлар ҳам чакки эмас. Мулла Обидга қолса — «бўлар-бўлмас», аъзоларча «жуда яхши» ҳосил олиниб, тақсим вақтида зарбдор, меҳнат куниси ортиқ, деган фарқлар қилинмайди. Чунки бунда ўзи қандай ишлаган бўлмасин, ҳар ҳолда ярим танобнинг ҳосилига эга, деган қарор қабул қилиниб, шу асосда ишловчи сонига эмас, рўзғор, аъзо сонига текис тақсим қилинади. Бошқа майда экинлардан қатъий назар, кўзга кўринадиган тақсим ҳар бир аъзога ўн икки пуддан картошка, шу чоққача еб келгандан ташқари, саккиз пуддан тарвуз, тўққиз пуддан қовоқ, уч пуддан пиёз; аъзолар жўхоридан тамом таъминлансалар ҳам, бунга идора кўнмайди, отларнинг еми учун деб ўзида қолдиради. Тайёрланган беда билан сомон колхознинг молларига етарли бўлганидан, жўхориюя ва палак каби хашаклар аъзоларга баравар тақсим қилинади». Қишлоқда маданият ҳақида: «Шу тўрт йил ичида қишлоқда маориф-оқартиш ишлари, соғлиқни сақлаш эҳтиёжлари дев қадамлар билан илгарилайди. Район маорифи колхозлашишнинг иккинчи йилида клуб қаторига етти йиллик мактаб биноси ишлаб беради. «Четан» шу тевааракнинг олдинги колхози ҳисобланганидан маориф ўзининг энг тажрибали ва зарбдор муаллимларидан келтириб берди. Колхоз болалари юз фойиз мактаб билан таъмин қилинадилар».
- 30 Соғлиқни сақлаш масаласини ҳам юқорида келтирилган мисолларда кўрилдиги газета тили ва услуби билан бир факт шаклида қайд қилинади. Қишлоқда шифохона солинади, дўконлар қурилади, омонат кассалар пайдо бўлади, сигирсизлар сигирли бўлади ва ҳоказо. Лекин аксари санъат хорижида, бадийй конкретликдан ташқарида, узуқ-юлуқ айрим фактлар шаклида ёзилади. Уқир экансиз, гўё ёзувчи колхознинг ютуқлари ҳақида ҳисоб бергандай ҳис этасиз; рақамлар, процентлар ва ҳоказо ҳаммаси бор, мукамал маъруза! Асарда ёзилган материаллар, фактлар керак нарса.
- 40 Лекин булар ёзувчи учун хом материал, булар бадийй ишланиши керак, уларга қон, жон беришга тўғри келади. Чунки санъаткорнинг вазифаси турмушдан олинган материалларни санаб чиқиш эмас. Масала ўн

бир бош сигирнинг ударник аъзоларга тақсим қилиниб берилганлигида эмас, гап бу сигирни Ойша хола ёки Эшмат ака уйига етаклаб боришида, бола-чақани қувонтиришида, сигир орқали оила рўзгорини яхшилашида ва бу оиланинг колхозга муҳаббати ошишида ва энг муҳими, бу воқеани бадий акс эттиришдадир. Мактаб, клуб, шифохона каби маданий фронтда эришилган муваффақиятларни ҳам пахта мустақиллиги учун курашда колхоз оммаси томонидан яратилган маданий қимматлар эканини жонли бўёқлар ила об-разларда кўрсатиш керак эди. 10

Қиссанинг II қисмида пахта учун, планни бажариш учун бўлган кураш катта ўрин олади. Бу бобларда тўғридан-тўғри дала ишлари кўрсатилади. Қолхозчилар ер ҳайдайдилар, чопадилар, экадилар, ўтайдилар ва ҳоказо. Пахта экиш ва ундириш, ерни яхшилаш, шунинг каби ишлаб чиқариш процесси жуда муфассал кўрсатилади. Чиндан ҳам ёзувчи агрономик хатолар қилмайди. У, пахтачиликни ва умуман зироат ишларини яхши билади, билганларини, тўплаган материалларини аниқ ёзиб боради. Персонажлар ҳам кўпинча экинзорда юради, уларнинг муколима, суҳбатлари ҳам кўпинча экин ва уни ишлаш ҳақида юритилади. Кўпинча воқеалар, ишлар хроникал формада ёзувчининг ўзи томонидан қайд қилинади. Аммо ёзувчи пахта ишлаб чиқариш билан барабар янги одамлар «ишлаб чиқариш»ни, янги психика, янги онг, шуур, янги муносабатлар, қисқаси, одамларнинг ўзгаришини бадий акс эттиришни анча унутади. 20

«Обид кетмон» ижодий қайтадан қурилаётган таланти ёзувчи, проза мастери Абдулла Қодирийнинг совет воқелиги ҳақида ёзган дастлабки асари. Колхоз ҳаракати ва янги қишлоқни кўрсатишда бу асарнинг қимматга эга эканлигига шубҳа йўқ. Ёзувчи совет воқелигини, янги одамларни, яъни муносабатларни чуқурроқ ўрганиши, пролетариатнинг буюк курашига яқиндан иштирок қилиши, пролетариат дунёқарашини чуқур ва органик равишда ўзлаштириши билан социалистик турмушни тўғри, бадий юксак образларда акс эттиришга муваффақ бўла олади. 30

ДОҲИИДАН УРГАНИШ

Рус адабий тилини яратган, рус адабиётини катта тарихий тараққиёт йўлига олиб чиққан, ижодининг қўёши ила келажак адабий фикр йўлларини ёритган доҳий шоир, азамат рус шоири ўзининг порлоқ асарлари билан СССР нинг ҳамма халқларини мафтун этади. Бу кун уни бутун буюк социализм мамлакати ўқийди, совет мамлакатининг ҳамма халқлари бугун доҳий шоирнинг хотираси ила яшайди. Миллионларнинг қалби 10 унинг қайноқ илҳоми ила тўлқинланади. Пушкин ижодининг серсадо, ҳаёт ва гўзаллик сасларидан уюшган мукамал симфонияси меҳнаткашларнинг қалбларига яқин ва оҳангдор.

Пушкин адабиётда «юқори услуб»ни, жонсиз шаъшаани инкор қилган, адабиёт ила реал ҳаёт орасига мустаҳкам кўприк солган бир шоирки, кейинги санъаткорлар карвони бу кўприкдан ўтди ва ўтади. Пушкиннинг ҳеч бир асари форманинг совуқ ялтироғи билан порламайди, унинг бадий формаси фикр, ҳислар ила, 20 қуруқ ҳаётий мазмун ила лиммо-лимдир. Пушкин ҳаёт тўғонини рус адабиётига очиб юборди. Пушкинга қадар омманинг ҳаёти, содда халқ намояндалари санъат доирасидан четда эди. Бу содда, мазмунли ҳаётга мурожаат қилиш санъатга хиёнат ҳисобланарди. Пушкин мана шу нуқтаи назар тошини синдирди...

Бу йил ўзбек совет адабиёти учун жуда бахтли йил бўлди: Пушкиннинг бир кўп шеър ва поэмалари, ҳикоя ва қиссалари таржима этилди. «Муфтахилжинонлар»ни ўқиб, «охират азоблари» ваҳимасидан кўзларга ёш олиб ухлайдиган замонлар кўпдан йўқолган. 30 Энди ўзбек китобхонлари Пушкин шеърларининг фикрларига, мусиқасига берилиб гўзалликни туюдилар.

Пушкин асарларига талаб ва илтифот ҳайрон қонларлик даражададир. Бунга жавоб учун Пушкин ижодини ўрганиш, таржима этиш устида бошланган ичимизни яна ҳам кенг, яна ҳам мустаҳкам асосларда давом эттиришимиз керак бўлади. Пушкин асарларини халққа етказиш каби шарафли ишни бажариш билан бир қаторда ўзбек шоири ва ёзувчилари ҳам Пушкин ижодининг бой хазинасини атрофлича текшириш, ўрганиш вазифасини қўйишлари лозим. Илдан йил ўсаётган ўзбек адабиётининг гуллашига Пушкин ижоди катта таъсир кўрсатиши шубҳасиздир. 10
Қозирдан бошлаб айрим шоирларда айрим шеърларда Пушкин мастерлигининг излари кўрилмакдадир. Ўзбек поэзияси шубҳасиз, ўсаётир. Лекин, ҳали жуда ёш, ҳали қуролланган, жилоланган, услуби мустақилликка эга бўлган эмас.

Абдулла Қаҳҳор ва Ойбек.

Биз бадий асарнинг тили, бадий соддалик, характерлар яратиш каби бир кўп масалаларни музокара қиламиз. Лекин, назарий соҳалардаги бу ўрганишларимизни бадий шаклга солган услубнинг қон томирларига айлантирган асарларимиз ҳали йўқ. Биз бу 20

жиҳатлардан ҳам Пушкин ижодидан муҳим дарслар ола биламиз. Бизнинг ўқувчиларимиз бир гуруҳ шеър ошиқлари эмас. Давримизнинг шоирлари халқ билан гаплашадилар. Бу кун бадиий асарларнинг ҳақиқий қимматшуноси халқдир. Модомики, ўзбек меҳнаткашлари, ишчилари, деҳқонлари поэзияга таважжуҳ кўрсатган экан, асарларимизнинг ёлқини ила бу таважжуҳни ёқайлик, буни чин севгига айлантирайлик. Пушкин ижодининг энг қимматли ва энг қабарик хусусияти

10 халқчилликдир, бу халқчилликни ўрганиш эса поэзиямизга янги уфқлар очажак. Пушкин ижоди шундай кенг зангин бир соҳадирки, биз унга эндигина қадам ташладик. Шоирнинг доно қуёши бизга мўралади. У энди биз яратмоқчи буюк савъатнинг ичига кирсин.

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

Адабиётимизнинг тарихи узоқ асрлардан бошланарди. Бахшилар халқнинг ва унинг баҳодирларининг ажойиб қаҳрамонликларини тараннум этганлар. Қўчманчиларнинг қуёш ва баҳор шарафига тузилган шўх, ёрқин байрамларини, расм-ойинларини бахшилар созларининг илҳомкор жаранги билан беазаганлар. Мана, қувончли тинч кунларнинг ипи узилади. Тоза самони қора булутлар босади. Ёвуз кучлар саҳрога қон ва олов бўрони билан ёпириладилар, қизларни чўри, оталарни қул қилдилар. Бахши йигитларни курашга чақиради. Қаҳрамон боболарнинг ҳаёти ва қилмиши ҳақида ибратли гўзал эртақлар сўзлайди; тингловчиларнинг юракларини душманга нафрат ва ўч руҳи билан тўлдиради. Гўрўғли ва Алпомишлар образи орқали уларни озодлик ва мустақилликка ундайди. 10

Ўзбек классик адабиёти XV асрда камолотга эришади. Бундан аввалги асрларни бу камолотга замин ҳозирлаган асрлар деб аташ мумкин. XV асрга қадар адабий ижодиёт кўпинча диний-тасаввуфий идея ва руҳ билан чуқур суғорилган эди. Адабий маҳсулот асосан, диний ваъзлар ёки тор дидактик асарлардан иборат эди. Шоир ва адибнинг илҳоми аксар ердаги ҳаётдан кўра кўпроқ кўкдан ғидо оларди. Лекин сиёсий-иқтисодий ўзгаришлар шаҳар ҳаёти ва маданиятининг ўсуви ва ҳоказо орқасида бадий фикр аста-секин диний фикр-кечинмалар ридосини ташлаб, ҳаётнинг илиқ, нурли, рангдор оғушига кира бошлайди. Поэзия дунёвий шакл олади. Лутфий, Атойилар жонли, шўх, чуқур лирик ғазаллар яратади. Гениал шоир ва мутафаккир Алишер Навоий ўзининг қудратли ижодида бадий фикр тараққиётининг дурдоналарини яқунлайди. Она тилида ўлмас дostonлар билан мингларча ғазаллардан 20 30

иборат «Чор девон»ини яратади. Навоий ҳам Бобирдан сўнг адабий тараққиёт сиёсий бўлинишлар, иқтисодий тарқоқликлар ва маданий чекланиш орқасида борган сари пасаяди. Оригинал ижод ўрнини танқидчилик олади, мавзулар майдаланади. Сўз ўйини ва санъатпардозликни мастерлик деб тушунадилар. Жонли фикр ва қайноқ ҳислар эмас, поэзиядан масжид ва дарвеш кулбасининг руҳи эсади. Лекин бу даврда ҳам биз орасира ёрқин сиймоларни кўрамиз. XIX асрнинг биринчи 10 ярида Фазлий, Гулханий, Ҳозиқ каби шоирлар адабий ҳазинамизга қимматбаҳо асарлар бағишлайдилар. Шу асрнинг иккинчи ярида Муқимий ва Фурқат каби талантли икки дўст шоир ҳақиқий поэзия тили билан сайрадилар. Халқ руҳига монанд бадний содда ғазаллари билан халқ оmmasининг энг севикли шоири бўлган Муқимий ижодида социал мотивлар кенг ўрин оладики, бу — адабиётимиз учун янги ва муҳим ҳодиса эди. Муқимий ўз сатирасида меҳнаткаш халқ намояндаси ва унинг манфаатларининг қўриқчиси сифатида 20 ўртага чиқади.

Фурқат классик лириканинг сўнг ҳофизиди. У шеърни янги фикрий мотивлар билан кенгайтиришдан кўра кўпроқ шаклини нозиклантиришга, сўзни чаманлаштиришга тиришди. Эски создан енгил, ёрқин, тоза ҳаволар жаранглатди. Унинг ғазаллари мусиқий каби садоларнинг гармонияси билан юракларни асир қилади...

Адабиёт ҳаётининг ойнаси деган таъбирни Шарқда кўп қўллайдилар. Революциядан кейинги адабиётимизга назар солсак, бу эски ҳақиқатга тан беришга тўғри келади. Октябрь ҳаётни ва мамлакат юзини чуқур ўзгартирди. Октябрь учун бўлган курашда, уни ҳаётга татбиқ этиш учун бўлган курашда халқнинг ўзи ҳам ўзгарди. Озод ва бахтиёр халқнинг фикри, тушунчаси, ҳаётга қарашлари ва завқи тамоман ўзгарди. Янги ҳаёт учун янги кучлар керак эди. Янги совет адабиёти пайдо бўлди. Бу адабиёт эксплуататор синфлар қолдиқларининг бегона зарарли идеяларига қарши давомли курашда ўсиб чиқиб, катта ҳамлалар билан олға босди. Унинг ёш намояндалари чиниқди ва давримизга 40 сазовор асарлар яратмоққа киришди.

Революцияга қадар адабиётимизнинг дарвозаси кўҳна Шарққа қаратилган эди. Ўзбек совет адабиёти Фарбга эшик очди. Биринчи навбатда бу адабиёт улуг

рус халқининг оламда шуҳрат қозонган бой ва буюк адабиётидан илҳомланди. Шоирлар Пушкин, Лермонтов, Блок, Маяковскийдан ўргана бошладилар. Ижодий фаолиятнинг тармоқлари, турлари кенгайди, илгари маълум бўлмаган янги адабий жанрлар, формалар адабиётимизга кириб келди. Драматургия, ҳикоя, роман, очерк бизда рус ва Фарб адабиётининг хайрли таъсири билан кирди ва ўз талантили аҳллари топа бошлади. Ҳатто бизда ҳар вақт муҳим ва етакчи ўрин тутган ва традицияларга бой поэзия ҳам ўз доирасини 10 кенгайтди.

Ўзбек совет адабиёти жонли, содда, рангдор халқ тилига мурожаат этди. Унинг ўсиш йўли йилдан-йилга реализмни чуқурроқ эгаллашдан иборат бўлди. Ўзбек совет адабиётини янги социалистик асосда барпо этишда халқнинг кураши билан маҳкам боғланди. Адабиёт тарбияловчи, маданий фаол бир кучга айланди.

Ҳозирги кунда ўзбек совет адабиётининг халққа танилган ижодиётлари, мустақил талантили шоирлари, ёзувчилари ва драматурглари бор. Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Шайхзода каби шоирлар ўзбек совет поэзиясини мастерларча ишланган мукамал шеърлар ва достонлар билан бойитмоқдалар. Бу шоирларнинг ҳар бири поэзияда ўз хусусий овозларига эгадир. Буларнинг ҳар бири маълум тараққиёт этапларини ўтиб, бу кун бадиий сўз мастерлигининг юқори даражасига кўтарилдилар. Ўзбек адабиётининг бу илғор намояндалари ёлғиз поэзия соҳаси билан чегараланмай, бошқа жанрларда, масалан, драматургияда ҳам гўзал, қимматдор асарлар яратмоқдалар. Булардан кейин 30 ўзбек совет поэзиясида талантили шоир Темур Фаттоҳ ва Миртемир кўркам жой оладилар. Ҳар икки шоир ҳам гўзал шеърлар билан бир қаторда, катта полотнолар яратишга интилмоқдалар. Ўзбек совет адабиётининг жиддий бир камчилиги бадиий прозанинг қолақлиги эди. Кейинги бир неча йил ичида бу соҳада ҳам сезиларли силжиш бошланди. Бу кунги ўзбек совет прозасининг энг яхши намояндаларидан «Сароб» романининг автори Абдулла Қаҳҳор бизнинг ягона ҳикоячимиздир. У кичик ҳикоя формасини мукамал 40 эгаллаган. Унинг реалистик ҳикоялари ўзининг композицияси ва фикрий тўлиқлиги, таъсирчанлиги билан Чехов ҳикояларига қиёс қилинарли даражададир.

Ўзбек совет драматургияси ҳам тез такомиллашмоқда. Яқин замонларгача ўзбек драматургиясининг ягона йирик намояндаси Яшин эди. Энди бу соҳа янги кучлар, янги асарлар билан бойимоқда. Иззат Султон ўзининг «Бургутнинг парвози» номли пьесаси билан драматик талантини очиқ кўрсатди. Яшин ва Амин Умарийнинг «Ҳамза» драмаси, Уйғун ва И. Султоннинг «Навой» драмаси, Собир Абдулланинг «Алпомиш» асари, шоир Ҳамид Олимжоннинг катта тарихий драмаси «Муқанна» ва бошқалар ўзбек совет драматургиясининг янги ва юқори босқичга кўтарилаётганлигини тасдиқловчи ҳолдир.

Ўзбек адабиётини илгари сурувчи кучлар ўсаётир. Шунинг учун адабиёт олдига энди катта талаблар қўйилиши табиийдир. Адабиётимизнинг камолга етганлигини белгиловчи аломатлардан бири — ҳаётни тўлақонли, конкрет ва ёрқин образларда кўрсата билиш, инсон образини мукамал ярата билишдир. Бу хусусиятни бир қатор ўзбек ёзувчилари тарихий асарларда кўрсата билдилар. Лекин, ўзбек совет адабиёти меҳнатда, тинч ва бахтли ҳаёт қуриш учун бўлган курашда мўъжизалар яратган ажойиб совет одамларининг образларини тажассумлантирган асарлар бергани йўқ. Халқ қурилишларида озод ижодий меҳнат тантанасининг чексиз чуқур ва улуғ мазмунини ёрқин ва конкрет тажассумлантирувчи ва қурилиш қаҳрамонларини янги совет одамларини бутун бўйи билан кўрсатувчи асарларга эга эмасмиз. Ўзбекистон халқ қурилишларининг ватанидир. Бу мавзу ўзбек адабиётига янги ҳазиналар бағишлаши керак эди.

Улуғ Ватан урушининг биринчи кунларидан бошлаб ўзбек совет ёзувчилари ватанни, озодликни, халқ бахтини гитлерчи ваҳшийлардан мудофаа этмоққа қўзғалдилар. Уруш мавзуи ўзбек адабиёти учун қарийб янги мавзудир. Чунки, Ватан урушига қадар бизда ҳарбий мавзулар қарийб қўл теккизилмаган соҳа эди. Ёзувчиларнинг юрагини, қаламини улуғ Ватанга муҳаббат, душманга чексиз нафрат эгаллади. Илк сафда қаламни найзага айлантириб шоирлар юрди. Кекса

40 Фозил ота ва Ислом шоирдан бошлаб мактаббачча шоирчага қадар ҳамма ўз шеърда халқни ватанпарварликка, қаҳрамонликка, фидокорликка чақирди. Поэзия Ватанга бўлган муҳаббатни ифодалади, душмандан

қасос олишга йигитларни даъват этди. Фашистларнинг йиртқичлигини фош этмоқ — ҳақиқатни, нурни улуғлаш ва улуғ зафарга ишонч бўлди. Бу дастлабки аксар вақт илдам ёзилган кичик шеърлар лиризмдан узоқ, лекин қизгин самимий ўткир, оратор нутқига яқин таъсирли агитацион шеърлар эди. Кейинроқ Ватан уруши қаҳрамонларининг адабий шон-шарафга сазовор мардона ишлари ҳақида катта қасидалар пайдо бўла бошлайди. Секин-секин лирикага ўтилади. Она ва жангчи ўғил, жангчи ва ёр, хат, соғиниш, зафардан сўнг шодлик ва нурли бахтиёр ҳаётга эришув орзулари кўпроқ қаламга олинади. Бу мавзулар жонли, ҳаётий, илиқ ифодаланади. Ўзбек адабиётини бир қатор қимматли катта асарлар билан бойитди. Талантли драматург Яшин «Улим босқинчиларга» номли украинalik ватанпарвар партизан қиз ҳақида драма яратди. Уйғун ажойиб ватанпарвар совет аёли ҳақида «Она» драмасини ёзди. Уруш ўтмишда Ватаннинг мустақиллиги, халқнинг озодлиги учун курашган олижаноб қаҳрамонлар ва баҳодирларнинг образини яратиш масаласини майдонга қўйди. Шоир Ҳамид Олимжон ўтмишда араб истилочиларининг жабр-зулмига қарши курашга раҳбарлик қилган халқ қаҳрамони Муқанна ҳақида гўзал тарихий драма яратди. Шоир Шайхзода Урта Осиёга олов ва қон бўрони билан бостириб кирган Чингизхоннинг таловчи қўшинларига қарши омонсиз курашган ажойиб қаҳрамон Жалололдин ҳақида чуқур ҳаяжонлантирувчи гўзал драмасини яқинда тугатди. Бу улуғ ватанпарвар тўғрисида шоир Миртемир ҳам асар ёзмоқда.

Лекин шуни эсда тутиш керакки, уруш даврида яратилган адабий маҳсулот сон ва сифат жиҳатидан ҳали бизни унча қаноатлантирмайди. Фронт орқасидаги ажойиб совет одамлари, ҳар хил тўсиқларни енгувчи мўъжизакор қаҳрамонлар ҳақида қарийб ҳеч нарса яратилмаган. Фронт баҳодирлари ҳақида маълумотларимиз — материалларимиз энди анча мўл. Шонли қаҳрамонларнинг умумлаштирилган ёрқин образларини яратишга вақт келди. Уруш ёзувчидан қаттиқ, илдам ва аъло ишлашни талаб қилади. Ғалабамизни тезлаштириш учун шоирнинг сўзи ўқдан, найзадан асло қолишмасин.

ЧЕХОВ ВА ЎЗБЕК АДАБИЕТИ

Ҳозирги замон ўзбек совет адабиёти — Октябрь революцияси туфайли янгидан дунёга келган ўзбек халқининг энг буюк маънавий ютуқларидан бири саналади. У совет даври фарзанди; у бизнинг ҳаётимизнинг ҳамма соҳаси каби сифат томонидан қандайдир янги бир нарсадир.

10 Ўзбек совет адабиёти фақатгина ўз мазмуни жиҳатидан эмас, балки формаси жиҳатидан ҳам революциядан илгариги адабиётимиздан фарқ қилади. Октябрдан сўнг адабиёт ва унинг вазифалари тўғрисидаги тушунча тубдан ўзгарди; узоқ асрлардан бери давом этиб келган гўзаллик идеали ва поэтик ижод формалари, принциплари ўзга бир моҳият касб этди. Янги замонга боп янги қўшиқлар яратилди. Янгича талаблар, воқеликни янгича идрок этиш янги адабиётни вужудга келтирди.

20 Ўзбек совет адабиёти биринчи галда рус ва гарб адабиётининг баракали таъсири остида ривожланмоқда; у шундай янги формалар ва жанрлар билан бойимоқдаки, булар ҳақида революциядан бурунги шоир ва ёзувчиларнинг ҳатто тасавури ҳам бўлмаган. Революциядан илгариги адабиёт асосан поэзиядан иборат эди. Энди биз, бошқа жанрлар қаторида бадий прозага ҳам эгамиз; проза ривожланиб бормоқда ва ўзининг самараларини бермоқда; романлар, повестлар, ҳикоялар, очерклар яратилмоқда. Бизнинг қадимги адабиётимиз ҳозирги маънодаги беллетристиканинг нималигини билмаган эди, бадий прозанинг ҳозирги формалари ҳақида 30 ҳатто XX аср бошларида ижод этган ёзувчилар ҳам ғира-шира тасаввурга эга бўлганлар.

Ҳозирги ўзбек прозаси эски прозадан тамомила фарқ қилади. Эски проза қофияли, дабдабадор, сунъий бўлар эди. Ҳозирги ўзбек прозаси рус, Фарбий Европа реалистик прозаси руҳида ва услубида парвариш топмоқда. Ўзбек ёзувчилари ўз ижодлари билан жаҳон адабиётини бойитган прозанинг улуғ санъаткорларидан сўз маҳоратини ўрганмоқдалар, Лев Толстойдан, Достоевскийдан, Тургеневдан, Чеховдан, Максим Горькийдан ўрганмоқдалар.

Ўзбек совет адабиётида новелла жанри туғилди ва ўса борди. Бу — ҳозирги кунда, Улуғ Ватан уруши кунларида бутун совет мамлакати қирқ йиллик санасини нишонлаётган, новелла жанрининг (рус ва жаҳон адабиётида) мислсиз ўткир санъаткори Антон Павлович Чехов ижодиётининг маълум даражада таъсири натижасидир. 10

Ажойиб ўзбек новеллисти, «Сароб» номли катта роман ва талай гўзал ҳикоялар муаллифи Абдулла Қаҳҳор Чеховни ифтихор билан ўз устозим — «домлам» деб атайти. Хўш, очиқ қилиб айтганда, Чеховнинг таъсири нимада ифодалананиди? 20

Абдулла Қаҳҳор ижодиётида биз, албатта, ғоявий, яъни мазмун жиҳатидан бўлган таъсири кўрмаймиз. Чеховнинг анчагина асарларини қамраб олган кайфият — хафагазаклик, ноилложлик, умидсизлик каби ҳолатлар Абдулла Қаҳҳор ижодиёти учун бегонадир. Бу нарса ўз-ўзидан маълум. Улуғ рус ёзувчиси ўз замонасининг, димиктирувчи бир даврнинг ифодачисидир. Чехов ўзининг кичик, мўъжаз ҳикояларида увадаси ва расвоси чиққан, хунук ва фазил муҳитни, ғам-ғуссали воқеликни кўрсатди. У вақтларда халқ ҳаёти, М. Горький таъбири билан айтганда, «мудроқ ва чалажон» эди. Буларнинг ҳаммаси аллақачонлар йўқолиб, ривоят бобидан жой олган. Бизнинг эса энди ўз новеллистларимиз бор. Улар Чеховдан ўргандилар ва ўрганмоқдалар. 30

Абдулла Қаҳҳор бўлса Чехов ижодиёти учун характерли ва биз учун айниқса қимматли бўлган маҳорат сирларини ўрганди, форманинг мукамаллигига эришди. Бу — кичик ҳикоя ярата билиш, тугал композиция ярата билиш, мухтасарлик, аниқлик ва тилнинг соддалиги, образлар, картиналарнинг ҳайрон қоларли даражада характерли ва ифодали бўлиши, ҳаётни чинака-

мига реалистик акс эттириш билан боғлиқ маҳорат эди. Абдулла Қаҳҳор А. П. Чехов ижодиётига хос бу ажойиб хусусиятларни, предметнинг асосий, характерли ва ифодали томонларини пайқай билиш санъатини ўзлаштиришга интилди. Айтиш керакки, у ўз устози — ажойиб сўз санъаткорининг энг муҳим ижодий приёмларини муваффақият билан эгаллади.

Кенг китобхонлар оммаси ўртасида яхши танилган А. Қаҳҳор ҳикоялари чеховчасига моҳирлик билан ишланган. Уларнинг кўплари, масалан, «Миллатчилар», 10 «Бемор», «Ўғри», «Томоша боғ», «Анор», «Мунофиқ», «Адабиёт муаллими», «Санъаткор» ва бошқалар ўз композицион хусусиятлари, образларнинг жонлилиги, типларни тасвирлаш усули, тилнинг сиққиқлиги ва соддалиги жиҳатларидан Чехов ҳикояларини хотирлатадилар.

Баъзи ҳикояларнинг айрим образлари, воқеалар вазияти, кўринишлари маълум Чехов ҳикояларининг бевосита таъсири остида яратилганлигидан далолат беради. Икки миллатчининг бойиши ҳақидаги мулоҳазалари «Хамелеон» ҳикоясидаги одамлар типини хотирлатади. А. Қаҳҳор ҳикоясидаги кўрқоқ, мунофиқ Сухсуров ўз характерининг баъзи чизиқлари жиҳатидан Чеховнинг машҳур «Филоф бандаси» ҳикояси қаҳрамони Беликовга ўхшайди. Сухсуров ҳар қандай янгиликнинг пайдо бўлишидан чўчийди. У ҳар бир янгиликка, соғлом ҳодиса, воқеа, фактга ҳадиксираб қарайди: «Қандай янгиликка учрамасин, тагидан бир чатоғи чиқади, яхши иш бўлса, шу маҳалгача одамларга маълум бўлмасмиди?» дейди. 20

А. Қаҳҳор яратган типлар орасида мунофиқ, лаганбардор, ўжар, ўғри, порахўр, фоҳиш ва ҳоказоларни учратамиз. Бу кишилар Чехов қаҳрамонларига қараганда бошқача шароитда яшаб ҳаракат қилсалар-да, лекин улар ҳаммаси Чехов методи бўйича тасвир этилган. А. Қаҳҳор уларни кўрсатар экан, ўткир бадий воситалар билан ҳаётда ва кишилар онгида сақланиб қолган ўтмиш сарқитларини фош этади. 30

А. Қаҳҳор, Чехов сингари, ўз асарларининг тилига алоҳида эътибор беради. Унинг жумлалари қисқа ва қўйма бўлади: у оталар сўзи, мақоллар ва соф халқ ибораларига тез-тез мурожаат этади. 40

А. Қаҳҳор одамлар характерини уларга хос нутқ воситалари орқали очишга ғоят уста. Унинг қаҳрамонлари улар муҳити, касб-қои учун характерли бўлган тилда сўзлашадилар, улар нутқи ҳаёт тажрибаларини, интеллектуал савиялари даражасини ифодалайди. Узини маданий, билимли одам деб ҳаёл қилувчи нодон санъаткор сўзларни бузиб ашула айтади, у «бўса» сўзини «бўлса»га айлантириб юборади.

10 Бунинг устига, мазкур ашулачи «-нинг» қўшимчасини ишлатишга ишқивоз «-ни» ўрнига ҳамма вақт «-нинг» ишлатади. Бу эса унга билимдонлик аломати бўлиб туюлади. Адабиёт муаллими Боқижон Бақоев на ўзбек ва на рус адабиёти соҳасида аниқ бир билимга эга эмас. У минимум, максимум каби бир қанча ажнабий сўзларни ва «буржуазия реализми... объекти», «буржуазия реалистлари... акс эттирган объектив воқелик» каби бир неча ибораларни билади, холос. Унинг фикрича, иккита Чехов бўлган, бири Пушкиннинг замондоши эди.

20 А. Қаҳҳор ҳикояларида узун-узун тасвирлар, муҳокамалар, ортиқча услуб безаклари учрамайди. А. Қаҳҳор ижодиётининг бир кўп ажойиб хислатлари Чеховга бориб тақалади. А. Қаҳҳор Чехов мактабини ўтди ва унинг ёзувчилик маҳоратини ижодий ўзлаштирди.

30 Ёш прозаик Саид Аҳмад асарларида биз Чехов тafsирини очиқ-ойдин кўрамиз. У кичик ҳикоялари ва очеркларида Чехов манерасини эгаллай бошлади. Саид Аҳмад Абдулла Қаҳҳор сингари, деталларга, биринчи қарашда, оддий бўлиб кўринган, лекин аслида характерли бўлган, кўзга ташланиб турмайдиган нарсаларга энг кўп эътибор қилади. Саид Аҳмад мухтасар ёзади, унинг сўзлари содда, ифодалидир.

40 Кўпгина ўзбек ёш ёзувчилари Чехов асарларини зўмеҳр билан ўрганмоқдалар. Улар Ўзбекистон Ёзувчилар союзи қошида очилган ўз семинарларида Чехов ижодиёти юзасидан муҳокамалар ўтказмоқдалар, унинг маҳорати сирларини атрофлича таҳлил этмоқдалар, ўткир билимдон, самимий санъаткор Чехов ёзгани каби ҳаққоний, содда, табний, гўзал ёзишга интиломоқдалар. Улуғ рус ёзувчилар — Лев Толстой, Максим Горький Чеховнинг ажойиб талантини, унинг рус адабиёти олдидаги хизматларини жуда юксак баҳоладилар. Ҳақиқатан, Чехов новатор ёзувчи сифатида, новеллист,

драматург сифатида, рус тили ва нутқининг донишманди сифатида бой рус адабиётига талай янгиликлар, қимматли дурдоналар қўшди ва унинг ижодиёти бизнинг замонимизда ҳам рус совет ёзувчиларига таъсир кўрсатиб турибди. Бизнинг ўзбек совет ҳикоянавис адибларимиз ва драматургларимиз учун эса Чехов ижодиёти тўғридан-тўғри бир мактаб деса бўлади. Зотан, яқин вақтга қадар бизда мазкур сўзнинг замонавий том маъносида бадий проза мавжуд эмас эди. 10
Ҳатто ҳозирги кунда ҳам проза адабиётимизнинг қолақ участкаси саналади. Бизда проза чуқур тарихий традицияларга эга эмасди,— феодал адабиётида бадий прозага нафис адабиётга бевосита алоқаси бўлмаган, иккинчи даражали асар деб қараганлар. Масалан, бир талай проза асарлари ҳам яратиб қолдирган, гениал ўзбек шоир ва мутафаккири Алишер Навоий, нафис сўз гавҳар каби ялтирамоғи учун назм ипига маржондай тизилмоғи керак, деган эди. Шунинг учун ҳам бизнинг замонимизда бадий проза кўп ёзувчиларга қийин бўлиб кўринади. Шунинг учун ҳам классикларимиз, башарти, проза ёзгудай бўлсалар, уни қофиялар ёрдамида поэтиклаштиришга, услубни лабдабадор, жимжима- 20
ли, рангдор қилишга тиришганлар. Шунинг учун ҳам ҳозирги ёзувчиларимиз учун прозага қалам уриш қийин бўлган эди.

Ҳозирги замон ўзбек реалистик прозаси эндигина туғилмоқда. Унинг вакиллари ҳали у қадар кўп эмас. Биз ҳали воқелик қандай бўлса шундайлигича кўрсатишга, инсонни бутун тўлалиги билан кўрсатишга етар- 30
лича ўрганганимиз йўқ. Бадий проза заиф ривожланаётганлиги сабабли бизнинг адабиётимиз давримизнинг улуғворлигини тўлиқ бадий акс эттирган, халқимизнинг ҳаётни янги асосда кайта қуриш йўлидаги курашини ёрқин ифодалаган йирик полотнолар берганича йўқ. Ўзбек китобхони бизнинг гўзал ватанимиз, унинг янги ҳаёти тасвирланган, Улуғ Ватан уруши фронтларида ҳам, бунёдкорлик меҳнати соҳасида ҳам қаҳрамонлик мўъжизаларини кўрсатган ажойиб кишиларимиз гавдалантирилган асарлар яратилишини 40
кўпдан бери кутади.

Бизнинг ёзувчиларимиз ўз асарларининг бадий формаси устида, сўз устида, тугалланган, мукамал асар яратишда муҳим роль ўйнайдиган «майда-чуйда» таф-

силотлар устида жуда кам ишлайдилар. Бизда, ҳақиқий ёзувчи муттасил ишлаши, ўз маҳоратини доимо мукаммаллатиши, янги-янги формаларни тинмай излаши кераклигини кўпинча унутадилар. Ваҳолонки, улуғ ёзувчилар худди шу тартибда ишлаганлар, лекин бу хилдаги иш услуги Чехов учун айниқса характерли бўлган.

10 Антон Павлович Чехов реалист ёзувчи бўлган, лекин унинг реализми характерларни жуда тийран акс эттириши билан кўзга ташланади.

Чехов ҳаётни чуқур илдизлари билан кўрсатишга моҳир эди. У ўз қаҳрамонлари руҳининг ич-ичига кира олар эди. Чехов реализми унинг тобора чуқурлашиб борган импрессионизми билан узвий боғлиқ эди. У нарсалар ва табиат лавҳаларидаги энг характерли, энг ифодали жиҳатларни пайқаб ола билар эди. Тасвирда маълум даражада узилиш, қўққисдан бурилиш унга хос эди. Унинг сеҳрли мўйқалами икки-уч чизги билан 20 ҳайрон қоларли даражада ёрқин ва ифодали картиналар яратар эди. Бундай кучли таъсир ўрнини ҳар қандай батафсил тасвирлар, тушунтиришлар ҳам боса олмасди. Чехов маҳоратининг бу жиҳати ҳақида Лев Толстой шуларни ёзади: «Санъаткор сифатида Чеховни илгариги рус ёзувчилари — Тургенев, Достоевский ёки мен билан ҳатто таққослаш ҳам мумкин эмас. Худди импрессионистларники каби Чеховнинг ўзига хос формаси бор. Унга назар ташласанг, қўлига тушган бўёқларни гўё ҳеч суриштирмай истеъмол қилаётгандай ва бу бўёқларнинг ўзаро бири бирига сира алоқаси йўқдай кўринади, аммо узоқдан тикилиб қарасанг, умумий таассурот кишини жуда ҳайратга солади. Кўз ўнгимизда ёрқин, такрорланмас манзара ҳосил бўлади».

Чехов ҳамиша янги, янада мукаммал формаларни излади. У ҳамиша чинакамига оригинал бўлишга интилди. У сўзнинг ҳамма шарбатини сиқиб олишга ҳаркат қилди. У ифодани максимал даражада ёрқин қилишга тиришиб, унинг устида тинмай ишлади. Чехов ўз ижодий практикасида ҳамма ёзувчилар учун муҳим бўлган принципларни ишлаб чиқди. Чехов ёзувчилик 40 касбининг кўп сирларини айтиб берди, булар эски формалар доирасини ёриб ўтган ҳар бир новатор ёзувчи чиқариши мумкин бўлган хулосалардир. «Табиат тасвири шундай картинали бўлиши керакки,— дейди Че-

хов,— китобхон уни ўқиб ва кўзини юмиб, тасвирланган пейзажни хаёлида дарҳол тасаввур эта олсин». Чеховнинг ёзувчиликка оид бунга ўхшаш маслаҳатлари ёш ўзбек совет адабиёти учун зўр аҳамиятга эгадир. Чеховнинг кўп бадийй приёмлари, қайнаб чиққан чашма каби бизнинг адабий дала-майдонларимизни сугоради. Лекин ёзувчи бу маҳорат сирларини механик равишда ўзлаштириши мумкин эмас, бунинг учун у Чеховни тушуниши, унинг ижодиёти моҳиятига кира билиши шарт. Чеховнинг бизнинг совет адабиёти-мизга кўрсатган баракали таъсири аниқ-равшан. Биз бу таъсирнинг ёрқин фактларини кўрсатиш билан чекландик, аслини олганда айтиш мумкинки, бу ажойиб сўз санъаткорининг у ёки бу даражада ўз ижодига кўрсатган таъсирини сезмаган бирорта ўзбек ёзувчиси йўқдир. 10

Шубҳа йўқки, Чехов маҳорати бизнинг адабиёти-мизга тобора чуқурроқ кириб боради. Зотан, бу улуг ва ажойиб ёзувчи хотираси учун «Домла Чехов» сўзларидан кўра — чуқур ҳурмат ва муҳаббатни ифода-ловчи бу икки сўздан кўра — аҳамиятлироқ ва ёқимлироқ бирор нима бормикан? 20

ОТАШИН ВАТАНПАРВАР ВА ТАЛАНТЛИ ШОИР

Яқиндагина шоир ёзган эди: «Қалбимдан оқади бир дарё қўшиқ»... Хайҳот, қўшиқлар мавжланган бу қалб, ногоҳ уришдан тўхтади. Лекин қаҳрамонга ўлим ёт бўлгани каби шоир учун ҳам ўлим йўқ, дейиш мумкин. Унинг жони сўзларида, қўшиқларида яшайди. Халқнинг дудоқларида жаранглайди. Тарихнинг жонли тўқилмасига кириб, наслдан-наслга кўчади. Бу — жуда оз кишиларга муяссар бўлади. Ҳамид Олимжон

10 шундай шоирлардан эди. У ёш ўзбек совет адабиёти мактаби курсисига тетик фикр, янги жўшқин ҳис билан келди. Унинг илҳоми революция нури билан суғорилган эди. Ёш шоир Октябрнинг ёрқин кунини куйлади. Ҳамид Шарқнинг зулмат бўғовларини синдирган янги совет даврини чуқур самимият ва катта ҳаяжон билан мақтади. Шоир ўз ватани Ўзбекистонда янги, бахтиёр, эркин ҳаётнинг ҳар ниҳолини, ҳар учқунини чуқур нашъа билан қутлади. Қишлоқда деҳқон уйида илк порлаган Ильич чироғи, паранжини отиб, ўқишга

20 интилган қиз, тонгда гудок билан уйғонган ишчи, озод меҳнат билан йил сайин яшнаган ўзбек боғлари ва далалари — буларнинг ҳаммаси юрагини тўлқинлантирди. У даврнинг илғор ва улуг ғоялари билан яшади.

Ҳамид Олимжон фикрловчи шоир эди. У шоир учун катта ва жиддий маърифатнинг зарурлигини жуда яхши англади. У кўп ўқиди, кўп ўрганди. Ўзбек совет поэзиясининг энг олдинги мастерларидан бўлиб қолди. Давримизга сазовор бадий юксак асарлар яратиш унинг кўнгил орзуси эди. Ҳамма вақт шу гўзал ниятга

30 интилди.

Ҳамид Олимжон поэзиясининг энг ёрқин хусусиятларидан бири — лирика. У Лутфий ва Навоийни, Пуш-

кин ва Лермонтовни, Маяковскийни севар эди. Шарқнинг ёрқин, рангдор ва мусиқийдай сеҳркор поэзияси ҳам рус ва ғарбнинг ҳаётчан, бевосита лирикаси шоир учун гўзал замин ҳозирлади. Ҳамид Олимжон нозик ҳислар, чуқур кечинмалар, ранг ва нур билан товланган картиналар яратди. У ўқувчининг юрагига кириш сирини билар эди. Бунинг учун формал усталиккина эмас, ҳақиқий шоир юрагига эга бўлиш шарт. Ҳамид Олимжон шундай чин санъаткорлардан эди.

Лекин Ҳамид Олимжон шеърини ижодиётда вояга етгунча, табиий маълум этапларни ўтди. Биз унинг ижодиётидаги инкишоф йўллариининг баъзи хусусиятларини умумий тарзда кўрсатибгина ўтаемиз. Шоирнинг «Кўк-лам»и ижодиётда унинг жуда илк баҳори эди. Шеър гуллари эндигина куртакларини ёра бошлаган эди. Умуман, ўзбек совет поэзияси у чоқларда фикр, айнақса бадий форма жиҳатидан ҳали жуда ёш эди. «Кўк-лам»да ўз мотивларини қидирган, сайраб туриб куйдан-куйга беихтиёр ўтган, тўлқинли, жонли ва ҳислариди, кечинмаларида самимий бўлган ёш шоирни кўраемиз. Унинг шеърларидаги бадий фикрнинг асосий чизиги — эркин, инқилобий ҳаёт тантанасини тасдиқлашга интилиши, совет Ўзбекистони, «Қизил ўлка»га муҳаббат ва бахтли ёшлик ғурури ва нашъаси эди.

Ортиқ Шарқнинг бағрида
Гудоклар тортди наъра.
Ҳар ер севди, ёпинди,
Қуёшдан заррин парда.

Илк шеърларининг аксариди шоир бахтли ҳаёт учун кураш идеясини ва революциянинг улғу қутқарувчи миссиясини куйлади:

Биз олов, ўт каби кураш севаемиз,
Янги турмуш, улғу жаҳон қураемиз.

Шоир ўз халқи, ўз ватани эришган бахтли, озод ҳаётни ҳамма эзилган Шарқ халқларига келгусиди насиб бўлишини орзу қилади. Асрлардан буён ҳукмрон жабр-зулм бўғовларини бизнинг мамлакат парчалайди. Совет мамлақати озодлик машъалини баланд кўтарган:

Афсус қўшни ерларда
Ёзиқ бургут қаноти.
Заҳмат дўстин ҳаёти

Фарёд чекар қирларда.
Албат бир кун бизнинг ўт
Машъал бўлар унларга.
Ғамгин юзлар эришар
Эркин, қувноқ кунларга.

Шоир ўз шеърларида кўпинча Москвага мурожаат этади, янги, озод жаҳон қуришда унинг улуг ролини завқ билан куйлайди:

Сен башарнинг уриб турган юраги.

- 10 Москвага муҳаббат, унга садоқат, унинг оламшумул ғояларини мадҳ этиш, у пайтларда, айниқса катта сиёсий маънога эга эди. Москвага муҳаббат билан ёлқинланган ҳар бир мисра ўзбек буржуазиясига, адабиётдаги унинг малайларига ўқдек тегар эди.

- «Кўклам»да сиёсий лирика, ташвиқий руҳдаги шеърлар билан бир қаторда чуқур шахсий кечинмалар, сезгилар ҳам тараннум қилинади. Бу — интим лирика. Бундай шеърини парчаларда Ҳамид — эстет. «Баҳорга етганда», «Ойдинда», «Кеч нашъаси» ва «Бир нашъа» каби кичик шеърлар романтик руҳ, импрессионистик ранг ва кўриш билан суғорилган.

«Кўклам»даги шеърларнинг аксари техник ва бадий мастерлик жиҳатидан думбул, лекин фикр ва ҳисларнинг самимий жўшқинлиги, поэтик воситаларнинг ёрқин ранги ва тозаллиги билан у вақтги поэзиямизда қувонтирарлик гулдаста эди.

- Ҳамид Олимжон ижодиётда тез илгарилади. Маърифат ва маданият унинг талантига равнақ берди. Икки йил кейин яратган катта шеърлар — «Ўзбекистон», «Комсомол келди», «Сиёб» ва бошқалар бу ўсишнинг жонли гувоҳи. Шоир тавсифдан, ташвиқдан бадий кўрсатишга кўчади. Хусусан, «Ўзбекистон» шеърида кичик-кичик етти картина чизади. Бу картиналар Ўзбекистоннинг жонли ҳаётининг ғоят маънодор, реалистик лавҳаларидир: эрталаб мактабига ошиққан кашшоф қиз, қишлоқ ҳаётида, қишлоқ онгида рўй берган улуг бурилиш аломати — қизил карвон, суғориш муаммоси ва электрлаштириш, тунда оқ олтинни суғораётган озод деҳқон образи — Жўра, ипак қуртини меҳр билан парвариш қилувчи Адолатой, меҳнаткашлар бахти учун ишлаган фабрика ва ҳоказо. Бу картиналар ғоят сиқик, лекин поэтик маънодор: ҳақиқатан, сўз оз, фикр мўл, бадий содда. Шеър техник ва мас-

тёрлик томонидан пишиқ. Поэтик воситалар, сўз ва ифодаларнинг кучи, таъсирчанлиги — соддалик, самимийлик ва ҳаётийликда.

Тахминан, 1930 йиллардан бошлаб Ҳамид Олимжон ижодиётида мароқли ҳодиса рўй беради. Дастлаб шеърӣ форма ўзгаришга учрайди. «Сиёб»да ва «Қиш кечасида»номли гўзал лирик шеърӣда шоир вазни эркин қўллашга интилади. Бу — шоирона фикрнинг айрим томонларини бўрттириш, таъкидлаш, равшанлаштириш, сўзнинг жарангини кучайтириш ва ҳоказо учун керак эди. «Кесик вазн» тантана қилади. «Ўлим ёвга», «Пойга» каби тўпламлардаги шеърлар ана шу янги шеърӣ формада ёзилган.

Шеър гўё декламацияга мўлжалланади, сўз гўё нотиқнинг адил, дабдабадор, оташин нутқи услубида терилади. Шеърда кўпроқ хитоб, такрор ва тасдиқлаш авж олади:

Эй Фаргона,
эй большевик водисиди,
пахтакор деҳқон;

Эй ўлкамиз
томирида
оққан
тоза қон.

Салом сенга!
Эй Қайнардан
чиққан
қаҳрамон!

Бу мисол Ҳамид поэзиясида рўй берган формал-стилистик ўзгаришни кўрсатади. Поэзияда бадий фикр, образ ўрнини жўшқин нотиқлик ва уқдириш эгаллайди. Бу ҳолни биз ёлғиз Ҳамид Олимжондагина эмас, бир кўп бошқа шоирларда ҳам кўрамиз. Бу поэтик приёмлар у вақтки поэзия учун анча характерли бўлиб қолади. Ёшлар Ҳамид Олимжонга эргашадилар. Чунки унинг ижодиётида «кесик вазн» ҳам нотиқлик йўли хийла изчил ва мукамал шакл касб этади.

Бу янгилик ўзбек совет поэзиясига рус совет шоирларининг таъсири билан кирди. Баъзи ўртоқлар буни улуғ совет шоири Маяковскийдан ўрганиш деб тушундилар. Бунда Маяковский поэзиясининг илҳомини инкор қилиш мумкин эмас. Бироқ, унинг тамом янги, оригинал, қудратли поэзиясининг ҳақиқий руҳига шоирлар кира олмадилар. Ўрганиш ва таъсир юзаки ва зоҳирӣ бўлиб қолди.

Ҳамидда бармоқ вази чамбаридан чиқишга инти-
лишнинг бошқа, чуқурроқ сабаби бор. Беш йилликлар
даври поэзия олдига салмоқдор мавзулар қўйди.
Шоирларнинг кўзига муаззам дунё манзараси очилди,
Ҳамид Олимжон бутун ёлқинли юраги билан улуғ
қурилишларни, ижтимоий ҳаётида, инсонлар онгида
рўй бераётган чуқур ўзгаришларни куйлашга интилди.
Янги дунё қурилишида курашаётган, бу кураш ва яра-
тиш тўлқинларида чинқиб камол топаётган миллион-
лар билан сўзлашмакка киришди. Бироқ шеърни нутқ-
қа алмаштирди. Тўғри, қайноқ ҳислар, ёлқинли фикр-
лар билан бой, парвоз руҳли, тўлқинли, жонли таъсир-
чан нутқ...

Ҳамид Олимжон ўз ижодий йўлига танқидий қарай-
диган маданий ва ғоят туйғун шоир эди. У ўз ижоди-
ни камолга етказиш йўлида ҳамиша йўл қидирди.
Меҳнаткаш халқ куйчиси бўлиш, унинг курашини, ҳаё-
тини, наъшасини поэзия тили билан куйлаш, зарурли-
гини тушунар эди. У ҳақиқий поэзия шундан бошлани-
шини, шоир донининг асил маъноси ва мабаи шунда
эканини англади. Ҳаяжонли, оташин нутқдан лири-
кага — жонли ҳаёт қўшиғи, шоирона ўйлар, илиқ ин-
соний кечинмалар, ҳислар тараннумига қайтди. Бу
янги даврнинг шевалари — шеърлар китоби «Бахт»
ҳам бундан кейинги қарийб барча шеърлар ва поэмалар.
Энди Ҳамид Олимжон лирикаси дастлабки лири-
кага нисбатан мастерлик жиҳатидан мукаммал, фикрий
тўлқинлик, ғоявийлик ва шоирона иҳота жиҳатидан ўл-
човсиз бойдир. Бу, табиий. Ҳамид Олимжон бу орада
30 ҳаётни чуқурроқ таниди. Ўзбек ва рус адабиётининг
улуғ классикларини, жаҳон адабиётининг ўлмас обидаларини ўқиди.
Назария бобида пишиқланди. Бу ерда яна муҳим бир моментга ишора қилиш керак: Ҳамид
Олимжон халқ ижодига муҳаббат қўйди. Бой ўзбек
фольклорининг энг гўзал, энг йирик асарлари устида
чуқур севги билан ишлади. Халқнинг мингларча йилги
бадий культурасидан ўзи учун гавҳарлар теришга ин-
тилди. «Бахт» китоби шоирнинг ана шу заминда бойи-
ган, баркамол бўлган ижодининг гулдастаси.

40 Мавзу кенг ва ранг-баранг. Шоир ўзининг ижодий
қувватига ишонади. Унинг фикри, ҳаёли эркин учади...
У Горький ва Пушкинга шеърлар бағишлайди. Севик-
ли халқ шоирлари — бахшиларни мадҳ этади. Улар-

нинг содда созларида абадий жаранглаган халқ ижоди руҳига офарин ўқийди. Шоир қўшиқнинг қудратини, ҳаёт томирида қўшиқ қон каби айланишини таъкидлайди. Лекин эски дунёда қўшиқ, шоир таъбирича, «мажруҳ ва бегоб» эди. Бизнинг ватандагина қўшиқ ҳур бўлди. Мамлакатимизни шоир қўшиқ денгизида кўради:

Далалар, саҳролар, чўллар бахтиёр,
Куй айтиб яшайди манзиллар, йиллар,
Тинмасдан куй айтар севиқли диёр,
Қўшиқдан осмонлар, тоғлар гумбуллар.

10

«Бахт»даги шеърлар чуқур, самимий оптимизм руҳи билан балқиди. Шоир озод меҳнат тантана қилган ватанда кўркам гуллаган ажойиб моддий ва маънавий бойликларни куйлади. Эрк, яратиш, бахт, шодлик — халқларнинг азалдан буёнги барча юксак орзуларининг чамани — бизнинг ватанда. Ҳамиднинг ҳар бир қўшиғи ватан муҳаббати билан нафас олади.

«Бахт» китобида шоир гўё «Бахт фалсафаси» ҳақида гапиради. Эксплуатация, жабр-зулм ҳукм сурган даврларда халқ ва унинг асл фарзандлари учун бахт бўлиши мумкин эмасди. «Бахтимиз тарихига» деган шеърида шоир шуни ёзади:

Бенаво, танҳо Фузулий зор бирла оҳидан,
Уртаниб қоврилди доим қайғу оташгоҳида,
Ҳам Навоий бир умр айрилмади Фарҳодидин,
Барча оламини ўтандирди унинг ҳар додидан.

Ахтариб ўтди жаҳондин ҳеч бири бахт топмади,
Бахт баҳорин ҳеч бирин устига бахмал ёпмади.

Шоир ўзи «ўсган элда» озод меҳнат орқасида «барча тилсимлар очилиб», бахт барқарор бўлганини ифтихор билан куйлайди:

Бир ватанким, ҳар гулистонида мангу гулбаҳор,
Бир ватанким, бунда элнинг бахти мангу барқарор.

Бизнинг ватанда бахтнинг сири — ҳалол меҳнатда. Шоир буни Баҳри образида конкрет кўрсатади: содда колхозчи қиз Баҳри колхозда ҳалол меҳнати билан орзуларига эришади. У бадавлат, эркин, ҳуррам. Ҳалол меҳнат орқасида қиз жамиятда обрў қозонади. Қиз ёрқин келажакка эга. Колхоз уни шохиларга белаб, пойтахтга узатади. Баҳри ҳам ҳалол меҳнатнинг маъносини яхши тушунади. Меҳнатга чуқурроқ муҳаббат билан қарайди:

40

Колхоздаги ҳур, ҳалол меҳнат,
Шудир бахтим, шудир иқболим.
Шунга ишқим, меҳримни қўйдим,
Шунга келган ғижим рўмолим.

Ҳар мисрада шеърят юлдузи чақнаган, лирик шеър — «Ўрик гуллаганда» ҳам баҳор каби тўлғин, кўркам бахт ҳақида. Шоирга гуллар ҳам, боғлар ҳам, қушлар ҳам — ҳар нарса бахт ҳақида ва унинг ажойиб маскани — совет юрти ҳақида гапиради:

10

Мана сенга олам-олам гул.
Этагингга сиққанича ол.
Бунда толе ҳар нарсадан мўл,
То ўлгунча шу ўлкада қол!

«Ўрик гуллаганда» бадий соддалик, самимийликнинг жонли ўрнаги. Унда на фикрчилик бор, на безак бор, на санъатпардозлик бор. Бу сўзлар ҳар ким айта оладиган содда ва табиий. Лекин унда шоирнинг юраги уриб туради.

20 Ҳамид «Бахт» китобида шодлик куйчиси. Унинг ҳар шеърида нашъа хандон уради. Нима учун? Бу саволга шоирнинг ўзи «Шодликни куйлаганимнинг сабаби» деган шеърида жавоб беради. Ҳамид улуг шоир ва мутафаккирларни — Хайём, Ҳофиз, Шекспир, Навоий, Ғузулий, Пушкин ва Лермонтовни ўқиган: ҳар бирида ҳузун ва кўзи ёши кўрган. Ҳамид нима қилсин? У бахтиёр ватанда қайғуриши мумкинми? Шоир ватаннинг, халқнинг бахтини ўйларкан, унинг юрагини «дарё» каби тошган севинч» қучади. Шундай қилиб, халқнинг бахти ўз ҳамшираси бўлган шодликни шоирга етаклаб

30 келади. Демак, унинг нашъаси — халқнинг нашъаси:

Чунки элим қайғуни билмас,
Шунинг учун шодмен бир умр,
Шунинг учун шодлик ҳамдамим.

Ҳамид муҳаббат ҳақида шеърлар ёзди. Шоир муҳаббатга ҳам соғлом, ҳаётбахш маъно беради. Бу — бахт ва шодликка жўр бўлиши керак. Чунки юракларида ишқ қуёшини ташувчи Лайли ва Ширин бахтини поймол этмиш замонлар — «қора тунлар» — аллақачон ўтиб кетган. Муҳаббат ҳаётга ҳаёт қўшадиган, тоза

40 соғлом манба бўлиши керак.

Ҳар юракда гуллар муҳаббат,
Бўстон этар уни бегумон.

Гўзалликнинг Офелия каби баркамол чечагини заҳарли еллар хазон қилди, Шоир бутун юрагидан бунга қайғуради. Бахтиёр севги онларида шоир ўтмишнинг бахти қаро ошиқларини эслайди.

Бахт ва шодлик туйғуси унинг тўпламига кирган аксар шеърларига хос. Ҳамид ўзини кўклам каби гўзал, бой, дам сайин яшнаган ҳаётда сезади ва уни куйлашдан завқланади. Шоир голибо ўз қизчасига бағишланган кичик ва нафис шеърда дейди:

Тўшаб алвон-алвон гиламлар,
Сенинг билан яшнасин баҳор.
Сенинг билан хуш бўлсин дамлар,
Сенга доим шодлик бўлсин ёр.

10

Бахт, шодлик ва гўзал ҳаёт куйчиси, табиий, табиат гўзалликларига ҳам берилишни севади. Қуёш, кўк, денгиз ва гулларга мафтун бўлади. Шоирнинг лирикасида табиат ўзининг энг қувноқ, энг ёрқин ранглари билан товланади. Шоир табиатга бўлган ишқининг кучи ҳақида ёзади:

Кунга бўлган ишқим — қуёшга
Топинганлар ишқидан буюк.
Кун бўлади: мрамор ва зилол
Кўринади поёни йўқ кўк.

20

Умуман, шоир ҳаётга, табиатга хўжа бўлган ва озод меҳнати орқали маънавий бойликларни камолга етказишга имкон топган янги одамларнинг, совет кишиларининг онги, ҳаётга қараши ва интилишларини акс этгирди.

* *
*

30

Улуғ Ватан уруши шоир илҳомини бениҳоя жўштирди. Оташин ватанпарвар, коммунист шоир толмасдан ишлади. Деярли ҳар уч кунда у қаҳрамон фронтга ёки мамлакат ичидаги меҳнат эрларига янги бир шеър совға этди. Бу шеърлар душманга ғазаб ва нафрат, ватанимизга муҳаббат, зафаримизга чуқур ишонч билан товланди. Худди ватан уруши йилларида шоир ўз талантининг бой имкониятларини оча бошлади. Бадиий сўзни йиртқич душманга бўлган ўтли ғазаби билан тоблади. Унинг сўзи қилич дамидай ўткир, найзадай кескин бўлиб қолаберди.

203

Ҳамид Олимжон юрагини, шеърини, ишқини разил
фашист босқинчиларига бўлган нафрат ўти билан су-
ғорди. Сиёсий, ташвиқий шеърнинг мастери салобатли,
тўла, жўшқин овоз билан куйлади:

Бўлсин десанг дунё сенга кенг,
Қолсин десанг қўлингда эркинг,
Бўлай десанг сен одамга тенг,
Бўлмай десанг ёвларга ҳаммол,
Қўлингга қурол

10

Ол!

Ҳамид ватанпарварона чақириқлардан аста-секин
лирикага ўгади. Умумий декларациядан хусусий, жон-
ли, ҳаётий мавзуларга келади — фронт қаҳрамони,
унинг ажойиб мардликлари, ўй ва хаёллари, фронт
орқасидагиларнинг: хотин, она, севгили, дўст-биродар
ва ҳоказоларнинг ватанпарварлик ишлари, уларнинг
туйғулари, кечинмалари, орзу ва хаёллари... Шеър яна
самимий, бевосита руҳ касб этади. Фикр, ҳисларнинг
ифодасида ажойиб соддаликка эришилади. Жангчи

20

Турсун атака олдида юраги увишади, бошида қора
қанот ёзган ўлимдан қочиш йўлини ўйларкан, хат
олади. Хатда она ўз фарзандидан мардлик, йигитлик ор-
зу қилади. Онанинг ўғити она муҳаббатининг бутун
чуқурлиги, илиқлиги билан ифодаланади. Шоир жонли
халқ сўзи ва ифодаларидан кенг фойдаланади:

Халқнинг учун тўккали
Иўқми бир қошиқ қонинг?
Ватаннинг тупроғидан
Ширин эканми жонинг?

30

Она ўғитининг кучи билан юраги тетикланган жангчи
Турсун ўлимни писанд қилмасдан олға босади, мардо-
на жангда йиқилади. Лекин Турсун қаҳрамонлигининг
чуқур маъносини шундай содда, самимий ифода қила-
дики, лол қоласан. Шу ўлим ҳақиқатан гўзал:

Эркаланиб ётади
У ватан қучоғида
Еш бола ётган каби
Онанинг қучоғида.

Уруш замонида шоир яратган шеърлар орасида
40 «Ниҳол» чуқур лиризм билан нафас олади. Бунда
Ҳамид Олимжон поэзиянинг ўзига хос фусункор тили
билан сайрайди. Йигит экиб кетган ниҳол ўсиб, етилиб,
гулларга кўмилган сайин севгувчи юракнинг соғинчи,

фироқнинг тотли ҳасрати кучлироқ мавжланади. Боқ-чада яшаган ниҳол ҳижрон кунларида ёрнинг сирла-рига ҳамроз бўлади:

Саволимни тушунгандай
Силкинади у секин.
Соғинибсан бечора деб,
Энтикиб олади тин.

Гулнинг ёр юрагини сезиб силкиниши бунга жа-вобан ёрнинг энтикиши — маъсумона тоза ва гўзал.

Ҳамид Олимжон кейинги йилларда мавзуни чуқур-лаштиришга интилди. Унинг ижодиётида лириканинг руҳли, хуш садоси борган сари тоза жаранглади. Шоир инсон руҳи ва сезгиларини куйлашга берилди. Унинг «Ишонч» тўпламидаги аксар шеърлар — «Қадах», «Яқинлик», «Қамал қилинган шаҳар тепасидаги ой», «Севги», «Сен туғилган кун» ва бошқа шеърлар шу истиқоматни яққол кўрсатади.

Ҳамид Олимжон кейинги даврда бадний соддалик йўли билан кетди. Бунда шубҳасиз, фольклор асарла-рининг маълум таъсири бор. Шоир ўз луғатини соф халқ сўзлари, ифодалари билан бойитди. Бадний воси-таларини ҳам кўпинча халқча, содда, очиқ ва халқ поэ-зиясининг бадний руҳига мос шаклда танлашга тири-шади:

Мард ўғилнинг боши тош
Емгир каби ўқ ёғдирсам,
Тўкилади у тутдай.

Тошга бош қўйганимда
Ястиқ каби туйилдинг.
Бу онанинг кўзда ёши
Қайтадан кўл бўлсинми?

Хайр, ўғлим, оқ йўл бўлсин,
Хайр, кўзим қораси.

Исминг ёзиқ букун ёпган нонимда.

Халқ поэзияси каби самимий, бепардоз, бетакаллуф, бебезак лирика яратишга интилиш тўғри, самарали йўл, албатта. Лекин бу мунбит заминда шоир ўз ижо-дий уруғликларини кўркам, бақувват, рангдор гулла-тиши керак; халқ бадний фикри руҳида, лекин ўз ижо-дий самосида шоир баландпарвоз бўлиши лозим. Де-мак, бутун гап фикр ва бадний шаклнинг даражасида. Бироқ, Ҳамид Олимжон аксар вақт халқ сўз ва ифода-

ларини ишлатиш ҳам унинг услубини тиклаш билан чегараланади. Ҳатто кўпинча формал мастерлик ва мисраларни қўймалашга оз эътибор беради, бадиий воситаларни бой, ўткир, ёрқин ифодали қилишга кам уринади. Дуруст, шоир тез ва кўп ёзишга бошлади. Қалин «Бахт» китоби асосан 1936—1937 йилларнинг маҳсули. Албатта, Ҳамид Олимжоннинг қунт билан ишлаган шеърларида унинг бой хаёлини, нозик завқини, ўткир фикрини кўрсатадиган ёрқин, жонли, оригинал, ажойиб 10 метафоралар, ўхшатишлар, киноялар, сифатлашлар мўл учрайди.

Талантли олим ва шоирнинг ижоди бой ва кўп ёқли. Унинг гўзал поэмалари, драматик асарлари бор. У тарихда халқимизнинг эрки, мустақиллиги учун чет босқинчилар билан омонсиз курашган, шонли қаҳрамонлар образини яратишга киришган эди. «Муқанна» пьесаси унинг ўйлаган катта асарларидан биринчи қалдирғоч эди.

20 Шоир, олим, жўшқин ватанпарвар Ҳамид Олимжон ўзбек совет адабий ҳаётининг жонқуяр раҳбари ҳам эди — у бир кўп ёш талантли шоирларнинг муаллими эди. Адабий ижодидаги кўркам ишлари учун ҳукумат уни орден билан мукофотлади. Утган йил Ўзбекистон Фанлар академиясига корреспондент-аъзо этиб сайланди. У ижодиёт чамани энг гуллаган пайтда орамиздан кетди. Лекин шоирнинг ажойиб қўшиқлари тирик, улар биз билан, улар халқларимизнинг юрагида яшаяжак.

БУГУНГИ ВАЗИФАЛАР

Уруш битди. Совет халқи муаззам тарихий галабаларга эришди ва буюк ажойиб бир даврга қадам қўйди. Ватан уруши йилларида адабиёт нима берди ва тинчлик даврида нима бериши керак, унинг олдида қандай масалалар туради? Мана бу тўғрида сўзлашиб олиш лозим.

Муқаддас ватанимизга гитлерчи ваҳшийлар бостириб кирган кундан то буюк ва енгилмас Қизил Армиямиз жангчиларининг Берлин тепасига зафар байроғини тикканига қадар, ўзбек совет адабиётида асосан уруш мавзуи ҳукм сурди. Ватанпарварлик, қаҳрамонлик, зафар — адабиётда ҳамма жанр ва формаларнинг мазмуни, асосий мотиви бўлди. Шу идея, шу руҳ билан сугорилган бир талай катта ва кичик асарлар яратилди. Улуғ Ватан уруши ўзбек совет адабиёти тараққиётида ва унинг тарихида бир давр ташкил этади.

Хўш, энди нима? Улуғ зафарга эришдик. Мамлакат янги, тинчлик даврига кирди, энди Улуғ Ватан уруши тематикаси билан хайрлашамизми? Асло! Улуғ Ватан уруши тематикаси ўзбек совет адабиёти олдида муаззам тоғ каби бутун салобати билан туради. Тўрт йиллик даҳшатли, оғир қонли уруш даврида совет халқлари мислсиз қийинчиликлар, изтироблар, маҳрумиятларга бардош этди. Уларни бартараф қилди, тарихларда мисли йўқ фидокорлик, қаҳрамонлик ва энг юксак маънавий куч ва фазилат кўрсатди. Совет халқининг фронтда ва фронт орқасида мардонавор ишлар кўрсатган шонли ўғилларининг, қизларининг саноғи йўқ. Улар ҳақида биронта салмоқдор асаримиз борми?

Уруш даврида жиддий ишлай олмадик, шошиб-пишиб ёздик. Уруш йилларида яратилган асарларимиз-

нинг аксарияти, қайси жанрни олмайлик, ҳам мазмунан, ҳам шаклан бенуқсон эмас.

- Шоирлар, бошқа жанрлар аҳлига нисбатан, ғайратлироқ ишлашди, кўпроқ асар яратишди. Лекин аксарият — жуда ғўр. Поэзияда фронт ҳаёти ва шонли жангчиларнинг фидокорона, мардона ишлари машҳур қаҳрамонларимиз ҳақида ёзилган асарлар оз эмас. Лекин, уларнинг деярли барчасида на ҳақиқий фронт ҳаёти, на қаҳрамон образи бор. Фронт ҳаёти картиналарида, фронт одамларининг қаҳрамонлик ишларини кўрсатиш керак бўлган картиналарда урушнинг нафаси ҳам сезилмайди. Уларда жонсиз, рангсиз тахминий тўқима манзарани исмидан жисмига қадар шартли ва ғоят ғўлона тўқилган қаҳрамонни кўрамиз, ҳатто Ватан урушининг бутун юртга маълум, суюкли, шонли қаҳрамонларига бағишланган шеърларда, поэмаларда ҳам на ҳақиқий ҳаёт, на қаҳрамон кўринади. Фронтдан чексиз узоқ манзилда, шаҳри Тошкентда яшаган шоир учун фронт ва унинг одамлари, жанг қилаётган совет одамлари, ҳаққоний чуқур, ғўзал тасвирлаш ғоят қийин эдида! Аксар шоирларимизнинг, умуман юзаки, қунтсиз ишлаш одати орқасида ҳарбий тематика яна кўпроқ пастлашди. Натижада, шуни кўрамизки, шоирнинг асарида землянка бор, блиндаж ва окоп бор, лекин фронт ҳаёти йўқ, жангчи бор, лекин жанг йўқ, қаҳрамоннинг номи бор, лекин ўзи йўқ. Фронтчи, фронт қаҳрамонларини ҳаққоний, чуқур кўрсатиш учун уларни билиш, яқиндан таниш, ўрганиш, бевосита мушоҳада керак эди. Бунга шоир фақат фронтдагина муяссар бўла оларди. Бу катта камчиликни биз ёлғиз ёш шоирлардагина эмас, танилган, олдинги шоирларнинг асарларида ҳам бутун бўйи билан кўрамиз.

- Баъзи шоирларнинг шеърларида совет одамлари, фронт қаҳрамонлари, Алпомиш, Гўрўгли, Авазхон ва Зол ўгли Рустам каби афсонавий қаҳрамонлар билан қуршалди, қадим замонларнинг уйдирма баҳодирларига айланди, жаҳонда энг илғор техника билан жуда мукаммал қуролланган совет жангчиларининг қўлига эртақшунос шоирлар қилич-қалқон, ўқ-ёй тутқаздилар, уларни Алпомишнинг Бедовига, Гўрўглининг Ғиротига ёки «Чаҳорёр басафолардан Ҳазрат Али»нинг «Дулдули»га миндириб, жанг майдонига юбордилар. Ана хаёлу! Совет халқининг ватан урушини, совет одамларини,

шонли жанг қаҳрамонларини бундай афсоналаштириш тарихга ҳам, мантиққа ҳам хилоф. Бу ўрта асрлар адабиётига ва фольклорга кўр-кўрона тақлиднинг натижаси эди. Даврлар, маданиятлар ва услубларнинг фарқи-ни тушунмаслик — саводсизлик натижаси эди.

Ҳақиқатда ўзбек жангчилари, ўзбек халқининг қаҳрамон болалари, ҳамма қардош халқларнинг ўғиллари каби на Алпомиш ва на Рустам Зол эдилар. Улар содда, камтар меҳнаткаш йигитлар эди. Уларни фронтда Гўрўғлилар, Авазхонлар эмас, содда, камтар, рус, украин, қozoқ, грузин ва туркман оғайнилари қуршадилар. Фронт ҳаётининг бутун қийинчиликларини, маҳрумиятларини улар бирга тотдилар. Улимга қарши бирга юрдилар, бир-бирларига жанг санъатини ўргатдилар. Совет жангчиларини совет ватанига чуқур муҳаббат ва садоқат ҳамда разил, одамхўр душманга қарши чексиз нафрат, емирилмас аскарӣй дўстлик ва ҳамқурлик ҳисси боғлади. Улар қўлни-қўлга бериб ўлмас мардона ишлар, шонли қаҳрамонликлар кўрсатдилар. Мана буларни санъаткорнинг ўткир назари билан кўриб чуқур ҳис этиб ҳаққоний кенг қулочли бақувват, фикр, ҳис ва ҳаёт билан тўла асарлар яратиш керак эди.

Уруш давридаги ўзбек совет поэзиясида совет одамининг образи, жанг қаҳрамони ҳали яратилмади. Хўп, шоирлар фронт ҳаётини, фронтчиларнинг яшаш, кураш шароитини билмас эканлар; а, фронт орқасида рўй берган ажойиб воқеалар, совет одамларининг фидокорона ишларичи? Улуғ Ватанимизнинг бир қисмигина бўлган Ўзбекистонни олайлик: тўрт йил ичида республикамиз қандай ўсди, унда қандай тарихий воқеалар рўй берди, қандай муаззам қурилишлар бунёдга келди, ўзбек халқи уруш даврининг энг қийин шароитида қандай буюк ишларни бажарди, қандай қаҳрамонликлар кўрсатди. Наҳотки буни ҳам билмаса, шоирлар! Поэзияда республикамизнинг ҳаётини, халқнинг қаҳрамонлигини тасвирловчи баркамол, катта асарлар ҳали яратилмади. Академик Ғафур Ғуломнинг «Соғиниш» шеърида гоят олижаноб, юраги донолик нури билан тўла бир отани, чолни кўрдик. Қани унинг кампир, қизлари, набиралари! Улар колхозларда, заводларда, қурилишларда. Улар кўп. Аммо уларни ёлғиз шоирлар ҳануз кўрмади.

Уруш битди. Лекин Улуғ Ватан уруши даврининг катта пафоси, чуқур драматизм, буюк қаҳрамонлик билан тўла, энг маънодор, энг улуғ воқеалар поэзияда, умуман, бутун адабиётимизда ҳали акс этмади. Демак, ёзувчилар, шоирлар олдида ҳисобсиз мавзулар турибди.

- Ўзбек бадний прозаси Ватан уруши даврида жуда оз асар берди. Тўғри, прозачиларнинг сони бир қўлнинг бармоқларига ҳам тенг келмайди. Лекин бу кичик оила ҳам суст ишлади. Файрат ва жасорат билан ишлаганда, ҳар ҳолда кўзга кўринарли асарлар яратиш мумкин эди. Замонамиз мавзуида Абдулла Қаҳҳорнинг «Олтин юлдуз»и, Ойдиннинг ва Саид Аҳмаднинг ҳикоя ва очеркларидан бошқа яна нимани кўрсатиш мумкин? Ўзбек совет адабиётининг асосий нуқсони — прозанинг заифлигидир. Прозасиз катта адабиёт яратиш мумкин эмас. Давримизнинг қаҳрамонини биринчи навбатда прозада кўрсатиш керак. Улуғ давримизнинг энг катта, энг мураккаб ва энг актуал воқеаларини проза, бадний тилга, санъатнинг катта сўзанасига кўчириш керак. Ҳаёт ва давр проза олдига кундан-кун кўпроқ, каттароқ, қийинроқ ва чуқурроқ вазифалар, проблемалар қўймоқда. Замонамизда ёлғизгина очеркнинг роль ва аҳамиятини бир ўйлаб кўринг! Ҳолбуки, ўқувчи биздан қалин романлар, повестлар талаб қилаётир. У — ҳақли. У, кишини ўйлашга мажбур қиладиган, турли мураккаб саволларига жавоб бера оладиган, ҳаяжонлантирадиган, ҳаётни ўргатадиган салмоқдор асарларга ташна. Вазифа шу: прозанинг ривожланишига зўр диққат қилиш, уни адабиётимизнинг олдинги бақувват соҳасига айлантириш керак.

- Уруш йилларида ўзбек драматургияси ҳийла жонланди. Тўрт-беш йил ичида ўнлаб янги асарлар яратилди. Уларнинг кўпчилиги халқни фидокорликка, ватанпарварликка чақирувчи ташвиқий асарлар, музыкали драмалардан иборат. Улар, албатта, вақтида ўз ролини ўйнади. Драматургияни ҳийла кўтарган жиддий драмалар ҳам яратилди: «Бургутнинг парвози», «Ҳамза», «Муқанна», «Жалолиддин», «Навоий» — ҳа, бу асарларни қувончли ҳодиса, шубҳасиз, катта, юксак драматургия даврининг бошланиши деб тушунишимиз керак. Бу драмаларнинг фикрий салмоғи ва драматургия салмоғи жиҳатидан, сифат ҳам даражаси ҳақида бу мақо-

лада озгина бўлсин, тўхталишга имкон топмадик. Ёлғиз шуни айтамикки, умуман, ўзбек драматургияси ибтидоий натурализм ва шовқинли, тумтароқли, ташқи ҳаяжондор, юзаки романтизм касалидан соғайиши, соғлом, чуқур, тўлақонли, кучли реализм мактабини эгаллашини орзу қилар эдик. Драматургияда ҳам бошқа жанрлардаги сингари бутун диққатни замонамизнинг қаҳрамони, ажойиб совет одами ва давримизнинг катта проблемаларига жалб этмоқ зарур.

Ватан уруши ҳаётимизни ўлчовсиз даражада бойтди. Совет одамнинг маънавий дунёси ғоят кучли ўсди ва гўзаллашди. Ахир, тўрт йил мобайнида совет одами қандай буюк воқеалар бўронини бошидан кечирмади! Яқинда ўз қишлоғи ёки ўз райони марказидан бошқа жойни кўрмаган Фарғона, ёки Қашқадарё колхозчиси бу кун Берлинда, бутун дунёга ҳоким бўлишни, дунё халқларининг қонини сўришни хаёл қилган герман фашизмнинг собиқ пойтахтида. Бу шаҳарда у голиб ўзбек жангчиси ҳатто ўз чойхонасини ҳам очиб қўйди. У Берлинга Сталинграддан, улуғ Волганинг қирғоқларидан келди, омонсиз даҳшатли жанглар оловида обдон пишиқиб, чиниқиб келди у. Эртага уйга қайтади солдат. Унинг юраги қанча бой. У энди ҳаётга, дўстликка, ишқ, муҳаббатга, меҳнатга ва ҳоказога бошқача қарайди — унинг фикрлари, туйғулари жуда гўзал ва инсонийдир. Унинг қишлоғидаги ёки шаҳаридаги одамлар ҳам ўзгарган. Ёзувчилар энди ҳаётни чуқурроқ тушунишлари, ўз ижодиётларида совет воқелигини, қаҳрамонларнинг руҳини бутун чуқурлиги, гўзаллиги билан очиб беришлари керак. Ёзувчилар, шоирлар ўзлари одатланган ижодий чамбарчалардан, қобилига кириб олдиқлари тор, юзаки ва бугун учун эскирган образлар системасидан кенг, бепоён фазога чиқишлари, буюк идеялар, жасур проблемалар, муаззам истиқболлар билан тўла давримизга санъаткорнинг жуда кенг ва жуда ўткир назари билан боқишлари, кенг қулоч билан қучишлари керак. Ҳаммадан бурун, ёзувчидан катта култура, ўз ишига масъулият билан қараш талаб этилади. Ёзувчилар, шоирлар, драматурглар ўз ижодиётлари устида жиддий ўйлашлари, ўтган йўлларга танқидий назар солишлари, ўз ижодий камчиликларини тушунишлари керак. Шоирлар қофиядан бошлаб то қаҳрамон образига қадар жиддий бош қотирсалар! Шундай

диққат ва масъулият бошқа жанр ва форма арбобларидан ҳам, албатта, талаб қилинади. Бизнинг адабиёт арбоби мазмун, форма мастерлик соҳасида ҳамиша жасур қидиришларга ва янгиликларга интилсалар, катта бадний фикрий ҳамлалар билан илгарига юрсалар! Мана шу сифат шу кунгача қарийб мушоҳада қилинмади бизда. Бугун, янги даврда, ёзувчи бу принципни, ўз ижодининг пойдеворига айлантириши керак. Шундагина даврга сазовор асарлар ярата олади.

**ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИНИНГ ТАРАҚҚИЕТИ
ВА ГАЛДАГИ ВАЗИФАЛАРИ**

(Академик Ойбек докладидан)

Улуғ Ватан уруши даврида Ўзбекистон республикасининг қиёфаси тубдан ўзгарди. Ўзбек халқи ҳаётида жуда катта илгари силжиш рўй берди. Ўзбекистон уруш даврининг қийин шароитида ўз экономикасини тезлик билан қайтадан қурди. Республикамиз Қизил Армиянинг кучли аслаҳахонасига айланди. Пахтакорларнинг тинч ўлкасида ҳозирги замон урушига зарур бўлган қурол-аслаҳалар ишлаб чиқарадиган ўнларча гигант заводлар ўсиб чиқди. Бу йилларда ўн мингларча гектар ерларни суғорадиган янги каналлар барпо қилинди. 10

Ўзбек халқи маданият соҳасида ҳам катта муваффақиятларга эришди. Уруш даврида янги театрлар, янги ўқув юртлари ва илмий текшириш институтлари самарали иш олиб бордилар. Ниҳоят, уруш даврида Ўзбекистон ССР Фанлар академияси яратилдики, бу ўзбек халқи тарихида ғоят катта воқеадир. 20

Ўзбек халқининг фарзандлари Совет Иттифоқидаги бошқа қардош халқлар — рус, украин, белорус, грузин, арман, озарбайжон, қозоқ, туркман, қирғиз ва бошқа халқларнинг фарзандлари билан қўлни-қўлга беришиб, Улуғ Ватан уруши фронтларида мардона курашдилар. Улар босқинчи немисларни улуғ рус дарёси — Волгадан Одергача қувлаб бордилар, герман фашизмнинг лантани қалъаси бўлмиш — Берлинни штурм қилдилар, ўзбек баҳодирлари ҳам Берлин устига ғалаба байроғини тикиш каби улуғвор ишга ўз ҳиссаларини қўшдилар. 30

Ана шу ўтган тўрт йил ичида ўзбек совет адабиёти нималар қилди?

Шуни айтиш керакки, Улуғ Ватан урушигача мудофаа мавзуи бизнинг адабиётимизда жуда кам ўринга

эга эди. Фашист босқинчилар муқаддас ватанимизга ҳужум қилган кунданоқ Ўзбекистон ёзувчилари, халқимизнинг содиқ фарзандлари сифатида, ватан мудофаасига отландилар. Ёзувчининг сўзи дарҳол душман юрагига қарши қаратилди, унинг ҳар бир мисраи найза сингари ўткир чархланди.

10 Рубойлардан қўшиқларгача, поэмалардан пьесаларгача — буларнинг ҳаммаси халқ ва унинг армиясини сўнгги нафаси қолгунча жанг қилишга, мардонавор меҳнат қилишга чақирди. Халқимизнинг улуғ ғалабага бўлган ишончини кун сайин мустаҳкамлаб борди.

Ёзувчиларнинг сўзлари тезлик билан окоп ва блиндажларгача етиб борди ҳамда ўзбек жангчиларни жанг майдонларида мардлик ва қаҳрамонликлар кўрсатишга даъват этди. Жуда кўп ёзувчиларимиз ва шоирларимизнинг номлари ўзбек жангчилари ва командирларининг ўртасида севиқли ном бўлиб қолди. Ёзувчиларимиздан Мирзакалон Исмоилов, Мумтоз, драматургларимиздан 20 Фатхуллин ва Сафаров, шоирлардан Адҳам Раҳмат, Эминжон Аббос ва Адҳам Ҳамдам ўртоқлар фронт газеталарида ҳам хизмат қилдилар. Энг яхши шоирларимиздан Даврон ва Султон Жўра ўртоқлар қўлларига қурол олиб, ватанимизнинг бахт-саодати учун курашдилар.

Тўрт йил давомида жуда кўп асарлар яратилди. Буларнинг кўпчилигини поэзия ташкил этади. Неча ўнларча шеър тўпламлари босиб чиқарилди. Газета ва радиолар орқали жуда кўп шеър ва қўшиқлар эълон қилинди.

30 Ўзбек мудофаа поэзиясининг мавзуи унинг ғоявий мундарижаси нимадан иборат эди? Ўзбек поэзияси бу даврда Совет Иттифоқидаги халқларнинг дўстлигини куйлади, кишиларни ватанпарварликка чақирди, курашда ва меҳнатда қаҳрамонлик кўрсатишга даъват қилди. Муқаддас она-Ватанимизнинг мустақиллиги учун кураш, улуғ ғалабаларга бўлган ишончни мустаҳкамлаш йўлида хизмат қилди...

40 Ўзбекистоннинг етакчи шоирлари поэзиянинг хазинасини халқ ўртасида кенг тарқалган янги асарлар билан бойитдилар. Академик Ғафур Ғулом уруш даврида ўзбек совет адабиёти учун жуда катта аҳамиятга эга бўлган асарлар берди. Унинг «Шарқдан келаман» деган шеърлар тўплами, «Мен яҳудий», «Соғиниш», «Сен етим

эмассан», «Бизнинг кўчамизда ҳам байрам бўлажак» деган асарлари ана шулар жумласидандир. Бу шеърлар республикамиздагина эмас, балки Иттифоқимизда ҳам машҳур асарлардир.

Шоир Шайхзода «Капитан Гастелло», «Йўқ, мен ўлган эмасман», «Аждар ва одам», «Унбирлар», «Биринчи ўзбек генерали Собир Раҳимов ҳақида дoston» каби ажойиб шеърлар яратди. Шунингдек, шоир Уйғун ҳам бу давр ичида жуда кўп шеърлар ёзди. Унинг «Ўзбекистон», «Портрет», «Анор», «Момақалди роқ» каби шеърларини алоҳида кўрсатиб ўтиш мумкин. Уйғуннинг «Ғазаб ва муҳаббат» деган лирик шеърлар тўплами босилиб чиқди. «Бу менинг Ватаним», «Шимолдаги қалъа», «Уч» — Миртемирнинг ажойиб ва кучли шеърларидандир. Шоира Зулфиянинг «Ҳижрон кунларида» тўпламидаги шеърлар фикрий чуқурлик ва гўзал формалар жиҳатидан алоҳида ажралиб туради.

Аммо шуни ҳам айтиш керакки, ўзбек совет поэзиясида сон жиҳатидан катта ўсиш бўлиши билан бирликда, шеърларнинг сифати жиҳатидан катта камчиликларни ҳам кўрамыз. Уруш даврида ёзилган шеърларда жуда кўп нуқсонлар бор. Бу камчиликлар кўпинча ҳақиқий турмушни яққол кўрсата билмасликдан, фикрий саёзликдан, қаҳрамон образларининг юзакилигидан иборатдир. Бизнинг шоирларимиз уруш тўғрисида, у етиштирган қаҳрамонлар тўғрисида жуда кўп асарлар яратдилар. Аммо, улар ана шу уруш, ана шу қаҳрамонлар ҳақида жуда кам биладилар. Улар фронт ҳаётидан, унинг мураккаб шароитидан тамомила узоқдадир.

Жуда кўп шоирлар мамлакат ичкарасида, Тошкентда туриб ижод қилдилар. Улар ҳам мамлакат ичкарасидан олиб ёзиладиган шеърлари устида жиддий бош қотирмадилар. Улар меҳнат ҳаёти, қаҳрамонларнинг ижодий ишлари билан яқиндан таниша бормадилар. Мана бу камчиликлар шоирларимизнинг асарларида яққол сезилиб туради. Бундай камчиликларни фақат ёш ёзувчилардагина эмас, ҳатто уста шоирларимиздан Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Темур Фаттоҳ ўртоқларда ҳам кўрамыз. Улардан биронтаси ҳам ҳозиргача жуда кўп асар яратган бўлсалар ҳам, лекин жангчи ёки командирнинг ҳақиқий образини, фронтнинг жонли картинасини тўлиқ равишда яратиш берганлари йўқ. Шунинг-

дек, кўпгина ёшларимиз ҳам мудофаа темасида ҳалигача ҳақиқий тўлақонли асар бермадилар.

Шоир Миртемирнинг бир шеърида қаҳрамон ўлим олдида ўзининг қаҳрамонлиги ҳақида тошга қон билан хат ёзиб қолдиради. Бу чиройлик кўринса ҳам, лекин кишини ишонтирмайди.

10 Ўзбек поэзиясида уруш даврида фольклорга эргашиш қизғин тус олди. Ўзбек халқи бой оғзаки адабиётга эга. Унинг жуда кўп қаҳрамонлик дostonлари, қўшиқлари, эرتак ва ҳикоялари бор. Фольклорга ҳақиқий равишда ёндашиш, ундан ижодий фойдаланиш айниқса зарур нарса. Лекин шуни айтиш керакки, халқ оғзаки адабиётидан тўғри фойдаланилгандагина бирмунча самарали ишлар қилиш мумкин. Аммо, баъзи шоирларимиз шундай қиладиларки, улар кўпинча фольклорга тақлид қиладилар, тайёр форма ва халқ томонидан ишланган сюжетни ўз асарлари учун асос қилиб оладилар. Фольклордан бундай юзаки ва нотўғри ўрганиш, айниқса ёшлар ўртасида кенг тарқалган. Улар кўпинча

20 ана шу таъсирда қолиб, совет жангчиларини Алпомиш, Гўрўғли ва Авазхонларга ўхшатадилар. Совет жангчисининг мардона қилич ва ханжарларини кўпинча афсонавий ўқ-ёй билан алмаштирадилар. Совет жангчиси йўлбарсга, филга ва шерга ўхшатилади. Натижада бизнинг қаҳрамонимиз ўқувчи олдида афсонавий баҳодирларга ўхшаб қолади.

30 Ўзбек совет адабиёти ўз формаси ва мундарижаси билан Шарқнинг эски классик адабиётидан жуда катта фарқ қилади. Буни асло унутмаслик керак. Ўзбек совет адабиёти Улуғ Октябрь революциясининг мевасидир. У совет воқелигидан иборат бўлиши лозим. Бу адабиёт классик адабиётнинг энг яхши анъаналаридан фойдаланади, шунинг билан бирликда, улуғ рус халқининг адабиёти ва маданиятидан ўргангани ҳолда кун сайин ўсиб мустақамлана боради. Октябргача бўлган ўзбек адабиёти фақат поэзиядан иборат эди. Эндиликда биз илғор адабиётнинг бутун жанрларини ва формаларини эгалладик. Шундай қилиб, ўтмиш адабиётдан танқидий равишда фойдаланиш, рус адабиётини ва Ғарб халқларининг энг яхши адабиёт намуналарини ўрганиш натижасида, ўзбек совет адабиёти тез суръатлар билан ўсади. Аммо бизда ана шу оддий ҳақиқатни тушунмовчи ёзувчиларимиз ҳам бор. Чустий, Собир Абдулла, Кам-

тар, Ҳабибий ва бошқа ёзувчилар классик поэзия йўлида ёзишни ҳанузгача давом эттирмоқдалар. Аруз вазнида шеър ёзиш ёзувчини тор доира ичида бўғиб қўяди. Бизда бу ёзувчиларга эргашувчи ёшлар ҳам оз эмас. Уларнинг тиллари ҳалитдан бузилган. Биз тилимизнинг софлигини ва унинг гўзаллигини бузиш ҳолларига асло йўл қўймаслигимиз керак.

Проза адабиётда поэзияга нисбатан кам ўрин эгаллаб келмоқда. Бизнинг прозамиз ҳали жуда ёш. Шундай бўлишига қарамай, у ўсмоқда, ривожланмоқда, рус ва Фарбий Европа классик прозасининг яхши томонларини ўзлаштирамоқда. Бизда проза соҳасида Абдулла Қаҳҳор, Ойдин Собирова, Парда Турсун, Мажид Усмон, ажойиб прозачи Фафур Фулом бу соҳага кейинги йилларда келиб қўшилган Саид Аҳмад ва М. Осимов ўртоқлар ўзбек прозаси соҳасида чарчамасдан ишлаб келмоқдалар. Аммо шуни айтиш керакки, улар ҳали биз талаб этганча меҳнат қилмаётирлар.

Энг яхши прозачи ёзувчиларимиздан Абдулла Қаҳҳор ўзининг жуда кўп ҳикоялари билан ном чиқарган. У Чеховнинг энг яхши томонларини ўзлаштирди. Ўзбек прозаси ҳозир шаклланиш ва ёшликдан балоғат даражасига ўтиш даврини кечирмоқда. У адабиётимиздан ўзига муносиб ўрин олмоғи лозим.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, бизнинг энг биринчи ва энг муҳим вазифаларимиздан бири — бадий прозага катта эътибор беришдир. Проза кучли, ўзбек совет адабиётида энг бақувват жанрлардан бири бўлиб қолмоғи лозим. У ҳам сон жиҳатидан, ҳам сифат жиҳатидан етакчи ўринга кўтарилсин. Бусиз ўзбек совет адабиёти ўз зиммасидаги улуғвор вазифаларни тўлиқ равишда адо эта олмайди.

Бизнинг драматургиямиз Улуғ Ваган уруши даврида бирмунча жонланди. Биринчи хил асарлар музыкали драмалар — «Қурбон Умаров» (Чустий ва Собир Абдулла), «Шерали» (Ҳамид Фулом), «Қасос» (Амин Умарий ва Туйғун), «Даврон ота» (Яшин, Собир Абдулла, Чустий), «Ўзбекистон қиличи» (Ҳамид Олимжон, Уйғун, Яшин, Собир Абдулла ва бошқалар) кабилардан иборатдир. Кейинчалик ўзбек сахнаси Иззат Султоннинг «Бургутнинг парвози», Яшин ва Амин Умарийнинг «Ҳамза»си, Ҳамид Олимжоннинг «Муқанна»си, Шайхзоданинг «Жалолиддин»и, Уйғун ва Иззат Сул-

тоннинг «Навой» каби драматик асарлари билан бойи.

Биз ўзимизнинг болалар адабиётимизга ҳам эгамиз. Лекин шуни айтиш керакки, Шукр Саъдулла, Зафар Динёр ва Қуддус Муҳаммедов ўртоқлардан бошқа ҳеч ким болалар адабиёти билан шуғулланмайди. Шоирларимиздан ўртоқ Уйғун кейинги вақтда болалар учун бир қанча шеърлар яратди. Лекин биз булар билан қаноатланиб қола олмаймиз. Бошқа ёзувчиларимиз ҳам болалар адабиёти билан кўпроқ шуғулланишлари лозим.

* *
*

Совет адабиёти давримиз ғояларининг ифодасидир. Совет ёзувчиси кишилик тарихида мисли кўрилмаган бир даврда, улуғ воқеалар даврида, ғалаба ва истиқболлар даврида яшамоқда.

Адабиётимизнинг ҳамма жанрларида, адабиётимизнинг барча формаларида ёзувчилар замонамиз проблемаларига энг кўп эътибор беришлари, Ўзбекистонни, унинг муваффақиятлари ва ютуқларини кўрсатиб беришлари, республикамиз халқларининг ҳаётини ёритишлари керак.

Ўзбек адабиёти мамлакат ва халқимиз олдида қарздордир. Халқ биздан гўзал, мазмундор, катта асарлар кутади.

Бизнинг адабиёт арбоби мазмун, форма, мастерлик соҳасида ҳамisha жасур қидиришларга ва янгиликларга интилсинлар, катта бадий, фикрий ҳамлалар билан илгарига юрсалар! Мана шу сифат шу кунгача қарийб мушоҳада қилинмади. Бугун, янги даврда, ёзувчи бу принципни ўз ижодининг пойдеворига айлантириши керак...

БАЪЗИ ВАЗИФАЛАР ҲАҚИДА ИККИ ОҒИЗ ГАП

•Тарихда мисли кўрилмаган даҳшатли уруш улуғ совет халқининг тўла ва узил-кесил ғалабаси билан тамомланди. Қаҳрамон Қизил Армия Ғарбда немис-фашист Германиясини, Шарқда япон империализмини тор-мор этди.

Шавкатли қўшинларимиз муқаддас ватанимизни немис-фашист босқинчиларидан тозалади, разил фашист балогарларининг қонли чангалида қийналган Европа халқларини қулликдан озод қилди. Совет халқининг шонли ва асл ўғиллари ўз қони билан башарият тақдирини, жаҳон маданияти тақдирини ҳал этди. 10

Ватанимизнинг ғалабалари ҳақиқатан муаззам, ҳақиқатан оламшумул ва тарихларда мисли кўрилмаган ғалабалардир. Абадий бўлиб қоладиган порлоқ шону-шарафга, бу мўъжизадор зафарга, бутун дунёни қойил қолдирган бу қудратга бизнинг мамлакатимизни жонажон Коммунистик партиямиз илҳоми муяссар этди.

Совет ватанимиз янги, тинч ривожланиш даврига кирди. Лекин ҳар бир совет одами яхши билиши керакки, бу давр роҳатланиш, талтайиш даври эмас. Тўрт йил давом этган даҳшатли урушнинг асосий оғирлиги гарчи ватанимизнинг елкасига тушган бўлса-да, бизнинг мамлакатимиз урушдан яна мустаҳкамроқ, яна қудратлироқ бўлиб чиқди, аммо шуни унутмайликки, уруш мамлакатимизда чуқур яралар қолдирди. Разил немис босқинчилар вақтинча босиб олган совет районларида ваҳшиёна харобалар ясади, фашист газандалар, одамлик қиёфасини бутунлай йўқотган малъунлар, қаҳрамон Қизил Армиянинг чўнг ва ғазабкор зарбалари остида қонга беланиб, Ғарбга чекинар экан «тақир зоналар» тузишга интилди, ёқди, йиқди, шаҳар ва қиш- 20 30

лоқларни кул тепаларга айлантирди. Урушни мислсиз тарихий зафар билан, лоямут шон-шараф билан тугатдик. Энди музаффар совет халқи олдида яраларни катта ғайрат ва сабот билан даволаш вазифаси туради. Беш йиллик план мамлакат олдида бутун халқ хўжалигимизни тиклаш, унинг қудрат даражасини урушдан аввалгига нисбатан яна юксалтириш, турмушни яна ҳам бадавлат, яна ҳам фаровон этиш каби улуғ вазифаларни қўйди...

- 10 Қудратли мамлакатимиз янада қудратлироқ бўлади, гўзал Ватанамиз, бахтиёр халқимиз янада гўзалроқ, янада бахтиёрроқ бўлади, маданиятимиз гигант ҳаммалар билан ўсади.

Совет Иттифоқининг ажралмас қисми бўлган бизнинг республика — Ўзбекистон олдида улуғвор перспективлар очилаётир. Қишлоқ хўжалиги, саноат, маданият олдида турган вазифалар ўз салобатлари билан ҳақиқатан шоён — ҳайратдирлар. Ўзбекистон Совет Иттифоқининг асосий пахта кони. Пахта — мамлакатимизнинг

- 20 қудратини белгиловчи асосий бойликлардан бири. Пахта Улуғ Ватан урушида фашист босқинчилар бошига жаҳаннам ўтлари бўлиб қуйилди. Тинч ҳаёт даврида бу «ер ипаги»нинг аҳамиятини ким билмайди. Республикамиз учун пахта — чиндан ҳам оқ олтин, ҳаёт ёмбиси, бахт ва шон манбаидир. Ўзбек халқи пахтачиликни мисли кўрилмаган даражада ривожлантириш учун, партия программасини амалга ошириш учун бутун ғайрати, иродаси, муҳаббати билан мардонавор бел боғлади. Шонли ўзбек пахтакорлари Ватан ва давлат олдида ўз
- 30 тарихий бурчини бажаражак.

Октябрь революциясидан бурун ўзбек халқи назарида эртақ ва хаёл каби кўринган муаммолар букун ҳақиқатнинг ҳақиқати бўлиб қолди. Поёнсиз чўлларда қирғоқларга сизмай тошган, ўз ўжар майлига берилиб ўйнаган жўшқин Амударё энди совет одамларининг иродасига бўйсунажак, чўлларда ҳаётнинг гуллашига хизмат этажак. Яқин келажакда Ильич чироқлари — электр қуёшчалари бутун Ўзбекистонни ёритажак. Янги саноат корхоналари ва бошқа улкан қурилишлар ҳақида

- 40 ғоят умумий равишда сўзласак, ҳатто уларни ёлғиз санаб чиқсак ҳам, мақола ортиқ даражада чўзилиб кетар эди.

Бу қурилишлар, яратишлар, ҳамлалли силжишлар, ўзгаришлар даврида адабиёт ва санъат ҳаётдан даврининг талаб ва вазифаларидан узилиб қолиши мумкин эмас. Аксинча, адабиёт ва санъатнинг жанговар вазифалари ниҳоят ошади, уларнинг ҳаётда роль ва аҳамиятлари беҳад муҳимлашади, адабиёт ва санъат арбобларидан ғоят катта ижодий ғайрат, жасорат ва ўз ишида масъулият талаб қилинади. Совет адабиёти ва санъати ҳаёт билан чуқур боғланган, томирлари билан ҳаётдан озиқланиши орқасида гулловчи адабиёт ва санъатдир. Совет адабиёти ва санъати совет халқининг ҳаёти, кураши, интилишлари билан ҳамоҳанг, ҳамнафас ва ҳамжондир. Ҳозирги ўзбек совет адабиётини революцияга қадар бўлган адабиётдан айирувчи асосий хусусиятлардан бири — совет адабиётининг чуқур ҳаётийлигида, курашчанлигида, таъсирчанлигида, халққа хизмат учун тайёрлигидадир. Ўзбек совет адабиётининг тараққиёт йўлига кўз ташласак борган сари инқилобий совет воқелигини чуқурроқ акс эттиришга, жонли ҳаётга борган сари активроқ таъсир этишга интилганини кўрамыз. Бунинг унинг ўсиши ҳам мумкин эмасди. Айниқса, Улуғ Ватан уруши йилларида қалам фронтда ўқ ва найзадек хизмат қилди. Фронт орқасида қалам совет одамларининг юракларида қаҳрамонлик, ватанпарварлик туйғуларини мавжлантирди. Санъатнинг турли жанр ва формалари ҳам айни мақсадларга хизмат этди. Бу кун тинч қурилиш, яратиш даврида совет адабиётининг энг асосий вазифаларидан бири совет халқининг буюк тарихий ғалабаларини, мамлакатимизнинг шон-шавкатини асарларга элтажак монументал асарларда муҳрлашдир. Ғалаба байроғимизни Берлин тепасида кўтарган буюк Қизил Армиянинг мард, асл жанговар фронт қаҳрамонларининг ва фронт орқасида ҳар бир қийинчиликни енгиб, фидокорона меҳнати билан мўъжизалар яратган совет одамларининг образларини яратиш масаласи ҳар бир адибни, ҳар бир шоирни, ҳар бир драматургни ҳаммиша ҳаяжонлантириши керак.

Ўзбек халқи пахтачиликни мислсиз ривожлантириш учун мардона юриш бошлади. Адабиёт халқимизнинг бу улугвор тарихий курашини куйловчи, уни янги ғалабаларга илҳомлантирувчи чуқур мазмунли асарлар бериши керак. Яқиндагина имконсиз хаёл каби туйилган проблемаларни бу кун турмушга ошираётгирмиз. Ҳар

шимариб гигант иншоотлар қуришга киришаётирмиз. Далаларда сув ҳайқириб оқажак, чўлларда ҳаёт яшна- жак, қишлоқларга тоза нур киражак. Ватанда ҳаёт фаровон, кўзларда бахт хандон. Энди адабиётдан нима талаб қилинади — ҳаётни самимий куйлаш, холос. Шеърда, қўшиқда, достонда, пьесада, ҳикоя, повесть ва романда давримизнинг бой, чуқур мазмуни ёрқин, гў- зал образларда тажассумлансин.

10 Халқ ёзувчиларидан ҳаёт муаммоларини ҳал қи- лишга ёрдамлашувчи, унга маънавий қувват берувчи мазмундор катта-катта асарлар талаб қилади. Халқ ёзувчиларидан: «Қачон китобингизни ўқиймиз?» деб сўрамоқда. Халқнинг китоб дегани эса, мазза қилиб ўқиладиган, турмушни ҳаққоний кўрсатадиган бадий асардир.

20 Ўзбек совет адабиётида проза ҳали ҳам орқада қо- лаётир. Ҳаётнинг катта ва мураккаб ҳодисаларини кўр- сатишда бадий проза катта имкониятларга эга экани муҳаққақ. Прозани қолоқ жанрдан олдинги, бақувват жанрлардан бирига айлантиришимиз керак. Бунинг учун таланти қалам арбобини, айниқса ёшларни бу жанрга жалб этишимиз, тарбиялашимиз лозим. Кучли прозасиз адабиётимизни катта йўлга олиб чиқиш, до- вонлардан ошириш жуда қийин.

30 Драматургия соҳасида сўнгги 4—5 йил ичида ҳийла жонланиш, камолга интилиш сезилса-да, фахрланишга лойиқ асарларга ҳали бой эмасмиз. Айниқса, совет во- қелигини кўрсатувчи йирик, бадий жиҳатдан пишиқ драматик асарларга гоят ташнамиз. Драматургияда за- монамиз қаҳрамонининг образи учун курашайлик!

Адабиёт ва санъат соҳасида вазифаларимиз кўп ва жуда актуал ҳам масъулиятли. Бу вазифаларни чина- кам бажариш учун, юксалиш учун илмий марксистик, соғлом танқидга муҳтожмиз. Танқидни кучайтиришга зўр берайлик. Адабиёт ва санъатнинг ҳамма жанр ва формаларидан — шеърдан, прозадан, драматургиядан, муסיқидан биринчи галда халтурани қувишимиз керак. Бу танқидсиз бўлмайди.

40 Адабиёт ва санъатимизни Бутуниттифоқ ижодиёт майдонига олиб чиқишга кўпдан вақт етди. Бунинг учун, яна такрорлай, ҳам фикр, ҳам бадий форма жи- ҳатдан салмоқдор асарлар яратиш керак. Бадий сал- моқдор асарни маданияти, маърифати салмоқдор бўл-

ган ёзувчи ва санъаткор ярата олади. Демак, ёзувчи олдида ўқиш, ўрганиш, ўз билимини бойитиш ва чуқурлатиш масаласи туради. Ёзувчиларимиз учун энг яхши мактаб — улуғ рус халқининг бой адабиёти ва маданияти. Ёзувчи учун бу ҳақиқатни тушунмаслик — орқада қолиш демакдир.

Вазифалар, ишлар жуда кўп. Биз баъзиларинигина айтиб ўтдик. Уруш муносабати билан вақтинча тўхтаб қолган журналимизни яна нашр эта бошладик. Журнал биз айтиб ўтган мақсад ва вазифаларга хизмат қи- 10
лажак.

«ЖАЛОЛИДДИН» ДРАМАСИ ҲАҚИДА

Немис-фашист босқинчиларга қарши аёвсиз жангларда совет халқлари қудратли совет техникасигагина эмас, ўтмишнинг маънавий салобатига ҳам суяндилар. Халқнинг эрки ва номуси, она-Ватanning шон ва мустақиллиги учун ўтга кирган қаҳрамонлар замонларнинг қаъридан қўл узатдилар. Уларнинг бири, Ўрта Осиё халқлари тарихининг ифтихори, улуғ Хоразм баҳодири Жалолиддин Мангуберди.

10 Тахминан еттию чорак аср бурун Ўрта Осиё Чингиз истилосига дучор бўлди. Ўлкани қон ва олов босди. Тинч ва обод шаҳарлар кул ва тутунга айланди. Бутун муқаддас от ҳақоратланди. Мўғул қиличи бешикдаги гўдакларни ҳам қонга беллади. Очкўз мўғул таламаган на сарой қолди, на кабутархона... Қесайлик бу ҳикояни — оғир...

Қатта давлат ҳукмдори мағрур Муҳаммад Аловиддин Хоразмшоҳ мўғул бўронига муқовимат кўрсатишдан ожиз қолади. Иродасизлик, ўз ҳарбий бошлиқларига 20 иҳтимодсизлик ва орадаги мурасасизликлар, фитналар орқасида тождор идора жиловини қўлдан чиқаради. Мўғул отрядлари таъқиб этиб, унга бирон жойда қўним имкониятини бермайдилар. Ниҳоят, ваҳший бир оролда қочқин шоҳ кафансиз кўмилади.

Бу умуий тўзғинлик ва даҳшатли фалокат замонларда Жалолиддин халқ, ватан, эрк байроқдори каби қасос қиличини кўтарди. Муҳаммад Аловиддиннинг бу ўғли ҳақиқатан ажойиб йигит эди. Табиат унга ўткир ақл, олижаноб, мардона юрак ва жўшқин ғайрат насиб 30 этган эди. Разил босқинчиларни, манхус таловчиларни юртдан қувмоқ учун Жалолиддин тарқоқ қўшинлардан, она-Ватан учун курашга отилган халқ оммаси кучлари-

дан бир мушт ясашга бел боғлайди. Ҳамниша баҳодирнинг ёстиғи тош, жанговар оти йўлдош бўлади. У балогар душманни босади, чекинади ҳам уради, урилади ҳам. Лекин мўғуллар билан курашда ўз ҳарбий ному си ва шарафига бир томчи доғ юқтирмайди, асло. Унинг ақлига, соҳиб тadbирлигига, мардонавор ишларига шайтоний такаббурилик чўққисига минган Чингизнинг ўзи ҳам тан беради!

Яқинда Ҳамза номидаги Ўзбек Давлат Академик драма театрида шоир Шайхзоданинг «Жалолоддин» драмасини томоша қилдик. Кўзларимиз қаршисида узоқ мозий жонланди. Бутун ўлкани даҳшатли ва машъум зилзила каби титратган ваҳшийлар истилоси ҳамда ватан ўғилларининг эрк, мустақиллик, номус ва шараф учун бошлаган фидокорона кураши ёрқин маънодор драматизм билан тўла ҳаяжонли картиналарда гавдаланади. Шоир Шайхзода ўз драмасида қаҳрамонлик таронасини куйлайди. Бу қаҳрамонликнинг жонли руҳи — Жалолоддин. У саҳнада илк кўриниши ва илк сўзлари билан диққатни боғлайди, юракларда меҳр учқунларини чақади ва бундан кейинги воқеалар гирдобиди хоразми бу йигит ўз сиймосининг маънавий гўзаллиги билан томошабинни сеҳрлайди. Хоразмшоҳнинг Тиллакорий саройида тўй — Жалолоддиннинг суюкли синглиси Султонбегим узатилаётир. Шўх ялла, бахтга, ишққа доир хаёллар... Бироқ, мўғул элчилари фалокатнинг совуқ бўрони билан кирадилар. Хоразмшоҳни тараддуд ва қўрқув ёқалайди. Вазирлар унга хайбаракаллачи. Лекин валиаҳд Жалолоддин баҳодирликни ўткир ақл билан безаган бу ажойиб йигит — вазиятни дарҳол англайди. Душманнинг кучи ва ўсаллиги унга маълум. Ўғил отани курашга ундайди ва ўзи жанг майдонига ватаннинг узоқ сарҳадларида душманни бўғмоққа чиқишга тайёрдай. Фақат хоразм ҳукмдори бу самимий, олижаноб ботирнинг тоза ғояларида қандайдир адабсизлик ва исён учқунлари сезади. Жалолоддин бир онда тож-тахт ҳуқуқидан маҳрум этилади. Юртнинг, катта давлатнинг истиқболи, тақдир ҳали кўзи юмуқ чақалоққа топширилади. Драматург тарихий васиқачиликка эмас, тарихий жараённинг ҳақиқий мазмунини, унинг ички маъносини бадий тажасумлаштиришга интилган. Ҳақиқатан, воқеаларнинг Шайхзодача таъбирида давр чуқурроқ ифодаланади.

Хоразмшоҳ салтанатини ичидан кемирган, дармонсизлантирган ва уни фалокатларга ичдан тайёрлаган яширин кучлар, омиллар сиртга бўртиб чиқади.

Жалолоддин валиаҳдлик тожини оддий қалпоқ каби олиб ерга қўяди. «Қошоналардан чодирни яхши кўрган», қилич ва қалқон дўсти ўз сиймосида улуғ инсоний фазилатларни тимсол этади. У шунқорнинг қанотлари эрқдан, инсон учун ҳамма эҳтиёжлардан эрк баланд ва гўзалдир. У дейди:

- 10 — Киши туғилмайди бошда тож билан.
Туғулар эркликка эҳтиёж билан.

Асарда Жалолоддин охиригача шу эрк ишқи билан ёнади. Ватан, эл эрки учун даҳшатли жанглар гирдобига киради. Унинг ватанпарварлиги тожу тахт, мансаб дағдағасидан озод асл ватан ўглининг фидокорлигидир. Бу — онага меҳр каби самимий ва покдир:

Эл, ўлка соғ бўлсин, тож келиб кетар!

- Мўгул отлари ватан гулзорларини топтаркан, эски тераклар қуларка Жалолоддин ўз ишқига — она-
20 Ватанга содиқ қолади. Унинг учун бўйсунушдан ўлим афзал: «Чинор синар — эгилмас!» Жалолоддин учун курашда ягона куч манбаи халқ оммасидир. Халқ ҳам уни севади, ажойиб баҳодир, ақлли сардорнинг образида юртнинг саломатлигини, номус ва шарафини, қора бўрондан сўнг туғилажак ёрқин кундузни кўради.

- Халқ қаҳрамони содда Элбарс паҳлавон билан Жалолоддин орасидаги муҳаббат, садоқат, ишонч беҳад жозибадор қувватга эгадир. Баҳодирлиги билан тарихда ўлмас ном, абадий сўнмас шон қозонган маш-
30 ҳур Темир Малик — Хўжанд Мудофий ҳам олижаноб, мардона юрагининг бутун меҳри, ишончи билан ўз сардорига марбут ва содиқдир. Жанговар умрининг ҳар бир куни дostonларга сазовор Темур Малик ватан йўлида одамзод тоб бермас қийноқларга чидайди.

- Чингиз Жалолоддиннинг темир иродасини синдиришдан ва жанг майдонларида рўй-рост, узил-кесил енгилдан ожиз. Баландпарвоз шунқорни ўз қонли панжасига илмоқ ниятида қари тулки фитна тўрини кенг ёяди. Жалолоддин изини таъқиб этадилар. Енг учуда
40 ханжарлар, гулдасталар ичида заҳарлар асл умрни кесишга муҳайё.

Жалолиддин образи асарда тўлақонли, жонли ва улуғвор образдир. Сўзи, ҳаракати бутун сиймоси билан романтик кўтарилма руҳли баҳодир, айна замонда ҳақиқий одамийлик хислатларидан баҳраманд. Унинг душманга нафрат билан қайнаган юраги содда чўпон найидан гоҳо эрийди. У дўстларини, яқинларини соғинади, юракни қандайдир ғашлик ва ҳасрат билан тўлдирувчи тушлар кўради. Синглиси Султонбегимни эркалайди ва унга ҳазиллашишдан завқланади ва ҳоказо.

Султонбегим сиймосида Шайхзода ғоят баркамол образ ярата билган. Хусн, ақл, жасорат, олижаноблик бу аёлда ажойиб гармоник бир кулл ташкил этган. Фалокатли кунларда она-Ватанни тарк этмоққа мажбур бўларкан, Султонбегим чуқур ҳасрат ва самимият билан дейди:

Гарчи эрдим Хоразм қасрига безак,
Бахтиёрман бу ерда қолсам канизак.

Султонбегим учун эри келтирган қути-қути безаклардан мўғул хароб этган гўзал Самарқанднинг бир парча ғишти минг афзал. Бахтсиз Султонбегим умрининг яна бир трагедияси шундаки, унинг эри Бадриддин энг қабиҳ олчоқ бўлиб чиқади. Бадриддин ватанпарварларнинг муқаддас ишига не-не хиёнатлар қилмайди! Чингизнинг этигини ялаб, унинг қонли қўлидан тож киймакни умр ғояси қилган бу маккор ўз қолипига тушган, кучли образдир. Бадриддин у даврдаги сарой доиралари ва китоблари ахлоқини, интилишини мукамал ифодалайди. Султонбегим нажот қирғоғини топади. Бу — унинг баҳодир оғаси ватан, эрк учун жанг майдони. Гўё севги, нашъа, бахт учун яратилган бу нафис Хоразм чечаги қилич яланғочлаб, отларда учади. Гўзал, кўркам сочларидан баҳодирларнинг отларига айил ясашларини орзу этади. Гўё оға-сингил курашида бир-бирларини илҳомлантирадилар. Султонбегим шаҳсида ватан ва эл қизи образи чақнайди. Шайхзода катта, салмоқдор образлар ва характерлар яратган. Олинг, тарихчи Насавини, пок виждонли, доно олим асарга юксак, улуғ бир куч бағишлайди. Жалолиддин курашида гўё қилич билан илм бирга ҳаракат қилади. Бир қўлда қалам, бир қўлда қилич, қўлтигида китоб билан шахид бўлган донишманд қаҳрамонликка доир ҳали нотаом китобини тугатишни келажак наслларга — бизга васият этади.

«Жалолиддин» драмаси композицияси нишиқ, драматик тўқинишларга бой бир асар. Воқеалар жонли ва шиддатли инкишоф этади. Интрига кучли, ўткир ва оригинал. Драма фикр ва ҳикматга бой, баланд руҳли, бақувват шеър билан ёзилган. «Жалолиддин» талантли шоирнинг илк драматик асари. Шунинг учун, табиий, ҳамма картиналар, эпизодлар бир текис кучга, бадиий чуқурликка эга дейиш қийин. Лекин шуниси муҳаққақки, «Жалолиддин» ўсаётган ўзбек драматургиясида шуб-
10 ҳасиз, ҳодисадир. Ўзининг фикрий ва бадиий тўлгинлиги, юксаклиги жиҳатидан «Жалолиддин» бизнинг драматургиямизда юқори пояни ишғол этади.

«Жалолиддин» давримизга ғоят ҳамоҳанг. Улуғ Ватан уруши йилларида, совет халқларининг қаҳрамонлиги мислсиз гуллаган даврда, ботир аждодларнинг шонли ишлари юракларни ифтихор билан тўлдиради, томирларда яловбардорлик туйғуларини мавжлантиради, қонли чиркин фашизмни яқсон қилиш учун муаззам
20 курашимизда янги зафарлар ва шонлар чўққисига илҳомлантиради. Жалолиддин халқ қаҳрамонлигининг ўлмаслигига, унинг зафарига чуқур ишонч билан «У кунга салом!» деярак, саҳнадан кетади. Хоразм баҳодирининг саломини зафарнинг улуғ кунига биз элтаётимиз.

Кўпдан буён узун умрли, фикрий ва бадиий салмоқдор саҳна асарларини орзу қилар эдик. «Жалолиддин» бу орзумизга жавоб беришга қодир. Шоир Шайхзодани, Ҳамза номидаги Ўзбек Давлат Академик драм театрининг ижодий коллективини бу гўзал асар билан қутлаймиз.

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЕТИНИНГ ЮҚОРИ ҒОЯВИЙЛИГИ УЧУН

Совет адабиёти олдида жуда катта, жуда муҳим, жуда масъулиятли ва жуда фахрли вазифалар турибди. Партиямизнинг Марказий Комитети «Звезда» ҳам «Ленинград» журналлари ҳақида чиқарган тарихий қарорларида совет ёзувчиларидан партия, совет давлати ва совет халқи қандай асарлар талаб қилаётганини бутун чуқурлиги ва тўлалиги билан яққол кўрсатиб берди ва совет адабиётининг бундан кейинги тараққиёт йўлини белгилади. 10

Совет адабиёти дунёда энг илғор, энг катта адабиётдир. У социалистик жамиятнинг — маданиятнинг қудратли қуроли, халқни ва ёшларни тарбия этишда энг кучли воситалардандир. Демак, совет ёзувчилари олдида актуал ва фахрли вазифа — совет халқини, гўзал совет ёшларини қўрқмас, жасур, серғайрат, доимо олдинга интилувчи ва ҳар қандай тўсиқларни бартараф этувчи қилиб тарбиялайдиган асарлар яратиш масаласи туради. Совет ёзувчилари ғоявий мазмуни чуқур, бадий жиҳатдан юксак асарлар яратишлари керак. Совет адабиёти ўзининг теран илдизлари билан халқ ҳаётига мустаҳкам, ажралмас боғланган адабиётдир. 20

Совет адабиёти энг халқчил адабиётдир. Унинг кучи, қиммати ва аҳамияти ҳам шундадир. Ўртоқ Жданов «Звезда» ҳам «Ленинград» журналлари ҳақида қилган докладада дейди: «Ўртоқлар, бизнинг совет адабиётимиз фақат халқ манфаатини кўзлайди ва дарвоқе шундай бўлмоғи ҳам керак. Адабиёт халқнинг жонитани бўлган бир ишдир, шунинг учун бизнинг бу соҳадаги ҳар бир муваффақиятимизни, майдонга чиққан ҳар бир қимматли асарни халқ ўз галабаси деб билади. Шу сабабдан ҳар бир яхши асарни жанг майдонидаги галаба- 30

га ёки хўжалик ишидаги катта ғалабага ўхшатса бўлади. Аксинча, совет адабиётида юз берган ҳар бир муваффақиятсизликни кўрганда халқ ҳам, партия ва давлат ҳам хафа бўлиб, афсус ейди, аттанг дейди».

Партия, давлат, халқ адабиётига ҳеч қачон, ҳеч бир даврда ва ҳеч бир мамлакатда кўрилмаган даражада юксак аҳамият беради. Мана бу тўғрида ҳар бир ёзувчи ўйлаши керак, ўз ижодиётини ҳозирги юқори талаблар даражасига кўтариш учун жуда жиддий ишлаши керак. Совет халқининг сиёсий ва маданий савияси ўлчовсиз даражада ўсиб кетди. Олайлик Ўзбекистонни, бундан ўттиз йил бурун, бойлар ва феодаллар ҳукмронлиги даврида қарийб ялпи саводсиз, онгини хурофотлар чулғаган ўзбек халқи экономикада, техникада, фан ва маданиятда мўъжизадор ютуқларга эришди. Подшо Россиясининг энг қолоқ мустамлака ўлкаларидан бири Ўзбекистон — бу кун чинакам илғор, чинакам гуллаган социалистик республикага айланди. Ахир, ўзбек халқи социализм қурган ва бутун унинг юқори босқичи бўлган коммунизм учун курашаётган бир халқ. Улуғ рус халқининг ёрдами ва Ленин партиясининг доно раҳбарлиги остида ўзбек халқи ана шундай буюк тарихий ғалабаларга эришди. Ўттиз йил мобайнида мамлакатимизда, халқимиз ҳаётида рўй берган бу улуғ ўзгариш ва тараққиётни ҳар бир ёзувчи бутун миқёси билан тушуниши ҳам ўз ижодиётини шунга монанд юксалтириши керак. Ўзбек совет ёзувчилари ана шундай сиёсий ва маданий жиҳатдан ўсган халқни тарбияловчи, уни яна олдинга, яна баландроқ маданиятга элтувчи асарлар яратишлари керак. Ўртоқ Жданов ўз докладида дейди:

«Халқимизнинг диди ошиб, талаби жуда кучайди. Халқ кўтарилган даражага кўтарилганини истаган ёки кўтарилмайдиган кишилар кейинда қолиб кетади. Адабиёт халқ талаб қилган даражада бориши билангина қолмай, балки халқнинг дидини-завқини ошириши, унинг талабларини яна юксалтириши, уни янги идеялар билан бойитиши, халқни олға бошлаб бориши керак. Халқ билан бирга қадам ташлаб боролмаган, халқнинг ошган талабларини қондиrolмаган совет маданияти тараққиётининг вазифалари талаб қилган даражага чиқолмаган кишилар албатта қатордан чиқиб қолади».

Бизда ўртоқ Жданов қўйган талабларга ҳеч йўсинда жавоб бера олмайдиган ёзувчилар афсуски учраб тура-

ди. Бизда қолоқ ёзувчиларнинг бир гуруҳи борки, улар беш-ўн йил ичида, анчайин босилишга лойиқ, танқидга лойиқ биронта асар ярата олмадилар. Яна бир гуруҳ қолоқлар борки — уларнинг асарлари совет ўқувчисини, томошабинни етарли даражада қондиролмайди. Уларнинг асарлари, ўртоқ Жданов айтганидек, «Халқнинг завқини ўстириш, унинг талабларини юқори кўтариш, уни янги идеялар билан бойитиш, халқни олға етаклаш»га эмас, аксинча, бу гўзал ва буюк мақсадларнинг тескарисига хизмат қилади. Ўрта асрларга хос эстетик қонунлар ва приёмлар билан кўҳна шоирлардан кўҳна образларни баъзан кўр-кўрона кўчириш билан ҳозирги бизнинг совет воқелигини, давримиз қаҳрамони — совет одамнинг фикрлари, ҳислари, интилишларини ифода этиш мумкинми, ахир? Шарқ классик адабиётининг бой хазинасидан, албатта, фойдаланиш керак. Ҳозирги социалистик маданият кишилик тарихида яратилган маданиятларнинг энг яхши, энг асл дурдоналарини ўзида мужассамлантирди. Лекин айрим шоирлар фақат уларга тақлид қиладилар, яна энг яхши намуналарга эмас, 20 паст, жўн, асрлар мобайнида ортиқ даражада шаблонлашган шаклларга эргашадилар. Бу ҳол халқ завқини ўстиришга эмас, аксинча, орқага, эскиликка ундайди. Классик Шарқ адабиётидан фойдаланиш ҳозирги совет адабиётига органик боғлиқ бўла олса, уни бирон жиҳатдан, масалан, шаклан мукамаллаштира олса, бойта олса — шундагина аҳамиятга эга бўлади. Кўҳна шаклларга тақлид, уларни тирилтириш учун беҳуда уринишлар ҳозир ҳам онда-сонда кўриниб қолади. Хоразмлик Айёмий эски услубда «Мунис» деган шеър 30 ёзибди:

Ҳамон эрди сенга шеър одат ижод,
Ўзингни айламай кулфатдин озо.
Яратдинг мисра олтин, инжу гавҳар,
Эдиким, кўкда ёнмиш нурли аҳмар.
Чаманлар боғладинг шеърингга тартиб,
Китоб сафҳасига хуш келди ажиб...

Янги ўзбек адабий тилини, совет ўзбек поэзиясини бу йўл мукамалланишга олиб бормайди, асло. Хўп, шоир Мунис ва унинг ўнлаб, юзлаб ўтмишдошлари асрларча шу руҳда, шу шаклда ёзган экан, бизнинг совет шоирлари нега улар услубига эриш бўлишлари керак? Тилимизни, поэтик техникамишни бойитадиган ва янги мазмунга монанд ўзга воситаларни, приёмларни 40

нега қидирмайлик? Классик адабиётга тақлидчилик ва кўҳна шакллар масаласи устида мажлисларда кўп сўзланилди, қизгин баҳс ва музокаралар бўлиб ўтди. Бу масалага тегиб ўтишимнинг сабаби шундаки, ўзбек совет адабиёти олдида совет ҳаёти, совет одамлари ҳақида жиддий тарбиякор асарлар яратиш, халқни янги идеялар билан бойитиш, уларнинг маданиятини яна юқори кўтариш вазифалари турганда, бу масалага эътибор беришга тўғри келади. Лоақал тил масаласини олай-

10 лик: ёзувчининг асосий қуроли тил, ёзувчи ҳаёти, кишининг фикр ва туйғуларини тил билан ифодалайди. Қолхоз ҳаётини, индустрия қурилишни ёки ишчининг, солдатнинг, студентнинг фикр ва ҳисларини Айёмий каби кўҳна тамтароқли «китобий» тил билан ифодалаш мумкинми?

Сиёсий ва маданий жиҳатдан ортда қолган, халқ билан қадам-бақадам кета олмайдиган ёзувчилар бизда оз эмас. Беш-ўн йилдан буён ўзини ёш ёзувчи деб ижодиётидаги бутун камчиликларни ана шу «ёшлик»ка тўн-
20 карадиган ўртоқлар ҳам топилади. Баъзан киши қийналиб қолади. Қим ёш ёзувчи-ку, ким ёш эмас. Адабиётда ҳам, бошқа касб соҳаларида бўлганидек, «ёшлик», «шоғирдлик» стадияси тахминан бўлса-да, бирон муддат билан ўлчанса керак. Бу муддатни қисқартиш чидам билан, қунт билан меҳнатга боғлиқ, ўқиш-ўрганишга боғлиқ. Бу масала бизда хийла чатоқ. Тартибсиз равишда ўқилган беш-ўнта китоб ва дарсликлар базасида совет ёзувчиси — ўз даврининг илғор одами, совет халқига муносиб асарлар яратувчи бўлиш имкон-
30 сиздир. Ўқиш-ўрганиш ҳақида такрор-такрор сўзланилди. Катта, чуқур маданиятсиз, қайси жанрда бўлмасин, адабиётда самарали ишни орзу қилиш — хом хаёлликдан бошқа нарса эмас. Ёзувчи учун кенг, ҳар тарафлама маълумот зарур. Навоийнинг бир-икки достони, Муқимий, ва Фурқатнинг бир неча ўн ғазалларини ўқиб, шу адабий маълумот асосида қалам тебратиб, газеталарга, журналларга шеърларни хазондек сочиш ярамайди. Барибир бу шеърларнинг қиммати хазон бўлиб қолаверади. Аввало ёзувчи учун зарур бўлган илмий-адабий ҳаётини мойни ўйлаш керак. Сўнгра, юзларча дафтарни қоралаб, маҳорат сирларига эришиш керак. Ниҳоят, энг яхши, энг етук асарни тажрибали ёзувчилар, танқидчилар, умуман, аҳли адабиёт ўртаси-

га ташлаб, асар ҳаммага манзур бўлса бостиришнинг йўлини кўзлаш керак.

Бизда еш шоирлар кўп. Поэзияга мароқ катта. Лекин ҳар бир ёш шоир шуни яхши уқиб олиши керакки, шеър вази ва қофиядан иборат эмас. Ҳар бир шеърда поэтик ифодаланган фикр, идея бўлиши керак. Шеър ўқувчига таъсир қилиши, унга маълум кайфият яратиши лозим. Поэзияда энг муҳим нарса — ҳар шоирнинг ўз товуши, ўз услуби, ўз индивидуал кўриши, хусусиятидир. Тихонов, Симонов, Твардовский, Силвинский, Ан-10
таколский, Вера Инбер ва бошқаларнинг ҳаммаси замондош совет шоирлари бўлишига қарамай, ҳар бири ўзича, ўз товуши билан куйлайди. «Шоир» деган унвон ҳам поэзияда ана шундай ўз созини топа олган одамга берилади. Дунёда ном қолдирган ҳамма шоирлар ўз халқларининг бадний культурасига ўз ҳиссаларини, қай даражада бўлмасин, қўшганлар. Бу нарсага шоир ёлғизгина таланти билан эмас, кенг маънодаги маданияти, маърифати билан эриша олади. Ҳаётни чуқур акс эттириш, уни ўрганиш керак. Ёзувчининг дунёқараши 20
қанча мустаҳкам, асосли бўлса, ҳаётни ҳам шунча тўғри, ҳаққоний чуқур акс эттиради.

Буюк рус ёзувчиси Горький ёзувчилар киши руҳининг инженерлари деб юқори баҳо берди. Бу номга сазовор бўлиш учун ёзувчи киши руҳини билиши ва асарларида уни чуқур кўрсата олиши керак. Акс ҳолда ёзувчи ўз асарларида яратган образлари, қаҳрамонлари жонсиз, қонсиз қуруқ схема бўлиб қолади.

Биз Ўзбекистон ёзувчилари учун маданият ва адабиётнинг катта мактабини ўтиш керак. Бу мактаб — 30
улуғ рус халқининг бой маданияти ва ҳақиқатан кўркам адабиётидир. Рус адабиёти бутун жаҳон адабиётида энг бой, энг мустасно ўрин олган адабиётдир. Рус адабиёти ўзининг буюк, гениал асарлари билан жаҳон бадний культурасининг тараққиётига катта таъсир кўрсатди. Рус адабиёти прогрессив ижтимоий идеяларни олдинга сурган ажойиб бой мазмунли адабиётдир. Бутун совет ёзувчиларининг отаси улуғ Максим Горькийни олинг. Ёлғиз Горький ижодиёти биз учун мактаб эмасми? Ўзбекистоннинг катта бўғинга мансуб ҳамма ёзув-40
чилари — шоирлари, прозачилари, драматурглари буюк рус бадний культурасидан баҳраманд бўлишга,

Ўз ижодиётларини шаклга солишга интилдилар. Аммо шуни иқрор этиш керакки, катта бўғинга мансуб ёзувчилар бир кўп сабабларга кўра рус адабиётини етарли даражада чуқур ва кенг ўргана олмадилар. Сиз ёшлар рус бадий фикри хазинасидан тўла фойдаланишингиз керак. Бунинг учун сизда бутун имкониятлар мавжуд. Ёш ўзбек шоири учун Пушкин, Лермонтов, Блок, Маяковский ижодиётини ўрганишдек катта файдор, ажойиб мактаб борми? Ёш шоир поэма ёзишни истаса, аввало, Пушкиндан Твардовскийга қадар рус тилидаги энг яхши поэмаларни ўқиб ўрганиб чиқса, поэма нима эканини ўшандагина яхши англайди ва ўз поэмаси устида қандай ишлаш кераклигини билади. Рус тили ва адабиётини ўрганиш билан киши бутун жаҳон маданияти ва бутун жаҳон адабиёти билан-данишингизга имконият топади. Чунки, жаҳон адабиётини энг яхши асарлари рус тилига мўл-мўл таржима этилган ва ҳозир ҳам таржима этилмақдадир.

- 10 Уртоқлар, ҳаммангизда яхши, гўзал ният бор — шоир, прозачи, драматург бўлишни истайсиз. Бу ниятни халқ олдида оқлаш учун, партия, давлат ва халқ талаб этаётган чинакам гўзал асарлар яратиш учун ижодиётга ҳам катта масъулият ҳисси билан киришингиз керак. Совет ёзувчиси, совет жамиятининг олдинги одами деган унвонга муносиб катта маданиятга эга бўлишга интилиш керак. Бунинг учун ёлғиз адабий маълумотгина кифоя қилмайди — биринчи галда чуқур, кенг илмий фалсафий, сиёсий маълумот касб этиш керак бўлади. Бу — марксизм-ленинизм таълимотини чуқур ўрганиш ва ўзлаштириш билангина муяссар бўлади.
- 30 Ленин таълимотини чуқур ўргансангиз, адабиётни ҳам, ҳаётни ҳам шунча чуқур тушуниш имкониятига эга бўласиз. Совет ёзувчиси учун фикрий, ижодий торлик ярашмайди. Совет мамлакати дунёнинг энг қудратли, энг илғор мамлакати, совет халқи жаҳон тақдирини ҳал қилувчи буюк халқ. Демак, мамлакатимиз, халқимизнинг олдида турган улуғ тарихий вазифалар миқёсида кенг қарашга, кенг ижодиётга интилишимиз керак. Фарбда, Америкада, бутун буржуазия мамлакатларида маданият кўпдан чиришга бошлади, адабиёт дарахти ҳам қуришга бошлади. Буржуазия адабиёти энди дуварак мевалар, аччиқ мевалар беришдан нарига ўтолмайди. Буржуазия адабиётида ҳаётдан, нурдан,
- 40

ақлдан қочиб бошланди. Буржуазия шоирлари, адиблари, мистика, хурфотларга ёки бемаъни формалистик найрангбозликларга берилдилар, улар учун бошқа йўл ҳам йўқ. Чунки буржуазиянинг куни саноқли, у тарих саҳнасидан йиқилиши керак. Дунёга буюк гўзал, янги бадний сўзни биз совет ёзувчилари айтишимиз керак. Бинобарин, ҳар бир ўзбек совет ёзувчиси ижодиётга катта масъулият билан, катта ўлжа билан ёндашиши керак.

Ёш ёзувчиларнинг бир кўп асарлари билан танишдим. Ҳаммада ҳам бахтиёр совет ҳаётини, ажойиб совет одамларининг ишларини, фикр, ҳисларини куйлашга ҳавас бор. Лекин ёшларнинг асарлари гоёвий мазмун жиҳатдан гоёт саёз. Бадний жиҳатдан эса гоёт нўноқ, заиф, рангсиз, жонсиздир. Ҳаваскор ёшларнинг илк адабий машқлари деб қаралганда ҳам, кечириб бўлмаслик даражада хом асарлар, шеърларнинг деярли ҳаммаси вазн ва қофияли сўз тизмаларидан иборат десак муболаға қилмаган бўламиз. Шеърларни жонли фикр, самимий ҳис, ёрқин янги образлар ўрнига ҳаммага маълум бўлган, кўпдан буён ишлатилиб, сийқаланган иборалар, тасвирлар, шиорлар тўлдиради. Мен ёшлар ижодиётини конкрет мисоллар билан деталь текширмайман. Ҳурматли шоир Шайхзода ўз докладида бу жиҳатларга муфассал тўхтади.

Ёшлар ижодиётининг асл камчилиги — биз юқорида айтиб ўтган сиёсий, адабий, маданиятнинг йўқлигидадир. Шунинг учун ёшлар бизнинг поэзиямизга бир вақтлар хос бўлган томонларни қайтардилар, ёшлар бизнинг катта бўғинга мансуб шоирлар босиб ўтган йўлларни бутун камчиликлари билан такрорлайдилар, демак, улар жуда оз ўқийдилар, ўз ижодиётлари устида жуда оз ишлайдилар. Улар учун шеър ёлғиз техникадангина иборат. Агар ёшлар ўзбек классик ва ҳозирги замон адабиётини, рус классик ва ҳозирги замон адабиётини чуқур ўзлаштирган бўлса эди, ҳеч вақт ҳозиргидек ёзмас эдилар. Поэзиянинг асли моҳиятини тушунган бўлар эдилар. Ёшлар шундай поэзияга интилишлари ва уни яратишлари керакки, катта шоирларнинг ижодиётидан ўз бадний тўқимаси билан ажралиб турсин. Ундан лоақал, пича бақувватроқ бўлсин. Поэзиянинг тараққиёти шу йўл билан бўлиши мумкин. Поэзияга янги шоирларнинг келиши поэтик симфонияни

кучайтириши керак. Кейинги бўгинлар бурунгиларнинг мотивларини яна бутун камчиликлари билан такрорлайверса, поэзия қандай қилиб олга снлжисин. Ўзбек ёш шоирлари ўзларининг янги тоза, қудратли куйлари билан поэзия кўкини янгратишлари керак эди. Ёшлар поэзияда фикрий чуқурликка, бадий тўлақонликка интилишлари керак эди. Улар давримизни тўлқинлатган катта проблемаларни ифода этишга жасур отланишлари керак эди. Ҳолбуки, баъзи ёшлар кучларини ҳали ҳам юзаки, бўш, бемаъни хушторликларни куйлашга сарф этадилар. 10 Уртоқ Абдулқодир ёзади:

«Синглим» дейди — «синглим» сўзини
Айтганда у — нимадир аниқ,
Ва «синглим» деб юмса кўзини
Ҳаёт унга шундайин тиниқ.
Уради бир юраги дук-дук.

Бошқа шеъридан:

20 Рақс этиб мажлисли кечаларда
Сен-ла ўйнаб кулгим келади
Ой ёруғи тушган кўчаларда
Сен билан юргим келади.
Айб эмас шод этсанг дўстларингни
Ёддами Сирдарё куйлари?

«Кўз қисишлар», «юрак дук-дук»лари, «синглим» деб алдашлари мана бу ишқ эмиш. Ёзинг ишқ ҳақида. Ишқ лириканинг жони. Лекин чинакам катта ишқни ёзинг. Сизнинг бу ишқий шеърингизни ёки достонингизни ўқиб, совет ўқувчилари ишқнинг маъносини тушунсин, қандай севиш керак, севгининг ҳаётда ўрни қандай эканини 30 англасин, сизнинг ишқий асарингиз совет ёшларини тарбия этадиган фикрий, бадий қувватга эга бўлсин.

Қалам юритувчи ёшларнинг деярли ҳаммаси шоир. Яхши, ҳақиқий шоирлар қанча кўп бўлса, ортиқчалик қилмайди. Зотан, ҳозирги ўзбек поэзиясида ҳақиқатан бақувват, баркамол шоирлар кўп эмас. Аммо ёшлар шуни унутмасликлари керакки, адабиёт ёлғиз поэзиядан иборат эмас. Поэзиядан иборат бўлган адабиётни бугунги маънода катта адабиёт деб бўлмайди. Ҳолбуки, тараққий этган адабиётлардан бадий проза катта 40 ўрин олади ва бадий прозанинг роли ва аҳамияти борган сари юқориланмоқдадир. Бизда проза йўқ эмас. Лекин унинг намоянадалари гоят оз. Биз бу участкага алоҳида эътибор беришимиз керак. Совет халқини, ёшларни тарбияловчи катта асарларни, мамлакатимиз ол-

дида турган ва совет халқи амалга ошираётган буюк проблемаларни кўрсатувчи йирик полотноларни бадий проза яратиб бериши керак. Давримиз воқеаларга бой, қаҳрамонликлар, ғалабаларга бой давр. Совет халқи шонли Коммунистик партия раҳбарлиги остида дунё тарихида энг катта, энг даҳшатли урушни ғалаба билан тамом қилди. Совет жангчиларининг фронтларда кўрсатган ажойиб мардликлари, қаҳрамонликларини, халқларимизнинг мўъжизакор фидокорликларини ва ҳозирги тинчлик даврида совет одамларининг ҳамма соҳалардаги ижодкор ва ажойиб ҳамлаларини кўрсатишимиз керак. Ҳикоялар, повестлар, романлар яратиш вақти келди. Наҳотки, биз ҳали ҳам қофиячиликдан нарини ўйламасак. Қофияга ҳурматим зўр, ўзим ҳам у билан хайрлашишни истамайман, лекин адабиётимизнинг катта йўлини ўйласак, бадий прозага алоҳида диққат қилишга мажбурмиз. Адабиётимизни бутун совет халқлари доирасига элтадиган кенг улкан йўл — проза эканини яхши тушуниш керак. Ўзбек ўқувчиси ҳам — ишчи, колхозчи, интеллигенция — совет одамларини кўрсатувчи, ҳаётнинг мураккаб ҳодисаларини тасвирловчи салмоқдор китоблар талаб қилаётир. Ўзбек адабиётининг ёшлиги — прозанинг торлигидадир. Мамлакатимизда не-не катта ўзгаришлар рўй берди: каналлар қазилди, индустрия гигантлари қурилди, маданий кучлар ўсиб чиқди, ажойиб қаҳрамонлар етишди. Биз буларни кўрсата олдикми? Ҳозирги ўзбек адабиётида ҳали совет одамларини тўла-тўқис яратиб бера олмадик. Бу йўлда совет одамларининг ишини, ҳаётини кўрсатишга интилган, совет одамлари образининг айрим томонларини акс эттиришга уринган асарлар энди-энди пайдо бўлаётирки, бу йўлда доимо илгарига интилишимиз керак. Ёлғиз прозада эмас, ҳамма жанрларда совет одамларининг энг яхши, олижаноб образини чуқур, ҳаққоний кўрсатишга бутун ижодий кучимизни бағишлашимиз керак. Тараққий этган адабиётнинг жони одам. Умуман поэзиямизнинг камчилиги ҳам ҳаётни умумий тарзда муболағали иборалар билан тавсиф этишдан одам образини яратишга, унинг, совет одамларининг фикрлари, ҳисларини чуқур ифодалашга ўта олмаганидадир. Пахта ҳақида ёздилар — пахтакор йўқ, машина, завод ҳақида ёздилар — ишчи, мастер йўқ. Боғ ҳақида ёздилар — боғбон йўқ, ишқ ҳақида ёздилар — севгувчи йўқ.

10

20

30

40

Бадний проза одам образи билан узвий боғланган бир жанр. Бу жанрга янги-янги кучларни жалб этишимиз, ўқитишимиз, ўргатишимиз керак. Нега ёшларнинг ҳаммасини шеър жалб этади? Бунинг бир сабаби шундаки, шеър ҳақида бизда ғоят нотўғри, юзаки тасаввур пайдо бўлган ва ўрнашиб қолган. Вазн, қофия таъмин этилдими, демак шеър. Ҳикоя ва очеркда бундай сўз ўйини кетмайди. Қолбуки, поэзиянинг асли, моҳияти яхши тушунилса, шеър ёзиш жуда қийин (Некрасовнинг

10 шоир ва прозачи ҳақидаги фикри).

Ёшлар қофиячилардан жиддий ишга ўтишлари, проза устида куч синашлари лозим. Лекин яна шуни ҳам таъкидлаш керакки, поэзия билан проза орасида ўтмас тоғ чўкиб ётган эмас. Шеърда ҳам, прозада ҳам мастер бўлиш мумкин. Лекин ҳаммадан бурун, қай жанрни танламанг ҳаммадан бурун сўз мастери бўлиш керак. Ижодий балоғат, етуклик — мастерликдадир. Мастерлик ҳеч вақт ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. Бунга ўқиш-ўрганиш, оғир ва чидамли меҳнат билан муяссар

20 бўлиш мумкин.

Ўзбек адабиётида алоҳида эътибор бериладиган яна бир соҳа — драматургияда совет томошабини ҳозирги замон ҳаётига, совет одамларига доир яхши пьесаларни бениҳоят чанқоқлик билан кутаётир. Бу қийин жанрга кейинги вақтларда ёзувчилар ўртасида қизиқиш катта. Бир кўп шоирлар ҳам пьесалар ёзаётирлар. Лекин ёлғиз қизиқиш билан иш битмайди. Жиддий, чидамли меҳнат билангина муваффақият қозониш мумкин. Кейинги вақтларда ўнлаб пьесалар ёзилди. Бу асарларнинг деярли ҳаммаси ғоявий саёзлик ва бадний жиҳатдан заифлик, хомлик билан характерланади. Ёш драматургларнинг асарларида иштирок этувчи талай-талай шахслар бор, пардалар, картиналар бор, лекин одам образи, характер йўқ, гап бор — амалиёт (действия) йўқ. Баъзи пьесалар шундай ёзилганки, драматургиянинг элементар қонун ва приёмлари доирасига ҳеч йўл билан сирмайди. Чунки авторларнинг ўзлари бу жанрнинг моҳиятига тушунмайдилар. Бир-икки пьеса ўқиб, бир неча марта театр кўриш билангина бу соҳада кучларини

30 синамоқчи бўлганлар. Драматург ҳаётни чуқур ўрганишдан ташқари, драматургияда ғоят кенг маълумот соҳиби бўлиши керак. Буюк драматургларнинг ижоди сирларини билишлари керак. Яна асар устида бениҳоят

қаттиқ меҳнат қилиш керак. Ёш драматургларнинг асарларида на воқеада мантиқ бор, на тилда тугуриқ бор. Драматург ўртоқ Яшин ўз докладида бутун камчиликларни очиб беради — кейинги вақтларда пайдо бўлган пьесаларни у яхши билади.

Ёшларни, катталарни ҳам катта самарали ижодий йўлга, янги ижодий муваффақиятларга социалистик реализм элтади. Бу бизнинг совет ёзувчиларини асосий ижодий методидир. Бу ерда мен ўзбек адабиётининг тараққиёт йўлининг специфик бир хусусияти ҳақида икки 10
оғиз сўзламоқчиман. Ўзбек адабиёти то Октябрь инқилобига, асосан классик Шарқ адабиёти традицияларини давом эттириб келди. Ўзбек адабиётининг тарихида, Навоидан кейин, адабий фикр янги, сифат жиҳатдан ўзига хос бир босқич, бир стадия, бир ўсиш даври кўрсатмади. Чунки ижтимоий ҳаётда негизли ўзгаришлар рўй бермади, жамият феодализм муносабатлари доирасида яшаб келди. Шунинг учун адабий ҳаётда эски, ўрта асрларга хос эстетик нормалар, тушунчалар, шакллар қарийб ўзгаришсиз давом этди. Октябрдан сўнг 20
адабий бадий фикр ўрта асрлардан тамом янги босқичга кўчди, яъни реалистик истиқоматда ўса бошлади. Рус адабиётини олсак, унда реализм мактаби катта тарихга эга эканини кўрамиз. Буюк рус классиклари реалист эдилар. Тўғри, у реализм билан социалистик реализм орасида жуда катта принципиал фарқ бор. Лекин ҳар ҳолда реалистик мактаб катта тарихга эга бўлиб, буюк ўлмас асарлар берди. Бизнинг адабиёт реалистик оқимнинг шундай йирик намуналари билан тенглаша олмади. Шунинг учун ўзбек совет адабиётида 30
реализм секинлик ва қийинлик билан ўзлаштирилаётир. Ҳали ҳам айниқса поэзияда эски классик руҳнинг таъсиридан қутулиш қийин бўлаётир. Энди биз социалистик реализм принципларини адабий тараққиётнинг чинакам ижодий, негизига айлантиришга интилишимиз керак. Социалистик реализм ҳаётни тўғри, чуқур кўрсатиш, бадий юксакликка эришиш ва катта адабиёт йўлидир. Ўртоқ Жданов ўз докладида дейди: «Ёзувчи социалистик реализм методини маҳкам ушлаб, турмушимизни 40
диққат билан астойдил яхши текшириб ва тараққиётимизнинг бутун маъно ва мазмунини батамом англаб, тушуниб олишга тиришиб, бу равишда халқни тарбиялаши ва унга маънавий қурол бериши керак. Бизнинг

вазифамиз совет одамнинг барча яхши туйғу ва яхши сифатларини саралаб олиш, совет одамнинг истиқболни унга очиқ кўрсатиш билан бирга уларнинг қандай ёмон сифатлардан йироқ бўлмоқлари кераклигини кўрсатишимиз, ўтган, кечаги куннинг эскиликларини совет кишиларининг илгари қадам босишларига тўсқинлик қиладиган эскиликларга қарши туриб уларни қаттиқ танқид қилишимиз керак. Совет ёзувчиларининг вазифаси ёшларни соғлом ва тетик тарбиялашдан уларни ўз

10 куч-қувватларига ишонган ва қийинчиликлардан сира қўрқмайдиган кишилар қилиб тарбиялашда халққа, партия ва совет ҳукуматиغا ёрдам бермоқдир.

Ўзбек адабиётининг бундан кейинги тараққиётида танқиднинг роли ва аҳамияти ҳақида баҳслашиб ўтишнинг ҳожати йўқ. Тўғри, бизда етарли даражада квалификацияга эга бўлган танқидий кадрлар йўқ. Лекин танқидчилар пайдо бўлишини кутиб адабиётда кўриниб турган камчиликлардан кўз юмиш кечирилмас бир хато бўлар эди. Биз мавжуд кучларимизни уюштириб мумкин

20 қадар шу соҳани жонлантиришимиз керак. Бизда танқид кўпинча тасодифий характерда бўлиб ўтади. Шундай йиғилишларда гоҳо-гоҳо айрим нуқсонларни айрим ўртоқларда кўрилган ижодий хатоларни кўрсатиб ўтилади. Бироқ, адабий ҳаётда ҳодисаларни систематик равишда ойдинлатиб, муҳим назарий ва амалий масалаларни қўйиш, ҳал этиш кўринмайди.

Бизда танқид аксар вақт асарнинг мавзу, мазмунига доир мулоҳазалар билан чекланади. Бизга асарнинг гоявий мазмунини очиб бериш билан бир қаторда асарнинг

30 бадий тўқимасини ҳам конкрет анализ қилувчи танқид керак. Токи ёзувчи ўз асарининг мусбат жиҳатлари билан бирга жамики камчиликларини ҳам яққол кўра олсин. Айниқса тилга, услубга, бадий форма доира масалаларига катта диққат қилиш керак бўлади. Рус танқидчилари, ёзувчилари мажлисларда бир бутун дoston, бир бутун роман ҳақида сўз борар экан, бирон муваффақиятсиз мисра, бирон жумла, бирон сўз устида ҳам жиддий баҳслашадилар. Бизда тил, услуб ва бадий воситалар масаласида жуда катта камчиликларга,

40 қўпол хатоларга, ҳатто бу соҳада саводсизликларга ҳам «майда нарса» каби кўз юмиб ўтадилар. Ёзувчини танқид асарнинг идеясидан то тиниш белгиларигача эътибор беришга ўргатиши керак. Ёзувчи ўз касбининг сир-

ларини жуда пухта билиши керак. Ваҳолонки, танқиддан ранжиш кўпчилик ёзувчиларга хос бир касалликдир. Агар ҳаммамиз холис ният билан адабиётнинг тараққиёт манфаатларини ўйласак, масъулият ҳисси сезсак, ўзимизнинг ва бошқаларнинг ижодиётига принципал ва объектив равишда қарасак, адабиёт бундан кўп нарса ютган бўлар эди. Биз кўпинча ёшлар ижодини танқид этамиз. Катталарчи? Уларнинг ижодиётида ажабо, камчиликлар йўқми? Ёшлар, катта бўғинга мансуб хатоларни, камчиликларни ўз ижодиётларида қайтармайдиларми? Катта ёзувчиларимиз ўз асарларида йўл қўйган хатоларни ёшлар қандай ўзлаштириб олганларини кўрсатувчи мисоллар жуда кўп. Шунинг учун ҳеч кимни юз-хотир қилмасдан, ранжимасмикан деган андишаларга бормасдан, жиддий, принципал, большевикча танқид қилавериш керак. Айниқса, ёшлар, катта бўғинга мансуб шоирлар, драматурглар, прозачиларнинг асарларига танқидий ёндашишлари керак. Йўқ, бизда кўпинча ёшлар кўрларча ўқийдилар. Уларнинг асарларининг қай жиҳати яхши. Қай жиҳатдан нуқсон — буни суриштирмай тақлид қилишгача борадилар. Ёшлар ижодий ишга жиддий ва ғоят чуқур қарашлари, янги йўллар, воситалар қидиришлари, адабиётда янги излар солишга интилишлари керак. Бу адабий ҳодисаларга танқидий ёндашишни талаб қилади. Катта-кичик демасдан, кўрилган нуқсонларни тўғри, ўртоқларча танқид этишга ўрганиш керак. Бусиз — адабиётнинг ривожланиши, ёзувчиларнинг янги ижодий босқичларга кўтарилишлари мумкин эмас. Танқид, ўз-ўзини танқид, тинмай ўқиш, ўрганиш, бир-биримизга донмий ёрдам, катта чидамли меҳнат билан адабиётни гуллатайлик, жонажон совет халқига, гўзал совет ёшларига сазовор юксак ғояли асарлар яратайлик.

10

20

30

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИ ЮКСАЛИШДА

Ҳозирги совет адабиётимизнинг тарихи Буюк Октябрдан бошланади. Бундан ўттиз йил бурун социалистик революция мамлакатимизнинг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётини то негизларидан ўзгартириб юборди. Адабиёт озод халқнинг, миллий ва ижтимоий эзилишдан қутулган меҳнаткаш халқнинг янги дунёқарашини ифода қилиши керак эди. Революция янги мазмун ва янги ғояларнинг бой оламини очди. Энди адабиёт ўрта асрларга хос традицион кўҳна шакллар ва приёмлар доирасида қолиши мумкин эмас эди. Ҳаётни янги социалистик асосларда қайтадан қурган совет даври бадий фикрни ҳам янги асосларда ривожлантирди. Ўзбек совет адабиёти Коммунистик партия раҳбарлиги остида халқнинг социализм учун қаҳрамонона кураши билан органик боғланиб, бу курашнинг мазмуни ва илҳоми билан руҳланиб, озиқланиб, ғоявий ва бадий етукликка эриша борди. Ўттиз йил мобайнида ўзбек совет адабиёти босиб ўтган босқичларни бу мақолада ғоят умумий тарзда бўлса ҳам, кўрсатиш имконсиздир. Инқилобий шиорлар, озод бахтиёр ҳаёт ниҳолларини куйлаган шеър ва қўшиқлардан давримиз қаҳрамони — совет одамларининг ажойиб образларини кўрсатувчи ва совет халқи ҳаётининг кенг манзараларини акс эттирувчи романлар, драмалар, поэмалар яратиш даражасига кўтарилиш — ўзбек совет адабиётининг тараққиёт йўлини яққол характерлайди. Ўзбек совет адабиёти ўттиз йил давомида совет халқининг социализм учун шонли, қаҳрамонона курашларини, буюк тарихий ғалабаларини куйлади. Ўзбек хотин-қизларининг «ичкаридан» қуёшли ҳаётга эришиш учун кураши, кечагина саводсизлар

Ўлкаси бўлган мамлакатда фан, санъат ва социалистик маданиятнинг гуллаши, беш йилликларнинг муаззам меҳнат ва яратиш симфониясини куйлади, халқ қурилишларида адабиёт катта ва ўткир маданий ва тарбиявий восита хизматини бажарди, шоирларнинг сўзини юз минглаб меҳнаткашлар тинглади ва куйлади. Буюк Ватан уруши даврида ўзбек совет адабиёти совет одамларининг буюк Ватанга бўлган чексиз муҳаббатини ва фашист босқинчиларига қарши даҳшатли ғазаб ва нафратини қўшиқларда, шеърларда, ҳикоя ва очеркларда ифода этди. Ўзбекистон шоирлари, ёзувчилари ёлқинли сўзлари жанг майдонларида, окопларда, землянкаларда жаранглаб, жангчиларни мардликка, қаҳрамонликка, зафарга чақирди. Бу кун адабиёт тўртинчи беш йиллик планда буюк, фахрли, шонли вазифаларни бажаришга ўз кучларини сафарбар этди.

Ўзбек адабиёти совет халқи ва совет ватани билан бирга ўсди. Октябрь халқнинг асл ижодий кучларини минг йиллар давомида чандиб келган бўғовларни синдириб, оммадаги талант ва қобилиятларни гуллатди. Хонлар, феодаллар, капиталистлар ва подшо тўралари зулми остида моддий ва маънавий қашшоқланган ўзбек халқи, ўз оғаси буюк рус халқининг ёрдами ва ғамхўрлиги натижасида иқтисодда, маданиятда шоёни ҳайрат ғалабаларга эришди. Ўзбек совет халқининг иродаси олдида ўжар дарёлар тиз чўкди, халқ қудрати олдида ҳаётсиз қумли чўллар жаҳаннами чекинди. Ота-боболари имзо ўрнига бармоқ босиб ўтган бўғинлар университетларда, Академияда фан муаммоларини ҳал қилаётир. Октябрьнинг фарзанди бўлган ҳозирги совет адабиётимиз ҳам ўзбек халқининг худди шундай улуг ғалабаларидандир. Ўзбек совет адабиётининг тараққиётида буюк рус адабиёти ва рус адабий фикри катта, самарали таъсир кўрсатди. Рус адабиётини ўқиш-ўрганиш орқасида адабиётимиз тамом янги жанрлар, формалар билан бойиди.

Ўзбек совет ёзувчилари учун рус адабиёти буюк бир мактаб бўлди. Улар бадий санъаткорликни ўлмас рус классикларидан, энг илғор рус совет ёзувчиларидан ўргандилар ва ўрганишда давом этмоқдалар.

Ўзбек совет адабиёти йилдан-йил мукаммалланиб, ўз ижодий уфқларини тобора кенгайтираётир. Унинг олдинги командирлари — Ғафур Ғулом, Уйғун, А. Қаҳ-

хор, Шайхзода, Яшин, Миртемир, Темур Фаттоҳ, Зулфия ва бошқаларнинг энг яхши асарлари Совет Иттифоқининг китобхонларига яхши танишдир.

- ВКП(б) Марказий Комитетининг «Ленинград» ва «Звезда» журналлари ҳақидаги қарори — бу катта тарихий аҳамиятга эга бўлган ҳужжат — ўзбек совет адабиётида катта бурилиш ясади, ижодиётнинг янги ва баланд чўққиларини эгаллаш йўлларини тўғри, яққол белгилаб берди. Ўзбек адабиётида тарихий тематикага,
- 10 фольклор сюжетларига қизиқиш тенденцияси жуда кучли эди. Шоир ҳам, адиб ҳам, драматург ҳам ўз қаҳрамонини, кўпинча, кўҳна замонлар чанги босган китоб саҳифаларидан, афсоналардан, эртақлардан қидирардилар. Совет ёзувчисини коммунизм қураётган совет халқининг куйчисини жонли ҳаётдан узишга элтувчи бу ҳол энди йўқолди. Ўзбекистон ёзувчилари ўз ижодларини жонли ҳаётга, совет воқелигига, оламшумул мазмун, қаҳрамонлик, муаззам ижодий ҳамлаларга тўла
- 20 давримизга қатъий равишда бурдилар.
- Ёзувчилар ўз ижодиётларига танқидий қарашга, қунт билан ишлашга, совет халқини, ёшларни тарбияловчи, совет ватанпарварлиги руҳи, ғоялари билан суғорилган асарлар яратишга киришдилар. Ижодий мажлисларда танқид ва ўз-ўзини танқид аста-аста жонлана бошлади. Бу бурилиш ўзининг илк меваларини бераётир. Шоир Фафур Гулом Ўзбекистоннинг буюк ғалабаларини, совет одамларининг ватанга муҳаббатини куйловчи бир серия бақувват шеърлар яратди. Бадий проза устаси А. Қаҳҳор «Қўшчинор» романини тугатди. Бу
- 30 роман Ўзбекистон қишлоғида социализм ғалабасини, янги қишлоқдаги колхоз ҳаётини, ажойиб совет одамларининг образларини кўрсатувчи катта бадий асардир. Уйғун драматургия соҳасида самарали ишлаётир. Унинг «Ҳаёт қўшиғи» пьесаси совет одамларига хос энг гўзал фазилятларни чуқур кўрсатиб, совет томошабинини тарбияловчи чуқур ғоявий асардир. Уйғун Фарҳод қурилиши ҳақида совет томошабинига гўзал музыкали драма тақдим этди. Шайхзода совет ватанимизнинг улуғлигини, қардош халқларнинг бахтиёр ҳаётини, совет одамларининг фикр ва ҳисларини куйловчи шеърлар китоби яратди. Шоир Миртемир яқинда «Президент» номли пьесасини тугатди. Миртемир бу асарида Йўлдош ота Охунбобоев образида кечаги батрак катта

давлат арбоби даражасига кўтарилганини ва Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг туғилишини ҳаққоний кўрсатади. Кейинги вақтда катта формалар учун кураш, ҳамма жанрларда йирик полотнолар яратишга жасур интилиш мушоҳада қилинмоқда. Шоир Темур Фаттоҳ шеърлар билан бир қаторда, киносценарий ёзди. Автор ўзининг бу асарида жуда муҳим, жуда актуал мавзу — совет даврида Коммунистик партия раҳбарлигида ўзбек халқининг сув учун қаҳрамонона курашини ва бепоён чўлларни боғ-бўстонларга айлантираётганини тасвирлайди.

10

Прозачилардан Ойдин колхоз ҳаёти ва халқ қурилишлари ҳақида жонли очерклар ёзаётир.

Еш бўғинга мансуб шоирларнинг аксари ўз ижодиётлари устида жиддий ишлаб, катта шеърӣ асарлар яратишга, янги йўллар, бадий воситалар излашга уринмоқдалар. Булардан баъзилари илк йирик асарлари — дostonларини китобхонга тақдим этдилар. Мирмуҳсиннинг «Уста Ғиёс» дostonи ўзбек совет поэзиясининг таланти асарларидан биридир. Шоир Асқад Мухтор «Пўлат қуювчи» номли дostonида саноат мавзуини қаламга олиб, ўзбек мастери образида техникани эгаллаш масаласини илгари сурди. Шоир Рамз Бобожон совет ватани, халқ қурилишлари, совет кишиларининг фикрлари, туйғуларини куйловчи шеърлар яратди. Бир серия таланти шеърлар яратган Туроб Тўла драматургия соҳасида жиддий ишлаётир, колхоз ҳаёти мавзуида сценарий ҳам ёзди. Яқинда яратилган йирик шеърӣ асарлар орасида шоир Ж. Шарифийнинг «Максим Горький» ва М. Бобоевнинг «Боғбон» дostonлари бу авторларнинг ижодиётида жиддий ўсиш юз берганини кўрсатувчи асарлардандир. Аҳмад Бобожонов, Шукрулло, Шухрат, Қуддус Муҳаммадий, Ёнгин Мирзо каби шоирлар кўзга кўринарли шеърлар, дostonлар, гоёвий ва бадий жиҳатдан юксак савияда турган очерк ва ҳикоялар яратдилар.

20

30

Ўзбекистондаги рус совет ёзувчилари ҳам самарали ижод қилаётирлар. Ёзувчи М. Шевердиннинг «Енгилмас Санжар» номли катта романи босилиб чиқди. Шоира Светлана Сомова ўзбек ва қорақалпоқ адабиётидан қилган гўзал таржималаридан ташқари, ўз шеърлар тўпламини яратди. В. Липко Совет Иттифоқи Қаҳрамони образини кўрсатувчи дoston ёзди. Шоир В. Миль-

40

чаков ғоявий ва бадий жиҳатдан пишиқ, таъсирчан шеърлар ва ҳикоялар ёзди. Шоирлардан Иванов ва А. Сечко ўз ижодиётлари устида жиддий ишлаш бошлаб, диққатга лойиқ шеърлар яратмоқдалар.

Юқорида санаб ўтилган барча асарлар, асосан, 1946—47 йиллар мевасидир. Лекин бадий асарларга чанқоқ ўқувчининг талабини эътиборга олсак, нақадар оз нарса ёзилганини фаҳмлаймиз. Бизда пахтакор ҳам, чўпон ҳам китобни севади ва ўқийди. Ҳамма ўқувчилар, ҳамма томошабинларнинг ягона ва ҳақли талаби шуки, асар кўпроқ ёзилса! Ғояли, мазмундор асарларнинг маҳалладан маҳаллага, қишлоқдан қишлоққа саёҳати бир фактдир. Бу ҳол ҳамма ёзувчиларни ўйга солиши, фавқулудда ижодий ғайрат билан ишлатиши керак. Айниқса, бадий асарларнинг сифати жуда ва жуда муҳим масаладир. Кейинги бир-икки йил ичида яратилган асарларнинг аксари ғоявий чуқурлиги ва бадий юксаклиги билан партия, ҳукумат ва совет халқи талабларини қониқтира олмайди. Бадий проза ва драматургия ҳалигача бизнинг энг заиф ва қолюқ соҳаларимиздир. Дуруст, кейинги вақтларда проза дарахти янги ва умидбахш новдалар чиқара бошлади. Миркарим Осим, Саид Аҳмад каби қалами анча пишиқ ёш прозачилар сафига Ҳаким Назир, Енгин Мирзо, Илём Муслим, Шухрат ва бошқалар қўшила бошладилар. Лекин бу саф ҳали жуда сийрак. Совет Иттифоқининг олдинги адабиётлари даражасига кўтарилишга интилган бу кунги адабиётимизда бадий адабиёт етакчи ролни ўйнаши керак. Қардош совет халқлари оиласида гуллаб, Шарқда социализм машъали бўлган Ўзбекистоннинг ўттиз йил мобайнида эришган буюк тарихий ғалабалари ва муваффақиятларини давримизга сазовор монументал асарларда ҳали акс эттира олмадик. Лекин бу йўлда илк ижодий одимлар отдик, илк жиддий уринишларга киришдик. Ўзбекистон совет ёзувчилари доимо ўқиш-ўрганиш ва большевикча танқид асосида қаламларини камолга етказиб, ижодий имкониятларини тобора кенгайтиражаклар, ижодиётнинг баланд, қуёшли чўққиларини эгаллажаклар.

ИЖОДИЁТДА ЯНГИ ҒАЛАБАЛАР САҒИ

Комсомолнинг 30 йиллигини байрам қилаётирмиз. Бу ажойиб тарих! Бу тарихнинг ҳар саҳифаси шонли кураш ва қаҳрамонлик мўъжизалари билан тўладир. Ҳамма соҳаларда бўлгани каби фан, маданият ва адабиёт соҳасида ҳам комсомол буюк ва самарали ишлар қилди, ажойиб муваффақиятларга эришди, фанний ва адабий ижодиётда ҳамон янги чўққиларга интилди ва янги-янги уфқлар очди. Совет ёшлари Ватанимизда социализм барпо қилишда курашнинг олдинги қаторларида юрди, астойдил ишлади ва куйлади. Комсомолнинг ўз куйчилари бор. Совет адабиётининг мастерлари орасида комсомол — шоирлар ва адиблар, комсомол тарбиялаган талантлар оз эмас.

Ўзбек совет адабиётининг суянган тоғи — ёшлар. Ёш талантлар адабиётнинг турли жанр ва шаклларида гўзал асарлар ярата бошладилар. Улардан бир кўплари ўз асарлари билан ўқувчининг муҳаббатини қозонганлар. Яна ўнлаб ёш талантлар ижодий етуклик мактабини ўтмоқдалар. Шундай қилиб, ўзбек совет адабиёти ёшлардан етишган янги номлар билан йилдан-йилга, мутасил бойимоқда.

Мирмуҳсин, Асқад Мухтор, Туроб Тўла, Рамз Бобожон, Шукрулло, Ҳамид Фулом, М. Бобоев, Ёнғин Мирзо каби шоирлар ўзбек совет поэзиясининг ёрқин юлдуз тўпи десак хато қилмаган бўламиз. Афсуски, биз бу мақолада ана шу шоирларнинг ва уларнинг ўнлаб укаларининг ижодиётлари ҳақида муфассал тўхташ имкониятига эга эмасмиз. Уларнинг ижодиёти ўз тарихига эга. Ҳар бирининг ўз хусусияти, ўз овози бор. Ҳар бирининг бутун-бутун шеър тўпламлари, йирик-йирик дoston-

лари бор. Ҳар бирининг ижодиёти жиддий текширишларни талаб қилади ва шунга сазовордир ҳам.

10 Мирмуҳсин ўзининг шеър ва дostonларида тумтароқли, тавсифий услубга қарши, табиий соддалик, ҳаётийлик, воқеабандлик йўлига кира бошлади. Асқад Мухтор ва Рамз Бобожон декларацион шеърини шакллардан қочиб, кишининг фикр, ҳисларини ифода этувчи реалистик поэзия яратиш йўлига кўчдилар. Абстракт лирик шеърлар шоири Туроб Тўла ва кичик миниатюр лавҳалар, шахсий кечирмалар куйчиси Шукрулло ўз ижодиётларини конкрет ҳаётини мазмун билан бойитдилар, совет воқелигини, ҳаёт ҳақиқатини акс эттирувчи шеърлар, йирик полотнолар ярата бошладилар. Худди шу шоирлар каби М. Бобоев, Ҳамид Фулом, Шухрат ва бошқалар ҳам ҳар қайсиси ўзига хос тарз ва равишда, реалистик поэзия учун курашмоқдалар. Ёш талантларнинг ижодиётларида жанговар, ўткир ғоявий, яққол публицистик йўналиш ҳам кучаймоқдадирки, бу ўзбек совет поэзияси учун жуда-жуда қувончли ҳодисадир.

30 Ўзбек совет адабиётининг бугунги актив отряди, эртанги буюк ижодий ҳаммалар ва зафарлардан аниқ дарак берувчи ёш бўғин, ажойиб, гўзал совет воқелигининг куйчисидир. Давримизнинг улуг ғояларини тараннум этиш, қуёшли совет ҳаётини акс эттириш — кўкламдай гуллаётган ёш ижодиётнинг асли мазмунини ташкил қилади. Юқорида санаб ўтганимиз ёшларнинг асарлари мазмунан ранг-баранг, актуал, тарбиякор, жанговардир. Муқаддас Ватан учун қонини, жонини аямаган фронтвик ботирлар, пахта далаларининг мардлари саноатимизнинг стахановчилари, коммунизм қуриш учун улуг курашнинг севгиси ва пафоси билан руҳланган ижодчи, бахтиёр совет ёшлари бу шоирларимизни илҳомлантиради. Ёшларнинг поэзияси Улуг Ватанимизнинг қудратини, унинг шон-шарафини, коммунизм қурувчиларининг гурурини акс эттиради. Бу поэзия чуқур оптимистик, ҳаётчан, курашчан, ёрқин ва қувончбахшдир.

40 Кейинги йилларда энг яхши шоирлар ўз ижодиётлари устида жиддий ишлаш бошладилар, ўқиш-ўрганишга қунт билан киришдилар. Совет олимларининг яхши хислатларини кўрсатиш каби асл мақсадларда ёзилган дostonлар — «Уста Ғиёс», «Яшил қишлоқ», «Пўлат қувовчи», «Қадрдон дўстлар», «Чоллар» ва «Хат» сингари

асарлар яратилди. Бу — ижодан ўсаётган ёш бўғиннинг ҳам, ўзбек совет поэзиясининг ҳам шубҳасиз муваффақиятидир. Бу дostonларнинг ҳаммасида ҳаёт ҳақиқатини, совет олимларининг олижаноб сифатларини, уларнинг фикрлари, туйғулари, орзуларини тасвирлашга интилишни кўрамиз. Умумий тавсифлардан, шиорлардан, назмчилик ва нотикликдан жонли ҳаётни кўрсатишга, замона қаҳрамонларининг образларини яратишга ўтиш — шоирларимиз ижодиётида янги босқич белгисидир. Ҳаётни чуқур ўрганиш — поэзияни ҳаёт

10

тий мазмун билан муттасил бойитиш зарурлигини ёш шоирлар бўғини яхши тушунмоқдалар. Табиий, бу шеъринг полотнолар катта ижод йўлида авторларнинг илк ва шубҳасиз муваффақиятли уринишларидир. Дostonларда сюжет хомлиги, совет одамларига хос сифатларни тўла, чуқур реалистик кўрсата олмаслик, шеър ибтидоийлиги ва бошқа жиддий нуқсонлар бор. Асосий вазифа — баркамол мастерлик чўққиларини эгаллашдир! Сиёсий, ғоявий ва маданий жиҳатдан жуда ўсган, талаби баланд совет ўқувчисига чинакам манзур бўларлик асарлар яратиш кенг маънода ўқиш-ўрганиш, биринчи навбатда, марксизм-ленинизм таълимотини чуқур эгаллаш ва муттасил ижодий меҳнат билангина муяссар бўлишини ишот этмоққа ҳожат йўқ.

20

Ленин партиясининг раҳбарлиги остида зафарларнинг олтин чўққиларини ҳамиша эгаллаб келган комсомолнинг шонли 30 йиллигига Ўзбекистон ёш шоирлари гўзал ва илҳомкор қўшиқлари, салмоқли дostonлари билан келдилар ва бу бахт, ғалаба, кураш байрамига атаб ажойиб қўшиқлар тўқидилар.

30

Забардаст кўксингда олий нишонлар,

Содиклик, мардликдан беради дарак.

Қутлайди далалар, заводлар, конлар,

Жонажон комсомол, тўйнинг муборак!

(Асқад Мухтор)

Улуғ Ватаннинг, доҳимиз Лениннинг баҳодир ва бахтиёр авлоди, комсомолнинг шонли байрами комсомол куйчиларни янги ижодий ғалабалар сари илҳомлангирсин!

ЙИГИРМА БЕШ ЙИЛ МОБАЙНИДА ЎЗБЕК СОВЕТ ПОЭЗИЯСИ

Ленинча миллий сиёсатнинг тўғри амалга оширили-
ви, оғамиз рус халқининг ёрдами натижасида ўзбек хал-
қи қисқа муддат ичида моддий ва маданий тараққиёт
соҳасида улур тарихий ғалабаларга эришди. Буюк Ок-
тябрь социалистик революциясидан кейин, советлар
даврида Ўзбекистонда рўй берган ўзгаришлар ҳақиқа-
тан азим ва шоён ҳайратдир. Иқтисодий ва маданий
10 жиҳатдан бениҳоя қолақ, хурофотлар булутига чулган-
ган ва даҳшатли эксплуатация бўйинтуруғи остида қаш-
шоқланган ўлка Коммунистлар партиясининг доно раҳ-
барлиги ва ғамхўрлиги билан қудратли Совет Соци-
алистик Республикасига айланди. Ўзбек халқининг мада-
ний тараққиёт соҳасидаги тарихий ғалабалари орасида
ўзбек совет адабиётини ҳам ифтихор билан кўрсатиши-
миз керак.

Дунёда энг ғоявий ва энг илғор адабиёт бўлган ўз-
бек совет адабиёти Октябрь инқилобининг фарзандидир.
20 Бу адабиётнинг янги дунё учун курашнинг ўти ва пафо-
си билан тўла илк қўшиқларини абадий қулликдан озод
бўлган, большевизм қуёши ёритган улур тарихий йўлга
чиққан меҳнаткаш халқ яратди. Бундай қўшиқларни
унинг оташин куйчиси Ҳамза Ҳакимзода тараннум этди.
Ҳамзанинги қўшиқлари бутунлай янги ижодиётнинг илк
гуллари эди:

30 Ҳой, ҳой отамиз
Тошни кесар болтамиз,
Кимки бизга қарши турса,
Шартта-шартта отамиз!
Қуролланинг, ишчилар-чун
Қизил қонга ботамиз!
Ҳой ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар,

Битсин золим бойлар!
Яша шўро, яша шўро,
Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўгли, шуҳратингдан
Балқисни рўйи жаҳон.

Бутун ўзбек адабиётининг минг йиллик тарихини ахтаринг, бундай мисраларни топиш мумкин эмас. Бу сўзлар улуг революциянинг бонги, ҳайқириги, эски дунё бошида чаққан яшин, унинг қалбига отилган ўқ.

Бу қўшиқлар, фақат мазмунан эмас, шакли жиҳатидан ҳам эски Шарқ поэзиясининг ғазаллари, қитъалари, канонлашган ўзга шакллари билан алоқаси жуда оздир. Янги инқилобий мазмун кўҳна адабий шакллар, приёмлар, услубларнинг синишини талаб этади. Ўрта асрларга хос эстетик формаларни инкор қилади. Араб-форс унсурлари билан йўғрилган, меҳнаткаш оммага тушунилиши мушкул бўлган ўлик «китобий» тил ўрнини янги адабиётда халқ тили, жонли халқ донолигининг ажойиб хазинаси бўлган тил секин-секин, эскилик билан кураш орқали эгаллайди...

Ҳаётни янги социалистик асосларда қайтадан тузиш учун курашнинг ўткир қуроли ҳамда меҳнаткаш халқнинг фикр ва орзуларининг ифодачиси бўлган совет адабиёти туғилди. Худди бизнинг далаларимизга, боғларимизга, чўлларимизга ўзининг ҳаётбахш мавжларини югуртган дарёларимиз сингарни, ҳаётни гуллатиш, инсон бахти, маънавий юксалиши, камолоти учун хизмат қилмоқ унинг вазифаси бўлди. Ўзбек совет адабиёти совет воқелигининг тараққиёти, унинг илгарига тобора ҳаракати, мамлакатимизда социализм ғалабаси билан узвий робитада ўсди, мукаммаллашди. Ўзбек совет адабиётининг тарихи ғоят мазмундордир. Унинг тараққиёт босқичлари, ундаги айрим формалар, жанрлар, ўзбек совет прозаси, ўзбек драматургиясининг туғилиши ва тараққиёти йўллари, совет адабиётининг айрим намояндаларининг ижодий ўсиш йўллари жуда текширишбоп ва мароқли масалалардир. Шунингдек, ўзбек совет адабиётининг тараққиётига улуг рус адабиёти ва ўзга қардош совет халқлари адабиётларининг таъсири, айрим шоирлар ижодиётида бу таъсир даражаси ва характери ҳам текшириш учун энг муҳим масалалардандир.

Рус классик ва ҳозирги замон адабиётининг энг яхши асарларини ўзбек тилига таржимасининг аҳамияти ва

бадий заминини тарбиялашдаги роли чуқур текширишларга сазовордир. Бу масалаларнинг ҳаммаси ўзаро узвий боғлиқдир. Бахтга қарши мен ўз докладимда бу масалаларни қитдай бўлсин ёритиб ўтолмайман. Мен ўзбек совет поэзиясининг тараққиёт чизиқларини ва унинг баъзи хусусиятларини дегалларга берилмасдан, умумий тарзда кўрсатиб ўтмоқчиман. Чунки ёлғиз бу соҳанинг ўзи ҳам муҳим ҳодисаларга, проблемаларга ва бутун-бутун ижодиётнинг тақдирига бойдирки, уларнинг ҳар бири махсус докладлар, мунозаралар, ҳатто айрим монографияларни талаб қилар.

Бундан йигирма беш йил бурун ўзбек совет поэзияси ҳали жуда ёш эди; у шундай бир стадияда эдики, унинг аксар куйчилари ҳали мактабларда парталарда ўтирар, керакли билимларини касб этар ва дафтарларини илк шоирона машқлар билан тўлдираар эдилар. Бу ёш шоирларнинг шеърлари ўқтин-ўқтин, кўпинча инқилобий байрам арафаларида, ёки муҳим ижтимоий, сиёсий маърака кунларида матбуот саҳифаларида босилиб қолар эди. Ёш шоирлар янги ҳаёт ниҳолларини, эркин, меҳнат нашъасини, болға-ўроқни, қизил байроқни, фабрика- завод гудокларини, хотин-қизлар озодлигини тараннум қилар эдилар. Улар ўз шеърларида эски дунёга, капитал тузумига қарши ўт очар ва бутун дунё инқилоби ҳақида қизғин орзуларини ифодалар эдилар.

Тўғри, бу вақтларда ўзбек совет адабиётида оташин инқилоб куйчиси, совет Ватанининг самимий ватанпарвари Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, ўзига хос ижодий ҳамла билан ишлар эди. У ўзининг энг яхши драмаларини, шеър ва қўшиқларини, очерк ва фельетонларини ёзар, уларда кўҳна дунё қолдиқларини, синфий душманларни омонсиз қамчилар, фош этар ва ҳаётдаги янгиликни, гўзалликни, барча совет социалистик йўналишлар, ҳаракатларни тасдиқ этар эди. Лекин ёш шоирларнинг ҳам овозлари аста-секин баландроқ, тўлғинроқ, ишончлироқ юксала бошлайди. Ғайратий ва каминадан¹ олдинмакейин Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун ва бошқалар поэзияга келиб киради. Бироқ поэзияда ҳаётни тўғри, тўлақонли ва етарли маҳорат билан акс эттирувчи асарлар яратилмайди ҳали. Инқилобдан бурунги адабиётимизда реалистик, халқона, йирик асарлар йўқ эди-

¹ Автор ўзини кўзда тутди.— (Ред.).

ки, ёш шоирлар ижодига маълум бир замин ташкил эта билса... Улуғ рус адабиётидан ўқиш-ўрганиш энди бошланаётган эди. У вақтда адабий танқид ҳам ғоят кучсиз эди. Шунинг учун ёш шоирлар бу босқичда адабий қидиришлар даврин бегона таъсирларидан, формализм, эстетчилик ёки адабий саводсизликдан қутулиш даврини кечирар эдилар. Поэзияда ҳаёт, фикр ва ҳис ўрчини шиорлар, ораторлик нутқи, риторика, табиатнинг ҳар нав чиройлиликлари ва ҳоказо олар эди.

Партия ёш талантларни, адабиёт кадрларини оталиқ муҳаббати ва ғамхўрлиги билан жуда авайлаб тарбиялади. Биринчи беш йиллик даврида, мамлакатни индустриялаштириш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш йилларида ўзбек совет поэзияси янги бир босқичга кўтарилди. Совет мамлакатида хўжалик, маданият соҳасида, киши онгида катта таъсирли ўзгаришлар, силжишлар рўй берган даврда поэзияда ижод, ҳаракат хийла жонланиб кетди. Поэзиямизга яна бир талай янги кучлар қўшилди. Поэтик тематика анча кенгайди, поэзия социалистик асосларда ғолибона ва кучли ўсаётган совет воқелиги билан яна ҳам маҳкамроқ, тигизроқ боғланади. Поэзияда партиявийлик, сиёсий йўналишлик, ғоявийлик юқорилашади. Жанговар сиёсий лириканинг яхши намуналари бу даврда пайдо бўла бошлайди. Ғафур Ғуломнинг «Динамо», «Тирик қўшиқлар» тўпламларидаги шеърлар, Ҳамид Олимжоннинг «Ўлим ёвга», «Пойга» тўпламлари, Шайхзоданинг қурилиш, юксалиш, ғалаба пафослари билан тўла мазмундор шеърлари, Уйғуннинг актуал темадаги шеърлари ва бошқалар бу давр поэзиясидаги хусусиятларни характерлай билади. Етакчи шоирларнинг қарийб барининг ижодиётларида рус поэзиясининг хайрли таъсири турли даража ва характерда кўрина бошлайди. Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Шайхзода образларининг оригиналлиги, бўртмалиги, мужассамлиги ва таъсирчанлиги бобида Маяковскийдан илҳомландилар.

Айтинг,
нега менинг онам
туғмадикан илгари,

Миллион-миллион
партизанлар —
кўнгиллилар сингари?

Бу парчадан кўринадики, кўҳна шеър техникаси, вази сираси синдирилган. Шоирлар оҳангнинг, садо-

ларнинг салобати, кескинлиги ва нотикона кайфиятига зўр диққат қиладилар. Ҳамид Олимжон ҳам бу даврда Маяковский таъсирида вазни ва қофиялар системасини янгилайди. Образларда конкретликка интилиш, гиперболизм ва декламациячилик бу даврда Ҳамид Олимжон шеърлари учун жуда характерлидир. Афсуски, Маяковскийдан ўрганишда кўпинча чуқурлик, назарий ва ижодий иш етмай қолди. Баъзи ёш шоирларда эса бу ўқиш тақлидчиликдан нарига ўтмади. Лекин Маяковский ижодиёти бир неча етакчи шоирларимизга мусбат таъсир кўрсатди.

10 Бу босқичда поэзияда ишлаб чиқариш тематикаси катта ўрин олди. Бу жуда яхши ҳодиса эди. Поэзия ҳаёт мазмуни билан бойиди. Бироқ кўп шоирлар корхоналарда, колхозларда, янги социалистик қурилишларда ўз меҳнат қаҳрамонлиги билан мўъжизалар яратган совет одамларини кўрсатишдан кўра кўпроқ нарсаларни — кўмир, темир, машиналар, фабрика-завод корпуслари, трубалар, фиштар ва ўзга материалларни тасвирлашга уринадилар. Баъзи шоирлар шеърда техник терминларни санаб чиқишдан ёки технологик жараёнларнинг тавсифидан нарига ўтолмайдилар. Масалан, Гайратий ёзади:

Маркам — 2886,
2886 — менинг маркам
Кучли мотор ва станоклар
Наъраси,
Ҳамласи
30 Цехлар ичини босади.
Ҳозир мен мотор ёнида
Амр кутаман.
Электр қўнғироғи билан бригада бошлиғи
Амр беради менга,
Рубильникни 20 га босаман.
Станок қизил тасмаларин
Парракларга босаман.
Зарбдор қиз,
40 Сен ҳам мускулларингни ишга солиб,
Патронларингни тайёрладингми?
Станок патронларин
Гайка билан мустаҳкамлангиз!
Зарбдор қўлимни растакка
Растакни рубильникка бурдим.

Бир кўп шоирларга янги, реал воқеликни тўлақонли кўрсата билиш уқуви етишмас эди. Социалистик реализм методини улар ҳали ўз ижодиётларига яхши синг-

дира олмаган эдилар. Ишчи ҳақида, колхозчи ҳақида қанча-қанча шеърлар ёзилди, лекин уларда совет одами, қаҳрамон образи кўз олдингиздан ғира-шира, «милт» этиб ўтади, холос.

Шоир Уйғун «Жонтемир» поэмасини ёзди. Қишлоқнинг янги, совет одами образини кўрсатиш каби муҳим, катта ишга уринди. Бу асарда яхши парчалар бор. Лекин асар бутун ҳолда чалалик таассуротини қолдиради. Чунки Жонтемир — қаҳрамон фақат схемадагина қолган. Лекин поэма у вақтги Уйғун ижодиёти учун ҳар 10 ҳолда бир силжиш эди.

Беш йилликлар даври ўзбек совет поэзиясида янги бир этап ташкил этди. Бу этапда совет Ватанимиздаги барча қардош халқлар сингари, ўзбек халқи ҳам хўжалик ва маданиятнинг ҳамма соҳаларида мислсиз, буюк ғалабаларга эришади. Халқнинг сиёсий ва маданий савияси юксалади. Бу даврда, табиий, санъат ва адабиётга талаб ҳам кучаяди. Республикамизда адабий ҳаёт кенгаяди. Поэзияга яна бир қанча ёш куйчилар келади. Уқиш-ўрганиш асосида, рус классик ва совет ёзувчиларини таржима қилиш йўли билан ҳам шеърини маданият хийла юксалади. Бу давр поэзияси учун характерли сифат шундаки, илғор шоирлар абстракт образлар системасидан, нотиқликдан, тавсифчиликдан мавзуларни чуқурлатишга, совет воқелиги ҳодисаларини реалистик кўрсатишга, поэтик умумлашмаларга ўтишга уринадилар.

Агар илгариги босқичда ўсиш кенгликка йўналган бўлса, энди ҳам кенгайиш, ҳам чуқурланиш тенденцияси мушоҳада қилинади. Шоирларнинг маҳорати юқорилашади. Поэзиянинг олдинги отряди ижодий жиҳатдан пишийди. Фафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Шайхзода, Амин Умарий, Ҳасан Пулат, Султон Жўра ва ҳоказо шоирлар мамлакатимизда бадиий сўз усталари унвонига сазовор даражага кўтариладилар. Поэзия асарларида совет одамларининг фикрлари, ҳислари, янги ажойиб сифатлари ифодалана бошлайди. Бу — социалистик реализмни эгаллашда жиддий силжиш эди. Бу даврда йирик поэтик полотнолар яратилади. Фафур Ғулом машҳур «Кўкан»ни ёзади. Бу — тили, услуби билан жуда халқона ёзилган дoston. Колхозга иккиланишлар билан киришга рози бўлган қашшоқ, онгсиз батрак — Кўкан коллектив ҳаёт шароитида эркин меҳнат орқаси- 40

да бахтга эришади, онги очилади, колхознинг илғор одамига айланади. Тўғри, ҳали Қўкан образида кўп, муҳим жиҳатлар етишмайди. Унинг характери бутун яхлитлиги, чуқурлиги билан очилмайди. Лекин ўқувчи уни кўради, сезади.

- Ҳамид Олимжон бу даврда ғоявий, бадий пишиқ лирик шеърлар, жанговор, публицистик қўшиқлар, йирик дostonлар яратди. Унинг шеърлари озод, бахтли социалистик ватан ифтихори, нашъаси билан барқ уради.
- 10 ди. «Ўрик гуллаганда» ёрқин, озода, оптимистик совет лирикасининг гўзал нодир намуналаридан. Ҳамид Олимжон ижоди вояга етиб, шеърятга фольклорни сингдиришнинг маъносини чуқур англади. У, ўзбек фольклори асарлари асосида «Ойгул ва Бахтиёр», «Семурғ» дostonларини яратди. «Зайнаб ва Омон» дostonида эса шоир колхозчи қиз ва йигит сиймосида эркин, юрак севгисини куйлайди. Бахтиёр совет ёшларининг қовушмоғига ҳеч қандай кўҳна одатлар, анъаналар монелик қилолмаслигини тараннум этди. Дoston шоир
- 20 ижодиёти тараққиётида, бутун ўзбек поэзияси тараққиётида жуда муҳим ҳодиса бўлди...

Уйғун бир кўп ёрқин лирик шеърлар, жанговор руҳдаги асарлар яратди. «Назир отанинг ғазоби» шеърда оддий колхозчи сиймосида ажойиб совет ватанпарвари образини гўзал тасвирлайди. Назир ота — пахтакор булутли самоларга ғазаб сочади:

«Э!..

Менга деса тош ёғмайдими!

Бари бир пахтани терамиз!

Бир донга ҳам кўсак қолдирмасдан

Ҳукуматга тўплаб берамиз!..»

30

Уйғун «Бригадир Қарим», «Гулаласал» образларида ҳам шунинг сингари совет одамларининг ажойиб фазилатларини ёрқин акс эттиради. Ҳасан Пўлат, Амин Умарий, Султон Жўра худди шу даврда ўз талантиларини қулочлантириб, бадий салмоқдор асарлар ярата бошладилар. Уларнинг энг яхши қўшиқлари поэзиямиз хазинасида узоқ замонлар қолажакдир...

- 40 Улуғ Ватан уруши даврида ўзбек совет поэзияси жуда зўр хусусиятлар касб этди. Шоирларнинг қаламлари худди ўқдай, худди найзадай, муқаддас Ватан мудофасига сафарбар бўлди. Шеърлар, қўшиқлар совет кишиларини меҳнат соҳасида фидокорликларга чақирди,

ларни чуқур ватанпарварлик руҳида тарбиялади. Фронтларда эса жангчиларни, командирларни гитлерчи ёввойиларга — босқинчиларга қарши омонсиз жангга, қаҳрамонликка чақирди ва илҳомлантирди. Ватан уруши йиллари поэзиясида ғоят мароқли хусусиятлар бор. 4—5 йил ичида мингларча катта-кичик қўшиқлар, шеърлар яратилди. Бахтга қарши бу давр поэзияси устида кенгроқ тўхташга вақт имконияти йўқ. Ёлғиз шуни айтиш керакки, тўплар ҳайқирганда, музалар, шеър парилари жим бўлади, деган кўҳна гап пучакка чиқди. Совет музикаси яна ҳам баланд мардонавор куйлади. Мана бу фактда совет халқининг, Ленин партияси тарбиялаган халқнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан нақадар юксак экани намоён бўлди. Ғафур Ғулом ижодиёти намунасида Ватан уруши даври поэзиясининг энг яхши асарлари Давлат мукофотига сазовор бўлди. Шайхзоданинг «Капитан Гастелло», «Муҳаммад тўпчи», «Кураш нечун?», Темур Фаттоҳнинг «Муҳаммад Иброҳим ҳакида мадҳия» каби шеърлари, Уйғун, Амин Умарий, Ҳамид Олимжоннинг ҳарбий лирикаси ва бошқалар уруш поэзиясининг ўткир, таъсирчан асарларидандир. 10

Лекин шоирларнинг бир қисми урушни ўрта асрлардаги «жанглар» деб тасаввур этиб, совет жангчилари образини афсоналаштириб юбордилар. Баъзи шоирлар жанг ҳаракатлари майдонларидан жуда узоқда, мамлакатнинг энг ичкари жойларида туриб ёзганлари учун фронт ҳаётини, жангчилар, командирлар образини тўғри, тўлақонли тасвир эта олмадилар. 20

Улуғ Ватан урушидан кейин тинч ижодий меҳнат даври бошлангач, поэзиямизда бир неча муддат айрим шоирлар ижодиётида хотиржамлик, совет воқелигининг муҳим жанговор масалаларилан узилиш кайфиятлари сезилди. ВКП(б) Марказий Комитетининг «Ленинград», «Звезда» журналлари ҳақида чиқарган тарихий қарори бу хатони тез англашга, бутун адабиётни янги тараққиётга олиб чиқишга ёрдам берди. Адабиёт совет воқелиги томон кескин буртилиш ясади. Урушдан кейинги совет поэзияси катта ижодий кучга эга бўлди. Ижодиётлари, поэтик моҳирликлари тобора ўсаётган кучли ёшлар отряди поэзияда борган сари салмоқлироқ ўрни олиб, жилдий роль ўйнай бошлади. Улар ким? Асқад Мўхтор, Рамз Бобожон, Тўроб Тўла, Мирмуҳсин, М. Бобоев, Шукрулло, Шухрат ва бошқалардир. Бу шоирларнинг 40

аксари урушдан бурун ёки уруш вақтларида поэзияга келиб, энди ижодий вояга ета бошлади. Ҳозирги даврдаги поэзия йирик полотнолар — дostonлар яратиш билан ажралиб туради. Кейинги уч йил мобайнида ўнга яқин дostonлар яратилди: «Уста Ғиёс», «Яшил қишлоқ» (Мирмуҳсин), «Қадрдон дўстлар» (Рамз Бобожон), «Пўлат қуювчи» (Асқад Мухтор), «Чоллар» (Шукрулло), «Богбон» (М. Бобоев) ва бошқалар. Бу дostonларда шоирлар совет одамларининг замона қаҳрамонларининг образларини яратмоққа интилдилар. Бу поэзиямизда катта ҳодиса. Дostonлар уларнинг авторлари ижодиётидаги жиддий имкониятлардан дарак беради. Бу дostonлар назмий тавсифлар эмас, балки сюжетли, воқеабанд, драматик моментлардан холи бўлмаган асарлардир. Бу дostonларнинг ҳатто энг заифларида ҳам ҳаётнинг ёрқин ва тўғри тасвирланган картиналарини кўрамиз. Уларда умуман тил ҳам яхши; шоирлар ўз қаҳрамонлари — ёш-қари, аёл-эркак, ажойиб пахтакор ва

- 10 фронтвик, пўлат қуювчи мастерлар ва ҳоказоларнинг характерларида жонли штрихларни пайқай олганлар. Улар яшайди, ишлайди, интилади, ўйнайди, севади, кечинмаларга берилади. Яна шуниси кишини хурсанд қиладики, дostonларнинг қаҳрамонлари, совет ватанпарварлари, меҳнатсевар, ижодсевар, қийинчиликлардан кўрқмас, иродали кишилар.
- 20 Кечаги сартарош уста Ғиёс бугун пахта устасига, колхознинг доно, илғор кишисига айланади. Мирмуҳсиннинг бошқа бир қаҳрамони Асакадан тап-тақир биёбонга, Мирзачўлга кўчиб келади. Минг хил қийинчиликларни мардона бартараф қилиб, чўлни эгаллайди. Асқаднинг қаҳрамони кечаги колхозчи, лекин пўлат қуйиш санъатини ўрганади. Рамз Бобожоннинг қаҳрамони фронтдан келади-ю, колхоз даласида ижодкор меҳнатда, юқори ҳосил учун курашда мўъжизалар кўрсатади. Лекин бу поэмаларнинг қарийб ҳаммасида кўзга ташланган нуқсонлар бор:

- 30 1. Киши образлари етарли пишиқ ишланмаган; улар ҳамиша ҳам бошлари, юраклари, оёқлари билан жонли ҳаёт заминида ҳаракат қилавермайдилар; уларни авторлар анча авайлаб, етаклаб юрадилар.
- 10 2. Сюжетнинг кўп ўринда камбағаллиги ва мароқсизлиги сезилиб туради.

3. Чўзиқлик бор; сўзни, бўёқни тежашга кам роя қиладилар. Натижада қизиқ мазмунли воқеалар ҳам сўз сувида суюлиб кетади.

Албатта, яна ўзга камчиликлар йўқ эмас. Лекин таланти ёш шоирларимиз бундан кейинги йирик асарлари устида қунт билан ишласалар, бу камчиликларни йўқота оладилар.

Ҳозир поэзиямиз янги гуллаш олдиди. Улуғ давримизга сазовор асарлар кутамиз.

ПУШКИН — РУС ХАЛҚИНИНГ УЛУҒ ШОИРИ

- Александр Сергеевич Пушкиннинг қайси бир жилдини қўлга олманг, унинг сўзлари юрагингизни сеҳрлайди, худди баҳор қуёшида яйрагандай бўласиз. Бу асарлар яратилгандан буён кўп даврлар ўтди, халқлар тарихида не-не воқеалар, ҳодисалар, ўзгаришлар гирдобини рўй берди, лекин шоир тараннум этган фикрлар, ҳислар, картиналар шундай тирик, шундай ёрқинки, гўё замонлар
- 10 уларнинг руҳини, ҳуснини борган сари камолотга эриштирган. Улуғ рус халқининг гениал шоири ва жаҳон адабиётининг нодир санъаткори ўз поэзиясининг кўк-ламғи боғи билан юракларни ҳамиша баҳраманд этади, ҳамиша юксалтиради, ҳамиша мавжлантиради. Пушкин ижодиётининг улуғворлиги, ўлмаслигини В. Г. Белинский ўзига хос чуқурлик, олисни кўрувчанлик билан таърифлайди: «Пушкин мангу яшовчи ва ҳаракат қилувчи ҳодисалар туркумига мансубдир: бундай ҳодисалар ҳатто ўлимга дуч келган нуқтада ҳам сира тўхтамайдилар, балки жамият онгида ривожланаверадилар».
- 20 Александр Сергеевич Пушкин ижодиёти бошланғичиданоқ ўз улуғ халқининг қаҳрамонликлар билан тўла тарихига чуқур муҳаббат билан сугорилди. Рус халқининг қаҳрамонлиги, ватанининг озодлиги, мустақиллиги ва шону шарафи учун курашдаги мислсиз фидокорлигининг ажойиб, нодир мисолларини эса шоир ёшлигида — 13 ёшлиқ бола экан — ўз кўзи билан кўради. 1812 йилда рус халқи босқинчи душманга қарши ўзининг битмас-туганмас кучи, даҳшатли нафрати билан кўтарилди, «енгилмас» деб донг чиқарган такаббур Наполеонни расво қилиб, рус еридан тумтарақай ҳайдади.
- 30 1812 йилги Ватан уруши эпопеяси, халқ оммаларида денгиздай қайнаган, чайқалган ватанпарварлик ҳисла-

ри ёш Пушкиннинг юрагини тўлдирди. Шоир ижодиёти-
нинг илк даври қўшиқлари — лицей шеърларида озод-
лик ва ватанпарварлик туйғулари, ватанга ва унинг
халоскорларига ҳурмат ва муҳаббат, халқ қаҳрамонли-
гини мадҳ этиш каби олижаноб, олий мотивлар куйлан-
ди. Олий патриотизм, халққа, ватанга муҳаббат бутун
умрида шоир юрагини тўлқинлантирди, янгидан-янги
ўлмас асарларига жон бўлиб кирди. Пушкин ўз ватани
Россияни, ўзининг улуг ва қудратли халқини юракнинг
бутун кучи ва самимияти билан севди, уларнинг юкса-
лиши, бахти, шон-шуҳрати тўғрисида энг олий хаёллар
ва орзулар билан яшади: «Виждонан қасамёд этаманки,
мен ватанимни дунёда ҳеч нарсага алиштиришни, ёки
ажодларимиз тарихидан бошқа бир тарих бўлишини
истамайман,— деб ёзган эди А. С. Пушкин.

10

Шоир ёшлиқдан бошлаб рус маданиятини севди,
унинг улуг арбобларини ҳурмат қилди. У рус халқининг
тарихий ғалабалари, унинг ҳарбий шавкати, унинг буюк
лашкарбошилари билан фахрланди; «Россияга туҳмат
қилувчиларга»¹ номли шеърда қуролни кўз-кўз қилиб,
урушқоқлик билан гердайганларга рус халқининг қуд-
ратини, унинг азаматини ифтихор билан тараннум этади,
рус халқи ўз қони билан Европа халқларининг озодлиги-
ни, номус-шарафини сақлаганини эслатади. Бу шеър ҳо-
зирги кундаги баъзи «жангбозлар» учун ҳам огоҳланти-
рувчи аҳамиятга эгадир:

20

Бу нима учун, ахир? Жавоб берингиз,

Қани:

Москва ўртанганда, унинг вайронасида,

Сизларни титратган ёвнинг

Сурбет ҳукмига бош эгмаганимиз

учунми?

Ёки шоҳлар бошидан машаққатли санамни

Бизлар таги йўқ жарга қулатганимиз учунми?

Европанинг шарафи, тинчлиги, эркинлиги

Бизнинг қонимиз билан оқлангани учунми?

Ганда жуда даҳшатсиз, ишда кўрсатингчи бир!

...Ёки руслар ғалаба қилишни унутганми?

Ё озлик қиламизми? Ё Пермдан Тавридагача,

Финнинг муз қоясидан қайноқ Колхидагача²

30

40

¹ А. С. Пушкин бу шеърни чет эл матбуотида, айниқса, фран-
цуз матбуотида 1830—31 йиллардаги поляклар қўзғолони вақтида,
Россияга душман бўлган француз арбобларининг кескин хуруж-
лари муносабати билан ёзган.

² К о л х и д а — Қора денгизнинг Кавказ томонидаги қирғоқ-
ларининг қадимги номи.

Ҳаяжонлантирувчи Кремлдан
Тебранмас Чин деворитгача — юртнинг ҳар ёғи
Ярқиратиб найзасин бирдан
Қўзғолмасми руснинг тупроғи¹.

- Буюк рус адабиётининг асосчиси бўлган Пушкин рус тилини чуқур севди, унинг бой хазинаси устида ҳормай-толмай ишлади, рус тилини бойитди. Шоир ўз она тилини бошқа Европа тилларидан афзал кўрди. Пушкин халқ оғзаки ижоди билан чуқур қизиқди, рус фольклор асарларининг мотивларидан фойдаланиб, ажойиб бадиий полотнолар яратди. Унинг эртаклари сюжети, баъзи буржуа олимлари — «пушкиншунослар» исбот қилишга уринганидек, китоблардан олинган эмас, Ғарб ёки Шарқ халқлари фольклоридан терилган эмас, балки рус халқининг бой фольклор хазинасидан танланиб, гениал шоир тарафидан юксак бадиий формага қуйилгандир. Қўп эртаклари, қўшиқларни ўз қўли билан ёзиб олган, тўплаган Пушкин уларни ўзининг бутун юраги билан, бутун борлиғи билан рус заминида, рус ҳаётида яратди.
- 20 Рус халқининг гениал миллий шоири миллий халқ одатлари, анъаналарини ўз асарларида меҳр билан тасвирлади. Пушкин ижодиётининг халқона, русларга хос характери тўғрисида В. Г. Белинский: «рус адабиёти фақат Пушкиндан бошланади, — деб ёзган эди, — чунки унинг поэзиясида рус ҳаётининг қалб томири тегиб туради. Бу энди Россиянинг Европа билан танишуви эмас, балки Европанинг Россия билан танишувидир».
- Пушкин — рус халқининг буюк даҳоси, ўз даврида дворянлар орасида ва аристократик доираларда ҳукмрон бўлган космополитизмга ашаддий душман бўлди. Шоир ўз халқини менсимаган, унинг тили, адабиёти, маданиятини хўрлаган ва нуқул ажнабийликка кўркўрона тақлид этиб, унга қулларча бош эгган элементларнинг разиллигини, маънавий юпунлиги ва қашшоқлигини фош этади: «Уларга қаерда яшаш яхши бўлса, ўша ер ватан, улар учун бари бир: француз бургути қанотлари остида югуриш ҳам, ёки рус тили билан рус оламини расво қилиш ҳам бари бир, — тўқ бўлсалар бас».
- Шундай қилиб, Пушкин ижодиётининг кўркам, гўзал дарахти бутун илдизлари билан она-ватан заминидадир,
- 40

¹ Ойбек бу шеърини парчани рус тилида келтирган. Шеър шоир Н. Охундий таржимасида берилди.

уни буржуазия Фарбига кўчиришга уринганлар ўтакетган ажнабийпарастларгинадир.

Пушкин рус халқидаги, рус деҳқонларидаги ажойиб сифатларни чуқур севар эди, Россиянинг келажаги улуглигини кўрар эди. Лекин воқеликда халқнинг ҳаёти ниҳоят даражада оғир эди. Россияда крепостнойчилик режими энг даҳшатли шаклда ҳукм сураар эди. Крепостнойчилик панжасида ҳадсиз эзилган рус деҳқонлари помещикларга, эзувчиларга қарши ҳар ерда қўзғолон кўтарар эдилар. У даврнинг энг илғор, энг яхши одамлари крепостнойчиликни, жабр-зулмни қоралар, халқни уйғотишга тиришар эдилар.

Пушкин бу даврнинг илғор одамлари, ватанпарварлари, революционерлари бўлган декабристлар билан маҳкам алоқада бўлди. Дворян революционерлари бўлган декабристлар, гарчи синфий жиҳатдан чегараланган бўлсалар ҳам, лекин улар ватан манфаатларига, озодликка содиқ эдилар.

Пушкин декабристлар муҳитида тарбияланди. Шоир ўз қалбининг бутун нафрати билан, ғазаб билан крепостнойчиликни, подшоликни, истибдодни қоралади, шоир порлоқ кучли мисраларда ватанпарвар юракнинг озодлик орзуси ўтида ёнганини ифодалади:

Ҳали эрк майлида ёнар эканмиз,
Юрак ҳаёт экан номусга, шонга,
Дўстгинам, ватанга жонни тикканмиз,
Кўнгил орзулари фидо ўшанга!¹

Пушкин халқни крепостнойлик зулмидан озод кўришни, унинг бахтли бўлишини, юксалишини орзу қилди. Пушкиннинг озодликка жуда ташналигини, халқ бахти учун қайғурганлиги, жабр, зулм, истибдод ва тожу тахтга қарши ундаги нафрат ўтини «Эркинлик», «Қишлоқ», «Чаадаевга атаб» ва бошқа ўлмас шеърларида равшан кўрамиз. «Эркинлик» қасидасида озодлик куйчиси мана нималар ёзади:

Эркин улуглайин бутун жаҳонга,
Тахту тож қусурин топтайин бир-бир...
Жаҳон золимлари! Титранг бу замон!
Сиз-чи, эй уларнинг хор бандалари,
Мардона-мардона бошланг қўзғолон!²

¹ Текстда русча келтирилган бу шеъринг парча шоир Миртемир таржимасида берилди.

² Шеър таржимаси Миртемирники.

Пушкин декабристларнинг ташкилотига аъзо бўлиб кирмаса-да, бутун юраги билан уларнинг ичида эди. Шоирнинг энг яқин дўстлари актив ва содиқ декабристлардан эдилар. Пушкин крепостнойликка, у вақтда мавжуд сиёсий тартибга қарши нафрат билан сугорилган ўткир шеърлари учун жанубга сургун қилинганидан кейин, у полициянинг алоҳида назорати остида эди. Шунинг учун ҳам Россиянинг улугъ гениал шоири ҳаётини таҳликага қолдирмаслик учун декабристлар шоирни ташкилотга жалб этмаганлар. Бироқ Пушкин ўз ижодиёти билан декабристларнинг ишига ёрдам берди. Уларнинг қўзғолони бостирилгандан кейин ҳам шоир бутун умрида уларнинг идеяларига содиқ қолди. Шоир учун дунёда энг олий нарса — озодлик. Бу халқ учун бахт юлдузи. Озодликсиз халқ учун ҳаётда бахт ва нашъа йўқ. Лекин Пушкиннинг озодлик ва халқ ғалабасига чуқур ишонганини мана бу мисралар очиқ кўрсатади:

10 Ишон, шубҳа қилма, келар у замон,
Балқар бахт юлдузи,— дилбар ва порлоқ!
Россия уйқудан уйғонар, инон,
Шоҳлик вайронаси устига, ўртоқ,
Езилажак бизнинг номлар беомон.

Пушкиннинг зулмни, истибодни қоралаган ва халқ озодлигини тараннум этган ўткир сиёсий шеърлари ҳатто босилиб чиқмасданоқ қўлдан-қўлга ўтар эди, ёшларни тарбия этар эди. «Россияни жунбушга келтирган» революцион шеърлари учун подшо Александр I шоирни кўрарга кўзи йўқ эди.

30 А. С. Пушкин фақат феодал-крепостник тузуминигина қоралаб қолмади, балки Ғарбий Европа ва Америкадаги капиталистик тузумни ҳам қоралади, Англия ва Америка капиталистлари халқни қулликка солганини, капитализмнинг чиркинлигини кўрди ва ундан нафрат этди.

Улуғ халқнинг миллий даҳоси Пушкин изчил ва асл гуманист эди. У халқлар, қабилалар ҳаётини, расм-одатларини меҳр билан текширар, уларнинг маданиятига ҳурмат билан қарар эди. Шоир халқлар орасида дўстлик, тинчлик барпо бўлажagini хаёл қилар ва бунга чуқур ишонар эди. Унинг дунёқараши ҳар қандай миллий чекланганликдан, торликдан озоддир. Унинг

ижодиётида ҳар қандай ирқий, диний айирмалардан из ҳам йўқ.

Пушкин халқдан узоқ ва унга ёт бўлган сарой-аристократик адабиётга чек қўйди. У ўз даҳоси билан рус адабиётини янги юксак босқичга кўтарди. Адабиётда Пушкин яратган йўналишнинг халқдан, жонли ҳаётдан узоқ, бўш, туманли романтизм билан-да ҳеч қандай муносабати йўқдир. Пушкин халқни куйлади, халқ ҳаётига шўнғиди. У содда халқнинг фикр ва ҳисларини акс эттиришдан завқланди, унинг жонли эҳтиросларини 10 ифодалашда, реал ҳаёт картиналарини чизишда ҳақиқий поэзияни кўрди.

Пушкин рус адабиётида реализм учун курашди, ўзининг ўлмас асарларида реализмни тасдиқлади. Буюк гуманист, маърифатпарвар Пушкин рус маданияти ва адабиёти учун бениҳоят катта хизмат қилди. Қора реакция ҳукмрон бўлган даврда Пушкин ижодиётининг қандай улуг аҳамиятга эга бўлгани ҳақида Герцен дейди: «Фақат Пушкиннинг жарангдор ва бағри кенг қўшиғигина қуллик ва азоб-уқубат водийсида барала янгради, 20 бу қўшиқ ўтмиш давр куйини давом эттирди. Ҳозирги замонимизни мардона садоларга тўлдирди ва ўз овозини узоқ келажакка йўллади».

Пушкин қисқа муддат ичида турли жанрлар, форма-ларда кўп ва ғоят баркамол асарлар яратди, поэзияда, прозада, драматургияда янги йўллар очди, рус адабий тилини барпо этди. Пушкин рус халқига хос ҳамла билан қисқа муддатда «Евгений Онегин», «Борис Годунов», «Полтава», «Мис чавандоз», «Капитан қизи» каби ажойиб йирик полотнолар, бир-биридан гўзал, мукам- 30 мал, сеҳркор поэмалар яратдики, бу асарларнинг ҳатто бириёқ шоир даҳосини кўрсатишга, уни улуг шоирлар қаторига қўйишга қобилдир. Рус адабиётининг ҳамма гениал ва буюк талантили ёзувчилари, шоирлари, драматурглари Пушкин мактабида, унинг даҳосининг қуёши-ла тарбия топмишдирлар. Шунинг учун Максим Горький унга шундай юксак баҳо беради: «Пушкин адабиётимизда барча асосларнинг асоси саналади».

Пушкин фавқулодда ўткир кўриш, ўткир мушоҳада қувватига эга эди. У ҳаётни ғоят чуқур ўрганар, ҳаёт 40 ҳодисаларини жуда чуқур таҳлил қилар эди. Пушкин ўз замонасининг илм ва фалсафасининг чўққиларини эгаллаган эди. Шоир ўз халқининг ўтмишдаги ва замо-

насидаги илғор фикрларини, ўзга маданиятларни ҳар тарафлама ўзлаштирди. Шоир кўп ўқиди, китоблар унинг энг суюкли дўстлари эди. Пушкиннинг шундай ижодий ғалабаларга қисқа муддатда эришмоғида унга хос бўлган меҳнатсеварлик катта роль ўйнаган. Дарҳақиқат, шоир фавқулодда меҳнатчан бўлганлиги маълумдир.

10 Пушкин қисқа муддатда ғоят хилма-хил, идея ва бадий форма жиҳатдан ғоят нодир, баркамол асарлар яратди. Бу асарларнинг ҳар бирини айрим ҳолда олганда, ҳар бири ҳам шоирнинг номини абадийлаштира олар эди. Пушкин асарларининг ҳар бири у вақтда рус адабиёти учун тамом янгилик бўлди. Пушкинга қадар, асосан, сарой аристократик услуби, қасидачилик ҳукм сурар эди. Бадний адабиётда рус халқи ҳаёти қарийб акс этмас эди. Аксинча, содда одамларни, содда ҳаёт ва жонли табиат картиналарини кўрсатишга киришган асарларни «дағал» деб айблар эдилар. Пушкин ижодиётининг бутун илдизлари халқ ҳаёти ва халқ ижодиётидадирки, бу битмас-туганмас манбадан санъаткор ўз асарлари учун мўл-кўл ғидо олди. Пушкин соғлом, тўлақонли асарларини реал ҳаётни акс эттириш орқасидагина ярата олди. Шоир оддий халқ ҳаётини, содда одамларни кўрсатишни адабиёт учун энг тўғри, энг ижобий, энг илғор, энг умидбахш тенденция ва йўналиш деб билди. Сарой-аристократик адабиёт аҳиллари, халқ ҳаётидан узоқ эстетлар учун бу соғлом, реалистик оқим аллақандай қўпол, басит бўлиб кўринди, гўё бу йўл улар учун «самовий» музаларни чўчитадиған, қандайдир ёт бир нарса эди. Шунинг учун классицизм тарафдорлари, ҳар нав эстетлар шоирнинг гениал асарларига ҳар ёқдан тош ота бошладилар. Шоирга реалистик йўналишни барпо этишда, уни тасдиқлашда улар билан давомли кураш олиб боришга тўғри келди. Классицизм эстетикасига қарши кураш садоларини биз «Евгений Онегин»нинг кўп ерларида учратамиз.

30 Пушкиннинг реализм учун курашида ҳам шоирнинг ватанпарварлиги, халқпарварлиги равшан кўринади. Маърифатпарвар шоир учун адабиёт халқники бўлиши керак эди. Адабий асарлар халқ ҳаётини, реалликни кўрсатиши ва халққа хизмат қилиши керак эди. Пушкин Россияда ва айниқса у замонда Ғарбий Европада ҳукм сурган реакцион романтизмдан тамомила узоқдир. Реал

воқеликдан айрилган, узилган ва халққа бегона, туманли, мистик мотивлари билан романтизм халққа хизмат қила олмас эди. Пушкин ўз ижодини реал ҳаёт заминига ўрнатиб, унга жон ва қон берди.

Шундай қилиб, буюк рус миллий шоири реализм мактабини яратиб, Ғарбий Европа шоирларидан олдинга кетди. Пушкин яратган реалистик мактабда рус адабиётининг буюк санъаткорлари, сўз усталари тарбия олдилар, рус адабиётининг жаҳоншумул аҳамиятини яна баландга кўтарган буюк асарлар яратдилар.

Пушкин ижодиёти реал воқеликдан, рус халқи ҳаётининг қаъридан, юрагидан ўсиб чиқди. В. Г. Белинский «Евгений Онегин» ҳақида гапириб, шундай ёзади: «Бу асарда у замонавий рус ҳаётининг энг тагидаги қатрларга қадар шимирди». Дарҳақиқат, бу шеърий романда давр бутун тўлалиги билан, энг типик воқеалар, ҳодисалар ва картиналарда бағоят бўрттирилиб, бутун рангбаранглиги, бутун бойлиги билан тасвир этилган. В. Г. Белинский адабиётда рус ҳаётини акс эттириш ва халқчиллик нуқтаи назаридан қараб, Пушкинга қадар рус адабиёти мавжуд эмас эди, деган фикрни олға суради ҳатто. Ҳақиқатан, Пушкиннинг бутун ижодиёти чуқур халқчиллик намунасидир. Халқ оғзаки ижодиёти сюжетларида ёзилган ажойиб эртақларидан бошлаб, буюк поэтик полотноларигача — ҳаммаси чуқур ва самимий халқчиллик руҳи билан нафас олади.

Пушкин ижодиёти ҳақиқатан муаззамдир, улуг рус халқининг даҳосига муносиб юксакликдандир. Ҳатто бу ижодиётни гоят умумий бир тарзда характерлаш ҳам қийиндир. Пушкин ўзининг асарларини қисқа бир вақтда, лекин муаззам симфония каби баркамол қилиб яратди.

Пушкин поэзияси нақадар кенг, нақадар бой, нақадар мукамал! Бу поэзия, буюк халқнинг юрагидай чегарасиздир. Бу — фикрлар, ҳислар, эҳтирослар тўла денгиздир. Шоир ўз поэзиясида халқ завқини, унинг орзуси ва фикрини, ҳисларини, ўйини бутун овози билан олтин мисраларда куйлади. Пушкин поэзияси ҳаётга, ерга хос бўлган қизгин, ёрқин, жонли фикрлар, ҳислар билан лим-лим тўладир. Унинг поэзияси шоирга хос оптимизм билан нафас олади. Ҳатто унинг қайғуси ҳам шуъладор ва табиийдир. Бу поэзиянинг ҳар бир асари қуёшда чақнаган булоқдай оқади, жонли сеҳркор тил билан куйлайди. Пушкин ўз поэзиясида рус тилининг

ажойиб бойлигини, гўзаллигини, музикавийлигини ва ёрқин ифодалилигини мукаммал кўрсата олди. Пушкин шеърнинг афсункор санъаткори бўлиб, унда ҳар мисра мукаммалдир, қуймадир, образлар ҳаминша жонли, ёрқин, табиийдир. Ҳар бир байтига даҳо муҳри босилган бу поэзия рус халқининг ва жаҳон адабиётининг ажойиб ва нодир хазинасини ташкил этади.

- Пушкин бутун Россияни қоронғи тундай босиб ётган феодал-крепостнойлик тузуми даврида яшади. Подшо
- 10 бошлиқ ҳамма сарой фитнакорлари, ҳар нав зодагонлар унинг революцион, ватанпарварона ва фош қилувчи асарлари учун шоирга нафрат кўзи билан қарадилар, унинг, ўз эътиқодларида маҳкам турган шоирнинг гурурли бошига қўп марта бало тоғларини ағдардилар, унинг ҳаётини заҳарлашга уриндилар. Лекин халқ бахти ва озодликнинг куйчиси ўз замонида энг илғор, энг нурли, олижаноб фикрларни тараннум этишда изчил давом қилди. Пушкин халқнинг, ватаннинг қудратли ва ижодкор кучларига чуқур ишонар эди. Ватаннинг озодлиги,
- 20 мустақиллиги учун, шону шарафи учун тарихда неча-неча марта ўз фидокорлигини, қаҳрамонлигини, шавкатини кўрсатган халқнинг улўғ истиқболига чуқур ишонар эди. У келажакда Россияда яшаган барча халқлар ва қабилаларнинг юксак маданиятга эришажагини, унинг асарларини Россияда мавжуд бўлган ҳар бир тил куйлашига ишонар эди.

- Пушкин ўзининг бутун улўғворлиги, гўзаллиги билан фақат бизнинг совет давридагина кўз олдимизда гавдаланди. Ленин партиясининг раҳбарлиги остида ва улўғ рус халқининг ёрдами билан янги социалистик маданият ва адабиёт яратишда тарихий муваффақиятларга эришган барча совет халқларининг ва шу жумладан, ўзбек халқининг маданияти ва адабиётининг тараққиётига Пушкин ғоят катта таъсир кўрсатди.

- Пушкин поэзиясининг ўзбек совет поэзиясига кўрсатган самарали таъсири ҳамма учун равшандир. Пушкинни ўқиш, ўрганиш ва айниқса уни ўзбек тилига таржима этиш орқали шоирларимиз Пушкиндан маҳорат сирларини ўргандилар. Ўзбек совет поэзиясига кириб,
- 40 ўзлашаётган қатор шеърӣй формалар — баллада, элегия, «бағишлов»лар — бари Пушкин поэзиясидандир. Бу кунги дostonларимиз Пушкин мактабида ўқиш ва ўрганишнинг натижаси ҳамдир. Шеър тузилиши ва қо-

Фиялар системасида ҳам улуғ рус шоирининг «сабоғини» очиқ кўриш мумкин. Айниқса, ўрта асрларга хос эстетик нормалардан янги, реалистик, жонли, табиий образлар системасига ўтишда Пушкин бизнинг шоирларга муаллим бўлди. Лекин ёзувчиларимиз, агар улар сўз санъаткори бўлмоқни истасалар, классик ва ҳозирги замон рус адабиётини чуқур ўрганишлари керак. Ҳар бир ўзбек ёзувчиси Пушкиннинг гениал адабий меросини ўз миясига сингдириши керак. Биз ўзбек пушкиншуносларининг етишмагини истаймиз.

10

Ўзбек тилига Пушкиннинг ўлмас асарлари таржима этилмоқда. Бу соҳада кўзга кўринарли ишлар қилинди. Таржималарнинг сифати, албатта, бир текис эмас. Пушкиннинг гениал асарларининг бутун гўзаллигини, баркамоллигини ўзбек тилида бера билиш масаласи таржимон шоирлардан фоят катта ижодий меҳнатни талаб қилади. Унинг айрим йирик асарлари турли шоирлар тарафидан қайта-қайта таржима этилиши керак. Бу масалада шоирлар орасида ижодий мусобақа авж олиши лозим.

20

Ақл ва нур тантанасини улуғлаган, ўлмас асарлар ижодкори буюк Пушкин бизга, совет одамларига жуда яқин, жуда қимматли, жуда ҳамовоздир. Улуғ рус шоир Александр Сергеевич Пушкиннинг туғилганига 150 йил тўлиши муносабати билан шонли тантаналарни социализм мамлакатининг барча қардош халқлари билан бирликда байрам қилаётган ўзбек халқи чинакам бахтиёрдир.

Пушкин ёлғиз рус халқи поэзиясининг қуёшигина эмас, балки емирилмас дўстлик билан бирлашган барча совет халқлари поэзиясининг қуёшидир.

30

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

- Шарқ билан Ғарбни бир-бирига улаган буюк карвон йўллари ўтган Ўзбекистон ва умуман Ўрта Осиё ғоят қадим маданиятларнинг бешиги бўлгани ҳақида бутун тарихчилар бир фикрдадилар. Савдо йўллари ёлғиз иқтисодий алоқаларнинг кучайишигагина хизмат қилмади, балки халқлар ва қабилаларнинг маънавий бойликларининг таралишига, умумийлашишига ҳам омил бўлди. Милоддан V—VI асрлар бурун Ўрта Осиё —
- 10 Сўғд ва Хоразмдаги шаҳарларда турли ҳунарлар ва санъатлар инкишоф этганлиги маълумдир. Афросиёбда (городища домонгольского Самарканда) ва Тали-Барзуда (Самарқанддан 6 км. жанубдаги городища) ўтказилган археологик қазилмаларнинг натижалари у даврлар моддий маданиятининг даражасини ва характерини гўзал ойдинлатмоқдадир. Александр Македонский истилосидан кейин Грек-Бактрия салтанати замонида Ўрта Осиё халқлари маданияти, бир тарафдан, антик маданият элементлари билан бойиди, иккинчи томондан, бу
- 20 даврда Сўғд, Бактрия ва Хоразмнинг Эрон, Сурия, Ҳинд ва Шарқий Туркистон билан маданий муносабатлари кучаяди. Шунинг учун бу давр маданиятида элементларнинг турлилиги ва санъат, моддий маданият обидаларида Ҳинд, Эрон услубларининг кучли таъсири мушоҳада қилинади. Араб истилоси Ўрта Осиёга янги дин келтиради. Бу — Ўзбекистон халқларининг турмуши, маданияти, санъат ва адабиётида, табиий, чуқур ўзгаришлар ясайди. Қуръон тили — муқаддас тил кўп асрлар фанлар соҳасида ҳам ҳукмрон бўлиб қолади. Ўрта
- 30 Осиё олимлари араб тилида турли фанлар соҳасида қimmatли ва оригинал асарлар яратадилар. Ислom маданияти дейилган машҳур маданият ёлғиз араб даҳоси

(гений)нинг ижодияти эмас, албатта; унинг муаззам биносини тиклашда Ўзбекистон ва Ўрта Осиё халқлари ҳам ўз ҳиссаларини қўшганлар.

Бир кўп Шарқ халқлари мингларча йиллар давомида маданият ва санъат соҳаларида ижодий ҳамкорлик қилиб келдилар. Уларнинг яратувчи руҳлари бир-бирларига ўз чуқур сирларини очганлар ва бир-бирларини бойитганлар. Чиндан ҳам, баъзи маданият, адабиёт ва санъат обидаларининг асл ватанлари ёки асл авторлари ҳақида қийналиб қоласан. Чунки уларда бир кўп халқларнинг ижодий фикри, фантазияси, тараққийси, ҳаётий практикаси узвий бирлашиб, баркамол жилваланади. Улуғ рус ёзувчиси Максим Горький «Минг бир кеча»нинг русча таржимасига ёзган сўз бошисида бу фикрни тўғри ва чуқур ифодалайди: «Среди великолепных памятников устного народного творчества «Сказки Шахерезады» являются памятником самым монументальным. Эти сказки с изумительным совершенством выражают стремление трудового народа отдаться «очарованно-сладким вымыслам», свободной игре словом, выражают буйную силу цветистой фантазии народов Востока — арабов, персов, индусов. Эти словесные ткани родились в глубокой древности; разноцветные шелковые нити его простерлись по всей земле, покрыли ее словесным ковром изумительной красоты».

Ўзбек халқи санъатнинг турли формаларида мўъжизадор асарлар яратди. Айниқса, архитектурада ўзбек халқининг ижодий ҳамласи шоёни ҳайрат қудрат ва порлоқлик билан намоён бўлди. Шарқнинг қадим маданият ўчоқлари бўлган Бухоро, Самарқанд ва Хоразм шаҳарлари архитектуранинг ажойиб ҳайкалларига го-ят бойдир. Ўзбек халқи тарихининг турли даврларида тикланган архитектура намуналари — мақбаралар (мавзолей), масжидлар, миноралар, мадрасалар, саройлардир. Бизгача сақланиб келган қадим обидалардан Бухорода Исмоил Сомоний мақбараси (X аср), Кўҳна Урганчдаги минора (XI аср), Бухородаги Масжиди Калон (XII аср).

XIII аср бошида Ўрта Осиёда даҳшатли мўғул бўрони босқин ясайди. Чингизнинг ваҳший қўшинлари гуллаган водийларни топтади, шаҳарларнинг кулини совурди — на сарой қолди, на кабутархона! Мўғуллар истилоси ўзбек ва Ўрта Осиё халқлари маданияти

- тарихида тахминан юз эллик йил тургунлик ва инқи-роз даври кечирилади. Ниҳоят, XIV аср охиридан бош-лаб маданият, санъат соҳасида кучли қурилиш даври келадикки, бу шубҳасиз, Темур ва Темурийлар империя-си билан боғлиқдир. Айниқса, Улуғбек даврида (XV асрнинг биринчи ярми) Самарқанд, улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий даврида (XV асрнинг иккинчи ярми) Темурийлардан Султон Ҳусайн Бойқа-ронинг пайтахти Ҳирот фан, санъат, адабиёт марказига
- 10 айланиб, архитектуранинг гўзал ва муаззам ҳайкал-лари билан безанади. Ўз даврининг энг илғор одам-лари буюк астроном Улуғбек ва ўзбек адабиётининг муассиси буюк шоир Навоий ижодий ва қурилиш фао-лиятларида халқнинг даҳосини тўла ифода этдилар.
- Энг йирик ва мароқли архитектура ҳайкалларида Шохрисабздаги Оқсарой (1380 йил), Туркистондаги Хўжа Аҳмад мақбараси (1397 йил), Самарқандда Биби-Хоним (1398 йил), Шохи-Зинда номли мақбаралар архи-тектура ансамбли, машҳур Гўри Амир «Ишратхонаси»
- 20 ва Улуғбек мадрасаларидир. Бу ҳайкаллар муаззамли-ги, шаклларининг ажойиб гармонияси, монументалли-ги, зийнатларининг кўркамлиги, порлоқлиги ва бошқа сифатлари билан ажралиб турадилар. Мана 500—600 йил ўтди, лекин бу ҳайкалларнинг кўпи ўз гўзаллиги билан, яратувчиларнинг план ва режаларининг жа-сорати билан ақл ва хаёлларни лол қилади. Бу ажойиб санъат обидаларини яратишда маҳаллий мастер-лар билан бир қаторда Эрон, Ҳинднинг машҳур усталари қатнашганликлари маълумдир.
- 30 Улуғбек Самарқандда бир вақтда мадраса ҳам обсер-ватория қуришга киришади. Бу билан у — буюк олим, мадраса билан фан ва илмий текширишларнинг узвий боғлиқ бўлиши кераклигини қайд этмоқчи бўлган. Яна шу мадрасанинг пештоқида (порталида) юлдузли само-нинг тасвири бор. Бу ҳам ҳалиги фикрни, яъни мадра-саларда ёлғиз диний таълимотларгина эмас, ҳақиқий илмлар билан шуғулланишлари керак, деган фикрни таъкидлайди. Улуғбек шундай илғор, прогрессив ҳара-катнинг йирик арбоби эдики, Бухородаги унинг мадра-саси эшигида арабча битикни ўқиймиз: «Илмга инти-лиш ҳар бир мусулмон, ҳар бир мусулмон аёли учун фарздир...»
- 40

Муסיқий, каллиграфия, каштачилик каби санъатнинг бошқа шакллари ҳам Ўзбекистонда қадим ва бой тарихга эгадир. Мусулмон фанатизми муסיқийга бир қадар манфий муносабатда бўлишига қарамасдан, халқ муסיқийни севган, янги-янги куйлар тўқиган, тўй-томошаларини, байрамларини муסיқий ва қўшиқлар билан руҳлантирган. Халқ муסיқий устодларини ҳамisha чуқур ҳурматлади. Янги мақомлар, янги куйлар яратган, ўнлаб композиторларни ва бу санъатни назарий ўрганган, бойитган муסיқийшуносларни кўрсатиш мумкин. Ўзбек мусиқиси ўз тараққиётида бир кўп Шарқ халқларининг мусиқий маданиятидан баҳраманд бўлганлиги шубҳасиздир. Шу кунга қадар ўзбек халқи тожик-эрон, араб ҳаволарини худди ўз миллий куйлари каби катта завқ ва ҳаяжон билан тинглайди.

Ўзбекистонда, бир кўп Шарқ халқларида бўлганидек, хаттотлик—каллиграфия нафис санъатлардан ҳисобланиб, кўп асрлик таърифга эгадир. Хаттотнинг санъати шоирнинг, муסיқийчининг санъати каби қимматланган. Бадий сўзни хаттотнинг қалами сеҳркор нафислик билан қоғозда яшнатиши керак эди. Хаттот, худди буюк дoston яратаётган шоир каби ёки катта картина устида ишлаётган рассом каби вақтни, меҳнатни аямасдан, ижодий руҳланиш — одухотворение билан ишлаши керак эди. Шундагина хаттот ўз мақсадига — ҳарфларнинг ажойиб гармониясига эриша биларди. Қалин асар тузаркан, бошдан охиригача ҳарфларнинг гармониясини таъмин этиш биронта ҳарфнинг биронта бўлагиде талаб қилинган ўлчовни, нормани бузмаслик шарти хаттот санъатининг нақадар мушукулписандлигини кўрсатмайдими! Хаттотдан кейин асар устида рассом — миниатюрист ишлайди. Китобда очиқ қолдирилган жойларни, саҳифаларнинг четларини рассом суюк олтин, кумуш ва ғоят мураккаб рецептлар бўйича ҳосил қилинадиган ранго-ранг, ажойиб нозик бўёқларда нафис миниатюралар билан безайди. Ниҳоят, асар бошқа санъаткорга — муқова устасига ўтади. Қимматли қўлёзма асарлар шу тарзда яратилади. Ўзбекистон ана шундай бебаҳо, нодир қўлёзмаларга бойдир. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқ қўлёзмаларини ўрганиш институти мусулмон ўрта асрчилигининг турли-турли билим тармоқларига доир араб, эрон, туркий тилларда нодир қўлёзмалар хазинасига эгадир. Бу қўл-

ёзмалар орасида турли даврларда энг машҳур хаттотлар, рассомлар яратган, ҳар бири санъат мўжизаси бўлган мингларча асарлар бор.

- Жаҳон тарихининг 1917 йилда рўй берган буюк инқилоби ўзбек халқини янги тарихий йўлга олиб чиқди. Ўзбек халқи янги ижтимоий асосларда озод ҳаётини барпо этди, янги маданиятга улфатланди (приобщался). Лекин янги маданият яратиши Шарқнинг мингларча йилги маданиятини чуқур ўрганиш, уни
- 10 халқларнинг муосир (современный) маданияти, фан ва техникаси билан узвий боғлаш ва бойитиш асосида бораётир. Совет Ўзбекистониде санъатларни ривожлантиришга берилган диққат ва эътибор буни очиқ ва яққол кўрсатади. Натижада 30 йил мобайнида санъат кўркем гуллади. Қисқа муддат ичиде миллий театр, миллий музика, миллий рақс кўрилмаган даражада инкишоф этди. Колониал Ўзбекистонда биронта миллий театр мавжуд эмасди. Бу кун Ўзбекистон 46 театрға эгадир. Жаҳон драматургиясининг шоҳ асарларидан
- 20 «Отелло», «Гамлет», «Ромео ва Жулетта»нинг катта муваффақият билан саҳнаға қўйилиши ёш ўзбек театрининг ва унинг арбобларининг ижодий ҳосиласини кўрсатувчи хайрли аломатлардандир. Илгари миллий музика ва куй, миллий рақс, асосан, якка-якка ҳаваскорларнинг иши эди. Улар, тасодиф дуч келтирса худди ўзлари каби тасодиф орқасида санъатни эгаллашға муваффақ бўлган устодлардан ўрганар эдилар. Совет Ўзбекистониде бу санъатларни халқдан чиққан талантлар гўзал қуролланган, ҳозирги талабларға жавоб берадиган консерваторияларда, филармонияларда, студияларда ўрганадилар. Ҳозир ёш ўзбек композиторлари ўзбек классик ва халқ куйларини чуқур ўрганиб, улар асосида янги музика ва миллий ўзбек операси яратиш устида жиддий ишламоқдалар. Композиторлардан Мухтор Ашрафийнинг машҳур симфониялари, Бурхоновнинг, Толибжон Содиқовнинг музикали асарларини бу йўналишдаги муваффақиятлардан ҳисоблашға ҳақлимиз.
- 30 Маълумки, мусулмон Шарқиде расм санъатида (живописи) одам образи деярли кўринмасди. Одам ўрнини бадийий ёки диний текст, бой, рангдор орнамент эгаллаган эди. Ҳозир ўзбек рассомлари эски санъатнинг энг гўзал, энг қимматли традицияларини ўзлаш-

тириб, янги живопис — жонли ҳаётни чуқур, тўғри, мазмундор акс эттирувчи живопис яратмоқдалар. Ўзбек архитекторлари эски архитектуранинг бой ва доно традицияларини ўзлаштириб, шаҳарлар, қишлоқларнинг қайта қурилишида қўлламоқдалар. Тошкентда Алишер Навоий номли муаззам театр биносини Ўзбекистоннинг ҳамма шаҳарлари ва областларидан даъват этилган энг яхши халқ устодлари беаб, Шарқ санъатининг халқ ижодиётининг бутун бойлигини намоён қилдилар. Соч-соқоллари оқ муҳтарам халқ санъаткорлари мактабларда, махсус бадий техникумларда таланти ёшларга қадим ўзбек санъатининг бутун ҳикмати-ни, сирларини, минг йиллик традицияларини очаётирлар. Ўзбекистонда халқ мастерлари, санъаткорлари энг ҳурматли одамлардирлар. Талантли халқ устодлари уста Ширин Ўзбекистон Фанлар академиясининг фахрий аъзосидир.

10

ШОИР ҲАҚИДА

Ҳасан Пўлат олдинги бўғинга мансуб шоирларимизнинг кўз олдида адабиётга кириб келди. Бадий сўз мастерлигининг зарурий ва қийин довларидан ошиб кўз олдимизда вояга етди. Адабиётга у чин ихлос, холис ният ва севги билан берилди. Шунинг учун у, шеър деган инжиқ, сердиққат машғулотнинг тошда гул ўстириш каби оғир заҳматига зўр қунт ва азм билан киришди. Илк қоқилишлар, муваффақиятсизлик уни руҳсизлантирмади, аксинча, шоирни ўз асарлари устида яна жиддий, чуқур ўйлашга, катта ҳавас билан ишлашга даъват этди.

Ҳасан Пўлат янги, енгувчи совет ҳаёти куйчиси сифатида ўртага чиқди. Беш йилликларни — озод меҳнат ғалабаларини, бахтли ҳаёт қурувчи янги одамларни, мамлакатимизда рўй берган янги кишилик муносабатларини куйлашга интилди. Шоир ижодининг биринчи даврида қурилиш тематикаси катта ўрин олди. Унинг илк китобларини ташкил этган шеърлар фабрика-
20 заводлардаги, пахта далаларидаги, муаззам қурилишлардаги меҳнат ва курашнинг қизгин нафаси ва ҳаяжони билан тўладир. Чунки шоир тсварагидаги ҳаётнинг улуғ, қайноқ тўлқинларини шодлик тўла кўзлари билан кўрарди, юрагида уларнинг оҳангини ҳис этарди. Фақат образлар орқали гавдалантиришда, шоирона шаклланда ожизлик қиларди. Ҳатто баъзан шеърнинг ибтидоий қоида ва приёмларидан хабарсизлигини кўрсатиб қўяр эди. Шоир бу нуқсонларни тез англади, кўп ишлади. Уқиди, ўрганди, натижада, кўп ўтмасдан, Ҳасан Пўлат чинакам шеър тили билан тўла ёқимли товуш билан куйлай бошлади.

Уқувчига тақдим этилаётган бу тўплам, Ҳасан Пўлат ижодидан кўркам бир гулдаста дейиш мумкин. Тўпламда Ҳасан Пўлат поэзиясининг ранг-баранг жилвалари акс этади. Шоир кейинги йилларда ҳаётни, воқеликни кенгроқ, чуқурроқ идрок этмоққа тиришади. Шоир нотиқийлик ва юзаки тавсифлардан лирикага ўтади. Фикр ва ҳисларини ўз юрагининг жонли алангаси билан, хаёлининг тоза нур ва ранглари билан чиза бошлайди. Ҳасан Пўлат лирикаси тор, шахсий, мубҳам, илинмас ва инжиқ кечинмалар, сезгилар, кўринишлардан холидир. У ҳамма вақт ғоявий ёрқин, соғлом ва тетикдир. Ҳасан Пўлатнинг ижодига ғам-андух булутлари ҳеч маҳал кўлка ташламайди. Унинг ҳеч бир шеърида бадбинлик изини кўрмайсиз. Ҳамиша Ҳасан Пўлат янги, музаффар, порлоқ совет ҳаётининг самимий куйчиси бўлиб қолди. Шоир ҳамиша ўзининг жонли, яшнаган, тўлишган ҳаёт ичида сезади. Қай тўғрида куйламасин, шоир бахтиёр ҳаётимизга чуқур ва оташин севгисини ифодалайди.

10

Ҳасан Пўлат бахтиёр, мард, ватанпарвар совет ёшлигининг шоири. Унинг кўп шеърлари совет ёшларига, комсомолга бағишланган. Шоир мамлакатимиз одамларига, давримизнинг руҳига хос сезгини, тетиклик ва ҳаётсеварлик тимсоли бўлган ёшликни севди.

20

Ёшлигимдай қуш учар кўкда,
Ёшлигимдай қуёш порлайди.
Ёшлигимдай очилган гуллар,
Кўнглим ойдин, ўйларим ойдин.
(«Май қўшиғи»дан).

Ёшлик, соғломлик, ҳозирги ҳаётни тасдиқлаш ва ёрқин келажакка чуқур ишонч Ҳасан Пўлат ижодининг энг бой томонларидан бири.

Мен ўғлимни, келажакимни
Кенг кафгимда олиб юраман.
Салом турмуш, салом гўзал май.

Шоир тарихнинг енгувчи тенденцияси билан нафас олади. Бутун жаҳонда озод, бахтиёр ҳаёт тантанасининг иштиёқи билан яшайди.

Олча думдумалоқ бутун қип-қизил,
Фикримда айланар улуг ер шари.
(«Олча» шеърідан).

40

Шоир бу ғояни ўқувчига талқин этмоқдан завқланади. Бундай улуғ ғоялар учун ишлашга, курашга, керак бўлганда, жонини фидо этмоққа даъват этади.

Совет ватани бахт, эрк, нур манбаи ва шоирнинг меҳрибон онаси. Ватан — улуғ она ғамхўр қўллари билан ғариб етимчани одам ва шоир қилди. Ватанга нисбатан Ҳасан Пўлатнинг муҳаббати бениҳоя. Шоир бу билан фахрланади. Ватан — онага муҳаббат ва садоқатини тараннум этиш — унинг илҳомининг севикли ва туганмас мавзуйдир. Шоир учун ҳар нима ватан совғасидир.

Соясига тол имлар секин,
Кийиб олган ям-яшил кўйлак.
Баҳор толни, а, боламни мен
Кийинтирдим: кийгани ипак.

(«Баҳор ва болам» шеърдан).

Ҳасаннинг боласига ипак кийдирган ватанда шоирнинг фарзанди ўсиб, унажак. Шоир бундан бениҳоя хурсанд.

Ватан севгиси Ҳасан Пўлат қаламини душманларга қарши ғазаб ўти билан тоблайди. Ватанни ҳар қандай душманлардан ҳимоя этишни шоир ўзининг муқаддас вазифаси каби ҳис этиб келди.

Ев бошида найза, қилич ўйнатишни ўргандим.

Улуғ Ватан урушидан илгари умуман ўзбек совет поэзиясида ҳарбий тематика ғоят заиф эди. Лекин Ҳасан Пўлат ижоди бу тематикага бой бўлган.

Разил фашист босқинчилар Ватанга бостириб кирадиган, жўшқин совет ватанпарвари Ҳасан Пўлат душманга қарши ғазаб ва нафрат билан тўла шеърлар берди. Бутун совет кишиларини душманга зарба беришга чақирди. Унинг «Баҳор» шеърида ҳар мисра, ҳар сўз ғазаб кучи билан ёнади:

Истайманки,
Евга санчылган
Ханжар бўлсин майса ва ўтинг.
Истайманки,
Фашист устига
Ўқ ёғдирсин кўкинг, булутинг.
Истайманки,
Ҳар бир япроғинг
Ев бетида ўт сачратган
Энг қақшатқич шапалоқ бўлсин!

40

Совет Армияси Улуғ Коммунистик партия йўлбошчилигида немис-фашист босқинчилари устидан ғалаба қозонди...

Содиқ ўғиллар бугун қаҳрамонлик мўъжизалари яратмоқдалар. Ҳасан тирик бўлса эди, ғалабаларимиз илҳоми билан қандай тўлиб-тошиб куйлаган бўлар эди! Оташин шоир 31 ёшида, 1942 йилнинг 7 сентябрида жуда бемаҳал вафот этди. Куйчининг овози авжига чиқаркан, кесилди-қолди. Лекин гўзал, лирик қўшиқлари шоир жондан севган бахтиёр ватаннинг ҳавосида 10 мудом жаранглайди.

ВАЗИФАЛАРИМИЗ ҲАҚИДА

Янги «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журнаlining таъсис этилиши катта ва муҳим воқеадир.

Улуғ Октябрь социалистик революциясининг даҳшатли бўронлари ичида эксплуататорлар ҳокимияти парчаланиб, мангу йўқолди; ишчи ва деҳқонлар ҳокимияти яратилди. Халқ ҳаётида тарихда мисли кўрилмаган қуёшдай порлоқ давр очилди.

Шу муаззам кунлардан биз қирқ йил босиб ўтдик. 10 Шундай қисқа тарихий даврда хўжалигимизнинг ҳар бир соҳасида катта тараққиёт, буюк ҳамлалар, янги яратилишлар бўлгани каби ўзбек тили ва адабиёти соҳасида ҳам янги, катта ўзгаришлар бўлди.

Илмий кадрларни Коммунистик партия доимо чуқур ғамхўрлик билан ўстирди, етиштирди. Тил ва адабиёт соҳасида ҳам Коммунистик партиянинг ёрдам ва йўлланмалари бизга буюк маънавий қувват бўлди. 20 Партия бизнинг халқ олдидаги бурчимизни ижодий ғайрат, жасорат билан ўташга ундади, бизни марксизм-ленинизм назарияси билан қуроллантирди.

Социалистик революциядан илгари реакцион социал гуруҳлар халқимизнинг тилини авом тили, ярамас тил деб писанд қилмаганлар, ўз она тилларининг тараққиёти учун хизмат этмаганлар ва буни шараф, деб билмаганлар. Битта-яримта ватанпарвар ҳақиқий олимларимизнинг ўзбек тили назарияси устидаги ишлари, интилишлари катта ғовларга дуч келган. Масалан, ўзбек адабий тилининг ва адабиётнинг тараққиётида улуғ Навоийнинг илмий ижодий ҳиссаси буюк 30 бўлса ҳам, Навоийнинг ҳосилдор ҳаёти сўниши билан унинг ўзбек тилини илмий ўрганиш соҳасида бошлаган

хайрли иши давом этмади, у очган йўлга асрлар бўйи тўғон солинди.

Улуғ Октябрь революцияси бизга кенг тараққиёт йўлини очгандан бошлаб, биз марксизм-ленинизм таълимотини асос этиб, бу таълимотни машъал тутиб, совет тилшунослиги ва адабиётшунослигини яратдик ва уни ҳақиқий илмий йўлдан олиб бордик. Тил қоидаларини ўрганиш, илмий тил яратиш, адабий тилни омма тили асосида тараққий эттириш каби тил ва адабиёт проблемалари устида ишлаб, талай ютуқларга эришдик, мактаб ва олий ўқув юртлари учун тил дарслари яратдик, кўпгина илмий асарлар ва кўп сонли тилшунос ва адабиётшунос кадрлар етиштирдик.

Мана шу ажойиб ютуқларимиз асосида энди тилшунослик ва адабиётшунослик фанларини янги, юқори босқичга кўтаришимиз керак. «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журнали ана шунга хизмат этиши лозим.

Фан, адабиёт ва санъатнинг тараққиёт томирлари ҳаётдан озиқланади. Шунинг учун тил ва адабиёти- мизда тилшунослигимиз ва адабиётшунослигимизда чуқур ҳаётийлик, халқ ҳаёти билан чамбарчас алоқа, коммунизм қуриш вазифаларига тобелик ва курашчанлик хусусиятлари бўлмоғи лозим. Адабиётимиз халқнинг бугунги талабларига хизмат этадиган, воқелигимизни чуқур ифода қиладиган, янги давр, озод меҳнат қаҳрамонларининг туйғуларини, ҳисларини жонли акс эта оладиган даражада юқори босқичга кўтарилмоғи лозимки, биз шу ғоя, шу мақсад учун хизмат этамиз. Тилимизнинг тараққиёти бизнинг коммунизмга томон ғолибона юришимизни тезлатишга қаратилмоғи лозим.

Бизнинг юлдимизда тил ва адабиётимизнинг ҳаётий муҳим ва мураккаб масалалари, назарий проблемалари туради. Тил ва адабиётимиз социалистик фан ва маданиятимиз билан ҳамоҳанг, ҳамнафас бориши лозим.

Ҳамон ҳал этилмаган масалалар кўпдир. Биз ҳақиқий илм дунёсига кирдик, илм булоғини топдик. Узоқ бой тарихимизнинг ҳам ҳали очилмаган саҳифалари кўп. Қадим шоирларимиз, назмчиларимиз, олимларимиз, файласуфларимизнинг кўп асарларига ҳали тоқилганимиз йўқ. Уларнинг ижодлари чидамли, узоқ, чуқур текширишларни-ўрганишларни талаб этади.

Ҳатто энг буюк шоиримиз Навоийни ҳали кўп текширишимиз, ўрганишимиз керак.

Ўзбек совет адабиётининг йўлини ва унинг ривожига буюк рус адабиётининг ижобий таъсирини кўрсатиш, қардош совет халқлари адабиётини текшириш, ўрганиш, уларнинг тажрибаларини назарга олиб, ютуқларига эргашиб, тил ва адабиётимизнинг янада тараққий эттириш йўлларини излаш лозим.

10 Кўшнимиз — чет Шарқ мамлакатларининг қадимги классик адабиётни ва янги прогрессив адабиётни ўрганиш ҳам вазифаларимизнинг бир тармоғидир.

Сўнгги вақтларда буржуа ташвиқотчилари маркча-ленинча адабиёт назариясига, социалистик реализмга ҳужумларини оширдилар. Бундай ҳужумларга қаттиқ зарба бермоқ бизнинг жуда муҳим вазифамиздир. Ленин принципи — коммунистик партиявийлик принципини қурол тутиб, янги авлодни марксизм-ленинизм руҳида тарбия этиш бизнинг улуғ бурчимиздир.

20 Ҳозирги замон проза, драматургия ва поэзияси масалалари, марксистик эстетика, адабиёт тарихи, назарияси, танқидчилик соҳасидаги катта проблемалар, ҳаммаси диққатимизни жалб этмоғи лозим. Вазифалар буюк ва кўп. Уларни санаб чиқиш қийин. Улуғ ҳаётимизнинг талаблари ҳам жуда улуғдир.

30 Тил ва адабиётимиз ҳам ҳаётимиз билан ҳамқадам бўлиб, коммунизм қуришдек буюк ишимизга актив қатнашиб, янги ва янги довлар ошсин. Шу вазифаларимиз ва шу орзуларимизнинг амали учун курашайлик. Бу курашда хизматимиз, ижодимиз чуқур, илмий, салмоқдор ва мазмундор бўлмоғи биздан катта масъулият, меҳнат ва жасорат талаб этади.

АДАБИЁТ, ТАРИХ, ЗАМОНАВИЙЛИК

Савол. Яқинда адабий жамоатчилик юбилейингизни нишонлади. Ижодий йўлингиз қачон ва қандай бошланганлигини айтиб беролмайсизми?

Жавоб. Юбилей арафасида ижодий йўл бошланган пайтни танлаш унча машаққатли эмас. Агар одам ўз шахсиятига ортиқча баҳо бериб юбормаса, бу шартли нарсадир. Ижодий йўлингнинг ҳақиқатда қачон бошланганлигини белгилаш эса анча машаққатдир.

Мен мактабда ўқиб юрган пайтлардаёқ қўлимга 10 қалам олдим, асарларим 1923 йилдан бошлаб матбуотда босила бошлади. Мактабдаги йилларимда Шарқ классикаси билан танишдим. Ҳиротлик буюк Навоий ва ажойиб лирик, озарбайжон адабиётининг буюк сиймоларидан бўлган Фузулийга бениҳоя кўнгил қўйдим. Менга шеърятдан илк сабоқни шулар бердилар. Айтмоқчи, менинг авлодим онгли ҳаётга революция билан бирга қадам қўйди, ҳаётдаги биздан катта кишиларга ғалати туюлган тараққиёт ва ўзгаришлар биз учун нормал ҳодиса эди. Ривожланиш тез суръатлар билан 20 борар, ҳар бир кун қандайдир бирор янгилик бахш этар, газеталар ва митинглар ҳаётни шиорлар тилига таржима этар, шеърят мавзулар ва ритмларни секин оқадиган ва образлари системаси жиҳатидан мураккаб бўлган традицион шакллардан эмас, ҳаётдан ўрганарди. Поэтик ифоданинг бундан бўлак шакллари йўқ эди. Шунинг учун ҳам янги мазмун беихтиёр равишда эски шакллардан жой ола бошлади. Мен ҳам газеталарга берган илк шеърларимни ана шу шаклларда ёзгандим.

Буларнинг қандай шеърлар эканлигини изоҳлаб 30 ўтиришнинг ҳожати бормикин?

- Янги турк поэзиясининг асарлари мени илк марта лирик соддалик йўлида изланишга ўргатди. Мен турк поэзияси билан техникумнинг студенти бўлган йилларимда танишдим. Уша пайтда Бокуда Яҳё Қамол, Ризо Тавфиқ, Абдулҳақ Ҳомид ва бошқа бир неча турк шоирларининг асарлари нашр қилинганди. Бу асарлар менинг ҳам қўлимга тушиб қолди. Булар ҳозир ҳам менда сақланади. Яқинда уларни қайтадан варақларканман, илк марта таъсирланганимни кўз олдимга келтирдим. Муҳим ва мураккаб нарсалар ҳақида соддагина қилиб сўз айтиш мумкин экан. Қалбни забт этган ҳис-туйғуларни, чуқур лиризмни ифода этмоқ учун дабдабали шакл шарт эмас. Ахир кўнгил қўйган қизга «севаман» деб айтмоқ учун беқасам тўн кийиб келиш зарур эмас-ку. Энг муҳими кундалик ҳаёт предметлари, одатий нутқ поэтик оламнинг бутун дабдабаси ва жозибасини йўққа чиқариб қўядиган кўринарди. Шунинг учун ҳам тилдаги соддалик оддий халқ саройга йўлатилмаганидек, поэзияга ҳам йўлатилмасди. Амалда эса чинакам жозибадорлик ана шу соддаликда эди.
- 10 Ҳозирда менга жуда ҳам содда туюладиган бу кашфиёт ўша пайтларда ниҳоятда муҳим бўлганидан бир оз вақтгача ўзим мафтун бўлиб келган барча нарсалардан ихлосимни қайтариб қўйди. Эски лириканинг ифода йўллари, поэтик қурилишини тушунмоқ учун улкан адабий тажрибага ва сўз санъатига тарихан ёндашиш уқувига эга бўлмоқ керак. Эски лириканинг ифода йўллари ва поэтик қурилишида одатдаги ҳаёт ва нутқдан йироқлик унга хос ҳодисадир. Бу ҳаёт ва тил тараққиётда уни
- 30 анча орқада қолдириб кетганидандир. Бу лирика бир вақтлар жонли ва ажойиб ҳодиса, содда ва навқирон бўлганлиги учун ҳам ҳозирги кунда бамисоли ҳайкал сифатида бизга бирмунча гўзал кўринади.
- Мақтаб ва техникумда ёзган шеърларимдан «Туйғулар» деган тўпламим вужудга келди. У 1926 йилда ижтимоий фанлар факультетида ўқиётганимда босилиб чиқди. Илк китоб ҳар ким учун ҳам қувонарли ҳодисадир. Шундай бўлса ҳам мен энди бутунлай бошқача ёзиш кераклигини тушунардим. Келаси йили Ленинградга ўқишга кетиб, рус тилини жиддий ўрганишга киришдим, рус ва жаҳон классикаси асарлари билан таниша бошладим. Шундан кейин «кашфиётлар» оқими мени лол қолдираверди. Булар орасида мен учун энг

муҳим бўлган бир кашфиётни алоҳида таъкидлаб ўтишим керак. Бу менинг поэзия оламида Александр Блок билан танишувим эди. Агар Навоийни ҳисобга олмаганда (мен ўқувчилик ёшидан ўтиб, чинакамига тушунмоқ учун Навоий асарларига яна қайтгандим), Блок менинг асосий поэтик муҳаббатим бўлиб қолди. Мени Блок мисраларининг ҳар бири лиризмга тўлиқлиги, ҳар бир сўзда унинг маънавий олами сезилиб туриши ҳайратда қолдирарди. Блок ҳаётнинг ҳар бир лаҳзасини ўз асарларида абадийлаштира олар, шунинг учун ҳам уларни ўқиганда, ўзингизни ана шу мангуликнинг қучоғида ҳис этардингиз. Айтмоқчи, Блок асарларида ўз кайфиятини аниқ фикрга ва равшан манзарага айлантирмайди, кайфияти кайфиятлигича қолади, бироқ шунда ҳам унинг ана шу кайфияти лиризм ва образлиликка тўлиқ бўлади.

Менинг Блок билан танишганлигим иккинчи тўпلامим бўлган «Кўнгил найлари»да сезилиб турса керак. Ундан жиддий равишда ўрганганлигим Ленинграддаги ёзган шеърларимдан ташкил топган учинчи тўпلامимда озми-кўпми кўриниб туради. «Машъала» деб аталган бу китобим ўттизинчи йилда босилиб чиқди.

Рус поэзияси билан танишганлигимни гапирганимда, Пушкин ҳақида лом-мим демаганлигим рус китобхоналарига ғалати туюлиши мумкин. Шуни эътироф қилишим керакки, мен Пушкинни ўзим учун чинакамига кўп вақт ўтгандан сўнг кашф этдим. Бу ўттиз олтинчи йилнинг ёзида, Пушкин вафотининг 100 йиллиги арафасида бўлган эди. Биз бир неча ёзувчи — Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун, Мақсуд Шайхзода ва мен Чимёнда турардик. Биз Чимёни ҳазиллашиб, ёзувчилар макони деб атардик, асосан таржима билан шуғулланардик. Мен ўшанда «Евгений Онегин»ни таржима қилардим. Бу ишга мен хавфсираб қўл урган эдим, чунки вазифа улкан ва масъулиятли эди. Бироқ роман текстининг маъзини чақа борганим сари хавотирларим тарқаб, чинакамига завқ ва ҳузурга берилдим. Асарнинг биринчи бобидаги қувноқ ва дабдабали бандлар, «где я страдал, где я любил, где сердце я похоронил» сингари мунгли мисралар кишига шунчалик тўлиқ тасаввур бахш этар, тасвирдаги аниқлик ва маҳорат кишининг кўзига ёш келтирарди. Мен бунгача ҳам «Евгений Онегин»ни кўп марта ўқигандим, бироқ таржима қилаётганда ҳар бир сўз, жумла, мисра устида муқаррар ўйланиб қоласан

киши. Мен шунинг учун ҳам бутун вужудим билан поэзиянинг улкан меҳнатини, ҳаётни чуқур билишни талаб этишини сездим. Ўша ёзда ўзим ҳам шеърлар ёздим, кейинчалик бу шеърлар «Чимён дафтари»ни ташкил этиб, «Қуёш қўшиғи» деб аталган китобимга кирди. Улар орасида Пушкин поэзиясига аталган шеърларим ҳам бор. Айтмоқчи, бу мавзуга мен кейинчалик ҳам кўп марта қайтдим. Мен Пушкинга нега бунча кеч қизиқиб қолдим деб ўйга ботаман. Пушкин билан алифбо орқали танишган кишиларга у бамисоли она тилидай яқин ва қадрдон бўлиб қолади. Кишининг ёши катталашгани сари у ўзининг абадий ҳамроҳини яна ва яна чуқурроқ ўргана боради, бу иш беихтиёр равишда рўй бераверади. Пушкин билан ёшингиз катталигида танишганингизда, унинг асарларидаги равшанлик ва баркамоллик аввалига тушунарсиздай кўринади. Ана шу равшанликдан ўзингизни қийнаб келаётган барча саволларга жавоб топиш учун киши ҳаёт бағрида бўлиши, чинакам маънавий камолот касб этиши лозим.

20 Айтгандай, Пушкин билан танишувим ёзувчилик ҳаётининг бошқа даврига тўғри келади. Биринчи бошланғич даврим «Машъала» тўпламим билан тугаган эди. Ўттинчи йилдан то эллагинчи йилларгача менинг биронта ҳам лирика китобим чиқмаганлигини айтиб ўтишим керак. Лирик поэзия, сюжетли поэзия поэмаларим қаршисида иккинчи планга ўтди, улардан кейин проза ёзишга ўтдим.

30 **Савол.** Сиз ҳозиргача классик адабиётдан нималарни ўрганганлигингизни айтдингиз. Замондош ёзувчилардан ҳам бирортасининг адабий таъсирини сездингизми?

Жавоб. Буни аниқлаш бошқаларнинг иши бўлса керак. Чунки доимо ўз йўлингизда кетаётгандек бўласан. Ўзингизга таниш ва дўст бўлган кўп улкан ёзувчилар менга чин инсон сифатида таъсир кўрсатганлар. Бу ишимда ҳам акс этган бўлиши эҳтимол. Бироқ менимча, бевосита ижодий таъсирни сезмаганман.

40 Техникумнинг студенти эканлигимдаёқ муаллимларимиздан бири мени Абдулла Қодирий билан таништирди. Урта бўйли ва миқтидан келган, доимо тўн ва баҳмал дўппи кийиб юрадиган, кўринишидан деҳқонларга ўхшаган, тим қора кўзлари кичик, ўткир, шўхчан, синовчан боқувчи, гоҳо эса худди ўзи билан банд бўлгандай бепарво кўринган бу киши ўша пайтлардаёқ машҳур ёзув-

чи, ҳаммамиз қўлдан қўймай ўқийдиган ўзбек адабиётидаги биринчи улкан ва гўзал романнинг автори эди. Мени ниҳоятда у одамнинг салобати босиб қолганидан, зўрға нималарнидир гўлдирадим, ўшанда унинг менга нималар дегани эсимда йўқ. Кейинчалик мен у билан тез-тез учрашиб турдим, бироқ уни фақат ўттизинчи йилларнинг бошларида, Ленинграддан қайтиб келганимдан кейингина дурустроқ билиб олдим.

Абдулла Қодирий истеъдодли, қалби бутун ва ўзига хос равишдаги шахс эди. Сиртдан қараганда босиқ, камгап кўринар, чунки у ҳар бир сўзни тарозига солиб кўрар, оғзига келган ҳар бир сўзни айтавермас, секин ва гапи худди ўзига халал бераётгандек ёқинқирамай гап бошларди. У ақлий меҳнат кишиларига ҳар маҳал ҳам насиб бўлавермайдиган даражада жисмоний меҳнатга ўч киши эди. Жисмоний меҳнатга чалғиб, унинг қандайлигини ўзида синаб кўриш ҳар бир зиёлининг зарур эҳтиёжи эмасди. Қодирийнинг меҳнатга ўчилиги — деҳқондан чиққанлигида бўлса керак. Ўзи ҳам худди деҳқонлардай тиним билмасдан қаттиқ меҳнат қилар эди. У Самарқанд дарвоза яқинида турар, каттагина боғи бўлиб, унда шафтоли, олма, тоғолчаларнинг кўп нави бор, уларни ўзи парвариш қиларди. Айтмоқчи, унинг адабий асарларидан келадиган даромад қозонини ҳар маҳал ҳам қайнатавермас, шунинг учун ҳам гоҳо бола-чақасини боғи боқарди. Боғнинг ичкарасида бир неча қути асалариси бўларди. Ўттизинчи йилларнинг бошларида уни тақсимот дўконида¹ кўриб қолганимизда, рафиқамга:

— Бу ерда менга асал ҳам тегади, хўп десанглар тегишимни ола қолинглар, уйда асал ўзимиздан чиқади... — дегани эсимда.

Ўзининг айтишига қараганда, у шундай ёзарди: аввалига кўчада, кўпинча кечқурунлари хувиллаб қолган пайтда, узоқ вақт айланиб юриб, янги асарининг бўлажак қаҳрамонлари ва сюжет йўлларигача ўйлаб, роса пишитарди. У гоҳи пайтларда эрталабгача ҳам кўча зарди, қайтиб келгандан кейин эса кўрпача ёзиб, сиёҳ билан қоғозни бош томонига қўйиб оларди-да, ётиб ёзаверарди...

¹ Маҳсулот ва моллар карточка ва талонларга қараб бериладиган магазин.

— Бу жуда ноқулай усул бўлса керак,— дерди у кулимсираб.— Бошқа ҳеч кимга буни маслаҳат бермайман. Ўзим эса ўрганиб қолганман, бўлмаса ёзолмайман...

Абдулла Қодирий мадрасада ўқиган, ёшлигида рус адабиёти ва рус тилини билмасди. У етук ёзувчи бўлиб етишган пайтларида рус адабиётини ўзига кашф этганидан, худди мактаб ўқувчисидай терисига сиғмай фахрланиб қўярди.

10 Кейинги йилларда танқидчилар унга тез-тез ҳужум қилиб турдилар. У иложи борича унга эътибор бермасликка тиришса ҳам, танқид тошлари иззат-нафсига тегиб, қалбини яраларди.

— Манавини қаранг-а,— деди у бир куни кескин ёзилган бир мақоланинг муаллифи ҳақида,— бу гўдакни ёзишга ўзим ўргатувдим-ку. Ҳаммасидан ҳам шуниси ажабки, мен ҳақимда ёзганларини ўзимдан эшитиб олганди, фақат оёғини осмондан қилибди, холос.— Абдулла Қодирийнинг кўзлари истеҳзо ўтида ёнса ҳам, овозидан пинҳоний алам сезиларди.

20 — Мени миллатчиликда айблаш ғирт бемаънилик эмасми!— деди у менга бошқа сафар.— Нимага миллатчи дейишяпти денг? Мен халқни қандай бўлса ўшандайлигича кўрсатмоқчи бўлганим учун бундай қилишяпти. Ҳаммасини бир ўлчовда ўлчаш интернационализм эмас-ку, ахир? Айтишларича, гўё мен бугунги ҳаёт ҳақида ёзмаётган эмишман. Ёзувчи ўзи энг яхши билган нарсасини акс эттириши зарур-ку, ахир. Мен бошқа кўплар қатори ёшлигимда кўп кўрган нарсаларимнигина яхши биламан...

30 — У жим қолдида, ўйчан ҳолда қўшиб қўйди:— Ҳозирги замон темаси шундайгина ёз-ёз деб турибди, бироқ бирон нарса чиқара оларми-канман? Уҳ, билмайман, ақлим етмай қолди...— У кулимсираб қўйди-да, ўзига-ўзи:— Ҳамма гап мана шу билмаслигимда! Қам нарса биламан. Мен оғир қарвон одамман, кўп кузатишим керак,— деб қўйди.

Мен кейинчалик проза ёзишга ўтганимда «кўп кузатишим керак» деган сўзларни тез-тез эслаб турардим. Абдулла Қодирийнинг прозаси биринчи навбатда ғоятда 40 ҳаётийлиги билан ажралиб туради. Қодирийнинг тилидан унинг халқнинг бой ва ажойиб тилини ғоятда яхши билганлиги яққол сезилади. Унинг романлари ана шун-

дай гўзал тил билан ёзилган. У маълум нуқсонларидан қатъи назар, туғма эпик ёзувчи, кенг кўламдаги мастер, юксак маънодаги реалист санъаткор эди.

Фақат ўтмишни эслаганингдагина узоқ умр кўрганингни эътироф этасан, киши. Мен ҳозирда йўқ бўлган қанчадан-қанча кишиларни билардим. Мен Фадеев ва Луговский билан кўп йиллар дўстона муносабатда бўлганман.

Луговский кўп йиллар мобайнида қурол-яроғлар коллекциясини тўплаганди.

— Россияда пичоқ тақдим қилса ёмон бўлади, деган нақл бор,— дерди у ҳазиллашиб.— Мен бу нақл нотўғри эканлигининг жонли шоҳидиман. Дўстларим менга пичоқ тақдим қилишгани қилишган. Мен бўлсам мана соппа-соғ юрибман!

Мен ҳам Луговскийга ўзбекча пичоқ тақдим этдим ва орадан кўп йиллар ўтгач, бу пичоқни унинг Москвадаги квартирасининг деворида кўрдим. Мен Луговскийнинг ўзи: «Эсингдами? Сенинг совғанг...» демаганида, бу пичоқни танимасдим, албатта. Ушандан кейин, дарҳақиқат, Тошкентда биргаликда ўтказган ажойиб оқшомни, винолар ичганимизни эсладим. Бироқ ўшанда бизни вино эмас, балки навқиронлик, ўзимизга ва ҳаётга бўлган ишонч сарҳуш этган эди. Бу хусусият айниқса Луговскийга хос бўлиб, у одамларнинг завқу шавқини ошириб юборар эди.

Мен Фадеев билан кўп йиллик таниш ва дўстгина эмас, балки биргаликда ишлагандим ҳам. Қирқ еттинчи йилда совет депутатлари составида Англияга бирга бордик. Қирқ еттинчи йилнинг ёзида мен ундан қаламда ёзилган хат олдим. Хатда у мenden Москвага келиб секретариат ишида кўмаклашишни илтимос қилганди. Сафар вақтида ва секретариатда қизгин иш билан бир ой мобайнида ҳар куни тез-тез кўриб турардим. Фадеев ниҳоятда ишчан одам бўлиб, улкан ва ўткир ақл эгаси эди, ҳар бир нарсага ақл билан ёндашар, одамларнинг гапларини диққат билан тинглар, содда муомала қилар ва теварак-атрофдагиларга самимий муносабатда бўларди. Кичик, бироқ характерли бир эпизод эсимда. 1952 йилнинг августида рафиқам билан Москвадан ўта туриб, Ёзувчилар союзига бирров кирганимизда, Фадеевни учратиб қолдик. Фадеев бизни ўзининг дачасига олиб кетаман деб қаттиқ туриб олди, бироқ биз фурсатимиз

йўқлигидан ўша куни кечқурун жўнаб кетдик. Меҳмонхонага қайтиб келганимизда, бизга пакет тутқозишди. Унда «Еш гвардия»нинг янги нашри бўлиб, муаллифнинг фоят самимият билан ёзилган дастхати ҳам бор эди.

Қирқ еттинчи йилда Фадеев ўзининг дачасида бир неча ўртоқларига «Удэгеларнинг сўнгиси» асаридан янги парчалар ўқиб берганди. Ушанда борлардан Тихонов эсимда. Фадеевнинг, афсуски, битмай қолган романи 10 ўшанда менга жуда таъсир қилганди. Муаллиф тўлиб-тошиб ўқиркан, унинг улкан ниятини ўзида жо қилган асар эканлигидан бениҳоя таъсирландим. Бу асар ёш йигитнинг бадиий тарихи, унда тасвирланган жой оламнинг энг улкан жумбоғи бўлган Сибирь — Фадеевнинг ватанигина бўлиши мумкин эди. Бу ниятнинг кўлаמידан ўзим кўп йиллар билган ва фахрланган улкан ҳамда унутилмас инсонни сезиб тураман.

Савол. Сиз ўзингизнинг йирик поэтик асарларингизда ва айниқса прозангизда доимо тарихга, олисдаги ёки 20 яқин ўтмишга мурожаат қиласиз. Тарих ва адабиётнинг ўзаро алоқаси, адабиётнинг ўзидаги тарихий ва замонавий мавзуларнинг ўзаро алоқаси ҳақида қандай фикрдасиз?

Жавоб. Адабиёт — доим тарихдир. Тарих — доим адабиётдир. Менимча, бу фикрларда бирор янгилик йўқ. Энг қуруқ ва тўғри йилномачи қандайдир даражада воқеалар ва одамларни баён қилиши ҳаммага маълум: йилномачи бунда воқеаларни қоғоз, пергамент ва сопол жадвалларга туширишдан аввал уларни қалбидан ўтказди. 30 Бошқа тарафдан роман қайси бир жўшқин давр ҳақида ҳикоя қилмасин ёки шахснинг хусусий кечинмаларига бағишланган бўлмасин, у инсон тажрибасини қай даражада умумлаштирган бўлса, муқаррар равишда тарихий шаҳодат бўлиб ҳам хизмат қилади. У аввало авлодлар у ёқда турсин, замондошлар учун шундай хизмат қилади. Пировардида йилномалар кундаликлардан бошланади, агар текшириб кўрилса, улар ўртасида принципал тафовут кўринмайди. Бунинг устига вақт айниқса бизнинг кунларимизда тез ўтмоқда. Газеталардаги янгиликларни ўқишга улгурмасингизданоқ улар архив материалларига айланиб қолади. 40 Болалигимизга ёки ёшлигимиз йилларига бағишланган ўттизинчи йилларнинг китоблари ҳам биз учун энг муҳим кундалик воқеаларга

тўлиқ кўринса-да, бугунги кунда ёшлар томонидан тарихий асарлардек қабул қилинмоқда...

Қайтараман, бу ҳаммага маълумдир. Бироқ бундан ўтмиш давр ва унинг кишиларини тасвир объекти қилиб танлаган қаламқашлар адабиётдаги тарихни монополия қилиб олишлари керак деган фикр келиб чиқмайди. Адабиёт — бу доимо тарихдир. Бошқа томондан эса тарихий романдаги асосий нарса, менимча, қанчалик уқув билан келтирилишидан қатъи назар, тарихий фактларнинг оддий баёнигина эмас. Очигини айтганда, кўпчилигимиз «Уруш ва тинчлик» гарчи тарихий роман сифатида ўйланиб, унга тарихий шахслар ва воқеалар киритилиб, тарихий-фалсафий рисола билан яқунланган бўлса-да, уни энг сўнггида тарихий асар сифатида қабул қиламиз. Мени бу йўсинда ягона мисол келтирибди дейишлари мумкин. Қўшиламан. Бироқ бундан юқоридаги фикр ютқизмайди.

Тарихий романдаги асосий нарса нима? У бошқа ҳар қандай асардаги сингари — инсондир.

Халқ — тарих ижодкоридир. Бу фикр билан баҳс этишга бирон кимса топилмаса керак. Бизда биринчи планда халқ орасидан чиққан инсон фаолияти тасвирланмаган бирорта тарихий роман топилармикин? Бироқ шунинг ўзи билан масала тўла ҳал бўлмайди-ку. Таалабни бу билан чеклаш ҳозирги ҳаётни романда тўлалигича тасвирлашни у ёки бу касбдаги одамларни, айтайлик, шахтёрлар, мироблар ёки наладкачи слесарларни кўрсатиш билан кифояланиш демакдир. Тарихий романга «халқ орасидан чиққан» зарурий одам керак эмас, балки ким бўлишидан қатъи назар, у Петр ёки Федька бўладими — бари бир инсоний ҳақиқатга сунган, орзу ва ҳис-туйғулари мураккаб бўлган инсон керак. Халқ ана шундай чин инсонлардан ташкил топганлиги учун ҳам тарихнинг ижодкоридир. Статистлар эса статистика учун муҳимдир.

Одамлар турли даврларда озодлик тушунчасини турлича қобиққа ўрадилар, турли нарсаларга «садоқат» сўзининг маъносини бердилар, бахтни турли ўлчовларда ўлчадилар, эркаклар ва аёллар гўзаллигининг турлича чегаралари бўлди, турли буюмларга ҳаваслари келиб, турли дахллардан чўчидилар. Айтмоқчи, бир пайтнинг ўзида ернинг турли нуқталарида бу ҳозирда ҳам турлича кўринади. Бироқ мен озодлик ва бахтга интилиш,

муҳаббат ва садоқат туйғулари, ҳасад еки жудолик, ўлим даҳшати ва турмуш нашъаси туйғулари инсонга доимо хос нарсалар бўлиб, минг йиллар давомида ўзларича сира ўзгармади, деб айтишга журъат қила оламан. Биздан кўп асрлар илгари яшаган ижодкорларнинг асарлари ана шунинг учун ҳам бизни ҳаяжонлантириб келмоқда. Мен, ёзувчи қайси бир тарихий даврга мурожаат қилмасин, мабодо у даврнинг ғайри ёки ҳаттоки ғалати кўринган барча хусусиятлари орасидан ўзига таниш бўлган ҳис-туйғулар ва фикрлар изласа, пировардида мутлақо хато қилмайди, деб ўйлайман. Инсонлар вужудга келган даврлардан буён инсонликча келмоқдалар, ҳолбуки, бу *тарихимиздан аввалги* даврда рўй бергандир.

- 10 Албатта, бу ҳис-туйғу ва фикрларни ўтмишдан излаш лозим, сунъий равишда киритиш керак эмас. Асосий машаққат ҳам худди ана шундадир. Бегона даврни *билиш*, яъни уни бизнинг давримиздан нимаси билан ажралиб туришини тасаввур қилишнинг ўзигина етмайди. Уни яна *тушуноқ*, яъни уни бизнинг давримиз билан
- 20 боғлаб турган нарсаларини кўрмоқ лозим.

- Мен гапимни тўғри тушунишларини истардим. Барча ўхшашлик томонларидан қатъи назар, адабиёт ва тарих турли хил нарсалардир. Мен бунда олис ўтмишга мурожаат қилаётган адабиёт билан ҳозирги ҳаёт ҳақида ҳикоя қилаётган адабиёт ўртасида ҳеч қандай айтарли тафовут йўқ демоқчи эмасман. Аксинча, бу ижоднинг бир-биридан материаллари жиҳатидан ҳам, кўпинча тасвирий воситалари жиҳатидан ҳам ажралиб турувчи соҳаларидир. Уларнинг ўхшашлиги ҳақида кўплар унутишга интиладилар. Бўлмаса инсон тасвирига кам ўрин берилган асарлар қаёқдан пайдо бўларди дейсиз. Мен бунда воқеалар юзаки тасвирланган, тасвирланаётган, даврнинг фақат ташқи жимжимадорлигигина кўрсатилган асарларни айтиб ўтирмайман. Бир замонларда бир археолог қадимги дунё ҳақида қўлида тўпланиб қолган материалларни бирма-бир баён қилишни ният қилган экан. Шунда романи дурустроқ чиқибди. Тарихий темада ёзувчи баъзи қаламкашлар билан аксинча аҳвол рўй беради. Улар роман ёзишни ният қиладилар. Амалда эса асарлари давр ҳақидаги кам ишонарли маълумотлар йиғиндисидан иборат бўлиб қолади. Тарихий ҳақиқат билан бадний ҳақиқат романда бир-бирисиз яшаёлмайди.
- 30
- 40

Савол. Пировардида сизга традицион савол беришга руҳеат этгайсиз. Сиз ўзингизнинг улкан ижодий тажрибангиздан келиб чиққан ҳолда ёшларга нималарни маслаҳат беришни истайсиз?

Жавоб. Дарҳақиқат, бу саволни доимо кутасан киши. Бироқ у тўсатдан тушиб қолади. Ҳақиқатда ёш ёзувчиларга қандай маслаҳатлар бериш мумкин? Умуман, ҳаёт ва адабиётга муносабат ҳақидами? Бироқ бунда фақат маълум ҳақиқатларни айтишга тўғри келади. Ёзув столидаги ишларнинг усуллари ҳақидами? Бироқ 10 бу усуллар ниҳоятда шахсий одатлар билан боғлиқлигидан ҳар бир киши уни ўзига яраша пишириб олади, ўзганинг кийими эса юрганда халақит беради. Шахсий тажрибам билан ўртоқлашайми? Бироқ мен бу ишни аллақачонлар қилганман. Мен бунга фақат бир нарсани қўшиб кетишни истайман, холос.

Инсон ўз ишини севиши керак, бу ҳар бир касбнинг қонунидир. Бироқ санъат кишиси учун бундай муҳаббатнинг ўзи кифоя қилмайди. У кимдир чиройли қилиб айтганидек, танлаган ишининг ўзига кўнгли борлигига ҳам 20 ишониши керак. Бошқача айтганда, у талант ўзига бегараз муҳаббат учун ҳуқуқ беришни чинакамига тушунмоғи даркор. Чунки, яширишнинг нима кераги бор, бизнинг машаққатли касбимиз ширин дамлар ҳам бахш этади. Гап ҳатто шуҳрат деб аталган нарса, яъни номинг минг марталаб тилга олинишида ҳам эмас. Қаллангда тугилган, ўзинг тузган ва айтган жумлани қандайин баҳолашларидан қатъи назар, мингларча одам ўқишини кўз ўнгингга келтиришинг бениҳоя наъъалидир. Муаллифликнинг ана шу ширин заҳри бошқа ҳамма нарсадан 30 ҳам тезроқ қонга ўтиб, кўпларни заҳарлайди, баъзиларни эса ўзига ҳушёр муносабатли бўлишдан маҳрум қилиб қўяди. Ҳар бир ёзувчининг китобхонга ҳавола қилинган айрим китобларини кўздан кечирганда, бунга ишонч ҳосил қилиш мушкул эмас. Бироқ мен биргина китобхонларни эмас, балки авторларнинг ўзларини ҳам биламан. Мен мутлақо ўзларини жуда баланд тутадиган, ёзув столидаги жойларини офтоб тушадиган яхши жой, маънавий ва моддий фойда келтирадиган нарса деб ўйлайдиган кам сонли бебурдларни кўзда тутаятганим йўқ. 40 Мен адабиётни ва ёзувчиликни дилдан севадиган, унга ўзларини бағишлаган кишиларни гапиряпман. Уларнинг баъзилари изланишга тўлиқ ўнларча

йилларни бошларидан кечирганлар, ўзлари ёзган ўнларча китоблари жавонларида турибди. Шундай бўлса ҳам уларнинг адабиётга муносабати Чеховнинг бир қаҳрамони бошига тушган кулфатни — «иккита боласи борлигидан хотинини ноилож севиб юрган» кишининг кулфатини эслатади.

Менинг навқирон дўстларим, адабий ҳаётларини ўйлаётган ёшлар, сизлар бундай қисматдан сақланинг. Бундан аянчлироқ нарса йўқ. Адабиётни қанчалик севишингиздан қатъи назар, ўзингизни бир эмас, минг марта текширинг, қонуний никоҳдан ўтгунча шерингиз ўзингизни севишига ҳам ишонч ҳосил қилинг.

Чунки бунда севи туфайлигина никоҳ жоиздир.

АДАБИЙ ЛАВҲАЛАР

ИЛҲОМ БУЛОҒИ

Техникумда ўқиган вақтимдан бошлаб, мен Пушкинни яхши кўрар эдим. Рус тили муаллимига ялиниб-ёлвориб Пушкин асарларидан бир нечасини олиб, ёлғиз ўзим ётоқнинг бир бурчагида берилиб мутолаа этар эдим. Пушкин менинг энг севган шоирим бўлди, асарларини бутун жоним билан севиб, мутолаа этар эдим, айрим шеърларини ёддан ўқирдим.

Университетга кирдим. Ўқиш жиддий эди. Турли мактабларда ўзбек тили ва адабиётидан дарс берардим. 10
Лекин ёдимда ва кўнглимда Пушкин эди.

1936 йилда Пушкин катта юбилейига кенг тайёрлик бошланиб кетди. Ўзбекистон Давлат нашриёти планларига Пушкиннинг бир қатор асарлари киритилди. «Евгений Онегин» Пушкиннинг энг катта, энг мураккаб асарларидан бири. Кўп ўйладим ва таваккал қилиб, 1936 йил баҳорида бу энг севдигим асар таржимаси устида ишлай бошладим.

Пушкин гениал шоир. Унинг бу мураккаб, ғоявий чуқур асари таржимаси қийин ва масъулиятли эди. 20
Ўзбек адабиёти ва ўзбек тили бой, лекин Пушкин асарларида айрим иборалар учрайдики, булар фақат рус тилига хос.

Бир гуруҳ Пушкин таржимонлари — шоир Ҳамид Олимжон, Зулфия, Қаҳҳор, Шайхзода, Темур Фаттоҳ ҳаммамиз Чимённинг тинч бир бағрида, ҳар қайсимиз айрим ўтовларда таржимага киришдик. Ёдимда, ҳаммаша Ҳамид Олимжон ишдан чарчаган вақт ёнимга кирарди. Биз бирлашиб, Пушкин асарлари устида муҳокама қилар эдик. Табиат манзаралари гўзал, ҳаво ёқимли, 30
қалин, хушбўй тоғ гуллари, тиниқ тоғ ирмоқлари.

Тинимсиз сайраган булбулларни сел бўлиб тинглардик. Булар фикрга, юракка дам берарди.

Баъзан таржимадан ҳориганимизда бизга Пушкин асарлари, гўзал табиат илҳом булоғи бўларди. Булардан баҳраманд бўлиб, кичик-кичик шеърлар ёзиб қўярдик. Масалан, «Пушкин», «Наъматак» шу шеърларимдандир. «Қуёш қўшиғи» тўпламимда «Чимён дафтари» бўлими шу шеърлар термасидир.

10 Зериккан ва чарчаган чоқларимизда баланд тоғ чўққиларига чиқиб, сайр этиб кетардик. Ҳайбатли, зўр қоялар устида қорлар секин эрир, пастга кичик-кичик ирмоқлар шарқираб йўл оларди. Ҳар кун бир-икки дафъа «Ун икки булоқ» бошига чиқардим. Севардим ёлғиз кезишларни.

Аёллар олча, ўрик, олма келтирар эдилар.

Чойхонада қимиз ичиб, аския қилиб ўтирган вақтларимиз ёдимда.

Умуман, Чимён гўзал эди. Ҳавоси ёқимли, кўринишлари кенг, тоғлари баланд ўлка.

20 20 августда «Евгений Онегин» таржимасини тугатиб, шаҳарга келдим. Лекин қарасам, айрим бобларнинг таржимаси суюқ эди. Кейин, бундай қисмлари устида яна хийла ишлашга тўғри келди. Шундай қилиб, уришиб, берилиб ишлашим натижасида қиш ўрталарига яқин ишни тамом қила олдим.

Пушкин мураккаб, гениал шоир. Ҳар замон «Евгений Онегин» таржимасини очиб ўқир эканман, унинг устида яна ва яна ишлагим, тузатгим келади.

Албатта, унинг устида яна ишламоқ лозим.

САМАРАЛИ ИШ ЙИЛИ

Мен 1943 йилни ғарбий фронт участкаларидан бирида, Смоленск областининг қор босган қайин ўрмонида кутиб олган эдим. Мен янги йилни Қизил Армиянинг жангчи ва офицерлари билан биргаликда кутиб олишга тайёрланган эдим... Бирданига тўпларнинг гумбурлаган овози эшитилди. Тўпчиларимиз гитлерчиларга «янги йил совғалари»ни юбордилар. Ертўлада ёнимда ўтирган командирлардан бирининг ғалабамиз учун қадаҳ кўтарганлиги, ундан кейин менинг Украина озодлиги учун қадаҳ кўтарганлигим эсимда. 10

1943 йил шавкатли Қизил Армиямиз учун муваффақият йили бўлди. 1943 йил ғалабалар йили бўлди.

Жонажон совет юрти душман ҳаромилардан тозаланмоқда. «Қуёш қораймас» романининг қаҳрамони, Ўзбекистоннинг тоғли районидаги илгариги чўпон, ҳозирда эса Қизил Армия офицери Бектемирнинг ҳужум қилиб борувчи гвардиячи совет полклари қаторида тиззасидан қор кечиб, атака қилаётганини, фрицларни қон қақшатаётганини кўриб турибман. 20

1943 йил мен учун ҳам самарали ишлаш йили бўлди. «Қутлуғ қон» романим рус тилида нашр этилди. «Навой» романим босмага берилди. Бу роман келгуси йилда Тошкентда ва Москвадаги «Совет ёзувчиси» нашриёти томонидан рус тилида нашр этилади.

1944 йил қабиҳ душман немис-фашист босқинчиларини узил-кесил тор-мор келтириш йили бўлажакига маҳкам ишонаман. Мен ўзимнинг «Қуёш қораймас» номли романимни ана шу ғалабалар билан келаётган 1944 йилда ёзиб бўламан. 30

ПЛЕНУМ ОЛДИДАН

(Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзининг раиси,
академик Ойбек билан суҳбат)

Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзи ўзининг навбатдаги пленумига катта тайёрлик кўрмоқда. Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзининг раиси академик Ойбек бу тўғрида «Қизил Ўзбекистон» муҳбири билан суҳбатда қуйидагиларни айтди:

— Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзининг плену-
10 ми Ўзбекистон совет адабиётининг актуал аҳамиятга эга бўлган муҳим масалаларини муҳокама қилиши ва адабиётимизнинг галдаги вазифаларини белгилаб, унинг бундан кейинги ривожланиш йўллари кўрсатиб бериши лозим.

Ўзбекистон совет адабиёти кейинги тўрт-беш йил ичида, айниқса совет халқи Улуғ Ватан уруши даврида ғоят катта муваффақиятларга эришди. Ўзбекистон ёзувчилари ва шоирлари бадий сўзнинг куч ва имкониятларидан тўла фойдаланганлари ҳолда, Улуғ Ватан
20 урушига отланган баҳодир ўзбек йигитларини янгидан-янги қаҳрамонлик зафарларига отлантирдилар. Ватан уруши улуғ, адолатли уруш эканлигини, совет кишиларининг бахт ва саодатини ҳимоя қилиш уруши эканлигини бутун кучлари билан тарғиб қилдилар. Совет ёзувчиларининг оташин чақириғи республикамизнинг бутун шаҳар ва қишлоқларида уруш давомида узлуксиз жангга турди. Ёзувчиларимиз яратган жанговар қўшиқлар, мароқли очерк ва ҳикоялар, жанговар шеър ва дostonлар, шунингдек саҳна асарларимиздан бениҳоя
30 руҳланган, лаззатланган, бадий озиқ олган республикамиз меҳнаткашлари колхоз далаларида, мудофаа корхоналарида ҳалол меҳнат билан шугулландилар. Ўзбекистон халқи ўзининг баракали ва самарали меҳнати билан фронтни, жонажон Ватанимизни зарур қурол-аслаҳа, озиқ-овқат билан тўла таъминлаб турди.

Баҳодир халқимизнинг мардонавор кураши, фидо-корона меҳнати ҳақида адабиётимизнинг турли жанрларида муҳим асарлар яратилди. Лекин шуни айтмоқ лозимки, ўзбек совет адабиёти, ўзбек совет ёзувчилари

томонидан бажарилган бу катта ижодий меҳнат совет халқининг улуғвор кураши ва ижодкор меҳнати олдида бизнинг талаб ва орзуларимиздан бир шингилдир.

Совет халқи уруш йиллари ичида гоят ажойиб қаҳрамонликлар кўрсатди, меҳнат фронтида яратилган мўъжизаларимиз яна ҳам йирик, яна ҳам салмоқлидир. Ўзбек совет адабиёти олдида қаҳрамон халқимизнинг ана шу улуғвор курашини тўлиқ равишда ифодалайдиган, мамлакат ичкарисида, меҳнат гвардиячилари томонидан қўлга киритилган ғалабаларни муносиб равишда акс эттирадиган асарлар яратиш вазифаси туради. Айниқса ғолиб совет кишисининг қиёфасини ўзбек адабиётида гавдалантириб бериш жуда муҳим ва актуалдир. Бу асарлар қуруқ сўз йиғиндиларидангина иборат бўлмай, балки совет кишилари талаб қилгани каби мазмунан чуқур, бадний жиҳатдан юксак даражада бўлмоғи лозим. Август ойининг охирларида чақириладиган бизнинг пленумимиз ўзбек совет адабиётини ана шу янги вазифалар нуқтаи назаридан юксак босқичга кўтаришга ёрдам бергусидир.

Пленум Ўзбекистон ёзувчиларининг кейинги йилларда, айниқса Улуғ Ватан уруши давридаги ижодий фаолиятини яқунлайди. Пленумда ўзбек халқининг ҳозирги замон адабиёти ва унинг тараққиёти тўғрисида мен доклад қиламан. Поэзия ҳақида шоир Шайхзоданинг доклади эшитилади. Баъзи масалалар юзасидан айрим ёзувчилар доклад қилади. Масалан, проза жанри ва бу соҳадаги ишларимиз ҳақида Абдулла Қаҳҳор, драматургия ва кинодраматургияси тўғрисида Комил Яшин, фольклор ҳақида Ҳоди Зариф, танқид ва унинг вазифалари ҳақида Иззат Султон, таржима масаласида Светлана Сомова ва Миртемир, рус ёзувчиларининг иши тўғрисида М. Севердин, болалар адабиёти тўғрисида Уйғун ўртоқлар доклад қиладилар. Шунингдек, ўртоқ Темур Фаттоҳнинг адабиётчи кадрлар тайёрлаш ва ёш ёзувчилар ҳақидаги доклади ҳам эшитилади.

Кўриниб турибдики, пленум кун тартибига қўйилган масалалар гоят муҳимдир. Пленумда кўзда тутилган мақсадга эришиш учун пленумга тайёрлик ишларини жонлантириб юбориш лозим.

Ишонамизки, пленум кутилган даражада юксакликда ўтади ва у ўзбек совет адабиётининг Иттифоқимиздаги энг илғор адабиётлар қаторига ўтиши учун катта ёрдам беражак.

РУС ОҒАМИЗ

Бизнинг улуғ совет Ватанимизда барча халқлар баҳамжиҳат, аҳил ва гўзал оила бўлиб яшайдилар. Бу ажойиб оилада энг ҳурматли ва фахрли ўрин оғамиз рус халқиники. Бутун кишилик тарихида қуллик занжирларини биринчи марта улуғ рус халқи узил-кесил парчалади, озодлик ва адолат байроғини юксак кўтарди, башариятга янги давр очди. Барча совет халқлари Ленин партиясининг раҳбарлиги остида ва севикли оға 10 рус халқининг бевосита ёрдами, ғамхўрлиги билан ҳаёт баҳорига, бахтга эришдилар. Ўзбек халқининг юраги ўз оғасига, рус халқига бўлган чексиз муҳаббати ва миннатдорлик ҳислари билан ҳамиша лим-лим тўладир. Чунки ўзбек халқи совет даврида, 32 йил мобайнида эришган барча шонли ишларида, ажойиб зафарларида рус халқининг самимий, биродарона ва мўл-кўл ёрдами ни кўради. Улуғ рус халқига, Москвага қанча миннатдорчилик билдирсак, яна оз. Чунки рус халқи бизни абадий қулликдан озод этди. Озодлик халқ учун, худ- 20 ди ҳаёт учун курашдай, юксак ва бебаҳодир.

Шаклан миллий, мазмунан социалистик маданияти-миз рус халқининг улуғ маданияти шуълалари билан шундай ёрқин гуллаб кетди. Яқиндагина ялпи саводсиз мамлакатда бугун минглаб олимлар ва мутахассислар етишди: рус тили, рус илми ва рус китобларининг иши бу.

Ўзбек совет адабиётининг бутун тараққиёт йўли улуғ рус адабиётининг хайрли таъсирини яққол кўрсатади. Рус адабиёти биз учун гўзал мактаб бўлди. Ижодиятларимизни рус бадиий фикри ёритди, янги уфқларга 30 йўллади. Пушкин ва Лермонтов поэзияси ёш адабий

гулзоримизнинг баҳорги қуёши бўлди. Буюк ва илғор рус адиблари, мутафаккирлари, шоирларини ўқидик, ўргандик ва улардан илҳомландик. Менинг қаламим рус адабий-бадий фикрига жуда-жуда бурчдордир. Рус адабиёти мактабидан олган сабоқларим бениҳоя кўп ва қимматлидир. Бу тўғрида муҳтарам ўқувчи билан алоҳида, батафсил гаплашажакман. Коммунизм боғлари сари ғолибона бораётган бахтиёр халқим билан баробар бутун юракдан дейман: Яшасин, оғажонимиз, улур 10 рус халқи!

[МАҲОРАТ МАКТАБИ]

Бизда адабиёт, санъат ва рассомчилик соҳаларида дискуссиялар, фикр олишувлар ва музокаралар бўлиб ўтди. Коммунистлар партияси тўғри, ҳаққоний, чин йўлни кўрсатиб берди. Кундан-кун гигант қадамлар билан олға кетаяпмиз. Рассомлар орасида оғмачилар, абстракционизм оқимига мубтало бўлганларга кескинлик билан зарба берилди. Ўзбекистонда ёш ёзувчилар проза ва поэзия соҳасида борган сари олға интилиш, 10 ўрганиш, изланиш орқасида ўсганини кўрамиз. Орамизга бир қатор ёшлар, янги кучлар келиб қўшилди. Романлар, қиссалар, ҳикоялар яратаётган умидбахш ёшларни кўрамиз, суюнамиз. Бу ёш кучлар муҳаббат билан, меҳнат — уриниш билан қийинчиликларни писанд қилмай ўсмоқдалар. Талантли, истеъдодли ёшларимиз кўп, уларнинг ижодга ҳаваси зўр, изланишлари, уринишлари бор. Лекин тийран мазмунли кенг фалсафий поэтик асар йўқ. Умуман айтганда шеърни туйиш, ҳис этиш керак. Ижод чексиз мутолаа талаб қилади, бу эса фикрга те-
20 ранлик беради.

Эркин, гўзал ҳаётни қурдик. Чиркин турмушдан қутулганимизни, давримизнинг ҳаққонийлигини яхши англамоқ лозим. Прозада ҳам, поэзияда ҳам ҳақиқий гўзал ижоднинг юксак чўққиларига, ҳаётни тўла кўрсатиш, пишиқ, моҳирона ижод этиш вақти етди. Мен яратган шеъримизга назар ташласам, нуқсонлар кўраман, ҳануз кўнглим тўлмайди. Нуқсонларим ҳақида ўйлаб қарасам, уларда ҳам камчиликлар сезаман. Ҳаётда доимо изланиш зарурлигини англайман. Мен ёшлигимдан дои-
30 мо мутолаани севдим, истагим — тинмай ўқиш эди. Болалигимдан Навоийни севиб қолганман. Шоир шеърларини шавқ билан, чин муҳаббат билан ўқирдим.

Унинг шеърятидан маст бўлардим. Энг лирик шоир, Озарбайжон шоири Фузулий менда чуқур таассурот қолдирган. Мисли йўқ, тенги йўқ шоир. Мен мактабда, уйда, кўчада, косиблар олдида гоҳ китобдан, гоҳ ёддан Фузулийни ўқирдим, ўзимни йўқотиб, шеърят қучоғида яшардим. Октябрь қуёши келди-ю, мен мактабга бордим. 1921 йилдан кейин шоирлик йўлига кирдим. Кўнглим, юрагим, фикрим, бутун хаёлим шеърда эди. Лекин ўзбекча адабиёт китоби йўқ эди. Ўзимча шоирларнинг услубига, вазнларига эргашиб қофиялар топардим, вазнлар излардим. Рус муаллимларим жонидили билан менга кўмак беришга тиришардилар. Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Блок каби атоқли шоирларнинг асарларини топиб берардилар. Пушкинни севиб ўқидим, шу кунлардан бошлаб Пушкин шеърлари кўнглимда мангу қолди. Мен Пушкин шеърятини билан яшай бошладим. Янги бир дунёга кирдим, янги ҳаёт, янги илҳом кашф этдим. Жуда шўх, хушчақчақ рус тили муаллимимиз — Горянов бор эди. У қўлларининг, сўзларининг имоси билан, тахтага чиза-чиза, рус тилини ўргатишга уринар эди. 10

Ҳануз ёдимда — Пушкиннинг қизил муқовали қалч китобини гоҳ синфга, гоҳ ётоққа қўлтиқлаб кўтариб юрардим, севардим, ўқирдим-ўқирдим. Некрасов яхши шоир. Лекин негадир, ёшлигим учунми, романтикага мойил эдим, шунинг учун бўлса керакки, Пушкин, Лермонтов, Блок энг сеvimли шоирлар эди. Блок ажойиб шоир. Мен унинг нозик, туманли, сир тўла шеърларини қайта-қайта ўқирдим. Тушуниб олганимча, унинг бутун теранлигини билишга тиришар эдим. Айрим шеърларини ёддан ўқирдим. У рус тилининг бутун нозиклигини, тилсимини топган шоир. 30

30-йилларда инқилобнинг оташин курашчиси Маяковскийни, исёнкор шоирни, ишчи синфининг жарчиси бўлган бу баҳодир шоирни танидим. Тихоновни қизиқиб ўқий бошладим. Булар ҳақида айрим мукамал ёзиш ниятим бор.

Горяновнинг қимматли сўзлари, фикрлари менга рус тилини чуқур англашга, рус адабиётининг завқини тотишга катта ёрдам берди. 40

Санъат ва адабиёт мушкул бир соҳа, рус тилидаги жонли шеърятнинг услубини, сирини билиш, ўрганиш,

англаш, завқини ҳис этиш барча шоирларга, адибларга зарур бир мактабдир.

Шу ёрқин, гўзал, ҳаётимизга муносиб адабиёт яратиш учун шоирлар ва адиблар ҳам замонамизга мувофиқ юксак маҳорат, бадиий усталик, куч ва ижодкорлик касб этишлари зарурдир. Ҳаёт оқимининг энг илғор сафида бормоқлари ва келажак, яъни коммунизм жамиятига мувофиқ меҳнат ва ижод эгалари бўлишлари лозимдир.

10 Гоголнинг ҳаётни равшан, айнан кўрсатган асарларини севиб ўқиганман. Гоголь ҳаёт илдизини чуқур билди. Асарларида воқеалар, кўринишлар жуда жонли, табиат лавҳалари кучли.

Толстой буюк бир сиймо, мислсиз бир талант. Унинг теран фалсафали асарларининг ҳар бири бир адабий ҳайкалдир. Бу улуғ адибнинг кундалик дафтарларига қадар мароқ билан кўп дафъа ўқиганман. Ҳар ўқиганимда Толстой даҳосининг янги бир қиррасини, янги бир ранги, бир зиёсини кўраман.

20 Чеховнинг ажойиб ҳикояларида турмушнинг барча икир-чикирлари — ниҳоят нозиклик билан, қисқа иборалар билан тасвирланган. Кўп нарсани айта олувчи бу адиб мангу ранги ўчмайдиган асарлар яратган адибдур. Ҳаётнинг лавҳаларини равшан ифода этиш, бир-икки чизги билан кўп нарсани айта олишни мен шу адибдан ўрганишга тиришдим.

Горький сиймосига сажда этиш қадар муҳаббатим зўрдир. Адабиёт оламининг улуғ қояси Горький ҳаммамизнинг суянган тоғимиз, фикримиз, ғуруримиздир. Инқилобнинг буюк тўлқинларида, оловда яшаган, ижод этган бу зўр адиб бутун дунё меҳнаткашларининг севиб ўқийдиган адибидир.

30 Бу ажойиб шоирлар ва адиблар меним энг зўр мактабим бўлди. Ёшларимиз шуларнинг асарларини ҳамиша қунт билан ўқишлари-ўрганишлари мутлақ зарурдир.

Яқинда рус дўстларимиз билан бўлажак учрашувимизда биз албатта яна кўп музокаралар, фикр олишлар, ўзаро маслаҳатлар ўтказамиз. Бу ёш шоир ва адибларимиз ижодларида маҳорат кашф этиш йўл-йўриқларини ўргатади албатта, деб ишонамиз.

40

АДАБИЙ ЧОРШАНБАЛИК

Икки йилдан бери Тошкент ёш ёзувчиларининг адабий семинари (чоршанбалиги) давом этиб келмоқда. Семинар ўз ишини қуйидагича олиб бормоқда.

Биринчидан, ёш ёзувчиларнинг илмий ва адабий савиясини ошириш мақсадида олимлар билан учрашув бўлиб туради ва уларда маълум тема устидаги лекциялар тингланди. Шу жумладан, СССР Фанлар академиясининг корреспондент-аъзоси, профессор Е. Э. Бергельснинг «Ўзбек классик адабиётига оид» илмий лекцияси, 10
Ҳомил Ёқубнинг А. Қаҳҳор ҳикоялари ҳақидаги доклади, доцент Маковнинг «А. Сурков ва К. Симоновларнинг ижоди» ҳақидаги доклади, доцент Ҳамид Сулаймоновнинг «Ғарбий Европа адабиётида новелла усталари» мавзуидаги лекциялари, доцент Кроснобаевнинг «Совет ёшларининг ахлоқи» ҳақидаги лекциялари эшитилди.

Иккинчидан, семинар, илғор ёзувчилар тажрибасидан ўрганиш маъносида, улар билан учрашувлар ташкил этди. Академик ёзувчи Ойбек «Навой» романи устида қандай ишладим» деган мавзуда ўзининг ижодий тажрибаларини гапириб берди. Академик ёзувчи Фафур Ғулوم ўз ижодий тажрибаларидан гапириб, ёш ёзувчиларга жуда яхши маслаҳатлар берди. Орденли ёзувчи Абдулла Қаҳҳор ҳикоя ёзишдаги тажрибалари ва ёзувчи Ойдин «Бадний очерк» ҳақида суҳбат ўтказди. 20

Учинчидан, адабий семинар босилиб чиққан асарлар устида муҳокамалар ўтказди. Бунда муҳокамага қўйилган асарларнинг бадний ютуқлари ва нуқсонлари мисоллар билан кўрсатиб берилди. Шу жумладан, Темур Фаттоҳнинг «Проклар» деган шеърлар тўплами (докладчи Миртемир), 30
Зулфиянинг «Ҳижрон кунларида» шеърлар тўплами (докладчи Ойбек), Ҳамид Ғулумнинг «Ҳай-

кал», «Салют» номли шеърлар тўплами, Мирмуҳсиннинг «Вафо» деган шеърлар тўплами (докладчи Темур Фаттоҳ), Туроб Тўланинг «Табассум» деган шеърлар тўплами, Ёнғин Мирзонинг «Вафо» поэмаси (докладчи Ҳ. Ёқуб), Шухратнинг «Фарзанд» поэмаси (докладчи Миртемир), Шукрулла Юсупов ва Толибий шеърлари муҳокама қилинди.

Асар устида авторга тегишли маслаҳатлар бериш тартибида 10 мартадан ортиқ семинар мажлисида шоирларнинг янги шеърлари ўқилди ва муҳокама қилинди. Проза бўйича Ойдиннинг ҳикоя ва очерклари, Саид Аҳмаднинг ҳикоялари муҳокамага қўйилди.

Адабий чоршанбаликдан бирида бадиий ўқиш ўтказилди. Бунда атоқли шоирларнинг энг яхши шеърлари ўқилди. Ёш шоирларни чиройли ва таъсирли қилиб ўқишга ўргатиш мақсадида бундай бадиий ўқиш кечалари ўтказиш ҳам семинарнинг тематик планига киритилди.

Ёш ёзувчиларнинг адабий семинарига Ойбек, Уйғун, 20 Фафур Гулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Миртемир, Ойдин ва Ҳомил Ёқуб ўртоқлар яқиндан ёрдам бермоқдалар. Семинарда драматик асарлар ҳам таҳлил қилиниб турди ва драматургларимизнинг тажрибалари ўрганиб турилди. Чоршанбалик мажлисларидан бирида Уйғун ва И. Султон ўртоқларнинг «Алишер Навоий», Шайхзоданинг «Жалолиддин» асарлари ўқилди. Авторлар асарни ёзишдаги тажрибалари, тарихий манбалардан қандай фойдаланиш тўғрисидаги тажрибаларини айтиб бердилар.

30 Шунингдек, Саид Аҳмаднинг «Ошиқ-маъшуқлар», Турсун Собирий ва Гуломовларнинг «Дилором» деган пьесалари ўқиб чиқилди ва муҳокама этилди. Драматик асарлар муҳокамасида ўртоқ Яшин ёшларга ўзининг жуда яхши маслаҳатларини берди. Семинар мумкин қадар ёш ёзувчига ижодий кўмаклашиш, асар устида жиддий ишлашга уни илҳомлантириш, билим бериш мақсадини кузатади.

Яқинда, семинарда М. Ҳакимнинг «Оталар», В. Халиловнинг «Гумон» деган бир пардалик пьесалари муҳокамага қўйилди. Сўзга чиққанлар театр соҳасида бир пардали пьесаларга бўлган катта эҳтиёжни қондириш мақсадида икки ёш драматург томонидан қилинган бу ижодий ҳаракатни олқишладилар. Бир пардалик пьеса

ёзиш — анча ижодий меҳнат талаб қилади. Ёш драматурглар мавзуни яхши танлаганлар ва воқеа ҳам киши характерларини бир қадар типиклаштиришга уринганлар. Лекин ҳар икки асар камчиликлардан холи эмас. «Оталар»да киши характеридаги хусусиятлар етарли очилмаган. Кўп воқеалар ремаркада берилади. Диалоглар жуда чўзилиб кетган. Бўлаётган воқеалар кўрсатилмайди, балки улар ҳақида гапирилади.

«Гумон» (Б. Халил) асарида воқеа анча сохта, гайритабиий бўлиб чиққан. Баъзи ўринда бачканалашиб кетган. Пьесадаги одамлар ўз савиялари билан гапирмайдилар. Нотиқона — шоирона тил билан сўзлашадилар. Авторлар ўртоқларнинг маслаҳатини самимий қабул қилдилар.

Семинар бизда кўпдан бери оқсаб келаётган болалар адабиёти бўйича ҳам иш олиб бормоқда. Семинар мажлисларидан бирида ҳозирда марҳум шоир Зафар Диёрнинг «Совға» китоби муҳокамага қўйилган эди. Китобнинг болаларга мос, содда тил билан ихчам, қизиқарли воқеаларни ўз ичига олган кичик поэмалари («Богбон», «Хўроз нега қичқиради тонг пайти?»), қўшиқлари ҳақида сўзлаган ўртоқлар ўша вақтда шоир Зафар Диёрга ўзларининг энг яхши тилакларини айтган эдилар.

Шукур Саъдулланинг «Шоҳиста» деган шеърлар тўплами, Қуддус Муҳаммадийнинг болалар учун ёзган шеърлари ҳам таҳлил қилинди. Авторларга жуда яхши маслаҳатлар берилди. Навбатдаги мажлисларнинг бирида доцент Маковнинг «Маяковскийда ҳажв» ва доцент Ҳоди Зарифовнинг «Ёзувчилар фольклордан қандай фойдаланишлари керак» деган лекциялари тингланади.

[ЎЛМАС АСАРЛАР ЯРАТАЙЛИК]

Уртоқлар!

Ўқув ва ўрганув энг яхши иш. У инсонни кенг ижодият йўлига бошлайди. Жонажон Коммунистик партия ва Совет ҳукумати ўқув ва ўрганишнинг доимо йўлдоши ва ғамхўридир. Ўқув ва ўрганув соясида мамлакатда бўюк ишлар ва проблемалар ҳал қилинди ва қилинмоқда. Фан, билим соҳасида ёшлар қунт билан, том жиддият билан ишлашлари, албатта зарур. Айниқса, адабиёт сингари мушкулписанд қийин соҳалар бордир. Адиблар, шоирлар ва драматурглар ўқиш ва ўрганиш учун сабру-матонат билан ишлашлари керак.

Ижодий иш тўлғоқ оғирлиги билан баробар дейиш мумкин. Тоқатдан тоқ ишлаганда асар чиқади. Максим Горький жиддий матонат билан ишлаган. У ҳар куни 10 соатлаб асар устида ўтирган. Горький азобланиш, қийналишларга дуч келганмиди? Уйлайманки, албатта, дуч келган. Умуман айтганда, ижод ишида, яратишда азоблар ва қийналишлар ёқимли ва шириндай кўринади.

20 Кўп адиблар ва шоирлар иш масаласида жиддий уришиб, бениҳоя бўюк асарлар яратганлар.

Ёш ўзбек авлод — ўзбек совет адиблари ва шоирлари чиндан ҳам ўқимишли бўлишлари керак. Совет адабиётини, билишимча, ёшлар ва асосан ёш шоирлар ташкил этади. Эсимда бор, йигирма йил илгари адабий мажлисларда чиқиб, шоирлар жуда кўп, лекин проза-миз, драматургиямиз заиф дер эдик ва бунга чоралар излаб бош қотирар эдик. Ўтган даврга қараганда проза-миз, драматургиямиз силжиди, аммо ҳали ҳам бўлсин

30 прозада, драматургияда кучли асарлар оз. Ёшлар бўлса, аксари эскирган, шаблонлашган музаларга берилиб, жиддий камчиликларга йўл очадилар. Газеталарга қа-

райман. Баъзи бир сонларда шеърлар босилади. Уқийману «ух» дейман, холос. Катта шоирларнинг шеърлари-чи? Маза қилиб, ҳузур билан ўқийдиган ва маъноли бадий пишиқ шеърлар беҳад-беҳад оз. Аксариятида пишмаган хом асарларни кўрамиз. Эски ҳаммом, эски тос! Қайтариқли, майда гап, учига чиққан муболаға, эзмалик ва ҳоказо... Менимча, бундай асарлар ўқувчиларимизга ёқмайди, балки бундай шеър тўпламлари ўқувчиларимизни бездириш даражасида. Халқимизнинг кун сайин юқорилашиб бораётган ҳаётига ва маданиятига мувофиқ, шоирларимиз ҳам қуёшдай ёрқин, юқори, гўзал, кучли поэзия яратиши лозим. Халқ севиб ўқийдиган, берилиб куйлайдиган қўшиқлар яратиш лозим.

Уртоқлар! Рус тилига зўр берайлик. Айниқса, ёшлар рус фанини, рус адабиётини мукамал ўқиб, ўрганиб, ўзбек адабиётини ва ўзбек бадий фикрини ҳам ёрқин уфқларга тобора кўтарайлик. Қарилар, табиий оқсайди. Қари бўлмаганлар эса қасидабоз. Биринчи галда ёшлардан ўтинамизки, қасидабозликни бутунлай ташлаб, ҳаётни, ҳаётини туйғуларни, фикрларни тараннум этиши лозим. Қасидани мен умумий ва ҳар томонли мураккаб оламан. Масалан, сунъий ва тум-тароқли ёки ўт ёлқини бўлмаган шеърларни, умумий равишда қасидалар қаторига киритаётирман.

Тил масаласига бир оз тўхтайлик. Ёшлар тилга кўп аҳамият бермасалар керак, деб ўйлайман. Улар, табиий шундай дер: Узимиз билган ўзбекча! Дуои салом ёки кичкина бир асар ёзиб кўрингчи, шунда биласиз. Тил гоят оғир. Жилла бўлмаса, Навоидан бошлаб то Муқимийгача бўлган жонли тил тарихини ўқиш, ўрганиш керак бўлади. Сўнгра оғзаки адабиётни ўрганиш лозим, фольклор ниҳоят муҳим ва зарур нарса, жиддий нарса. Оғзаки адабиётни халқ оғзидан, айниқса боболаримиз, бувиларимиз оғзидан, уларнинг эртаклари, лапарлари, қўшиқлари, мақолларидан ўрганинг.

Мен ўзим йигирма ёшдан русча ўргана бошлаган эдим. Йигирма йил ҳазилакам гап эмас, чала-чулпа ўқидим, чала-чулпа ёздим. Талантли ёш шоирлар! Ҳозир сизнинг шаронтингиз бутунлай бошқа, ҳормай-толмай ишлаб, ўзбек совет адабиётини буюк ва ўлмас асарлар билан бойитинглар! Сизларга муваффақият тилаймен!

АДАБИЁТ ТҶИИ

Бугун Қозоғистон адабиётининг катта тўйидир. Мухтор оға Аvezов чиндан атоқли, чиндан буюк, тоғ каби баланд, гигантдир.

Мен йигитлик вақтимдаёқ танидим Мухтор оғани ва чуқур, жуда чуқур ҳурмат қиламан. Мухтор Аvezов моҳир драматург, ажойиб ёзувчи, танилган академик, ҳақиқий олимдир.

10 Пьесалари чуқур мазмунли, ёрқин образли, тили тоза, жонлидир. Мен астойдил берилиб, севиб ўқирдим пьесаларини, ўргандим, асарларида қозоқларнинг ёқимли, ўткир фольклорини кўрдим. Тоза, ёрқин образлари менда чуқур таъсир қолдирди.

20 Мухтор Аvezов ажойиб, ақлли, бақувват ёзувчидир. У Абай ҳақида йирик, чуқур, маъноли асар ёзган: Абайнинг ёшлигидан бошлаб то кексайганига қадар ҳаёти, ёрқин образи ниҳоятда моҳирлик билан кўрсатилган. Қозоқ халқининг буюк шоири Абайнинг олимлиги, тўла ибратли ҳаёти чуқур маъноли кўрсатилган.

30 Мен қозоқ халқининг адабиёти билан фахрланаман. Мухтор Аvezов яратган ажойиб Абай образи менда чуқур таъсир қолдирди. Абай ўқимишли шоир. Улуғ Октябрь инқилобига қадар қоронғу, зулматда яшаган қозоқ халқи ҳаётига Абай бир тутам нур каби кирган. Абай Навоийдан, Фузулийдан, Фирдавсийдан ўқиган. Тиришиб, меҳнат қилиб, машаққат билан ўрганган. Абай рус адабиётининг аҳамиятини яхши билган. Ажойиб рус шоирлари плеядасини қунт билан, заҳмат чекиб ўқиган, ўрганган, завқ олган. Абай турмада яшар экан, чироғ ёқиб, узоқ тунлар бўйи рус адабиётини мутолаа этиб, ўганиб тонг отирган. Солдатлар ҳазиллашиб: «сани қара, қирғиз

олим бўлмоқчи! Бобонг учун ҳам, бувинг учун ҳам ўқимоқчимисан? Кундуз озми?» дердилар.

Абай қозоқ халқининг оғир аҳволига чин юракдан ачинган, халқ бахти учун чиновниклар, бийлар ва феодал бойлар билан курашган. Романда кишини банд этадиган жойлар кўп.

Йигит Абай бир кеча севгилиси олдига боргани, учрагани ва севгилиси образи романда ниҳоят нозик, лирик ифодаланган. Кейин, афсуски, бошқа қизга уйланишга мажбур бўлган. Романда шоир саҳродами, 10 эҳтимол, ёдимда йўқ, саҳродадир қўнади. Тушида севгилисини кўрар экан, унинг энг севган, қалбига энг яқин қўшиғини эшитиб уйғонади. Абай ҳайратда қолади. Шамолми, нима бу? Йўқ, бу севгилимнинг ўзи, деб тўлқинланиб ўтовдан ўзини ташқарига отади. Бунда шоирнинг ҳислари, туйғулари, ҳаяжонлари нақадар усталик билан ифодаланган.

Романда кўп образлар ғоят моҳирлик билан тарашланган. Масалан, Қўнонбойнинг ҳаддан ташқари золимлиги, ақлли онанинг, доно бувининг ёрқин образлари, Абайнинг дев юрагидаги меҳр, шафқат маҳорат билан тасвирланган. 20

Романда кўп яхши образлар, кўп воқеалар бор. Бу кичик сўзда айтиб, сиздириб бўлмайди.

Абай рус адабиётининг гениал асарларидан бўлган Пушкиннинг «Евгений Онегин»ини таржима қилиб қозоқ халқига танитгани романда яхши кўрсатилган.

Эзилган, уқубатда ётган, занжирбанд қозоқ халқининг тақдирин учун Абай йиғлаган, бутун умри халқ ғамини ташиган, жафо чеккан, қайғурган. Романда 30 Абай бир тоғ устида фикр дарёсига чўмиб, хаёлга ғарқ бўлиб ўтиргани ҳақидаги сатрлар киши диққатини банд этади. Унинг юрагида халқ муҳаббати, халқ ғами, халқ бахти; Абай ҳаётнинг жабру зулмини кўрди, улуғ дарё каби тўлиб оққан ҳаётини халққа бағишлади.

Романда тил жуда тўлақонли, бой образли, мукамалдир. Адиб ва драматург Мухтор Авезов 60 ёшга тўлган. Лекин ҳали у ёш ва бақувват, ҳали кўп янги, ажойиб, гўзал асарлар билан қозоқ адабиётига ва 40 умуман совет адабиётига хизмат этажак. Узоқ умр, бахтли ҳаёт, соғлиқ ва яна гўзал, яна улуғ асарлар нашъасини ва зўр муваффақиятлар тилайман.

ЯНГИ ИИЛ, ЯНГИ НИЯТЛАР

Бахтиёр болаларимизга «Болалик» сарлавҳали по-
вестимни тақдим этиш онлари яқинлашмоқда. Ундан
қутулгач, ўтган йили бошлаган «Улуғ йўл» номли ро-
маним устидаги ишни давом эттираман.

АЗИЗ ДУСТЛАР, МАРҲАМАТ

Осиё ва Африканинг фарзандлари, ўғиллари ва қизлари узоқ ўлкалардан, қизгин қуёш мамлакатларидан, тоғлар, денгизлар, саҳролар ошароқ Ўзбекистонга келдилар.

Шоира Зулфия Осиё — Африка ёзувчиларининг Деҳлида бўлган I конференциясида иккинчи учрашувни бизнинг қуёшли, гўзал Тошкентда ўтказилувини таклиф этди, конференция вакиллари бу таклифни гулдуролқишлар билан қабул этдилар.

Қадим замонлардан буён Урта Осиё, Ҳиндистон, Араб мамлакатлари маданиятнинг буюк ўчоқлари бўлган ва ўзаро маданиятда, илмда, савдода дўстона алоқада бўлганлар. Ҳиндистондан бошлаб Урта Осиё оша то Араб мамлакатлари, Урта Денгиз бўйларига карвонлар юрган. Ипак, шоҳи-атласлар, чинни-кумуш буюмлар, бўёқ, дору дармонлар ташиган. Карвонлар Ўзбекистондан ва Ўзбекистон орқали Яқин Шарқ ва Ғарб мамлакатларига қатнаган. Лекин афсус фоже воқеа шундаки, Урта Осиё секин-секин хонлар жабридан, феодаллар зулмидан ислом дини хурофотига, эски урф-одатлар ботқоғига ғарқ бўлган. Умуман айтганда, бутун Шарқ зулмат уйқусида асрлар бўйи қолди, бахт қуёшидан ва кундузидан айрилди.

Аммо, 1917 йил, бўронли, даҳшатли курашлардан, шонли буюк Октябрь революциясидан сўнг Урта Осиёнинг тагин бахт-саодати барқ урди. Буюк партиямиз раҳбарлигида бутун Ўзбекистон бўйлаб минглаб мактаблар, дорилфунунлар, академиялар, муассасалар очилиб, илм-маданиятимиз авж олди, тараққий этди.

Ҳиндистон қадимдан эски адабиётнинг боши, гўзал анъаналари-одатлари, кўркем табиати, хилма-хил ме-

10

20

30

валари ила машхур бўлган. Эрон қадим адабиёт, нафис шеърят, гўзал дoston-ҳикоялар булоғи бўлган. Айниқса, Араб мамлакатлари бой маданияти, илм-адабиёти ила машхур бўлган. Ажойиб хаёлли, чуқур мазмунли адабиёт, илм маданияти дарёсини то Фарбга қадар олиб борган.

10 Сўнгги асрларда Шарқ мамлакатлари забунликка тушди. Адабиёти, илми, маданиятининг тараққиёти кесилди. Золим, қонхўр, босқинчи империалистлар Шарқни қуллик кишанига банд этиб, кучини, қонини сўрди, бойликларини талади, қалбини кемирди.

Энди Шарқ уйғонди. Бизнинг мамлакатимизда Коммунистлар партияси ва Ленин раҳбарлигида олиб борилган бўронли, қаттиқ курашларда туғилган озодлик қуёши энди бутун Шарққа тонг шафағини ёймоқда. Шарқ шоирлари, адибларининг овозларида халқ орзуларини, озодлик куйларини эшита бошладик. Зулм, эски бидъатлар, империалист жабрлари, қуллик кишанлари мамлакатларда кетма-кет емирилиб, озодлик байроқлари кўтарилмоқда, бахт куйлари янграмоқда. 20 Мустақил Шарқ мамлакатларининг озод халқлари бахт-саодатига биз ҳам қувонамиз.

Колонизаторлар, империалистлар зулми жабрида бўлган мамлакатлар халқларининг чин ўғил-қизлари озодлик учун қаҳрамонона кураш олиб бормоқдалар. Озодлик, мустақиллик, халқининг бахт-саодати учун қурбон бўлган Миср, Марокаш қизлари ва йигитлари ҳам айни замонда муқаддас кураш олиб бораётган Жазойир, Иордания қизлари ва йигитлари қаршисида бош 30 эгамиз ҳам уларнинг қаҳрамонликлари ила араб халқлари билан бирга биз ҳам фахрланамиз.

Осиё — Африка шоир-адибларининг ҳозирги даврдаги асос мақсадлари, муҳим муқаддас вазифалари жаҳон тинчлиги учун курашмоқдир. Лекин инглиз, француз империалист-колонизаторлари, Америка босқинчилари биргалашиб, Шарқ мамлакатлари, Ливан ва Иорданияга яна бир ваҳшиёна чангал солмоқчи. Аммо ишонамизки, Ливан ва Иордания, асло қулликда қолмаяжак, албатта озод бўлажак. Араб мамлакатларидан, Африка, Ҳиндистон ва Япониядан келган азиз дўстлар, марҳамат, кенг пахтазор далаларимизни, шарқираб оққан дарёларимизни, мақташга сазовор фабрик-заводларимизни, илм-техникамизни томоша қи-

линг. Хур халқимиз, меҳнатсевар қаҳрамон, омилкор, санъаткор, чевар, озод қизларимиз, меҳнатда қаҳрамон йигитларимиз ила танишинг, дўстлашинг, меҳмон бўлинг.

Шоир ва адиблар халқ қалбига ёқимли шеър-дос-тонлар, чуқур мазмунли ҳикоя-романлар етиштирмоғи ила, азалдан ўзларининг муқаддас одати, анъанаси бўлган — бир-бирининг адабиёти бойликларидан баҳраманд бўлиш, дўстлик ҳислари ила жаҳон адабиёти, маданияти, халқлар тинчлиги учун хизмат этажақлар. 10

Азиз дўстлар, Ўзбекистон ва аҳил совет халқлари сизнинг яқин дўстларингиз! Ижозат этингиз, конференция ишига чин юракдан муваффақият истайман.

У МАНГУ ТИРИК

Мен гоҳо ёзувчилар союзига кириб қолсам, кичик, тор кабинетда ўқиб ёки ёзиб ўтирган Ҳамид Олимжонни кўрар эдим. Ҳануз у кўз олдимда...

Ҳамид Олимжон ҳақиқатан жўшқин лирик шоир эди. Ҳисли, ҳаяжонли лирикаси кенг, чуқур эди. У маълумотли, теран фикрли, адабиёт масалалари ва назарияларида етук, айниқса рус адабиётини яхши ўрганган, пишиқ ўзлаштирган шоир эди.

10 Ҳамид Олимжон ёниқ шоир эди. Шеърятда борган сари ижодида кучли ва қудратли изланиш яққол кўринарди. Балоғатга энди етишган, равон кўтарилиш ила поэзия чўққисига энди етган эди. Айниқса хўжалигимиздаги шонли беш йилликларда унинг шеър булоқлари очилиб, у ғалабаларимизни жўшқин куйлайди. Улуғ Ватан урушидаги фалокатли замонларда, даҳшатли жанг вақтларида юракдан ёзилган шеърларининг сатрларида фашист босқинчиларига қарши шоирнинг улуғ юрагининг ўти, олови, ғазоби тошарди, совет аскарлари ва командирларига ватан муҳаббатини, ғайрат ва садоқатини бағишларди.

20 Ҳамид Олимжон ёзувчилар союзида раислик қилар, шеър, ҳикоя ва романлар устида диққат ва қунт билан музокаралар ўтказар, чин қалби ила берилиб ишлар эди. Ёзувчилар ва шоирлар ўз асарларини кўтариб келар экан, у ўқиб, камчиликларини кўрсатар, журналларда, газеталарда бостиришга ёрдам этар эди. Адабиёт масалалари муҳокамаларида, дискуссияларида айрим миллатчи реакцион шоирларни омонсиз танқид этар, олишарди. У моҳир ва билгич раҳбар эди.

30 Шоир Ҳамид Олимжон ила қалин ўртоқ эдик. Бирга ҳисларимизни, ўйларимизни ўртоқлашиб, шеър

ва дostonларимизни ўқирдик, танқид ва музокара
этардик. Афсус ва афсуски, фалокатли ва даҳшатли
бемаҳал ўлим уни сафимиздан олиб кетди. Лекин
Ҳамид Олимжон абадий ва ўлмасдир, шеърлари
ҳайкалдек мангу яшар, у орамизда ҳамиша тирикдир.

Мен шоир Ҳамид Олимжон ҳақида хотираларимни
бир кун ёзиш орзуларим бор. Албатта, ёзармен.

ЯНГИ ИЖОДИЙ РЕЖАЛАР

Ҳурматли ўқувчиларим, бола эдим, ҳали ҳам ёдим-да: 1917 йил арафасида даҳшатли, фоже воқеалар рўй берди. Тошкент меҳнаткашлари ва деҳқонлари рус ишчилари билан биргаликда Муваққат ҳукумат ила астойдил курашдилар. Қонли, даҳшатли бўронларда Улуғ Октябрь социалистик революцияси қуёш каби ярқираб туғилди.

10 Қўқон мухторияти ва Бухоро воқеалари ғоят мудҳиш, фоже воқеалар эди. Мен ёзаётган «Улуғ йўл» романи ана шу мавзуда. Мавзу ниҳоятда мураккаб ва оғир, бу йил билмадим, балки романни тугатарман.

«Навобий» романини ёзишдан илгари буюк шоир ҳаётини ва у яшаган даврни ўрганиб, кўп материаллар тўплаган ва «Навобийнинг таржимаи ҳоли ва фаолияти» номли асарнинг хомаки нусхасини тайёрлаган эдим. Бу йил шу асар устида ҳам шуғулланиш ниятим бор.

ШОИР ҲАҚИДА ХОТИРАЛАРИМ

Ҳамид Олимжон ҳақидаги хотираларим ҳануз бугунгидек ёдимдадир.

Шоирнинг вафотига 15 йил бўлди. Лекин унинг шеърлари, дostonлари, «Муқанна» драмаси халқ хазинасида ўлмас, абадий ҳайкалдир.

Шоир ва олим, жамоатчи ва ёзувчи мана бугун халқ меҳри-муҳаббати қўшиб қўйилган бронзада қаршимизда юксалди.

Мен доимо шоир ҳақидаги хотираларимни, таассуротларимни муноқиша ва мусоҳабараларимни ёзишга тиришаман. 10

Мен Ленинградда ўқишда эдим, билмадим, 27 ёхуд 28-йиллар бўлса керак, баҳор чоғи Ленинграднинг энг гўзал ва тансиқ қуёшли кунларидан бири эди. Нева бўйларида халқ қалин эди, институтдан қайта туриб, Нева кўчасидаги ресторанда овқат қилиб ўтирар эдим. У кун стипендия олган куним, вақтим чоғ, пиво билан ҳузур қилиб бўлса керак, овқат қилардим. Зал тигиз эди. Бирдан: 20

— Ойбек эмасмисиз? Қўзимга иссиқ кўринасиз, рухсат этинг, танишайлик. Самарқанддан келдим, Ҳамид Олимжонман, — деди кулиб, ёнимда тўхтаган йигит.

Югуриб турдим, ҳаяжон-ла кўришдим. Иккаламиз бир-биримиз билан учрашганимиздан ва танишганимиздан жуда хурсанд бўлдик, дарҳол гапга тушиб, қизғин суҳбатга киришиб кетдик.

Ҳамид 18-19 ёшларда кўринар эди. Қарашлари ўткир, кўзлари тиниқ, жиддий ва ақлли, сочлари қуюқ, мўйлови энди чиққан ёш эди. Уст-боши ёдимда йўқ, 30

оддий, лекин озода кийинган, зимдан кўз ташладим — қомат ва қиёфаси келишган хушмуомала йигит.

— «Гуйғулар»ни ўқидим. Умуман айтганда, яхши,— деди Ҳамид Олимжон кулиб.

Мен ҳам Ҳамиднинг бир неча шеърларини ўқиган эдим, аммо ўзини шахсан танимасдим.

— Қалай, шеър ёзиб турибсизми?— сўрадим Ҳамиддан.

— Самарқандда адабиёт институтида ўқиб турибман. Дарслар ва мутолаа кўп вақт олади, лекин шеър ёзмаздан туролмайман, тортади ўзига... Эҳтимол, яқинда тўпламим чиқар,— деди бир нафас ўйланиб. 10

— Жуда яхши, чиқсин, шоирларимиз жуда кам,— дедим ва адабиёт назариялари, санъат масалаларига доир кўтаринки руҳ билан, завқ билан, иштиёқ билан гапириб кетдим.

Ҳамид ўзбек адабиётининг, санъатининг аҳволи ҳақида гапирди ва бирдан сўзини кесиб сўрадим:

— Ҳа, ростдан, эшитдим, халқ хўжалиги институтида эмишсиз?

— Иқтисодий билимлар, ижтимоий оқимлар, марксизм масалалари муҳимки, мен буларни яхши ўрганиш учун шу институтни танладим. Бизда марксизмга оид ишлар энди бошланмоқда, аммо марксизм таълимоти, иқтисодий билимлар энг зарур ҳам муҳимдир. Лекин майлим шеърдадир, севаман шеърятни, юракдан севаман... 20

— Албатта, марксизм муҳим, кенг назариётдир. Мен ҳам уни зўр ҳавас ила пишиқ ўрганипман. Минг йиллардан буён зулматда бўлган халқимизнинг Октябрь куёши туфайли ёруғликка, илмга, фанга интилиши зўрдир. Биз, ёшлар, шу ёрқин давримизга муносиб, мувофиқ бир адабиёт яратайлик, шоҳ асарлар ижод этайликки, халқимиз мамнун бўлсин. Буржуазия хизматида бўлган, унга қуллуқ этадиган баъзи реакцион, сотқин шоирларимиз борки, Ватанимизга — туғилган куёш юзига булут солаётирлар. Ана шуларга қарши курашмоқ бизнинг бурчимиздир. 30

Шоир Ҳамид Олимжон ғайрати жўшқин, қалби кенг кўламли, қайнаб-тошган йигит эди. Биз узоқ ўтирдик, пиво аралаш талай суҳбат этдик. 40

— Ленинградни қалай кўрдингиз, ёқдим, гўзалми?— сўрадим шоирдан.

Улуф шаҳарни шу топда кўз ўнгига олгандай бир он ўйлади ва қошларини чимириб:

— Ленинград гўзал ва буюк экан. Муаззам иморатлар, озода-пок майдонлар, кенг, адил кўчалар, айниқса Нева бўйлари ажойиб...— деди ҳаяжон билан.

Мен ҳам ўзимнинг жуда севдигим Ленинградни мақтаб, санъат обидаси, илм кучоғи, инқилоб бешиги, деб узоқ сўзладим шекилли.

10 Зал тикилинч, шовқун-сурон эди. Офицантни базўр чақирдим ва шоир билан хайрлашдим.

— Шарқшунослик институтига боришим керак эди, афсуски, шу ширин суҳбатни бўламиз.

— Э, шундай денг, икки соатлик суҳбат назаримда бир он каби ўтди. Кўришдик, таниш бўлдик. Самарқандга боринг, тил-адабиёт соҳасида дўстлар кўп,— деди қўлларимни қисиб.

— Марҳамат, келинг менинг хонамга,— дедим шоирни таклиф этиб.

— Раҳмат, самарқандлик ўртоқлар бор, бирга турибмиз. Завод, фабрика, музейлар кўп экан, кун бўйи кезаман. Эҳтимол, эрта Царское село ва Петергофга Борурмиз, вақт тикилинч,— деди кулиб.— Бугун ҳам ўртоқлар билан бу ерда учрашмоқчи эдик.

Хайрлашиб, тикилинч залдан столлар оралаб чиқиб кетдим.

* * *

30 Чамамда икки-уч йил ўтди шекилли, Ҳамид Олимжон билан кўришмадик. У Самарқандда яшар эди, мен Тошкентда САГУда, мактаб ва техникумларда дарс берардим. Унча-мунча шеър ва дostonлар ёзиб қўярдим.

Шоир Ҳамиднинг овози кундан-кун баландроқ эшитилар эди. Унинг илк маҳсули.— «Кўклам» нашр этилди. Катта китоб магазинидан бир нусха олдим. Кўчада одам қалин, мен эса уларни оралаб, аста юриб, «Кўклам»ни йўлакай варақлаганим ҳолда, ўқий-ўқий САГУга кетардим.

40 Фасли кўклам эди. Дарахтларга энди кўк югурган, айниқса кўча бўйлаб терилган адил, баланд, кўркем теракларнинг нафис ёш барглари майин эсган шамолда

шилдираши ҳануз хотиримда туйилади. Ҳовлимиз Арпа-
пояда эди. У сердарахт, серсув кўркам эди. Супада,
қуюқ дарахтлар соясида ёнбошлаб, «Кўклам»ни варақ-
ладим. Ўзимга маъқул тушган шеърларни қайта-қайта
ўқидим. «Кўклам»ни варақлар эканман, бу — ёшликнинг
хаёл тўла кўклам поэзияси, шоирнинг самимий меваси
ва илк қалдирғочи, дедим ўз-ўзимга. Ҳақиқатан, шеър-
лар самимий ёш қалбдан ёзилган эди. Лекин азамат,
улуғвор сатрлар, илҳомбахш салмоқли кўринишлар, на-
фис ҳислар, туйғулар эди. Совет ёш поэзиясининг куч-
ли, жўшқин меваси эди. Ҳамид Олимжоннинг Москвага
бағишлаб ёзган «Қизил Москва» шеърида жўшқин ҳис,
эҳтирос тошади. Шеър ёниқ, лирик асардир.

Шоир Ленинградда ёзган «Болтиқ денгизи бўйлари-
да» шеърида у ҳаёт тўлқинларида сузар, шеъриятнинг
ингичка, гўзал лирикасини куйларди.

«Кўклам»да ёшлик туйғулари ила суғорилган шеър-
лар қалбий эди. «Ҳужум гулига» ҳис ва тўлқин тўла,
ҳаёт бахтини шод куйловчи шеърдир.

Бу кунлар пок ипак нурлар,
Нафис тонглар-ла ўйнашди.
Етар тўлқин, денгиз эркин,
Чечан лаблар севинч очди.

Шоир борган сари салмоқли, пишиқ мазмундор
асарларни майдонга ташлади. Шеърда қофиялар борган
сари яхшиланиб, мундарижа кенгайиб борар эди. Рус
поэзиясини ўрганиб, ундан сабоқ олгани кўриниб турар
эди. У эҳтимол, ўзбек классик адабиётининг буюк
шоири Навоий ва Лутфийни, Фурқат ва Муқимийни, ай-
ниқса Октябрь революциясидан сўнгги адабиёт саркар-
даси Ҳамзани ўқир эди.

Шоир Ҳамид Олимжон, хотиримдадир, 1931 йилда
Тошкентга кўчиб келди ва дарҳол ўзига хос фаоллик
ила ишга тушди. У «Ёш ленинчи» газетаси редакцияси-
да ишлар эди ва матбуотда шеърлари тез-тез чиқиб
турарди. Шоир ҳақиқий илҳом билан, завқ билан, меҳр
билан ижод этар эди.

Мен редакцияга кўришгани бордим. Биринчи кўрга-
ним ёш йигитча Ҳамид энди бўй етган, келишган, яхши
кийинган, авжи йигит эди. Маъноли кўзларига чуқур
фигр, хаёл тўлган ҳақиқий шоир эди.

— «Салом, яхшимсиз, ишлар қалай?— сўрадим кў-
ришиб.

— Э, бормисиз, шахрингизга келдик,— деди кулиб, ўрнидан туриб кўришар экан.— Лекин иш жуда кўп, мутолаа ва шеър ёзиш ила бандман.

Санъатдан, шеърдан, театрдан узоқ суҳбатлашиб ўтирдик. Хайрлашиб кетар эдим, стол тортмасини суғуриб бир кичик китобча олди:

— Марҳамат, ўқинг, «Олов сочлар»,— деди китобга қисқагина ҳадиянома ёзиб.

— Раҳмат, албатта ўқийман,— дедим табриклар ва 10 кўлларини қисиб.

Ёз. Саратон. Қуёшнинг ловуллаган пайти эди. Қуюқ дарахтлар салқинига бекиниб, қўлимда китобча, хаёл суриб, жим ўтирардим. «Олов сочлар»ни. аста варақлаб, ҳар бир шеър, ҳар бир сатрга ўйчан, сокин кўз югуртиб ўтирдим. Бирдан тўплам исми — «Олов сочлар» устида тўхтаб қолдим. «Олов сочлар». Нима дегани бу «Олов сочлар?» Менга ажойиб туйилди. Ўйлаб-ўйлаб маъноси-ни тушундим. Кулиб юбордим. Ёш шоирлар, одатда, узоқ хаёл суриб, қидириб, шеърга, поэзияга хос тугилмаган ажойиб исмлар қидириб топадилар. Инжиқлик билан бош қотириб, чуқур яширинган маъноли исм бўлишига ҳаракат қиладилар. Ўзим ҳам шундай эдим.

Айниқса рус шоирларига шу одат хосдир. Шоир Ҳамид Олимжон ҳам «Олов сочлар»ни топгунча кўп ўйлаган, аҳтимол, бунинг асл мағзини чаққандир.

— Топкан-а!— дедим бирдан қичқириб.— Яхши «Олов сочлар»... Маъноси чуқур, хаёл меваси,— дедим кулиб.

Бу тўпламдаги шеърлар поэтик, лирик, гўзал шеърлар эди. Мазмуни чуқур, идеяси кенг, шакли пишиқ эди. 30 Халқнинг чуқур тилаклари, орзулари, буюк инқилоб келтирган қуёш тўла, нур тўла ҳаёт куйланган эди. Бу инқилобга, Коммунистик партияга, ёшларга, комсомолларга бағишланган асар эди. «Комсомол келди» дostonи чуқур мазмунли, юксак идеяли шеърдир. Шоир бу дostonда бир тўда комсомоллар, ўзи ҳам бирга, Самарқанддан, машҳур, қадимда донг чиқарган Самарқанднинг одам қалин кўчаларидан комсомол марши ила ўтиб, шаҳар ташқарисига чиқишини ёзади. Қадимда 40 эзилган халқнинг энди буюк инқилоб ёлқинида порлаган ҳаётини, ўзбек озод Ватанининг юраги — бу шаҳарни тасвирлайди. У шоирнинг ёниқ қалбидан тошган, оригинал образларга тўла нафис поэтик лавҳалардир:

Кун қизик,
Ҳар ённи ўт босган:
Аланга юзларни ювади,
Райкомга улашган кўчадан
Комсомол қўшини келади.

Жуда менга маъқул бўлди. «Гўзал, жуда гўзал»,
дедим ўқир эканман.

Шоир Ҳамид Олимжон актив берилиб, ёшлиги, қай-
ноқлиги ила мунозараларда қатнашар эди.

10

Бир кун Союзда Ҳамид Олимжонни учратдим.

— «Олов сочлар»ни ўқидим. Яхши, жуда гўзал, ли-
рик парчаларини севиб ўқидим, менга жуда ёқди,— де-
дим у ила кўришиб.

— Яхшими, ростданми?— сўради кулиб.

— Ёлқинли сатрлар кўп, жуда кўп,— дедим.

Биргалашиб мажлисга кириб кетдик.

Шоир Ҳамид Олимжон мамлакатимизнинг инқилоб-
дан бошлаб эришган ғалаба, ютуқлар, беш йилликлар,
Ўзбекистон маданиятининг юксалиши, хотин-қизлар
озодлиги, колхозлашиб келаётган қишлоқларда кенга-
йиб, қулоч ёзиб борган пахта далаларини куйлади.
Мамлакатимиз тараққиётида баробар одим ташлаб
борди. Шунинг ила баробар унинг ижоди ғоявий юкса-
либ, шеърояти тарашланиб, маҳорати оша борди. Ижо-
ди зўр бир тошқин каби қайнаб, мамлакат зафарлари
ила бирга олға босди.

20

КУЙЧИ ВА КУРАШЧИ

Мен Ҳамзани фақат бир марта кўришга муяссар бўлдим.

Билмадим, рамазон оғи эди, шекилли, Шайхантахурда тенгдошларим билан ўйнаб юрардим, тўрт-беш йигит — тўнлари беқасам ва олача, бошларида фарғонача дўппи — оҳиста суҳбатлашиб борарди. Атрофдаги кишиларнинг шивирлаганларини эшитиб қолдим: «Олдиндаги йигит Қўқондан келди, қалами ўткир шоир».

10 Дарҳол болалардан ажралиб, Ҳамзанинг орқасидан эргашдим. Унинг ёнидагилардан бири, қўлига ҳасса тутган, жадиднамо бир киши, эсимда йўқ, Туркистоннинг аҳволи ҳақида нималарнидир гапирар эди. Ҳассасини ерга тақ-тақ уриб борар, баъзан тўхтаб, ерни чизиб қўяр. Шоир Ниҳоний оғир хаёлда сокин борар ва ора-сира жадиднамо кишига луқма ташларди. Суҳбатларидан узуқ-юлуқ гаплар қулоғимга чатишар, аммо мен сўзларининг маъно ва мазмунига асло парво қилмасдим, бутун диққатим шоирнинг ўзида, унга телмурардим, 20 ичимда дер эдим: пешонаси кенг, кўзлари маъноли, ориқ, лекин новчароқ.. Азим шоир.

Улар Шайхантахурдан қатор дўконлар ёқалаб, орқа кўчага бурилдилар, мен ғоят шод, қалбим ҳислар тўлқинида, хаёлимда Ҳамзани қучиб қайтдим, ўртоқларимга қўшилдим.

Эҳтимол, 1917 йил охирларидир.

Бу вақтлар Ҳамзанинг кўп шеърлари, «Қизил гул», «Оқ гул» ва ҳоказо тўпламлари халқ орасида тарқала бошлаган эди. Мен шоирни севиб, шавқ билан ўқир 30 эдим. Бу ажойиб шоирнинг қайноқ қалбидан узилган, эҳтиросли шеърлар юракларга чўғдай тегар, халқ ора-

сидаги исён ва нафратнинг, орзу ва тилакнинг ифодаси эди.

Октябрь социалистик революцияси қуёшдай барқ уриб келди. Сўнг шоир овози яна юксалди. Шеърлар булоғи очилиб кетди. Эсимда бор, талабалар шоир шеърларини, «Ишчилар уйғон», «Яша Шўро», «Ҳой, ишчилар», «Биз ишчимиз» қўшиқларини шоирнинг ўз куйларида эҳтирос билан куйлар эдилар.

Ҳамзанинг шеъриятида кескин бурилиш кўзга ташланарди. Шоирнинг хоин бойларни, золимлар ва сотқинларни қамчилаб ёзган ўткир шеърлари халққа ёқар, шоир тили халқ тилининг ўзи, услуби қиличнинг тигидай ўткир. Шеърлари чақмоқдай ва момақалди роқдай қудратли. Бу рус инқилобий поэзиясига, Маяковский поэзиясига ўхшайди. Унинг ҳар бир сўзи — бир шиор, ҳар бир шеъри давр ҳайқирғи эди. Ишчи синфи ҳақида ўзбек адабиётида биринчи бўлиб поэзия яратган шоир Ҳамзадир. Мен шоирнинг айниқса «Ҳой, ҳой, отамиз» шеърини севардим ва ҳамиша ёд ўқирдим, болаларга ўргатардим. 10

Ҳамза шеърлари чуқур мазмунли, сатрлари пишиқ, қофиялари тарашланган, ҳар бир шеъри мрамор ҳайкал каби гўзал ва абадий. 20

Ҳамза уста куйчи, у шеър ила бирга куйлар ҳам яратмишдир. Куйлари ғоят самимий, халқ кўнглига яқин, халқ куйларига ёндошдир. Унинг хоҳ ишқий, хоҳ инқилобий куйларини олинг, барчаси мукамал, ёқимли, чуқур туйғуларга тўла.

Моҳир драматург Ҳамзанинг ажойиб драмалари халқнинг ҳақиқий ҳаётидан олинган лавҳалар. «Бой ила хизматчи»ни ёшлик чоғимда, эски шаҳар театрида кўрганман. Одам қалин, зал ёшлар, ўспиринлар билан лиқ тўла эди. Бутун юрагим билан, ҳаяжон билан тингладим. Қалбимга қон, кўзларимга ёш тўлди ва юрагимга хоин боёнлар, золимлар, сотқинларга бениҳоят кучли нафрат, ғазаб тўлди. «Бой ила хизматчи» менда сўнмас из, чуқур таассурот қолдирган. 30

Ҳамза, эҳтимол, рус пьесаларини ўқиган, чуқур ўрганган, драматургия қоидаларини яхши биларди. У ҳануз мисли йўқ драматург. Драмаларидан «Ҳолисхон», «Майсаранинг иши», «Заҳарли ҳаёт» — ўтмиш ҳаётимизнинг ўзи. 40

Шоир, драматург Ҳамза адабиёт ва санъатда ажойиб бир ҳодиса. Ҳамза ўзи бир олам.

У Европа драматурглари билан баҳслашиши мумкин.

Ҳамза халқнинг ичига кириб, халқ юрагидаги ҳисларга ва туйғуларга ошно бўлди. Унинг айтган ҳар бир сўзи, ҳар бир шеъри халқ юрагидан чиқади дейсиз.

10 Шоҳимардонга икки дафъа бордим ва Ҳамзанинг қабрини зиёрат этдим. Баланд тоғлар, қудратли қоялар устида Ҳамзани хаёлимда тирикдай кўрар эдим. Кўм-кўк тиниқ тоғ чашмалари товушида гўё Ҳамза куйларини эшитардим. Динчи, хурофотчи хоинлар Ҳамзанинг ҳаётини кесдилар.

Унга бўлган ҳурматим, муҳаббатимнинг кичик бир ифодаси — менинг «Ҳамза» достоним.

Ҳамзанинг туғилганига етмиш йил тўлди. Адабиётимизда драматург ва шоир Ҳамза ҳамиша тирик ва ҳамиша абадий.

ИЖОД БУЛОҒИНИҒ ҲАМИША ҚАЙНАСАНИ!

Дўстим, орқадошим, Ғафур! Олтмиш ёш шоирларнинг авжи етуклик ёши. Бу сенинг ижодинг ва талантининг инкишофидир, шеърларингнинг булоқдай жўшқин, эҳтиросли давридир. Сенга узоқ умр тилайман ва ижодингда олға босишингни истаймен.

Ёшлиқдан бир маҳаллада бирга ўсдик, ижод қилдик, бирга юрдик, бирга улфатчиликда бўлдик. Ҳаётнинг шодлик ва қайғуларини биргаликда тотидик. Ҳаётимиз зўр, оташин курашларда, шеър тошқинида ўтди ва ўтмоқда, гўзал Коммунизм сари бирга кетмоқдамиз. 10

Сенинг ҳақингда кўп гапириш мумкин. Икки оғиз сўз билан мадҳингни айтиб бўлмаймен. Сенга бир дoston ёзсам деган умидим бор. Қудратли, салмоқли, чуқур мазмунли гўзал шеърларингни севаман.

Азиз дўстим, ижод булоғинг ҳамиша қайнасин!

МЕНГА ЯНГИ ДУНЕНИ КЎРСАТГАН АДАБИЁТ

10 Шу кунларда ҳаммамиз партия ва ҳукумат раҳбарларининг ижодий ходимлар билан бўлиб ўтган учрашувларидан олинган ажойиб таассуротлар билан яшамоқдамиз. Бизда адабиёт, санъат ва рассомлик масалаларида дискуссиялар, музокаралар, фикр олишувлар бўлиб ўтди. Коммунистик партия жуда тўғри, ҳаққоний, чин йўлни кўрсатиб берди. Маълумки, рассомлар, орасида оғмачиликка, абстракционизмга мубтало бўлганлар топилиб қолди, уларга кескин танқид билан тўғри йўл кўрсатилди.

Коммунистик партия ғоявий тойилишларга, идеологияларнинг тинч-тотув яшашига кескин қарши чиқиб, адабиётчилар ҳамда барча ижодий ходимларни совет воқелигини ёрқин образларда, тараққиётда кўрсатишга совет кишиси жасоратларининг улуғворлигини беришга даъват этди.

20 Совет адабиёти ва санъати халқ ҳаёти билан мустаҳкам алоқа боғлаб ривож топмоқда. Бизда қардош совет халқлари ўртасида доимий равишда маънавий бойликлар алмашилиб турилади. Қардош адабиёт ва санъат декадалари социалистик маданиятларнинг чинакам байрамига айланиб кетади. Бу сафар биз рус адабиёти ва санъати декадаси қатнашчиларини кутиб олмоқдамиз.

30 Рус маданияти ва аввало, рус адабиёти ўзининг революцион анъаналари, халқчиллиги, гуманизми билан, ўзининг юксак бадиий маҳорати билан ўзбек совет адабиёти тараққиётига самарали таъсир кўрсатиб келди ва кўрсатмоқда. Ўзбек совет адабиёти биринчи авлодининг намояндалари бўлмиш бизлар Улуғ Октябрь социалистик революциясининг дастлабки кунларидан бошлабқ буни ҳис этганмиз.

Мен ёшлигимдан бошлаб ўқишни севдим. Навоий шеърляти кўнглимга ёқиб қолди, мен ундан маст ҳолда шавқ билан ўқир эдим, муҳаббат билан ўқир эдим. Энг лирик озарбайжон шоири Фузулий менда чуқур таассурот қолдирган. 20-йилларда шоирлик йўлига кирдим. Кўнглим, юрагим, фикрим, хаёлим шеърда бўлди. Шоирларнинг услубига, вазнларига эргашиб ўзимга вазнлар, қофиялар топардим. Лекин ўзбекча адабиёт китоби йўқ эди. Ана шунда рус муаллимларим менга кўп ёрдам, кўмак беришга жон билан, бутун самимиятлари билан тиришдилар. Рус тили муаллимимиз жуда шўх, хушчақчақ Горянов деган киши эди. У қўлларининг, кўзларининг имоси билан, тахтага турли шаклларни чизиш билан бизга рус тилини ўргатишга уринар эди. Муҳтарам, севиқли муаллимим Горяновнинг қимматли сўзлари, фикрлари, кенгашлари менинг рус адабиётини англашимга, рус адабиётининг завқини тотишимга катта ёрдам берди.

Пушкинни ўқидим, севдим, шу кунлардан бошлаб Пушкин шеърлари кўнглимда мангу қолди. Мен шундан бошлаб Пушкин шеърляти билан яшадим. Бу шеърлят мени ўша замоннинг илғор прогрессив ғояларини гавдалантирган улкан бадий образлар оламига олиб кирди, янги бир дунёга кирдим, дедим, янги ҳаёт, янги илҳом кашф эдим. Пушкин, Лермонтов ва бошқа рус шоирларининг бадий маҳорати мени ҳайрон қолдирди. Ҳануз ёдимда: Пушкиннинг қизил муқовали катта қалин китобини гоҳ синфга, гоҳ ётоққа қўлтиқлаб кўтариб юрардим, севардим, ўқирдим, уқардим.

Некрасов ажойиб халқ шоири, лекин негадир, билмадим, ёшлигимданми, романтикага мойил эдим, шунинг учун бўлса керак Пушкин, Лермонтов, Блок энг севдигим шоирлар эди.

Мен Гоголнинг ҳаётнинг ўзи бўлган асарларини севиб ўқидим. Гоголь ҳаётни бутун илдизи билан чуқур билади. Унинг асарларидаги воқеалар, картиналар жуда жонли, табиат лавҳалари зўр маҳорат билан кўрсатилган.

Л. Н. Толстой юксак бир гений, мислсиз бир талант. Унинг чуқур фалсафали асарларининг ҳар бири абадий бир ҳайкалдир. Бу улуг адибнинг кундалик дафтарларига қадар мароқ билан кўп дафъа ўқиганман. Ҳар

Ўқиганимда Толстой даҳосининг янги бир қиррасини, янги бир ранги, бир зиёсини кўраман.

Чеховнинг ажойиб ҳикоялари турмушни ғоят зўр маҳорат билан кўрсата олган. Қисқа иборалар билан кўп нарсани айта олган бу адиб, мангу ранги ўчмайдиган асарлар яратди. Ҳаёт лавҳаларини равшан ифода этиш, бир-икки чизги билан кўп нарсани айта олишни мен шу адибдан ўрганишга тиришдим.

10 Горькийнинг сиймосига сажда этишга қадар муҳаббатим зўрдир, унга. Адабиёт оламининг улуг қояси Горький ҳаммамизнинг суянган тоғимиз, фахримиз, ғуруримиздир. Инқилобнинг буюк тўлқинларида, даҳшатли оловида яшаган, ижод этган бу зўр адиб бутун дунё меҳнаткашларининг севиб ўқийдиган адибидир.

30-йилларда Маяковскийни, инқилобнинг оташин курашчиси, ишчи синфининг жарчиси бўлган бу баҳодир шоирни танидим. Николай Тихонов, Михаил Светловларни қизиқиб ўқий бошладим. Булар ҳақида яна бир жойи келганда мукамал ёзиш ниятим бор. Бу ажойиб шоир ва адибларнинг ижодиёти мен учун ва бошқа ўзбек шоирлари учун энг зўр мактаб бўлди.

20 Рус адабиётида бўлган жонли шеърятнинг услубини, сирини билиш, ўрганиш, завқини ҳис этиш ёш шоир ва адибларимиз учун зўр бир мактабдир. Ерқин ва гўзал ҳаётимизга муносиб адабиёт яратиш учун шоирлар ва адиблар замонага мувофиқ юксак бадиий маҳорат, куч ва ижодкорлик касб этишлари зарур. Улар ҳаёт оқимининг энг илғор сафида боришлари ва коммунизм жамиятига мувофиқ меҳнат ва ижод эгалари бўлишлари лозимдир.

30 Яқинда Тошкентда рус адабиёти ва санъати декадасида қатнашадиган шоир ва адиб дўстларимиз билан бўлажак учрашувимизда ана шулар ҳақида гаплашамиз албатта. Яна кўп музокаралар, фикр олишувлар, ўзаро маслаҳатлар ўтказамиз. Булар бари КПСС МК июнь Пленуми томонидан совет адабиёти ва санъати олдига қўйилган вазифаларни муваффақиятли бажаришга ёрдам бериши шубҳасиз.

**[Ш. РАШИДОВНИНГ «ҚУДРАТЛИ ТЎЛҚИН»
РОМАНИ ТУҒРИСИДА]**

Яқинда Шароф Рашидовнинг «Қудратли тўлқин» романини ўқиб чиқишга муваффақ бўлдим. Улуғ Ватанмиз немис фашистлари билан зўр жанг олиб бораётган бир замонда Ўзбекистон колхозларидаги қайноқ ҳаёт ва ундаги бир қурилиш романнинг асосий мавзуини ташкил этади.

1943 йилнинг кўклам фасли. Отаси Совет Армиясида хизмат қилаётган, ўзи қишлоқ ўрта мактабининг сўнгги синфида ўқиётган Пўлат мактабни тугатиш биланоқ фронтга бориш ҳаракатига тушади. Аммо, оғир хасталик йиғитнинг солдатликка олинишига имкон бермайди. У совхозга ишга кириб у ерда бетончилик ҳунарини эгаллайди, кейинчалик йўлидаги барча говларни енгиб, «Ғалаба ГЭС»ни қурилишига келади ва у ерда фидокорона меҳнат намуналарини кўрсатади. 10

Юксак инсоний фазилатларга эга бўлган Хайри, Ҳалил ота, Никитин, Анварлар Ватанга муҳаббат ва садоқат билан хизмат этиши ва уларнинг изи билан бораётган Пўлат ҳамда Баҳорнинг Улуғ Ватан олдидаги эзгу бурчларини англаши, уларнинг пок қалб билан ҳалол хизмат этишини автор тўла самимият ила кўрсатган. 20

Ўзини актив, ишчан кўрсатувчи, аслида эса кўзбўямачи, маккор Тўрахонов образи ҳам жуда ишонарли чиққан. Умуман, романдаги образларнинг ҳаммаси жуда катта тарбиявий ва ғоявий аҳамиятга эга.

Совет адабиётининг ривожланиш йўли мамлакатимиз ҳаётининг ҳар бир босқичидаги ҳаётни тасвирлашда ижобий тажрибани биринчи планга қўйиб кўрсатишни тақозо этади. Шароф Рашидов ҳам воқелигимизда юз берган улуғ ўзгаришларни акс эттира туриб, ижобий ҳодисаларга, янгиликнинг эскилик устидан ғалаба қилиб 30

боришига алоҳида эътибор беради. У «Ғалаба ГЭС»и ни бунёдга келтириш учун бўлган халқ ҳаракатида худди томчи сувда қуёш акс этгандек, умумсовет воқелиги учун характерли бўлган хусусиятларни маҳорат билан ифодалади.

10 Ҳали коммунизмнинг аён нишонларини — етти йилликнинг улугвор идеяларини билмаган асар қаҳрамонларининг орзу-хаёлларида фикран коммунизм машъаллари чарақлаб нур сочгандай бўлади. Эртанги кунга интилиш, келажак сари ҳаракат этиш — Совет жамиятининг ғоят гуллаб-яшнаб кетишига комил ишонч асар қаҳрамонларининг энг яхши фазилатларидандир. Асар қаҳрамонлари ҳаётнинг янги-янги формаларини узлуксиз излашга чорловчи ва коммунистик ахлоқ ҳамда янгича муносабатни турмушга жорий қилишга даъват қилувчи ижодкорлардир. Умуман, «Қудратли тўлқин» романи чуқур партиявийлик ва актив замонавийлик руҳи билан суғорилган асар бўлиб, кўп миллатли совет адабиёти хазинасига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади.

ИЖОД БУЛОҒИНГИЗ ҲАМИША ҚАЙНАСИН!

Ҳурматли Берди оға!

Бугун Сизнинг етмиш йиллик юбилейингизни фақат туркман халқи эмас, бутун совет халқлари ҳурмат билан қарши олади ва олқишлайди.

Сиз ўзингизнинг ажойиб ижодингизда зулматдан ва асоратдан қутулган туркман халқининг буюк Октябрь инқилоби келтирган бахтли, озод ҳаётини куйлайсиз. Биз ўзбеклар Сизнинг романларингиз ва қиссаларингизни севамиз. Сизни самимий ҳурмат қиламиз, кўнглимизга яқин кўрамиз. 10

Азиз оға, буюк қалбингиз билан яратган асарларингизда мен туркман халқининг олижаноблигини, туркман мамлакатининг гўзаллигини, маданияти ва тараққиёти кундан-кун юксак чўққиларга кўтарилаётган туркман халқининг порлоқ ҳаётини кўраман. Тақдири бир бўлган халқимиз каби адабиётимизнинг ҳам манбаи бирдир. Ажойиб бир даврда яшаб, коммунизмга бирга етаяпмиз.

Бугун Сизнинг етмиш йиллигингизда, муҳтарам Берди оға, Сизга саломатлик, узоқ умр, ижодингизга янада зўр муваффақият тилайман. Ижодингиз Туркман қуёшидай порлоқ, Туркман далаларидай бепоён бўлсин. Туркман Ватанидай кун сайин яшнасин! Ижод булоғингиз ҳаминша қайнасин! 20

[ЕШ ИЖОДКОРЛАР ҲАҚИДА]

Узбекистонда адабиёт соҳасида ёш талантли шоирлар, адиблар сафи қалинлашди. Пойтахтимиз Тошкент, Андижон, гўзал Фарғона, Қарши, ажойиб Самарқанд ёш шоир ва адиблари турмушнинг чуқур илдизларини тушуниб, адабиёт ва социализм назарияларини, ҳаётни яхши ўрганган ҳолда фаолият билан ижодга киришдилар. Улуғ партиямизнинг муҳаббати ва ғамхўрлиги билан тарбияланган ёшлар 50-йиллардан бошлаб адабий ижодда кескин бурилиш ясадилар. Доимо ўрганиш, ўқиш йўлига киришган ёшларга рус адабиёти намуналари зўр ижод булоғи бўлди. Улар чуқур мазмунга мос гўзал шаклларда лирик қўшиқлар ярата бошладилар. Баъзи шоирларда гоҳо хом, думбул шеърлар кўзга ташланади. Аммо бизни қувонтирадиган яхши шеърлар ҳозирги жўшқин ҳаётимизни буюк тараққиёт йўлига кирган саноатимиз, индустриямиз ва ажойиб ютуқларга эришаётган қишлоқ хўжалигимизни ўз асарларида акс эттираётган ва кундан-кун ўсиб, тўлиқлаша борган ёш шоир ва адиблар бор.

Шоирлар ўзбек бармоқ вазнида ёзиб, халқ юрагига яқин, халқ тилидаги орзу ва шодликларни қуйлаган самимий қўшиқлар, дostonлар яратмоқдалар, чуқур ҳис, гўзал туйғулар ташиган кенг кўламли, бадний юксак шеърят яратмоқдалар.

Мана талантли шоир Ҳусниддин Шарипов шеърлари самимий, ҳисларга бой, нозик лирикаси гўзал, хаёл дунёси кенг, унинг «Қуёшга ошиқман» достони бу айтганларимнинг далилидир. Э. Воҳидовнинг «Улуғ ҳаёт тонги», Гулчеҳра, Сайёр, Пўлат, Барот Бойқобилов, Хайриддин Салоҳ, Азиз Абдураззоқ ва кўп ёшларнинг шеърлари ҳаёт булоғидан сугорилган шеърлар-

дир. Ёш шоирлар ғоят кўп. Фарғона, Самарқанд ва кўп шаҳарларда талантли ёшлар ўсмоқдалар. Талантли ёш шоирлар борки, доимий ўқув ва машқ билан тарбияланишни узмай, машаққат интилиш билан ижод этадилар, буларга турли адабиёт тўғарақлари доимий ёрдам беришлари лозим.

Проза соҳаси бир оз қолоқ бўлса-да, бунда ҳам бизни суюнтирадиган ёш қаламлар пайдо бўла бошлади. Проза шеърятга қараганда албатта оғир ва мураккабдир. Лекин ўзбек прозаси ёрқин бир даврга қадам ташлади. Ўлмас Умарбеков, Учқун Назаров, Жонрид Абдуллахонов каби тузук-тузук ҳикоялар ёзаётган ёш адиблар бор.

Булар эстетик завқларини борган сайин баланд кўтариш, ўрганиш ва тарбия йўлидан тоймасликлари шарт. Ёш авлодлардан мангу яшайдиган, ўлмас, эпохал асарлар кутамиз.

ТАБИАТ ОШИҒИ

Баҳор келиши билан гулларнинг чеҳраси очилиб кетади. Дарахтларни буркаб олган, чаманзорларни яшнатган ҳар бир гулда баҳор табассуми, ариқларда қўшиқлардан тинмаган шарқироқ сувлар дарёларни тўлдириб юборди.

Баҳор рассомни ҳам чақирди. Мана, қирқ йил бўлдики, қирқ дафъа баҳорни рассом интизорлик билан кутиб олади. Ҳар йил баҳор келар экан Урол Тансиқбоев, ажойиб рассом, севгилиси бағрига ошиққандай, табиат бағрига жўнайди, нозик кечинмалар, ҳислар, орзуларга тошиб, ҳаяжон билан, шавқ билан йўлга тушади. Илк баҳорда энди уйғонган табиат нафасин олишга шошилади рассом. Дарахтлар куртагининг бош кўтарганини, қабарганини, улардан гунчалар туғилиб, гуллар ёйилганини, боғларни қучиб олган гуллар булутини томоша қилишга шошилади рассом. Урол ҳар баҳорни янги орзулар билан қаршилаган меҳнаткаш халқнинг ғайратидан шавқланиб, илҳомланиб, ҳис ва туйғуларини, қалб қўшиғини бўёқлар — ранглар билан ифода этишга чанқоқлик ва эҳтирос билан киришади.

Рассомнинг туғилганига бу йил 60 йил тўлди. Мен ниҳоят хурсандман, дўстимни қутлашга шошиламан. Унга кўп йиллар, кўп баҳор билан учрашувга, ажойиб ижод булоғининг тинмай, тоғ шалоласидай абадий гуркираб оқишини тилайман.

40 йил бўлади, 1924 йилдан бери биз қалин дўстимиз. Профессор Н. Розановнинг студиясига тез-тез кириб туришни севар эдим. Шундан бери бу буюк рассомнинг санъати, ижоди менинг қалбимга ўрнашиб олган; унинг янги асарини зориқиб кутаман, кўр-

газмалардан унинг асарларини ахтараман, журналларда расмлар нусхасини кўрар эканман, асарларининг ўзини кўришга шошиламан.

Тошкентнинг сокин бир масканида яшайди рассом. Унинг ишхонасига, ижодхонасига кирар эканман, ҳаяжондан ва шодликдан тўлқинланаман. Унинг расмларида юртимнинг гўзал, ажойиб, жонли лавҳаларини, ватандошларимнинг, совет халқининг қаҳрамонона меҳнатларини кўриб шавқланаман.

Ўролнинг расмларига термилиб боқар эканман, у билан танишган чоқларимизни, ёшлигимизни эслаймман. Биз ёш эдик, ҳар биримизда ўзимизнинг орзуларимиз, келажакдан кутган умидларимиз кўп эди. Ҳозир мен шодланиб ўйлайманки, дўстимнинг ҳам, менинг ҳам орзуларим амалга ошди. Биз ҳар биримиз ўз ижод булоғимизни топиб халқимизнинг қалбини, меҳнатини куйлашга муваффақ бўлдик. 10

Мен Ўролнинг расмларини севаман, айниқса «Тоғда саҳар», «Иссиқкўл оқшоми», «Қайроққум ГЭСи тонги», «Сирдарё» ва бошқа кўп расмларини. «Тоғда саҳар»ни олайлик. Бу расмга боқар экансиз, ўзингизни кўргазма залида эканингизни унутасиз, тоғларнинг сокин бағрида ҳис қиласиз ўзингизни, тоғлар қучоғида кўрган саҳарларингизни эслайсиз. Саҳар чоғи... Осмоннинг мовий чойшаби нечук оқарганини, тоғ чўққиларида ясланган қорларнинг гоҳ қизариб, гоҳ олтиндай ёнганини эслайсиз. Тубсиз қоронғуликни ёриб ўтган қуёшнинг биринчи шуълалари бўсасидан тоғ қоялари қаршингизда бир он пайдо бўлади, бир онда ёлқинланади, оловланади. Тонг кўкаради, оқаради, ёришади; булутлар ҳам турли рангларда ёлқинланади, олтинланади. Бирдан ҳамма ёқ жонланиб кетади. Гуллар юзларини бирдан очиб юборади, табиатнинг бутун рангини кўрасиз шунда; ҳаво илиқланади, хушбўйланади. Қандай ажойиб Ўролнинг бу асари, қандай жонли, илиқ ранглар билан ёзилган... 30

«Қайроққум ГЭСи тонги»да Ўрта Осиёнинг бугунги ҳаётини кўрасиз, ғайратга тўлиб-тошган меҳнаткаш халқларнинг дўстлигини, меҳнатга муҳаббатини, ғайратининг муҳташамлигини кўрасиз. 40

«Иссиқкўл оқшоми», «Тоғ яйловида» асарларини севаман, буларни томоша қилиб тўймайман.

Уролнинг расмлари шоирона тантанали равишда ҳаётимизни куйлайди, юртимизни куйлайди. Уролнинг кучи, маҳорати унинг кенг самимий тоза қалбида, ижодининг порлоқ нурланиши ҳам шундан, рассомнинг ҳақиқий инсонлигидадир.

10 Рассомнинг ижодга эҳтироси чексиз ва буюқдир. Урол ўзини унутиб ишлайди, мароқ билан, завқ билан ишлайди. Унинг санъатининг қудрати, ижодининг поэтиклигининг сири шундадир. Бутун ёш санъаткорларимизга Урол каби саъи-иштиҳод, ғайрат билан ишлашни тилаймиз. Толмас, ҳақиқий рассом, таланти ва пок қалбли инсон Урол халқнинг ҳурмати ва муҳаббатига сазовордир. У халқ учун ижод этади, халқ уни чуқур севади.

Дўстим Урол яна кўп баҳорларни кўрсин! Ҳар янги баҳордек унинг ижоди янада яшнасин, янада гуллаб-яшнасин!

ШОНЛИ 40 ИИЛ ИЧИДА

Мамлакатимиз ўз тарихида мисли кўрилмаган кенг равнақ йўлига кириб, гигант қадамлар билан олға, инсониятнинг асрлардан буён юрагида тугилиб келаётган буюк орзуси бўлган коммунизм сари ишонч билан кетяпти. Илм ва фан соҳасида мўъжизалар яратдик. Бир вақтлар фақат хаёлларимиз учган фалакка ва юлдузларга совет одамлари қўли билан ясалган кемалар учмоқда.

Ўзбекистонда илм-урфон ўчоқлари, завод-фабрик иншоотлари, кенг бағир ёйган совхозлар, колхозлар вужудга келди. Бу ўзгариш, бу равнақнинг мисли оламда йўқ ва асло бўлмаган! 10

Айвиқса, маданиятимиз, санъатимиз, адабиётимиз ютуқларини қиёс қилайлик. Буюк Октябрь инқилоби бўлди-ю, инқилоб қуёши ҳаётимиздаги зимзиё қоронғиликни ёқиб юборди. Коммунистик партиянинг адабиётимизга раҳбарлиги, доимий ғамхўрлиги асосида асрлар чалғиб, чалкашиб ётган фикрларимиз равшанлик топди, унга кишан бўлган диний эътиқодлардан халос бўлдик. 20

Адабиётимизда қадимдан энг зўр ўринни шеърят олган эди. Тарихимизда йирик юлдуз бўлиб порлаган буюк Лутфий, Навоийлардан бошлаб Муқимий, Фурқат каби шоирларимиз шеърят оламида яшадилар. Октябрь инқилоби бизнинг адабиётимизга қуёш кўтариб келди, адибларимиз — шоирларимиз бу улуғ инқилобни ардоқлайдиган салмоқли асарлар яратиш йўлига кирдилар. Саъй ғайрат билан чанқоқ халқимиз талабларига мувофиқ ижод этмоқдалар. 30

Адабиёт ва санъатимизнинг халқимиз ҳаёти билан алоқаси мустаҳкамланди. Чунки у ўзининг тараққиёт

жараёнида В. И. Лениннинг, адабиёт партиявий бўлиши керак, социалистик пролетариат, буржуа ахлоқиға қарши, буржуазиянинг фойда, тама, сотқин матбуотига қарши, адабиётда буржуа шуҳратпарастлигига ва шахсиятпарастлигига, «тўраларча анархизмга» ва манфаатпарастликка қарши адабиёт партиявийдир деган принципни олға суриши, бу принципни кенгайтириши ва уни мумкин қадар тўла ҳамда бутун формада амалга ошириши керак, деган кўрсатмасиға оғишмай амал қилиб келди, минг йиллик тарихимиз жараёнида майдонга келган, илғор сиймолар олдинга сурган гуманизм традицияларини янги шароитда ривожлантириш билан қўшни ва қардош халқлар маданиятидан, айниқса рус классик ва революцион адабиёти ва санъати қўлга киритган улкан ютуқлардан баҳра олиб, миллий шаклда социалистик мазмунни реал ифода этишни ўзлаштирди.

10

Адабиётимиз қирқ йил ичида қўлга киритган энг катта ютуқларга назар ташлайдиган бўлсак, улар шу қадар кўп ва салмоғи жиҳатидан шу қадар чўнгким, ҳаммасини бир кичик суҳбатда айтиб бериш мушкул. Чунки, адабиётнинг халқ ҳаёти билан алоқасини олиб қаранг. Буларнинг ҳар иккисини бир-биридан ажратган ҳолда тасаввур қилиш мумкин эмас. Чунки адабиётимизнинг тасвир объекти халқимиз турмуши. У ўз тарихий тараққиётида халқ ҳаётини, курашини, орзу-армонларини, ҳис-туйғуларини, фикр-хаёлларини коммунизм жамияти қуриш йўлидаги фаолиятини бадний акс эттириб ривожланди, бениҳоя ютуқларни қўлга киритди. Шундай қилиб, у мамлакатнинг гули бўлган, мамлакат куч-қуввати ва истиқболининг эгаси бўлган миллионлаб ва ўн миллионлаб меҳнаткашларга хизмат қиладиган, жаҳонда энг илғор, энг ғоявий, энг халқчил умумсовет адабиётининг ажралмас бир қисми, унинг таркибидаги пешқадам ва етакчи адабиётлардан бири бўлиб қолди. Адабиётимиз, улуг В. И. Ленин башорат бериб айтганидай, бутун инсониятнинг революцион фикрининг энг сўнги ижодини социалистик пролетариатнинг тажрибаси билан ҳозирги замон тажрибасини доим бир-бирига боғлайдиган адабиёт бўлиб қолди.

30

40

Адабиёт соҳасида муваффақиятларимиз кўп, аммо шоир ва адибларимиз ҳам нақ олимлар каби ҳамон

олга юксакка итилувчи, ҳамон янги ва янги муваффақиятлар ахтарувчи одамлардир. Адабиёт ҳам фикр оммаси, қалб ҳислари билан доимо сайқалланадиган, тўхташни билмайдиган, борган сари, ҳамиша нурланиши чақнаши ошиб борадиган бир соҳа.

Ёш талантларимиз, адабиётга энди қадам қўйган ўспиринларимиз кўп. Улардан бизнинг орзумиз, умидимиз, талабимиз катта. Улар яратган асарларни ўқир эканмиз, суюнамиз, аммо баъзиларини кўздан кечирганда, афсус пишмаган, ҳали хом деймиз.

10

Илҳом манбаидан, шеър булогидан гавҳарларни тера билиш ҳазилакам иш эмас. Адиблик ва шоирлик мушкул, оғир нарса, сохта, пишмаган асарлар яратишдан қочиш керак. Шеър юксак санъат, юракдан айтиладиган сўз, юрак оташи, фикрнинг гули, нафаси, ёлкини.

Шоир марксизм-ленинизм таълимотини чуқур ҳазм қилган ҳақиқат ғоялари билан сугорилган чинакам санъаткор бўлиши керак. Шоир юксак эстетик завққа эга, шеърятда юксак шакл, нозик мусиқийликни теран ҳис қила оладиган, бой, рангдор тилимизни тўла ўрганган бўлиши керак.

20

Шоир илм-урфон булогини қониб шимирган, санъат-адабиётнинг ошиғи, халқ юрагини равшан, яхши, чуқур ҳис қила оладиган зўр уста бўлмоғи шарт. Давримизни қамраган шоҳ асарлар яратиш, халқ тарбиясига оид бадий асарлар устида ишлаш зарурдир.

Мавзулар ниҳоят бисёр, замон, вақт дарёдай оқиб кетаверади, аммо чин, юксак асарлар абадий қолади, чунки у халқнинг абадий бойлигидир, инсониятнинг мангу хазинасидир.

30

Халқ юрагида чайқалган ҳисларни яхши англаган, юксак завққа эга санъаткор асари ҳақиқатни қамраган, қуёшни эмган, чиройли асар бўлади. Адибларимиздан, шоирларимиздан шундай асарлар кутамиз.

Зўр, муҳташам ютуқлар билан олға бораётган халқимиз, дўстларимиз, юксак нурга тошқин, машъалдай порлоқ асарлар кутади:

ҲАССОС ИЖОДКОР

Зулфия Исроилованинг 50 ёш ва ўттиз йиллик гўзал ижодиётини юракдан бутун кўнглим ила табрик этаман. Ижод булоғи доимо тошсин, шеърят марваридлари кўркам бир шалола каби қуюлсин.

Шоира Зулфиянинг адабиёт оламимиздаги овозини биринчи эшитганимда, биринчи шеърларини ўқиганимда илҳомининг тозалиги, ҳисларининг нафислиги, шеърларининг самимийлигидан суюнган эдим. Шоира 10 ижодиёт машаққатидан завқ, нашъа туюб, халқ ила бирга, халқ юрагини қуйлаб яшайди. Улуғ Ватан урушининг оғир кунларида ҳамшаҳарларининг ғам булути чўккан қалбларидаги ҳижрон дардини қуйлади. Ҳозир Ер қуррасининг қайси қитъасида бўлмасин ўзбек аёлининг, совет хотин-қизларининг бахтли овоз овозини ўз шеърларида янградиб юрибди.

Азизимиз Зулфия, сизга узоқ умр, катта бахт-саодат, сўнмас, зўр ижодиёт тилайман!

ЯНГИ КУЧ БИЛАН

Утган йил жуда қутлуғ йил бўлди. 1966 йил ҳам биз кунни кечагина кузатган 1965 йил сингари ҳаёт ва ижодда эришган ютуқларимиз тилларда дoston бўладиган, республикамиз ва унинг кишилари доврўғини олис-олисларга етказадиган, халқимизнинг бахтига бахт, зафарларига зафар қўшадиган йил бўлғусидир.

Мен бу йил ҳам китобхонларимга турли жанрларда асарлар туҳфа этиш иштиёқида ёнмоқдаман. Анчадан бери «Улуғ йўл» романи устида ишлаётганим ўқувчиларимга яхши маълум. Ундан парчалар газета ва журналлар саҳифаларида босилди.

Мен бу йил ана шу романни китоб ҳолида азиз ўқувчиларимга ҳавола қиламан. Бундан ташқари, улуғ бобомиз Алишер Навоийнинг болалик йиллари ҳақида ҳикоя қилувчи қисса устида ҳам ишлаб келаман. У роман сингари кўп йил вақтимни олди. Чунки улуғ Навоий ҳақида қалам тебратиш фоят машаққатли ва масъулиятлидир.

Мен шеърятни фоят севаман, доим унга мурожаат қиламан. Бу йил улуғ шоир ва давлат арбоби Бобир ҳақидаги дostonимни битирсам деган ниятдаман. Майда шеърлар ёзаман деган ниятим ҳам бор. Уларнинг кўпчилиги лирик шеърлар бўлади.

10

20

[ҚАДАҲ СУЗИ]

Дўстларим! Кеча шоир Ҳамиджоннинг уйида покистонлик азиз дўстим Файз Аҳмад Файз билан учрашганимдан ва ҳурматли Абдул Қаюм жаноблари, Қамар Раис жаноблари билан танишганимдан ниҳоят хурсанд бўлдим. Бугун Сиз муҳтарам дўстларимиз бизнинг уйимизга ташриф буюрганингиздан ниҳоят бахтлидурман.

10 Файз Аҳмад Файз кўп йилдан буён меним қадрдон дўстим. Бу буюк халқларвар шоирнинг ажойиб ижоди мукамал, нафис сеҳркор шеъряти ҳамиша қалбимга энг пок ҳисларни, энг гўзал туйғуларни тўлдиради.

20 Ҳаётнинг катта йўлида халқ бахти, халқ тинчлиги учун фидокорона меҳнат этиб келаётган бу улуғ шоирнинг қудратли овозини бутун жаҳон билади. Мен Покистонда бўлганимда Покистон халқининг Файз Аҳмад Файзга бўлган ҳурматини ва самимий муҳаббатини кўрдим ва суюндим. Шеъряти ҳаёт ёмбиси бўлган бу улуғ шоир билан танишганимдан, дўстлашганимдан буён унинг қуёшга чўмилган сиймосини юрагимда сақлайман. Шоирни ҳар вақт ўз уйида кўрар эканман, бутун онламинг ила ғоят суюнаминг. Дўстимнинг ижод булоғи ҳамиша қудратли бир шалола каби оқсин. Яқин дўстимиз Аҳмад Файз, покистонлик биродарларимиз муҳтарам Абдул Қаюм жаноблари билан дўстлигимиз Покистон ва СССР ҳам Ўзбекистон халқлари дўстлигининг ифодасидир. Ҳаммамизнинг юрагимизда тошган муқаддас орзуларимиз халқлар дўстлиги ва саодатидур.

30 Кўнгилларимизга секин ва сафо келтирган азиз меҳмонларимизни ватанимизнинг гўзал баҳори, боғларимизнинг латиф гуллари билан қаршилайман ва халқларимиз дўстлиги учун, шу азиз меҳмонлар соғлиги учун қадаҳ кўтараман.

Атоқли шоир, азиз дўстим, Покистон халқининг қалби Файз Аҳмад Файз, меним ҳам қалбимда Сизга ҳурмат ва муҳаббат чексиздир.

Бизнинг шаҳримизга икки дафъа келдингиз, Сизни, Сизнинг шеърятингизни ўзбек халқи чуқур севади. Яна кўп дафъалар, мамлакатимизга марҳамат, қилғайсиз. Сизнинг шеърларингиз бутун халқларга манзурдир. Халқ учун хизмат бутун шоирларнинг муқаддас бурчидир. Сиз мислсиз ижодингиз, буюк халқпарвар юрагингиз учун халқаро мукофотга манзур бўлдингиз. Ижод булоғингиз доимо қайнасин! Дўстимнинг соғлиғи учун қадаҳ кўтарайлик!

УЛУФ ДУСТИМИЗ

Ўзбек адабиётининг самимий дўстлари кўп. Булар орасида энг катта ўринни Николай Семенович Тихонов ишғол этади. У ажойиб совет адиби ва шоирдир; халқлар тинчлиги ва дўстлиги учун фидокорона курашувчилар сафида ҳам унинг ўрни мўътабардир.

Николай Семенович Тихонов 70 ёшга тўлди. Унинг бу шарафли юбилейида мен азиз дўстимни қалбимнинг бутун самимияти, муҳаббати ила қутлайман.

- 10 Тихонов бизнинг мамлакатимизнинг атоқли шоирдир. Унинг босиб ўтган катта йўли пок ва шарафлидир. Тихонов Петербургда ҳунарманд оиласида туғилди, 1915 йилда солдатликка чақирилиб, йигитлик вақтидаёқ биринчи жаҳон урушининг, адолатсиз, қонли урушнинг бутун даҳшатини кўрди. Буюк Октябрь инқилобининг биринчи кунидан Тихонов инқилоб курашчиси бўлди, ўз ихтиёри, соф қалбининг садоси билан қизил аскарлар сафига кирди. У қўлида ҳам қурул, ҳам қалам билан халқлар озодлиги учун, халоскор ҳақиқат учун курашди.
- 20 Ёш шоир ўзининг биринчи янгроқ овози, биринчи инқилобий романтик шеърлари билан инқилобнинг буюк ғояларини ҳимоя қилди ва ҳануз бу муқаддас ғоянинг илғор курашчисидир. У ўзининг бутун куч-қудрати билан, қайноқ-тошқин эҳтироси билан, бутун борлиги билан бу йўлда курашиб келмоқда. Ҳануз шоирнинг нжод булоғи тошқинлидир. Унинг шеърлари ҳаётга ташналик ифодасидир, унинг бутун шеъриятида ҳаёт қаршисидаги ҳамниша соф ҳаяжон, соф туйғулар тошадди, юксак инсоний ҳислар абадий жўшиб туради.
- 30 Тихоновнинг шеърияти ранг-баранг жилвали, баланд

руҳли, чуқур таъсирли, ҳар бир сатри қабарик, янги бир бадий кашфиётдир. Йиллар ўтяпти. Борган сари юқори маҳорат касб этаётган бу зўр шоир ҳамиша ёшдир. Шоирнинг кенг қалби бутун дунё меҳнаткашлари билан бирга яшайди; унинг шеърляти, бутун ижодияти ер куррасининг жонли тарихи, у — бутун халқлар ҳаёти, ғояси, орзуларининг куйчиси, курашчисидир.

Шоир ўз ижод йўлининг илк поғонасида ҳинд боласи Ленини кўришни орзу қилганлиги ҳақида ажойиб дoston яратган эди. Шоир ёшлигидан Шарқни севган, унинг ижодида Шарқ катта ўрин олган. У бир романтик каби Шарққа ошиқ ва бир донишманд каби Шарқни яхши билади. Тихонов жаҳоннинг кўп жойларида айниқса Шарқий мамлакатларда кўп бўлади. Тинчлик курашчиси, самимий дўст сифатида дунёни кезади. Биз уни ҳамиша энг йирик анжуманларда кўрамаиз. Бу учрашувларда, беҳисоб сафарларида Тихонов қайноқ қалби, тошқинли эҳтироси билан, қийин, илҳомбахш ишга, зўр курашга мардона отилади. Унинг эҳтирос тошган нутқлари, самимий дўстона суҳбатлари кўп мамлакатларда янграйди, ҳар бир жойда уни катта дўст, улуг курашчи, башарият тақдирининг жонкуяри сифатида қувониб қаршилайдилар. Сафарлари қисқа бўлса-да, ҳар бир сафардан илҳом тошган янги фикрлар, янги таассуротлар билан қайтади. Сўнгги йилларда хорижий мамлакатлар ҳақида бизда кўп шеърлар пайдо бўла бошлади, лекин бу адабий тошқинда Тихонов ижоди ўзига хос ёрқинлиги билан кўзга ташланади. Ҳар гал у истеъдодли, теран мазмунли, салмоқдор, эҳтиросли ёзади. Ҳар бир асариде ҳаётнинг зўр ҳақиқатини, ҳар кимни тўлқинлатувчи ҳақиқатни кўрамаиз. Шоир тинчлик ғоясига ҳамиша зўр сadoқатини, бутун меҳнаткаш халқларга бўлган чексиз муҳаббатини куйлайди.

Николай Семёнович ажойиб гўзал бир сиймо, пок, камтар ва донишманд, азиз биродаримиздир. Танишганимиз ҳамоноқ мен унинг мафтунни бўлганман. Фақат менгина эмас, у билан танишган ҳар бир киши ёрқин истеъдодининг, жозибали ижодининг, дилбар суҳбатининг, дўстларига меҳр тўла қалбининг мафтунни бўлади.

Уни эслар эканман, ёки газета саҳифаларида у ҳақда, ёки унинг янги-янги асарларини ўқир экан-

ман, мен дўстимни ҳамиша шод, халқлар хизматига ҳамиша тайёр, туғилган ҳар бир куннинг ҳамнафаси, юзлари тўла табассум, ҳаёт ранглари билан нурланган ҳолда қаршимда тасаввур этаман. Унинг янгроқ ҳар бир қалбни банд этувчи завқли хандасини эшитаман. Соғинаман. Дўстларига ҳамиша очиқ қучоғини қўмсайман. Уни кўришга шошиламан.

- Шоирнинг юбилейи совет адабиёти учун, ҳисобсиз барча дўстлари учун буюк шодлик ва хуррамликдир.
- 10 Шу кунлар бизнинг муҳаббатимиз шоирга етгай ва унинг қалбида, илҳомида, ижодида янги тўлқинлар яратгай.

САНЪАТИМИЗ ОТАБЕГИ

Қўшиқларга, дилрабо куйларга, моҳирона ижод этилган хилма-хил созларга бой ўзбек халқининг санъат отабеги муҳтарам Юнус оғамнинг етмиш йиллик тўйини беҳад қувониб табрик этаман.

Улуғ Октябрь инқилобининг қудратли бўронлари ўзбек халқининг кўнглидан ҳам булутини абадий кўчириб ташлаганига ярим аср замон ўтган бўлса, у ярим аср истеъдодини Юнус оғамиз ўзининг ҳассос, гўзал, инсоний кенг қалбининг бутун қувватини халқ хизматига, озод халқнинг шодликларини тараннум этишга бағишлади. 10

Совет халқи ўзининг шер ўғлонлари билан фахрланишни, уларни азизлашни яхши билади; ўзбек илмининг улуғ макони — академиядаги сафдошим, академик бастакор Юнус Ражабийга узоқ умр, тагин кўп муваффақиятлар ва катта ижод бахтини тилайман.

ЧИН ЮРАКДАН

Улуф Октябрь ёшига тенг 50 ёшингиз ва халқимиз бахти учун қилган ўттиз йиллик садоқатли хизматингизни чин қалбимдан самимий табрик этиб, ижодингиз чамани ҳамиша гуллашини, битмас булоқ каби шарқираб оқишини, иқболингиз ҳамиша юксала боришини истайман.

ҲУРМАТИМ ЧЕКСИЗ

Мен эндигина адабиёт йўлига кириб, шоир бўлишга уринганимда, гўё машъал каби ёритиб, ҳаётимга Горький кириб келди. Ўзим хийла улғайган, бўйим чўзилган бўлиб, техникумда ўқир эдим. Рус тилини яхши билмаганимдан қийналсам ҳам Горький асарларини ўқидим. Муаллимларимнинг кўпчилиги рус эди, уларнинг ёрдами билан рус адабиётини ўрганишга бошладим. Биринчи галда машҳур «Лочин ҳақида кўшиқ»ни ўрганиб, минг азоб лекин муҳаббат билан суюниб таржима қилдим. У тахминан 26-йилларда «Ер юзи» журналида босилиб чиқди. Уша вақтда мен Ўрта Осиё Давлат университетининг студенти эдим. Мактабларда дарсим кўп, иш кўп, лекин узоқ кечалари уйқусиз ўтириб, Горький асарларига берилардим, шавқ билан ўқирдим, ўрганардим.

У вақт шеърлар, дostonлар ёзардим, секин-секин прозага орзу-ҳавас ошарди кўнглимда, чунки ёшлигимдан билган эртақлар, чўпчаклар Ўзбекистонда у замон чиққан бир мунча китоблар, ҳикоялар, айниқса болалигимдан ўзбек халқи турмушидан хотиралар менга кўп таъсир қилган эди. Мен проза соҳасида қизиқиб, ўрганчук машқлар билан машғул бўлдим. Лев Толстой, Тургенев асарларидан ҳам таъсирланар эдим, лекин асосан Горький асарлари менда чуқур таъсирли из қолдирган эди. Горький асарларини мукаммал ўрганиб, ҳазм этдим, сингдирдим ва Горькийнинг хазинасидан олган сабоқларим ёрдамида ўзимга проза соҳасида йўл топдим, «Қутлуғ қон», «Навойй», «Олтин водийдан шабадалар» асарларимни яратдим.

Горький ажойиб сиймо, чуқур психологик адиб, революция ва пролетариат куйчиси. Ҳозир Ўзбекистон-

да Горький асарлари қайта-қайта нашр этилмоқда. Чуқур, кенг маъноли, ҳаётни ҳақиқий равишда кўрсатиб, тўғри ўргатган, зулм жабрини фош этган Горький асарларини халқ қизиқиб, суюб ўқийди.

1936 йил Пушкин вафотининг 100 йиллигига тайёргарлик кўрар эканмиз, мен Чимёнда «Евгений Онегин» таржимаси устида ўтирар эдим, буюк Горькийнинг вафоти хабарини эшитдим. Эсимда — қаттиқ қайғуриб, қалам тутолмай, тоғлар орасида узоқ кезиб юрдим ва кучли ҳаяжонлар тўлқинида бир шеър ёзган эдим, шундан бир парча:

Бир хабар... ўлимдан хунук бир хабар,
Қалбимга томади оҳ томчилари.
Жаҳон севгисидан эшсиз бир асар —
Горькийнинг тинибди қалбининг зарби...

20 Горький асарларини мен қайта-қайта ўқийман, романлари, ҳикоялари, пьесалари, ўткир мақолалари, қалбимда ўчмас из қолдирган, қайта-қайта севиб ўқийман. Улуғ устозга муҳаббатим, ҳурматим чексиздир. Бир кун Горький ҳақида ёзаман, деган орзуларим бор. Севаман уни.

Ўлмас, революцион, пок адиб — Горький асарларини кенг, тўла нашр этиб ўзбек халқини унинг улуғ, азим хазинасидан баҳраманд этиш лозимдир.

УСТОД ҲАҚИДА

Горький биз учун янги хил, инқилобий ёзувчи сифатида, социалистик реализм адабиётининг асосчиси сифатида қадрлидир.

Бизнинг авлод ёзувчилари жамиятимиз шиддат билан янгиланаётган, шафқатсиз синфий ва мафкуравий кураш авж олган бир даврда ҳаётга кириб келадилар. Уша йилларда кўпгина ёш ёзувчилар санъатни сохталаштирувчи қалбаки новаторларнинг шиорларига берилиб кетишди. Горький ёзувчиларни ана шу ёт таъсирлардан қутқариб қолди. 10

Кўпчилик совет халқларида (жумладан, ўзбек, қozoқ, тожик, туркман халқларида) ҳозиргидай даражада проза йўқ эди. Бу ерда реалистик, ижтимоий-психологик проза 20—30-йилларда вужудга келди. Горькийнинг асарлари, унинг самимий, саҳий маслаҳатлари бизга тўғри йўлни топиб олишимизга ёрдам берди. У бутун вужуди билан, бутун ижоди билан бизга шу йўлни кўрсатиб берди.

Бахтимга, адабиётга кириб келаётганимда Горький ижоди билан танишдим. Унинг меҳнат аҳлини гўзаллаштириши, инсонга, доим олга интилувчи, эскиликнинг совуқ маразларига қарши бош кўтаришга қодир бўлган матонатли инсонларга муҳаббати — дилимга яқин хусусиятлардир. Худди шунинг учун Горький кишининг кишига зулм қилишидан қаттиқ нафратланади, асарларида қуллик азоб-уқубатини тортган кишилар зулм кишанларини парчалаб зolimларга қарши мағрур, дадил курашга киришадилар. Кураш жасорати ҳам, ғалабали ишонч ҳам ана шу мағрурликдир. 20 30

ДУСТ ТАБРИГИ

Мен Ҳомил билан техникумда танишдим. Бизлар, кўп эдик, аммо ўзбек муаллимлари сийрак эди, бўлганлари ҳам фақат тилдан, адабиётдан дарс берардилар. Муаллимларимизнинг кўпчилиги рус ўртоқлар эди. Улар математика, физика, химия, жуғрофиядан дарс берардилар. Ҳомил ичимизда энг ёш, энг кичигимиз, лекин ўқишда пишиқ ва илғорлардан эди. Очиқ ва самимийлигидан барчамиз уни севардик.

10 Эрталаб қора нону олма чой тегар, қонда турган шакарни «иқтисод!» деб зикна директоримиз егизмасди. Дарсдан сўнг пешинда овқатга шошардик. Курмакли оқшоқ гурунчдан қилинган, аммо сергўшт паловни суюниб ошардик. Кечқурун эса ҳамиша мошхўрда: мураббийлар мош фойда, унда фосфор кўп, деб мақтардилар.

Овқатдан кейин ётоқда сабоқларимиз машғулотига киришардик. Математика, физикадан масалалар ҳал этиб, сўнг адабиётдан музокарага, шеър ўқишга ўтардик. 20 Узоқ — қоқ ярим кечаларга қадар ўтирардик. Азонда муаллим, мураббийларимиз уйғотар, яна синфга, дарсга шошамиз.

Ҳомил зийрак, ўткир ҳофизали, зеҳдли, фикри югурдак эди. Адабиётдан, тарихдан тортишувни севарди. Ҳафтада уч-тўрт марта кутубхонага борардик. Ёзда мураббийлар бошлиқ техникум боғига кўчардик. Шундай қилиб, бирга таҳсил этиб, бирга ўйнаб, талашиб-тортишиб, кўп қиш ва ёзларни бирга кечирганмиз.

30 У қалин дўстим, юракдан оғайни эдик, ҳали ҳам дўстмиз. САГУга иккимиз иқтисод факультетига кирдик, лекин адабиётни жондан зиёда севардик.

Икковимиз ҳам адабиёт соҳасини танладик. Ў кучли, нишиқ мақолалар билан адабиётга хизмат этмоқда. Унинг танқидий ўлчови ўткирдир. Танқиднинг нозик нуқталарини, чизиқларини яхши билади. Унинг қобилияти зўр, мақолалари теран, мазмунли ва одилдир.

Ҳомил ҳақиқий олим, кенг маълумотлидир. Марксизм-ленинизм назариясини чуқур англайди ва шу асосда ишлайди.

Мен ҳақиқий адабиётчи, олим, марксист дўстим Ҳомилни 60 йиллик юбилейи ила табрик этиб, узоқ 10 умр, бахт-саодат ва ижодига зўр самара, муваффақиятлар тилайман.

ҲАМИША ЯЛОВБАРДОР, ҲАМИША УСТОЗ

Жаҳон адабиёти равнақида Максим Горькийнинг роли буюк ва унутилмасдир. Горький илғор рус ва дунё адабиёти дурдоналарини ижодий ўзлаштириб, социалистик реализм адабиётининг, янги социалистик адабиётимизнинг асосчиси бўлиб майдонга чиқди. Унинг кишилик жамияти олдидаги тарихий хизмати ана шу ҳодиса билан изоҳланади. Максим Горькийнинг номи кўп миллатли совет адабиётининг бошланғич нуқтаси ҳисобланади. Мен мансуб бўлган ёзувчилар авлоди жамиятимиз янгиланаётган даврда ва синфий мафкуравий жанрлар ғоят кучайган бир пайтда ҳаётга қадам қўйди. Уша чоғларда бир қанча ёшлар турли-туман шаклбозлар, адабиётни вульгарлаштирувчилар ва ҳоказо сохта новаторлар таъсирига мойиллик кўрсатар эдилар. Бунинг устига шуни ҳам назарда тутиш керакки, совет халқларининг кўпчилигида, шу жумладан ўзбек халқида ҳам (умуман) прозамиз узоқ тарихга эга бўлса-да, ҳозирги маънодаги проза йўқ эди. Бизда реалистик; ижтимоий-психологик проза 20-йилларнинг ўрталаридагина вужудга келди. Шуни эътибордан соқит қилмасак, буюк ғоялар учун курашдан чалғинувчи шаклбозлар ғолиб чиққанларида кўп миллатли совет адабиёти нақадар катта маҳрумликка учраши мумкинлигини янада яққол тасаввур этиш қийин эмас. Горький ижоди, унинг самимий беминнат сабоқлари, биз ёшларга тўғри йўлни санъаткорлик, ҳақиқатга етишув йўлини топиб олишда ҳамдам бўлди. У ўзининг ғоят чўнг ижоди, саҳий қалби билан бизга бу йўлни кўрсатади. Шу боисдан ҳам у мангу шарафлашга сазовор сиймодир. Адабиёт даргоҳига илк қадам қўйган чоғимдаёқ, Горький

ижоди билан танишишга мўяссар бўлганимни ўзим учун катта бахт деб биламан. Горький ижодида энг аввало, менинг юрагимга унинг инсонга, инсон меҳнатнинг гўзаллигига ҳамиша олға ва юксакликка интилувчи зўр иродали, матонатли кишиларга, жаҳолатда қолган, димиққан эски турмушни йиқиш учун яқин инсон зотини оёқ ости қилувчиларга бўлган горькийча сўнмас нафрат мен учун муқаддас Горький асарларининг яна бир ажойиб фазилати — улардаги инсоний ғурур ҳисси менда улкан таассурот қолдирди. 10

Эркисиз меҳнатнинг барча кўргиликларини бошидан кечирган кишилар ана шу инсонлик ғурури билан қуллик занжирларини парчалаб ўз эзувчиларига қарши мардонавор жангга кирадилар. Кураш завқи ҳам, ғалабага ишонч ҳам, ана шу инсонлик ғурурида! Горькийнинг чўнг ижодидаги унинг ғоят кенг миқёсли фаолиятидаги ҳар бир хусусият мен учун жуда азиз. Чунки Горький қаламига нимаики мансуб бўлса, барчаси яхши бақувват ва ёрқин унинг ижтимоий фаолиятининг кўлами ниҳоятда бепоён. Шу 20

ўринда Горькийнинг яна бир хизматини қайд этишни истар эдим. Адабиёт учун энг қийин соҳалардан бири — халқ оммасининг ҳаракатини тасвирлашдир. Бу жиҳатдан ҳам Горькийнинг ижтимоий мероси бебаҳо. Революция ёзувчиси ўз асарларида рус халқининг қалбини, у кўрсатган революцион матонат ва қаҳрамонликни ҳаққоний очиб берди. Горький ижтимоий фаолиятининг бир ибратли томонини — унинг ёш ёзувчиларга кўрсатган ғамхўрлигини, бировнинг истеъдодини севинч билан олқишлаб ютуғидан астойдил 30

қувонишдек хислатини яна такрор қайд этишни истардим. Ахир, бу чинакам бағри кенглик ва олижаноблик белгиси эмасми? Горькийга хос ана шу фазилат ҳам мен учун қадрли. Халқ турмушига қанчалик чуқурроқ кириб борганимиз сари, коммунистик жамият бинокорлари ахлоқ кодексининг инсоний ҳикматларини кишилар қалбида қанчалик қарор топтириб борганимиз сари биз ўз ижодий изланишларимизда Горький меросидан шунчалик кўп баҳраманд бўлаверамиз. Горькийнинг буюк ғоялари ҳамда улкан туйғулар, 40

адабиётнинг халқ ҳаёти билан ажралмас алоқаси ҳақидаги қимматли васиятлари қалбларимизга чуқур ўрнашган ва бизни ижодий муваффақиятларга

илҳомлантириб келмоқда. Биз буюк устоздан ҳозир ҳам, келажакда ҳам, ҳамيشа сабоқ олаверамиз. Максим Горький туғилган куннинг 100 йиллиги нишонланаётган шу қутлуғ айёмда биз ёш ёзувчиларимизнинг Горький васиятларига нақадар чуқур ҳурмат билан амал қилаётганининг шоҳиди бўлиб турибмиз. Совет халқи, бутун тараққийпарвар инсоният адабиёт-да ҳаққонийлик ва олижаноблик, одамийлик учун, халқларнинг бахт-саодати учун ҳормай-толмай курашган оташин курашчи Алексей Максимович Горький хотирасини юксак ҳурмат ва зўр туйғулар билан ёдга олмоқда.

ШАРҚ АДАБИЁТИНИНГ БИЛИМДОНИ

Ҳар вақт устодимиз Садриддин Айнийни ёзувчилар анжумани ёки Фанлар академиясининг илмий мажлисларида учратар эканман, кўнглим ғоят ёришар эди. Мен унинг дўстона маслаҳатларидан ҳамиша хурсанд бўлар эдим.

Шарқ адабиётининг билимдони бу донишманд оғамизни кўрар эканмиз ҳар қайсимиз унинг замондоши бўлганимиздан ғоят мамнун бўлардик, фахрланардик. Садриддин Айний ўзининг узлуксиз ва 10 унумли меҳнати билан барчамизга ўрнак эди. Айний тожик совет адабиётининг асосчиси бўлиш шарафига эга бўлди ва шунинг ила бирга ўзбек совет адабиёти тараққиётида ҳам катта мавқе эгаллади.

Садриддин Айнийнинг ҳаёт йўли узун ва мураккабдир. Айний инқилобдан илгари амир зиндонининг чиркин ҳавосини, қон томган дарраларини татиган ва инқилобдан сўнг халқлар озод ҳаётининг мусаффо эркин ҳавосидан нафас олишга мушарраф бўлган, бу ҳаёт учун курашган. Асарларида унинг босиб ўтган 20 машаққатли ҳаёти, халқларнинг армон ва орзулари тасвир этилган; унинг асарлари тарихий ҳақиқатни куйлайди.

Айний кўп қиррали ижоди, айниқса проза соҳасидаги хизмати ила халқларимизнинг ҳурмат ва муҳаббатига сазовордир.

УСТОЗ ВА ДҶСТ

Максим Горькийни барча совет одамлари — хоқ катта, хоқ кичкина — севади, асарларини буюк эътиқод, зўр қизиқиш ва қунт билан ўқийди. Максим Горький улуғ рус халқининг гениал адибидир. Максим Горький ёлғиз рус халқининг бадий фикринигина эмас, бутун кишиликнинг бадий хазинасини революцион асарлар билан бойитган ёзувчидир. У яратган «Буревестник ҳақида қўшиқ» қалбларни революция ёлқинлари билан тўлдирди. «Она» романи ёлғиз Русиядагина эмас, бутун дунёда темаси ва мазмуни билан аҳамияти баланд инқилобий асарлардан ҳисобланади. Унинг асарлари ҳажмга бой, мазмунан инқилобий, ўткир ва реалистонадир.

Максим Горькийнинг бутун ижодияти — эксплуататорларнинг жамики гуруҳига қарши, ҳаётда жабрга, эзилишга, зулмга қарши нафратли, ғазаблидир. У инсонни улуғлайди, инсон бахтини, шон-шарафини куйлайди.

20 Улуғ доҳиймиз Ленинга қалин дўст бўлган ёзувчи бизнинг санъатда устозимиздир. Оламда энг эркин адабиёт — бизнинг совет адабиётимиз. Асос солувчиси, жарчиси, раҳбари — Максим Горькийдир.

Пионерлар, комсомоллар адабиётни жондан ортиқ севади, ўқийди. Ўқишдан мақсад ҳаётнинг муражжаб масалаларини ўрганмакдур. Горький айтгандай, ёзувчи — устод ва дўст. Айниқса, Максим Горький бизга, совет мактаб болаларига, пионерларга оталарча дўст эди. Бизлар учун асарлари, мақолалари, хатлари бисёрдир. Биз ёшларни у севади, қалбининг бутун алангаси ила севди, ҳурматлади. Бизни севгани тақдиримизни ўйлагани, ғамхўрлик қилгани учунгина ўзни дунёнинг хўжайини эканимизни ва унинг барча неъматларига мурасасиз эканимизни ҳис этишни у бизга айтиб қолдирган.

Биз Горькийни ўқиймиз, севамиз, бизга бағишлаган сўзларини амалга оширамиз.

ВАРИАНТЛАР

Бу бўлимда Ойбек адабий-танқидий мақолалари (совет даври)-нинг автографи, газета, журнал, китоб ва тўпламларда босилган вариантлари бир-бири билан қиёсланиб, улар ўртасидаги фарқлар кўрсатилади.

Матнлардаги фарқлар аввалги томларда қўлланилган принципга асосланган ҳолда аниқлаб берилди. Таянч матн ҳамда бошқа вариантлардан каттароқ парчалар кўчирилганда бир-бирига ўхшаш ўринлари тушириб қолдирилди ва ўрнига ∞ (тильда) белгиси ишлатилди. Шунингдек, таянч матннинг қисқартирилган жойларига уч нуқта (...) қўйилди.

Матнлар манбаи қуйидаги қисқартмалар билан берилди:

ҚУ — «Қизил Ўзбекистон» газетаси.

КИ — «Китоб ва инқилоб» журнали.

УША — «Ўзбекистон Шўро адабиёти» журнали.

ТА — «Тил ва адабиёт соҳасида илмий текширишлар» тўплами.

УМ — «Ўзбекистон маданияти» газетаси.

УТА — «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали.

ҚИСҚАЧА ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

Адиб таржимаи ҳолининг газета варианты (УМ)

9-бет

2 бўзчи/тўқувчи

3 Илк болалигимдан ёрқин бир таассурот/Узоқ ёшликнинг ёрқин таассуротларидан бири ҳали-ҳали эсимда:

4—5 Сутдек ∞ паҳса деворлик уйимизнинг пасттақкина/ёп-ёруғ ∞ уйимизнинг ясси

9 оймўмани/ойни

11 ҳамон/ҳануз

12 ўқишга борган ∞ кунимни/ўқишнинг ∞ кунини

13 яхши сақлаб/сақлаб

13—15 Тошкент кузи — кечалари салқин, кундузи қуёш сахий нурларини сочиб, ҳамма ёқни яйратиб юборадиган бир фасл./Тошкентнинг кузи совуқ тунлар қуёш қизитадиган иссиқ кунлар билан алмашадиган вақт бошланган,

16 қуқуқ/шуқуқлик

17—19 Ана шу қуёшли куз кунларининг бирида сўфи бобом (она томондан) ёнгини чиздаги «Оқмасжид» маҳалла-

сида бўлган ∞ борди/Кузнинг шундай қуёшли тонгида бобом мени ёнимиздаги Оқмасжид қошидаги ∞ келди. Қария қўлидаги бир рўмолда катта-катта қилиб ёпилган ўттиз дона иссиқ нон ва бир думалоқ хитойи чой, ҳамёнида эса домлага аталган пул.

- 20 яп-янги «тахтача»ни қўлимга авайлаб ушлаб олган эдим./қўлимда янги «тахтача»ни эҳтиёт қилиб турардим.
- 22—25 лекин мулойим бўлишга ∞ бамайлихотир совға-саломни қабул қилиб олди ва бобомни миннатдорлик билан дуо қила/янада мулойим ва ёқимли бўлишга ∞ тортиқни олди ва бобомга ташаккур билдира
- 25—26 хушмуомала билан/шундай муомала қилди ва
28 сизни худого топширдим.—/топшираман,—
29 — уни бир одам қилиб беринг,— йўқ
30 ва/сўнг
30 қуллуқ/қуюқ қилиб эгилиб-эгилиб
- 31—32 Мактаб шифти паст, чангиб кетган ерга увада бўйра солинган, катта бир хонадан иборат эди./Мен дарс бўлаётган хонага тезроқ киришга тоқатсизлик билан интилардим. Домла мени паст шипли ва чанг босган, теги ер бўлган катта хонага олиб кирди.

10-бет

- 2—3 ҳар қайсиси ўз ҳолича алланарсаларни ўқишарди./ҳаммаси ўзига тегишли нарсани ўқир эди.
3 Кичкинтойлар/Кичкиналар
- 4—5 каттароқ ёшдагилар ∞ қуръондан баъзи оятларни ҳижжалар,/каттароқлар ∞ қуръоннинг ҳикматли сўзларини талаффуз этар,
6 диний/асосий диний
- 6—7 қайтаришар./такрорлар,
8 Хожа Ҳофиз/Ҳофиз
9 қироат қилар/ўқир
10 Бу ола-ғовур ичида/Тўполон авжга чиққанидан
- 11—13 билиб бўлмас, лекин болалар жим бўлиб қолишса, домла қўлидаги калтаги билан аралашига туширар ва болалар яна шовқин солиб ўқишни давом эттирар/билиш қийин бўларди. Лекин тинчлик бўлиши билан домла ҳаммани ёппасига таёқлар ва болалар эса қайтадан бақиришга тушар
- 14 Бундай мактабда ∞ ўрганиш мушкул/Бу мактабдан ∞ олиш қийин
17 классиклар/классик
18 адабиёт ўқитиларди./адабиётларни ўқир эдилар.
- 18—21 Шогирд болалар ∞ муаммолардан бошқа ҳеч нимани билмас, уларга на тарих, на математика ∞ география ўқитилар эди./Ўқувчилар ∞ муаммо донишмандликларни эгаллаб, на тарихни, на математикани ∞ географияни билар эдилар.
- 21 Мен ўн тўрт ёшимда янги мактабда/Ўн тўрт ёшимда — Буюк Октябрь революциясидан сўнг
- 22—23 аллақандай ажиб/тушуниб бўлмайдиган
23 туюлди./кўринди.

24 ҳам келди, янги ҳаёт бошланди./янги ҳаёт ҳам келди.

24—30 Мен Улуғ Октябрь инқилоби бўлиши билан жонимга теккан эски мактабни тарк этиб, ҳақиқий илмнинг кони бўлган янги мактабга қувонч билан югурдим. Нима қилайки, маълумотим эски тартибдаги мактабда диний ақидалар ва ғазалхонликлардан нари бормаганлиги учун «Намуна» деб аталган/Эски мактаб ўқувчилари фақат қуръон, диний иборалар ва ғазалхонлик билан машғул бўлганлари учун ҳатто элементар илмдан маҳрум эдилар. Шунинг учун ҳам, эски тартиб мактабини тамомлаганим учун

33 Аммо, мен янгича ўқишга тез ўрганиб кетдим./Тўғри, мен тез кўникиб кетдим. Мактаб қошидаги интернатда яшаш билан бирга, мен совет педагогикасининг соғлом таъсирида ҳам бўлдим.

34—35 бошланғич мактабни/мактабни

10—11-бетлар

37—16

1921 йилда Тошкентнинг эски шаҳрида — Хадрада янги ташкил қилинган Навоий номидаги Педагогика техникумига кириб ўқишни давом эттирдим. Техникум қошидаги интернатда яшаш билан бирга, мен Совет педагогикасининг соғлом таъсирида ҳам бўлдим.

Адабиёт, тил дарсларини ғоят севардим, турли шоирларнинг инқилобий шеърларини дафтар-дафтар қилиб кўчириб олар, завқ билан доимо ўқиб юрардим. Горьнов деган рус тили муаллимимиз Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстой каби машҳур рус шоир ва адибларининг асарларини ўқишга тавсия қилди. Ана шундан бошлаб, мен рус поэзияси булогини тэпиб олдим. Бунга қадар ғоят севдигим Навоий, Фузулий, Муқимий каби ўзбек шоирларининг шеърлятини кўп дафъа ўқиганман, кўпини ёддан билар эдим.

Хаёл дарёси кенг эди менда. Уқтин-ўқтин, ўзимча машқ қилиб, битта-яримта шеър ёзиб ҳам қўярдим. Хотирамда бор, илк шеърим техникумнинг «Тонг юлдузи» деган деворий газетасида чиқди. Кейин шу газетгага ўзим масъул муҳаррир бўлдим. Секин-секин республика газеталарида шеърларим босила бошлади.— *йўқ*.

11-бет

18—19 мактабларда тил-адабиётдан дарс бера бошладим ва айни замонда — *йўқ*

21 кириб ўқидим./кирдим.

21 йилда таҳсилни/йилда

22 кўчирдим./ўтдим.

25—26 1929 йили Тошкентга қайтиб. ∞ юрти — САГУни тамомладим ва шу университетнинг/ ∞ юртини тамомлаб, САГУнинг

28 1930/1932

11—12-бетлар

33—2 Бироқ 1935 йилда шундай бир пайт келиб қолдики, мен энди ё олим-иқтисодчи ва ё ёзувчиликдан бирини

танлаб олишим зарурлигини яхши ҳис этдим. Аммо кўнгилда адабиётга, шеърятга муҳаббат зўр бўлганидан билдимки, менинг чинакам майлим адабиёт томонида. Шунда иқтисодий фанлардан дарс беришни тўхтатишга рози бўлдим. Лекин илмий тадқиқот ишларига ҳавасим зўр бўлганлиги учун А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида илмий ходим бўлиб ишлашни давом эттирдим.

Бу вақтгача менинг бир неча шеърлар тўпламим ва дostonларим босилиб чиққан эди. Бундан ташқари, газета ва журналларда иштироким борган сари ортиб борар эди.— *йўқ.*

12-бет

- 3—5 ижодимизни ∞ Революцияга қадар прозаик асарлар деярли йўқ эди./ижодимизни революцияга қадар деярли прозаик асарлари бўлмаган ∞ .
- 7—8 вазнига камроқ мурожаат этиб,/вазнидан воз кечиб,
14 машқим/тажрибам
15 ошириб/бўрттириб
16 чиқариб турилган/чиқариладиган
17 парвариш/намойиш
18 чиққан эди/чиққан.
- 21—22 «Ишчига» деган шеъримни ижодимнинг боши/ижодимнинг боши «Ишчиларга» шеърим
- 23—24 ўз шеърларим билан кундалик воқеаларга муносабатимни билдириб/кундалик воқеаларга жавоб берган шеърларим билан
- 26—28 энг муҳим ∞ — ер ислоҳоти бўлди. Ислоҳот натижасида батрақлар ва кам ерли деҳқонлар ер олдидлар./ ∞ батрақлар ва кам ерли деҳқонларга ер берган ер ислоҳоти эди.
28 воқеага/воқеага ҳам
29 шеъримни бағишлаганман./бағишланган.
- 30—31 кўпгина қарама-қаршиликлар,/қарама-қаршиликлар
31 учраб турар/ҳали кўп
- 31—33 Даврнинг ∞ ҳамоҳанг ∞ сабабсиз ∞ мавҳум/Замонанинг ∞ жавобан ёзилган ∞ саводсиз, ∞ абстракт тушкунлик руҳида ёзилган
37 нашр этилди./нашрдан чиқди.
38 баъзан воқеликдан/воқеалардан
39 ғамгин оҳанглар бўлганлигидан/баъзи мотивларнинг қандай бўлишидан
40 ўз/менинг
41 шундай деб/бундай

13-бет

- 5—6 шундай/бундай
10 ёзилмаган эди./ёзилмаган.
13 ишчи образини/ишчини
- 17—19 Бу пайтда мен ўзим ҳақимда, шеърим сўзлари билан айтганда, шундай дейишга ҳақли эдим:/Шу вақтда мен шеърларим сўзлари билан ҳақли равишда ўз тўғримида шунга айта олар эдим:
- 31—35 «Кўр қизга», «Ёшлик хотираларидан», «Ўзбек қизларининг бахти», «Самарқанд қизига ва бошқа талай ∞

кейин мен ∞ поэмасини ёзишга киришдим./«Хурликда яшаётган қизга», «Бирга ўйнаган қизчага», «Ўзбек қизининг бахти» ва бошқа ∞ мен ∞ поэмамгача келдим.

35 революция/Ўзбекистоннинг революция

35—38 ўзбек хотин-қизлари ҳаётидаги янгиликни, ∞ мавжуд бўлган қийинчиликларни, оилавий урф-одатларни тасвир этишга/янги аёли ва ∞ турган қийинчиликлар тўғрисида, турмуш сарқитлари тўғрисида фикр юртишга

39 ёзилган эди./чиқди.

14-бет

5—6 кўрсатишни истардим./кўрсатишга ҳаракат қилдим.

14—17 Айниқса Қозоғистон чўлларида отда кезган вақтларимдаёқ уйғонган ҳиссиётлар мени ўзига мафтун этган, бу тўғрида ижод қилишга мени илҳомлантирган эди./Отда Қозоғистон чўлларида юрган вақтларимдаёқ илҳомнинг маст қилувчи ҳиссиёти мени ўзига асир олган эди. Шунда менда ижод қилиш учун кучли орзу уйғонди. Шеърларимнинг биринчи мисралари ўшанда тўқилган эди.

17 Ўша вақтда эшитганим,/Ўшанда

18 ва/ҳамда

19—20 оёққа турғизиб,/қўзғолонга кўтарган, ниҳоят

21—22 эртақ ижод булоқларимни мавжга келтирди./Эртанинг мотивлари ижод булоқларидан мавж уриб чиқа бошлади.

22 Бунинг натижасида/Хуллас,

23 поэмам дунёга келди./поэма-эртагим ёзилган эди.

26—27 ўзимда зўр эҳтиёж сездим./бўлган катта талабимни ҳис қилардим.

27—33 30-йилларнинг ўрталарига келиб студентлар ҳаётидан роман бошладим. Ун-ўн беш саҳифа чамаси ёздим. Менга хийла маъқул кўринди. Ҳар кун эрталаб шу машғулотга берилдим, аммо ёзиш қийин бўлди. Воқеалар, фикрлар кўп, барчасини қамраш, бир тартибга солиш, жонли образлар яратиш оғирлигини сездим./«Студентлар» романим устида ишлай бошладим,

33 Уни/лекин уни

35 англаб,/англаган ҳолда,

36 янги майл пайдо бўлди:/янгилик камол топди:

36—37 иш устида тараддудга тушиб қолдим./йўл устида турардим.

37 Бу/Ўша

38—40 Деярли барча ўзбек ёзувчиларининг ∞ ютуқларига олтин фонд бўлиб/Ўзбек ёзувчиларининг деярли ҳаммаси ∞ олтин фондига

15-бет

3—5 Пушкиннинг «Евгений Онегин» асари таржимасини таржимонлик фаолиятининг энг муҳим қисми деб биламан./таржимонлик ишимнинг энг асосий қисми Пушкин «Евгений Онегин» асарининг таржимаси деб ҳисоблайман.

- 7—8 ҳамма вақт сеvimли ва жонажон устоз/энг яқин ва сеvimли
 9 бир неча/кўпгина
 9 Пушкинга аталган/«Пушкин» деган
 10 шуларни ёзган/ёзган
 15 шуғуллана бориб./шуғулланар эканман,
 16 Романда/Унда
 17 ҳаётини, унинг/ҳаёти, халқнинг
 17 ҳаққи-ҳуқуқи/ҳуқуқлари
 18 интилишини ∞ ҳаракатнинг/интилиши ~ курашнинг
 19 қўшилишини/қўшилиб, кучайиб бораётганлиги тўғри-
 сида
 21 кичик бола/бола
 21 ҳам,ҳам, энди мен бунга ўз кўзим билан кўрганли-
 гимни айтиш учун етарли ҳаёт тажрибасига эгаман,
 деб айта олардим.
 21—22 халқ турмушини кўрдим, камбағалларнинг/Болалик
 чоқларимда мен халқ турмушини кўрдим, камбағал-
 лар ва авом халқнинг
 25—28 Мен кейинчалик романимда тасвир этилган турмуш
 ва ижтимоий муносабатларнинг кўпгина томонларини
 ўша вақтдаёқ чанқоқлик билан кузатган ва тушунган
 эдим./Ёшлигимда бой боғини кўриш учун бир неча
 марта дарахтларга чиққанман. Мен бошқаларнинг
 турмушини чанқоқлик билан кузатдим ва кейинчалик
 романимда тасвир этилган ижтимоий муносабатлар-
 нинг кўпгина томонларини ўша вақтдаёқ тушунган
 эдим.
 28—29 қаҳрамонларим қиёфасида бўлажак/қаҳрамонларим-
 да пайқаб олган эдим./халқ ичидан чиққан кишилар-
 да кўрдим,
 30—34 «Қутлуғ қон» романимни ёзиш учун материал йиғиб
 ўтирмадим, роман учун материал кўнгилдан, хоти-
 рамдан қўйилиб келаверди; шу тарзда қисқа фур-
 сатда — 1938 йил ёзида уни ёзиб тамомладим./1938
 йил ёзида тамом ёзиб тугаллаган «Қутлуғ қон» рома-
 ним шундай туғилди.
 34 роман/роман ўзбек тилида
 39 ўйлаб юриб./фикр юритар эканман, туғилди./туғи-
 ларди.
 40—42 Болалигимданоқ асарларини севиб ўқиганим ўзбек
 халқининг улуг классик шоири ∞ асар ёзишни/Ёш-
 лигимда асарлари билан танишган улуг ўзбек класси-
 ги буюк ўлмас ~ ёзишни

16-бет

- 1 инсонпарвар/гуманист
 3 Мен аввало/Мен
 5—9 ҳам гавдаланди. Ниҳоят, «Навой» романини ёзишга
 туғиндим. Романини уруш йили, қиш фаслида совуқ
 хонада жинчиروқнинг титроқ хира шуъласида ёзган-
 ман. Бу романини 1942 йилда тамомладим./пайдо бўл-
 ди ва ниҳоят 1942 йилда «Навой» романини тамом-
 ладим.
 9 У/У биринчи марта

- 11—18 Бу буюк шоир ҳақида материалларни 1928 йилдан йиға бошлаганман, шоирнинг ўлмас асарларини ва унинг даврини ўрганиб, Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида бир талай тарихий-адабий асарлар ҳам ёздим. 1935 ва 1936 йилларда «Навоийнинг таржимаи ҳоли ва ижоди» исмли бир асар ёзганман, бу «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида босилди ва яна бир неча мақолалар ҳозир «Гулшан» номи билан чиқаяпти./Роман устида ишлаш процессида улуг шоирнинг ўлмас асарларини ва унинг даврини ўрганиб Навоий ҳаёти ва ижоди ҳақида қатор тарихий-адабий асарлар ҳам ёздим.
- 18—19 Навоий ҳақидаги асарларим/Бу асарларим ва
19—20 бошларида яшаб ижод этган/боши
- 21—22 текширишларим/текширишларим билан
23 аъзолигига/аъзоси қилиб
- 24 «Навоий» романим учун 1946 йилда/1946 йилда «Навоий» романим учун
- 25 Оғир уруш/Уруш
- 27 иш/ишлай
- 29 Мен артистлар/артистлар
- 30 борган бўлсам ҳам,/кетдим.
- 30 у ерда/Аmmo у ерга бориб
- 32—33 жангчи ва командирларнинг қаҳрамонлиги ҳақида асар/уруш ҳақида
- 34 уч/бир неча
- 35 Романим/Бироқ романи
- 35 асносида/процессида ва
- 36 чиқди. Бироқ, мен уни тамомламай қўйдим. Чунки/чиққанда,
- 37—38 кишиларимиз тўғрисида, зиммаларига айниқса катта оғирлик/кишиларимизнинг, айниқса зиммаларига урушнинг катта оғирлиги
- 39 фикримни/фикрларимни
- 40 тура олмас/қололмас
- 40 ўз фидокорона/фидокорона
- 16—17-бетлар
- 42—1 душман устидан ғалабани тезлаштиришга/ғалаба қилиш учун
- 17-бет
- 4 янгидан/янги
- 6 зўр/катта
- 9 Ўктам/Мен Ўктам
- 11 йигитларимизни/кишиларимизни
- 14 уйғур деҳқоннинг/деҳқоннинг
- 16—17 намуналарини кўрсатганлиги/намунаси
- 17 билдиради/айтади
- 18 сингари ишлашга аҳд қилганини изҳор этади./қилган ишни бажаришга ишонч билдиради.
- 19 хатни/хат
- 19 беришларини/берилишини
- 20 анча вақт ўтиб, хат ∞ юрган/у кўп вақт ∞ юрди.
- 22 йўқ./йўқ. Роман танқидий мулоҳазаларга ҳам учради.

- Мен уларни ҳисобга олиб, қатор тузатишлар ва қўшимчалар киритдим.
- 24—26 Покистон халқининг бечоралиги, прогрессив зиёлилар, ишчи ва умуман меҳнатқашларнинг озодлик учун курашларини кўрдим.— *йўқ*
- 27 менда ғоят зўр таассурот қолдирди./натижасида
- 28—29 қатор шеърлар, дostonлар ва «Нур қидириб»/«Нур қидириб»
- 29 повесть/повестини
- 37 ва поэмаларда гавдаланди./гавдаланади.
- 38—41 Ёшлигим тўғрисидаги повесть 1963 йилда ўзбек ва рус тилларида нашр этилди. «Болалик» повести учун 1964 йил санъат ва адабиёт учун таъсис этилган Ҳамза мукофоти берилди. «Бобом»/Бошим янги фикрлар билан тўла. Ёшлигим тўғрисидаги повестининг биринчи қисмини тамомладим. «Бобо»

18-бет

- 1 Бошим янги фикрлар билан тўла.— *йўқ*.
- 2 йили./йилларини,
- 3—4 1917 йилни тасвир этган ∞ ёзиб тугатдим./1917 йилдан 1922 йилгача бўлган даврни ўз ичига олган ∞ ёзишга киришдим.
- 5—9 орзум эди. Коммунизм жамиятини қуришда ҳамма соҳаларда ажойиб қаҳрамонликлар намунасини кўрсатаётган халқим учун хизмат қилиш, ижод этиш — энг шарафли бурчимдир!/орзум. Бу — Совет Ўзбекистонининг яратилиши ва ривожланиш темаси, ўзбек халқи ҳаётининг ҳар томонлама — сиёсий, ҳўжалик ва маданий соҳалардаги гуллашини кўрсатадиган кенг тема, аслини олганда халқнинг қайта туғилиши темаси.
- Мен шу орзумни адо этмагунча, қаноатланмайман. Чунки ҳокимиятимизнинг энг юқори органи — Олий Советга депутат қилиб, ўз ишончи билан мени бир неча сайлаган халқим учун ижод этиш юқори орзумдир.
- 10—13 куч ва илҳом бахш этиб келди, мен ҳам барча меҳнатим, бутун муҳаббатимни коммунизм жамиятининг қурувчиларига бағишлайман./илҳом ва куч берди ва менинг барча меҳнатим, бутун муҳаббатим умримнинг охиригача халқимники, партиямникидир. Келажак — коммунизм қурувчилариники.
- Халқимизнинг менга кўрсатган юксак ишончи туфайли 1958 ва 1962 йилларда ҳам СССР Олий Советига депутат этиб сайландим. Шундан бери азиз сайловчиларимнинг ишончларини оқлаш йўлида ғайрат ва ҳиммат камарини бўшаштирмай меҳнат қилиб келмоқдаман.
- Кейинги йилларда китобхонларимизга илгари берган ваъдаларимни бажариш йўлида ҳам бирмунча ишлар қилдим. 1959 йилда покстонлик эркесварларнинг озодлик ва тинчлик йўлидаги курашидан ҳикоя қилувчи «Нур қидириб» повестим ўзбек ва рус тилларида босилиб чиқди. Айни фурсатда «Қуёш

қораймас» романимни ҳам азиз ўқувчиларимга ҳади этдим.

1963 йил кўплаб қаламкаш дўстларим қатори мен учун ҳам қувончли йил бўлди. Анчадан буён ёзиб юрган — «Болалик» повестим ўз ўқувчиларига etkazилди. Повесть ўзбек ва рус тилларида нашр этилди. У бошқа яхши санъат асарлари қаторида биз кун кечагина кузатган 1964 йилда — серқуёш республикамиз ва Ўзбекистон Коммунистик партиясининг шонли қирқ йиллиги байрами кунларида атоқли адиб Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий номидаги республика мукофотига сазовор бўлди. Бу мукофот менинг зиммамга қўшимча масъулиятлар юклади, халқим ва Ватаним манфаати йўлидаги ғайратимга ғайрат қўшди.

Утган йилни ёмон кузатмадим. Янги йилни «Улуғ йўл» романимни тугаллаш билан кутиб олдим. Ҳозир романи талабчан китобхонларимга тухфа қилиш тараддудидаман.

Янги йилда сўз текканда келажак режаларини гапирмай бўлмайди. Ҳозирги кунларда бир дoston устида ишляпман. Doston тарихий мавзуда, Амир Темур ҳақида. Асарнинг номи ҳам ҳозирча «Темур».

Кўнгилда режа ва ниятларим кўп. Уларни рўёбга чиқариш йўлида имконим борича тер тўкмоқдаман. Халқимни ўз хизматим билан мамнун этишни эзгу бурчим деб ҳисоблайман.

АВТОРДАН

Мен 1904 йил 22 декабрда туғилдим. Болалик йилларим ҳақида ёшлик хотираларим — «Болалик»да мукамал ёзганман.

Улуғ Октябрь социалистик инқилоби бўлди-ю, жонимга теккан эски мактабни тарк этиб, ҳақиқий илмнинг кони бўлган янги мактабга қувонч билан югурдим.

Адабиёт, тил дарсларини ғоят севардим, турли шоирларнинг инқилобий шеърларини дафтар-дафтар қилиб кўчириб олар, завқ билан доимо ўқиб юардим. Рус тили муаллимимиз Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстой каби машҳур рус шоир ва адибларнинг асарларини ўқишга тавсия қилди, ана шундан бошлаб, мен рус поэзияси булоғини топиб олдим. Бунга қадар ғоят севдигим — Фузулий, Навоий, Муқимий каби ўзбек шоирларининг шеърятини кўп дафъа ўқиганман, кўпини ёддан билар эдим.

Хаёл дарёси кенг эди менда. Уқтин-ўқтин ўзимча машқ қилиб битта-яримта шеър ёзиб ҳам кўярдим. Хотирамда бор, ilk шеърим мактабимизнинг «Тоғ юлдузи» деган деворий газетасида чиқди. Кейин шу газетага ўзим масъул муҳаррир бўлдим. Секин-аста республика газеталарида шеърларим босила бошлади.

1925 йилда техникумни тугатиб, мактабларда тил-адабиётдан дарс бера бошладим ва айни замонда Урта Осиё Давлат университетининг ижтимоий фанлар факультетида ўқидим.

Марксизм-ленинизм назариясини, диалектик материализмни, Маркс-Энгельс-Ленин асарларини берилиб ўқир ва чуқур ўрганишга гиришар эдим.

1930 йилда САГУни тугатдим, мени университетда илмий ходим қилиб олиб қолдилар. Шундан то 1935 йилга қадар университет-да ва бошқа бир неча институтларда дарс бериб келдим. Аммо кўнгилда адабиёт ва шеъриятга муҳаббат зўр бўлганидан университетни тарк этишга рози бўлдим. Лекин илмий тадқиқот ишларига ҳавасим зўр бўлгани учун А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида илмий ходим бўлиб ишлаш бошладим.

Шеър ва дoston тўпламларим 1926, 1928, 1930, 1934 йилларда босилиб турди, бундан ташқари, газета ва журналларда иштироким борган сари кўпайиб борар эди.

1937 йилда «Қутлуғ қон» романини ёза бошладим. Бу романни ёзиш учун материал йиғиб ўтирмадим, болалигимдан ҳаётни кузатишни севганлигимданми, кўнгилдан, хотирамдан «Қутлуғ қон» романи қўйилиб келаверди. Романини қисқа фурсатда ёзиб тугатдим.

«Навоий» романини оғир йилларда — Улуғ Ватан уруши даврида ёздим. Қиш фасли, совуқ хонада жинчиروқнинг титроқ хира шуълаларида ёзганман. Аммо бу роман учун материални 1928 йилдан бошлаб йиққанман. Шунинг учун «Навоийнинг таржимаи ҳоли ва ижоди» деган илмий тадқиқот асаримни романдан илгари ёза бошлаганман.

Кейин, «Қизлар», «Ҳамза» дostonларим, шеърлар тўплами ва «Олтин водийдан шабадалар» романим босилиб чиқди.

1949 йилда Покистонда бўлдим. Покистон халқининг бечоралиги, прогрессив зиёлилар, ишчи меҳнаткашларнинг озодлик учун курашларини кўрдим. Бу саёҳат менда фоят зўр таассурот қолдирди. Покистон ҳақида қатор шеърлар, дostonлар ва «Нур қидириб» повестини ёздим. Сўнг «Қуёш қораймас» романим, «Болалик» хотираларим босилди.

Ҳозир Улуғ Октябрь инқилоби — 1917 йил воқеалари ҳақида «Улуғ йўл» романим устида ишляяпман.

ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЕТИ Тўғрисида

Мақоланинг «Ўзбек поэзиясининг антологияси» (1948)да босилган варианты.

19-бет

27 Термиз/Тирмиз

20-бет

22—23 янграб,/янграр,

28—29 дўмбирни/дўмбира овози

32 этар/эттирар

40 эҳтиросларининг/иҳтиросларининг

21-бет

3—4 «Алпомиш»дир./«Олпомиш»дир.

5 Алпомишининг/Олпомишнинг

7 «Алпомиш»/«Олпомиш»

12 «Алпомиш»нинг/«Олпомиш»нинг

16 «Алпомиш»нинг/«Олпомиш»нинг

18—19 «Алпомиш»ни/«Олпомиш»ни

22 «Алпомиш»/«Олпомиш»

25 Йўлдош ўғли/Йўлдош

- 29—30 машҳуридирлар./машҳурларидилар.
40 сафарлари,/сафар,
- 22-бет
1 халқи/халқ
8 дostonлар,/пoэмалар,
39 дoston/пoэма
41 дostonнинг/пoэманнинг
- 23-бет
3 дostonда/пoэмада
6 «Ҳибатул-ҳақойиқ»/«Ибатул-ҳақойиқ»
8 Югнакий/Юкнокий
9 «Ҳибатул-ҳақойиқ»/«Ибатул-ҳақойиқ»
11—12 «Ҳибатул-ҳақойиқ»да/«Ибатул-ҳақойиқ»да
15—16 мистик/машҳур
19 замонда/замондаги
27 Урганчада/Урганжда
39 қилдилар./этдилар.
- 24-бет
5 суғорилгандилар./суғорилгандирлар.
8—9 Носириддин/Насриддин
24 дostonнинг/пoэманнинг
37 куйладилар./куйлардилар.
43 Буюк/Улуғ
- 25-бет
7 бўёқ/бўёқли
8 Дostonнинг/Пoэманнинг
11 дoston/пoэма
13 дostonига/пoэмасига
15—16 дostonидаги/пoэмасидаги
17 дostonнинг/пoэманнинг
17 тилининг/унинг тилининг
17—18 очиқлигидадир./очиқлигидир.
19—20 Саккокий/Саккокийнинг
- 26-бет
15 тинчлик/мамлакатда тинчлик
19 эканлигини/эканини
25 фикрининг/фикрнинг
35 у/У ўз
- 27-бет
5 баъзи диний/диний
6—7 даврида етишган/даври идеологи бўлган
23—24 У, Европа/Оврупо
27 Бобир ҳам/Бобир
27 ҳукмдорлардан/босқинчилардан
39 ўйнайди./ўйнади.
- 28-бет
32 табақалардан/табақаларга
33 норозилиги/протестини
35 «этини,—/бошини»,—
- 29-бет
8 дўконни/бинони
24 дидига қисман/дидига
26 хусусиятларини ҳам/хусусиятларини
35—36 Шу туфайли унинг шеърларига ∞ оралаб турди./
Унинг шеърлари ∞ билан суғорилган.

- 38 оҳанглар билан кучли жаранглади./образларни майдонга келтиради.
- 30-бет 39 ҳаётнинг чиркиплигига/ҳаётга
- 20 аскиячиликка/азкиячиликка
- 22 шоирларининг мушоираларида қатнашди./шоир унводини олди.
- 26 ибратомуз/ибратомиз
- 39 Россияси/Русияси
- 39 қилиниб, унга қўшилди./қилинди,
- 42 Россиядаги/Русиядаги
- 31-бет 19 қараб ∞ бундай /∞ бундай
- 35 ва/билан
- 32-бет 4 гумашталар/гумошталар
- 22 Европа/Оврупо
- 39 интиладилар. Болаларга/интилдилар. Болалар учун
- 40 бўлади./бўлди.
- 33-бет 11—12 тараққиёт/тарихий тараққиёт
- 26 йўлида тараққий этди./йўлига тушди.
- 27 ёзма поэзиясида/поэзиясида
- 27—28 классик вази/араб-форс вази
- 28 аруздан кўра/аруз
- 29 ривож топди./билан алмашди.
- 30 маснавий/қасида
- 30—31 формалари қатори янги формалар майдонга келди./формаларини янги формалар сиқиб чиқарди.
- 32 янгиланиб, жуда бойиди./тубдан ўзгарди.
- 33 тилини/тили
- 34 анча бўлган/билан бўлган
- 40 социалистик ғалаба/социализм ғалабаси
- 34-бет 3 Беш йиллик планлар/... беш йилликлар
- 13 рус/улуғ рус
- 16—17 Европа/Оврупо
- 18 кўплаб таржима/таржима
- 21 ёзувчилари/ёзувчиларининг
- 29—30 хазинадорлиги/хазинадорлари
- 36 қуролига/қудратли қуролига
- 41—42 Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий/Ҳамза Ҳакимзода
- 35-бет 1—2 революциядан кейингина чиндан/чиндан
- 2 янги/революциядан кейингина янги
- 18 ёзган эди:/унинг ҳақида ёзади:
- 39 катта/зўр
- 37-бет 1 Улуғ давримизнинг/Тирик...
- 10 эҳтиросли/иҳтиросли
- 20 назмини/назмининг имкониятларичи
- 21 У талай/У
- 35 Россия, Россия/Русия, Русия
- 40 достони/поэмаси

- 38-бет
- 42 янги севгининг ўрта аср/ўрта аср
- 1 достони/поэмаси
 16 яратган./яратади.
 17 «Мерос», «Тақдир»/...«Тақдир»
 18 «Оқсоқол» дostonлари/шеърлари, «Оқсоқол» поэмалари
- 34 Собир Абдулла/Собир
 36 айниқса маълумдир./маълумдир.
 40 достони/поэмаси

- 39-бет
- 4 дostonлари/поэмалари
 14 кечинмаларини/кечирмаларини
 35 поэзиядир.../поэзиядир. «Ўзбек поэзиясининг антологияси» энг қадимги замонлардан тортиб то Совет Иттифоқининг фашизмга қарши Улуғ Ватан уруши давригача бўлган ўзбек поэзиясининг намуналарини ўз ичига олади.

ТАНҚИД СОҲАСИДА САВОДСИЗЛИК ВА УР-ҲИҚИТЧИЛИККА ҚАРШИ УТ ОЧАЙЛИК

Мақоланинг журнал варианты (КИ)

- 52-бет
- 4 асарлари/продукциялари
 7 марксча-ленинча/Маркс-Ленин
 7 методология/методологияси
 7—8 яхши қуролланган/қуролланган
 10 биладиган/билатурган
 11 оғишлар/уклонлар
 12 марксча-ленинча танқиди/Маркс-Ленин танқиди
 25—26 марксча-ленинча танқид/Маркс-Ленин танқиди
 27 Марксча-ленинча танқид/Маркс-Ленин танқиди
 33 қилиши/қилиш
- 53-бет
- 2 марксча-ленинча методологиянинг/Маркс-Ленин методологиясининг
 18—19 марксча-ленинча методологиядан/Маркс-Ленин методологиясидан
 42 орқали/билан
- 54-бет
- 2 дунёқараши/дунёга қараш
 7 дунёқараш/дунёга қараш
 10 Дунёқарашнинг/дунёга қарашнинг
 14 Ҳамид Олимжоннинг/Ҳамиднинг
 18 Ҳамид Олимжоннинг дунёқарашидаги/Ҳамиднинг дунёга қарашдаги
 19 дунёқарашини/дунёга қарашини
 22 унинг/шунинг
 26 дунёқараши/дунёга қараш
 27 Ҳамид Олимжоннинг/Ҳамиднинг
 28 босқичлар/этаплар
 41 дунёқарашларнинг/дунёга қарашларнинг

55-бет

- 6 бирлик/бирлик (единство)
- 7 марксча-ленинча танқид/Маркс-Ленин танқиди
- 10 бирликни ташкил этади./борлиғидадир.
- 12—13 боғланишга киради./боғланиш ташкил қиладир.
- 13 дунёқараши/дунёга қараши
- 21 моҳиятини/синфий моҳиятини
- 35 таъсирни/чет таъсирни
- 36 кирган идеологик таъсирларни/буржуазия, майда буржуазия идеологиясининг кирганлигини

36-бет

- 5—6 қиладиган/қилатурган
- 18 Ҳамид Олимжоннинг/Ҳамиднинг
- 18—19 қандай кўрсатганини англамоқ/англамоқ
- 25 баъзи бир чет таъсир остида ҳам/идеалист миллатчи ёзувчилар таъсири остида
- 32 У миллатчи/миллатчи
- 37 текширилмайди.../текширилмайдир. Маркс, «Муқаддас» деган асарида дейди: «Ўзининг танқиди орқасида Бауэр афанди» «қалам»ни ёзатурган субъектдан, ёзатурган субъектни эса, ёзган жонли тарихий одамдан «абстракт котиб» сифатида айириб қўядир». Бизнинг танқидчимиз ҳам мана шундай гуллик қиладир.
- 38 Биз ҳар бир/Ҳар бир

57-бет

- 16 ҳам/ва
- 22 аммо/демак,
- 24 Лекин танқидчи/Лекин,
- 26 30, 31-йилларда/31-йилларда
- 32 тажрибалар»ни ўтказган/тажрибалар
- 40 чиққан!/чиққан бўладир.

58-бет

- 11 аниқ ва пухта дунёқарашга/дунёга қарашга оладилар./оладилар. Энгельс дейди: «улар (немис ёш шоирлари — А—К.) ё фалсафий конструкция билан қаноатланадилар, ёки айрим бахтсиз воқеаларни, ижтимоий резусларни қуруқ, зерикарли равишда регистрация қиладилар. Уларнинг ҳаммасига насрда ва назмда ҳам ҳикоясининг таланти етмайдирки, бу уларнинг дунёга қарашлари муайян эмаслигига боғлиқ» (Маркс-Энгельс, Асарлар тўплами, 5-том, саҳифа 126). босқични/даврни жиҳатларга/ва нуқсонларга бадбинлик, миллатчилик кайфиятлари Ҳамид Олимжонда бутунлай/«ватан», «миллат», ишқ туйғулари Ҳамидда

59-бет

- Унинг аксар/Аксар
- 4 Мақташлар битгандир.../Мақташлар битгандир. Анордек юзларни, Кўп ширин сўзларни, У ёниқ кўзларни Кўп кутмак ўтгандир.
- 23 ўз/ишчиларнинг ўз
- 29 дунёқарашини/дунёга қарашини

60-бет

- 1 асл мазмунга ёт ифодалар ҳам қўллади./чет таъсирнинг илҳоми билан ифодаланадир.

- 2—3 эскирган ифода воситаларини, бадий хира, формал тузилишларни/майда буржуазия тенденциясини асарнинг фикри, бадий-формал тузилишида
- 9—10 безакка/бежашга
17 интим/тор интим
30 онгли гидрок/гидрок
- 61-бет
11 Қандай қилиб./Қандай қилиб, одимларни ташламоқ керак.
26 англаши/англаш
32 этар, деб қайд этади./этар.
39 Танқидчи А. Саъдий Ҳамид Олимжоннинг/Ҳамиднинг
45 олади-да./оладир-да, Саъдий:
- 62-бет
3 шоирни/Ҳамидни
7 қўядики./қўядики, олдимизга икки дунёнинг
15 Қор/Тор
28 Трактор/Тракторлар
39—40 бу билан шоир/ва бунинг билан
40 дейди./бўладир.
41 шу мисрада/шоир шунинг билан
43 деярak шоирни айблайди ва бу/Бунинг эса
- 63-бет
14 У замон ўзгаргани/Бу ўзгарган замон
18 айрим/байрам
21 кўрсатмоқчи бўлади:/орада уйғун борлигини кўрсатмакчи бўладир:
- 64-бет
3 қайиғини/бадий қайиғини
4—6 ҳам баъзан интим қобикқа бурканиш, тор шахсий туйғулар, ∞ «хोलисона»/майда буржуазия эстетизми, интим, тор шахсий қарашлар, туйғулар, ўз (Переживание)ларига берилиш, ∞
19 анча пассив/пассив
38 шеърлар/шеърлар «Қаҳрамон»
39 асарлардир./шеърлардир.
- 65-бет
1 А. Саъдий Ҳамид/Ҳамид
- 65—66-бетлар
43—1 юзаки танқидчи билмайдик, марксизм фалсафасида/ марксизм фалсафасида юзаки танқидчи
- 66-бет
5 дунёқарашдир./дунёга қарашдир.
35 Ҳамид Олимжон/Ҳамид
38 гайри/тахт
7 бу кунги қурилиш, синфий кураш/куннинг, қурилиш-ни, синфий курашнинг
9 «сезги»/«бизга»
16 Ҳ. Олимжоннинг/Олимжоннинг
20—21 иргитмасайдик/йўқотмасайдик
21—22 куйлагандек/куйлагандай
- 67—68-бетлар
42—4 дейди: «Санъат халқники. Санъат кенг меҳнаткашлар оммаси ичида чуқур илдиз отиши керак. Санъат шу

оммага тушунарли бўлиши ва шу омма томонидан севилиши лозим. У шу омманинг туйғусини, фикрини ва иродасини бирлаштириши, оммани кўтариши керак»./«Санъат халққа тегишлидир. У ўз илдизлари билан кенг халқ оммаларининг нақ ичига кириб бориши лозим. Санъат бу халқ оммаларининг сезгиси, фикри ва иродасини бирлаштириш ва уларни кўтариши керак» (Клара Цеткиннинг хатларидан).

Саъдий Ленинга қўшилмайди. Саъдийча санъат асари ақлга, шуурга, фикрга таъсир қилиши керак, сезгига таъсир қилиш вороновскийчиликдир.

68-бет

5 Ленинча/Ленинча эса

11—12 дунёқарашини/дунёга қарашини

26—27 турмушни тинч-тотув ҳолда кўриш./турмушнинг эпстетизацияси,

43 «Амо» туркум шеърларидан/«Амо» шеърдан

69-бет

5—6 Ҳамид Олимжон/Ҳамид

11 эскича ифода воситаларини/эски хатоларни

12 Ҳ. Олимжоннинг/Ҳамиднинг

18 қурилиш лавҳаларини/қурилишининг парчаларини

26 Ҳамид Олимжон/Ҳамид

30 идеяни ифодалайди:/ифодалайдир:

45 натижасида,/натижасида, «мясанинг милтиғини постлар ўқлаб» ҳам

70-бет

12 рўйхатчилик/испискачилик

71-бет

2 Ҳ. Олимжоннинг/Ҳамиднинг

4 ёт оқим/майда буржуазия

7 Қуйида/Бизда

41 диди/дейдиги

72-бет

6 марксча-ленинча танқидни/Маркс-Ленин танқидини

Социалистик лирика учун

Мақоланинг журнал варианты (УША)

73-бет

2 (Совет) Иттифоқида/Иттифоқида

9 социалистик ҳаёт,/ҳаёт

10 Қарама-қаршиликлари/қаршиликлари

15 кўрилмоқдадир./кўрилмақдадир.

16—17 системасига/системига

18 қилинаётир.../қилинаётир. Пролетариат қари тарих кўрмаган суръатлар ила биринчи беш йилликни амалга ошириб, иккинчи беш йиллик план синфсиз социалистик жамият қуриш планини бошлаб юборди.

17-фирқа конференцияси қарорида дейиладир: «мамлакатнинг катта табиий бойликлари социалистик қурилишга большевик суръатлар кенг ишчилар оммасининг ва колхозчиларнинг ўсмакда бўлган актив-

лиги, партиянинг тўғри чизигини иккинчи беш йилликда социалистик ҳўжалигининг ишлаб чиқариш кучларини шундай ўстиришга тўла имконият берадики, унинг асосида СССРда капитализм элементлари қатъий йўқотилажак. Конференция иккинчи беш йилликнинг асосий сиёсий вазифаси капитализм элементларини ва умуман синфларни қатъий тугатиш синфий айирмани туғдирувчи сабабларни, эксплуатацияни тўла йўқотиш, экономикада ва инсонларнинг шуурида капитализм қолдиқларини тугатиш, мамлакатнинг бутун меҳнаткаш аҳолисини синфсиз социалистик жамиятнинг онгли ва актив қурувчиларига айлантиришдан иборат деб ҳисоблайдир. Демак, биз иккинчи беш йилликда капитализм қолдиқларини фақат экономикадагина эмас, балки инсонларнинг шууридаги қолюқликларни-да, йўқотиш учун курашажакмиз.

Бу ерда бизни қизиқтирган нарса социализм қурилишида, инсонларнинг онг ва фикрларида ўзгариш ясашда адабиётнинг ва лириканинг роли ҳақида баъзи мулоҳазаларимизни сўзлашдир.

Адабиёт ва умуман санъат бир синфий кураш формаси, бир идеологиядир. Идеологлар ва умуман маънавий ҳаёт ҳақида Маркс дейди: «Моддий ҳаётнинг ишлаб чиқариш йўсини ижтимоий-сиёсий ва умуман маънавий ҳаёт процессини шартлайди. Инсонларнинг шуури борлиқни (бытие) белгиламас, аксинча, ижтимоий борлиқ уларнинг шиорини белгилайдир» (Сиёсий иқтисоднинг танқидига муқаддима), демак, ижтимоий шуур ва унинг формаси бўлган идеологларни ижтимоий борлиқ белгилайдир. «Инсонларнинг борлиги — улар ҳаётининг чин процессидир. Шуур анланган борлиқдан бошқа нарса бўла олмай-дир» (Маркс — Энгельс архиви, том I, саҳифа 216).

15—16 мавжудлигини/борлигини

30—31 устқурмаси юксалади./надстройкаси юксаладир.

74-бет

4—5 қарама-қаршиликларини/қаршиликларини

8 маҳдудлиги,/кругозори,

15 ўзгартирмоқдамиз.../ўзгартирмақдамиз. Ленин айт-дир: «бизнинг душманларимиз кўп. Лекин булар айрилганлар, ёки нима истаганликларини билмайдилар. Биз эса нимани истаганимизни биламиз» (Том VIII, биринчи бўлим, саҳифа 231).

17 Улар жамиятнинг/жамиятнинг

18 қиладилар.../қиладилар: «сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий, диний, адабий, бадий ва ҳоказо такомиллар иқтисодий такомилга асосланган. Лекин, уларнинг ҳаммаси бир-бирларига иқтисодий асосда таъсир қиладилар. Лекин иқтисодий ҳолат якка актив сабаб бўлиб қолганлари пассив факторлар деган гап келиб чиқмайди. Йўқ, бунга ўзаро таъсир бориб-бориб охир ўзини кўрсатувчи иқтисодий зарурият асосдадир». Карл Маркс, Фридрих Энгельс, «Хатлар», Адратский таржимаси)».

- 32 бунн очик/очиқ
43 идеологиянинг/идеологияларнинг

75-бет

- 17 кўриши,/кўриш,
22 эмас.../эмас. Шоир учун дунёга қарашни нақадар муҳим эканини Энгельснинг тубанда келтирилган сўзларидан билиш мумкин: «улар ё фалсафий-конструкция билан қаноатланадирлар ёки айрим бахтсиз воқеаларни ва ижтимоий казусларни қуруқ, зериктирарли равишда регистрация қиладирлар. Уларнинг ҳаммасига ҳозирда ҳам... таланти етмайдирки, бу уларнинг дунёга қарашлари муайян эмаслигига боғлиқ» (Шеърда ҳам насрда немис социализми. Маркс-Энгельс. Мажмуан осори, том V, саҳифа 126).
26 талантли/талантлик
40 бизда кўп тақилмаган/Ўзбекистонда кўп тақилмаган
41 ўтмоқчимиз./ўтмакчимиз.

75—76-бетлар

- 43—1 Ҳар бир синфнинг объектив/Синфнинг образлар билан объекти
1—2 натижасида юзага келган адабий услуби/бўлган услуб (стил)
3 форма/формал
6 Драма ва ривоя/Драматика ривоя
8 тасвирланади./тасвирланар.
10 Лирика/Лирикада
10—11 орзулари,/орзув,
14 эмасдир.../эмасдир. Энгельс ёзадир: «Бу эпик дoston эмас, балки эпик ипи ила кучсиз боғланган соф лирик дostonдир» (Маркс, Энгельс, Мажмуан осори, том II, саҳифа 510).
Энгельснинг бу фикри лириканинг қурилиши принциpidан энг муҳимини ойдинлатадир.
22 ҳис этиш/ҳис этиш (переживание)
33—34 Ўтар экансан. Бола эдик./Ўтар экансан.
42 Куй,/Еш

77-бет

- 17—18 «Яшинмачоқ» ўйнардик, сўнг чарчардик/яшинмачоқ ўйнардик
29 равишида/равишда
32—33 Бунга шоир/Шоир
39—40 Қизил зарлар тўкиб қуёш ботади, Сўнгра чўл юзини қалин бир парда/Сўнгра чўл юзини қалин бир парда
44 чамандай/чамандек

78-бет

- 1 баҳор/ҳаёт
9 Бу/Оҳ,
14 кечинмасини,/переживание... сини
17 қайд/регистрация
18 олмайдиган/олмайтурган
21 шеърларга/шеърлар
22 киши/кишининг
23 лирикага бегона/лирика эмаснинг
43 тамоман/тамом

- 43 идеалистча/идеалист
44 Чунки улар/Чунки

79-бет

- 1 лирикага/лирикада
3 юксаклик/юксаклик (подъём)
4 оширар.../оширар. Энгельс ёзадир: «ёш шоир биринчи китоби кетидан иккинчи китобни чиқасади. Буниси, куч, фикр тўлалиги, лирик юксаклиги, чуқурлиги жиҳатдан биринчидан қолишмас ва ўзини классиклиги, ишлашнинг пухталиги ила ундан чексиз юқоридир» (Маркс-Энгельс, Мажмуан осори, том II).
5 Адабий асарларнинг драма ва ривоя/драматик, ривоя
6 Лирикада эса/Лирикада
11 газод/қаршилиқ
15 асосий мотивларга янги/қимирлаш асосий ўтувларга янги, ёрдамчи
18—19 алиштирув/солиштирув
25 тўпланар./тўпланар. Энгельс «Бадавийлар» номли шеърини ўзгартган бир муҳаррирдан шикоятланиб ёзадир: «биринчидан, хотима рангсиз, чунки у аввалги мисраларнинг парчаларидан тузилган, иккинчидан, бош фикр ўрнига ёрдамчи фикрни, яъни бадавийларнинг аҳволидан шикоят ва уларни аввалги ҳолатига қарши қўйиш ила менинг бош фикримни йўқотадир. Шундай қилиб ва менга шундай бало келтирди:
1) бош фикримни бутунлай бузди,
2) бутун шеъринг боғланишини тамоман йўқотади» (Маркс-Энгельс, Мажмуан осори, том II, саҳифа 476).
Лирик шеър проблемалари устида ишлаганимизда Энгельснинг юқорида келтирган сўзлари катта ёрдам беражаги шубҳасиздир.
27 оҳангдош/паробил
28 воситаси эмас./эмас,
30 хизмат этади./кирадир.
32 типларининг/типлар (фонем)нинг
35 қараб ҳам/қараб
35—36 характер касб этади./характерда бўлар
40 айтган гапларимиз/юзакни сўзларимиз
41 оиддир./эгадир.

80-бет

- 7 эмас./эмас уларча...
10 ҳар иккиси/ҳаммаси
10 идеалистчадир.../идеалистлар адабиётни ва лирикани идеаллаштириб лирикада руҳнинг ифодасини қидирадилар. Масалан, Белинский қарашича шеърда руҳ ташқи реалликдан ўз-ўзининг ичига кириб кетадир. Унингча ташқи оламнинг, объектнинг манбаи фикр, субъектдир. Унингча лирика «субъективлик дунёси», лирикада руҳ ҳукм сурадир.
11 буларга/бунга
12 лирика объект, ташқи реалликка асосланади./чиқиш пункти объектдир, ташқи реалликдир.
15—16 жуда тор, интим/интим

25—129

385

- 19 буржуа/буржуа ва помешчик
 19 тор интим/интим
 20 Умидсизлик руҳидаги бадбин/Севги, ҳижрон, қайғу
 23 шахсий/интим
 25—26 сиёсий, инқилобий лирик шеърлари озми?/озми сиё-
 сий, инқилобий лирика шеърлари бор?
 29 лирика мавжуд/лирикалар йўқ эмас
 31—32 автоматик тарзда/автоматик

81-бет

- 4 Бу нурли жаҳонга/Шу жаҳонлар сари
 7 Демак,/Аксинча,
 12—14 Уларнинг асарларида кўпроқ севги-муҳаббат туйғу-
 лари куйланган. Баъзиларида диний-мистик мотив-
 лар кучли бўлган./Фақат, улар асарларида севги ва
 диний-мистик туйғулар куйланган.
 14 Булар/Улар
 16 тортадилар./тортадир.
 16 Булар фикрларимизга/Фикрларимизга
 20 баъзан тор интим/интим
 21 умидсизларча/мистик
 22 бўлган./йўқ эмас.
 34 қўшиқларни куйлаймиз:/қўшиқларни:
 45 ичириб,/ичиб,

82-бет

- 21 синфи/синф
 21 ҳалокати/ҳалокат
 21 Унинг шоири/Шоир
 22 қочади.../қочадир: «бу (гап лирика устида борадир-
 АҚ) воқеада бўлган жамият ўртасида турувчи маҳ-
 луқ эмас, бу булутларга учган «шоир» лекин, у бу-
 лутлар немис буржуазиясининг туманли фантазияси-
 дан бошқа нарса эмас», деган эди Энгельс (Маркс-
 Энгельс асарлари, том II) Энгельснинг бу фикри
 шоир
 23 эстетлари/эстетиклари
 31 уни ўзгартирувчи/ўзгартирувчи
 35 аламга сизинувчи/алам
 36 тутишга,/тутиш,

83-бет

- 3 беш йилликда/йиллик планда
 4—5 тугата борамиз./тугатамиз.
 8—9 йўқола боруви/йўқолиши
 13 хўжаликдир./хўжалик
 15 битиши.../битиши билан ҳеч қандай товар муносабат-
 лари қолмас. Товар — капитализм жамиятида: «ин-
 сонларнинг ўзаро ижтимоий муносабатлари уларнинг
 кўзларида нарсалар орасидаги муносабатнинг фанта-
 стик формасини қабул қиладир» (Маркс, Капитал,
 том I, саҳифа 40).
 Социализм жамиятида бундай товар фетишизми-
 нинг йўқолиши билан инсонларнинг ижтимоий муно-
 сабатлари «фантастик форма»дан қутулиб, Маркснинг
 таъбирича, очиқ, шаффоф бир ҳол оладир бу нарса
 17 бўлиши,/очиқ бўлиши

- 19 бўлади.../бўладир: «одамларнинг кундалик практик ҳаёт муносабатлари ўзаро ва табиат билан онгли алоқаларда ифодаланган вақтдагина чин дунёнинг табиий инъикоси умуман йўқолиб кетиши мумкин» (Маркс, Капитал, том I, саҳифа 47). қайта қуриш-га/реконструкцияга киришиб суръатлар билан/суръатлар онглиликни/шуурни реконструкцияси учун кураш-ни
- 38 адабиётнинг/адабиёт
- 43 зарбдорлик/зарбдорлик, зарбдор яхши бирикадир. Ижтимоий муносабатга

84-бет

- 3 бошқаларни/атлизм ва бошқаларни
- 7—8 қиларди./қилар.
- 10 олади./оладилар.
- 10 тушунтирмай./тушунтирмас,
- 19 бадий чукурдир./чукурдир.
- 37 худбин/интим

85-бет

- 3 ёрқин/очик
- 7 савиясини/савиясининг тубанлигини-да
- 12 қизиқишади./қизиқишадилар.
- 20 далаларида, фабрика—/далаларидан, фабрик —
- 32 қилмасин./қиладир.
- 41 ёрқин, жозибадор/очик ва ўтли

СўНГГИ ЙИЛЛАР ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИ

Мақоланинг тўпلامда босилган варианты. (ТА)

86-бет

- 6 бойлар./бойлар ва катта
- 8—9 ҳукуматининг/ҳукумати
- 14 Кечагина/Кечагина Машраб

87-бет

- 4 қайта қурилиш/реконструкция
- 17 гўзал чуқур
- 19 ихота/муҳитга (кругозорга)
- 24 бурилиш/қатъий бурилиш
- 39 босилган тўрт/тўрт босилган
- 40 тўпلامнинг/асарнинг

88-бет

- 1 шеър тўпلامлари билан/тўплам шеърлари ила
- 4—5 бадий воситаларни янгилаш/хатоларни енгиш
- 6 дунёқарашнинг/дунёга қарашнинг
- 11 Ҳамид Олимжоннинг/Ҳамиднинг
- 13 қайта қуриш/реконструкция
- 14—15 қайта қурилишини/реконструкциясини
- 18 қайта қурилиш/реконструкция
- 22 интилади./чалишадир:
- 47 қон («Сезги» шеъридан)/қон («Сезги» шеъридан). Мафкуравий, Курашларнинг, Ҳандақларида, Қилич, Милтиқ, Бомба, Бўлсин, Диалектика.

89-бет

- 1 Ҳамид Олимжоннинг/Ҳамид Олимжонда

- I йиллардаги/этап
- 32—39 Ишонч билан, Ўз эркига Қўймасдан, Қамчи босиб, Хансиратиб, Йилларни, Олға томон Сура кетган/Ишонч билан. Нурлантириб Дилларни.
- 39—40 Сура кетган, Нурлантириб Дилларни.../Сура кетган
- 90-бет
- 2 Эргаш,/Эргаш, Жасур
5 шахсий/индивидуал
8 Ижод «мен» қобигида ўралиб қолмасдан,/«Мен»га эмас,
10 йўналтирилган./йўналтиргандир.
40 дунёқарашида/дунёга қарашида
- 41—42 ғоявий мазмуни,/мазмун идеяси
- 91-бет
- 4 образлари аста-секин/ва муболагали образлари аста-аста
8—9 қилиб беришга/беришга
26 тил учун,/тил,
28 чиқиш учун/чиқаришда
30 сатр/қатор
36 Динамо, динамо/Динаму, динаму
- 92-бет
- 11 Динамо, динамо/Динаму, динаму
19 рию/асло рию
40 парчада/парча
- 42—43 жўрттага жуда чигаллаштиргани/жуда жўрттага қилинган чигаллик
- 93-бет
- 31 ўз хусусияти,/хусусият,
32 қилинаётирки,/қилинадирки,
37 Аммо бизда/бизда
- 94-бет
- 16 шоир кўз/кўз
23 феодал даври/феодал-буржуазия
26 адабиётнинг реалистик бўлмаган/адабиёт
27 идеологик/идеология
27 ўсишида/ўсишда
30 сатрлар/йўллар
- 41—42 «узун манзума»ларнинг/«узун шеър»ларнинг
44 Шоирлар мамлакатни/Мамлакатни
- 95-бет
- 20 балки нарсаларда,/нарсаларда
20—21 деталлаштириб/деталь
27 Одам асарнинг/Асарда одам,
32 фабрика/фабрик
36 маркча-ленинча дунёқарашни/Маркс-Ленин дунёга қарашни
- 96-бет
- 2 Бадний асарларда/Курашда
3 курашда/бадний асарларда
17 чизиқлардан/чизиқларда
18 биладиган/билатурган
- 97-бет
- 23—24 капиталистик/масалан, капиталистик

- 27 (Маркс)./(Маркс, «Қўшимча қиймат назарияси»,
жилд I, саҳифа 247).
28 Биз яна/Яна биз
30 С. Абдулла,/С. Абдулла, С. Турди, Эминжон Аббос,
Ўктой, Жигой
34 бор:/бор: Ўтмишларнинг гиёҳи йўқ чўлини, Меҳнат
билан чаманзорлар қилдик биз. Телба оққан дарё-
ларнинг қўлини, Боғладикда йўлимизга солдик биз
(С. Турди.) Ва:

98-бет

- 5 қилишга/қилишда
35 англашиладиган/англашилтурган

100-бет

- 38 М. Шайхзодавинг/Шайхзоданинг
42 чиқди./чиқадир.

101-бет

- 30 шуур ҳамда/шуур
37 Эндиги/Энди —

ЎЗБЕК АДАБИЕТИ

Мақоланинг автограф варианты

183-бет

- 6 байрамларини/байрамларини, расм — ойналарини
7 безаганлар./жонлантирганлар
10 ёпириладилар./ҳужум қиладилар,
10 қизларни чўри оталарни қул/қизлар чўри, оталар қул
14 ўч руҳи билан/ўч билан
15—16 Гўрўғли ва Алпомишлар образи орқали уларни/улар-
ни ундайди./ундайди. Бахши дунёга кўз юмар, лекин
унинг сози ўзга шоирларнинг қўлида сайрайди. Унинг
кўчманчи ҳаёти каби содда, соғлом сўзи, баҳорги ўт-
лоқларнинг чаманлари каби рангдор қофиялари
яшайверади. Шундай қилиб, қадимнинг бой сўз хази-
наси — қаламсиз, қоғозсиз, китобсиз — бизнинг кун-
ларгача етди. Буни гўё дур каби йиғиш ва марксист-
тик текшириш тарих учун, бизнинг адабиётимиз учун
ғоят катта аҳамиятга эгадир.

[Фольклор асарларининг бир кўплари кенг ўқув-
чилар оmmasи тарафидан севилиб ўқилади. Эски
дostonларнинг қаҳрамонлари, совет ёшларини ажойиб
мардликларга илҳомлантирадилар. Афсонавий ботир
Алпомиш, Барчинойни Улуғ Ватан уруши майдонла-
рида шонли жангчиларимиз камоли ҳурмат билан ёд-
лайдилар. Унинг авлодлари бўлганлари учун фахр
этадилар].

- 29 Атоийлар/Саид Аҳмад...
31 ўзининг/адабий ва маданий, чуқур ўз

184-бет

- 1 яратди./яратди. Ҳатто диний-тасаввуфий мотивларни
ҳам Навоий юксак фалсафий босқичга, пантенистик
даражага кўтара билди.
3 чекланиш/чегараланиш

- 3—4 борган сари пасаяди./пасаяди.
 5 ўйини ва/ўйини,
 11 қимматбаҳо./қимматдор
 13 талантли икки/икки талантли
 24 жаранглатди./жаранглатди. Шоир зolim амалдорларни, порахўрларни, очкўз бойларни, мунофиқ руҳонийларни, халқнинг оғзидаги ошига, қўлидаги новига кўз тиккан капиталнинг кучукбачча ва тулкибаччаларини роят усталик билан беомон фош қилади.
 30 ҳаётни ва мамлакат юзини/ҳаётни
 31—32 ҳаётга тadbиқ этиш учун бўлган курашда халқнинг/чуқурлатиш ва душмандан сақлаш учун курашда озодликнинг Янги ҳаёт учун янги кучлар керак эди. Янги совет адабиёти/Янги ҳаётнинг куйчилари етишди. Янги адабиёт,
 39 чиниқди ва/чиниқди,
 42 Ўзбек совет/Совет

185-бет

- 3—4 Ижодий фаолиятнинг/Ижодиятнинг
 4 турлари кенгайди./кенгайди,
 6 адабиётимизга кириб келди./пайдо бўлди.
 9 ва етакчи/етакловчи
 11 кенгайтирди./кенгайтирди. Шоирларимиз Оврупаворий формаларда дostonлар ва балладалар ярата бошладилар. Ғазалхонликдан янги лирик формаларга ўтилди.
 12 жонли./етила борган сари жонли,
 14 реализмни чуқурроқ эгаллашдан/реализмга чуқурроқ киришдан
 14—15 Ўзбек совет адабиёти ҳаётни янги социалистик асосда/Адабиёт бахтиёр халқ ҳаёти билан янги социалистик асосда ҳаётни
 16—17 Адабиёт/Шоир ва адибларнинг ижоди
 18 халққа/ўз асарлари билан халққа
 19 мустақил/мустақил, ўз «овоз»ларига эга бўлган
 21—23 ўзбек совет поэзиясини мастерларча ишланган мукамал шеърлар ва дostonлар билан бойитмоқдалар./билан ўзбек совет поэзияси ифтихор қилиши мумкин.
 26—28 мастерлигининг юқори даражасига кўтарилдилар. Ўзбек адабиётининг бу илғор намояндалари ∞ чегараланмай./мастери даражасига кўтарилган. Бу шоирларнинг деярлик ҳаммаси ∞ ажойиб шеър ва дostonлар билан бирга
 30 қимматдор асарлар/асарлар
 30—31 Булардан кейин ўзбек/Ўзбек
 31 талантли/кейинги вақтларда ёшлардан талантли
 32 оладилар./ола бошладилар.
 33 шоир ҳам гўзал шеърлар билан/шоир ҳам
 36 қолақлиги/заифлиги
 36 бу соҳада/проза соҳасида
 37—38 ўзбек совет/ўзбек
 38—39 «Сароб» романининг автори Абдулла Қаҳҳор бизнинг/бири шубҳасиз Абдулла Қаҳҳордир. У «Сароб» романининг муҳаррири, бизнинг ҳозирча

- 40—41 У кичик ∞ мукаммал эгаллаган. Унинг реалистик ҳикоялари/У ∞ мастерларча эгаллади. Унинг кичик, реалистик новеллалари
42 фикрий/фикрий — ҳаётий

186-бет

- 1 Ўзбек совет драматургияси/Қолоқ соҳа ҳисобланган драматургия
3—4 намояндаси Яшин/Яшин ўзбек
5 ўзининг/ўзининг Фрунзе ҳақидаги
7 очик/яққол
7—8 «Ҳамза» драмаси/«Ҳамза Ҳакимзода»си
11 ўзбек совет/ўзбек
14—15 адабиёт олдига энди катта талаблар қўйилиши табиийдир./улардан талаб ҳам энди катта бўлиши керак.
18—20 Бу хусусиятни бир қатор ўзбек ёзувчилари тарихий асарларда кўрсата билдилар. Лекин — йўқ
21 тинч ва бахтли ҳаёт қуриш учун бўлган/янги ҳаёт учун
23 тажассумлантирган/тажассумлантирувчи
23—27 Халқ қурилишларида озод ижодий меҳнат тантанасининг чексиз чуқур ва улуг мазмунини ёрқин ва конкрет тажассумлантирувчи ҳам қуриш қаҳрамонларини — янги совет одамларини бутун бўли билан кўрсатувчи/Тинч социалистик қурилиш даврида совет халқининг қийинликларни бартараф қилиб, янги ва бахтли ҳаёт учун олиб борган қаҳрамонона курашини акс эттирган
32—33 халқ бахтини/бахтни
34—35 Уруш мавзуси ўзбек адабиёти учун қарийб янги мавзудир./Ўзбек адабиёти учун бу янги тематика эди.
35 Ватан урушига/урушга
36 мавзулар/мавзу
36 соҳа/мавзу
38 эгаллади./эгаллади. Жуда кўп ватанпарварона қўшиқлар ёзилди.

187-бет

- 6 Кейинроқ Ватан/Ватан
9 Секин-секин/Кейинроқ
11—13 бахтиёр ҳаётга эришув орзулари кўпроқ қаламга олинади. Бу мавзулар жонли, ҳаётий, илиқ ифодаланади./хаёлларга эришув ва ҳоказо мавзулар жонли, ҳаётий ифодаланади. Ватанга муҳаббат, садоқат мавзулари ҳам анча чуқур, конкрет, ёрқин берилди.
14 қийматли/қимматдор
15—16 Талантли драматург Яшин/Яшин
21 масаласини майдонга/тарихдан ўрнат олиш, улуг ватанпарварларнинг қаҳрамон, асл руҳи билан тўлдириш вазифасини
22 ўтмишда араб истилочиларининг жабр-зулмига/узок ўтмишда араб истилочиларига
24 гўзал/катта гўзал
31 Лекин шуни эсда тутиш керакки,/Иқроқ қилиш керакки,
32—33 сон ва сифат жиҳатдан ҳали/ҳали

391

- 34—35 ҳар хил тўсиқларни енгувчи мўъжизакор/меҳнатнинг мўъжизакор
 36 яратилмаган./ёзилмаган.
 37 анча мўл./мўл.
 38 умумлаштирилган/умумлаштирувчи
 39—40 илдам ва аъло/тез ва яхши

ИГИРМА БЕШ ИИЛ МОБАЙНИДА ЎЗБЕК СОВЕТ ПОЭЗИЯСИ

Мақоланинг автограф варианты

250-бет

- 5 маданий/маънавий
 14 республикасига/республикага
 18—19 Дунёда энг ғоявий ва энг илғор адабиёт бўлган ўзбек совет адабиёти/Ўзбек совет адабиёти, дунёда энг ғоявий ва энг илғор адабиёт
 23—24 Бундай қўшиқларни унинг/унинг оташин
 25 Ҳамзанинг қўшиқлари/Бу қўшиқлар

251-бет

- 10 мазмунан/мазмун негизи
 12 алоқаси жуда оздир/бутунлай алоқасиздир
 14 этади./этди.
 15 қилади./қилди.
 18 жонли/абადий жонли
 20 эгаллайди..../эгаллайди... Революциядан бурунги адабиёт, асосан, «санъатпарвоз зубдалар»нинг жуда тор доирасининг адабиёти эди. Бу адабиётнинг аксар асарларида диний, мистик фикрлар, афсоналар, хурофотлар билан бир қаторда чиркин, фахш ва фисқ-фужур тарғиб этилар эди. Бу — маънавий бузилиш, тушқунлик инқироз адабиёти эди.
 22 ҳамда/ва
 23 орзуларининг/орзуларини
 24 Худди/У худди
 34—35 туғилиши/туғилиш
 43 адабиётининг/совет адабиётининг

252-бет

- 9 ижодиётининг/ижодиётларининг
 27—28 ватанпарвари/патриоти
 35 овозлари/овози
 36—37 олдинма-кейин/кейинроқ
 37 Ғафур Ғулом — йўқ
 39 маҳорат/мастерлик

253-бет

- 2 вақтда/вақтларда
 2—3 ғоят кучсиз эди/йўқ эди.
 3 босқичда/этапда
 3—4 қидиришлар даври/қидиришлар даврини,
 9 чиройлиликлари/чиройликлари/
 12 мамлакатни/мамлакатда
 16 таъсирли/тарихий

- 17 ижод,/ижодий
 18 Поэзиямизга/Поэзияга
 19 қўшилди./қуйилди.
 38 менинг/мени
 43 кўҳна шеър/шеър
- 254-бет**
- 4 янгилайди./синдиради.
 5—6 Ҳамид Олимжон/Ҳамид
 9 тақлидчиликдан/кўр-кўрона тақлидчиликдан
 12 босқичда/этапда
 14 ҳаёт мазмуни/ҳаётий мазмун
 15 колхозларда,/гигантларда
 44 Бир қўп шоирларга янги, реал воқеликни/Чунки шоирларга ҳаётни реал,
 46 ижодиётларига/ижодиётларида
- 255-бет**
- 8 таассуротини/таассуроти
 21 маданият/культура
 24—25 мавзуларни чуқурлатишга,/энди мавзуларни чуқурлантиришга
 26 умумлашмаларга/умумлаштиришларга
 30 маҳорати/мастерлиги
 32—33 Гафур Гулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Шайхзода/Гафур, Ҳамид, Уйғун, Шайх
 34 усталари/мастерлари
 35 кўтарилдилар./кўтарилдилар. Поэзия асарлари муҳим, актуал масалаларга бағишланади.
 35 Поэзия/Шеърый
 38 жиддий/хайрли
 39—40 Гафур Гулом/Гафур
 41—42 иккиланишлар билан киришга/киришда иккиланишлар билан
 42 қашшоқ,/бу қашшоқ
- 256-бет**
- 10 озода,/тоза,
 12—13 шеърятга фольклорни сингдиришининг/фольклорнинг шоир учун
 16 қиз ва йигит/бахтиёр ёшлар
 19—21 қилолмаслигини тараннум этди. Достон шоир ижодиёти тараққиётида, бутун ўзбек поэзияси тараққиётида жуда муҳим ҳодиса бўлди.../қилад олмас. Албатта, бу совет одамлари образида, характерида очилмаган, ёки юза, чалароқ очилган томонлар бор. Бироқ шоир ижодиёти тараққиётида, поэзиямиз тараққиётида бундай шеърый полотнолар жуда муҳим ҳодисадир.
 27 Э!../Қўлэзмада Уйғун шеъри бошида «Э!» тушиб қолган.
 35 Султон Жўра/Султон Жўра — марҳум шоирлар
 38 қолажақдир.../қолажақдир...
 41 найзадай,/штикдай,
 43 фидокорликларга/фидокорликка
- 257-бет**
- 1 ватанларварлик/совет ватанпарварлик

- 2 гитлерчи/гитлер
 4 чақирди ва/чақирди,
 7—8 поэзияси устида кенгроқ тўхташга вақт имконияти
 йўқ./поэзиясига сал-пал кенгроқ тўхташга имконим
 йўқ.
 17 «Муҳаммад тўпчи»./«Муҳаммад тўпчи»си,
 18—19 «Муҳаммад Иброҳим ҳақида мадҳия»./«Муҳаммад
 Иброҳим ҳақида мадҳия»си
 24—26 Баъзи шоирлар жанг ҳаракатлари майдонларидан
 жуда узоқда, мамлакатнинг энг ичкари жойларида/
 Бошқа шоирлар эса узоқ тимда
 27 образини/рбразларини
 29 Улуғ Ватан урушидан/Ватан урушида совет халқи-
 нинг улуғ тарихий ғалабасидан
 30—31 бир неча муддат айрим шоирлар ижодиётида хотир-
 жамлик,/хотиржамлик, идеясизлик
 33 Марказий Комитетининг/Марказкомининг
 35 бу хатони тез/ва ўртоқ Ждановнинг докладлари ха-
 толаримизни

258-бет

- 1 бурун/бурунроқ
 6 (Рамз Бобожон),/(Рамз)
 7 (Асқад Мухтор),/(Асқад)
 13 эмас, балки/эмас,
 15 дostonларнинг/поэмаларнинг
 17 Уларда умуман/Умуман
 17—18 қаҳрамонлари —/қаҳрамонларининг —
 18—19 ва фронтовик/фронтовиклар
 19 ҳоказоларнинг/ҳоказо
 32 Рамз Бобожоннинг/Рамзнинг
 34 кўрсатади,/кўрсатди.
 37 етарли пишиқ/пишиқ
 37—38 улар ҳамиша ҳам/улар
 39 ҳаракат қилавермайдилар;/эмас,
 40 анча авайлаб,/авайлаб, авайлаб,
 40 юрадилар./юради.
 41—42 Сюжетнинг кўп ўринда камбағаллиги ва мароқсизли-
 ги сезилиб туради./Сюжет, кўпинча, камбағал ва ма-
 роқсиз.

259-бет

- 1 Чўзиқлик/Эзмалик
 1—2 кам рюя қиладилар./сира рюя қилмайдилар.
 5 ёш шоирларимиз/шоирларимиз

ПУШКИН — РУС ХАЛҚИНИНГ УЛУҒ ШОИРИ

Мақоланинг автограф варианты

260-бет

- 2—3 жилдини/жилдини (том)
 3 олманг,/олма,
 3 сўзлари юрагингизни/сўзи бир пасда юрагингни
 4 бўласиз./бўласан.
 11 санъаткори/санъаткори (художники)

- 14 улуғворлиги,/улуғворлигини,
 16—19 «Пушкин мангу... ривожланаверадилар»./«Пушкин
 принадлежит к вечно живущим и движущимся явле-
 ниям, не останавливающимся на той точке, на кото-
 рой застала их смерть, но продолжающимся разви-
 ваться в сознании общества».
- 21 ўз/ўзининг
 23 қаҳрамонлиги,/қаҳрамонлигини,
 24 учун — йўқ
 24 курашдаги/курашда
 25 эса — йўқ
 26 кўради./кўрди.
 29 такаббур/такаббур (надменный)
- 260—261-бетлар
 32—1 ватанпарварлик ҳислари/патриотик ҳислар
- 261-бет
 2—3 озодлик ва ватанпарварлик туйғулари,/ватанпарвар-
 лик ҳислари,
 5—6 куйланди./куйланади.
 7 шоир/унинг
 12—15 «Виждонан... истамайман», деб ёзган эди А. С. Пуш-
 кин/ «Клянусь честью, ни за что на свете я не хотел
 бы переменить отчество, или иметь другую историю,
 кроме истории наших предков»,— так писал Пушкин.
- 17 У рус/Рус
 19 лашкарбошилари/лашкарбошилари (полководцы)
 19 фахрланди:/фахрланди,
 20 кўз-кўз/кўс-кўс
 21 урушқоқлик/урушқоқ
 23 Европа/Оврупо
 24 номус-шарафини/номус-шарафини (честь)
- 261—262-бетлар
 27—4 Бу нима учун, Ахир? Жавоб берингиз... Қўзғолмасми
 руснинг тупроғи./За чтож? Отвествуйте: за то ли,
 Что на развалинах пылающей Москвы Мы не при-
 знали наглой воли Того, перед кем дрожали вы? За то
 ли, что в бездну повалили Мы тяготеющий над цар-
 ствами кумир, И нашей кровью искупили Европы
 вольность, честь и мир. Вы грозны на словах, попро-
 буйте на деле. Иль мало нас? или от Перьми до
 Тавриды, От финских хладных скал до пламенной
 Колхиды, Стальной щетиной сверкая, Не встанет
 Русская земля?
- 262-бет
 5 асосчиси/родоначальниги
 8 Европа/Оврупо
 18—19 бутун юраги билан, бутун борлиги/борлиги
 21 меҳр
 22 халқона,/халқона (народный),
 23—27 В. Г. Белинский: «рус адабиёти фақат Пушкиндан
 бошланади,— деб ёзган эди,— чунки унинг... танишу-
 видир»./В. Г. Белинский ёзади: «Только с Пушкина
 начинается русская литература, ибо в его поэзии

бьется пульс русской жизни. Это уже не знакомство России с Европой, но Европы с Россией».

28 даҳоси, даҳоси (гений),

31 Шоир ўз/Ўз

34—35 юпунлиги ва қашшоқлигини/юпунлигини шоир «Уларга қаерда яшаш... тўқ бўлсалар бас»./«где хорошо, там и родина, для коих всеравно: бегать ли им под орлом французским или русским языком позорить все русское — были бы только сыты».

40 она ватан/Она ер — ватан

263-бет

4 келажаги/келажагининг

5—6 ҳаёти ниҳоят даражада/вазияти ғоят-ғоят

8 ҳадсиз/бениҳоят

11 қоралар./қоралар эдилар,

12 тиришар эдилар./тиришар эдилар: «Крепостная Россия забита и не подвижна, протестует ничтожное меньшинство дворян, бесильных, без поддержки народа. Но лучшие люди из дворян помогли разбудить народ».

13—14 ватанпарварлари,/патриотлари

18 эдилар./эдилар. Декабристлари Ленин шундай характерлайди: «Узок круг этих революционеров. Страшно далеки они от народа. Но их дело не пропало. Декабристы разбудили Герцена. Герцен развернул революционную агитацию».

20—21 крепостнойчиликни, подшоликни, истибодни/крепостнойчилик самодержавиени, тиранияни

24—27 Ҳали эрк майлида ёнар эканмиз,.. Кўнгил орзулари фидо ўшанга./Пока свободою горим, Пока сердца для чести живы, Мой друг, отчизны посвятим, Души прекрасные порывы.

28 крепостнойлик/крепостнойчилик

29 унинг бахтли/бахтли

30 жуда/бўлган кучли

31 қайғурганлиги,/қайғурганлигини,

31 истибод/произволга

32 «Эркинлик»./«Вольность»,

33 «Чадаевга атаб»./«Кенжал»

34 «Эркинлик»./«Вольность»

36—40 Эркин улуглайин бутун жаҳонга,.. Мардона-мардона бошланг кўзғолон!/Хоть воспеть свободу миру, На тронах поразить порок Тираны мира: «Трепещите. А вы мужайтесь и внемлите. Восстаньте, падшие рабы.

264-бет

4 крепостнойликка,/крепостнойчиликка,

7 назорати/назорати (надзор)

16 Пушкиннинг озодлик ва халқ/Пушкинда озодликнинг, халқнинг

19—23 Ишон, шубҳа қилма, келар у замон,.. Ёзилajak бизнинг номлар беомон./Товарищ, верь: взойдет она, Звезда пленительного счастья, Россия вспрянет ото

сна, И на обломках самовластья Напишут наши имена.
истибодни/тиранияни

27 «Россияни жунбушга келтирган»/«Россияни гарқ этган»

28—29 шоирнинг кўрарга кўзи йўқ эди./шоирга нафрат билан қарар эди.

36 даҳоси./даҳоси (гений)

41 ҳар қандай/ҳар

42 чекланганликдан,/чегараланишдан,

265-бет

3 халқдан,/бўш, туманли халқдан

7 бўш, туманли романтизм/романтизм

9—10 акс эттиришдан/ифода этишдан

10 унинг жонли эҳтиросларини/жонли ҳирсларини (страсти)

11—12 ҳақиқий/ҳақиқий (подлинный)

15 маърифатпарвар/маърифати (просветитель)

16 Қора/У қора

19—23 «Фақат Пушкиннинг... келажакка йўллади»./«Одна лишь звонкая и широкая песня Пушкина звучала в долинах рабства и мучений; эта песнь продолжала эпоху прошлую, наполняя мужественными звуками настоящее и посылало свой голос отдалённому будущему».

29 «Мис чавандоз», «Капитан қизи»/«Медный всадник», «Капитанская дочка» сеҳргар/сеҳркор

32 даҳосини/даҳо (гений)сини

33 қўйишга қобилдир./қобилдир.

37 юксак баҳо/баҳо

37—38 «Пушкин адабиётимизда барча асосларнинг асоси саналади»./«Пушкин у нас — начало всех начал».

39—40 кўриш, ∞ мушоҳада қувватига/қарашга (проницательность) ∞ мушоҳидачиликка

40 ғоят чуқур ўрганар,/чуқур ўрганди,

41 таҳлил/анализ

266-бет

1 фикрларини,/фикрини

2 ўзлаштирди./ўрганди.

14 услуби,/услуг (стиль),

16 акс этмас/кўрилмас

19—20 ижодиётдадирки,/ижодиётидирки,

21 гидо/ғидо (пище)

23 оддий/содда

25 ижобий,/мусбат (положительный)

28 кўринади,/кўринди,

35 қарши кураш/кураш

38 ватанпарварлиги,/патриотлиги,

39 Маърифатпарвар/Маърифатчи (просветитель)

42 Россияда/Россияда

43 реакцион романтизмдан тамомила узоқдир./романтизмдан узоқдир.

267-бет

3 ўз ижодини реал/реал

5 шоири/даҳоси (гений)

- 8 усталари/мастерлари
 13—15 «Бу асарда...шимирди./«Здесь он исчерпал до дна современную русскую жизнь».
 15—16 шеърый романда/асарда
 20 халқчиллик/халқчиллик (народность)
 30—31 доҳиёна асарларини қисқа бир вақтда, лекин муаззам симфония каби, баркамол қилиб яратди./исполини (исполинский) даҳоси билан қисқа вақтда буни яратди, ҳам муаззам симфония каби, баркамол яратди.
 34 эҳтирослар/ҳирслар (страсти)
 37 Унинг/Пушкин

268-бет

- 2 ёрқин ифодалилигини/чуқур ифодалилигини (выразительность)
 3 афсункор санъаткори бўлиб, унда/афсунгар (волшебный) мастериدير.
 5 байтига/байти (стих)га
 10 зодагонлар/вельможалар
 12 шоирга нафрат кўзи билан қарадилар./шоирдан нафрат қилдилар,
 13 эътиқодлариди/эътиқодларида (убеждение)
 15 бахти/бахтининг
 30 рус/улуғ рус
 36 самарали/хайрли (благотворный)
 38 маҳорат/мастерлик
 40 қатор/янги
 41 «бағишлов»лар/«посвящение»лар
 43 натижаси ҳамдир./натижасидир.

269-бет

- 1—2 «сабоғини»/«сабоғини» (урок)
 6 санъаткори/мастери
 17 Унинг айрим/Айрим
 17 асарлари/асарларининг
 21 улуғлаган./гимн куйлаган,
 22 буюк/улуғ
 23 ҳамовоздир./ҳамоҳанг (созвучный)дир.

ШОИР ҲАҚИДА

Сўзбошининг 1946, 1950 йилларда босилган вариантлари

- 276-бет 3 кириб келди/келди./келди.
 5 ихлос/эхлос//ихлос
 14 Беш йилликларни —/...беш йилликларини//...— беш йилликларини
 19 фабрика—/фабрик//фабрика
 22 Чунки/Лекин, ёлғиз нафас ва ҳаяжон//Чунки
 24 юрагида/юқорида//юрагида
 29 Ўқиди./Дурустгина ўқиди./Дурустгина ўқиди.
 29 ўрганди./ўрганди. Танқиднинг аччиғини ютишда бир кўп шоирларимизга хос сифатга мувофиқ баъзан юзини буриштира-да, лекин ичида, юрагида маъқуллади./ўрганди,

277-бет

- 1 бу/мана бу//мана бу
- 5 этмоққа/этмакка//этмоққа
- 7 ўз/шоир ўз//шоир ўз
- 14 кўрмайсиз./кўрмаймиз.//кўрмайсиз.
- 16 ўзининг/ўзининг//ўзини
- 34 кафтимда/кифтимда//кафтимда

278-бет

- 1 этмоқдан/этмакдан//этмакдан
- 3 этмоққа даъват/этмакка даъвот//этмакка даъвот
- 18 фарзанди/ўғилчаси//фарзанди
- 21—22 ҳар қандай/ҳар нав//ҳар нав
- 25 Улуғ Ватан/Ватан//Ватан
- 27 бўлган./бўлган. Қизил Армия ҳаёти ва унинг шонли, қаҳрамонона ишларига доир шеърлар Ҳасан Пўлатда нодир эмас эди. «Ҳасан кўли», «Атака» ва «Қизил аскар» каби шеър ва поэмалар Ватан урушидан анча илгари ёзилган.//бўлган. Қизил Армия ҳаёти ва унинг шонли, қаҳрамонона ишларига доир шеърлар Ҳасан Пўлатда нодир эмас эди. «Ҳасан кўли», «Атака» ва «Қизил аскар» каби шеър ва поэмалар Ватан урушидан анча илгари ёзилган.
- 31 кишиларини/ватанини//ватанини
- 42 ўт/ўтлар//ўтлар

279-бет

- 1 Совет Армияси/Қизил Армия//Қизил Армия
- 2 немис-фашист/немис//немис
- 4 бугун/бутун//бугун
- 7—8 Оташин шоир 31 ёшида, 1942 йилнинг 7 сентябрида ∞ вафот этди./Шоир ∞ ўлди.//Оташин шоир 31 ёшида, 1942 йилнинг 7 сентябрида ∞ вафот этди.

АДАБИЕТ ТУШИ

Мақоланинг қўлёзма варианты

312-бет

- 9—10 тили тоза/тили тоза, тирик,
- 12 кўрдим./кўраман.
- 17 ниҳоятда/ниҳоят

313-бет

- 2 дердилар/деди
- 4—5 бийлар ва феодал бойлар — *йўқ*
- 8 учрагани/учрашгани
- 20 ақлли/ақлли, меҳрибон
- 21—22 маҳорат билан тасвирланган/она ва бувисидандур.
- 27 яхши кўрсатилган./айтилади.
- 41 умуман/умум

ИЖОД БУЛОҒИНГ ҲАМИША ҚАЙНАСИН!

Мақоланинг қўлёзма варианты

331-бет

- 2—3 шоирларнинг авжи/авжи шоирларнинг

- 8—9 Ҳаётнинг шодлик ва қайғуларини биргаликда тотидик.— *йўқ*
 10—11 ўтди ва ўтмоқда,/ўтди, ўта ётибди ва
 11—12 кетмоқдамиз./кетаяпмиз.
 14 сўз/гап
 14 бўлмаймен./бўлмайман.
 16 чуқур мазмунли гўзал/мазмунли ўткур

ИЖОД БУЛОҒИНГИЗ ҲАМИША ҚАЙНАСИН!

Мақоланинг қўлёзма варианты

337-бет

- 4 ҳурмат/буюк ҳурмат
 6—7 ижодингизда зулматдан ва асоратдан қутилган/
 ижодингиз билан асрлар зулматда, асоратда бўлган
 8 инқилоби келтирган бахтли,/қуёшида яшнаган, гуллаган, бахт касб этган
 10—11 Сизни самимий ҳурмат қиламиз, кўнглимизга яқин кўрамиз.— *йўқ*
 12 Азиз оға,/Мен, азиз оға,
 13 мен туркман/туркман
 14 маданияти/туркман халқининг маданияти
 14 тараққиёти/тараққиётининг
 15—16 кўтарилаётган туркман халқининг порлоқ ҳаётини/кўтарилаётганини
 16—17 Тақдири бир бўлган халқимиз каби адабиётимизнинг ҳам манбаи бирдир.— *йўқ*
 18 Ажойиб бир даврда яшаб, коммунизмга бирга етаяпмиз./Ажойиб, гўзал бир даврда яшаяпмиз.
 19—20 муҳтарам Берди оға, Сизга/Сизга
 22 бепоён бўлсин./бепоён,
 23 яшнасин!/яшнашини истайман.
 24 қайнасин!/тошсин. Биз ўзбеклар Сизни ҳурмат қиламиз ва севамиз, ажойиб бир даврда яшаяпмиз, бирга коммунизмга кетаяпмиз. Тақдиримиз бир бўлган халқимиз каби адабиётимизнинг ҳам манбаи бирдир.

ТАБИАТ ОШИҒИ

Мақоланинг қўлёзма варианты

340-бет

- 3 кетади./кетди.
 3 буркаб олган,/гулларга буркаб юборди.
 3—4 чаманзорларни яшнатган ҳар/ҳар
 4—5 қўшиқлардан тинмаган шарқироқ сувлар/сувлар шарқираб, қўшиқларни куйлай-куйлай
 7—8 Мана, ∞ бўлдики,/ ∞ бўладики,
 8—9 дафъа баҳорни рассом интизорлик билан кутиб олади./баҳор кўргандир.
 9—10 Ҳар йил баҳор келар экан Урол Тансиқбоев, ажойиб рассом./Урол Тансиқбоевнинг, ажойиб рассомнинг ижоди. Ҳар йил баҳор келар экан, Урол ўз шаҳридан чиқиб,

400

- 11—14 нозик кечинмалар, ҳислар, орзуларга тошиб, ҳаяжон билан, шавқ билан йўлга тушади. Илк баҳорда энди уйғонган табиат нафасин олишга шошилади, рассом./ҳар баҳорни у шошилиб, ҳаяжон билан кутади, баҳорги уйғонган табиат нафас олишга шошилади.
- 15 улардан гунчалар/гунчалар
 16 кучиб олган/қоплайдиган
 17 шошилади рассом./шошилади.
- 17—22 Урол ҳар баҳорни янги орзулар билан қаршилаган меҳнаткаш халқнинг ғайратидан шавқланиб, илҳомланиб, ҳис ва туйғуларни, қалб қўшиғини бўёқлар — ранглар билан ифода этишга чанқоқлик билан ва эҳтирос билан инкор этишга киришади./Меҳнаткаш халқ илҳомланиб, янги ҳислар, туйғуларини ранглар билан ифода этишга шошилади, чанқоқлик ва эҳтирос билан ижод булоғига.
- 23 Рассомнинг туғилганига бу йил/Бугун рассомга
 24 қутлашга шошиламан./қутлашга.
- 25—27 Унга кўп йиллар, кўп баҳор билан учрашувга, ажойиб ижод булоғининг тинмай, тоғ шалоласидай абдий гуркираб оқишини тилайман.—*йўқ.*
- 28 бўлади, 1924 йилдан бери/бўладики,
 29 Профессор Н. Розановнинг/1924 йилда рассомнинг профессор Розанов
 29—30 кириб туришини/киришини
 30 бери/буён
 31 менинг/меним
- 40—341-бетлар
- 32—1 кўргазмалардан/кўргазмаларда
 1 асарларини/расмларини
 5 ишхонасига,/устахонасига
 5—6 ҳаяжондан ва шодликдан/самимий
 7—9 юртимнинг гўзал, ажойиб. ∞ , ватандошларимнинг, совет халқининг қаҳрамонона меҳнатларини кўриб шавқланаман./азиз ватанимнинг, юртимнинг ∞ кўраман.
- 10—11 у билан/ўзимизнинг
 13 келажакдан кутган/келажакка боғлаган
 15 Биз ҳар биримиз/Бизнинг орзуларимиз ҳар биримизга
- 19—20 «Қайроққум ГЭСи тонги»/«Қайроққум ГЭСининг тонги»
 20 бошқа кўп расмларини./бошқалар бор.
- 20—21 «Тоғда саҳар»ни/Кўп рангли «Тоғда саҳар»ни
 22 кўргазма залида эканлигини/кўргазмадалигини/гизни
 25 чойшаби/чоршаби
 26 қорларнинг/қорлар
 29 он/онда
- 32—33 Гуллар юзларини бирдан/Шунда гуллар бирдан юзларини
 37 «Қайроққум ГЭСи тонги»да/«Қайроққум ГЭСининг тонги»да
 37 Урта/бунда Урта
 38 ҳаётини/қунини

- 41 «Иссиқкўл оқшоми», «Тоғ яйловида» асарларини/«Иссиқкўл оқшоми»ни, «Тоғ яйловида»ни
 42 тўймайман./қилар эканман, қаршимда гўзал Иссиқкўл ёйилади.

342-бет

- 1 шоирона/кенг, шоирона
 2 Уролнинг/Менимча, Уролнинг
 4 нурланиши ҳам шундан,/нурланишида,
 5 инсонлигидадир./ўзлигида.
 9—10 ёш санъаткорларимизга/ёшларимизга
 10 саъи-ижтиҳод,/истиҳод,
 12 Уролу
 13 халқ/халқи
 15 кўрсин!/кўргин,
 15 Ҳар/Ҳар бир
 16 баҳордек/баҳор келганда
 16—17 гуллаб-яшнасин!/гўзаллашсин!

САНЪАТИМИЗ ОТАБЕГИ

Мақоланинг қўлёзма варианты

355-бет

- 5 қувониб/қувонч ила
 8 у/шу
 15—16 академик — йўқ
 16 Юнус Ражабийга/Юнус оғамга

УЛУҒ ДУСТИМИЗ

Мақоланинг қўлёзма варианты

350-бет

- 10 қалбимнинг — йўқ
 10—11 самимияти, муҳаббати ила қутлайман./самимий қутлашни истайман.
 13 шарафлидир./шарафли йўлдир.
 14 Тихонов/У
 16 Тихонов/У
 20 У — йўқ
 21 халқлар/халқнинг
 21 озодлиги учун./озодлиги,

351-бет

- 1 чуқур таъсирли/таъсирли
 3 ҳамиша/бутун
 16 анжуманларда/халқаро анжуманларда
 18 қайноқ/бутун қайноқ
 29 истеъдодли./истеъдодлигина эмас, чин,
 31 ҳақиқатини/самимий ҳақиқатни
 32 ҳамиша — йўқ
 33 бутун/унинг
 36 камтар/содда
 40 дўстларига — йўқ

352-бет

- 1 дўстимни/уни
- 5 қалбни/кимни
- 7 шошиламан./шошаман.
- 8 адабиёти учун./адабиётнинг
- 11 илҳомида./илҳом,
- 11—12 ижодида ∞ яратгай!/ва ижодида ∞ яратсин!

ҲУРМАТИМ ЧЕКСИЗ

Мақоланинг газета варианты (УМ)

357-бет

- 18 ошарди./тошарди.

358-бет

- 4 суюб/сөвиб
- 7 буюк/биноқ
- 11 шундан/шээрдан
- 20—23 Севаман уни. Улмас, революцион, пок адиб — Горький асарларини кенг, тўла нашр этиб ўзбек халқини унинг улуг, азим хазинасидан баҳраманд этиш лозимдир./Севаман уни.

ДУСТ ТАБРИГИ

Мақоланинг қўлёзма варианты

360-бет

- 5—6 рус ўртоқлар/руслар
- 6—7 жуғрофиядан/жуғрофиялардан
- 8 кичигимиз./кичигимиз эди, лекин бало эди,
- 9 уни севардик./севардик уни.
- 11 шакарни./шакарларни
- 12 пешинда — йўқ
- 12—13 Курмакли./Пешинда курмакли
- 13 қилинган,— йўқ
- 16 мақтардилар./мақтардилар, ҳар кун мошхўрда қурғур жонга тегарди.
- 17 Овқатдан кейин./Кейин
- 21 уйготар./уйготали,
- 25 марта./марта биргалашиб
- 28—29 кечирганмиз./ўтказганмиз.
- 30 эдик./эдим,

361-бет

- 1 Икковимиз/Иккаламиз
- 4 нуқталарини, чиқиқларини/пуқталар, чиңгиларини
- 5 одилдир./одилдир. Ҳомилда баъзан жасурлик етмай қолади, балки бир вақтлар уни «адабиётчима» деган махлуқлар қўрқитгандур. Адабиётда ҳам чин ва ҳақиқий критерия бор, бу самимий муҳаббат билан хизматни, объективликни, одиллик ила хизмат этишни, машаққатни талаб этади.
- 10 60/50
- 10 табрик/самимий табрик
- 11 зўр самара./зўр

ШАРҚ АДАБИЕТИНИНГ БИЛИМДОНИ

Мақоланинг қўлёзма варианты

365-бет

- 3 ёки/ёхуд
- 5 маслаҳатларидан/қўлларига
- 9—10 фахрланардик/ва фахрланардик
- 10—11 ва унумли/унумли
- 11 Айний/У
- 13 ва шунинг ила/шунинг билан
- 14 тараққиётида/ривожда
- 14 эгаллади/олди
- 15 Садриддин Айнийнинг/Унинг
- 16 Айний/У
- 17 чиркин/чирик
- 17 қон томган дарраларини/қон томизган дарраларнинг азобини
- 22 тасвир этилган;/кўрсатилган.
- 25 хизмати ила халқларимизнинг/халқларимизнинг
- 26 сазовордир/сазovor бўлгандур

ИЗОҲЛАР

Ойбек дастлабки ижодини, шеърӣ машқларини «Навой» номидаги таълим-тарбия техникумида ўқиб юрган пайтларида (1921—1925) деворий газета ва вақтли матбуот саҳифаларидан бошлаган бўлса, адабий танқид майдонида 20-йилларнинг ўрталаридан кўрина бошлади. Бу вақтларда у студент бўлиб, Урта Осие Давлат университети (САГУ)нинг Ижтимоий фанлар факультети (1925—1927 ва 1929—1930 ўқув йиллари) ҳамда Плеханов номидаги Ленинград Халқ хўжалиги институтида (1927—1929 ўқув йиллари) таҳсил кўрди. У фалсафа тарихи, иқтисодий таълимотлар тарихи ва социализм ҳаракати, сиёсий иқтисод, марксизм-ленинизмнинг методологик асослари — диалектик ва тарихий материализмни пухта ўрганишга ҳаракат қилди. Бу Ойбекнинг 20-йилларнинг иккинчи ярмида ёзилган тақриз ва мақолаларида адабий асарни ижтимоий фанларнинг ютуқ ва хулосаларига боғлаб социологик асосда текширишга уринишида очиқ кўзга ташланади.

Ойбек 20-йиллар ўрталарида ўзбек ёш шоирларининг вақтли матбуотда эълон этилган шеърларидан гулдаста ясаб, «Эрк куйлари» номи билан тўпلام ҳолида нашр эттирди (1926). Тўпلامга ўзи сўзбоши ёзди. Бу сўзбоши Ойбекнинг биринчи мақоласи ҳисобланади. Аммо, тўпلام Марказий ва Тошкент кутубхоналарида сақланмагани ва топилмагани сабабли, афсуски, унинг сўзбошиси мазкур томга кирмай қолди.

Ойбекнинг дастлабки мақолалари (фақат Ойбекнинггина эмас, балки ўзбек адабий танқидчилиги ва адабиётшунослигининг ҳам) мураккаб изланишлар, жиддий қоқилишлар, ҳатто методологик хатолар билан шаклланиганини акс эттирди. Муаллиф уларда бадий адабиётнинг ижтимоий аҳамиятини, синфий табиатини алоҳида таъкидлаш баробарида, қарама-қарши фикрларга, бир ёқламаликларга ҳам йўл қўйди. Айрим ишларида «соф санъатчилик»ни асосли равишда фош этгани ҳолда, баъзан уни ҳимоя қилишга тутинди.

Ойбек 1926 йилда адабиётшунос Фитратнинг «Адабиёт қондалари» китобига тақриз ёзди («Қизил Ўзбекистон», 1926, 8 декабрь). У мазкур китобнинг ижобий томони сифатида материаллар систематик равишда тўплангани, «адабиёт қондалари, қонунлари тўғрисида маълумот берилгани ҳам янги шоирларимизнинг парчалари билан чекланмасдан, Навоий, Бобир каби «эски» шоирларимиздан ҳам мисоллар олгани ва дурустгина таҳлил этилгани»ни кўрсатиб ўтади. Аммо у Фитрат китобининг ютуғидан кўра кўпроқ принципиал методологик нуқсонларини очиб ташлайди. Аввало, «қўлланма фа-

қат «қофия ва вазничлик»дан ташқари чиқа олмайди... Фитрат эса «истиора» ҳам «лафу нашр»¹ билан кифояланибдир». Қолаверса, «китоб авторининг гўзал санъатга берган таърифи «Санъат-санъат учундир» назариясига жуда ўхшаб кетадир». Чунки Фитратнинг таърифида санъатнинг турлича тасвир воситалари билан ўқувчида ҳис-ҳаяжон кўзгатиш жиҳати бўртирилиб, ижтимоий-синфий моҳияти ҳаспўшланади. Ойбекка кўра, «санъатнинг ижтимоий томони бундан ҳам муҳимроқдир. Чунки санъат ўзининг маншай эътибори билан ижтимоий бўлиши баробарида аҳамияти, маъноси ҳам ижтимоийдир. Санъат синфларнинг мафкуравий қуролидир, ул синфий муносабатларнинг тарихи билан бирга тақомул этадир. Бир давр санъатининг сажжиясини, шаклини, мавзунини белгиловчи иқтисодий муносабатдир». Шу таҳлилда Ойбек ўзбек танқидчилигига социологик таҳлил усулини киритади. Шу мақсадда у ўша пайтларда ҳали рус адабиётшунослигида бутунлай бартараф этилмаган социологик мактаб вакиллари, ҳатто В. И. Ленин ва партия томонидан фош этилган пролеткульт оқимининг отаси Богданов ва унинг ғоявий издоши шогирдлари (О. В. Трахтенбург, Голубков) асарларидан цитата келтириб, ўз қарашларини ҳимоя қилишдан тортинмайди. Ойбек адабиётнинг «Фитрат айтганича, фақат бошқаларнинг юрагига тўлқин солиш эмас, балки бошқа идеологиялар каби ҳаётни акс эттириш, унга таъсир этиш, ижтимоий бир ғояни ташвиш» воситаси эканлигини тўғри пайқгани ҳолда, адабиётнинг ҳамма компонентлари (механизмлари)ни бевосита иқтисодий ва синфий муносабатлар билангина белгилашга тиришади: «Бир синф гулласа, ўшал синфнинг адабиёти ҳам гуллайди. Синфларнинг ҳалокатга бориши адабиётнинг сўнишини кўрсатадир. Ҳар шоир, ҳар адиб ўзи асарини баъзан шуурий (сознательно), кўпинча ғайришуурий ҳолатда ўз синфининг ёки ўзи мансуб бўлган зумра табақанинг рангига бўяйди. Мавзу, шакл, услуб — ҳаммаси ижтимоий муҳит мевасидир».

Адабиётнинг специфик хусусиятларини эътиборга олмай, унинг «сажжияси, шакли, мавзуи, услуби»гача барча компонентларини бевосита ёзувчининг синфий вазияти ва «иқтисодий муносабатларига боғлаш нақадар хато бўлмасин, 20-йилларнинг ўрталарида ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилигида социологик оқимнинг тугилиши адабий жараёнга идеалистича қарашларни жадал бартараф этишда ижобий роль ўйнади ва адабиётнинг ижтимоий ҳаёт билан боғлиқлиги, синфийлиги ва партиявийлиги принципларини ишлаб чиқиш учун бир кўприк бўлди.

---

¹ «Лафу нашр» ёки «Лаф ва нашр» — арабча сўз бўлиб, маъноси йиғмоқ ва ёймоқ демакдир. Бу адабий приёмлардан бири бўлиб, уни қўллаган шоир биринчи мисрада ўхшаган нарса (ёки ҳодиса)ларни сидиргасига йиғиб, иккинчи мисрада уларга ўхшатишган нарса (ёки ҳодиса)ларни кетма-кет ёйиб тасвирлайди. Масалан, Бобир қуйидаги байтнинг биринчи мисрасида ёрнинг «қад, хат, кўз ва юз»ини иккинчи мисрада уларга монанд равишда ёйиб, «сарв, райҳон, нарғис ва гулшан»га ўхшатган ва «лафу нашр» усулидан фойдаланган:

Қадду хатинг билан кўзу дозинг, эй сарви симин тан,
Бири сарву, бири райҳон, бири нарғис, бири гулшан.

Ойбек 1927 йилда «Қизил Ўзбекистон» газетаси саҳифаларида Чўлпон ва унинг ижодиёти ҳақида танқидчи-адабиётшунос Айн (Олим Шарафиддинов) мақоласи («Ўзбек шоирлари. Чўлпон», шу газета, 14 февраль) билан бошланган баҳсларда иштирок этди ва иккита мақола ёзди. Мақолаларнинг бири «Чўлпон. Шоирни қандай текшириш керак» (шу газета, 17 май), иккинчиси «Мунаққиднинг мунаққиди» мақоласи эгасига» (шу газета, 28 август) деб аталади.

Ойбекнинг бу икки мақоласининг қўлёзма нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмаган. Мақолалардаги фикр ва мулоҳазалар фоят қарама-қаршиликли бўлгани ва илмий асосланмаганлиги сабабли ушбу томга киритилмади.

Ойбекнинг 30-йиллардаги илмий-танқидий ижоди ўзбек адабий танқиди ва адабиётшунослигининг ўсиши билан бирга ривожланди. У замонавий адабиёт тўғрисида ёзган мақолаларида социологик маҳдудлик ва бирёқламаликни бартараф эта борди. Бунинг учун кўп ўқиш ва ўрганишга тўғри келди. У 1930 йили Урта Осие Давлат университети Ижтимоий фанлар факультетини муваффақият билан тугатгач, олий ўқув юртида марксизм-ленинизм асослари, сиёсий иқтисод фанларидан ўзбек ва рус тилларида дарс бера бошлади (1930—1935 йиллар), ЎзССР Маориф Комиссарлиги қошидаги Маданий қурилиш илмий текшириш институти — УзНИИКС (1931—1933) ва Ўзбекистон Фанлар Комитети ҳузуридаги Тил ва адабиёт илмий текшириш институти (1934—1937) да классик ва совет адабиётларини ўрганиш билан шуғулланди.

Партия ҳужжатларини, марксизм классиклари ва улуғ Лениннинг санъат ва адабиёт масалалари бўйича ёзган доҳиёна асарларини синчковлик билан ўрганиш адабий тараққиётнинг марксчалеенинча концепциясини ўзлаштиришда Ойбекка катта ёрдам берди.

ВКП(б) Марказий Комитетининг «Адабий-бадий ташкилотларни қайта қуриш» тўғрисидаги 1932 йил 23 апрель қарори умуман адабий ривожланиш, хусусан танқид ва адабиётшуносликнинг юқори поғонага кўтарилишида мислсиз аҳамиятга эга бўлди. У бадий адабиётда, танқид ва адабиётшуносликда вульгар социологизмнинг зарарли таъсирини тугатиш, социалистик реализм, халқчиллик ва коммунистик партиявийлик принципларини назарий жиҳатдан янада чуқурроқ ишлашга кенг йўл очди. Ойбек ўзбек адабиётшунослари ичида биринчилардан бўлиб партия қарори танқид ва адабиётшуносликнинг йўналишини ўзгартишга, бир талай методологик проблемаларни қайта кўриб чиқишга даъват этганини ичдан ҳис этди ва тушунди. У адабиёт назарияси ва амалияси соҳасидаги зарарли қарашларга қарши курашни давом эттириш билан бир қаторда адабиётнинг ўзига хос масалаларини кўтариб чиқишга интилди. Унинг «Танқид соҳасида саводсизлик ва ур-йиқитчиликка қарши ўт очайлик», «Социалистик лирика учун», «Сўнгги йиллар ўзбек поэзияси», «Ўзбек поэзиясида тил», «Ғафур ҳақида» каби мақолалари шундай ҳаётбахш партиявий руҳ билан суғорилгандирлар. Уларда муаллифнинг рус адабиётшунослиги ютуқларини, улуғ Горький адабий-назарий қарашларини ижодий ўзлаштириши, адабиётнинг специфик хусусиятлари, реалистик тасвир усуллари, образлилик, эмоционаллик проблемалари, ифода-тил воситалари билан қизқиши очиқ кўзга ташланади.

Ойбек ўзбек совет адабиётининг революцион воқелик билан, социалистик қурилишлар билан, совет халқи ҳаёти билан мустаҳ-

хам алоқада ривожланишни, жанр, стиль ва ифода воситаларининг ранг-баранг, халқчил, ёрқин ва бой бўлишини ёқлаб чиқди.

Лекин, умуман, ўзбек адабиётшунослигида, жумладан Ойбекнинг адабий-танқидий ва илмий текширишларида вульгар социологизмни энгши хамирдан қил суғургандек, осонликча, биратўласига ҳал бўлмади. Адабий ҳодисани, бадний ижодни қўпол социологик усулда таҳлил этиш 30-йилларнинг ўрталаридаёқ ўқтин-ўқтин учраб турди. Бунга Ойбекнинг «Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли» китоби (1936 й.) ҳам мисол бўла олади.

Аввало шунини айтиш керакки, Ойбек адиб Абдулла Қодирий ижодини ўрганишга киришишдан олдин катта тайёргарлик ишларини олиб борди. У жадилизм ҳаракати, маърифатпарварлик адабиётига оид талай материаллар тўплади, А. Қодирийнинг у адабиётга бўлган муносабатини белгилаш мақсадида «Туркистон вилоятининг газети» (1870 йилдан 1917 йилгача — 47 йил нашр этилган), «Тараққий» «Самарқанд», «Садойи Туркистон», «Садойи Фарғона» газеталаридан тортиб «Ойна», «Ал-ислоҳ», журналларига қадар вақтли матбуот саҳифаларини кўздан кечирди. Айни замонда тарихий романнинг қандай бўлиши кераклиги тўғрисидаги реалистик принципни ишлаб чиқишга уринди. Бу принципга кўра, тарихий асарда воқеалар, халқ қўзғолонлари, уларни келтириб чиқарган сабаблар, типик шароит алоҳида ҳолда баён қилинмасдан, балки характерлар тасвиридан, образларнинг хатти-ҳаракатлари ва ўзаро муносабатларидан табиий равишда келиб чиқшин зарур эди. Ойбек шунга асосланиб, «Утган кунлар» романида ёзувчи бу принципдан тез-тез четга чиқиб турганини, оилавий-маиший, севги-муҳаббат саргузаштларини тарихий ва сиёсий турмуш ҳодисаларидан кўпинча ажралган ҳолда тасвирлаганини (сюжетнинг ҳар иккала линияси аҳён-аҳёндагина бир-бири билан кесишганини) таъкидлайди.

Ойбек Абдулла Қодирий тўғрисидаги мазкур текширишида тарихий роман ижодкорнинг ижтимоий-синфий позициясини, ғоявий йўналиши асосларини очишга уринса-да, бадний асарга вульгар социологик муносабатда бўлиши натижасида бу вазифани изчил амалга ошира олмади. У ёзувчининг синфий вазиятини бош қахрамон (Отабек) ва бошқа персонажларнинг социал-синфий ҳолатлари билан аралаштириб юборди. Шу сабабли истар-истамас атоқли адибни буржуа ёзувчиси деб эълон қилди, унинг бадний образларининг бой инсоншунослик мазмунини, ғоявий-эстетик, ахлоқий-гуманистик аҳамиятини етарли даражада тўғри баҳолай олмади.

Шуларни назарда тутиб, Ойбекнинг «Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли» деган асари мазкур китоб матни асосида эмас, балки «Ойбек X томлиги»нинг IX томида 1974 йилда тузатилиб қайта нашр этилган матни асосида ушбу томга киритилди.

Ойбек бундан кейинги илмий фаолиятида энг кўп эътиборни адабиёт тарихи масалаларини ишлашга қаратди. У классик адабиёт, айниқса улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ижодиётини тадқиқ этишда вульгар социология ва унинг методологик қолдиқларини тўла бартараф этишга муваффақ бўлди, социалистик жамият маданияти ва адабиётини яратишда ўтмиш тарихий даврларининг энг яхши ва прогрессив адабий мероси ва традицияларидан унумли фойдаланиш масалаларини кўмдаланг қилиб қўйди ва уларни илмий асосда ишлаб келди.

Ойбек илмий-адабиётшунослик фаолиятини бадний ижод билан ҳамisha бирга қўшиб олиб борди. Бу эса унинг адабий ижодига самарали таъсир кўрсатди. Унинг қатор поэмалари, повесть ва романлари (айниқса «Қутлуғ қон», «Навойи», «Олтин водийдан шабадалар», «Улуғ йўл» каби романларида), бадний очеркларида бу таъсирни яққол кўриш мумкин. Ойбекнинг илмий-адабиётшуносликка доир асарлари ва тадқиқотлари бадний ижодиёти мазмунини, поэтик концепциясини бойитди, аксинча бадний камолоти илмий текширишларининг етуклигига таъсир этди. Бу ўз навбатида унинг бадний ва илмий-танқидий концепциясида маълум даражада муштаракликни келтириб чиқарди.

Ойбек 1943 йилда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг ташкил этилиши муносабати билан унга (атоқли шоиримиз Ғафур Ғулом иккиси) ҳақиқий аъзо қилиб сайланди, гуманитар (ижтимоий) фанлар бўлимига (1943—1952 йиллар) ҳамда Ўзбекистон Совет Ёзувчилари союзига (1945—1950) раҳбарлик қилди.

Ойбек танқидий ва илмий фаолиятининг бу bosқичида Коммунистик партиянинг санъат ва адабиёт тўғрисидаги тadbирларини амалга ошириш, ўзбек совет адабиётининг ғоявий-бадний савиясини кўтариш учун қизғин курашди, адабиётимизнинг фақат ҳозирги аҳволи учунгина эмас, балки келажакдаги тараққиёти («Уринбосар» ёшлар ижодининг равнақи) учун ғамхўрлик қилди, ижодкорларнинг халқ билан алоқасини муттасил мустаҳкамлашга, социалистик қурилишларда актив иштирок этишга даъват этди; оғзаки халқ-поэтик ижодиёти, миллий, рус ва жаҳон адабиётининг энг яхши традицияларини ижодий ўзлаштиришга эътиборни тортиди, бадний маҳорат масалаларини ёритишни диққат марказига қўйди. Адабиётнинг партиявийлиги, халқчиллиги, ғоявийлиги, ҳаққонийлиги проблемаларини образлилик, баднийлик компонентлари билан узвий боғлашда, шакл ва мазмуннинг диалектик туйғуларида текшириш Ойбек илмий-танқидий асарларининг мағиз-мағизига сингиб кетди.

*
*

Ойбек архивдаги қўлёзмалар орасида ёзувчиларнинг адабий асарлари ёки илмий ходимларнинг кандидатлик илмий даражасини олиш учун ҳар хил мавзуда ёзилган диссертациялари ҳақида ҳеч қандай эълон қилинмаган бир қанча тақризлар сақланмоқда. Бу тақризлар шошилиқ равишда ёзилганлиги сабабли уларни мазкур томга киритиш лойиқ топилмади. Улар қуйидагилардан иборат:

1. «Хусайн Шамснинг «Хуқуқ» романи ҳақида». Ойбекнинг бу роман ҳақида икки тақризи бор: биринчиси 1941 йил 22 ноябрда, иккинчиси эса 1942 йилда ёзилган. Тақризларнинг автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда.

2. «Уткир Рашидовнинг «Ўзбек совет болалар адабиёти тараққиёти очерки (1945—1955 й.)» мавзусидаги кандидатлик диссертациясига тақризи». Ойбек У. Рашидовнинг кандидатлик диссертациясига илмий раҳбарлик қилган. Тақриз 1955 йилда ёзилган. Қўлёзма ёзувчининг айтганлари асосида Зарифа Саидносирова қўли билан рус графикасида гунафша рангли сиёҳда битилган.

3. «Ўзбекистон адабий нашриёти ёшлар ва ўсмирлар бўлимига». Тақриз Қудрат Ҳикматнинг «Партия бизни ўйлайди» шеърлар тўпламига ёзилган бўлиб (1954 й.) қўлёзма Зарифа Саидносирова томонидан кўчирилган.

4. [Ж. Шариповнинг «Рус тилидан ўзбек тилига қилинган шеърий таржиманинг баъзи масалалари»] номли кандидатлик диссертациясига тақриз. Тақриз 1958 йилда Зарифа Саидносирова қўли билан араб графикасида ёзилган. Тақриз қўлёзмасига сарлавҳа қўйилмаган. Ушбу сарлавҳа шартли равишда қўйилиб, катта қавс ичига олинди (Сарлавҳаси шартли равишда қўйилган тақриزلар номи бундан кейин катта қавс ичида берилиб боради).

5. [А. Раҳматовнинг «Ўзбекистон асл фарзандлари» асари ҳақида]. Тақриз 1958 йилда ёзилган, уни Ойбек айтиб турганига асосан Зарифа Саидносирова рус графикасида ёзган.

6. «С. Мирвалиевнинг «Ўзбек совет адабиётида хорижий Шарқ халқлари ҳаёти ва курашининг ифодаланиши» мавзудидаги диссертацияси ҳақида», Тақриз 1960 йилда ёзилган (рус графикасида). Дастхат Зарифа Саидносированики.

6. [А. Алиевнинг «А. Қодирий (Жулқунбой)нинг тарихий романи мавзудидаги кандидатлик диссертацияси ҳақида]. Тақризни 1960 йилда Ойбек айтиб турганига қараб Зарифа Саидносирова рус графикасида ёзган.

7. [Наврўз Жапоқовнинг «Аяпберган Мусаев ижоди» номли кандидатлик диссертациясига тақриз]. Тақриз 1961 йил Ойбек томонидан айтилиб Зарифа Саидносирова қўли билан рус графикасида ёзилган.

8. «У. Тўйчиевнинг «Ўзбек совет поэзиясида бармоқ системаси» мавзудидаги диссертацияси ҳақида», Тақриз 1963 йилда Ойбек томонидан айтилиб, Зарифа Саидносирова қўли билан рус графикасида ёзилган.

9. [«Зоҳида» повести ҳақида]. Ойбек ушбу тақризида «Зоҳида» повести ҳақида қисқача фикр юритади. Лекин повестнинг автори ва ёзилган вақти тўғрисида ҳеч қандай маълумот бермайди. Тақризни Ойбек айтганига биноан Зарифа Саидносирова рус графикасида ёзган.

10. «Тавсия». Ойбек бунда адабиётшунос Тўхтасин Жалоловни Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи аъзолигига тавсия қилган. Тавсияни Ойбек айтиб турган, умр йўлдоши З. Саидносирова рус графикасида ёзган.

Бир неча авторлар ҳамкорлигида бирор ёзувчининг юбилеи, Тошкентда санъат ва адабиёт декадаларининг очилиши, ижодкорларни долзарб вазифаларга сафарбар этиш муносабати билан ёзилган баъзи мақолаларда Ойбек имзоси ҳам қўйилган. Зарифа Саидносирова шохидлик беришича, у мақолаларни ёзишда Ойбек шахсан иштирок этмаган. Ёзувчи архивида уларнинг қўлёзма ёки машинкада кўчирилган нусхалари ҳам йўқ. Шу сабабдан у мақолалар мазкур томга киритилмади. Улар қуйидагилардир:

1. «Устоз санъаткор». Мақола машҳур рус ёзувчиси Л. Н. Толстой туғилган куннинг 125 йиллиги муносабати билан ёзилган бўлиб, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1953 йил 9 сентябрь сонида босилган. Мақола охирида Ойбек билан бирга Ғафур Ғулум, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун, Парда Турсун, Зулфия, Ҳаким Назир, Асқад Мухтор, Раҳмат Файзийларнинг ҳам номлари ёзилган.

2. «Қаламқашлар ўртасида амалий дўстлик бўлсин». Мақола «Литературная газета»нинг 1956 йил 20 октябрь, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1956 йил 21 октябрь сонларида босилган бўлиб, охирига Ойбекдан ташқари Фафур Фулом, Шайхзода, Зулфия, Р. Бобожон, Х. Фулом, С. Абдулла, М. Бобоевларнинг номлари ҳам қўйилган.

3. «Қорақалпоғистонлик азиз дўстларга сўзимиз». Мақола Қорақалпоғистон АССР нинг Тошкентда очилган адабиёти ва санъати декадаси муносабати билан ёзилиб, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1957 йил 24 январь сонидида босилган. Мақола охирида Ойбекдан ташқари бир қатор шоир, ёзувчилар ва санъаткорларнинг номлари келтирилган.

4. «Ўрнимиз жанговар сафда». Мақола бир қатор ўзбек шоир ва ёзувчилари билан биргаликда ёзилган бўлиб, «Еш ленинчи» газетасининг 1965 йил 1 июль сонидида босилган.

5. «Адабиётимизнинг дўсти». Мақола Қ. Фединнинг 75 ёшга тўлиши муносабати билан ёзилган бўлиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1967 йил 22 февраль сонидида босилиб чиққан. Мақола охирида Ойбекдан бошқа Яшин, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун, Зулфия, Сергей Бородинларнинг номлари ҳам бор.

6. «Ассалом азизлар». Мақола Тошкентда Тожикистон ССР адабиёти ва санъати декадасининг очилишига бағишланиб ёзилган. Унга Ойбек, Яшин ва Зулфия имзолари қўйилган бўлиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1968 йил 21 май сонидида босилган.

* * *

АДАБИЙ-ТАНҚИДИЙ МАҚОЛАЛАР

ҚИСҚАЧА ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

(9-бет)

Адиб таржиман ҳоли унинг 10 томлик асарлари биринчи томи (1968 йил) да чоп этилган. Бундан ташқари, Ойбек ўзининг таржиман ҳолини «Халқ ва партия тарбиясида» номи билан «Вопросы литературы» журналининг 1959 йил 4-сонидида рус тилида, «Шарқ юлдузи» журналининг 1960 йил 2-сонидида ўзбек тилида, «Эл хизматида» сарлавҳаси остида «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1965 йил 9 январь сонидида эълон қилган. Адиб таржиман ҳолининг энг мукаммал варианты 1-томдагиси бўлгани учун асосий матн қилиб олинди ва «Эл хизматида»си вариант сифатида берилди. «Халқ ва партия тарбиясида» деб номланган варианты ёзувчининг русча асарларини ўз ичига олган 15-томга киритилгани учун ундан фойдаланилмади.

Ойбекнинг 1963 йилда ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти томонидан чоп этилган «Шеърлар» тўпламида сўз боши сифатида берилган таржиман ҳоли эса гоят қисқа ҳолда ёзилгани учун вариант сифатида қиёслаб бўлмади. Шу сабабли томнинг «Вариантлар» бўлимида тўлиқ берилди.

Байрон Жорж Ноэл Гордон (1788--1824) (15-бет) — машҳур инглиз шоири, инқилобий романтизмнинг йирик вакили. Камбағаллашган дворян оиласида туғилган. Камбридж университетида таълим олган. У ўзининг шеърларида, дoston, драма ва трагедия

дияларида динни ва адолатсизликни, Европа реакцияон ҳукуматларининг сиёсатини фош этди. Байрон 1818 йилдан бошлаб «Дон Жуан» шеърий романи устида ишлайди. Асарда шоир халқлар эркининг ҳимоячиси сифатида майдонга чиқади, буржуа ахлоқининг тубан ва маънавий қашшоқлигини танқид қилади. «Дон Жуан» асари билан Байрон XIX аср танқидий реализмининг асосчиси сифатида майдонга чиқди.

Бедил Мирзо Абдулқодир (1644—1721) (10-бет) — Урта Осиё халқлари маданияти ва адабиётининг ривожланишига катта таъсир кўрсатган машҳур форс-тожик шоири, файласуф, мутафаккир Мирзо Абдулқодир Азимобод шаҳри (Ҳиндистон, Бенгалия)да ҳарбий хизматчи оиласида туғилган. Ота-бобоси Шаҳрисабз ўзбеклари (барлос уруғи)дан. Бир ёшидан отадан егим қолиб, онаси тарбиясида вояга етган. 10 ёшида бадий ижод билан шуғуллана бошлаган. У араб, форс тили ва адабиётини, умумшарқ адабиётини мукаммал билган.

Бедил — сермаҳсул адиб ва файласуф. У 130 минг мисрадан ошиқ шеърий, 50 босма табоқ насрий асар ёзган. Бедил асарларининг асосий қисми унинг «Куллиёт»га кирган. Унинг 1882 йилда Бомбайда нашр этилган нусхаси 16 китобдан иборат. Бедилнинг «Куллиёт»га кирмаган асарлари ҳам мавжуд. Улар Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Фарғона, Хива, Ленинобод, Душанба, Уш шаҳарларида қўлёзма ҳолида учрайди. XIX аср танқидий реализмининг асосчиси сифатида майдонга чиқди.

Данте Алигъери (1265—1321) (14-бет) — итальян шоири. Ф. Энгельс таъбирича «...ўрта асрнинг сўнгги ва шу билан бирга, янги даврнинг биринчи шоири». Дантенинг дастлабки «Янги ҳаёт» автобиографик асари (1292) сонетлар, канцонлар ва насрий лавҳалардан иборат. У фалсафий руҳдаги «Базм» (1308), «Монархия ҳақида» (1313), «Ер ва сув ҳақида» (1320) рисолаларида гуманистик қарашларни илгари сурди. Данте ўзининг олам, ҳаёт ҳақидаги қарашларини, кўрган-кечирганларини, илмий-фалсафий ва эстетик қарашларини шоҳ асари «Илоҳий комедия»да (1307—1321) зўр истеъдод билан акс эттирди. «Илоҳий комедия» бадий юксак бўлиши билан бирга, кишилик жамияти тараққиётида йиғилган билимларнинг бой хазинасидир.

Дантенинг бу асари жаҳон халқларининг кўп тилларига таржима қилинган. Ўзбек тилига эса шоир Абдулла Орипов таржима қилди.

ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЕТИ ТУҒРИСИДА

(19-бет)

Бу тадқиқот 1948 йилда нашр қилинган «Ўзбек поэзиясининг антологияси»да сўз боши сифатида берилган. Иккинчи марта Ойбек асарлари 10 томлигининг 9-томига ҳам киритилган. Автограф нусхаи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган. Ойбек мазкур тадқиқотда ўзбек классик поэзияси, халқ оғзаки-поэтик ижоди ва ўзбек совет поэзиясининг қарийб минг йиллик тараққиёт йўлига қисқача обзор ясаydi.

Антология М. Афзалов, М. Бобоев, С. Иброҳимовлар томонидан тузилган.

Бактра (19-бет) — Урта Осиёдаги қадимги вилоятлардан бири. Тарихий манбаларда Бактрия, Бактрияна, Бактра номлари билан тилга олинади. Бактрия номи қадимги эронча — бохтар замин, яъни шарқ томондаги ўлка маъносини билдиради. Қадимги Бактрия вилояти Амударёнинг ўрта оқимида, ҳозирги Тожикистоннинг жанубий районлари, Ўзбекистоннинг Сурхондарё области ва Туркменистоннинг шарқий қисми ҳамда Шимолий Афғонистон ерларини ўз ичига олган.

Милоддан аввалги биринчи минг йиллик ўрталарида Бактрия қулдорлик муносабатлари ривожланган энг обод ўлкалардан бирига айланган. Бактриянинг бош шаҳри Шимолий Афғонистонда, Балх шаҳри яқинида бўлиб, Зарианса номи билан аталган.

Варахша (19-бет) — Бухоро шаҳридан 40 км. ғарбда, ҳозир чўл бўлиб ётган қадимги Раҷфандун ёки Раҳфандун воҳасидаги қалъа харобаси. Варахша харобаси 1937 йилда В. А. Шишкин бошлиқ археология экспедициясининг текшириши натижасида аниқланишча, тахминан эраміз бошларида бунёдга келган қалъадир.

Бухоро тарихчиси Муҳаммад Наршахийнинг «Тарихи Наршахий» асарида айтилишича, Варахша катта шаҳарлардан бири бўлган ва I—II асрларда унда маданий ҳаёт гуллаган. Варахша харобасининг чўлга айланиши XII аср ўрталарига тўғри келади.

Искандар, Искандар Зулқарнайн (19-бет) — Урта ва Яқин Шарқ халқлари адабиётида кенг тарқалган бадий образ. Бу образнинг прототиби тарихий шахс, антик дунёнинг улур саркардаси, буюк давлат арбоби, Македония подшоҳи Александр Македонскийга бориб тақалади. Шарқ тарихида Искандар ҳақидаги илк маълумот X аср тарихчилари асарларида ва Берунийнинг «Қадим халқлардан қолган ёдгорликлар» китобида учрайди.

Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Деҳлавий, Жомий асарларида Искандар образи фотиҳ, олим, файласуф, ҳатто пайғамбар қилиб тасвирланади. Алишер Навоий эса ўз даври талаблари, орзу ва умидларини Искандар образига сингдириб, уни одил ҳукмдор, идеал шоҳ сифатида талқин этди.

Рафаэль (1483—1520) (25-бет) — буюк италян rassоми ва архитектори. Уйғониш даврининг таниқли санъаткорларидан бирidir. Урбинода туғилган, отаси Джованни Саниш rassом бўлган.

Рафаэль ўзининг жозибали «Мадонна Грандука», «Мадонна Коупер», «Боғбон Мадонна», «Мадонна Конестабиле», «Сикстин мадоннаси», «Мариянинг никоҳи», «Платон ва Аристотель» асарлари билан дунёга машҳурдир.

Сўғдия (Сўғдиёна) (19-бет) — Зарафшон водийсида эрамізга қадар бўлган бир мингинчи йилнинг ўрталаридан эрамізнинг биринчи минг йилгача мавжуд бўлган қадимий тарихий вилоят. Сўғд ёки Сўғдиёна деб аталган бу қулдорлик давлатининг пойтахти Мароканда (Ҳозирги Самарқанд) бўлиб, унда қадимги деҳқончилик билан бирга, шаҳар типигади маданият ҳам тараққий этган.

Форобий Абунаср (20-бет) — IX асрнинг 70-йилларида Сирдарё бўйидаги Фороб қишлоғида туғилган. Форобийлар оиласи туркий қабиалардан эди. У Бағдодда ўқиган, араб, грек ва яна бир неча тилларни мукамал билган, фалсафа, логика, астрономия, математика, медицина ва музыка билан шуғулланган. «Шарқ Арастуси» («Шарқ Аристотели») ва Аристотелдан кейинги иккинчи устоз — «Муаллим-ассоний» номлари билан шуҳрат қозонган. Форобий Аристотелнинг «Метафизика», «Физика» «Метереология» ва

бошқа асарларига шарҳлар ёзган. Платон, Аристотель, Гален сингари файласуфлар ҳақида қимматли асарлар яратган. Булардан ташқари олим «Фалсафа манбалари», «Ақл ҳақида рисола», «Фалсафани ўрганишга қадар нималарни билиш керак», «Субстанция», «Давлат ҳақида рисола», «Ажойиб шаҳар аҳолисининг фикр-қарашлари ибтидоси ҳақида китоб» каби асарлар яратди, булар сўзсиз ўрта аср фалсафаси ривожига катта ҳисса бўлиб қўшилди. Форобий биринчи бўлиб ўз давридаги илмларни классификация қилди, музика назарияси бўйича «Қонун» асарини бунёд этди. У моҳир музикачи ва шoir ҳам эди.

Асфандиёрхон (31-бет) — 1918 йилда ўлдирилган, туғилган йили номаълум. Хива хони (1910—18). Отаси Муҳаммад Раҳимхон II нинг вафотидан сўнг рус подшо ҳукуматининг ёрдами билан тахтга чиқди. Асфандиёрхон даврида маърифатпарвар вазир Ислom Хўжа ташаббуси билан Хивада ва бошқа шаҳарларда касалхона, почта, телеграф, ҳатто рус мактаблари қурилди. Асфандиёр Ислom Хўжани (ўзининг қайнатасини) хонлик хазинасидаги маблағни ободонлаштиришга сарфлагани, прогрессив ишларни амалга оширгани учун ўлдиртиради. Асфандиёр 1918 йил 22 январда давлатни бирга бошқариш ва большевикларга қарши курашиш учун туркман каллакесари Жунаидхон билан музокара олиб борди ва ҳокимиятни унга топширди. Қўп ўтмай Жунаид ҳокимиятни бутунлай қўлга олиш учун Асфандиёрни яширинча ўлдиртирди.

Муҳаммад Ғазолий (1058—1111) (20-бет) — ашадлий реакционер фақиҳ имом. У тасаввуфни исломга бўйсундирган, дин ва тасаввуфни зўр бериб тарғиб этган ҳолда илм-фан, санъат тараққиётига қарши курашган. Ғазолий «Хужжат ул-ислом» («Исломнинг ҳужжати») лақабини олган эди. Ўз даврида кишилар агар «Қуръон йўқолса, уни Ғазолий асарлари билан бемалол тиклаш мумкин дер эканлар (Н. М. Маллаев).

АДАБИЕТ ҚОИДАЛАРИ

(40-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1926 йил 8 декабрь сонидa босилган. Мақола афтографи ёзувчининг шахсий архивидa сақланмаган.

ФАЛСАФИЙ ТЕРМИНЛАР УСТИДА БИР ҚАНЧА СЎЗ

(44-бет)

«Китоб ва инқилоб» журналининг 1933 йил сонидa босилган. Ёзувчи шахсий архивидa мақоланинг автограф нусхаси сақланмаган.

ТАНҚИД СОҲАСИДА САВОДСИЗЛИК ВА УР-ПИҚИТЧИЛИККА ҚАРШИ УТ ОЧАЙЛИК

(52-бет)

Профессор Абдураҳмон Саъдий «Китоб ва инқилоб» журналининг 1933 йил I-сонидa «Тўрт шеърлар тўплами тўғрисида» деган

сарлавҳа остида Ҳамид Олимжоннинг 1926—1932 йилларда босилиб чиққан «Кўклам», «Олов сочлар», «Пойга», «Нима бизга Америка» тўпламлари ҳақида танқидий мақола ёзди. Ута вульгар позицияда ёзилган бу мақолада шоир ижодиётини текшириш ва баҳолашда принципиал хатолар ва чалкашликларга, қарама-қарши фикрларга йўл қўйилди.

Ойбек мазкур мақоласида А. Саъдийнинг танқидий қарашлари илмий асосланмаганлигини, бадий ижоднинг специфик хусусиятлари, образли фикрлаш усуллари ҳисобга олинмаганлигини кўрсатди. Ойбек А. Саъдий хатолари ва нуқсонларини рўй-рост очиб ташлаш, адабий танқидда вульгар социологизмга зарба бериш баробарида Ҳ. Олимжон поэзиясининг инқилобий, социалистик мазмунини, ижодий изланишлардаги такомилни, индивидуал хусусиятлари ва ривожланиш тенденциясини ҳам характерлаб беришга интилди.

«Китоб ва инқилоб» журнали редакцияси Ойбек мақоласини муҳофазасида йўли билан нашр этди ва мақола Ҳ. Олимжон ижодини бир ёқлама ёритганини қайд этди.

Мақола журналнинг 1933 йил, 7—8-сонларида босилган. Ёзувчи шахсий архивида сақланаётган бу мақоланинг оққа кўчирилган автограф нусхаси йўқ. Қоралама автографнинг айрим қисмларигина сақланиб қолган бўлиб, унга «Тўғри танқид учун» деган сарлавҳа қўйилган. Қоралама нусхага асосланиб айтиш мумкинки, ёзувчи ушбу мақолани оққа кўчиришда бутунлай қайта ишлаган. Ҳатто оққа кўчириш жараёнида сақланиб қолган айрим жумлалар ҳам стилистик жиҳатдан тuzатиwган. Танқидий қарашлар илмий жиҳатдан асослаб берилган, янги фикрлар мисоллар билан тўлдирилган.

Журналда мақоладан кейин редакция томонидан қуйидаги фикрлар эълон қилинган: «Бошқармадан: Уртоқ Ойбекнинг бу мақоласи шоир Ҳамид Олимжоннинг ижодий юзини тўла очиб бера олмайди. Профессор Саъдий Ҳамид Олимжон ҳақида кўпинча салбий томонга қингайган бўлса, Ойбек Ҳамид Олимжоннинг ижод йўли, методикадаги камчиликларининг гарчи асосларини билса ҳам кўрсатмасдан, баъзи бирларигагина тўхталиш билан қаноатланиб, шоир ҳақида фақат дейиш мумкин, ижобий томонга қараб қингайган.

Демак, ҳар икки танқидчи ҳам Ҳамид Олимжоннинг адабий ижод юзини (ҳам мафкуравий ва ҳам бадий жиҳатдан бўлсин) Маркс — Ленин танқиди асосида объектив равишда етарли даражада тўла аниқ қилиб очиб беришдан ўз олдига қўйган вазифаларини ҳал қила олмайдилар.

Журнализмизнинг навбатдаги сонларидан бирида шоир Ҳамид Олимжоннинг адабий ижод йўли, методи, ўсиши ва шу процессларнинг социализм қурилиши томонидан шеър ёзувчиси олдига қўйилган буюк вазифаларнинг амалий ҳал қилиниши билан қандай муносабатдалиги ва ҳамда Ҳамид Олимжон ҳақида профессор Саъдий ва Ойбеклар мақоласининг ҳаққонияти, моҳияти тўғрисида яна мақола берамиз».

Абдурахмон Саъдий (1889—1957) (53-бет) — Бошқир-листон Уфа губернасининг Таймеев қишлоғида туғилган. Ўз қишлоғида бошланғич мактабда, сўнгра мадрасада ўқиди. Мадрасани тамомлаб, муаллимлик қилди. 1908—1911 йилларда Истанбул дорил-фунуни филология факультетида ўқиди. Олий таҳсилни тамомлаб, Актюбинск, Олмаота ва Екатеринбург мактабларида дарс берди.

1910 йилдан мақолалари босила бошлади, 1912 йилда татар мактаблари учун дарсликлар тузди.

Абдурахмон Саъдий Улуғ Октябрь социалистик революциясини Бугульми шаҳрида мактаб ўқитувчиси сифатида қарши олди. 1920 йилда унга профессорлик унвони берилди. 1921—1925 йилларда Самарқанд ўқитувчилар тайёрлаш билим юртида, ундан сўнг В. И. Ленин номидаги Урта Осий Давлат университетида, умрининг сўнгги йилларида (1951—1957) Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетида ўзбек адабиёти тарихидан курс ва лекциялар ўқиди.

Абдурахмон Саъдий 1946 йилда Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан мукофотланган. 1949 йилда «Навоий ижоди (ўзбек классик адабиётинда янги босқич)» деган темада диссертация ёзган ва филология фанлари доктори унвонини олишга сазовор бўлган. А. Саъдийнинг мақола, дарслик, методик қўлланма ва илмий ишларининг ярмидан кўпи ўзбек классик адабиёти, Навоий ҳаёти ва ижодиётига оиддир.

СОЦИАЛИСТИК ЛИРИКА УЧУН

(73-бет)

20-йилларнинг охири — 30-йилларнинг бошида вульгар социологизм тарафдорлари поэзиянинг специфик хусусиятларини менсимай, шеърятдан лирик кайфиятни сиқиб чиқаришга уриндилар. Ойбек ўз адабий-танқидий қарашларида тобора социологик схемалар доирасини ёриб, марксча-ленинча эстетик принципларни пухтароқ эгаллашга интилди. Унинг «Социалистик лирика учун» деган мақолада Ойбек шоир ички кечинмаларини ҳаяжон билан ифодаловчи янги замон лирикасини яратиш проблемасини кўтариб чиқди, лирикага идеалистларча қарашнинг турли кўринишларини фож этиб, лириканинг энг яхши фазилатларини замона билан ҳамнафас бўлишида, жонли халқ ҳаёти билан мустаҳкам боғланишда кўрди.

Мазкур мақола «Ўзбекистон шўро адабиёти» журналининг 1933 йил I-сонида биринчи марта босилиб чиққан ва Ойбек асарлари 10 томлигининг 9-томига ҳам киритилган. Езувчи шахсий архивда мақоланинг оққа кўчирилган автографи йўқ. Қоралама нусханинг фақат бир қисмигина «Лирика ҳақида» сарлавҳаси билан кўк муковали ўқувчилар дафтарида сақланиб қолган.

Дафтарнинг 1—4-саҳифаларида Маркс, Энгельс, Мажмуаи осори, том II, саҳифа 510, Маркс, «Сиёсий иқтисоднинг танқидига муқаддима», Кауцкий, «Жамиятда ва табиатда ўсув ва урчув». Маркс, Энгельс, Мажмуаи осори, том II, Меринг, «Жаҳон адабиёти ва пролетариати», саҳифа 19—20, Маркс, Энгельс, Мажмуаи осори, том V, Энгельс, «Шеърда наср ва немис социализми», Маркс, «18-брюмер», Энгельс, «К. Шмидтга хат» асарларидан идеология, базис ва уст-қурманинг ўзаро муносабати ҳақида ўзбекчага таржима қилиб цитаталар ёзиб қўйилган.

Дафтарнинг 5—24-саҳифаларида эса мақоланинг дастлабки қоралама матни ёзилган бўлиб, у тугамасдан узилди қолган. Автор мақолани оққа кўчиришда қоралама нусхада айтилган фикрларнинг озгина қисмидан фойдаланиб, кўп ўринларини қисқартириб юборган.

Гейне Гейрих (1797—1856) (80-бет) — немис шоири. Яхуди оиласида туғилган Бонн, Гёттинген, Берлин, кейин яна Гёттинген университетларида ўқиган. Гегелнинг лекцияларини тинглаган. Европадаги революцион ҳаракатлар таъсирида шеърлар ва насрий асарлар ёзган. Шу туфайли у таъқиб остига олинган ва 1831 йилда Германияни ташлаб Францияга кетишга мажбур бўлган ва умрининг охиригача шу ерда яшаган. Гейненинг «Германияда дин ва фалсафа тарихига доир» деган асарини Ф. Энгельс юксак баҳолаган. Унинг 1843 йил декабрда К. Маркс билан учрашуви ва суҳбатлари шоирда революцион кайфиятни, қатъиятни кучайтирди.

Гейненинг сиёсий шеърлари поэзияда реализм намунаси бўлиб, халқни революцияга чорлади. Унинг лирикаси ва публицистикаси жаҳон адабиёти хазинасидан муносиб жой олди. Ойбек Гейне поэзиясини севиб ўқиган ва айрим намуналарини ўзбек тилига таржима қилган.

Гёте Иоганн Вольфганг (1749—1832) (80-бет) — немис шоири ва мутафаккири. Император маслаҳатчиси оиласида туғилган. Лейпцигда, сўнгра Страсбургда ҳуқуқ ва табиёт фанларини ўрганган. Мавжуд феодал тартиблар ва князликлар билан чиққан штурмерлик ҳаракатида иштирок этган.

Гёте ижоди 70-йилларда бошланди. У бир қанча драмалар, романлар, поэма ва новеллалар авторидир. Гёте Шарқ мамлакатлари тарихи, маданияти ва адабиётини чуқур ўрганган. Фирдавсий, Анварий, Саъдий, Низомий, Румий, Ҳофиз, Жомий каби шоирлар ижоди билан танишган. Ҳофизни эса устоз деб билган. Шарқ поэзиясида ҳаётбахшлик, инсон онгига ишонч кучли эканлиги шоирни ҳайратда қолдиради, у қадимги римликларнинг «Еруғлик Шарқдан!» шiorини такрорлайди. Гётенинг «Ғарбий-шарқий девон» шеърлар туркуми 1819 йилда нашр этилган. Гёте бутун ижодий фаолияти давомида машҳур «Фауст» асари устида иш олиб борди. Унинг «Фауст» ва бошқа асарлари XIX аср танқидий реализмининг шаклланишига катта таъсир кўрсатди.

Ойбек «Фауст»дан айрим парчаларни ўзбек тилига таржима қилган. «Фауст» тўла ҳолда шоир Эркин Воҳидов томонидан таржима этилди.

Шиллер Иоганн Фридрих (1759—1805) (80-бет) — машҳур немис шоири, драматург. Офицер оиласида туғилган. Ҳарбий мактабда ўқиб юрган вақтидаёқ «Қароқчилар» драмасини яратган. 1783 йилда «Макр ва муҳаббат» трагедиясини ёзган. Энгельс таъбири билан айтганда, бу «биринчи немис сиёсий-тенденциоз драматир». Шиллер бу асарида феодализмни аёвсиз фош қилган.

Шиллер ўзининг фалсафий-лирик шеърларида ўз даврининг кўзгуси бўлишга, революцион руҳни акс эттиришга ва уларда халқ ижодига яқинликни сақлашга муваффақ бўлган.

СЎНГИ ИИЛЛАР ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИ

(86-бет)

ВКП(б) Марказий Комитетининг «Адабий-бадний ташкилотларни қайта қуриш тўғрисида» (1932) тарихий қарори асосида СССР ва Иттифоқдош республикалар, жумладан Ўзбекистон ёзувчилари Союзининг ташкилот комитетлари тузилиб, совет ёзувчиларининг I съездини чақирини юзасидан кенг тайёргарлик ишлари олиб борил-

ди. Ойбекнинг «Сўнги йиллар ўзбек поэзияси» мақоласи Ўзбекистон совет ёзувчиларининг I съездига бағишлаб ёзилган адабий-танқидий мақолалардан бирidir.

Мақолада Ойбек ўзбек шоирлари диққатини поэтик маҳоратни эгаллашга қаратди, уларни формалистик оғишлардан эҳтиёт қилиб, ўша йиллардаги ўзбек совет поэзиясининг ютуқ ва камчиликларини социалистик реализм позициясидан ёритишга уринди. Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1933 йил 17 август сонида босилган.

Шунингдек, 1934 йилда нашр этилган «Адабиёт соҳасида илмий текширишлар» (Тошкент, Ўздавнашр) тўпламининг I-китобига ҳам киритилган. Автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

Гегель Георг Вильгельм Фридрих (1770—1831) (100-бет) — немис классик философиясининг йирик намояндаси, объектив идеалист, диалектика ҳақидаги таълимоти билан философия тарихида чуқур из қолдирган мутафаккир. Гегель амалдор оиласида туғилган. Тюбинген университетини тугатиб, Бернда, Франкфурт-Майнда буржуазия ва аристократ оилаларда ўқитувчилик қилган. Иендаги университетда лекция ўқиган. Бамбергда маҳаллий газета муҳаррири, Нюрнберг гимназияси директори, Берлин университетини профессори, сўнг ректори бўлган. У философия, логика, ҳуқуқ, эстетикага оид бир қанча асарлар yaratган.

Гегель диалектиканинг муҳим қонун ва категорияларини ишлаб чиқди. Гегель философияси «Марксизмнинг уч манбаи ва уч таркибий қисми»дан (В. И. Ленин) бири бўлди. Марксизм-ленинизм классиклари Гегель философиясининг идеалистик, консерватив томонларини кескин танқид қилиш билан бирга, прогрессив аҳамиятга эга бўлган диалектик асосини юксак баҳоладилар.

Сўфи Оллоёр (86-бет) — XVII асрда (туғилган ва ўлган йили маълум эмас) яшаган, феодал-клерикал адабиётининг вакили. У «Ҳозирги Самарқанд областининг Янгиқўрғон яқинидаги бир вақтлар Минглар дейилган қишлоқда» (В. Абдуллаев) туғилган. Диний маълумот олган. Сўфи Оллоёр ўзининг «Мурод ул-офарин», «Тухфатул-толибин», «Маслак ул-Муттақин» ва бошқа бир неча китоблар ҳамда хону бекларни, эксплуататорларни мадҳ этувчи шеърини асарлар yaratган. У ўз асарларида нариги дунё «воқеалари» ҳақида фикр юритиб, меҳнаткаш халқни қўрқитиш, онгини заҳарлаш йўли билан ёзувчи синфларга итоат этишга, уларнинг барча жабр-зулмларига бардош беришга чақирган.

Фитрат — Абдурауф Абдурахмон ўғли (1886—1937) (97-бет) — Бухорода майда савдогар оиласида туғилган. Бухородаги Мирараб мадрасасида ва Станбул университетиде (Туркияда) таҳсил олган. Юртига қайтиб келгандан сўнг, Бухоро жадидлари «Еш бухороликлар» ҳаракатида иштирок этган.

Фитрат 1918—1921 йилларда Тошкентда Дорилмуаллиминда дарс берган, тил ва имло масалаларини ишлаш юзасидан тузилган «Чигатоё гурунги» ташкилотига бошчилик қилган. 1922 йилда Бухоро Халқ Шўролар жумҳурияти (БХСР) да масъулиятли лавозимларда ишлаган. У 1925 йилдан 1937 йилга қадар ўқитувчилар тайёрлаш билим юртиларида, Самарқандда Педагогика (Ҳозирги Алишер Навоий номидаги Давлат университети)да дарс берган ва профессорлик унвонини олган, Ўзбекистон Маориф комиссарлиги ҳузуридаги Маданий-қурилиш илмий текшириш институтида, Ўзбекистон Фанлар Комитети қошидаги Тил ва адабиёт институтида ўз-

бек ва форс-тожик классик адабиёти бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борган.

Фитрат 1909 йилдан ижод эта бошлади: тожик тилида «Мунозара», «Сайёҳи ҳинди», «Сайҳа», «Оила» деган асарлар ёзди. Бу асарларда увадаси чиққан диний-қироатхонлик таълимини танқид қилди, янги усулда ўқитадиган мактаб-мадрасалар очиш, дунёвий илмларни ўрганишни тарғиб қилди.

Фитратнинг Улуғ Октябрь социалистик революциясидан сўнгги илмий ва ижодий фаолияти гоёт мураккаб интилишлар ва зиддиятлар билан ривожланди. Унинг санъат ва адабиётга қарашларида илмий ва бадий ижод концепциясида тор миллий маҳдудлик, идеалистик тушунчалар ўқтин-ўқтин оралаб туради.

Лекин мамлакатимизда социалистик тузумнинг тобора қарор топиши, маданий инқилоб ғалабалари, совет жамоатчилигининг хайрли таъсири натижасида Фитратнинг илмий ва ижодий изланишларида ижобий ўзгаришлар содир бўлади. Унинг асарларида халқчил-демократик мотивлар кенгайди («Арслон» пьесасидаги каби), диний хурофотларнинг реакцион моҳияти рўй-рост очилади, охира тўғрисидаги афсоналарнинг бебурдлиги кўрсатилади («Шайтоннинг тангрига исёни», «Қиёмат» каби).

Фитрат фаолияти кўп қиррали ва сермахсул. У жуда кўп илмий ва бадий асарлар яратди. Биринчилардан бўлиб ўзбек тилининг «Сарф» (морфология), «Наҳв» (Синтаксис) китобларини, «Адабиёт қондалари»ни ёзди, араб алифбесини ўзбек тили хусусиятларига мослаштириш, ислоҳ қилиш устида жиддий ишлади, энг қадимги туркий халқлар ва ўзбек классик адабиётидан хрестоматия-тўпламлар тузди, форс-тожик ва ўзбек классик адабиётининг йирик намояндalари ижодини синчковлик билан ўрганди, Фирдавсий («Шоҳнома»), Аҳмад Югнакий («Ҳибатул-ҳақойиқ»), Юсуф Хос Ҳожиб («Қудатгу билик»), Умар Хайём, Рабғузий, Навоий («Фарҳод ва Ширин»), XVI аср ўзбек шоирлари, Турди — Фароғий, Машраб ва бошқа ёзувчилар ижодиёти ҳақида мақола ва тадқиқотлар эълон қилди.

ҒАФУР ҲАҚИДА

(102-бет)

Ойбек Ўзбекистон Ёзувчилар союзида (1934 й.) Ғафур Ғулум ижоди ҳақида доклад қилган. Шу доклад асосида Ғафур Ғулумнинг «Танланган асарлари»га кириш сўзи тайёрлаган. Бироқ шоир Ғафур Ғулум бу китобни чиқариш ҳали эрта деб билганиданми ёки бошқа бирор сабабданми китоб босилмаган. Кириш сўз қисқартирилиб, мақола қилиб «Уч жанр ёзувчиси» сарлавҳаси остида биринчи марта «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1934 йил 20 февраль сонидa босилган. Иккинчи марта филология фанлари доктори С. Мамажонов томонидан Ғ. Ғулум шахсий архивидан олинб, тўлиқ ҳолда «Ғафур ҳақида» сарлавҳаси билан «Совет Ўзбекистони» газетасининг 1970 йил 23 апрель сонидa босилган. Мақола автографи Ғафур Ғулумнинг шахсий архивидa сақланмоқда.

ЎЗБЕК ПОЭЗИЯСИДА ТИЛ

(107-бет)

Бутуниттифоқ Совет ёзувчиларининг I съезди олдидан марказий матбуот саҳифаларида ёзувчи тили ҳақида қизғин баҳс бўлиб ўтди. 1934 йил март ойида М. Горькийнинг машҳур «Тил ҳақида» деган қатор мақолалари эълон қилинди. М. Горький ёзувчилар тилидаги хом-хаталаликларга, бемаъни ясама ифодаларга, тор шевачиликка, «натуралистик» интилишларга қарши кескин кураш очди.

Ойбек «Ўзбек поэзиясида тил» мақоласида М. Горький принцип-ларига асосланиб, ўзбек поэзияси тилини таҳлил этди, тилнинг соф-лиги, аниқлиги, чуқур халқчиллиги, ифодалилиги ва ёрқинлиги учун курашни давом эттирди, ижодкорларни жонли халқ тили бойлигидан кенг фойдаланишга даъват қилди.

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1934 йил 14 июнь сонида босилган. Автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙНИНГ ИЖОДИЙ ИУЛИ

(113-бет)

Бу асар Ўзбекистон Фанлар Қомитети нашриётида 1936 йил Х. Олимжон таҳрири остида алоҳида китоб бўлиб босилиб чиққан. Асар автографининг оққа кўчирилган нусхаси йўқ. Қоралама нусха ёзувчи шахсий архивида фақат 3 та ўқувчилар дафтарида сақланиб қолган ва уларда автор А. Қодирий ижоди ҳақидаги фикрларини қисқача баён қилган. Дафтарлар рим рақами билан I, II, III деб номерланган.

I дафтар ҳаворанг муқовали, йўл-йўл чизиқли, 20 саҳифадан иборат бўлиб, текст қалам билан араб графикасида ёзилган. Дафтар «А. Қодирийнинг «Ўтган кунлар»и ҳақида» деган сарлавҳа билан бошланади ва унда Ойбек ўзининг шу роман ҳақида айтмоқчи бўлган фикр ва мулоҳазаларини тезис ҳолида баён қилади. Тезислар 14 модладан иборат бўлиб, қуйидаги мазмундадир:

1-модлада А. Қодирийнинг «Ўтган кунлар»да тарихий темага мурожаат қилишини қоралайди. Бу ҳақда Ойбек «Улуғ тарихий мазмунга бой, инқилобий даврдан мозийга қочиш ёзувчининг ижтимоий, сиёсий позициясини белгилашга бир қадар имконият берадур»,— деб ёзади.

2-модлада тарихий ромanning қандай бўлиш принциплари тўғрисида мулоҳаза юритиб, «Ўтган кунлар» тарихий ҳақиқатни тўла очишда нўноқлигини тасдиқлайди.

3-модлада «Ўтган кунлар» романида хонлик тузуми синфий курашсиз кўрсатилганини танқид қилади ва «Унинг синфий дунёга қараши, тарихий, сиёсий турмушни идеалистик тушуниши очиқ кўринадур. Шунинг орқасида феодал-хонлик тузилиш даврида қийшиқроқ акс этадур»,— деб таъкидлайди.

4-модлада романда юқори синф вакиллари ҳаёти тасвирлангани ҳақида фикр юритиб, «Феодал-бюрократик тузумининг бу арқонлари маълум синфнинг намояндалари сифатида берилмайди... Уларнинг табиати шундай яратилган бўлиб чиқади. Инсон ижтимоий муносабатлар продукт сифатида олинмайди»,— деб ёзади.

5-моддада ўзаро урушлар усталлик билан яхши тасвирланганлиги эътироф этилгани ҳолда, буларнинг сабаби очилмагани, ёзувчи тарихни идеалистча тушунгани айтиб ўтилади.

6-моддада Отабек типининг савдогар қатламлар билан боғлиқлиги кўрсатилади ва «Отабек асосан феодал-хонлик тузилишига қарши эмас»,— деган хулосага келиб, унинг бир қатор хусусиятлари чизиб ўтилади.

7-моддада Отабекнинг принципиал мустақкам эмаслиги, қатъиятсизлиги кўрсатилади.

8-моддада Отабекнинг пассивлиги танқид қилинади.

9-моддада ёзувчи Отабек образини идеаллаштириб юборгани таъкидланади.

10-моддада ҳам Отабекнинг романтик қиёфада тасвирланишига асосланиб уни идеал образ деб талқин қилади.

11-моддада Кумуш образи устида тўхталади. Ойбек «Кумуш — ўзининг оиласидаги турмуши, мавқеи, ишқи, рашки, газаби ва бошқа кечинмалари (переживание) билан Отабекка нисбатан реалдур»,— деб ёзса-да, лекин романда унинг ортиқча бўёқларга кўмиб ташланганлигини бир ёқламалик деб тушунади.

12-моддада Қутидор, Акрамқожи кабиларнинг ахлоқан соф дилиб кўрсатилишини асарнинг камчилиги деб ҳисоблайди.

13-моддада «Ўтган кунлар»даги халқ оммаси ҳаётининг тасвири борасида тўхталиб, Уста Олим образи ҳақида фикр юритади.

14-модда Ўзбекойим образининг яратилишига бағишланган бўлиб, Ойбек унинг типик бойвучча хотин сифатида маҳорат билан тасвирланганлигини тан олади.

Кейин Ойбек «Адабий мактаб масаласи» устида тўхтаб, «Ўтган кунлар»да А. Қодирий реализмдан кўра, натурализмга кўпроқ тамойил кўрсатадур»,— деган хулосага келади.

II дафтар ҳам ҳаворанг муқовали, катакли, 18 саҳифадан иборат, қалам ва гунафша рангли сиёҳ билан араб графикасида ёзилган. Устига «Жувонбоз» ва «Бахтсиз куёв» деб қўйилган. Дафтарнинг биринчи саҳифаси «Жувонбоз» ва «Бахтсиз куёв» ҳақида, деган сарлавҳа билан бошланади. Бунда Ойбек ҳар иккала асар ҳақида айтмоқчи бўлган фикр ва мулоҳазаларининг планини беради:

1—2. А. Қодирий ижодининг бошланиши ва жадидизм билан боғлиқлиги.

3. Жадидлар ким?

4. Жадид адабиёти ўзбек буржуазиясининг адабиёти.

5. А. Қодирий ўз асарларида типик жадид, буржуазия намояндаси.

6. Бу даврда Қодирий ўзбек жадид адабиёти учун тамом янги жанрларда асарлар яратадур: «Жувонбоз» ҳам «Бахтсиз куёв» пьесаси.

7. Қодирийнинг «Жувонбоз»и ижтимоий турмушдаги катта бир касал ҳодисани мавзу қилиб оладур. Бунда Қодирий биринчи марта турмуш воқеасини бадий кўрсатишга интилади...

8. Савдо ва капитал муносабатларининг туғилиши, эски феодал патриархал боғланишларни тор-мор келтириши, емириши.

9. «Жувонбоз» формал-бадий жиҳатдан жуда тубан бир асар. 10. «Бахтсиз куёв»да А. Қодирий жадид адабиёти ва матбуотида кўп сўзланган бир масалани — феодализм қолдиғи — тўй расмларини, бу билан боғланган унумсиз чиқимларни қўяди. Асар образларининг схематиклиги.

11. Жадидлар умуман поэзияда бўлсин, драматургияда бўлсин, бадий асар бера олмади. Уларнинг деярли бутун асарлари «ибратомуз», ташвиқий-дидактик асарлардур.

12. А. Қодирийнинг бу этапдаги тили сунъий китоб тили.. Жонли халқ ифодалари учрамайди, аммо «Жувонбоз» тилига қараганда «Бахтсиз куёв» тилида халқ тилига яқинлашув тамойили бор.

III дафтар оч жигаррағ муқовали, йўл-йўл чизиқли, 20 саҳифадан иборат бўлиб, 11 бетигача гунафша рангли сиёҳ билан араб графикасида ёзилган. Бу дафтар ҳам «Ўтган кунлар» тўғрисида бўлиб Ойбек унда қуйидаги тезисларни баён қилган:

«1. Асарнинг фабуласининг мураккаблиги. Баъзи бир воқеаларнинг етарли уланмаслиги. Ситуацияларнинг алмашинувида сунъийлик, композициясида олди-қочди приёмлар. Асарнинг сўнги ситуацияси, айниқса развязка қисми табиий, (реальный) чиққан...

2. «Ўтган кунлар» романида ўзбек тилининг янги ўзбек адабий насида шаклланиши. Романининг тили бой, содда, тушунишли, рангли, бадий, образли бир тилдир. Халқ тилидан олинган жонли иборалар, сўзлар, мақоллар тилнинг ифода кучини орттирган...

Персонажларнинг тили — умуман уларнинг синфий турмушига (битие), жамиятдаги ўрнига, касбига рутбасига, бир сўз билан айтганда, уларнинг характериға муносибдир.

Романининг услуби эски адабиётимизнинг тамтароқли, муболағали, тантанали, фақат сунъий, ўлик услубига ўхшайди...

Табиат тасвирлари кўпинча, қаҳрамонларнинг кечинмаларини, туйғуларини қабариқ кўрсатиш, уларнинг вазиятларини очиш учундир...

Отабек, Кумуш сингари бош қаҳрамонларнинггина ички ҳаётлари билан ўқувчи таниша олади. Айниқса романининг 3-бўлими охирида кундошларнинг кечинмалари, туйғулари, рашк, ғазаб ва илгичка айёрликлари жуда тўғри, чуқур берилади. Бошқа шахслар гапиради, ишлайди, ҳатто оҳ-воҳ дейди, аммо бу билан уларнинг «руҳи» кўринмайди...

Ёзувчи психологик контрастлар кўрсатмакчи бўлади, лекин бунда муваффақият оз. Фақат Кумуш ила Зайнаб тиларида муҳаррир муваффақиятга яқинлашади».

Ойбек «Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли» китобида мазкур тезисларда ифодаланган фикр ва мулоҳазаларини кенгайтиб, апрофлича ёритишга уринди. Орадан кўп йиллар ўтгандан сўнг Ойбекнинг А. Қодирий ижодиёти тўғрисидаги бу тадқиқотини унинг мақолалар тўпламида эълон қилиш мўлжалланди ва ёзувчининг розилигига биноан жиддий таҳрир қилинди, айрим жойлари тузатилади ва қисқартилади. Ниҳоят асарнинг тузатилган варианты Фафур Фулом номидаги нашриёт томонидан ёзувчи асарлар тўпламининг X томлиги IX томида босиб чиқарилди.

Асарнинг янги вариантда Ойбекнинг Абдулла Қодирий ижоди ва унинг «Ўтган кунлар» романини баҳолашда, образларнинг тадқиқ этишда йўл қўйган вульгар социологик характердаги хатолари ҳамда асардаги бадий образ қурилиши компонентлари ва уларнинг ўзаро муносабатидаги нуқсонларни бевосита буржуа тарихий романчилик принциплари билан изоҳлаши тузатилди. Аммо Ойбекнинг тарихий роман ҳақида назарий-ижодий концепцияси сақлаб қолдирилди. Чунки Ойбекнинг ўзи орадан икки-уч йил ўтар-ўтмас яратган «Қутлуг қон» романида А Қодирий романлари тўғрисидаги

тадқиқотида ривожлантирилган бадний-тарихий концепцияга амал қилиб ижод этди.

Ойбек мукамал асарлар тўпламининг XIV томи учун «Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли» асарининг тузатилган нусхаси таянч матн қилиб олинди ва уни 1936 йилда алоҳида китоб ҳолида нашр қилинган варианты билан солиштириш лозим топилмади.

Анатоль Франс (асл исм, фамилияси — Жак Анатоль Тибо бўлган, 1844—1924) (121-бет) — атоқли француз ёзувчиси. Парижда букинист оиласида туғилган. Унинг биринчи асари «Олтин поэма-лар» (1973) тўплами, биринчи романи «Сильвестр Бонирнинг жинояти» эди. А. Франс ижодида танқидий реализмнинг эволюцияси «Ҳозирги замон тарихи» тетрологиясида ўз ифодасини топган.

1905—1907 йиллардаги рус революцияси А. Франснинг диққатини жалб қилди. У 1917 йилги Улуг Октябрь социалистик революциясини қизгин табриклади.

Бальзак Оноре де (1799—1850) (121-бет) — машҳур француз реалист ёзувчиси. Чиновник оиласидан. Ҳуқуқ фанларини ўрганган, 19 ёшидан адабиёт билан шугулланган. У бошқа ёзувчилар билан ҳамкорликда турли тахаллусларда қатор роман, мақола, очерклар ёзди. 1842 йилда Бальзак тақлидий руждаги бу асарлардан воз кечганлиги ҳақида сўзлаб «Ўз номим қўйилган асарларимнигина тан оламан»,— дейди. «Шуанлар» номли биринчи романи Бальзакнинг ютуғи бўлди. «Шагрень тери» романи эса унга катта шуҳрат келтирди. Бальзак цикл асарлар яратиб, уларни «Инсон комедияси» деб атади. Бу эпопея «Одатлар ҳақидаги этюд», «Фалсафий этюд» ва «Аналитик этюд» ва ҳоказолардан иборат. Улардан энг каттаси «Одамлар ҳақидаги этюд» 72 романи ўз ичига олади.

Эпопея 143 романдан ташкил топиши керак эди. Лекин ёзувчи 20 йилда 97 тасини ёзишга улгурган. Маълум тарихий давр тасвир этилган эпопея асарлари бир-бири билан мантиқан боғланган. Уларда қаҳрамонлар тақдири бир-бирининг давоми бўлиб тасвирланади. Бальзак ижодида француз танқидий реализми юксак босқичга кўтарилди. Ойбек Бальзак асарларини севиб ўқиган ва ундан ижодий озиқланган. Ёзувчи ўзининг Лидия Бать билан қилган суҳбатига «Қутлуғ қон» романини ёзишда айниқса Бальзак асарлари катта таъсир кўрсатганлигини таъкидлайди.

Гюго Виктор Мари (1802—1885) (121-бет) — француз адаби, прогрессив романтизмнинг йирик вакили. Наполеон армиясининг офицери оиласида туғилган 15 ёшида классицизм услубидаги шеърлари учун Француз Академиясининг мукофотини олган. У дастлаб реакцион романтизм позициясида турган 20-йилларнинг иккинчи ярмидан эътиборан бу оқимдан алоқасини узган.

Гюго шоир, прозаик, драматург сифатида машҳурдир. У ўзининг бир қатор асарларида халқни озодлик учун курашга ундади, адолатсизликка қарши чиқди. У Халқаро Тинчлик конгресслари (Париж, 1849, Лозанна, 1869) нинг раиси бўлди.

Гюго Париж Коммунасининг моҳиятини тушуниб етмаган бўлса-да, бироқ коммунарларни ҳимоя қилиб чиқди. Сўнгги романи «93-йил» (1874) да революцион халққа катта хайрхоҳлик билан қаради.

Стендаль (асл исм, фамилияси Анри мари Бейль, 1783—1842) (121-бет) — буюк француз ёзувчиси. Гренобль шаҳрида адвокат оиласида туғилган. 1800 йилда армия сафига кирган, офицер бўлган. Наполеон I нинг 1812 йилги Россияга қилган юришида қат-

нашган ва Москвани кўрган. 1814 йилдан 1821 йилгача Италияда яшаган. Парижга қайтгач, адабий фаолиятини бошлаган. 1830 йилги июль революциясидан сўнг Франциянинг Италиядаги элчиси бўлган. Парижда вафот этган.

Унинг биринчи «Гайди, Моцарт ва Метастазининг ҳаёти» номи асари музикага бағишланган. Бундан ташқари у рассомлик санъати билан ҳам қизиққан, илмий асарлар ёзган.

Стендаль ўзининг адабий-танқидчилик фаолиятини иккита умий сарлавҳали «Расин ва Шекспир» номи брошюраларида мужассамлаштирган.

У ўзининг биринчи романи «Арманс»да (1827) француз жамиятининг қайта тикланиш (1814) даврини ифодалаган. Шу билан бирга Стендаль «Қизил ва қора» (1830), «Қизил ва оқ» (1831), «Париж монастири» (1839) деган машҳур романларини яратган. У новеллалар ва памфлетлар ёзган.

Стендаль ўз асарларида буржуа жамиятининг иллатларини реалистик фош этган.

Худоёрхон (1832 — ўлган йили номаълум) (149-бет) — Қўқон хони, 1845—1875 йилларда ҳукмронлик қилган, Минг династиясидан, Шералихоннинг ўғли. 1858 йилда Худоёрхон қипчоқ ва қирғиз феодаллари билан ҳокимият учун курашган. Унинг ўзаро уруш ва талашлари, халққа бўлган жабр-зулмлари 1862—1863 ва 1866—1875 йилларда яна авжига чиққан.

1858 йил январда Чор армиясининг ҳарбий ҳаракатлари натижасида Худоёрхон Россия билан шартнома тузишга мажбур бўлган ва Қўқон хонлиги Россиянинг вассали бўлиб қолган.

Шартномадан норози бўлган феодаллар Худоёрни тахтдан ағдарганлар. Худоёр Чор ҳукумати ҳимоясига қочган. 1876 йил февралда Қўқон хонлиги Россия составига қўшиб олинади.

ДОҲИЙДАН УРГАНИШ

(183-бет)

Мақола буюк рус шоири А. С. Пушкин вафот этган куннинг 100 йиллиги муносабати билан ёзилган бўлиб, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1937 йил 10 февраль сониде босилган. Адиб шахсий архивида автограф нусхаси сақланмаган.

ЎЗБЕК АДАБИЕТИ

(183-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1943 йил 4 ноябрь сониде босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда. 8 бетдан иборат. Сарғиш ёзув қоғозга араб графикасида кўк ва қора рангли қалам билан ёзилган. Сарлавҳаси автографда «Об узбекской литературе» деб русча қўйилган.

ЧЕХОВ ВА ЎЗБЕК АДАБИЕТИ

(188-бет)

А. П. Чехов вафотининг қирқ йиллиги муносабати билан 1944 йил июлида ЎзССР Фанлар академиясининг сессиясида қилинган

доклад. Доклад тексти русча бўлиб, Ҳ. Ёқубов томонидан ўзбекчага таржима қилинган матни Ойбек асарлари Х томлигининг IX томида чоп этилган.

Достоевский Федор Михайлович (1821—1881) (89-бет) — рус ёзувчиси. Врач оиласида туғилган. Петербург ҳарбий-инженерлик мактабида ўқиган. У «Бечора кишилар» номли илк қиссаси (1846) билан танқидий реализм намояндаси сифатида танилган.

Достоевскийнинг «Амакимнинг туши», «Степанчиково қишлоғи ва унинг аҳолиси» повестлари, «Хўрланганлар ва ҳақоратланганлар» романи, «Ўлик уйдан мактублар» асарларида зулм ҳукмронлик қилган Россиянинг ҳақиқий қиёфаси фош этилади. «Жиноят ва жазо» романида эса қуйи табақаларга мансуб кишиларнинг оғир аҳволи, маънавий изтироблари акс этган. «Ўсмир», «Ака-ука Карамазовлар» романларида дворян-буржуа ҳаётининг инқироzi тасвир этилган.

Достоевский ижодида буржуа муносабатлари ривожланаётган Россия ҳаётининг фожиавий қарама-қаршиликлари ва ёзувчининг ўз дунёқарашидаги зиддиятлар ҳам ўз ифодасини топган.

ОТАШИН ВАТАНПАРВАР ВА ТАЛАНТЛИ ШОИР

(196-бет)

Бу мақола Ҳ. Олимжон вафоти муносабати билан ёзилган бўлиб, 1944 йилда «Армуғон» тўпламида нашр этилган. Адиб шахсий архивида автографи сақланмаган.

БУҚУНГИ ВАЗИФАЛАР

(207-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1945 йил 26 август сонида босилган. Автограф нусхаси адиб шахсий архивида сақланмаган.

Муқанна (Туғилган йили номаълум — 783) (210-бет) — Марв шаҳри яқинидаги Қоза қишлоғида туғилган. VIII асрнинг 70—80-йилларида Мовароуннаҳрда араб халифалигининг ҳукмронлиги ва маҳаллий феодаллар зулмига қарши кўтарилган халқ озодлик ҳаракатига бошчилик қилган. Асл исми Ҳошим Ибн Ҳакимдир.

X аср Бухоро тарихчиси Наршахийнинг ёзишича, унинг бир кўзи кўр, боши кал ва башараси жуда хунук бўлган, боши ва юзига кўк парда тутиб юрган. Шунинг учун ҳам у «Муқанна», яъни «Ниқобдор» лақаби билан машҳур бўлган. Бошқа бир тарихчи Муқаннани Ҳошим ул-Аъвар, яъни бир кўзли Ҳошим деб атаган.

Муқанна ўқимишли, билимдон киши бўлиб, форс ва араб тилларини ҳам яхши билган. У маздакизм яъни ёруғлик ва эзгуликнинг қоронғулик ва жаҳолат устидан ғалаба қилишини удуғловчи, оташпарастлик билан алоқадор диний-фалсафий оқим ғояларига асосланган таълимотни тарғиб этган. Араб истилочиларига қарши кўзғололи мағлубиятга учрагач, ўзини ҳалок қилган. Ҳамид Олимжон Муқанна жасорати ҳақида 1943 йилда «Муқанна» драмасыни яратди.

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЕТИНИНГ ТАРАҚҚИЕТИ ВА ГАЛДАГИ ВАЗИФАЛАРИ

(213-бет)

(Академик Ойбек докладидан)

Бу мақола Ойбекнинг докладидан қисқартирилган ҳолда «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1945 йил 29 август сониде босилган. Адиб шахсий архивида автографи сақланиб қолмаган.

БАЪЗИ ВАЗИФАЛАР ҲАҚИДА ИККИ ОҒИЗ ГАП

(219-бет)

Мақола «Шарқ юлдузи» журналининг 1946 йил, 1—2 сониде босилган. Автографи адиб шахсий архивида сақланмаган.

«ЖАЛОЛИДДИН» ДРАМАСИ ҲАҚИДА

(224-бет)

Мақола Гафур Фулом билан ҳамкорликда ёзилган бўлиб, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1946 йил 18 февраль сониде босилган. Автограф нухаси ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

МУҲАММАД АЛОВУДДИН ХОРАЗМШОҲ

(224-бет)

— Хоразмнинг 1200—1220 йиллардаги шоҳи. Муҳаммад Аловуддин ҳукмронлигида Хоразмнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётида бирмунча кўтарилиш кўзга ташланади. Аммо Хоразмшоҳ мўғуллар истилосига қарши курашда қўшинларни яхши уюштира билмай, мағлубиятга учради, унинг ўзи Каспий денгизидеги ороллардан бирига қочиб, у ерда ўлади. Угли Жалолиддин ҳарбий ҳаракатларни Афғонистон территориясига кўчирса-да, истилони бостира олмади ва Хоразмшоҳлар династияси емирилди.

ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ

(туғилган йили номаълум — 1231)

(224-бет)

— Хоразм шоҳи (1220—1231). Отаси Аловуддин Муҳаммад ўлгандан сўнг тахтга ворис бўлди. Чингизхон ҳужумига бардош бера олмай, суворийлари билан Хоразмдан чиқиб кетиб Хуросонга борди. Бу ерда уни таъқиб қилган мўғуллар қўшини билан жанг қилиб, гоҳ енгиб, гоҳ енгилиб туради. Ниҳоят Ҳинд дарёси бўйида бўлган жангда узил-кесил мағлубиятга учраб, Ҳиндистоннинг ичкарисига чекинади. Кейинчалик Закавказьега бостириб кириб Озарбайжон ва Грузияни забт этди. Бу ерда мўғуллар истилосига қарши курашни давом эттирса-да, бу курашда халқ оммасига таянма-

ганлиги, Закавказье ва Курдистонда эса христиан ҳокимлари билан ўртада бўлган ихтилоларни кескинлаштиришга, ноҳақ қонлар тўкилишига сабаб бўлганлиги туфайли мўғул истилочилари устидан ғалаба қозона олмади.

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИНИНГ ЮҚОРИ ҒОЯВИЙЛИГИ УЧУН

(229-бет)

Бу 1947 йил 14 августда ёш ёзувчилар кенгашида қилинган доклад. Докладнинг автограф нусхаси ёзувчининг шахсий архивида сақланади. 23 саҳифадан иборат. Автографнинг охириги 23-бети қўшимча саҳифадир. Ёзувчи унга (X) белгисини қўйиб, худди шундай белгини 21-саҳифанинг ўртасига ҳам қўйган. Шунинг назарда тутиб, охириги саҳифа 21-саҳифанинг ўртасига «қал этиш кўринмайди» иборасидан сўнг киритилди. Шунингдек айрим сўз ва иборалар ўзгартирилди ва олиб ташланди. Сарлавҳадаги «идеявийлиги» сўзи «ғоявийлиги» сўзи билан алмаштирилди. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

Мунис (Мунис Хоразмий) (231-бет) — тахаллуси, асл исми Шермуҳаммад Авазбий ўғли, (1778—1829). Ўзбек шоири, тарихчи, таржимон, хаттот. Биринчи маълумотни туғилган қишлоғи Қиётда олгач, Хива мадрасаларида таҳсил кўрган. 1800 йилда Хива хони Аваз Иноқ Мунисни саройнинг фармон ёзувчи котиби қилиб тайинлаган. У биринчи шеърлар девони «Девони Мунис»ни 1804 йилда тузган. 1806 йилдан бошлаб Хива хонлиги тарихига доир «Фирдавсул-иқбол» асарини ёза бошлаган. 1819 йилда Мирхонднинг «Равзатус-сафо» асарининг биринчи жилдини таржима қилди.

Муниснинг «Фирдавсул-иқбол» номли асарида тарихий воқеалар кенг баён этилган, жуда кўп тарихий шахслар портрети чизилган. Лекин асар тугалланмай қолган. Унинг давомини ва «Равзатус-сафо»нинг кейинги жилдлар таржимасини шогирди Огаҳий ёзиб тамомлаган.

Муниснинг асосий поэтик ижоди 1815—1820 йилларда тузилган «Мунисул-ушшоқ» («Ошиқлар дўсти») девонига тўпланган. Унга ғазал, мухаммас, қасида, рубой, қитъа жанрларида яратилган асарлари киритилган бўлиб, 80000 дан зиёд мисрани ўз ичига олган. Мунис ижодиётида маърифатпарварлик, тараққийпарварлик, халқчиллик ғоялари муҳим ўринини ишғол қилган.

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИ ЮКСАЛИШДА

(242-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1947 йил 29 октябрь сониде босилган. Автографи сақлаб қолинмаган.

ИЖОДИЕТДА ЯНГИ ҒАЛАБАЛАР САРИ

(247-бет)

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1948 йил 31 октябрь сониде босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

ИЙГИРМА БЕШ ЙИЛ МОБАЙНИДА ЎЗБЕК СОВЕТ ПОЭЗИЯСИ

(250-бет)

Ўзбекистон ССР нинг 25 йиллиги (1949) муносабати билан ўтказилган ЎзССР Фанлар академияси илмий сессиясида ўқилган доклад. Докладнинг автографи ёзувчининг шахсий архивида сақланмоқда. Автографнинг 8,9-бетлари орасига яна 8,9 рақамлари билан кўрсатилган қўшимча икки саҳифа киритилган. 9-саҳифа ёзувчи автографи эмас. У рус графикасида бошқа биров томонидан ёзилган. Қўшимча 8-саҳифа қуйидаги русча сўзлар билан бошланади: «заводов и фабрик — ограничивались показом психологического процесса и перечислением разных технических терминов, например, Гайрати пишет:» Шундан сўнг асосий текстга дахлдор Ғайратийдан йелтирилган «Маркам...» сўзи билан бошланувчи шеър берилган. Қўшимча 9-саҳифада шеърини мисолдан кейинги текст русча ёзилган. Текст давомида Ҳамид Олимжоннинг «Қадр» шеъринан ушбу парча келтирилади:

Мафкуравий

Курашларнинг

Ҳандақларида

Қилч

Милтиқ

Бомба

Бўлсин

Диалектика

(«Қадр» шеъринан).

Юқоридаги мисралардан кейин 9-бетдан араб графикасидаги асосий текст давом этади.

Машилкада кўчирилган нусхасида русча сўзлар ўчириб ташланган. Бунда қўшимча 9-саҳифадаги русча текст ва Ҳ. Олимжон шеъринан олинган мисоллар сақланган.

ПУШҚИН — РУС ХАЛҚИНИНГ УЛУҒ ШОИРИ

(260-бет)

Улуғ рус шоири А. С. Пушкиннинг туғилганига 150 йил тўлиши муносабати билан Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг тантанали илмий сессиясида қилинган доклад. Доклад тексти Ойбек асарлари X томлигининг IX томига ҳам киритилган. Автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда. 17 бетдан иборат бўлиб, рус графикасида ёзилган.

Ёзувчи докладга шошилинч равишда тайёрланган бўлса керак, цитата, шеърларни ўзбекчалаштиришга улгурмаган ва русча текстини бериб кетаверган. Баъзи сўзларнинг механик равишда тушиб қолиш ҳоллари ҳам шундан далолат беради.

Асосий матндаги русча шеърлар Н. Охундий ва шоир Миртемир таржималаридан олиниб берилди.

Александр I (1777—1825) (264-бет) — Россия императори (1801—1825). Отаси император Павел I саройдаги фитна оқибатида ўлдирилгач, тахтга ўтирган. Авваллари сиртдан либераллик кўр-

сатиб, министрлар кабинети тузган (1802), Петербургда Педагогика институти очган (1804). Аммо Наполеон Россиядан қувилгандан сўнг, у феодализм ва ҳоқими мутлоқ тузумини сақлаб қолиш мақсадида Европадаги барча реакцион кучларни бирлаштириб революцион ҳаракатни бостиришга йўналтирилган Вена конгресси ва «Муқаддас иттифоқ» (1815) бошида турган. Давлатнинг ички сиёсатида у дворянлар жамиятининг илғор вакиллари ўртасида туғилиб ўса бошлаган декабристлар ҳаракатини марҳаматсизча бостириш йўлини тутган. Александр I даврида Грузия (1801), Финландия (1809), Бессарабия (1812), Озарбайжон (1813) ерлари Россияга қўшиб олинган.

Қолхида (261-бет) — Ғарбий Грузияда қадимги замонларда яшаган қолх қабилалари ўлкаси. Милоддан аввалги яшаган VI—II асрларда бу ўлжада Қолхида подшолиги ҳукм сурган. Кейинчалик Қолхида территорияси турли давлатлар таркибига кирган. 1803—1810 йилларда эса Қолхида Россияга қўшиб олинган.

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ АДАБИЕТИ ВА САҢЪАТИ

(270-бет)

Мақола биринчи марта эълон қилинмоқда. Ёзувчи шахсий архивида 9 бетдан иборат автограф нусхаси сақланиб қолган. Адиб қўли билан сарғиш ёзув қоғозига кўк сиёҳда, рус графикасида ёзилган. Автографда сарлавҳа «Искусство и литература узбекского народа» деб қўйилган.

Афросиёб (270-бет) — Самарқанднинг қадимий харобаси. Халқ ўртасида Афросиёб афсонавий шахс сифатида ҳам машҳур бўлиб келган. Афросиёб қалъаси XIII асрда Чингизхон ҳужуми натижасида вайрон бўлган. Бу хароба ҳозирги Самарқанднинг шимолий чегарасига туташган кенг ва бўш тепалиқдир. Афросиёбда археологик қазилар натижасида топилган материаллар Самарқанд милоддан аввалги VI—V асрларда Сўғдиёнанинг марказий шахри сифатида вужудга келганлигини кўрсатади.

ШОИР ҲАҚИДА

(270-бет)

Ҳасан Пўлатнинг «Танланган асарлар»ига ёзилган сўзбоши. Ҳасан Пўлатнинг «Танланган асарлар»и 1946, 1950, 1956 йилларда қайта-қайта нашр этилган. Сўзбошининг автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

ВАЗИФАЛАРИМИЗ ҲАҚИДА

(280-бет)

Мақола «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журналининг таъсис этилиши муносабати билан ёзилиб, шу журналнинг 1958 йил I-сониди (январь-март) редакцион мақола сифатида берилган.

Академик Ойбек бу журналнинг биринчи масъул муҳаррири эди. Ёзувчи шахсий архивида мақоланинг қоралама нусхаси бў-

либ, оққа кўчирилгани йўқ. Қоралама нусха журналдагига айрим ўринларидагина яқинлашади. Аммо кўп ҳолларда унга ўхшамайди. Ўчириб ташланган, қўшимча қилиб киритилган жумлалар кўп учрайди. Афтидан қоралама нусханинг оққа кўчирилгани журнал редакциясига топширилган бўлса керак.

Қўлёзма араб графикасида Зарифа Саидносирова қўли билан ёзилган бўлиб, тепасига З. Ш.—58 санаси қўйилган ҳамда «Муҳим вазифаларимиз» сарлавҳаси ўчирилиб, рус графикасида «Икки огиз гап» деб ёзиб қўйилган.

АДАБИЁТ, ТАРИХ, ЗАМОНАВИЙЛИК

(283-бет)

«Дружба народов» журнаlining 1966 йил август сонида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ойбек билан А. Наумовнинг суҳбати эълон қилинган. Уша йили «Ўзбекистон маданияти» газетаси 1 октябрь сонида уни таржима қилиб, ўз ўқувчиларига ҳавола этган. Суҳбат тексти шу газетадан олинди, Ойбек асарлари X томлигининг IX томига ҳам киритилган. Шунингдек, А. Наумов Ойбекдан ташқари Ғ. Ғулом, Уйғун, Зулфиялар билан ҳам суҳбат ўтказиб, ҳаммасини «Биография замысла» номи билан 1974 йилда алоҳида китоб ҳолида нашр эттирган.

АДАБИЙ ЛАВҲАЛАР

[ИЛҲОМ БУЛОҒИ]

(297-бет)

Мақоланинг автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган, унинг машинкаланган нусхаси мавжуд бўлиб, сарлавҳа қўйилмаган. Ушбу сарлавҳа эса шартли равишда қўйилди ва шу сабабли катта қавс ичига олинди (бундан кейин шартли равишда қўйилган сарлавҳалар катта қавс ичида берилади). Биринчи марта эълон қилинмоқда.

САМАРАЛИ ИШ ЙИЛИ

(299-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1944 йил 1 январь сонида босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

ПЛЕНУМ ОЛДИДАН

(Ўзбекистон совет ёзувчилари союзининг раиси академик Ойбек билан суҳбат)

(300-бет)

Бу суҳбат «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1945 йил 4 август сонида босилган.

ЎС ОҒАМИЗ

(302-бет)

Мақола 1949 йилда араб графикаси билан ёзилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланган. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

МАҲОРАТ МАКТАБИ

(304-бет)

Мақола қўлёмаси адиб шахсий архивида сақланмоқда. Дастхат Зарифа Саидносированики, араб графикасида ёзилган. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

АДАБИЙ ЧОРШАНБАЛИК

(307-бет)

ЎзССР Ёзувчилар Союзининг ҳисоботи бўлиб, автографи сақланмаган. Ёзувчи шахсий архивида машинкаланган нусхаси мавжуд. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

УЛМАС АСАРЛАР ЯРАТАЙЛИК

(310-бет)

ЎзССР Ёзувчилар Союзиди ўтказилган ёш ёзувчилар мажлисида қилинган доклад. Докладнинг қўлёмаси йўқ. Ёзувчи шахсий архивида машинкаланган нусхаси мавжуд. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

АДАБИЕТ ТУИИ

(312-бет)

Мақола қозоқ адабиётининг намоёндаси Мухтор Авезовнинг 60 ёшга тўлиши муносабати билан ёзилган бўлиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1957 йил 2 сентябрь сониди босилган. Қўлёмаси ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда. Мақола қалин, сарғиш ёзув қоғозига қора қалам билан араб графикасида Ойбек айтганига асосан Зарифа Саидносирова томонидан ёзилган.

ЯНГИ ЙИЛ, ЯНГИ НИЯТЛАР

(314-бет)

«Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1958 йил 1 январь сониди босилиб чиққан. Автографи адиб шахсий архивида сақланмаган.

АЗИЗ ДУСТЛАР, МАРҲАМАТ

(315-бет)

Мақола Тошкентда Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг II конференцияси очилиши муносабати билан ёзилган бўлиб,

«Ўзбекистон хотин-қизлари» журнаlining 1958 йил 10-сонида босилган. Автограф нусхаси адиб шахсий архивда сақланмаган.

У МАНГУ ТИРИК

(318-бет)

Мақола «Шарқ юлдузи» журнаlining 1959 йил 12-сонида босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивда сақланмаган.

ЯНГИ ИЖОДИЙ РЕЖАЛАР

(320-бет)

«Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1960 йил 23 январь сонида босилган. Автографи ёзувчи архивда сақланмаган.

ШОИР ҲАҚИДА ХОТИРАЛАРИМ

(321-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1960 йил 6 январь сонида босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивда йўқ.

ҚУЙЧИ ВА ҚУРАШЧИ

(329-бет)

Мақола «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1961 йил 11 февраль сонида босилган. Қўлёзмаси ёзувчи шахсий архивда сақланмаган.

ИЖОД БУЛОҒИНГ ҲАМИША ҚАЙНАСИН

(331-бет)

Мақола Ғафур Ғуломнинг 60 ёшга тўлиши муносабати билан ёзилган бўлиб, «Шарқ юлдузи» журнаlining 1963 йил, 5-сонида босилган. Қўлёзма нусхаси ёзувчи шахсий архивда сақланмоқда. Дастхат Зарифа Саидносированики. Унга «Дўстим орқадошим Ғафур» сарлавҳаси қўйилган.

МЕНГА ЯНГИ ДУНЕНИ ҚУРСАТГАН АДАБИЕТ

(332-бет)

Мақола «Ўзбекистон коммунисти» журнаlining 1963 йил 10-сонида босилган. Автограф нусхаси адиб архивда сақланмаган.

Ш. РАШИДОВНИНГ «ҚУДРАТЛИ ТУЛҚИН» РОМАНИ

ТУҒРИСИДА

(335-бет)

Тақриз 1963 йилда, рус графикасида Ойбек айтганига асосан Зарифа Саидносирова томонидан ёзилган. Қўлёзмаси ёзувчи шах-

сий архивида сақланган бўлиб, унга сарлавҳа қўйилмаган. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ИЖОД БУЛОҒИНГИЗ ҲАМИША ҚАЙНАСИН

(337-бет)

Табрик туркман совет адабиётининг машҳур намоёндаси Берди Қербобоевнинг 70 ёшга тўлиши муносабати билан ёзилган ва «Ёш ленинчи» газетасининг 1964 йил 14 март сониде босилган. Қўлёзмаси ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда, бир варақ. Зарифа Саидносирова қўли билан араб графикасида ёзилган.

ЁШ ИЖОДҚОРЛАР ҲАҚИДА

(338-бет)

Мақола Зарифа Саидносирова томонидан араб графикасида ёзилган. Қўлёзмаси адиб шахсий архивида сақланган. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ТАБИАТ ОШИҒИ

(340-бет)

Мақола Урол Таисиқбоевнинг 60 ёшга тўлиши муносабати билан ёзилган бўлиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1964 йил 10 июнь сониде босилган. Қўлёзмаси ёзувчининг шахсий архивида сақланмоқда. Сарғиш ёзув қогозига қора сиёҳ билан араб графикасида ёзилган. Дастхат Зарифа Саидносированики. Қўлёзма нусха 6 бетдан иборат бўлиб, охирига 20, V—64. «Ўзбекистон маданияти» газетасига» деб ёзилган.

ШОНЛИ 40 ЙИЛ ИЧИДА

(343-бет)

Мақола «Шарқ юлдузи» журналининг 1964 йил 7-сониде босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

ҲАССОС ИЖОДҚОР

(346-бет)

Мақола Ўзбекистон халқ шоираси Зулфиянинг 50 ёшга тўлиши муносабати билан ёзилиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1965 йил 24 ноябрь сониде босилган. Адиб шахсий архивида машинкаланган нусхаси мавжуд бўлиб, автографи сақланмаган.

ЯНГИ ҚУЧ БИЛАН

(347-бет)

Мақола «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1966 йил 5 январь сониде босилган. Автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

[ҚАДАҲ СЎЗИ]

(348-бет)

«Қадаҳ сўзи» покистонлик ёзувчилар билан Ойбек уйда бўлган учрашув муносабати билан ёзилган. Унинг қўлёзмаси адиб шахсий архивида сақланиб, блокнот қоғозига араб графикасида Зарифа Саидносирова қўли билан ёзилган. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

УЛУҒ ДУСТИМИЗ

(350-бет)

Бу мақола совет адабиётининг етук намояндаси, ўзбек халқининг ва адабиётининг самимий дўсти Н. С. Тихоновнинг 70 йиллик юбилейи муносабати билан ёзилиб, «Совет Ўзбекистони» газетасининг 1966 йил 3 декабрь сонида босилган. Автографи Ойбек шахсий архивида сақланмаган.

САНЪАТИМИЗ ОТАБЕГИ

(355-бет)

Мақола академик бастакор Юнус Ражабийнинг 70 йиллик юбилейи муносабати билан ёзилган бўлиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1967 йил 2 сентябрь сонида босилиб чиққан. Қўлёзма нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда. Бир варақ қоғоз букланиб 3 томонига араб графикасида кўк сийёҳ билан ёзилган. Дастхат Зарифа Саидносированики. Қўлёзма охирига 1967 й. сана-си қўйилган.

ЧИН ЮРАҚДАН

(356-бет)

Мақола «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1967 йил 7 ноябрь сонида босилган. Автографи ёзувчи архивида сақланмаган.

ҲУРМАТИМ ЧЕКСИЗ

(357-бет)

Мақола «Совет Ўзбекистони маданияти» газетасининг 1956 йил 16 июнь ҳамда «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг 1968 йил 1-сонида босилган. Автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

УСТОД ҲАҚИДА

(359-бет)

Мақола «Совет Ўзбекистони» газетасининг 1968 йил 24 март сонида босилган. Унинг автографи ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

ДУСТ ТАБРИГИ

(360-бет)

Мақола «Ўзбекистон маданияти» газетасининг 1968 йил 9 апрель сонида босилган. Қўлёзмаси ёзувчи шахсий архивида сақланмоқда. У қалин, сарғиш қоғозга, қаламда, араб графикасида Зарифа Саидносирова қўли билан ёзилган. Охирига 23.IX—57 санаси қўйилган. Қўлёзмада сарлавҳа йўқ.

ҲАМИША ЯЛОВБАРДОР, ҲАМИША УСТОЗ

(362-бет)

Мақола «Шарқ юлдузи» журналининг 1968 йил 3-сонида босилган. Автограф нусхаси ёзувчи шахсий архивида сақланмаган.

ШАРҚ АДАБИЕТИНИНГ БИЛИМДОНИ

(365-бет)

Мақола Садриддин Айний туғилган куннинг 90 йиллиги муносабати билан ёзилган бўлиб, «Совет Ўзбекистони» газетасининг 1968 йил 27 апрель, 18 октябрь сонида босилган. Автограф нусхаси адиб шахсий архивида сақланмоқда.

УСТОЗ ВА ДУСТ

(366-бет)

Мақола қўлёзмаси ёзувчи шахсий архивида сақланиб, Зарифа Саидносирова томонидан араб графикасида ёзилган. Биринчи марта эълон қилинмоқда.

РАСМЛАР РУИХАТИ

Ойбек ва Ғафур Ғулом	36
Езувчи Ойбек адабиётшунос дўсти Ҳ. И. Ёқубов билан	99
Абдулла Қаҳҳор ва Ойбек	181
Пушкин рус халқининг улуг шоири. Мақола автографининг биринчи саҳифаси	190
Шоир ҳақида хотираларим. Мақола автографининг биринчи саҳифаси	322

МУНДАРИЖА

Институтдан

5

Адабий-танқидий мақолалар

Қисқача таржиман ҳолим	9
Ўзбек поэзиясининг тарихий тараққиёти тўғрисида	19
Адабиёт қондалари	40
Фалсафий терминлар устида бир қанча сўз	44
Танқид соҳасида саводсизлик ва ур-йиқитчиликка қарши ўт очайлик	52
Социалистик лирика учун	73
Сўнги йилларда ўзбек поэзияси	86
Ғафур ҳақида	102
Ўзбек поэзиясида тил	107
Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли	113
Доҳийдан ўрганиш	180
Ўзбек адабиёти	183
Чехов ва ўзбек адабиёти	188
Оташнинг ватанпарвар ва талантливий шоир	196
Бугунги вазифалар	
Ўзбек совет адабиётининг тараққиёти ва галдаги вазифа- лари	218
Баъзи вазифалар ҳақида икки оғиз гап	219
«Жалололиддин» драмаси ҳақида	224
Ўзбек совет адабиётининг юқори гоявийлиги учун	229
Ўзбек совет адабиёти юксалишида	242
Ижодиётда янги ғалабалар сари	247
Иигирма беш йил мобайнида ўзбек совет поэзияси	250
Пушкин — рус халқининг улуғ шоири	260
Ўзбек халқининг адабиёти ва санъати	270
Шоир ҳақида	276
Вазифаларимиз ҳақида	280
Адабиёт, тарих, замонавийлик	283

Адабий лавҳалар

Илҳом булоғи	297
Самарали иш йили	299
Пленум олдидан	300
Рус оғамиз	302
[Маҳорат мактаби]	304
Адабий чоршанбаллик	307
[Ўлмас асарлар яратайлик]	310
Адабиёт тўғрисида	312
Янги йил, янги ниятлар	314
Азиз дўстлар, марҳамат	315
У мангу тирик	318
Янги ижодий режалар	320
Шоир ҳақида хотираларим	321
Куйчи ва курашчи	328
Ижод булоғининг ҳамиша қайнаси	331
Менга янги дунёни кўрсатган адабиёт	332

[Ш. Рашидовнинг «Қудратли тўлқин» романи тўғрисида]	335
Ижод булогингиз ҳамиша қайнасин	337
[Еш ижодкорлар ҳақида]	338
Табиат ошиғи	340
Шовли 40 йил ичида	343
Ҳассос ижодкор	346
Янги куч билан	347
[Қадаҳ сўзи]	348
Улуғ дўстимиз	350
Санъатимиз Отабеги	353
Чин юракдан	354
Ҳурматим чексиз	355
Устод ҳақида	357
Дўст табриги	358
Ҳамиша яловбардор, ҳамиша устоз	360
Шарқ адабиётининг билимдони	363
Устоз ва дўст	364
Вариантлар	365
Изоҳлар	405
Расмлар рўйхати	438

На узбекском языке

М. Т. АЙБЕК

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

в 19 томах

том XIV

Литературно-критические статьи

Ўзбекистон ССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтининг Илмий совети, ЎзССР ФА Тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган.

Муҳаррир *М. Алиева*
 Рассом *В. Тий*
 Техмуҳаррир *Ҳ. Қорабосва*
 Корректор *С. Зокирова*

ИБ № 1274

Теришга берилди 31/V-1979 й. Босишга рухсат этилди 17/VII-1979 й. P05576.
 Формати 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма.
 Шартли босма л. 23,1. Ҳисоб-нашриёт л. 21,65. Тиражи 5000. Заказ 129.
 Баҳоси 2 с. 50 т.

ЎзССР «Фан» нашриёти, Тошкент, 700047, Гоголь кўчаси, 70.
 ЎзССР «Фан» нашриётининг босмахонаси, Тошкент, М. Горький проспекти, 79.